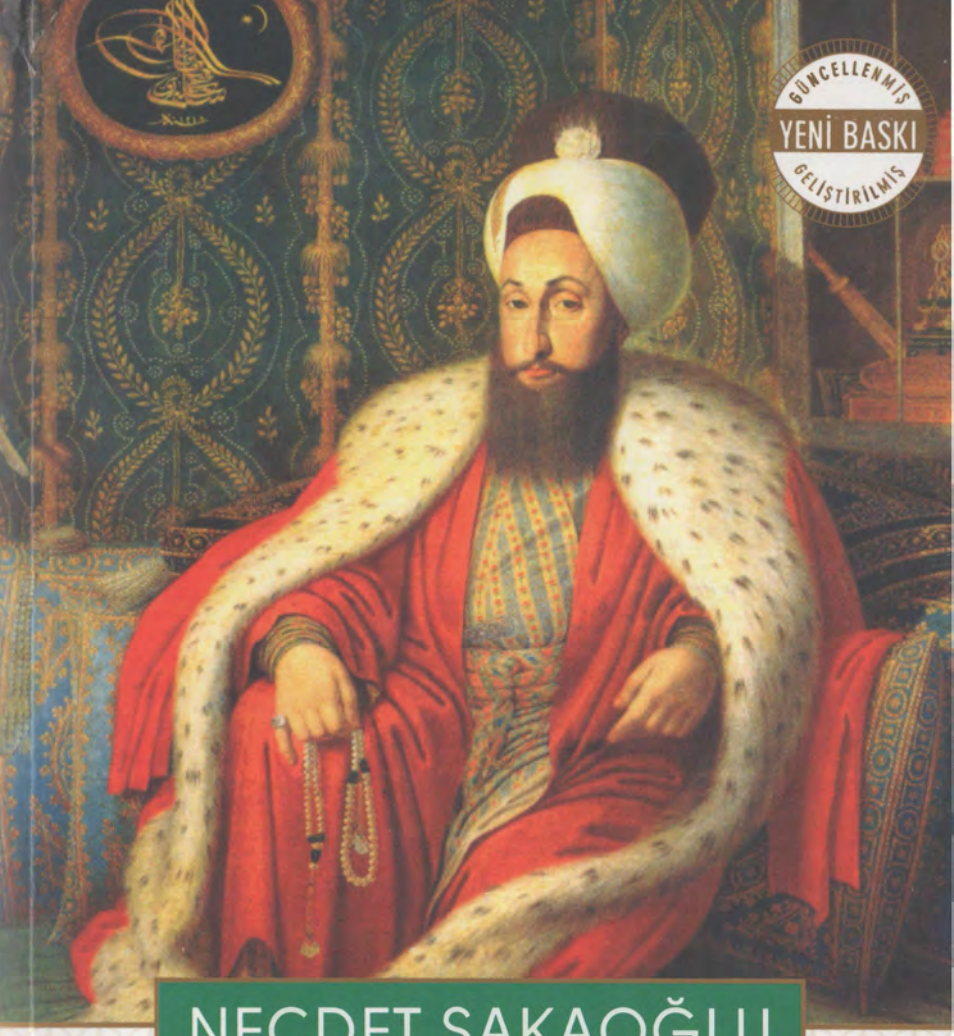

NECDET SAKAOĞLU

BU MÜLKÜN SULTANLARI

ALFA | TARİH

2775 | ALFA | TARİH | 70

BU MÜLKÜN SULTANLARI

NECDET SAKAOĞLU (DİVRİĞİ, 1939)

Yerel tarih, Selçuklu, Osmanlı ve eğitim tarihleri konularında çalışmaları olan yazarın yayımlanmış eserleri şunlardır: *Çeşm-i Cihan Amasra* (1966, 1987, 1998); *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları* (1971, 2005, Ali Naci Karacan Armağanı); *Divriği'de Ev Mimarisi* (1978); *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı* (1984, 1998, Sedat Simavi Vakfi Sosyal Bilimler Ödülü); *Tanzimat Tarihi Sözlüğü* (1985); *Osmanlı Eğitim Tarihi* (1990, 1992); *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi* (1990, 1992), *Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler* (1995); *Milli Mücadele Albümü* (1998); *Millî Mücadele Albümü* (1999); *Tarihi Mekânları, Kitabeleri, Anıları ile Saray-ı Hümâyûn* (2002); *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi* (2003); *İstanbul'un Tarihi Kimliği* (2003); *Osmanlı Coğrafyası 1907-1908*, (2008) ve *Atatürk'ün Beşiktaş Günleri* (2008).

Bu Mülkün Sultanları
© 2015, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Yayına Hazırlayan Hasan Aksakal
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Zuhal Turan

ISBN 978-605-171-080-8
Alfa Yayınlarında 1. Basım: Eylül 2015

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Fatih-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 10905

NECDET SAKAOĞLU

BU MÜLKÜN SULTANLARI

ALFA | TARİH

Çocukluğumda, uzun kış gecelerimizi, öyküler okuyup tarih anlatarak ısıtan babam Arif Efendi ile bana Osmanlıcayı öğreten annem Necibe Hanımın aziz hatıralarına.

BU MÜLKÜN SULTANLARI İÇİN

İÇİNDEKİLER

Önsöz, 7

Ertuğrul, 21
Osman Bey, 27
Orhan Bey, 36
Murad Bey, 44
Sultan Yıldırım Bayezid, 53
Çelebi Mehmed, 63
II. Murad, 72
Fatih Sultan (II.) Mehmed, 83
Sultan II. Bayezid, 101
Yavuz Sultan Selim, 113
Kanuni Sultan Süleyman, 124
Sultan II. Selim, 145
Sultan III. Murad, 156
Sultan III. Mehmed, 174
Sultan I. Ahmed, 191
Sultan I. Mustafa, 201
Sultan II. Osman, 210
Sultan IV. Murad, 223
Sultan İbrahim, 241

Sultan IV. Mehmed, 255
Sultan II. Süleyman, 271
Sultan II. Ahmed, 280
Sultan II. Mustafa, 285
Sultan III. Ahmed, 295
Sultan I. Mahmud, 309
Sultan III. Osman, 325
Sultan III. Mustafa, 333
Sultan I. Abdülhamid, 348
Sultan III. Selim, 358
Sultan IV. Mustafa, 376
II. Mahmud, 387
Sultan Abdülmecid, 408
Sultan Abdülaziz, 428
Sultan V. Murad, 439
Sultan II. Abdülhamid, 451
Sultan V. Mehmed Reşad, 469
Sultan VI. Mehmed Vahideddin, 485
Halife Abdülmecid Efendi, 500

Osmanoğulları Hanedanı, 506
Dönem Padişahları İçin Ortak Kaynaklar, 508
Kişi Adları Dizini, 517

BU MÜLKÜN SULTANLARI İÇİN

ÖNSÖZ

1 Kasım 1922'de saltanata, 3 Mart 1924'te hilafete son veren Türkler 1999'da, Osmanoğullarının tarih sahnesine çıkışının 700. yıldönümünü andılar. Bu bir çelişki değildir. Çünkü bu hanedanın küçük bir beylikle başlayıp büyük bir imparatorluğa kadar yükselen egemenlikleri boyunca dayandıkları ana toplum Türklerdi. Sınırları pek çok ulusu ve ülkeyi kapsasa da devlet yapısı temelde Türk töresine bağlı; resmi yazışma dili de Türkçeydi. Türkler ya da Türklük, Osmanlılığın öylesine güvencesiydi ki, Rumeli'den Avrupa içlerine doğru fetihler genişledikçe yeni topraklara, Orta ve Batı Anadolu'dan yörükler, Türkmenler göç ettirilip kök oluşturuluyordu. 1300'e doğru bir uc beyliği olarak doğan Osmanlı Devleti, bir cihan imparatorluğu olmakla birlikte, dünya onu "Türk" tanıyor; hükümdarlarına "Büyük Türk," "Büyük Efendi" diyordu.

Zamanla Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (Ottoman Empire) adıyla imparatorluk kimliği kazanan bu büyük devletin tarihini bilmek, padişahlarını tanımaksa, yakın ya da uzak geçmişinde Osmanlılık bulunan, başta Türkler, o kaynaşma içinde yer almış her ulusun ve topluluğun bireyleri için önemlidir.

Bu noktada akla gelen ilk soru ya da sorun padişahların yaşamlarına hangi açıdan bakılması gerektiğidir. Kaldı ki, bir bakış açısından söz etmek yetersiz olacağı gibi, her birinin yaşamı, saltanatı, annesi, eşleri, çocukları için başlıbaşına birer kitabı doyuracak kapsamda kaynaklar, arşiv belgeleri, anılar, betimlemeler, saraylarda korunabilmiş özel eşya, adlarını taşıyan eserler bulunmaktadır. Bunları dikkate

almadan padişah portrelerini doğru çizmek olanaksız; bu çalışmaların yapılması ise tarih açısından gereklidir. Osmanoğulları üzerine tarih çalışmalarında bu hanedanın eski çağlardan beri Doğu'da, Ortadoğu'da, Akdeniz havzasında doğmuş batmış egemenliklerin, firavunlardan Memlûklere, Perslerden Sasanilere, Eski Yunan'dan, Roma ve Bizans'a, Hz. Muhammed'den Abbasilere, Hunlardan Anadolu Selçuklularına değin imparatorlukların, hanedanların geleneklerini temsil etmiş son hanedan olduğu da unutulmamalıdır.

Birer kitap ölçüsünde padişah yaşamöyküleri yazımının gündeme gelmesi bir dilektir. Ama hiç olmazsa Ahmedî, Şükrullah, Oruç Bey, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'den, Cevdet Paşa, Lutfî Efendi ve Abdurrahman Şeref Bey'e değin birinci sıradaki ozan, yazar, Şehnâmeci, tarihçi ve vakanüvislerimizin yapıtlarındaki zenginliklerden yararlanılarak kısa padişah biyografileri –geçmiş yıllarda yetkin kalemlerce hazırlanmış örnekleri olduğu gibi– her düzeyde ve farklı yönlerden yazılabilir. Örneğin çocuk padişahların öyküleri, savaşçı padişahların çileli seferleri kadar ilginçtir. Dindar, av, eğlence, müzik, kitap, sanat tutkunu, sanatkâr padişahlar; hastalıkları, ölüm nedenleri vs üzerinde de ilginç çalışmalar yapılabilir. Çoğu doğal yaş sınırının altında ölmüştür. 70'ini geçtiği için uzun yaşamış denebilecek dört padişah Orhan, Kanuni, II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad'dır. Buna karşılık yatalak, felçli padişah yokken, nikris (gut) zahmeti çekenler az değildir. Oysa bizim kültürümüzde, padişahların yaşamlarına ağırlıklı olarak siyasal ve askeri açılardan bakmak geleneği vardır.

Bu kitapta ise Osmanlılığı temsil eden 36 –şayet Fetret beyleri Emir Süleyman ve Musa Çelebi de sayılırsa 38– padişahın yaşamöyküsü, tarih-severlerin ilgiyle okuyacakları tarzda ve beşeri yönleri olabildiğince öne çıkartılıp arada kaynak yapıtlardan kısa alıntılara da yer verilerek anlatılmış; hepsinden yansıyan davranışlar, soy atası Ertuğrul ile son halife Abdülmecid'in yaklaşımlar ve olaylarla da hanedan hakkında genel bir fikir verilebilmesi düşünülmüştür. Yaşamöyküleri için, Osmanlı tarihindeki önem dereceleriyle orantılı anlatı boyutları öngörülmeyerek, Kanuni'nin de I. Mustafa'nın da birer insan ve padişah oldukları ilkesinden hareket edilmiştir. Şu gerçek ki, her birinin yaşamları ifrat-tefrit yaklaşımlarına son derece açıktır. İstenirse, en beceriksiz ve yetersiz olanı bile sözgelimi dindarlığı, iyilikseverliği, hoşgörüsü anılıp yüceltilebileceği gibi, amaç

karalamaksa en başarılıları bile siyaseti, yaşantısı ve zaafları bugûnûn ölçüleriyle irdelenerek olumsuz çizgilere çekilebilir. Örneğin II. Selim'i ayyaşlıkla, sefere çıkmamakla, devlet işlerine eğilmeyip İstanbul ve Edirne saraylarında eğlenceye dalmakla suçlamak da Ebussuud Efendi'yle dostluğunu, Sinan'a Selimiye'yi yaptırmasını, barışseverliğini ve işi ehline bırakmasını anlatıp övmek de olanaklıdır. Dışarıdan baktıkları için daha yansız olmaları gereken yabancı araştırmacıların tanıtımlarında da öznellikler az değildir. En kapsamlı Osmanlı tarihini yazan Hammer bile I. Ahmed'in kararsız, zayıf karakterli, kızlarağasının ve kadınların oyuncağı olduğunu, haremağalarını zehirlemekten zevk aldığını; yerine geçen kardeşi I. Mustafa'nın bûtûn insani değerlerinin hayvani zevklerle yok edildiğini; IV. Murad'ın sık sık sara nöbetlerine tutulduğunu; sût ninesinin kocası bunak Eyyûp Paşa'yı zorla Mısır valiliğine gönderen Sultan İbrahim'in de saralı ve iktidarsız; meraklarının ise kadın, koku ve kûrk olduğunu; IV. Mehmed'in Resmolu bir Rum kızın boyunduruğu altında kaldığını, mûneccimbaşının en basit hilelerine kandığını; kardeşleri sofu ve melankolik II. Sûleyman'ın, II. Ahmed'in, fazla şarap içmekten karınları su toplayıp öldûklerini; Haremde kadınlarla diz dize oturup örgû ören III. Ahmed'in Venedik'e savaş ilan edilince fal niyetiyle *Meşahir-i Envar-ı Nübüvvet* kitabını açtığını vb anlatmıştır.

Diğer yandan, hiçbir padişahın ne özel yaşamının ne dönemindeki toplum hayatının gönenç içinde geçtiği de söylenemez. Bu noktada, Veysî Çelebi'nin *Habnâme/Vakı'a-nâme* adlı risalesindeki, Hz. Âdem'den Sultan I. Ahmed'e değin peygamberlerin, halife ve hûkûmdarların dönemlerinin hep tatsızlıklarla geçtiğini örneklendiren öykûlerdeki "Âlem (ne zaman) ma'mur ve abadan idi?" cûmlesi akla geliyor. Padişahların en yetkin ve yapıcı olanları dahi hûkmettikleri toplumların yazgılarını bir oranda olumlu etkileyebilmişler; salgınlara, kıtlıklara, işsizliğe, gûvensizliğe, eğitimsizliğe, kendi dönemlerinin koşullarında yeterince çare bulamamışlardır. Buna karşılık, tebalarına dil, inanç, gelenek, yaşama dûzeni gibi konularda özgûrlûkler tanımakta; çatışma halindeki topluluklara "komşuca ve kardeşçe" yaşamalarını önermekte, yargıda vergide adaleti gözetmekte doğru ve insaflı siyasetler izledikleri de yadsınamaz.

Osmanlı sultanlarını tek tek tanımadan önce padişahlığın ne olduğunu bilmekte yarar vardır. Bu kimliği en belirgin ve yetkin biçimde ilk temsil eden, Osmanoğullarının yedincisi sayılan Fatih Sultan Mehmed'dir (1451-1481) O, adını taşıyan "Kanunnâme"de padişahlığın tanımını yapmış, yetkilerini sıralamıştır. *Fatih Kanunnâmesi*'ne göre, ülke padişahın mülkü, mülkünde yaşayanlar da kullarıydı. Ülkeyi ve halkı dilediği gibi yönetmekte özgürdü. Şeriatla sınırlı gözükse de en geniş anlamda her gücün ve yaptırımın kaynağıydı. Adına hutbe okunur, para kesilir, dilediğine uygun gördüğü görevi de cezayı da verir, yargısız "siyaset" edebilirdi (astırır, kestirirdi). "Ferman," "hatt-ı hümayun," "hatt-ı şerif" denen yazılı buyrukları yasa sayılıyordu. Sonradan yükümlendikleri "halife-i ruy-i zemin" (yeryüzünün halifesi) ve "Zıllullahi fi'l- âlem," "Zat-ı Hazreti Zıllullahi (Tanrı'nın dünyadaki gölgesi) kimliğiyle de dünya Müslümanlarının buyrukçusu mevkiine yükseldiler. "Es-sultan ibnü's-sultan" (sultan oğlu sultan) padişahlar, hem "sultanü'l-berrîn ve hakanü'l-bahreyn" (karaların sultanı, iki denizin hakanı), hem "sultanü's-selâtin, hakanü'l-havakin" (sultanların sultanı, hakanların hakanı: İmparator), hem "mevlâ-yı mülûk-i Arab ve'l- Acem" (Arap ve İran hükümdarlarının efendisi), hem "çasar" (Roma imparatoru), hem "Hadimü'l-Haremeynü'ş- Şerifeyn" (Kutlu Mekke ve Medine'nin hizmetlerini yükümlenen) konumundaydılar. Kimileri için –örneğin II. Abdülhamid'in benimsediği "Zat-ı Kudsiyyet-i Tâcidari" gibi– daha başka unvan ve lakaplar da öngörülmüştü. Savaşa gidenlere, döneminde zafer kazanılanlara gazi, kale, kent, ülke alanlara fatih sanları verilirdi. Ululayıcı, töresel, geleneksel, dinsel unvanlar yanında, saray ortamında veya halk tarafından yakıştırılan, Koca, Veli, Yavuz, Sarı, Deli, Genç, Avcı, Kambur gibi lakaplıları da vardır. Saltanat bayrakları beyaz kılaptanla işlenmiş üç hilalli yeşil bayrak, halifelik sancakları Hz. Muhammed'in gazâ bayrağı olduğu savlanan "Sancak-ı Nebevi" (Ukab) idi. Türk atalarından gelen "beğ" lakabını ilk dört padişahtan sonra bıraksalar da "Han" unvanını ve bunun belirtileri olan "yedi tuğ"u, "dokuz kat" mehteri bırakmadılar. Onlar için "kendi" zamiri yerine "Zat-ı şahane" (en yüce ve saygın kişi) deyimi kullanılıyor; huzurlarına çıkanlar yer öpüyor; saygıdan yüzlerine bakamıyor, tere batarak konuşabiliyor; sorularına "Hünkârım," "Padişahım," "Haşmetmeab," "Şevketmeab" diye söze başlayarak yanıt veriyorlardı.

Halk arasındaki en yaygın sanları olan "padişah" (mutlak egemen) sözcüğü ise "alkış" denen "Padişahım çok yaşa!" ululamalarında, resmi belgelerde de "Padişah-ı âlem-penah" olarak geçiyordu.

Giderek padişahlar, kendilerini çok ayrıntılı törensel kaçınılmazlıklar içinde buldular. "Cülûs/umum biatı" (tahta çıkış töreni), "taklid-i seyf/türbeler ziyareti" (kılıç kuşanma), "valide alayı" (yeni padişahın annesinin törenle saraya gelişi), "cuma selamlığı/selamlık resm-i âlisi" (cuma günü törenle camiye gidip dönmek), "bayram alayı" ve muayede resm-i hümayunu" (bayram törenleri), mevlid alayı, Hırka-i Saadet ziyareti, zafer alayı; sarayda arz, rikâb ve elçi kabulleri, Tersane, Tophane, Hazine, Cebehane, Darbhane ziyaretleri, "sûr-ı hümayun" denilen saray düğünleri, donanmalar, şenlikler, "biniş" denilen yarı resmi kent turları; tanınmayı önleyici giysilerle "tebdil gezmeler," mevsimlere göre "göç-i hümayun" ile bir saraydan ötekine ya da İstanbul'dan Edirne'ye gitmeler, taşınmalar âdet oldu.

Diğer yandan, "Hanedan-ı Âl-i Osman" (Osmanoğulları), "Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye" (Yüce Osmanlı Devleti), "Memalik-i Mahrusa-i Osmaniyye" (Osmanlı ülkeleri), Kavanin-i Osmaniyye" (Osmanlı yasaları), *Tevarih-i Âl-i Osmân*" (Osmanoğullarının tarihleri), "saray-ı hümayun," "mekteb-i şahane" vb örneklerinde olduğu gibi, ülke, kurumlar ve kavramlar ya hanedana ya da "mülûkâne," "şahane," "hümayun" sıfatlarıyla doğrudan padişaha nisbet ediliyordu. Tahttaki padişah saltanatı boyunca tekti; çevresinde çocukları dışında hanedan mensubu yoktu. Yeğenleri kuzenleri ya ölmüş öldürülmüş ya da taht sırası bekleyen tutuklulardı. Ancak Abdülmecid'le (1839-1861) şehzâdelere özgürlük tanındı. Padişahın tek ve eşsiz oluşu her vesileyle hatta tek kubbeli-tek mekânlı köşkleriyle bile vurgulanıyor; sofraya tek başına oturuyor. Tarih, her padişahla yeniden başlıyor; biri tahta otururken ölen veya indirilen türbesine götürülüyor veya hapsediliyordu. Ölenin atamaları, buyrukları geçersiz sayıldığından her saltanat değişikliğinde ülke genelinde bir "tecdid-ibka" (yenileme-yerinde bırakma) işlemi yapılıyordu.

Gelenekçi padişahların sonuncusu, yenilikçilerin en köktencisi olan II. Mahmud'un (1808-1839) dostane ilişkiler kurduğu hükümdarlara gönderdiği, üç yüzyıl önce büyük atası Kanuni'nin (1520-1566) Fransa kralına mektubunu anımsatan "nâme-i hümayun"larındaki hükümdarlık vurgulaması; padişahların asıl güç-

lerini, hükmettikleri ülke ve kentlerin çokluğundan, büyüklüğünden ve öneminden aldıklarını gösteriyor. Örneğin Sultan Süleyman, I. Fransuva'ya mektubunda kendisini nasıl tanımlamışsa II. Mahmud da öyle tanımlıyordu: "Ben ki, eşrefü'l-büldan ve'l-emsar ve es'adü'l-emakin ve'l-aktar kıble-i mesacid-i âlem (...) Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve Harem-i Mescid-i Aksa ve Kudüs-i Şerif-i Mübarek'in hâdim ve hâkimi ve bilâd-ı selâse-i muazzama ki İstanbul ve Bursa ve Edirne'dir. Anların ve Şam-ı cennet-meşamm ve Mısr-ı nâdiretü'l-usr ve külliyen Arabistan ve Afrika ve Berka ve Kayrevan ve Halebü'ş-Şehba ve Irak-ı Arab ve Acem ve Basra ve Lahsa ve Deylem ve Rakka ve Musul (...) ve bilâd-ı Arnavudluk ve Eflâk ve Boğdan memleketleri ve ta'rif ve tavsifden müstağni nice büldan ve buk'a ve emsar ve kal'anın padişah-ı ma'delet-penahı ve şehriyarı ve merhamet-dest-gâhı es-Sultan ibnü's-Sultan ve'l-Hakan ibnü'l-Hakan es-Sultan el-Gazi Mahmud Han ibnü's-Sultan el-Gazi Abdülhamid Han ibnü's-Sultan el-Gazi Ahmed Hanım!"

Yetki ve protokol bakımından Türk, Sasani, Abbasi, Bizans imparatorluklarının, çağa ve bölgeye uyarlanmış özgün bir sentezi olan padişahlık; temelde "padişah olmazsa düzen de olmaz" ilkesine dayanıyordu. Padişah-halifenin "Buyurdum ki" sözcüğünü içeren ferman ve iradelerinin gereğini yapmamak hem suç hem günahtı. Padişahlar, özetlenen bu yarı kutsal ve ulaşılmaz konumu, kuşkusuz uzun bir süreçte elde ettiler. 1300'lerden 1453'e değin daha yalın ve beşeri kimliklerle büyükçe bir Türk beyliğini temsil eden "gazi" beyler ve hanlar iken, 1453'ten 1839'a uzanan yaklaşık dört yüzyıl boyunca mutlak birbaşlık'ın (monarşi) imparatorlar için öngördüğü bütün yetkileri üstlendiler. Tanrının yeryüzündeki gölgesi sayılmaları da bu dönemdedir. Otokratik çağdaşlaşma ve anayasal birbaşılık (meşruti monarşi) evresi sayılan 1839-1922 döneminin başında, Abdülmecid (1839-1861) ve kardeşi Abdülaziz (1861-1876) ile büyük oğlu V. Murad (1876) Tanzimatı; yine Abdülmecid'in oğulları olan son üç padişahtan II. Abdülhamid (1876-1909) ilan ettiği Meşrutiyet Kanun-i Esasi'sini (anayasa) askıya alarak "İstibdat" (kişisel, keyfi, sindirici yönetim) denilen bir saltanat rejimini, V. Mehmed Reşad (1909-1918) ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet'in neredeyse yetkisiz simgesel padişahlığını, VI. Mehmed Vahideddin (1918-1922) ise ağabeyi II. Abdülhamid'in istibdadına özense de çözülüşün ve çöküşün

sorumluluğu omuzlarına yüklenen "son padişah" bahtsızlığını temsil etmişlerdir. Durum bu olunca padişahlar arasında yetki kullanımı, siyaset, beceri vb açılardan koşutluklar yakalamak ve kıyaslamalar yapmak oldukça zordur. Aynı biçimde mal varlığı "bir sırtak tekele (giysi), bir yancık (heybe), tuzluk, kaşıklık, bir çift sokman çizme, birkaç iyice at ve birkaç koyun sürüsü"nden ibaret olan, çoğunca çadırda oturduğu sanılan Türkmen yiğidi Osman Bey ile onun 20. kuşaktan torunu, Harem dairelerinde Kafkasyalı cariyeler kaynaşan beş saray (Topkapı, Dolmabahçe, Çırağan, Yıldız, Beylerbeyi) ile bir dizi kasır ve köşke sahip, dört bin dolayında aşçı, seyis, hamlacı, hademe, kuşbaz, cambaz, tütüncü, yaver, teşrifatçı, mabeynci haremağası ve cariyenin vb.nin hizmet koşturduğu Abdülaziz arasında benzerlikler yakalamak zordur.

Osmanoğullarında saltanat veraseti hukuku da değişmiş; I. Ahmed'e (1603-1617) kadar on dört padişah, üç yüzyıl boyunca "evladiyet" ya da "amud-ı nesebi" (babadan oğula) uygulanmışken (Bundan ötürü Emir Süleyman ile Musa çelebilerin hükümdarlıkları meşru sayılmamıştır.) I. Mustafa'dan (1617-1618, ikinci kez 1622-1623) VI. Mehmed Vahideddin'e (1918-1922) kadar, son üç yüzyıl boyunca "ekberiyet" ve "bi'l-irs ve'l- istihkak" (yaşça büyük olma ve veraset hukuku gereği) 22 padişah tahta çıkmıştır. Bunlardan 20'si kardeş, yeğen kuzen, ancak ikisi "amud-ı nesebi" (babadan oğula) konumundadır. Bunlar IV. Mehmed (1648-1687) ve Abdülmecid'dir (1839-1861). Hanedan tarihinde, II. Mehmed (Fatih) ve I. Mustafa ikişer kez tahta çıktıklarından Fetret padişahları Emir Süleyman ve Musa Çelebi, son Halife Abdülmecid de dikkate alındığında, koşulları ve törenleri farklı olsa da 41 cülûs, 19 hal' (tahttan indirme), dört feragat (çekilme: II. Murad, II. Bayezid, III. Ahmed, III. Selim), bir ilga-iskat (Vahideddin) vardır. Adaş olanlar dikkate alındığında: birer Orhan, İbrahim, Abdülmecid, Abdülaziz; ikişer Bayezid, Süleyman, Mahmud, Abdülhamid; üçer Osman, Ahmed, Selim; dört Mustafa; beş Murad; altı Mehmed olmak üzere, 36 padişahın 14 adı vardır.

İlk altı padişah (Osman, Orhan, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad) Bursa'da, Fatih'ten V. Mehmed Reşad'a kadar 29 padişah İstanbul'da, son padişah Vahideddin ise Şam'da gömülüdür. Bunlardan kimilerinin türbesi varken, kimileri babalarının ya da atalarının türbelerine gömülmüştür. En uzun yaşayan olasılık-

la Orhan Bey (81?), en genç ölen II. Osman (18), en uzun saltanat süren Kanuni Sultan Süleyman (46 yıl), en kısa süre tahtta kalansa V. Murad'dır (3 ay). Kanuni'ye (1520-1566) kadar ilk on padişah, orduya başkomutanlık edip savaş ve kuşatma yönettikleri halde, II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595), I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618/1622-1623), İbrahim (1640-1648), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695) sefere çıkmamış; sefere çıkan ve meydan savaşına kumanda eden sonuncu padişahlar III. Mehmed (1595-1603), II. Osman (1618-1622), IV. Murad (1623-1640), II. Mustafa (1695-1703) olmuş; bundan sonrakiler, başkomutanlık yetkilerini, "serdar-ı ekrem" sanını vererek sancak-ı şerifi teslim ettikleri, veziriazamlara, serdar-ı ekremlere bırakmışlardır. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Reşid Mehmed Paşa'nın 1832'de Konya Savaşında Kavalalı İbrahim Paşa'ya yenilip tutsak düşmesinden sonra artık sadrazamlar da savaşlara gönderilmeyerek serdar-ı ekremlik asker paşaların görevi olmuştur. Savaşa gitmeden fetva ile "gazi" olan padişahlar III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid, II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad'dır.

Osmanlı padişahlarının hükümdarlık giysileri kaftan, kabaniçe, entari ve şalvardan, harvanî ve setre denilen Avrupaî formlara doğru bir değişim izlerken iç biat ve umum biatı (cülûs/tahta oturma) ve "taklid-i seyf/türbeler ziyareti" (kılıç kuşanma), cuma selamlığı gibi törensel gelenekler aynen korunmuştur. Cülûsa ve bayram törenine özgü tahtlar olmasına karşılık padişahlar Arzodası'nda ve köşklerdeki kabullerde sayvanlı taht-sedire oturmuşlardır. "Tac"ları olmamış; Fatih'e (1451-1481) kadar külah üstüne sarılı beyaz destar; Fatih'ten I. Mahmud'a (1730-1754) kadar özel biçimli, önüne tek, çift veya üç sorguç iliştirilen beyaz kavuklar; III. Osman'dan (1754-1757) II. Mahmud'a (1808-1839) kadar tepelikli, kâtibi kavuk ve başlıklar, II. Mahmud ve sonrakiler ise "Mahmudiye," "Mecidiye," "Aziziye," "Hamidiye" formlarda sade fesler giymişlerdir.

Devleti kuran uç beyi Osman'ı, soyca Oğuz Han'a bağlayan silsilenâmeyi, 15. ve 16. yüzyıl saray tarihçileri düzenlemişlerdir. Yazıcıoğlu'nun *Selçuknâme*'sinde *Câm-ı Cem Âyin*'de, *Dûstûrnâme-i Enverî*'de Oğuzların Kayı koluna mensup oldukları açıklanırken Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevarih*'inde, Âşıkpaşazâde ve Oruç Bey tarih-

lerinde Kayılardan söz edilmez. Osman Bey'in babası Ertuğrul'un, Kayılardan bir oymağın başkanı olduğu yerleşmiş, aksini kanıtlayacak verilere de ulaşılamamıştır. Osman'a göçebe Ertuğrul'un oğlu olmayıp, yerleşik topluluklardan sivrilmiş bir otoriteydi diyenler, çok sonraki düzmece bir silsile ve tarih öyküsüyle soyunun, Oğuz boylarının saygınlarından Kayılara bağlandığını ileri sürenler; hatta onu Bizans hanedanlarından Komnenoslara ya da Hz. Muhammed'e, Kureyş Araplarına bağlamayı deneyenler de çıkmış; bu savlar tepkiler uyandırmıştır.

Osmanoğullarını soyca Oğuz Han'a ondan da Hz. Nuh'a dayandıran silsilenâmeler, kanıtlanabilir olmasa da, en azından, İran ve Arap geleneklerine ısınılmazdan önce, Türk boyları arasında yaygın kimi adları sıraladığı için önemlidir. Fatih dönemi şairlerinden Enverî ve Fatih'in son veziriazamı Karamanî Mehmed Paşa, Osman'ın babası Ertuğrul'un babasını "Gündüzalp;" sonraki tarihçilerden Şükrullah, Âşıkpaşazâde, Oruç Beğ, İdris-i Bitlisî, Neşrî ve diğerleri "Süleymanşah" gösterir. Osman Bey'den Hz. Nuh'a, hatta Hz. Âdem'e ulaştırılan silsilenâmenin birçok versiyonu vardır. Bunlarda ortak adlar yanında farklı adlarla da karşılaşılır. *Câm-ı cem-âyîn*'de ise, Hz. Âdem'den II. Bayezid'e kadar sıralananların kısa yaşamöyküleri de verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde düzenlenen ve bu padişahtan Nuh Peygamber'e ulaştırılan kısmen değişik bir silsilenâme, şu adları içermektedir:[1]

"Âl-i Osman'ın ecdad-ı 'izamlarıdır ki 'ale'l-esami zikr olunur:

Sultan Süleyman Han bin Selim Han bin Bayezid Han ibn Mehmed Han ibn Murad Han ibn Sultan Mehmed Han ibn Sultan Yıldırım Bayezid Han ibn Sultan Murad Han Gazi ibn Orhan Han ibn Sultan Osman Gazi ibn Otuğrul ibn Süleymanşah ibn Kaya Alb ibn Kızıl Boğa ibn Bay Temür ibn Ay Kutluğ ibn Toğar ibn Kaytun ibn Bulgay ibn Sungur ibn Tok Temür ibn Baysuk ibn Çemendur ibn Bakı Ağa ibn Gök Alb ibn Kazan Han ibn Ay Kutluk ibn Tozak ibn Varhan ibn Baysuk ibn Yalvaç ibn Toğa bin Sevinç ibn Çar Boğa ibn

1 Kütüphanemizdeki yazma bir risalede yer alan bu silsilenâme, Hasan bin Bayati'nin *Câm-ı cem-âyîn*'de verdiği silsilenâmedeki Ertuğrul'dan Nuh'a kadar sıralanan 53 ata adına karşılık, çoğu değişik 61 ad içermektedir. Osmanlı padişahlarının doğum ve cülûs tarihlerini, yaşlarını, kazandıkları zaferleri ve aldıkları kaleleri de veren risaleye, bu silsilenâmenin nereden aktarıldığına ilişkin bir kayıt yoktur. Tıpkıbasımı kitabın sonundadır.

Kurtulmuş ibn Karahan ibn 'Amud ibn Süleymanşah ibn Kurdhul ibn Kolğay ibn Bay Temür ibn Tosun ibn Yablık ibn Toğa ibn Toğmuş ibn Küçik Big ibn Artuk ibn Konat ibn Çek Temür ibn Turh bin Kızıl Boğa bin Yamak ibn Baş Boğa bin Kurtulmuş bin Korca bin Balçık ibn Karmas ibn Karaoğlan bin Şah ibn Kurlu ibn Bulgar bin Tay Temür ibn Kuzmuş bin Gök Alb bin Oğuz bin Kara Han bin Kayı Han ibn Bolcay bin Yafes bin Hazreti Nuh Nebi.

Bazı rivayette yüz kırk bir atada ecdad-ı 'âlileri Hazreti Nuh aleyhisselama müntehi olur derler, vesselam."

Kayıların Anadolu'ya girişleri, göçebe olarak dolaştıkları yerler, batı ucuna yerleşmeleri, ilk Osmanlı tarihlerinde yinelenen uzun bir menkıbedir. Osmanoğullarının Osman, Orhan ve Murad'dan sonraki yüzyıllara yayılan tarihlerinde ne sözkonusu silsilenâmeden, ne menkıbevi göç öyküsünden ne Türkmen geleneklerinden izlere rastlanır. Saraylarını köle ve devşirmelerin doldurmasına, çoğunun anası yabancı olmasına karşın, Türkçeyi saray ve yazışma dili olarak yerleştiren, konuşma dili olarak Tuna boylarından Yemen'e, Fas'a kadar yayan Osmanoğullarıdır. Ata, silaha, ava düşkünlükleri, kırsalda yaşamaya duydukları özlem de kalıtımsal olmalıdır. Şemailnâmeler, minyatürler, resim ve fotoğraflar da onca kan karışıklığına karşın, Osman Gazi'den Vahideddin'e kadar yüz çizgileriyle kimi fiziksel özelliklerin benzerliğine tanıklık ediyor. Bellibaşlı hanedanlarda sıkça görülen ruhsal-zihinsel bozuklukların, bir ikisi dışında Osmanoğullarında görülmemesi altı yaşında tahta oturtulanla altmış altı yaşında padişah olanın bile ruhsal dengelerinde koşutluklar yakalanması; II. Abdülhamid'in; "hanedanımızda cahil, laubali, yarımakıllılar çıkmışsa da vatan haini asla görülmemiştir" savı da ilginçtir. Buna karşılık atını Niğbolu'dan Erzincan'a değin koşturan, durmak yılmak bilmeyen, gözü pek Yıldırım Bayezid'le, cuma günleri sarayından yüz metre ötedeki Yıldız Camiine faytonla gidip dönmekle yetinen kuruntulu II. Abdülhamid'in portrelerini yanyana getirmek olanaksız; III. Murad ile Abdülaziz arasında saray hayatı açısından koşutluk bulmaksa kolaydır.

Osmanoğullarının hanedan içi çekişmeleri ve buna bağlı cinayetler de sanıldığının aksine azdır. Tahttan indirilmeden öldürülen padişah yoktur. 36 padişahtan 21'i tahtta eceliyle, sekizi tahttan indirildikten sonra, biri tutsakken yine eceliyle ölmüş; bir padişah

savaşta öldürülmüş; biri intihar etmiş; yalnızca ikisi tahttan indirildikten sonra öldürülmüş; ikisi de boğulmuştur. Kuruluştan 1630'lara kadar, taht kavgalarını önleme gerekçesiyle şehzâdelerin boğdurulması geleneği sürmüşse de IV. Murad'dan (1623-1640) sonraki padişahlar bu geleneği bırakarak şehzâdeleri gözhapsinde tutmuş, olasılıkla kimi şehzâdeleri gizlice zehirletmiş ya da kısırlaştırmışlarsa da, Abdülmecid'le başlayan Tanzimat ve izleyen Meşrutiyet, İstibdat dönemlerinde şehzâdelere özgürlük, aile kurma, kendi saray ve konaklarında yaşama hakkı tanınmıştır.

Kesintisiz 641 yıl (1281-1922) süren ve 21 kuşakta 36 –Fetret Devrini (1402-1413) temsil eden Emir Süleyman (1402-1411) ve Musa Çelebi de (1411-1413) katıldığında– 38 padişah, son olarak bir de halife ile temsil edilen Osmanoğullarının başarıları ve yanlışları her zaman tartışılacaktır. Ancak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını buluşturan Akdeniz havzasındaki güçlü ve etkili egemenliklerini 13. yüzyıldan 20. yüzyıla taşıyabilmiş olmaları, Türk-İslam kültürünü bu kıtalarda yaymaları, yönetim tarzları ve politikaları küçümsenemeyeceği gibi, bu büyük hanedana tarihin övgüsünü hak ettiren başarılar olarak daima anılacaktır.

Osmanlı kaynakları temel alınarak hazırlanan bu kitaptaki yaşamöykülerini okuyanların, padişahlar ve temsil ettikleri devlet konusunda sağlıklı bilgilere ulaşmaları amaçlanmıştır. Kitabın ilk basımı Osmanlı Devletinin kuruluşunun 700. yıldönümünde (1999) Oğlak Yayınlarınca yapılarak 2012'ye dek 31 kez basılmıştır. Son üç yılda yaptığımız gözden geçirme ve eklemelerle genişletilen yeni baskıları programına alan Alfa'nın Genel Yayın Yönetmeni Sayın M. Faruk Bayrak'a, Genel Müdür Sayın Vedat Bayrak'a, Yayın Yönetmeni Sayın Mustafa Küpüşoğlu'na, Alfa çalışanlarına, ilgi, emek ve titizlikleri için teşekkür ederim.

Necdet Sakaoğlu

BU MÜLKÜN SULTANLARI

"Anadolu'ya Bir Hanedan Getiren Ata"

ERTUĞRUL

Mohan?, 1190? veya 1230? - Söğüt, 1281
Beyliği: 1250'ye doğru - 1281

Devlet kurucusu Osman Bey'in babası Ertuğrul'u çağdaşı Bizans tarihçisi Pachymen anmamış. Kantakuzen'in, Gregorias'ın tarihlerinde, *Selçuknâme*lerde adı geçmiyor! *İslâm Ansiklopedisi*'ne "Ertuğrul Gazi" maddesini[1] yazan Mükrimin Halil Yinanç'ın incelediği İbn Hiccî, İbn Dukmak, İbn Furat, İbn Ebi al-Surur *vakayinâme*lerinde de yok. Osman (Otman?) Bey'i anan el-Ömerî ve İbn Battuta, babasından, adına yer vermeden söz etmişler.

Ertuğrul, yitik/meçhul kaynak veya kaynaklara dayanan kimi *tevarih* ve şehnâmelerde, 1400'e doğru Bursa'ya gelen Şemseddin el-Cezerî'nin *Muhtasar Tarih-i İslam*'ında, *Zâtü'ş-Şifa* adlı başka bir kitapta, Bilecik'i fetheden "Erdukrul" adıyla karşımıza çıkıyor. Bu, apaçık Osman'ın babasıdır.

1 Mükrimin Halil Yinanç, "Ertuğrul Gazi" *İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1945, s. 328-337.

Ahmedî'nin (ö. 1413), önce Germiyan Beyine; daha sonra, –Osmanlı tarihlerinin ilki denebilecek– *Dâsitân ve Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ı ekleyip Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'a (1403-1411) sunduğu *İskendernâme*'sinde ise uc (sınır) ümerasından Ertuğrul'a, Sultan Alâeddin'in Sultanöyüğü'nü (Eskişehir) ikta ettiğini yazlı. Çevresinde Gündüz Alp, Gök Alp, daha nice emirleri toplayan Ertuğrul, Söğüt'ü savaşarak almış. M. Halil Yinanç, *Behcetü't-Tevarih*'in bir nüshasına ve Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ına atıfla: "Oğuz kavminin dolayısıyla Ertuğrul'un soyu sopu konusunda, Moğol hattı (Uygur yazısı) ile bir kitaptan söz edilir. Enverî *Düsturnâme*'de, gerçek bağlantıları kurulamayacak bir takım akrabalıklarla Ertuğrul'u, ana tarafından hem sahabe hem Selçuklu torunu göstermiştir. Bu sava göre Ertuğrul'un babası Süleyman da (?) Çalış Han oğlu Ermiş'in oğlu Kazan'ın oğludur. Kardeşi Şah Melik'ten sonra onun oğulları Gündüz Alp ve Gök Alp'le Anadolu Selçuklu sultanına tâbi olup Sultanöyüğü'ne yerleşmişler. Birbirlerine düşen ve ölen bu iki yeğeninden sonra Ertuğrul, Sultanöyüğü'nde bir başına bey olmuştur" diyor.

Enverî, Ertuğrul'un 52 yaşında öldüğünü haber veriyor. Şu halde 1230'a doğru, yani Kayı Boyunun Mohan'dan Anadolu'ya göçtüğü yıllarda doğmuş.

Fatih'in son veziriazamı Karamanî Mehmed Paşa'nın *Muhtasar Âl-i Osman Tarihi*'nde, Ertuğrul, Nuh oğlu Yafes'le Oğuz'un soyundan Kabık Han oğlu Sarkık Alp oğlu Gök Alp oğlu Gündüz Alp'in oğludur. Aynı kaynakta, konuk olduğu evde duvarda asılı Kuran'ı ululayarak sabaha kadar ayakta el bağlayan da Osman değil, baba Ertuğrul'dur. Mehmed Paşa, Kayıların Anadolu'ya gelişini, konup göçtükleri yerleri, girdikleri savaşları da farklı vermiştir.

Acem Hamidî'nin *Tarih-i Âl-i Osman*'ındaki, Ertuğrul'un Anadolu'ya gelmeden Horasan'da öldüğünü bildiren şu dörtlüğü daha ilginç:

Oldu Ertugrul Horasan'da şehir (ünlü)
Tanrıya ulaşdı ol şah-ı sa'id
Nesl-i Ertugrul'dan ol şah-ı cihan
Rûm'da Osman Beg olmuşdur ayân

Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osmân*'ında, Kızıl Boğa oğlu Kaya Alp oğlu Süleyman Şah oğlu Ertuğrul'u, Kızıl Boğa'dan yukarıya doğru düzmece bir soy sıralamasıyla peygamber Nuh'a bağlanmış. 50 bin Kayı göçebesinin Anadolu'nun doğusundan batısına serüveni, Erzurum ve Erzincan'dan Suriye'ye inişleri, Süleyman Şah'ın Fırat'ta boğuluşu –ki bu, Selçuklu Kılıç Arslan'ın Habur'da boğulması olayından uyarlamadır–; boyun dağılması, Süleyman Şah oğlu Ertuğrul'un, oğlu Saru Yatı'yı Sultan Alâeddin'e gönderip yurt istemesi, gelen izin üzerine Söğüt ve Domaniç'e yerleşerek ev bark kurmaları, Ertuğrul'un orada ölmesi... *Tevarih-i Âl-i Osmân*'lardaki, biri ötekinden alınma eklemeli, ulamalı geleneksel söylencelerdir.

Manzum *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi*'nde, Sultanönü'ne gelen Selçuklu sultanının, , Aydoğmuş, Ertuğrul ve Gündüz Alp kardeşleri Rum uclarında görevlendirdiği yazılıdır. Aydoğmuş ölünce Ertuğrul, Selçuklu sultanından beylik istemeye giderken ziyaret ettiği Hacı Bektaş beline kılıç bağlayıp dua etmiş. Ertuğrul ölünce de beyliği kardeşi Gündüz Alp, sonra oğlu –M. Halil Yinanç'ın Utman Bey dediği– Osman Bey almış.

Kayılara, Ertuğrul'a dair başka söylenceler aktaran, ama yazılışları 15. yüzyıldan daha gerilere gitmeyen Oruç Beğ, Neşrî, Bayatî, Bitlisî tarihleri var. Şaşırtıcı durum, bu kaynakların özde ve ayrıntıda, bağdaştırılması zor, yer-zaman, ad ve olaylar vermeleridir. Bunlar Ertuğrul-Osman çağından en erken 150 yıl sonra söylencelerden yazıya geçirildiği için aradaki uzun yitik zaman, uydurma öykülerle doldurulmuş, aile soyu peygamberlere, Oğuz Han'a Mahan'a bağlanmıştır. Bu anlatılar, daha inandırıcı çerçevelerde örtüştürülerek 16. yüzyıl tarihçilerinin; İbn Kemâl, Lutfî Paşa, Cenâbî, Hadidî, Saadeddin Efendi, Gelibolulu Âlî'nin kitaplarında da yer bulmuştur. M. H. Yinanç, bunlara hayli uzak düşen Fatih Kütüphanesindeki 4206 numaralı *Tarih-i Âl-i Osman*'da ise Ertuğrul'un Erdoğdu, bunun babasının da Ahmed olduğunu saptamış.

Yinanç'ın 1940'ların koşullarında kolay ulaşılamaz kaynaklardan yararlanarak kaleme aldığı makalesinde, güvenilirliğine karşın özünde, Ertuğrul'u, bir efsane kahramanı gibi değil, "Osmanoğullarının ceddi Türkmen Beyi" kimliğinde tanıtmaya ve tatminkâr bir yaşamöyküsü kurmaya yetecek bilgi yoktur. Sözgelişi Anadolu oy-

maklarının ziyaret yerlerinden Söğüt'teki türbesi, o çevrede yaşadığının, orada öldüğünün kanıtıdır, ama son biçimini II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında alan, bir göçebe beyi için hayli lüks bu türbe, etrafındaki sembolik mezar taşlarıyla bir simge hükmündedir. Ertuğrul'un Kayı ulusuna baş ve buğ oluşu ise damgalara, süregelen boy geleneklerine, sözlü anlatılara dayanır.

Ertuğrul'un, Asya'nın Mahan veya Mohan'ındaki, Doğu ve Güney Anadolu'daki izleri, Kayıların iskân yerleri, boy-soy ilişkileri, Eskişehir yöresine gelmezden önceki yaşam serüvenleri de yüzyıldan beri araştırılmaktadır.

Yinanç, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Ertuğrul" maddesini yerli kaynaklar yanında Arap, İran, Bizans kaynaklarına da başvurarak yazmıştır. Bunlardan, Bizans tarihçisi Phrantzes'in, Osman'ın büyükbabası dediği Gui'yi Komnenos ailesinden göstermesi; Ertuğrul'un babasını Oğuz Alp, büyükbabasını Düz Alp gösteren Khalkondilos'un, Ertuğrul'un bir filo kurup Ege kıyılarını vurduğunu, oğlu Osman'ın Bilecik'i alıp Bursa alamadığını vurgulaması, Ertuğrul'un bağımsız bir bey olduğunu düşündürür. Phrantzes, Ertuğrul'un 1264'te 77 yaşında öldüğünü yazması, başta Hammer, tarihçilerce dikkate alınmaya değer bulunmamıştır.

Sonuç olarak; Osmanlı Devletinin doğuşundaki kapalı evreye yöneltilecek şu iki soru doğrudan Ertuğrul'la ilgilidir: a) Kurucu Ertuğrul mu, Osman mıdır? b) Ertuğrul'un soyunun, Arap, Fars adları da karıştırılmış Oğuz hanlarıyla Yafes'e Nuh'a bağlanması; Arapların nesep geleneğinin bir öykünmesidir. *Tevarih-i Âl-i Osmân* yazarları buna neden gereksinim duymuşlardır?

F. Giese'nin yayımladığı anonim *Tevarih-i Âl-i Osmân*'daki soy sıralamasında Ertuğrul'un babası "Süleyman Şah Gazi" gösterilmekle birlikte büyükbabası Kaya-alp ve yukarısı: Kızılboğa – Bayıntur – Aykutluk Ağa – Togan – Kaytun – Baysunkur – Bulgay – Soğancak Ağa– Toktemür – Yasık – Gökalp – Oğuz – Karahan – Kutlucak Ağa – Tozak'tır. Bu 16 ad Türkçedir. 36 atada Nuh oğlu Yâfes'e ulaştığı belirtilirse de kalan 20 isim verilmeyerek: "Ol nesilden ced be ced Acem (İran) vilayetinde padişahlar idi. (...) Oğuz tâifesi– kim itikadlu taife idi. Hazreti Risâlete itikadları var idi. Mahan şehrinde padişahlar idi. Mahan şehri ki Cengiz Han'dan harap olmuşdu. Ol zaman Mahan şehrinin padişahı Süleyman Şah

idi ki Osman'ın ceddidir," denmiş. Bu kaynaktan okumaya devam edelim:[1] (yaprak 2-7'dan)

"Leşkerini cem' idüp girdi yola
Gündüz Alp Ertungrul anunla bile
Dahi Gök Alp hem Oğuz'dan çok kişi
Olmış idi o yolda ânın yoldaşı
Konya'dan çün geldi Sultanönü'ne
Katına geldi halayık yüküne
.....
Uydu andan çok kişi Ertungrul'a
Olur iş ki tanışıla Tungrul'a

Yürüdü Sögüt iline geldi ol
Kılıcıyla ol arayı aldı ol

Gitdi Ertungrul cihândan yerine
Oğlu Osman kaldı ânun yerine
Oldı Osman bir ulu gazi ki ol
Nireye ki vardıysa ol buldı yol

"Süleyman Şah'ın üç oğlu birinin adı Sungur Tekin ve birinin adı Gündoğdu ve birinin adı Ertungrul idi ki ol Osman'ın atasıdır. İkisi (Sungur Tekin ve Gündoğdu) Acem vilâyetine gitdiler. Ertungrul nice zaman Sürmeli Çukur'da kaldı. Sultan Alâeddin'in saltanatın ve şevketin işitmiş idi. Dahi Ertungrul'un üç oğlu var idi. Biri Gündüz, birinin Savcı, birinin Osmandı." Giese'in tıpkıbasımını yayımladığı anonim *Tevarih-i Âl-i Osmân*'da, Osman'ın dünyaya gelişi anlatılırken, Ertuğrul'un gördüğü düş ve bunu, Konya'da tabirci Abdülaziz'e veya "bir aziz şeyh olan Ede Balı'ya yorumlattığı da anlatılır. Bu düşü, diğer *Tevarih-i Âl-i Osmân*'lar Osman Gazi'ye atfetmişlerdir.

"Ertungrul, Sarı Yatı'yı—kim âna Savcı derlerdi. Âni Sultan Alâeddin'e gönderdi. Bir yercügez istedi. Sultan Alâeddin, gariblerdir bunları hoş

[1] F. Giese (Tıpkıbasım yayımlayan), *Tevarih Âl-i Osmân*, Breslau, 1922, s. 2-7'den.

gördü. Karahisar Tekuru ve Bilecik Tekuru bu ikisinin aralığı Tomaliç Dağı ve Ermenek Dağı ve ol aralığı onlara yaylak ve suluk verdi. Saru Yatı ile Osman Engürü'ye geldiler. Anda durdular. Rum tarafına gazâlar etdiler. Ertungrul vefat etti. Hicretin 687 yılında (M 1288) vâki oldu.

Oldı Osman ulu gazi ki ol
Nereye-kim varsa o buldı yol
Her yana varurdı bir bölük çeri
Ki il uralar katl ederler kâfiri
Durmadan her yana leşker saldı ol
Az zamanda çok vilâyet aldı ol"

Sonuç olarak, Osman Bey'den önce babası Ertuğrul'un, Kayı Boyu reisliğinden yerleşik beyliğe geçişi temsil eden "Ata" olduğu kesindir.

1

OSMAN BEY

Söğüt, 1258? - Bilecik?, 1326?
Beyliği: 1281? ya da 1299 - 1324?

Osmanlı Devletinin kurucusu ve Osmanoğullarının atasıdır. Babası Kayı Boyunun beyi Ertugrul (Erdogdu) Bey'dir. Annesinin Hayma Ana olduğu rivayet edilir. Türkçe kaynaklarda Osmancık, Kara Osman, Osman Gazi, Osman-ı Evvel, yabancı kaynaklarda Othoman, kurduğu devlet de "Ottoman Empire," "Turkish Empire" adlarıyla geçer. Babasının, amcalarının, kardeşlerinin Ertuğrul, Dündar, Gündüz, Savcı, Saruyatı, oğlunun Orhan adlarına bakılırsa onun da Türkçe bir adının olması gerekir ki, bu açıdan Othoman, Arapça "Osman"ın (Uthman) değil, Otman, Tuman ya da Ataman'ın, Batı dillerindeki yazımı olmalıdır. Eski tarihler, Ertuğrul Bey'in Müslümanlık konusunda bir bilgisinin bulunmadığını vurguladığına göre, oğluna İslami bir ad vermiş olabilir mi? Kaldı ki, o dönemde Anadolu Türkmenleri arasında Otman, Ataman, Tuman gibi adlar yaygındı. Bu durumda adının, sözlü bilgilerin yazıya geçirildiği ve İslamiyetin

Osmanlı Devletine temel oluşturmaya başladığı 15. yüzyıl başlarında Osman'a dönüştürüldüğü söylenebilir. Diğer yandan, üzerinde "Osman bin Ertuğrul" okunduğu ileri sürülen bir akçeye karşılık oğlunun akçesinde salt "Orhan" adı vardır. Orhan'ın "Orhan bin Osman" sözcüklerini içeren bir tuğrası ile Bursa Orhangazi Camiinin Hicri 820 (M. 1417/Çelebi Mehmed dönemi) tarihli kitabesindeki "Orhan bin Osman" ibaresi, adının "Osman" olduğuna kanıt gösterilir.

Osman Bey'in soy ve boyuna ilişkin bilgiler gelenekseldir ve ölümünden en erken yüzyıl sonra söylencelerden yazılı tarihe aktarılmıştır. Osman'dan söz eden Türkçe tarihlerin en eskisi olan şair Ahmedî'nin (ö.1412) manzum *Dâstân ve Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ındaki "destan" sözcüğü de Osman'ın yaşamının ve Osmanlı Devletinin ilk döneminin bir destan konusu olduğunu düşündürür. Şükrullah'ın (öl.1464?) *Behçetü't-Tevarih*, Âşıkpaşazâde'nin (öl.1481) *Tevarih-i Âl-i Osmân* adlı eserlerinde ve başka kaynaklarda, Osman'ın yaşamı ve savaşları, masalsı-destansı bir örüntü içinde halk söylenceleri, ermişlik öyküleri ve mitolojik lejantlarla renklendirilerek Anadolu Türkçesinin yalın ve şiirli sesiyle aktarılmıştır. İlk yazıcılar bu serim ve anlatım yöntemini bir oranda, Fatih'e kadarki padişahlar için de sürdürerek soy atası Osman'ın yarı ermiş yarı gazi kimliğinden onları da nasiplendirmişlerdir. Büyük bir devletin kurucusuyla ilk torunlarının "ulu ermiş gaziler" kimliğiyle tarih sahnesine çıkartılmaları yadırganmamalıdır. Bu tür mizansenler başka büyük hanedanlar için de sözkonusudur.

Söylencelerden tarihe aktarılan bilgilere göre Osman Bey, Oğuzların Bozok Boyunun Kayı Kolundan kalabalık bir obaya başkanlık eden Ertuğrul'un küçük oğluydu. Tarihçi İbn Kemâl (öl.1534), *Tevarih-i Âl-i Osmân*'da Ertuğrul Bey'in Rum'a (Anadolu'ya) geldiği sırada iki oğlu bulunduğunu, Söğüt İlinde çadır (göçebe) yaşamı sürdürürken Hicret'in 652. (M. 1254) yılında "aslan yapılı ay yüzlü" küçük oğlu Osman'ın doğduğunu vurgular. Giderek yiğitler sırasına giren bu oğlanın "vurmada ve tutmada ve durmada ve oturmada" herkesi kendisine uydurup her ne kadar "karındaşlarının kiçisi (küçüğü) ise de şemşir (kılıç) ve tedbirle cümlesinden evveli olduğu"nu; Oğuz destanındaki temaları çağrıştıran bir anlatımla aktarır. Osman Bey'in yaşamöyküsünde gözden kaçırılmaması gereken iki ayrıntıdan biri, Ertuğrul'un büyük oğullarının Kayıların Anadolu'ya gelmesinden önce, Osman'ın

ise Söğüt İlinde doğduğu, diğeri de Osman'ın boy ve uç beyliği için amcası Dündar'la ve ağabeyleriyle giriştiği savaşımdır. Bu iki olgu da Osmanoğullarında, soyun çoğunca küçük oğuldan yürümesi geleneği ve taht yoluna baş koymanın Osman Bey'e dayandığını düşündürür.

Türkçe kaynakların en eskisi olan Ahmedî'nin *Dâstân ve Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman* adlı eserinde, Osman'ın beyliği 12 dizede özetlenmiştir: *"Oldu Osman bir ulu gazi ki ol / Nereye ki vardı ise buldu yol / Her yana verir idi bir bölük çeri / Ki el vuralar katledeler kâfiri / Bilecik'i fethetdi ol namdar / İnegöl ile dahi Köprühisar / Durmadı her yana leşker saldı ol / Az zamanda çok vilayet aldı ol / Kâfir yıkıp yakıp ol namdar / Bursa ve İznik'i eyledi hisar / Öyle takdir etdi Hak azze ve cel / Ki ol ikiyi aldı ecel."*

Ahmedî'nin bu yalın anlatımına karşılık örneğin Âşıkpaşazâde'nin *Tevarih-i Âl-i Osmân*'ında "nazım"larla süslenmiş; İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*, İbn Kemâl'in *Tevarih-i Âl-i Osmân* adlı eserlerinde ise çok uzun bir yaşamöyküsü karşımıza çıkar. Kimi yazıcılar, efsaneleri, ermişlik öykülerini Arap, Acem, Yunan destanlarından lejantları harmanlayarak, kimileri de Osman'ı, ulu torunları gibi büyük bir hükümdar kimliğine sokarak anlatmışlardır. Osman Bey'in savaşlarında, "Gazavat-ı Nebevî"den uyarlamalar bile yakalanabilir. Bu anlatımlara, "Truva Atı"ndan esintili bir kale fethi ya da "göbekten biten ulu ağacın gölgesinin yeryüzünü tutması" gibi bir peygamber kıssası da katılmıştır. Âşıkpaşazâde, "Osman Gazi etrafa gecede gündüzde gâh gâh yürümeye başladı," "Osman Gazi nice düş gördü ve kime haber verdi ve tabiri ne oldu?," "Osman Gazi'nin hisar almasından sonra Sultan Alâeddin'e ne gönderdi ve Sultandan ona ne geldi?," "Harmankaya kâfirleri Osman Gazi ile ne suret ile âşina oldular ve neylediler?," "Köse Mihal düğün eder, kızını Göl Flanoz (İstanbul) oğlunun beyine verir," "Bilecik Tekfurunun düğününü bildirir," "Osman Gazi cuma namazını nice kıldırdı?," "Osman Gazi'nin kanunu," "Osman Gazi ki Yenişehir'e geldi, etrafın kâfirleri gelip bununla uğraştılar, cümlesinin vilayetini zaptetti," "Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye vasiyetini bildirir" vb başlıklar altında pek hoş olaylar anlatır. Ancak "bab" dediği her bölüm tarih bilgileri kadar masal motifleri içermektedir. Bu yazar, kitabının başında Osman Gazi'den Yıldırım Bayezid'e kadarki beylerin öykülerinin, Osman'ın oğlu Orhan Bey'in imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih'ten dinlenip "kalem diline ve-

rildiğini" belirterek eserinin ilk bölümünün bir sözlü tarih derlemesi olduğunu vurgulamıştır.

Osman Bey, *Hacı Bektaş Vilayetnâmesi*'nde ise dinsel ve sofistik bir kimlikle işlenmiştir. Bu yapıtta "Oğuz padişahı Bayındır Han ve beylerbeyi Kazan Han ile Kurt Ata'nın (Dede Korkut)" ölümlerinden sonra dağılan Oğuz boylarının Anadolu'ya göçmeleri, beylerin Selçuklu sultanlarına bağlanışları, Osman Gazi'nin amcası Aydoğmuş'un, babası Aydoğdu'nun (Ertuğrul) Sultanönü'ndeki beylikleri ardından, küçük amcası Gündüz Alp (ya da Dündar) Kayı Beyi iken, Osman'ın, çevresinde toplanan yiğitlerin "Gel önümüze düş, akın edelim. Uğrunda baş verelim. Kâfire kılıç vuralım. Din düşmanlarını kıralım," önerileri üzerine Yarhisar, Bilecik, İnegöl, İznik yörelerine akınlar düzenlediği; Bursa Tekfurunun Selçuklu Sultanına elçi gönderip bu akınlardan yakındığı, sultanın da Gündüz Alp'ten yeğeni Osman'ı yola getirmesini istediği, Gündüz Alp'in, Osman'ı yakalayarak yiğitleriyle birlikte Sultan Alâeddin'e (III. A. Keykubad: 1298-1302) gönderdiği, ancak sultanın Osman'ı beğenip Hacı Bektaş Veli'den el ve onay alması için Suluca Karahüyük'e yolladığı, şeyhin kendisini "Safa geldin Osman'ım!" diyerek karşıladığı, diz çöküp elini öpen Osman'ın başına tekbirle kendi tülbendini dolayıp kemerini de beline bağladığı, eline çerağ verdiği ve dualar ettiği, önüne yayılan sofrayı Osman Bey'in önüne döşettiği, "Osman'ım yürü imdi seni dini ayrı düşmanların üzerine havale kıldım. Bizim kisvetimizi kâfirler senin başında görünce kılıcı muhkem tutamayalar. Senin kılıcın onları kese. Onların kılıcı kesmeye. Her nereye varırsan fethedesin. Önünden sonun gür ola. Kimse senin arkanı yere getirmeye. Hünkâr ismimi sana bağışladım. Adını anmayıp bu isimle zikredeler. Gün doğduğundan battığına dek çerağın tamam yana!" dediği aktarılır. Başındaki ulu taçla Konya'ya dönen Osman'ı kabul eden Sultan Alâeddin'in, Hacı Bektaş'ın mektubunu okuduktan sonra "Buna bir yüce mansıp verevüz!" dediği; Sultanönü Ucu'nun merkezi Söğüt'e dönmüş bulunan Osman Bey'e "altun başlı sancak kaldırub tabılhane (mehter) gönderdiği," o sırada çadırında oturan Osman Bey'in ansızın kulağına gelen tabılhane sesiyle doğrulup dışarı çıktığı, mehter susuncaya değin ayakta beklediği, atına atlayıp bir daha sultanın katına giderek "hil'at giyip destur aldığı, sancak kaldırdığı, askeriyle Sultanönü'ne döndüğü anlatılır. Bu öykü Yazıcızâde'nin *Selçuknâme,*'sinden diğer bütün tarihlere ve

Vilayetnâme'ye geçmiş, Osmanlı Devletinin küçük bir uç beyliği olarak doğuşu da bu öyküye dayandırılmıştır.

Tarihçilerin ortak görüşlerine göre Osman Bey, babası Ertuğrul'un 90 yaşlarında ölümünden (1281?) sonra Kayı Boyu Beyliği için amcası Dündar'la mücadele etti. Boy ulularının Dündar'dan yana olmalarına karşılık yiğitlerin kendisini desteklemesi sonucu uzun bir savaşımı başarıyla noktaladığı gibi, 1299'da doksanlık Dündar Bey'i akınlarına karşı çıktığı gerekçesiyle ok atıp öldürdü; Oğuz töresince Kayılara "baş ve buğ" oldu. Şayet Osmanlı Devletinin kuruluş tarihi kabul edilen 1299 bu olayla ilgiliyse taht uğruna cinayet işlenmesi de daha ilk günden gelenek olmuş demektir. Kimi tarihçiler, 1299'un Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışı ya da Osman Bey'e bayrak ve tabıl gelişiyle ilgili olduğunu ileri sürerler.

Oldukça karışık Bitinya (Bursa-Bilecik-İznik) yöresinde, Bizans tekfurlarının, Germiyan Beyliğinin ve Umurbeyoğullarının egemenlik alanlarıyla kuşatılmış küçük bir bölgede uç beyi olan Osman, bu sanını korumak ve güçlenmek için yaklaşık yirmi yıl, gazâ yoldaşları Samsa Çavuş, Konuralp, Akçakoca, Aygutalp, Gazi Abdurrahman ve diğer ümerasıyla birlikte bir dizi yerel savaşı göze aldı; kayınbabası, Eskişehir Ahileri'nin İtburnu Tekkesi Şeyhi Edebali'den de manevi destek sağladı. 1280'lerden 1300'e uzayan ve Osmanlı Devletinin doğuşu süreci olan bu evrede Osman Bey ilkin, 1283'te Ermenibeli'nde, küçük yaya birliğinin başında İnegöl Tekfuru Nikola'yla çatıştı ve yenildi. Kardeşi Sarubatı'nın oğlu Bay Hoca şehit düştü. Osmanoğullarından savaş alanında ölenlerin ilki budur. Ertesi yıl, Emirdağı eteğindeki Kulacahisar'ı 300 kişilik bir kuvvetle gece baskını düzenleyerek aldı. Bu da Osmanoğullarının ilk kale fethidir. 1286'daki asıl önemli çatışma İnegöl ve Karacahisar tekfurlarının birleşik güçleriyle Ekizce'deki Domanıç muharebesidir. Osman Bey, bu savaşı kazanmakla birlikte bu kez de kardeşi Sarubatı'yı (ya da Gündüzalp) yitirirken Eskişehir'in yanıbaşındaki Karacahisar'ı (Melanciya) aldı. Bundan sonra Osman Bey'in taktik değiştirerek ittifaklar kurduğu saptanıyor. Kardeşi Sulamış'la, Mudurnu yakınlarında buluştuğu Samsa Çavuş'u ve Harmankaya Tekfuru Köse Mihal'i yanına alıp 1290'lı yıllarda Sakarya vadisinde Sorkun, Taraklı Yenicesi, Göynük taraflarına akınlar yaparak ününü ve gücünü duyurdu.

Tarihler, Osman Bey'in giderek güçlenmesinden kaygılanan Rum tekfurların hileye başvurduklarını, sözde dostluk gösterisiyle

Yarhisar'a düğüne çağırdıkları bu atak uç beyine bir suikast düzenlediklerini, lakin kendisini davete gelen Harmankaya (Priminos) Tekfuru Mihal'in uyarısı üzerine Osman Bey'in karşıt bir komployla kırk cengâverini kadın giysileriyle Bilecik Kalesine sokarken düşmanlarını da Çakır Pınarı'nda alt ettiğini, Bilecik (Belekoma) ve Yarhisar'ı da aldığını yazıyor. Karmaşık bir öyküsü olan ve yüzlerce yıl önceki Truva Savaşları'nın "Tahta At" efsanesini andıran bu olay, Osmanlı tarihindeki "vak'alar"ın da ilkidir. Keçelere bürünen yiğitlerini öküz sürüsü içinde kaleye, "bir nice gazileri de baş bezleriyle avrat donuna koyup" düğün meydanına sokarak savaşın bir hile sanatı olduğunu kanıtlayan Osman Bey, Yarhisar'dan yola çıkan düğün alayını da basarak tutsak ettiği Tekfur kızı Holofera'yı (İlüfer/Nilüfer Hatun) oğlu Orhan'la evlendirir. Öte yandan Turgut Alp'e kuşattırdığı İnegöl'ü ele geçirir. Bu olaylar için 1298-1299 tarihleri verilmektedir ki, Osmanlı Devletinin kuruluşu bu gelişmelere de bağlanır.

Önceleri, bir ipekçilik ve demircilik merkezi olan Bilecik'te üslenen ve küçük ordusunun saflarını Paflagonya çeteleriyle sıklaştıran Osman Bey'in yetmiş yıllık yaşamının üçüncü ve son evresinde de savaşlar vardır. Bir bölük kuvveti Köprühisar'ı alırken elegeçirilmesi an meselesi olan İznik'in yanı başında da 1301'de Türkmen nüfuslu Yenişehir kurulur ve Osman Bey burayı merkez edinir. Tarihçi Neşrî'nin rivayet ettiği, Karacahisar'daki bir kilisenin camiye çevirilmesi, Şeyh Edebali'nin müritlerinden Karamanlı Dursun Fakih'in burada Osman Bey adına ilk hutbeyi okuması da olasılıkla bu sıradadır.

Oğuz töresi uyarınca "dirlik" olarak kardeşi Gündüz Bey'e Eskişehir'i, oğlu Orhan'a Karacahisar'ı, Hasan Alp'e Yarhisar'ı, Turgut Alp'e İnegöl'ü veren Osman Bey, Bursa, Kestel, Kite tekfurlarının bir Bizans tümeniyle takviyeli ortak ordusunu 27 Temmuz 1302'de Koyunhisar (Baphaon/Bafeum) Savaşında yener. Yeğeni Aydoğdu'nun şehit düştüğü bu savaş sonunda Kite Hisarı, Orhaneli (Atranos), Ulubat Gölündeki Alyos Adası fethedilir ve Kite Tekfuru da Aydoğdu'nun öcü alınmak için öldürülür.

Koyunhisar zaferi sonrasında İzmit'in yolu açılırken, Bursa da üç yönden sarılmış oluyordu ama Osman Bey, henüz Bursa'yı kuşatmasına yetecek bir güce sahip değildi. Buna karşılık 1308'de İznik-İzmit yolundaki stratejik Karahisar (Trikokiya) Kalesinin alınması kolaylıkla başarılır. Osman Bey'in sadık dostu Harmankaya Tekfuru Köse

Mihal'in (Mihail Kosses) 1313'te Müslüman olması ardından 1315'e değin, Sakarya vadisi boyunca Lefke, Mekece, Akhisar, Geyve ve Gölpazarı (Löblüce/Leblebici) kaleleri de fethedilir. Bursa'yı ablukada tutmak için iki küçük "havale hisarı" yapılır. Tarihler, Osman Bey'in bu kalelerin komutanlıklarına yeğeni Aktimur'la kölesi Balabancık'ı atadığını yazıyor.

Anadolu Selçuklularının dağıldığı, İlhanlı tümenlerinin Anadolu'yu istila ettiği, Türkmen beyliklerinin birbirleriyle savaştıkları, Bizans'ın güçsüzleştiği bir dönemde yeni bir devletin temellerini atan Osman Gazi, son yıllarında "damla illeti" (gut/nikris) ve yaşlılık nedeniyle, beylik sorumluluğunu oğlu Orhan'a bırakırken, soyuna da miras olarak, gazâ ve fütuhat ülküsü, giderek göz kamaştıracak şanlı bir taht, gerektiğinde bu taht uğruna aile içi cinayetlerden çekinmeme ilkesini ve bir de bu nikris illetini bıraktığı söylenebilir. 1320'den sonraki olaylarda artık Osman Bey'in adı geçmezken, oğlu Orhan'ın 1324'te bey olduğunu kanıtlayan belgelerden sözedilir.

Tarihçilerden Ruhî'nin 1320'de, Oruç Bey'in 1327'de, diğerlerinin de bu iki tarih arasındaki yıllardan birinde öldüğünü bildirdikleri Osman Bey'in, Söğüt'te babası Ertuğrul'un türbesine gömülmüşken, vasiyeti gereği Bursa'nın fethinden sonra buradan alınıp Bursa Hisarında Osmaniye Meydanındaki Gümüşlü Kümbet'e (Aya Elia) gömüldüğü rivayet edilir. Tarihlerde hiçbir bilgi olmamasına karşılık Domaniç halkı, Çarşamba köyündeki eski bir türbeyi, Osman Bey'in annesi Hayma/Hayme Hatun'un diyerek ziyaret edegeldikleri için Osmanlı Beyliğinin doğduğu bölgedeki atalarına ait türbe ve camileri yenileten II. Abdülhamid 1892'de buraya da bir türbe yaptırmıştır.

Osman Bey'i, "hanedan atası" ve "kurucu" olmasının dışında soyundan gelen padişahlardan ayıran diğer özellikleri nelerdi? Bir kez o, bir hükümdar konumunda olmamış; Türkmen geleneklerini bırakmayarak basit bir yaşam sürmüş, olasılıkla ölünceye değin otağından ve bargâhından kopmamıştı. Onun, ataları gibi, kımız içtiği de rivayet edilir. İlk Osmanlı tarihlerinde yalın yaşamını yansıtan pek çok anekdot ve söylence vardır. Örneğin Âşıkpaşazâde, oğlu Orhan'la bir görüşmesini şöyle aktarıyor: "Bir gün Osman Gazi eydür: Oğul Orhan! Bu Tatara (İlhanlılar) gerçe and verdük. Ve illa bunların Tatarlığı gitmez. Gel sen var, bu gaziler ile Kara Çebüş'e ve Kara Tegin'e. Allah sana vere deyü umarım. Dedi. Orhan Gazi eydür:

Hanum! Her ne ki sen buyurur isen kabul ederim. Dedi. Akça Koca'yı ve Konur Alp'ı ve Gazi Rahman'ı ve Köse Mihal'i, bu dört azizi buna yarar yoldaşdur deyü koşdu. Eyitti ki: Gaziler! Ha görem sizi ki din yolunda nice deprenürsüz dedi."

Osman Bey'in adını taşıyan bir belgenin ya da yaptırdığı bir eserin olmaması, döneminde henüz yerleşik düzene, bürokratik ve mali faaliyetlere geçilmediğini düşündürür. Çevresindeki Hamidoğulları ve Germiyanlı beyleriyle çatışmaya girmemesi, İlhanlılara bağlılık sunması, buna karşılık Hacı Bektaş Veli'nin öğüdüne uyup dini ayrı düşmanlar üzerine yürümesi ise ileriyi gören bir önder olduğunun kanıtıdır.

Bostanzâde Yahya Efendi *Tarih-i Saf*'ta Osman Bey için "dürüst, dindar, yiğit ve adaletseverdi. Halkına pek düşkündü. Uzun boylu, ak benizli kumral kaşlıydı. (...) Kendi koyunlarından elde ettiği ürünlerle geçinirdi. Şimdi bile (17. yüzyıl) Bursa dolaylarındaki beylik koyunlar, padişahımıza atasından miras yoluyla ulaşmış helal mallardır. Hem yumuşak huyluydu. Bir kerecik öfkelendiğinin görülmediği söylenir," diyor. Âşıkpaşazâde ise Osman Bey'in tereke listesini (mirasını) verir: "Azizler toplandı, Osman'ın malı var mı yok mu diye sordular. Teftiş ettiler ki, ancak fetholunan beldeler var; altın akçe hiç yok! Osman Gazi'nin bir sırtak tekelesi (giysi) vardı, yenice idi. Bundan başka bir yancığı (heybe), tuzluğu, kaşıklığı, bir sokman çizmesi, birkaç iyice atları ve birkaç sürü koyunu vardı. Şimdiki zamanda Bursa yöresindeki beylik koyunlar ondandır. Sultanönü'nde birkaç yüğrük atı vardı. Birkaç çift de öküzü bulundu." Evliya Çelebi'nin "Ertuğrul'dan sonra Osmancık, beg olub sikke sahibi oldu," demesi ne kadar ilginçse, ondan öyküleri içeren Neşrî'nin *Cihannüma*'sında, kendisine bağışladığı köy için berat isteyen derviş Turgut'a okuyup yazma bilmediğini söyleyerek nişan olmak üzere kılıç ve maşraba vermesi ya da bir gün, kurduğu Yenişehir'de alım satım yerinde dolaşırken Germiyan İlinden gelen bir tacirin "Buranın bacını (vergi) bana sat. Her kim pazara yük getirirse ondan akçe alayım!" önerisi ve bac'ın ne olduğunu açıklaması karşısında: "Bac nedir bre kişi? Bu pazara gelenlerden alacağın mı var ki akçe alırsın?.. Yürü ırak! Bu arada durma ki sana ziyanım dokunur, bir kişi ki malını kendi eliyle kazanmış ola bana ne borcu var ki bedava akçe vere?" demesi; fakat ikna edilince, "Çün öyle dersiz, her kişi ki bir yükü sata iki akçe

versin; eğer satmaz ise hiç nesne vermesin!" diyerek ilk Osmanlı yasasını koymuş olması ilginçtir.

Osman Gazi'nin tek veya iki eşinin adı/adları; Mal-Malhûn, Bâlâ, Rabia Hatun geçiyor. Edebali kızı Bâlâ Hatun, Alâeddin Ali Bey'in; Ömer Bey kızı Mal Hatun da Orhan Bey'in annesiydi savı doğru değildir. Pazarlu, Çoban, Balad(?), Savcı(?), Melik, Hamid adlı oğulları ve kızı Fâtıma için tarihler bilgi vermez. Alâeddin Ali Bey ise dedesi Edebali'nin yanında büyümüş, gençliğinde babasına hizmet etmiş, Orhan Bey döneminde "beylerbeyi" sanını almış, dirliği olan Kite Ovasındaki Futra Çiftliğinin gelirinden Bursa'da Kükürtlü'de tekke, Kaplıca'da mescit yaptırtarak bir de vakıf tesis etmiş. Ölümünden sonra bu vakfı ve hayırları soyundan gelenlerin yönettiği belgeleniyor.

2

ORHAN BEY

Söğüt, 1281? - Bursa, Mart 1362?
Beyliği: 1324? - 1362?

Babası Osman Bey'in bıraktığı Türkmen beyliğine siyasal, askeri ve kültürel ilk kurumları kazandıran Orhan'ın annesi, Türkmen Ömer Bey'in kızı Mal (Malhon) Hatun'dur. Doğum tarihini 1274, 1279, 1287 olarak veren kaynaklar vardır. Beyliğe babasının sağlığında ya da ölümünden sonra başladığı konusu da açık değildir. "Gazi" sanı yanında, çağdaşı Türk-İslam bey ve hükümdarları gibi resmi-dini unvanlar, "Şücaeddin," "İhtiyareddin" ve "Seyfeddin" almıştır. Çok basit bir formda (Orhan bin Osman) adına tuğra çekilen ilk Osmanlı beyidir. Eşlerinden Yarhisar Tekfurunun kızı İlüfer/Lülüfer/Nilüfer (Holofera veya Luludia) Hatun, Süleyman Paşa'nın ve Murad'ın annesidir. Demek oluyor ki, Osmanoğullarının "halis" Türkmenlik özellikleri Orhan Bey'e kadardır.

Osmanoğullarının en uzun ömürlüsü olan Orhan Bey'in çocukluğu ve gençliği bilinmiyor. Büyükbabası Ertuğrul'a, babası Osman

Bey'e ve amcalarına oranla İslami kimliği daha belirginse de okur yazarlığı meçhuldür. Osmanlı tarihlerinde Orhan'ın adı ilk kez, 1298'de Nilüfer'le evlendirilişi nedeniyle geçer. 1300'de Köprühisar'ın alınışında bulunan Orhan Bey'e, tıpkı babasına uç beyliği verilişindeki gibi Karacahisar uç (sancak) beyliği verilmiş, Osman Bey, oğlunu "emir-i kebir" (beylerbeyi) sanıyla küçük ordusunun komutanı yapmıştır. Orhan Bey, bu tarihten sonraki önemli her askeri eyleme katılarak 1320'ye doğru babasının bütün yetkilerini üslenmiş gözüküyor. İbn-i Kemâl, Orhan Bey'in Ahi önderlerinin kararıyla bey olduğunu "Ru'us-ı hadem ve vücuh, Uluğ oğlu Orhan'ı riyasete layık gördüler," derken, Chalcondyle, kaynak göstermeksizin, Osman Bey'in ölmesi üzerine Orhan'ın Keşiş Dağına (Uludağ) çekildiğini, taraftar ve kuvvet topladıktan sonra kardeşlerini alt ettiğini yazar. Geleneksel anlatımlar, Osman'ın ölümü ardından oğullarının yaptığı toplantıda Orhan'ın, kardeşi Alâeddin Ali'ye beylik önerisinde bulunduğu, ancak onun, babalarının sağlığındaki başarılarını hatırlatıp Ahi ulularını da ikna ederek Orhan'ın Bey olmasını sağladığı yönündedir. Adına kesilen ve ilk Osmanlı parası kabul edilen Rebiülevvel 724 (Şubat 1324) tarihli akçe, en geç bu tarihte resmen "bey" olduğuna kanıttır.

Orhan Bey'in 1320'lerden 1360'a uzanan beylik yıllarının ilk dönemi, bir yandan Anadolu üzerinde hegemonya kurmuş olan İlhanlıları metbu tanımak ve vergi ödemekle diğer yandan Bizans topraklarına yönelik akınlar ve fetihlerle geçmiş; Osmanlı Beyliği bu evrede daha güçlü bir kimliğe kavuşmuştur. Yeni dönemin stratejisi, coğrafya ve arazi bilgilerinden çok iyi yararlanıldığını gösteriyor. 1321'de Mudanya'yı alan Orhan Bey'in, o yıl ve izleyen yıllarda da gaziyan gruplarını, Konur Alp'ın komutasında Batı Karadeniz dolaylarına, Akça Koca'yla İzmit'e, Gazi Abdurrahman'la Yalakabad'a (Yalova) sevk ederek bu namlı gazileri Akyazı, Konrapa, Mudurnu, Ermenipazarı, Ayangölü (Sapanca), Kandıra, Samandra ve Yalova fatihleri yapması Bursa'nın fethinden öncedir. 1326'ya gelindiğinde hedef, bölgenin büyük kenti, yıllardır ablukada tutulan Bursa'dır. Orhan Bey, Atranos (Orhaneli) kalesini alıp yıktırdıktan, gazilerin görüşlerini aldıktan sonra Bursa hisarının karşısında Pınarbaşı denen yerde ordugâh kurarsa da Köse Mihal Bey'in diplomatik başarısıyla Bursa savaşsız teslim alınır. Kale muhafızı Evrenos Müslüman olup Orhan'ın hizmetine girer. Gazi Mihal ile Evrenos'un birer akıncı beyi

olmaları ve bu misyonlarını kendi soylarına mal etmeleri, Osmanlılık olgusunun ilk eritme örnekleridir.

Anonim manzum bir *vakayinâme*, Bursa'nın alınışı için 6 Nisan 1326 tarihini (2 Cemaziyelevvel 726) verirse de Orhan Bey adına Bursa'da darbedilen ilk akçedeki Hicri 724 (1324) yılı, kentin en geç bu tarihte alındığına kanıttır. Tarihçiler, Orhan Bey'in Bursa'yı alır almaz beylik merkezi yaptığını ileri sürerlerse de Âşıkpaşazâde, "Bey Sancağı" olarak örgütleyip oğlu Murad'ın yönetimine verdiğini yazıyor.

İzleyen iki yılda Orhan Bey'in gazi komutanları, Karamürsel ve İzmit'i içine alan Kocaeli topraklarını, Kartal ve Aydos'a kadar fethetmişlerdir. İlk meydan muharebesi sınavının Mayıs 1329'da, Pelekanon (Darıca/Eskihisar) gibi, Üsküdar'a çok yakın bir noktada verilmesi, Osmanlı Beyliğinin otuz yılda aldığı yolu düşündürür. İznik kuşatmasını kaldırarak ivedi bir yürüyüşle Darıca'ya gelen Orhan Bey'in saldırısı karşısında Bizans ordusu bozguna uğrarken İmparator III. Andronikos'un da yaralı kurtulduğu rivayet edilir. Pelekanon Muharebesi her ne kadar İstanbul kapılarında geçmişse de, ödülü İznik olmuştur.

Hıristiyan dünyasının bu ünlü kentine törenle giren Orhan Bey'in, ertesi yıl burayı başkent yaparken haraç ve diğer yükümlülüklerini yerine getirmeleri koşuluyla yerli halka yaşamlarını sürdürme hakkı tanıması, tekfurun kentten ayrılmasına izin vermesi, kuşatma sırasında eşlerini yitiren Rum kadınlarla evlenen askerlerini İznik Kalesi muhafızlığına ataması da Osmanlılık siyasetinin ilk uygulamalarındandır. Oysa bağnaz Hıristiyan yazarlar Orhan'ın bu kaynaştırıcı yaklaşımını "barbarlık" olarak nitelemişlerdir.

1333'te Anadolu'ya gelen İbn Battuta, Alanya'dan başlayarak Türk beylerine yaptığı ziyaretler sırasında Bursa Hâkimi dediği "Osmancık oğlu İhtiyarüddin Sultan Orhan Beğ"e de konuk olur. Gezgin, Orhan Bey'i şöyle tanıtıyor: "Bu hükümdar Türkmen padişahlarının en ulusu olduğu kadar, toprak, asker ve varlık bakımından da onların en üstünüdür. Yüz kadar kaleye sahiptir. Çoğu zamanını bunları dolaşmakla geçirir. Her kalede bir süre kalarak sorunlarla ilgilenir. Anlatıldığına göre hiçbir kentte bir aydan fazla kalmaz, düşmanlar üzerine savaşa gidermiş." 1330'dan beri başkent olan İznik için de şunları yazmaktadır: "Kente ulaşamadan gece bastırdı ve Gürle kö-

yünde bir Ahi'nin zaviyesinde kaldık. Ertesi sabah nar ağaçlarıyla örtülü bir vadide tam bir gün yol alarak dört yandan İznik Gölünün çevirdiği kaleye vardık. Kentin büyük bir bölümü terk edilmiş olup yalnızca sultanın askerleri oturmaktadır. İznik'e, Orhan Bey'in eşlerinden Buyun Hatun (Bayalun/Nilüfer) egemen. Bu hanım olgunluğu ve dindarlığı ile tanınıyor. Kendisini İmam Hacı Alâeddin'le ziyaret ettik. Bizlere ikram ve iltifatta bulundu. Birkaç gün sonra Orhan Bey de geldi. Atlarımız hastalandığından İznik'te kırk gün kaldım. Dört kat surla çevrili kaleye istenildiğinde kaldırılan tahta köprülerden geçilerek giriliyor. İçeride bostanlar, mahalleler, bahçeler, tarlalar var. Herkesin evi bahçesinin ve tarlasının yanı başındadır." İbn Batuta İznik'ten ayrılıp Sakarya boyunca yola devam ederken "Bir Türk kadınının hizmetçisiyle birlikte Yenice'ye doğru gittiğini" anlatır ki, bu, o dönemde Osmanlı topraklarındaki güvenliğin bir kanıtıdır.

İznik'in ve Bursa'nın bayındırlığına önem veren Orhan Bey'in, İznik'teki büyük kiliseyi camiye, bir manastırı da medreseye çevirdiği, Bursa'da cami, medrese ve imaret; eşi Nilüfer Hatun'un İznik'te bir imaret, oğulları Süleyman Paşa'nın da yeni bir medrese yaptırdıkları biliniyor. Bu imar çalışmaları sürerken Kara Timurtaş Paşa, Gemlik, Armutlu kıyılarını Osmanlı sınırlarına katar, birkaç kez yinelenen kuşatmalardan sonra 1337'de de İzmit düşer. Bu kentin yöneticisi Paleologos hanedanından Prenses Marika'nın ayrılışının ardından, Orhan Bey buranın yönetimini oğlu Süleyman Paşa'ya vermiştir.

İzmit ve havalisinin alınmasıyla Anadolu cihetinde "küffardan fethedecek" önemli bir yer kalmaması, Orhan Bey'i yeni bir stratejiye yöneltir. 1340'larda beyliğin askeri kuvvetlerinin komşu Türkmen beyliklerinin sınırlarına yürümesine doğal ki sudan sebepler yaratılır. Örneğin Karesi Beyliğinin iki prensi arasında çıkan taht kavgasına müdahil olan Orhan Bey, 1342'de Ulubad, Mihaliç (Karacabey) ve Kirmastı (Mustafakemalpaşa) kalelerini almakla yetinmeyerek 1345'te de Karesi Seferine çıkar. Karesi Bey'in kavgalı oğullarından Bergama'da sıkıştırılan Demirhan Bey tutsak olurken, Dursun Bey de kuşatma sırasında ölür. Bu seferin Osmanlı sınırlarına kazandırdığı geniş ve bitek toprakların başlıca kentleri Balıkesir, Manyas, Edincik ve Erdek'tir.

1350'lere gelindiğinde Orhan Bey'in bir yandan, kuruluş yıllarından beri destek sağlayan Ahilerin merkezi Ankara'yı, diğer yandan denizcilik deneyimine sahip Karesioğulları komutanlarının kılavuz-

luğunda Rumeli yakasını hedef seçtiği saptanıyor. Kendisi, oğulları Süleyman Paşa ve Murad Bey, komutanları Hacı İlbeyi, Evrenos Bey, Ece Halil, Gazi Fazıl ve diğerleri, akınlarını Orta Anadolu'ya doğru genişletirlerken, Çanakkale Boğazını "bir seccade üzerinde geçtikleri" söylencesiyle ermişliklerine inanılan bir "gaziyan" birliği de Gelibolu Yarımadasına ayak basıyordu. Kaynaklar, Rumeli yakasındaki Çimpe Kalesinin fethini 1353, Gerede'nin ve Ankara Kalesinin zaptı için de 1354 tarihlerini vermektedir.

Orhan Bey'in, Bizans Devletinin iç işlerine el atması 1340'lardadır. Bizans tahtının ortak imparatorlarından III. Andronikos'un 1341'de ölmesi üzerine, ortağı J. Kantakuzenos, tahtını koruyabilmek ve Sırbistan Seferine çıkmak için, 1346'da kızı Teodora'yı Orhan Bey'e vererek ondan yardım sağlar. Aynı zamanda tarihçi olan Kantakuzenos, kendi eserinde, Orhan Bey'in kızını istemesi üzerine bunu ileri gelenlerle görüştüğünü, ayrıca Aydınoğlu Umur Bey'e danıştığını, Orhan'ın gönderdiği otuz gemilik filonun Silivri'ye geldiğini, kızı Teodora'nın burada bir tahta oturtulduğunu, kendisinin de gelenek uyarınca tahtın çevresindeki sırma işlemeli perdenin ipini kesmesiyle şamdanlar tutan saray ağalarının ortasındaki prensesin göründüğünü, üç gün süren düğünden sonra Türklerin prensesi alıp gittiklerini anlatır. Ertesi yıl, yeni eşi Teodora'yla Üsküdar'a gelen Orhan Bey burada kayınpederiyle buluşur. Osmanlı-Bizans barışının, hükümdarlar arası bir akrabalıkla perçinlenmesi, iki taraf için de yararlı sonuçlar vermiş, Kantakuzenos, Selanik'in Sırp kuvvetlerince işgalini Osmanlı birliklerinin desteğiyle önlediği gibi, taht ortağı V. Ioannes'le aralarındaki mücadelede de başarılı olmuştur.

Diğer yandan, Osmanlı kuvvetleri ilk denizcilik deneyimini Bizans deniz güçleriyle işbirliği yaparak geliştirirken, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'ya Rumeli Fatihi sanını kazandıracak savaşlarda da bu ittifakın olanaklarından yararlanılmıştır. Kantakuzenos, 1353'te Çimpe'nin, 1354'te de Gelibolu, Bolayır ve Rodoscuk (Tekirdağ) kalelerinin Türk kuvvetlerine teslim olması üzerine söz konusu barışın Bizans aleyhine işlediğini görerek damadından bir daha görüşme isteğinde bulunur. Yaşlılığını ileri süren Orhan Bey, bu isteği ve Çimpe Kalesinin on bin altın karşılığı geri verilmesi önerisini geri çevirince Kantakuzenos 1355'te imparatorluğu bırakarak bir manastıra çekilmiştir.

Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevarih*'teki anlatımına göre Orhan Bey oğlu Süleyman Paşa'nın "Nerede çan varsa kırıp od'a yakarak, kiliseleri yıkıp mescit kılarak, çan olan yerlere müezzin çıkartarak, kâfir illerinin beylerinden baç alarak" Çorlu'ya kadar ilerlediği 1356'da umulmadık bir olay yaşandı. Orhan Bey'in Teodora'dan doğma küçük oğlu Halil, İzmit kıyısında kayıkla gezdirilirken Cenovalı korsanlarca kaçırılıp Foça'ya götürüldü. Olay, yeni bir dostluğun kurulmasına neden oldu. Orhan Bey'le imparator V. Ioannes, Halil'in kurtarılması ve iki devlet arasında karşılıklı yardım konusunda anlaştılar. V. Ioannes, 1359'da Bizans donanmasıyla Foça'ya gitti; yüz bin altın kurtuluş akçesi karşılığında Halil'i kurtarıp İzmit'e getirerek Orhan Bey'e teslim etti. İmparator, Gelibolu, Bolayır, Tekirdağ, Malkara, Çorlu kalelerinin artık Osmanlılara ait olduğunu da resmen onayladı. Bu sırada, Anadolu'dan göç ettirilen Türkmenler Rumeli yörükleri olarak yeni topluluklar oluşturmaktaydı. Bu olumlu gelişmeleri bir de kaza izledi: Osman'ın torunu, Orhan'ın oğlu, Rumeli fatihi Süleyman Paşa, Çorlu yakınlarındaki bir sürek avında atından düşerek feci şekilde öldü. Yaşı seksene yaklaşmışken evlat acısı yaşayan Orhan Bey, kiçi (küçük) oğlu Murad Bey'e kendi yetkilerini bırakarak son günlerini Osman Bey gibi sessiz geçirmiş; Bursa'da yaşlılıktan veya veba salgınında ölmüştür. Gümüşlü Kümbet'te gömülüdür. Âşıkpaşazâde, Orhan Bey'in, Süleyman Paşa'yla aynı yıl içinde öldüğünü yazar.

Tarihçiler Orhan Bey döneminin kazanımlarını ilkin üç büyük ve önemli kentin; Bursa, İznik ve İzmit'in alınışıyla açıklarlar. Kuşkusuz bundan daha önemli bir kazanım Rumeli'ye geçilmesi ve Gelibolu Yarımadasının tamamının Silivri yakınlarına değin de Trakya kesiminin fethedilmesidir ki, bunun sonucu, üç yüzyıldan beri Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türklerin Avrupa'da da yurt edinmeleri olmuştur. Orhan Bey'in Bizans'la kurduğu dostluk ve akrabalık ilişkilerine karşılık, Karesi Beyliğinin topraklarını sınırlarına katması, doğuda da Ankara'yı alması, Osmanoğullarının gerektiğinde "dini ayrılarla anlaşmak, soydaş ve dindaşlarla da savaşmak" ilkelerinin ilk uygulamasıdır. Dahası Orhan Bey'in Anadolu Beylikleri arasındaki savaşımlara bir tarafı kollama öbür tarafı tahrik etme gibi müdahaleleri ise onun bir Türkmen beyi ve gazâ emiri olmanın ötesinde, hükümdarlara özgü siyasal kimliğini öne çıkardığını gösteriyor. Nihayet onu, babasından farklı kılan bir başka yönü, Osmanlılığı altı yüzyıl yaşa-

tacak olan yönetim, ordu ve yargı kurumlarını örgütlemesi olmuştur. Divan-ı Hümayunun çekirdeğini kuran, ilk veziri atayan odur. Kendi başkanlığındaki divanda, vezirin, İznik ya da Bursa kadısının, olasılıkla müftî sanını taşıyan bir fetva yetkilisinin yer aldığı, başlıca kentlerde ise birer kadı ve subaşı görevlendirildiği anlaşılıyor. Orhan Bey'in ilk veziri olan Hacı Kemaleddin oğlu Alâeddin Paşa'nın (vezirliği: 1323?-1340) ölümünden sonra bu göreve, sırasıyla Ahi Mahmudoğlu Nizamüddün Ahmed Paşa'nın, Hacı Paşa'nın ve Sinaneddin Yusuf Paşa'nın atandıkları Orhan Bey'in vakfiyeleriyle kanıtlanabiliyor.

Osmanlı teşrifatının ilk kurallarının, timar ve yaya asker sınıfları ile bunların nizami giyim kuşamlarının Orhan Bey döneminde belirlendiğini de Âşıkpaşazâde anlatıyor: "Orhan Gazi'ye kardaşı Alâeddin Paşa eydür: Hanum! Elhamdülillah ki seni padişah gördüm. İmdi senin dahi birlevük leşkerin yevmen feyevmen ziyade olsa gerekdir. İmdi senin askerine bir nişan ko ki gayrı askerde olmasın, dedi. Orhan Gazi eydür: Kardaş! Her ne ki sen eyidürsün, ben anı kabul ederim, dedi. Emretti. Bilecik'te ak börk işlediler. Orhan Gazi geydi ve cemi tevabii bile ak börk giydiler. Andan Orhan Gazi leşkerin ziyade etmek diledi. Karındaşı: Âni kadılara danış dedi."

Daha o dönemde kimi kadıların kendi bölgelerinden asker yazarlarken rüşvet verenleri yayalar sınıfına katıp ak börk giydirdiklerini vurgulayan tarihler, "burma dülbend" denilen ilk sarık formunun divan üyeleri için uygun görüldüğünü, hatta burma dülbend sarmadan divana gelenlerin, "Divana geldin, hani burma dülbendin?" denilerek uyarıldıklarını, sefere gidişte, bunun yerine ak börk ve "şövküle" (içi deri takke) giyildiğini, ilk Osmanlı daimi-paralı askerleri için öngörülen üniformanın dar yenli Tatar kaftanı, komutanlar içinse ham kumaştan, geniş dikişli içi pamuklu kaftanlar olduğunu haber veriyor.

İlk Osmanlı medresesini 1331'de İznik'te yaptıran Orhan Bey, dönemin ünlü İslam bilgini ve düşünürü Davud-ı Kayserî'yi 30 akçe gündelikle bu kurumun başına getirmiş; yine İznik'te ve Bursa'da, "Orhaniye" adıyla anılan birer cami ve imaret yaptırmıştır. Bu konuda Bostanzâde Yahya, *Tarih-i Sâf*'da bir "hikaye" aktarır: Orhan Bey bir gazâdan hayli mal ile Bursa'ya döndüğünde bir cami yaptırmak ister. Din bilginlerine: –Şu kadar paraya eriştim. Camiye ihtiyaç

varsa, sevaba gireceksem yaptırayım? diye sorar. Onlar da "Bursa'da en önce yapılması gereken cami ve imarettir," derler. Orhan Bey, ellerinden bir tutanak alır. Öbür dünyaya hazırlık olmak için büyük bir cami ve imaret yaptırır. Ara ara o tutanağa göz atıp: –Ya İlahi! Bu kadar çok kimseyi yalanlamayıp beni sevaba kavuştur diye dua edermiş. Kendisinin yoksul babası, iyiliksever ve alçakgönüllü biri olduğuna, kimi zaman imarete gelerek çorba dağıtıp kandil yakması kanıt gösterilir. Eşleri adına tesis edilen vakıfların belgeleri günümüze ulaşmıştır. Bursa ovasını sulayan Nilüfer Çayı, bu adını üzerine köprü yaptırtan Nilüfer Hatun'dan almıştır. Orhan Bey adına kesilen tarihli tarihsiz, birlik ve beşlik gümüş akçeler vardır. Bunlardan Hicri 727 (1327) tarihli olanın bir yüzünde kelime-i şahadet, diğer yüzünde "Orhan, halledallahü mülkehu," (Devleti sonsuz olsun) okunur. Bursa'daki Şehadet (Orhaniye) Camiine Çelebi Mehmed (1413-1421) zamanında konan yazıtta ise "el-emirü'l-kebiri'l-muazzam el-mücahid Sultanü'l-guzat, Gazi bin gazi şuca'ü'd-dünya ve'd-din âfak-ı bahadır-ı zaman Orhan bin Osman" nitelemesi okunur.

Orhan Bey'in adları bilinen üç eşi de Rum soylusu olup bunlar Yarhisar Tekfurunun kızı Nilüfer, İmparator III. Andronikos'un kızı Asporça ve İmparator Kantakuzenos'un kızı Teodora hatunlardır. Asporça ve Teodora'nın İslam dinine girip girmedikleri bilinmemektedir. Oğulları Süleyman Paşa (şehit 1359), Murad (Hüdavendigâr), İbrahim (ö. 1360), Halil (ö. 1360) Sultan (? ö. 1347) ve Kasım (ö. 1347), kızları Şehzâde, Fâtıma, Hatice'dir. Kızlarının yaşamlarına ilişkin bilgi yoktur. Oğullarından Süleyman Paşa kendisinden önce ölmüş; İbrahim isyan ettiği için öldürülmüş ya da kardeşleri Kasım ve Halil gibi, Murad Hüdavendigâr tarafından boğdurtulmuştur.

3

MURAD BEY

Bursa, 1326 - Kosova, 28 Ağustos 1389
Beyliği: 1362 - 28 Ağustos 1389

Orhan Bey'le Nilüfer (Holofera) Hatun'un oğlu. "Murad Hüdavendigâr," "Hüdavendigâr Gazi," "Gazi Hünkâr" adlarıyla tanınır. Hüdavendigâr sanı, sonraları merkezi Bursa olan il topraklarının da adı olmuştur. Tuğrası "Sultan Murad bin Orhan"dı. Kimi kaynak ve kitabelerdeki bağımsız hükümdar olduğunu gösteren "Melikü'l-Âdil İl-Gazi es-Sultan Gıyasü'd-Dünya ve'd-Din" sanı, İlhanlılara bağımlılığın döneminde sona erdiğinin de kanıtıdır. "Amourad I" adıyla Batı kaynaklarında anılan ilk Osmanlıdır. Çocukluk evresinde, Yarhisar Tekfurunun kızı Rum anasından nasıl etkilendiği, Rumca bilip bilmediği meçhuldür. Gençliğinin İznik ve Bursa medreselerinin açıldığı döneme rastlaması dikkate alınarak geleneksel Türkmen eğitimi yanında İslami bir eğitim de aldığı söylenebilir.

Bursa sancakbeyi iken ağabeyi Süleyman Paşa'nın maiyetinde Rumeli fetihlerine katılan Murad Bey, Süleyman Paşa'nın ölümü üzeri-

ne üç yıl kadar (1359-1362) beylerbeyi olarak Rumeli harekâtına kumanda etti. Orhan Bey ölünce de olasılıkla Bursa Ahilerinin kararıyla ve bir muharebe ortamında hükümdar ilan edilerek Bursa'ya çağırıldı. Beklenmedik gelişmeler sonucu tahta oturdu. Âşıkpaşazâde'nin anlatımıyla, "Kendi vilayetinden ve Karesi'den eyi leşker cem edip" ivedilikle Rumeli'ye dönmeye hazırlanıyordu ki, taht değişikliğini fırsat bilen Bizanslılar, Çorlu, Burgaz ve Malkara'yı geri aldılar. Bu gelişmeye koşut olarak Ankara Ahileri de Murad'ı tanımayarak kısa bir süre önce Osmanlı sınırlarına katılan Ankara'dan Osmanlı muhafızlarını kovdular. Büyük şehzâde İbrahim ayaklandığı gibi, Orhan Bey'in çok sevdiği küçük oğlu, anne tarafından Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un torunu olup İmparator V. Ioannes'in kızıyla nişanlı Şehzâde Halil de Murad'ın hükümdarlığını tanımadı. Karamanoğulları ise Osmanlı topraklarına saldırmak için fırsat kolluyordu. Bu yeni durum, genç hükümdar için çetin bir sınav oldu. Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevarih*'teki tanıtımına göre, "yiğit, batır, kahraman, erki sonsuz güçlü erdi pek yaman" Murad Bey ilkin, deneyimli komutanları, din bilginlerini ve ileri gelenleri toplayarak görüşlerini aldı. Devamını Şükrullah şöyle anlatıyor: "Anadolu sınırına erişti. Engürüyye (Ankara) dedikleri yalçın kaleyi aldı. O yöredeki bozguncuların kökünü kazıdı. Bir takımı baş eğip ant ettiler. Oradan Sultan Öyüğü'ne (Eskişehir) erişip aldı. Geri Bursa'ya geldi. Savaş hazırlıkları ile uğraştı. Karamaneli beyi yağı (düşman) oldu. (Murad Bey) hazırlıklarından vazgeçip Karaman'a yöneldi. Karaman beyi de ileri gelip iki ordu karşılaştılar (...) Kargılar kırıldı. Kılıçlar çentik çentik, kalkanlar paramparça oldu. Kişiler güz yaprağı gibi döküldü. Sanki güzün mihrican fırtınası esti de üzüm yaprakları döküldü. Karamanlılar çerisinden (asker) Varsak, Tatar ve Türkmenden sayısız kişiler toprağa düştü. (...) Karaman beyi takımlarını, ağırlıklarını bırakıp kaçtı."

Murad Bey bu zorlu sınavı verirken, Eskişehir ve Bilecik taraflarında ayaklanma hazırlığında olan kardeşlerini yakalatarak boğdurttu. 1362 yılındaki bu olayların benzerleri, Osmanlı tarihinde daha önce yaşanmamıştı. Beylik için amcasını öldüren Osman'dan sonra bu kez, torunu Murad aynı gerekçeyle kardeşleri İbrahim'i, Kasım'ı, Halil'i boğdurtarak Osmanoğullarının kendisi dışındaki kollarını kuruttu. Diğer yandan, Anadolu Beyliklerinin ve yerel egemenlerin de

en azından Bizanslılar kadar Osmanlılara düşmanlık güttükleri bir dönem başladı. Daha üçüncü taht değişikliğinde yaşanan bu durum, Osmanoğullarının göçebe geleneklerinden sıyrılarak güçlü bir devlet olmaya başladığının da işaretiydi. Murad Bey, beylerbeyliği, sancakbeyliği vermesi gereken kardeşlerini boğdurttuğu, kendi çocukları da çok küçük olduğu için zorunlu olarak hanedan dışından atamalar yaptı. Lâla Şahin Paşa'yı beylerbeyi sanıyla ordu komutanı, Bursa Kadısı Cendereli (Çandarlı) Kara Halil Hayreddin'i de "kadı-asker" atadı. 1363'te ivedilikle Rumeli'ye geçip Lüleburgaz'ı ve Çorlu'yu geri aldı. Hacı İl-Beyi ve Evrenos komutasındaki akıncı kolları, Malkara, Keşan, İpsala, Dimetoka çizgisinde ilerlediği sırada Lüleburgaz'da topladığı savaş meclisinde Edirne'nin alınması kararlaştırıldı. Akıncılar, Balkanlar'dan Edirne'ye yardım ulaştırılmasını önlerken Lâla Şahin Paşa'nın komutasındaki Türk birlikleri, Babaeski yakınlarındaki Sazlıdere'de Rum ve Bulgar birlikleriyle karşılaştı. Osmanlı ordusunun galibiyeti Murad Bey'e Edirne fatihi sanını kazandırdı.

Osmanlı tehdidi karşısında Hıristiyan devletlerin birliklerinden oluşan ve Macaristan Kralı I. Layoş'un (Lüdvig) başkomutanlığında Edirne'ye yürüyen ordu, korku yarattı. Bu sırada Murad Bey, Bursa'daki yeni örgütlenmelerle ilgileniyordu. Edirne muhafızı Lâla Şahin Paşa, padişahtan yardım isterken, bir yandan da Hacı İl-Beyi komutasında bir süvari kolunu keşfe çıkarttı. Bu gözüpek tümen, Meriç Irmağını geçmiş bulunan müttefik ordusuna, gün ağarırken ani bir baskında bulundu. Yaşanan panikte binlerce Sırp, Bulgar, Ulah ve Macar askeri Meriç'te boğuldu. Türkler, 1364'teki bu müthiş baskına "Sırp Sındığı" dediler. Ordugâhını Dimetoka'da kuran Murad Bey, akıncı kollarının Bulgaristan ve Batı Trakya'daki harekâtını buradan izledi. 1364'te Filibe ve Gümülcine'nin alınışı, yeni bir döneme giriş oldu. Artık hedef, geride kalan ve küçülen Bizans değil, Avrupa topraklarıydı. Fakat bu yeni strateji, Papa V. Urbanus'un teşvikiyle Sırp, Macar, Bulgar, Bosna ve Ulah (Eflâk) hükümetlerini bir bağlaşıklığa yöneltti.

Aynı günlerde Bursa'dan ayrılan ve Katalanların elindeki Karabiga Kalesini kuşatan Murad Bey, bu kalenin fethinden sonra Rumeli'ye geçerek bir süre Dimetoka'da ve Edirne'de oturdu. Çandarlı Halil Hayreddin'in, örgütlenen Yaya ve Müsellem birliklerinin yeterli olmayacağını uyarıp tavsiyelerde bulunması üzerine, 1365'te, tutsak ve devşirme gençlerden Yeniçeri Ocağını kurdu. Bu daimi-pa-

ralı asker örgütünün giderlerini karşılamak amacıyla da ulemadan Karamanlı Kara Rüstem ilk Osmanlı maliyesini örgütledi. Çandarlı Halil Hayreddin'in "paşa"lık sanı verilerek vezirliğe atanışı da bu sıradadır. Bu gelişmeler Osmanlı Devletinin kurumlaşması sürecinin önemli adımları olduğu gibi, Halil Hayreddin Paşa da yüzyıl boyunca iktidarda kalacak olan Çandarlı vezir ailesinin atası ayrıcalığını elde etmiştir. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'da, "İlk zamanlarda paşa sanı salt hanedan bireylerine verilirken dışarıdan vezirlikle paşalık sanını alanların ilki Hayreddin Paşa'dır," der.

Murad Bey, Rumeli'nin askeri merkezleri konumundaki bu kentlerde birer saray ve cami yaptırttı. 1366-1368 yıllarında Kızılağaç, Yanbolu, İhtiman, Sofya'nın yanıbaşındaki Samakov, Aydos, Karinabad, Süzebolu ile Bizans kentlerinden Hayrabolu, Pınarhisar, Vize ve Kırklareli fethedildi. Topraklarının önemli bir bölümünü Osmanlılara bırakan Bulgar Kralı Ivan Şişman, kız kardeşi Prenses Mara'yı (Tamar) Murad Bey'e vererek onun yüksek egemenliğini kabul etti. Bu gelişme Osmanlı Devletinin 15. yüzyılda kazanacağı çok uluslu imparatorluk kimliğine ilk adımıdır.

Savaşsız geçen üç yılın ardından 1371'de Murad Bey'in, İstanbul'un yanıbaşındaki Çatalca'yı aldıktan sonra akıncı kollarını Batı Trakya'ya ve Makedonya'ya yönelttiği; elden çıkmış bulunan Gümülcine'yi Evrenos Bey ikinci kez fethederken yaşlı vezir Hayreddin Paşa'nın da Kavala, Drama, Zihne ve Serez'i, bir Bizans kenti olan Selanik'i aldığı, akıncı kollarının Makedonya'da baskınlar düzenlediği; Köstendil'in işgal edildiği; Osmanlı sınırlarının Sırbistan'a dayanması karşısında da Sırp despotu Lazar'ın 1374'te yıllık vergi ödemek ve Sultan Murad'ın yüksek egemenliğini tanımak koşullarını içeren bir antlaşmayı imzaladığı saptanıyor.

1375'te bir kez daha Rumeli'ye geçen Murad Bey, Malkara'da toplanan birlikleri henüz alınmayan ya da Bizans kuvvetlerince geri alınan küçük kalelerin fethiyle görevlendirdi. Kendisi de Kara Timurtaş Paşa'nın tavsiyesi uyarınca Rumeli'deki ilk timar, voynuk ve kapıkulu süvarisi örgütlerinin kuruluşu, fethedilen kent ve kasabalara Anadolu'dan gelen göçmenlerin iskânı, buralarda dinsel ve toplumsal kurumların tesisi işleriyle ilgilendi.

Elli yaşında iken 1376'da Bursa'ya dönen Murad Hüdavendigâr, savaşsız geçen beş yıl boyunca buradaki sarayında oturdu. Kızı Nefi-

se Hatun'u 1377'de Karaman beyi Alâeddin Ali Bey'le, oğlu Bayezid'i (Yıldırım) 1381'de Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'la evlendirdi. Germiyanoğlu kızının çeyizi olarak Kütahya, Tavşanlı, Simav ve Emet'i Murad Bey'e bıraktı. Başkentini bile Osmanlılara veren Süleyman Şah, Kula kasabasına çekildi. Bursa'daki görkemli düğünün konuklarından, Hamidoğulları beyi Hüseyin Bey'in elçisiyle görüşen Murad Bey, bu beyliğe ait Akşehir, Yalvaç, Yenişehir, Seydişehir, Karaağaç ve Eğridir'i 80 bin altın karşılığında almak istediğini bildirdi. Doğal ki bu öneri nezaket gereğiydi! Elçi, beyi adına "satış işlemini" yerine getirdi. Bayezid'le Devlet Hatun'un siyasal amaçlı evliliğinin gerisindeki asıl neden, Murad Bey'in kızı Nefise Hatun'la evli olan Karamanoğlu Alâeddin Bey'in, Germiyan ve Hamidoğulları beyliklerini tehdit etmesiydi. Damadının bu tehdidini ustalıkla kullanan Murad Bey, oğlunu bir Türkmen soylusuyla evlendirirken kendi beyliğinden daha kıdemli iki beyliğin topraklarını da savaşmadan sınırlarına katmış oldu.

Murad Bey, hükümdarlığının 1381'i izleyen son yıllarında, Anadolu beyliklerinden Candaroğullarını içten zayıflatmayı, diğer yandan Akdeniz'in güçlü devleti Venediklilerle barışık kalmayı gözeterek komutanlarını ve akıncı beylerini bir kez daha Balkan fetihleriyle görevlendirdi. Balaban Bey Sofya'yı, Yahşi Bey Niş'i alırken Türk akıncıları Vardar Irmağını geçti. Kara Timurtaş Paşa, İştip ve Manastır'ı, Arnavutluk sorunlarına müdahale eden yaşlı Hayreddin Paşa Ohri'yi aldı. Anadolu'dan akıp gelen Türkmenler buralara da yerleştirildi.

"Sultan" sanıyla anılmasını gerektirecek bir güce ulaştığı bu dönemde, oğlu ve "taht vekili" Savcı Bey, –ilerde benzerleri yaşanacak olan– şehzâde ayaklanmalarından birini başlatarak Murad Bey'i can evinden vurdu. Savcı'yı ayaklanmaya iten komplo, İstanbul'da sık yaşanan imparator ve prensler arası taht kavgalarının bir uzantısıydı. Bunun sahnelenmesi için de Murad Bey'in, Bizans İmparatoru V. Ioannis'i yanına alıp Anadolu'ya geçtiği 1385 yılı uygun görülmüştü. Taht hakkını yitiren Prens Andronikos'un ayaklanma eylemine Savcı Bey de katıldı. Prens ve şehzâde, babalarına baş kaldırdılar. Savcı Bey, Rumeli'de sultanlığını ilan ederek kendi adına hutbe okuttu. Murad Bey, Rumeli'ye geçerek İstanbul'a yakın bir yer olan Apikridium'da şehzâde ile prensin kuvvetlerini dağıttı. Kaçan Savcı Bey, Dimetoka'da yakalanarak babasının buyruğu gereği gözlerine

mil çekildi. Feridun Bey *Münşeatı*'ndaki deyimle Savcı Bey "nur-ı basıradan mehcur" (görme ışığından yoksun) edildi. Tarihler aynı cezanın Andronikos'a daha insancıl bir biçimde uygulandığını, gözlerine kızgın sirke dökülen prensin yarı kör edildiğini yazıyor. Oğlunu kör etmekle öfkesini yenemeyen ya da bundan rahatsız olan padişah baba, henüz on dört yaşındaki Savcı Bey'i boğdurtarak evlat katili de oldu. Kimi kaynaklarda 1383'te Bursa dolaylarında başlayıp bittiği anlatılan Savcı Bey Olayı öykülere, romanlara konu olmuş trajik bir vak'a sayılsa da daha çok, Osmanoğullarının saltanat ihtirasının ilk acımasız gerçeği olarak dikkati çeker. Beylik uğruna dedesi Osman Bey'in amcasını; kendisinin kardeşlerini öldürtmesi olaylarına bu kez, Bizans sarayına özgü bir işkence yöntemiyle öz oğlunu kör edip boğdurtarak bir yeni cinayeti katması, yeni devletin taht ya da devlet anlayışı açısından düşündürücüdür.

Murad Bey'i yaşlılık günlerinde bir kez de damadı Karamanoğlu uğraştırdı. 1386'da Osmanlı sınırlarındaki Beyşehir'e saldıran Alâeddin Bey'e karşı 1387'de harekete geçen Hüdavendigâr, damadının af ve barış önerilerini geri çevirdi. Orduyla Konya'ya yürüdü. Kent surları önünde gerçekleşen muharebede Alâeddin Bey yenilerek Konya kalesine kapandıysa da Osmanlı kuvvetleri kenti işgal etti. Murad Bey, kızı Nefise Melek Hatun'un yalvarması sonucu damadını bağışlayarak Bursa'ya döndü. O yıl Hayreddin Paşa'nın ölmesi üzerine, vezirliğe oğlu Çandarlı Ali Paşa atadı.

Murad'ın beyliğinin ve yaşamının, bütün Osmanlı padişahlarından farklı ve trajik bir biçimde sona ermesine neden olacak Hıristiyan harekâtını, Sırp Despotu Lazar, Bosna Kralı Tvrtko, Hırvat ve Arnavut prensleri 1388'de bir ittifak cephesi oluşturarak başlattılar. Bu cephe ilk başarıyı 1388'deki Ploşnik Baskınında elde ederek bir Türk akıncı kolunu bozguna uğrattı. Bundan cesaret alan Macarlar ve Ulahlar, hatta Osmanlı uyruğu konumundaki Bulgarlar da yeni cepheye katıldı. Yaşlı hükümdar, Çandarlı Ali Paşa'yı 30 bin kişilik bir kuvvetle Rumeli'ye sevk ederken Anadolu beylerinden de yardımcı kuvvetler istedi. Ali Paşa, önemli başarılar elde ederek Tırnova'yı ve Şumnu'yu aldı. Murad Bey'in de daha büyük bir ordu ile Bulgaristan'a girmesi üzerine Kral Ivan Şişman ittifaktan ayrılarak teslim oldu. Tuna boyundaki kaleler, Niğbolu ve Silistre alındı. Büyük Osmanlı ordusu, Kratova'da toplandığında Murad Bey'in baş-

kanlığındaki harp meclisinde ittifak ordusunun üzerine yürünmesi kararlaştırıldı. Deneyimli kumandanların, Şehzâde Bayezid ve Yakub beylerin görevleri belirlenerek bir savaş planı hazırlandı. Osmanlı tarihinin bu ilk büyük meydan muharebesi 28 Ağustos 1389'da Üsküp yakınındaki Karatavuk (Kosova) sahrasında aralıksız sekiz saat sürdü. Yan cenahlara kumanda eden Şehzâde Bayezid ve Yakub'un çabalarıyla Sırp, Bosna, Eflâk, Macar, Hırvat kuvvetleri bozguna uğratıldı. Muharebeyi çadırından izleyen Murad Hüdavendigâr, bu ölüm kalım mücadelesinin son safhasında, içyüzü Osmanlı *şehnâme* ve *vakayinâme*lerine doğru yansıtılmamış bir suikaste uğrayarak Sırp soylusu Miloş Obiliç tarafından öldürüldü. Bu müthiş olayın anlatımı Osmanlı kaynaklarıyla yabancı kaynaklarda farklıdır. Bizim tarihlerimize göre Murad Bey, zaferden sonra gelenek uyarınca savaş alanını dolaşırken Kral Lazar'ın damadı olup, yaralı durumda yatan Miloş Kobilovic'in hançerine hedef olmuş; çadırına götürülmüş; kurtarılamayarak şehit olmuştur. Feridun Bey *Münşeatı*'nda ise Miloş'un Müslüman olmak istediği ve gizli bir şey söyleyeceğim diyerek yaklaştığı Murad Bey'i, yeninde sakladığı hançerle kalbinden vurduğu yazılıdır. Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Barzam Kalesi komutanınca öldürülmesi olayından uyarlanmışa benzeyen bu mizansen, Osmanlı kaynaklarında az çok farklı yinelenmiştir. Yabancı kaynaklarda ise bir asilzâde olan Miloş'un, görüşme talebinin kabul edilmesi üzerine maiyetiyle birlikte serbestçe otağa girdiği ve Murad Bey'i üzerine atılarak hançerlediği, bu gafilane suikastın unutulmaz bir ders oluşuyla da sonraki padişahların huzurlarına çıkarılan elçilerin divan çavuşlarınca sımsıkı koltuklanmasının âdet olduğu anlatılır. Oysa elçilerin koltuklanarak huzura sokulmaları, Bizans sarayı protokolünden Osmanlı sarayına geçmiştir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı Devletinin Yükseliş ve Çöküş Tarihi*'nde, Murad Bey'in savaş alanını gezerken yerdeki ölülerin çoğunun tüysüz delikanlılar olduğunu fark ederek nedenini sorduğunu, yanındaki vezirin "Padişahım zaten zafer bundan dolayı bizim olmuştur!" demesi üzerine savaş meydanında öldürüleceğine ilişkin o gece gördüğü rüyayı anlattığını, konuşanların padişah ve vezir olduklarını fark eden yaralı bir Hıristiyan Tribal askerinin hançerini Murad Bey'in karnına sapladığını nakleder. Murad Hüdavendigâr çadırında ecelle pençeleşirken henüz savaşın devam ediyor olması ve Sırp Kralı Lazar'ın yakalanıp "mukabele-i bilmisil"

olarak öldürülmesi; Şehzâde Bayezid'in de muharebe meydanından çağırılarak otağda kendisine biat edilmesi, padişahın savaş bitmeden bir suikaste uğradığını göstermektedir. Osmanoğullarında, benzeri bir yazgıyı yaşayan başka bir padişah yoktur.

İç organları öldüğü yere gömülen Murad Bey'in, saltanat savı güder gerekçesiyle Kosova'da boğulan oğlu Yakub'un cenazeleri, Bursa'ya götürülmüş, Çekirge semtindeki türbeye defnedilmiştir. "Küffarla savaşırken gazâ meydanında şehit olması, Türkler arasında ve İslam dünyasında Murad Hüdavendigâr'a kutsallık düzeyinde saygı beslenmesinin gerekçesi olurken, Kosova'da öldüğü yere daha sonra yapılan Meşhed-i Hüdavendigâr ile Bursa'daki türbesi birer ziyaretgâh olmuştur.

Tarihlerin "orta boylu, uzun boyunlu, değirmi çehreli, seyrek dişli, koç burunlu, şahin bakışlı" olarak betimlediği Murad Hüdavendigâr'ın, çağdaşı İslam hükümdarları ile mektuplaşması, az ve güzel konuşması, cengâverliği, ava düşkünlüğü yanında, kerametinden söz edilir. *Neşrî Tarihi*'nde "Atası gibi hayır sahibi idi. Cemi ömrünü gazâya sarf etmiştir. Osmanoğullarında bunun ettiği gazâyı hiçbir padişah etmemiştir. Dahi avı gayet sever idi ve nice bin altun ve gümüş halkalu itleri var idi. Doğanları yine öyle idi," denilmiştir. 27 yıllık saltanatında Anadolu'da ve Rumeli'de 37 önemli savaş yapılmış ve hepsi zaferle sonuçlanmıştır. Katıldığı savaşlarda ateşli söylevlerle askerlerinin moralini yükselttiği rivayet edilir. Sarayında "ecnebi oğlanlar"a (içoğlanı) hizmet gördüren padişahların ilkidir. Yabancı kaynaklar onun için "kibar bir şövalye" diyor. *Müneccimbaşı Tarihi*'nde adaletinden, iyilikseverliğinden ve merhametinden sözedilirse de oğlu Savcı Bey'i gözlerine mil çektirtip boğdurtması bu nitelemeyle bağdaştırılamaz.

Mevlâna'ya beslediği saygıdan dolayı "Hünkâr" ve "Hüdavendigâr sanlarıyla anılarak Gazi Hünkâr, Hüdavendigâr Gazi denilmiştir. Ahiler arasında en yüksek mertebeye ulaştığı, bir vakfiyesindeki "Ahilerden kuşandığım kuşağı Ahi Musa'ya kendi elimle kuşattım" cümlesinden anlaşılmaktadır. Adına kesilen gümüş ve bakır paralarda ve kimi kitabelerde "Murad bin Orhan," el-Melik, el-Âdil," "es-Sultanü'l-Gaalib" ad ve unvanlarıyla anılmıştır. Hayırlarıyla ilgili 1385 tarihli Arapça bir vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. Bursa'nın Çekirge semtindeki Hüdavendigâr Camii ile medrese, imaret, misa-

firhane, türbe ve kaplıcayı kapsayan bir külliye, Gelibolu, Malkara ve Bolayır'da tekkeler, Bursa Hisarı'ndaki sarayın yanına Hisar Camiini, Bilecik ve Yenişehir'de camiler ve zaviye, annesi adına da İznik'te bir imaret, Dimetoka ve Edirne'de saray ve cami yaptırmıştır.

Atalarının kurduğu beyliği yönetsel, ekonomik ve askeri alanlarda gerçekleştirdiği yeniliklerle güçlü bir devlet konumuna getiren Murad Bey'in bilinen eşleri Rum asıllı Gülçiçek, Bulgar Kralı Ivan Aleksandr'ın kızı, Ivan Şişman'ın kız kardeşi Mara, bir Bizans prensesi, Çandarlı Kızı, Ahi kızı, Hatun(?) ve Bulgar Prensi Konstantin'in kızlarından biriydi. Oğullarından, Savcı Bey (1385) ve Yakup Çelebi (1389) boğulmuş, Yıldırım Bayezid padişah olmuştur. Adları saptanan İbrahim ve Yahşi adlı şehzâdeleri hakkında bilgi yoktur. Kızı Nefise Melek Hatun, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'le evliydi. Özer Hatun adlı bir kızı ile İbrahim adlı bir şehzâdesinden daha söz edilirse de haklarında bilgi yoktur.

4

SULTAN YILDIRIM (I.) BAYEZİD

Bursa, 1360? - Akşehir 9 Mart 1403
Sultanlığı: 28 Ağustos 1389 - 28 Temmuz 1402

Murad Bey'le Rum asıllı Gülçiçek Hatun'un oğludur. Doğum tarihini Hicri 755 (M. 1354) veren kaynaklar vardır. *Oruç Bey Tarihi*'nde H. 758 (M. 1357)dir. Babasının Kosova Meydan Savaşında öldürülmesi üzerine harp sahasında ve çadırda padişah olmuş, Timur'la yaptığı Ankara Savaşında tutsak düşerek saltanatı sona ermiş; tutukluyken Akşehir'de ölmüştür. Kaynaklarda Yıldırım, Yıldırım Han, Sultan Bayezid,[1] Sultan Yıldırım Bayezid adlarıyla anılır. Hammer, Latin tarihlerindeki adını Dimbajazita olarak verir. Kimi kay-

[1] Daha sonra bir padişahta (II. Bayezid) ve birkaç şehzâde görülen Bayezid adı, olasılıkla Arapça Ebu/Eba-Yezid'den bozmadır. Emevi Halifelerinin üçüncüsü olan Yezid oğlu II. Muaviye'nin (683) künyesi Ebuyezid'di. Halifeliğin Emevi ailesine değil, Hz. Ali'ye ve soyuna ait olduğu savıyla halifeliğinin dördüncü ayında istifa etmiştir. Dürüst, haksever dindardı.

naklarda "Yıldırım" lakabını, 1386'da Karamanoğullarıyla yapılan savaştaki çevikliği ve gözüpekliğiyle kazandığı, *Tarih-i Saf*'ta ise öfkeli ve kibirli olduğu için yıldırıma benzetildiği yazılı ise de olasılıkla Türkçe adıdır. Osmanlı tarihleri kendisinden ilkin, 1381'de Germiyanoğulları Beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet/Sultan Hatun'la evlenişi nedeniyle söz etmektedir. Bu evlilik, Bayezid'e uygun bir eş almaktan çok, babası Murad Bey'in Germiyan topraklarının neredeyse tamamını "gelin çeyizi" olarak sınırlarına katmak politikasının sonucuydu. Âşıkpaşazâde bu ilginç düğünü, "Bu bab anı beyan eder ki gelin getirmeğe kimleri gönderdiler ve oradan dahi kimler geldi?" başlığı altında bir masal gibi anlatır: "Erenlerden Bursa Kadısı Koca Efendi ve kapukullarından emir-i âlem Ak Sungur ve çavuşbaşı Süle Çavuş'un oğlu Temür Han Çavuş ve kapukullarından dahi bin yarar sipahi bile götürdüler. Hatunlardan Kadı'nın hatunu ve Bayezid Han'ın dadısı bile ve Ak Sungur'un hatunu bile idi. Elhasılı bir iki bin adam bile gitti ve hem Germiyanoğlu düğünü Kütahiyye'de etmiş idi. İzzet ile dünürleri kondurdular. Konak ağaları getirdiler. Bunlara iyi ağırlıklar ettiler. Kızı Ak Sungur'un hatunu ile Bayezid'in dadısına ısmarladılar. Germiyanoğlu da çeşnigirbaşı Paşacuk Ağa'yı gelinin atını yedmeye gönderdi, hatununu da yenge eyledi. Kızına verdiği hisarları bunlara verdi. İçine er kodular. Gelini aldılar, Bursa'ya geldiler..."

Yıldırım'ın yaşamı, olaylarıyla trajik, galibiyet-mağlubiyet yazgılarıyla destansıdır. Tarihlerde, Yıldırım'ın şehzâdeliği, kardeşleri Savcı, Yakub, İbrahim ve Yahşi için yeterli bilgi yoktur. Ancak Şehzâde Bayezid, düğünü izleyen yıllarda Sultanönü (Eskişehir) ve Germiyan İli (Kütahya) sancakları beyliği, sancakların askeriyle Anadolu ve Rumeli yakalarındaki savaşlara katılışı gibi vesileler ve kardeşi Savcı Bey'in ayaklanmasında babasının safında yer alması münasebetiyle anılmıştır. Yıldırım'ın beyliğe gelişi trajiktir. 1385'te Şehzâde Savcı'nın gözlerine mil çekilip idam edilmesinden dört yıl sonra, Kosova Meydan Savaşının son saatlerinde babası I. Murad'ın suikaste uğraması üzerine, savaş meydanından çağırılarak sancak dibinde kendisine biat edildi. Bu tören biter bitmez bu kez düşman peşindeki kardeşi Yakub çağırılıp çadırda boğuldu. Bayezid'in bunlardan ne denli etkilendiği bilinmiyorsa da, Âşıkpaşazâde'nin ifadesiyle, Yakub'un öldürülmesi "o gece askeri ıstıraba düşürdü." Yıldırım'ı bu tepkinin hedefi olmaktan kurtarmak için, Yakub Bey'in ümera ve ulemanın onayı, vezir Ali

Paşa'nın buyruğu gereği idam edildiği ileri sürülmüş görünüyor. Hammer, *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi*'nde, tarihçi Sebandojino'nun, dayanaktan yoksun olarak aktardığı bilgiyi yenileyerek yedi kardeşini daha boğdurduğunu yazar. Askerleri yeni padişaha bağlamak için de Osmanlı tarihinde ilk kez cülûs bahşişi dağıtılmıştır. Yıldırım'ın savaş meydanından Bursa kadısına, babasının şehadeti ile kardeşinin boğulmasını gizli tutmasını ve zafer şenlikleri yapılmasını yazdığı Feridun Beğ'in *Münşaat*'ından öğreniliyor. Kimi kaynakların Yıldırım Bayezid'i kardeş kanı akıtan ilk padişah göstermeleri ise yanlıştır. Öncekilerin de hanedan içi cinayetlere onay verdikleri açık. Diğer yandan, Yıldırım'ı tahta ulaştıran süreçle babası Murad Bey'in Orhan Bey'in yerini alışı arasında da benzerlik yakalanabiliyor.

Saltanatının başlangıcında Yıldırım'a yönelik asıl ciddi tepki Anadolu Türkmen beyliklerinden gelmiştir. Germiyan, Karaman, Aydınlı, Saruhanlı, Menteşeli ve Hamidli beylikleri, hatta Sivas Hâkimi Kadı Burhaneddin, sözde Yakub Çelebi'nin öcünü almak için eylemler başlattılar. Amaç, giderek güçlenen Osmanlı hegemonyasını alt etmek, kimi beylikler için de yitirdikleri topraklarını geri almaktı. Yıldırım, Rumeli sorunlarının önceliği nedeniyle Anadolu'daki gelişmelere ve kimi yerlerin eski beylerince geri alınmasına bir süre seyirci kaldı. Kosova Savaşında öldürülen Sırp Kralı Lazar'ın ardılı İstvan Lazareviç'le yıllık vergi ödemesi ve kız kardeşi Maria Despina'yı kendisine vermesi koşullarıyla anlaşırken yeni bir Hıristiyan bağlaşmasını erteleyebilmek için de akıncı beylerinden Paşa Yiğit'i, Hoca Firuz'u ve diğer akıncı kollarını Vidin, Eflâk ve Bosna bölgelerine sevk etti. Anadolu'dan göç ettirilen yörükler yoğun biçimde Üsküp'e yerleştirildi. Yıldırım, Edirne'de bir süre kalarak kentin imarıyla ilgilendi ve hükümdarlığını kutlamaya gelenleri kabul etti. Elçi Francesco Quirino'ya, Venedik sitelerine tanınan ticari himayenin sürmesi konusunda güvence verirken, Bizans'taki taht çekişmelerine birkaç kez müdahalede bulundu.

1390 yılı baharında Sırp kralı ile Bizans İmparatorunun oğlu (II.) Manuel'i de yanına alarak Anadolu'ya geçti ve olağanüstü bir operasyonu gerçekleştirdi. Saruhan ve Aydın beyliklerini kapadı, Saruhan beyleri Hızırşah ve Orhan'ı Bursa'ya, Germiyanoğlu Yakub Bey'i İpsala'ya gönderdi, çok yaşlı olan Aydınoğlu İsa Bey'in Tire'de oturmasına izin verdi ve kızı Hafsa Hatun'u nikâhına aldı. Menteşe

ve Hamid beylikleri topraklarını sınırlarına katarak Antalya'ya kadar indi. Maiyetindeki Manuel'i, bir Bizans kenti olan Philadelphia'yı (Alaşehir) Osmanlı sınırlarına katmakla görevlendirdi. O yılın sonbaharında eniştesi Karamanoğlu Alâeddin Bey, Candaroğlu Emir Süleyman ve Kadı Burhaneddin arasındaki bağlaşmayı bozmak için Konya'yı kuşattı. Alâeddin Bey, Çarşamba suyuna kadar olan topraklarını Bayezid'e bırakarak barış yaptı.

Anadolu'da olmasını fırsat bilip İstanbul surlarını berkiten İmparator V. Ioannes'e tehdit dolu bir mektup göndererek yaptırdıklarını yıktırdı. Ölen imparatorun yerini alan oğlu II. Manuel, İstanbul'da bir Türk-Müslüman mahallesi kurulması, cami yapılması ve kadı atanması isteklerini kabule yanaşmayınca, 1391 yılının ilk aylarında, kenti aralıklarla beş yıl sürecek "uzaktan kuşatma"ya (abluka) aldı. O yılın ilkbaharında Candaroğullarına karşı çıktığı Kastamonu seferini, Eflâk Voyvodası Mirçe'nin Tuna'yı geçip Karinabad'a kadar ilerlemesi üzerine yarıda bırakıp Rumeli'ye geçti. Arkuş Ovası Savaşında tutsak düşen Mirçe'yi yüklü bir kurtuluş akçesi ödemesi ve bağımlılık koşuluyla ülkesine gönderdi.

Kışı Bursa'da geçirdikten sonra 1392 baharında Kastamonu seferine çıktı. Osmancık Kalesinin alınmasına karşılık Osmanlı öncü birlikleri, Kadı Burhaneddin'in ordusuna, Çorumlu (Kırkdilim) sahrasındaki savaşta yenik düştü. Yıldırım'ın büyük oğlu Ertuğrul bu savaşta öldü. Kadı Burhaneddin, Moğol akıncılarını Osmanlı topraklarında talana gönderdiği sırada, Yıldırım da Macarların saldırılarını önlemek için Rumeli'ye geçmek zorunda kalmış bulunuyordu. 1393 baharında Anadolu bir kez daha geniş bir savaş ortamına döndü. Türkmen beyleri, kent hâkimleri, Yıldırım ya da Kadı Burhaneddin odaklı bağlaşmalar kurmuş olarak yer yer savaş halindeydiler. Yıldırım, Taceddinoğullarının yerel desteğinden yararlanıp Amasya, Merzifon, Turhal, Tokat kalelerini zaptetti. Oğlu Mehmed Çelebi'yi bu bölgeye vali atadı. O yıl içinde Rumeli'ye dönerek Macar– Bulgar güçlerinin işgalindeki Tırnova'yı, Tuna kalelerini (Silistre, Niğbolu, Vidin) yeniden fethetti. Niğbolu Kalesine kapanan Bulgar Kralı Ivan Şişman ve oğlu Aleksandr tutsak alındı. 1394'de Osmanlılara karşı Haçlı kampanyası yoğunlaşırken Yıldırım da akıncı kollarını Teselya ve Arnavutluk'a sevk etti. Bu sırada İstanbul ablukası da ikinci yılını doldurmuş bulunuyordu.

1394'teki asıl önemli gelişme, Timur'un Dicle'yi geçerek Anadolu'ya girmiş olmasıydı. Bir yıl önceki güçlerini ve dayanışmalarını yitiren Anadolu emir ve beyleri ile Suriye'deki yerel egemenler Timur'un izlediği siyasetle yeni oluşumlara katılırken karşıtları da doğal olarak Timur'a yanaştılar. Yıldırım ise Memlûklerle babası döneminde başlayan dostane ilişkiyi, Sultan Berkuk'a elçi göndererek bir antlaşmaya dönüştürmeyi amaçlıyordu. Bir yandan da Bizans tahtında hak iddia eden Sırp ve Bizans prensleriyle İmparator II. Manuel'i, 1395'te Serez'e çağırdı. Serez görüşmelerinde bir uzlaşma sağlanamadığı gibi İstanbul'a dönen imparator, Müslüman mahallesi kurulmasına ilişkin sözünü yine tutmadı. Bu nedenle Vezir Ali Paşa, İstanbul ablukasını yakın kuşatmaya dönüştürerek kenti sıkıştırdı. O evrede Yıldırım da Tırhala, Domacia, Patras, Farsala kentlerini alıp Termopil geçidinden Yunanistan'a girdi. Bu seferi ivedilikle ve başarıyla tamamladıktan sonra o yaz Anadolu'ya geçti ve Sinop kalesini kuşattı. Candaroğlu İsfendiyar Bey'i kendisine bağımlı kılarak Bursa'ya döndü.

Timur'un Ortadoğu seferi olasılığı nedeniyle Osmanlı– Memlûk devletleri arasındaki elçilik ilişkilerinin yoğunlaştığı 1396 baharında, Yıldırım, İstanbul'u bir kez daha kuşatmaya aldı. Diğer yandan Macar Kralı Sigismond'un Papa aracılığıyla yaptığı çağrı üzerine Katolik ve Ortodoks bütün Hıristiyan devlet ve prensliklerin katılımıyla Türkleri Avrupa'dan atmayı hedefleyen büyük Haçlı yürüyüşü de yine o aylarda başladı. Tuna kalelerini alarak Niğbolu kalesini kuşatan bağlaşıklar ordusuna karşı kale komutanı Doğan Bey başarılı bir savunma gerçekleştirirken Edirne'de seferberlik hazırlıklarını tamamlayan Yıldırım ivedilikle Niğbolu'ya geldi. Tarihçi El-Cezerî'nin gözlemine göre, 25 Eylül 1396'daki Niğbolu Meydan Savaşı, başarılı pusu taktikleri sonunda Türklerin zaferiyle sonuçlandı. Bağlaşıklar ordusundan, öldürülen, Tuna'da boğulan ve kaçabilenler dışında binlercesinin de tutsak olduğunu belirten El-Cezerî, sultanın kendisine de birbirlerinin dilini anlamayan dört tutsak armağan ettiğini yazıyor. Buna karşılık, tutsaklardan Johannes Schiltberger, anılarında Osmanlı ordusunun 60 bin kayıp verdiğini, bundan çok etkilenen Osmanlı sultanının, tutsakların çoğunu kılıçtan geçirttiğini yazmaktadır.

Tarih yazıcısı Şükrullah, *Behcetü't-Tevarih*'te, bir şövalye kırımı olan bu savaşı şöyle anlatıyor: "...Gazi padişah erişip kâfiri darmada-

ğın etti. Öyle ki, gemiden başka kurtulacak yer kalmadı. Hep gemilere kaçıştılar. Pek derin olan Tuna'daki gemiler kâfirlerle dolunca tekneler battı ve hepsi boğuldu. Beğlerini de az bir çeri ile kıyıda bulup tepelediler. Müslümanlar sonsuz ulca (ganimet) buldular. Gazi padişah sağlık ve esenlikle doyum olarak geri dönüp Edirne'ye erdi, buyurdu: Alınan ulcadan bir darülhayr yaptılar. Kimsesizlere, yoksullara, bilginlere, şeyhlere türlü yemekler verilmek üzere evkâfını tayin buyurdu. Ondan sonra yine Bursa başkentine gitti. Buyurdu: Bursa'da bir darülhayr, bir hastahane, Ebu İshakhane, iki medrese, bir cami yaptılar..."

Yıldırım, Niğbolu ganimetlerinden başta Bursa Ulu Cami olmak üzere bir dizi eserin yapımını başlattığı gibi, Tuna yoluyla İstanbul'a ulaştırılacak yardımları önlemek amacıyla o yılın güz aylarında Anadoluhisarı'nı yaptırttı. Buna karşın 1396-1397 İstanbul kuşatmaları da beklenen sonucu vermedi. Diğer yandan, Evrenos ve Murtaza beylerle Yakup Paşa'nın, Koron ve Modon'dan Mora'ya değin birçok bölgedeki yağma ve yıldırma amaçlı akınları aralıksız sürerken işgal edilen kimi yerlerin halkı da topluca Anadolu'ya göç ettiriliyordu. İstanbul kuşatmasını Vezir Ali Paşa'ya bırakan Yıldırım ise Anadolu'ya geçerek Oğuz boylarından kalabalık bir ordu oluşturmuş bulunan eniştesi Karamanoğlu Alâeddin'i Akçay Ovasında bozguna uğrattı. Konya Kalesine sığınan Alâeddin Bey yakalanıp idam edildi. Konya ve Larende'yi (Karaman) alan Yıldırım kız kardeşi Nefise Melek Hatun'u ve yeğenlerini Bursa'ya gönderdi.

1398'de çıktığı Canik (Samsun ve çevresi) Seferini de zaferle tamamlayan ve bu bölgedeki küçük beyliklere son veren Yıldırım, Bursa'ya geldikten bir süre sonra, Karayülük Osman Bey'le savaşırken öldürülen Kadı Burhaneddin'in ümerasından aldığı çağrı üzerine Orta Anadolu'ya yürüdü. Sivas'tan Kırşehri'ne değin toprakları sınırlarına katarak yine Bursa'ya döndü. Devam eden İstanbul kuşatmasının kaldırılmasını gerektirecek bir durum yokken rüşvete doyurulan Çandarlı Ali Paşa, Yıldırım'ı imparatorla barışa ikna etti. Taht naibi VII. Ioannes, 12 bin flori peşin ödeme dışında her yıl 10 bin flori vergi ödemeye, İstanbul içinde bir Müslüman mahallesi kurulup cami yapılmasına ve kadı atanmasına razı oldu. Taraklı Yenicesi'nden ve Göynük'ten 700 Türk hanesi İstanbul'a göç ettirildi.

1399'da çıktığı Anadolu seferinde Yıldırım, Sultan Berkuk'un ölmüş olması nedeniyle aradaki barışın da kapandığını gerekçe gös-

tererek Anadolu'daki Mısır karakollarından, Malatya, Darende ve Divriği kalelerini aldı. Elbistan'a kadar ilerleyerek Dulkadirli topraklarına girdi. Erzincan Emiri Mutahharten'in tehditi ise Timur'un yeni bir Anadolu seferine yol açacak gelişmelere neden oldu. Egemenlik bölgelerini yitirmiş bulunan Anadolu beyleri, Mutahharten'in kampanyasına katılarak Timur'a sığınmaya başladılar. Buna karşılık Sultan Ahmed Celayir ile Karakoyunlu Kara Yusuf da Yıldırım'a sığındılar. 1400 yılının ilk aylarında İstanbul'u dördüncü kez kuşattığı sırada, Timur'un Sivas'ı aldığını, Kayseri yakınlarında bir Osmanlı birliğini dağıttığını ve Malatya'ya indiğini öğrenen Yıldırım, ağustos ayında İstanbul kuşatmasını kaldırmakla birlikte Anadolu'ya geçmekte kararsız davrandı. Ancak 1401'de Timur'un Bağdat'a yöneldiğini öğrenince yaz sıcağında Erzincan'a dek ilerledi ve Timur'un bu son seferine neden olan Mutahharten'i bağlılığa zorladı. Kışa doğru Karabağ'a çekilen Timur'un Bayezid'le başlattığı mektup diplomasisinin ise kuşkusuz iki amacı vardı: Zaman kazanarak yeni kuvvetlerle ordusunu güçlendirmek; Osmanlı sultanının moralini büsbütün bozmak. Denilebilir ki, Anadolu tarihinin en ilginç mektuplaşması 1401 yılı boyunca yaşadı. *Feridun Bey Münşeatı*'ndaki Timur-Bayezid mektupları, karşılıklı pek çok hakaret ve tahrik cümleleri içerir. Timur, sözde uzlaşmacı bir yaklaşımla Yıldırım'ı çileden çıkartacak isteklerde bulunurken bir yandan da Fransa, Cenova ve Bizans'la ilişkilerini sürdürmekteydi. Timur'un diplomatik girişimlerdeki başarısına karşılık Yıldırım'ın özellikle Mısır sultanı ile yeniden kurmaya çalıştığı dayanışma sonuç vermedi.

1402 baharında Anadolu'ya giren Timur, Kemah Kalesini alarak Sivas'a geldi. Yıldırım, Tokat'ta ordugâh kurmuştu. Ama her iki taraf da bu bölgede bir savaşa yanaşmayarak Kızılırmak'ın kuzeyinden ve güneyinden batıya doğru uzun ve gergin bir yarış başlattılar. Bu, askerlerinin çoğu yaya olan Yıldırım'ın aleyhineydi. Ankara'ya gelindiğinde günlerce süren hızlı yürüyüşten yorgun düşen ve su sıkıntısı çeken Osmanlı ordusuna karşılık ordugâhını iki gün önce Çubuk Çayı kenarına kuran Timur, su kaynaklarını elegeçirmiş, sayıca ve donanımca mükemmel durumdaki ordusunun askerlerini ve hayvanlarını yeterince dinlendirmişti. Gerekçesi ve amacı "Sen mi üstünsün ben mi üstünüm?"den başka bir şey olmayan ve günümüzün iddialı futbol maçlarını ya da kazanılanların yitirilmesine neden olacak restleş-

meleri hatırlatan; inandırıcı nedenleri olmadığı halde ciddi sonuçlar doğuran bu kaçınılmaz savaş, Çubuk Ovasında gerçekleşti. Yıldırım, Vezir Ali Paşa'nın "yaygın savaş" önerisini benimsemeyerek ilk önemli hatayı işledi. Üstelik ordusundaki Kara Tatarların ve kimi beylerin Timur'la anlaştığını ve savaş başlayınca saf değiştireceklerini de bilmiyordu. 28 Temmuz uzun gününün erken saatlerinde başlayıp akşam karanlığına değin süren savaşın öğleden sonraki evresi, Timur'un galibiyetini giderek büyük bir zafere dönüştüren taktiklerle gelişti. Yedek birlikler, kumbaracılar, zırhlı alaylar ve fil filosu da savaşa girdi. Yaz sıcağındaki savaş ortamında Osmanlı ordusunun susuz bırakılması, Yıldırım'a hiçbir şans olanağı bırakmayan en ciddi sorundu. Olasılıkla Timur'un casuslarınca kandırılan şehzâdeleri de kendi birlikleriyle savaş meydanından uzaklaşınca Yıldırım, az sayıda süvariden oluşan hassa bölüğüyle Timur kuvvetlerinin ortasında kaldı, karanlık bastırıncaya değin savaştı. Oysa binlerce Moğol askeri tarafından sarılmıştı ve bu çemberi yarması olanaksızdı. Son çare olarak kaçmayı denediyse de atıyla kapaklandı. Ordusunun yenilgisinden daha kötü bir pozisyonda ve perişan halde tutsak edildi. Bu ilginç savaşı ayrıntılarıyla betimleyen Timur'un fetihnâmesinde, Bayezid'in bir gürz darbesiyle atından düşürülüp yakalandığı, "Ben Sultan Bayezid'im. Beni sağ olarak hükümdarınıza götürünüz!" demesi üzerine elleri bağlanarak Timur'un çadırına götürüldüğü, Timur'un kendisini iyi karşıladığı, oğulları Mustafa ve Musa (ya da İsa) çelebilerin de muharebe meydanında bulunup getirildikleri yazılıdır. *Dâstan ve Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman* adlı eserini o yıllarda yazan Ahmedî, Ankara yenilgisine değinmeye gönlü razı olmadığından olup bitenleri sekiz dizeciğe sığdırmış; Timur'un estirdiği zulüm ve vahşet ortamında "Şehriyar"ın (Yıldırım'ın) yok olduğunu, ülkesinin yakılıp yıkıldığını ima etmiştir:

> *"Bu arada Rum'a yürüdü Temür / Mülk doldu fitne vü havf ü fütur / Çün Temür'ün hiç adli yoğ idi / Lâcerem-kim zulm ü cevri çoğ idi / Zikri vahşet, çünki vahşetdir yakîn / Anı anmamak-dürür hîle hemîn / Ol fütur içinde gitdi Şehriyar / Yıkılup yakıldı çok şehr ü diyar."*

Tarih boyunca Anadolu'da yapılan savaşların başlıcalarından olan Ankara Muharebesinin en önemli sonucu, Osmanlı Devletinin on

yıldan fazla sürecek bir "fetret" (karışıklık ve egemenlik belirsizliği) dönemine girmesi, Anadolu ve Rumeli'deki üstünlüğü ve kimi bölgeleri yitirmesi, Bizans İmparatorluğunun daha bir süre yaşama şansı kazanmasıdır. Moğol tümenlerinin İznik'i, Bursa'yı ve diğer Osmanlı kentlerini yağmalayıp yakması, Osmanlı hazinesini ele geçirmesi, Yıldırım'ın Sırp prensesi eşi ile kızlarının tutsak edilmeleri, demir bir kafese kapatılan Bayezid'i kaçırma girişiminde bulunanların öldürülmeleri, Timur'un eski Anadolu beyliklerini yeniden canlandırması, savaş sonrasının gelişmeleridir.

Anadolu'da gittiği yerlere tutsak hükümdarı da götüren ve onu gözünün önünden ayırmayan Timur, savaştan birkaç ay sonra Yıldırım'ın Akşehir'de hastalanması üzerine tedavisi için özel hekimlerini görevlendirerek Semerkand'a hareket etti. Tarihler, eskiden beri romatizma ve hunnak (bronşit) rahatsızlıkları olan Yıldırım'ın, tutsaklık evresinde bu hastalıklarının ilerlediği, belki daha ciddi bir hastalığa yakalandığı, zehirlendiği ya da intihar ettiği gibi rivayetlere yer verir. Behiştî, "humma-i muhrika"dan (ateşli bir hastalıktan); İbn Arabşah, eceliyle öldüğünü yazarlar. Bizans tarihçisi Dukas'a göreyse, kendini zehirlemiştir. 8 Mart 1403'te henüz 43 veya daha ileri bir yaşta Akşehir'de ölen Yıldırım'ın naaşı geçici olarak Seyyid Mahmud Hayranî Türbesine konulmuş, Semerkand yolundaki Timur'dan gelen buyruk üzerine oğullarından Musa (ya da İsa) Çelebi'yle Bursa'ya gönderilmiş ya da herhalde mumyalanmış olarak Germiyanoğlu Yakub Bey tarafından muhafaza edilmiş; Çelebi Mehmed'in 1404'te Bursa'ya girmesinden sonra bu kente getirilip camisinin yanına gömülmüştür. Yıldırım'ın tutsak düşmesi ve ölümü daha kuruluş devrinde olan Osmanlı Devletini bir belirsizlik evresine sokmuş; şehzâdelerinin 10 yıl süren taht mücadelesine "devr-i fetret" (karışıklık) denmiştir. Tarihçi Hayrullah Efendi: "Yıldırım Bayezid nezd-i Timur'da kalıp fevt olduğu tarihten Çelebi Sultan Mehmed hazretlerinin istiklâl-i hükümetlerine kadar sekiz on senelik vekâyi'-i hengâm fetret addolunur," diyor.

"Sarışın, parlak sakallı, çatık kaşlı, kırmızı yüzlü, mavi gözlü, iri burunlu, bakışları korkutucu, uzun boylu ve topluca" olarak betimlenen, çok kibirli, alıngan, aceleci, aşırı derecede cesur, hem âdil hem acımasız, din ulularına ve bilgelere saygılı olduğu vurgulanan Yıldırım'ı, önceki üç padişahtan farklı kılan özellikleri, okuma yazma

bilmesi, "bezm" (içki meclisi) ve kadın düşkünlüğü olmalı. Onu içkiye ve sefahate Olivera adlı eşinin alıştırdığı ileri sürülmüştür. Sık sık seferlere çıkışı dikkate alınınca, bu düşkünlüklerine fazla zaman ayırabildiği söylenemez. Molla Fenarî ile Emir Sultan'a gösterdiği saygı ve yaptırdığı dini kurumlar ise dindarlığına yorumlanır.

Ülke yönetiminde merkeziyetçiliğe önem vererek yerel beylikleri söndürmeye çalışan Yıldırım, Osmanlı saray örgütü Enderun'un da kurucusudur. Kitabelerde ve vakfiyelerde adından önce "sultan," adından sonra da "han" (Sultan Bayezid Han) sanları yer alan ilk Osmanlı hükümdarıdır. Kimi belgelerde onun, Selçuklu sultanlarına özgü "sultanü'l-muazzam" sanını aldığı da saptanmaktadır. Buna karşılık Yıldırım'ı "Ucat" (Uclar: Batı Anadolu) Beyi, "Diyar-ı Rum" (Anadolu) meliki gösteren belgeler de vardır. Arap tarihçilerinden İbnü'l-Esir ve İbn Şahne, Yıldırım'ın, Memlûk Sultanı Berkuk'a mektup göndererek Mısır'daki Abbasi halifesinden "sultanlık" teşrifi (belgesi) istediğini; Berkuk'un da bu isteğini yerine getirdiğini yazarlarsa da, Orhan ve Murad beyler de bu sanı kullanmışlardır. Bursa, Edirne, Kütahya ve daha başka kentlerde dervişler için dergâhlar, birçok zaviye, imaret, medrese, han, köprü, darüşşifa, ulucami yaptırmıştır. Osmanlı mimarisinin ilk özgün eserlerinden olan Bursa Ulu Cami Osmanlı mimarlığında yeni bir açılışın ilk büyük eseri sayılır.

Eşlerinden Germiyanlı Devlet/Sultan Hatun Devletşah Hatun ile Sırp (Las) Kralının kızı Maria Despina (Olivera), Hafsa Hatun, Maria, Angelina ve bir başka Maria'nın adları biliniyor. Eşlerinden ikisinin İmparator V. Ioannes kızı ile Köstendil prensi kızınınsa adları bilinmiyor. Oğulları, tahmini yaş sırasına göre Musa Çelebi (ö. 1413), Ertuğrul Çelebi (ö. 1393), Emir Süleyman (ö. 1411), İsa Çelebi (ö. 1404), Çelebi Mehmed, Mustafa Çelebi (ö. 1422), Kasım Çelebi (ö. 1417) ve Hasan(?) Korkud(?), Ömer(?)dir. Bunlar, öğrenim görmüş, okur yazar oldukları için "çelebi" sanını almışlardır. Kızlarından Hundî, Bursa'da Emir Sultan diye ünlenen Buharalı Seyyid Şemseddin Mehmed'le evlenmiş; Fâtıma, bir süre İstanbul'da rehin kalmış ve Bursa'da ölmüş; Paşa Melek'i ve Oruz'u, anneleri Despina Hatun'la Timur Semerkand'a götürmüş; Erhondu Yakub Bey'le evlenmiştir. Hatun denen bir kızı daha biliniyor.

5

ÇELEBİ (I.) MEHMED

?- 1373? - Edirne, Mayıs-Haziran 1421
Fetret dönemindeki beyliği: 1403-1413,
tek başına sultanlığı: 5 Temmuz 1413-
Mayıs-Haziran 1421

Yıldırım Bayezid'in oğlu. Annesinin Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun, anneannesinin de Mevlâna'nın torunu Mutahhare Hatun olduğu ileri sürülürse de annesi adına düzenlenen vakfiyedeki "Devlet bin Abdullah" künyesi, Devlet Hatun'un Türk-Müslüman asıllı olmadığını gösterir. Çelebi Mehmed, sikke ve kitabelerde "Sultan Gıyaseddin Mehmed," kaynaklarda "Sultan Çelebi/Çelebi Sultan," "Mehmed Bey," Arap ve Bizans tarihlerinde "Kirişçi" ve "Kirî" olarak anılmıştır. Doğum tarihini 1375, 1379, 1386, 1388, 1390, 1391 gösteren kaynaklar vardır. 1391'de bir orduyla Amasya'ya girerek yönetime elkoyduğu sırada 17-18 yaşından daha küçük olamayacağı varsayıldığında, 1370'lerde doğmuştu ve kardeşlerinin büyüklerindendi. Bu konuda Yıldırım'ın ve oğullarının doğum tarih-

lerinin bilinmediğini söylemek daha doğrudur. Şehzâdeliğinde, yay kirişi ile boğulmak istendiği, kardeşlerinin kendisini öldürtmelerinden korkarak kimliğini gizleyip bir kirişçinin yanında çıraklık ettiği için "Kirişçi" denmiş. Ancak bu sözcüğün, Rumca "genç efendi" anlamındaki *krytsez*den bozma olduğu da ileri sürülmüştür. Gençliğinde güreşmesi nedeniyle "Kirî" lakabını aldığı da bir söylencedir.

Yıldırım'ın oğulları Emir Süleyman, İsa, Mehmed ve Musa arasındaki taht savaşımlarıyla geçen Fetret döneminden (1403-1413) sonra, Osmanlı Devletinin ikinci kurucusu sayılan Çelebi Mehmed'in yaşamı; şehzâdeliği, sancakbeyliği, fetret yılları ve tek başına saltanatı olmak üzere, dört evreye ayrılır. 1391'e kadar Bursa ve Edirne saraylarında geçen şehzâdeliği için bilgi yoksa da bu dönemde, ileride yüksek kültürlü ilk Osmanlı padişahı ayrıcalığını kazanmasına olanak veren bir eğitim aldığı söylenebilir. Hocaları Amasyalı Sofî Bayezid ile Tokatlı Bicaroğlu Hamza Bey imiş.

Yaşamının 1391-1403 yılları arasındaki ikinci evresinde savaşkan fakat sağduyulu bir şehzâde olarak Anadolu olaylarındaki etkinliğinden söz edilebilir. Babası Yıldırım 1391'de ikinci Anadolu seferine çıktığında diğer oğullarıyla birlikte Çelebi Mehmed de maiyetindeydi. Canik (Samsun) bölgesinin alınışı sırasında, Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin'in saldırılarından bunalan Amasya Emiri Ahmed Bey, kenti Osmanlılara teslim edeceğini bildirince Yıldırım, Çelebi Mehmed'i 30 bin kişilik bir kuvvetle Amasya'ya gönderdi. İlk gençlik çağındaki şehzâde, olağanüstü yetkinlik ve olgunlukla kentin yönetimine elkoyarak güvenliği sağladı. Bu başarısından ötürü Amasya sancakbeyliğine atandı. O tarihten 1402'ye değin Osmanlı Devletinin doğu sınırlarını kontrol eden bir uç beyi konumunda Amasya'da kaldı. Babasının Anadolu seferlerine de sancağı askeriyle ve çoğunca artçı/yedek birlikler komutanı olarak katıldı. Ankara Savaşında da aynı görevi üstlenmişti. Bu savaşın trajik sonucundan en az kayıpla ve ilk önce kurtulabilmesi de ön saflarda yer almamasındandır. Büyük bozgun üzerine sadık askerleriyle Amasya'ya kaçarken Candaroğullarının bir takip müfrezesi yolunu kesti. Bu çatışmadan galip çıkarak önce Tosya'ya, oradan da Bolu'ya geçti. Amacı Bursa'ya gitmekti. Danışmanları Hacı İvaz ve Bayezid paşalarla diğer deneyimli beyler bu girişiminden caydırdılar. Savaştan sonraki bütün gelişmeleri, casusları aracılığıyla Bolu'dan izledi. Timur tarafından emirliğe atanan

Kara Devletşah'ın yönetiminden hoşnut olmayan Amasyalıların çağrısı üzerine Bolu'dan gizlice ayrıldı. Bin kişilik bir kuvvetle Amasya yöresindeki kasaba ve köyleri yağmalayan Kara Devletşah'ı âni bir baskınla öldürerek 1403'te Amasya'ya girdi.

Bu başarı, yaşamının üçüncü evresinin de başlangıcıdır. Bu evrede, babası Yıldırım'ın ölümü, Anadolu beyliklerinin yeniden kuruluşu, kardeşlerinin Bursa ve Edirne'deki taht çekişmeleri gibi olayların uzağında, kendi bölgesinin sorunlarıyla ilgilendi. Kaldı ki, elinde tutabildiği Amasya toprakları da fetret yıllarında sınırları iyice daralan Osmanlı topraklarından kopmuş bulunuyordu. Bu nedenle bir iç çalkantı ve daralış sürecinden geçen Osmanlı Devletinin bir parçasını değil, Amasya Emaretini temsil eden bir şehzâdeydi. Öyleyken küçük ülkesinin güvenliği ve yeni topraklar edinmek için bir dizi harekâtta bulundu. Babasının dirlik olarak kendisine verdiği Niksar'ı Kubadoğlu Ali Bey'in kuşattığını öğrenince, sefere çıkıp Ali Bey'i yendi. Canik Bölgesindeki Kubadoğulları, İnaloğulları, Taşanoğulları Türkmen beylikleri ve birer derebeyi olan Köpekoğlu, Gözleroğlu çetebaşlarıyla giriştiği çatışmaları kazanarak egemenlik alanını Tokat'a ve Sivas'a kadar genişletti. 1403'te daha Timur Anadolu'dan ayrılmazdan önce, Orta Karadeniz-Orta Anadolu bölgelerinin en güçlü egemeni konumundaydı. Başarılarını öğrenen Timur'dan aldığı çağrı üzerine Osmanlı padişahlığının kendisine verileceği umuduyla yola çıkmışken Osmancık ve Mürted'de, Türkmen beyleri iki kez yolunu kestiler. Bu yüzden Amasya'ya döndü ve durumu Timur'a bildirdi. Özrünü kabul eden Timur kendisine Rumiye-i Suğra'daki (Amasya-Tokat-Sivas bölgesi) beyliğini onayladığına ilişkin "al damgalı berat, tac, kemer ve hırka" gönderdi. Çelebi Mehmed, Timur'un yüksek egemenliğini tanımış bir "Emir" sıfatıyla üzerinde her ikisinin adları yazılı ilk gümüş akçelerini 1403'te Amasya'da kestirdi.

Timur'dan beratlı Bursa Beyi Musa Çelebi'yi yenerek Rumeli'ye kaçırtan İsa Çelebi'ye mektup göndererek Anadolu topraklarını bölüşmeyi önerdi. İsa Çelebi "ulu karındaş" olduğu gerekçesiyle bu öneriyi reddedince 1404'te Bursa'ya yürüdü. Ulubat Savaşında kardeşini yenerek Bursa'ya girdi ve beyliğini duyurdu. Semerkant'tan gelecek tepkiyi önlemek için de vakit yitirmeden yine Timur'un ve kendisinin adını taşıyan yeni gümüş sikkeler kestirdi. Bu gelişmeler bir bakıma Fetretin en belirsiz ve tehlikeli ilk evresinin sonu, Çe-

lebi Mehmed'in Osmanlı hükümdarlığının da başlangıcıdır. Ulubat Savaşını yitiren İsa Çelebi ise önce İstanbul'a, oradan Edirne'ye giderek Emir Süleyman'ın verdiği kuvvetle Bursa önlerine geldi. Çelebi Mehmed'in yönetiminden hoşnut olan halkın tepkisi üzerine kentte yangın çıkardı; giriştiği savaşı da yitirerek Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sığındı. İsfendiyar Bey'in, Aydınoğlu Cüneyd Bey'in, Saruhan ve Menteşe beylerinin sağladıkları desteklerle 1404-1405 yıllarında daha üç kez şansını denedi ve her seferinde yenildi. Sonunda, Karamanoğlu'na iltica etti. Giderek güçlenen Çelebi Mehmed'le anlaşan Karamanoğlu, İsa'yı kendi topraklarından çıkardı. Bir süre atalarının ilk yurdu olan Sultanönü'nde gizlenen bu serüvenci şehzâde, 1406'da Eskişehir'de hamamda yıkanıyorken, Çelebi Mehmed'in adamlarınca kıstırılıp boğuldu.

Osmanlı Anadolu'sunda tek başına kalan Çelebi Mehmed, asıl büyük sorunla yine o yıl karşılaştı. 1402'den beri Edirne Sarayında oturan ve meşru Osmanlı hükümdarı Emir Süleyman, kuvvetlerini toplayarak Anadolu yakasına geçti. Karşı koyamayacağını anlayan Çelebi Mehmed, yeniden Amasya'ya çekildi. Emir Süleyman ise Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın başarılı bir manevrasıyla Ankara'yı zaptederken kardeşinin bıraktığı yerleri de yağmaladı. Bu başarıdan sonra kendisini Anadolu'nun ve Rumeli'nin biricik sultanı sayarak Bursa'da içkili, sazlı sözlü bir yaşama daldı. Onun bu aymazlığını fırsat bilen Çelebi Mehmed, 1406'da Bursa'ya yürüdü. Yenişehir'deki savaşı kazanması işten bile değildi ama Ankara Savaşından sonra Emir Süleyman'a biat eden Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın, danışmanlarını kandırması sonucu cengi bırakıp Amasya'ya döndü.

Diğer yandan, 1403-1411 yılları arasında, sivil ve asker kadroların desteğini de almış meşru Osmanlı hükümdarıyken, yaşamındaki olumsuzluklar ve hanedanın Çelebi Mehmed'den yürümesi nedeniyle sonraki padişahlarca saltanatı bir fetret gayrımeşruluğu sayılan Emir Süleyman, 1406'da Bursa âlemlerinden başını kaldırarak Timur'un Karamanoğullarına verdiği Sivrihisar Kalesini elegeçirdi. Akıncıları da Karaman İline girdiler. Aydınoğlu Cüneyd ile Menteşeoğlu İlyas beyler Emir Süleyman'ın yüksek egemenliğini tanıdılar. Ama bütün bu başarıların gerisinde, Murad Hüdavendigâr'ın son yıllarından beri aralıksız yirmi yıldır vezirlik eden Çandarlı Ali Paşa vardı ve o da o yıl öldü. Bu bir anlamda Emir Süleyman için sonun

başlangıcı, Çelebi Mehmed içinse şansın bir kez daha güleceğinin işaretiydi. Süleyman, Bursa'da "iyş ü nuş"a hız verirken Mehmed, sabır ve kararlılıkla geleceğe hazırlanıyordu. Bu hazırlık üç yıl sürdü. Sonra kuzeni (halasının oğlu) Karamanoğlu Mehmed Bey'le ve ona sığınmış bulunan kardeşi Musa Çelebi'yle temasa geçti. 1409'da Kırşehri yakınlarındaki Cemele Kalesinde buluştular. Ortak planlarının ilk hedefi, Emir Süleyman'ı Rumeli'ye geçmek zorunda bırakmaktı. Bu amaçla Musa Çelebi, Candaroğulları Beyi İsfendiyar Bey'in verdiği gemiyle Sinop'tan Eflâk'a gitti. Bunu, Ayaslug'da bulunduğu bir sırada öğrenen Emir Süleyman, Aydınoğlu Cüneyd Bey'i yanına alarak ivedi Rumeli'ye geçerken Çelebi Mehmed de gün yitirmeksizin Bursa'ya gelip yönetime elkoydu. Planın ikinci aşaması, 1410'da Rumeli'deki serüvenimsi gelişmelerle Çelebi Mehmed'in bir müdahalesini gerektirmeden sonuçlandı. Emir Süleyman'la Musa Çelebi'nin hesaplaşmaları o yıl içinde Kosmidion (Eyüp)-Edirne arasındaki topraklarda, Musa'nın kayınpederi Eflâk Voyvodası Mirçe'den, Emir Süleyman'ın da Bizans İmparatorundan aldığı desteklerle arka arkaya bir dizi savaş ve baskınla sürdü. En son bir kış günü (13 şubat? 1411) Musa Çelebi Edirne'yi bastı. Bir hamam âleminde v e sarhoş olan Emir Süleyman'ın, durumu bildirmeye gelenleri kovduğu, kimilerinin sakalını bıyığını tıraş ettirdiği, Gazi Evrenoszâde'ye "Ey Hacı lâlam, nedir bu kelâm-ı pür âlâm? Musa kimdür ki benüm üstüme leşger çeküb dava-yı saltanat eyleye?" dediği; gece karanlığında İstanbul'a kaçarken de Döğenciler köyünde kılavuzunun ihaneti sonucu yakalanıp öldürüldüğü, başının Edirne'ye gönderildiği rivayet edilir.

Bu gelişmeyle Fetretin bir perdesi daha kapandı. Artık Anadolu yakasında Çelebi Mehmed, Rumeli'de Musa Çelebi vardı. Edirne'de tahta oturup Çandarlıoğlu İbrahim Paşa'yı vezirliğe, Simavna Kadısı oğlu ünlü Şeyh Bedreddin'i kazaskerliğe atayan Musa Çelebi, Rumeli'de yitirilen toprakları almak, diplomatik ilişkiler kurmak, güvenliği sağlamak konularında başarılı oldu. İstanbul'da rehinken salıverilen Emir Süleyman oğlu Orhan Çelebi'nin 1411'de Selanik'te başlattığı ayaklanmayı bastırdıktan sonra İstanbul'u kuşattı. İmparator II. Manuel ise, Çelebi Mehmed'i İstanbul üzerinden Rumeli'ye geçmeye ikna etti. İki kardeş Ekim 1412'de Çatalca yakınındaki İnceğiz'de savaşa tutuştular. Yaralanan ve yenik düşen Çelebi Mehmed İstanbul'a, oradan da Bursa'ya döndü. O yılki ikinci karşılaş-

ma da aynı sonucu verdi. Ancak 1413'teki üçüncü Rumeli seferinde, Musa Çelebi'den yüz çeviren Edirne ümerasının desteğini alan Mehmed Çelebi, Vize Savaşında kardeşini yendiyse de, Edirne halkı Musa Çelebi'nin dönebileceğinden çekinerek onu kente sokmadı. Bunun üzerine bütün ümeranın katılımıyla uzun bir kovalamadan sonra Musa Çelebi'yi Samakov yakınındaki Çamurlu Derbend'de sıkıştırdı. 5 Temmuz 1413'teki küçük çaplı savaşın sonucu, bir anlamda Osmanoğullarının geleceğini de belirledi. Yanındaki çok az bir kuvvetle müthiş bir savaş veren ama ağır yaralanan Musa Çelebi kaçmaya çalışırken bir çeltik arığına düştü ve yetişenler tarafından boğuldu. İsa Çelebi'den ve Emir Süleyman'dan sonra Musa Çelebi'nin cenazesi de Bursa'ya gönderilerek Yıldırım'ın türbesine gömüldü.

Daha sonra ortaya çıkacak ve haksız yere "Düzmece" sanı verilecek olan, Yıldırım'ın diğer oğlu Mustafa Çelebi bir yana bırakılırsa, yeğeni Orhan Çelebi'yi de yakalatıp gözlerine mil çektirdikten sonra Bursa'da göz hapsine aldırtan Çelebi Mehmed, 5 Temmuz 1413'te Osmanoğullarının biricik vârisi ve hükümdarı oldu. Fetret yılları ya da "fasıla-i saltanat" kapandı. On bir yıllık Fetretin Osmanlı hanedanı açısından anlamı, birbirinden cesur ve cerbezeli dört kardeşin ölüm kalım savaşımlarından sonra en yetenekli olanın taht hakkını elde ederek devleti yeniden toparlaması ve ikinci soy babası olmasıdır. Ancak Sultan Çelebi Mehmed'in şansı salt yeteneğinden kaynaklanmıyordu. Diğer kardeşlerinden farklı olarak Anadolu uygarlığının başlıca merkezlerinden ve önemli bir kültür ortamı olan Amasya'da çok yönlü edinimleri olmuştu. Ayrıca Süleyman'ın, İsa'nın ve Musa'nın sergiledikleri kusurların tümünden uzak, belki yaşça küçük, ama hepsinden olgun ve dengeli idi.

Osmanlı hanedanının yazgısını belirleyen Vize Savaşı ve Çamurlu Derbend Vakaşından sonra Edirne'ye dönen Çelebi Mehmed, Kardeşi Musa Çelebi'nin çevresine yüksek duvarlar ördürttüğü sarayda tahta oturdu. Bir süre Edirne'de kalarak yeni atamalarda bulundu, kutlamaya gelen elçileri kabul etti. Karamanoğlu'nun Bursa'yı yaktığı haberi üzerine Anadolu'ya geçti. Önce, ayaklanan İzmiroğlu Cüneyd'i sindirerek Ayaslug ve İzmir'i zaptetti. İzmir kalesini yıktırdı. Buradaki Rodos Şövalyelerinin Bodrum'da bir kale yapmalarına izin verdi. 1414 ve 1415 yıllarında Göller Bölgesini aldı. Karamanoğlu Mehmed Bey'i yenerek Konya'yı kuşattı ve bu uslanmaz kuzeniyle sözde bir

barış imzaladı. Mehmed Bey'in barış yemini ederken elini koynundaki canlı güvercine koyduğu, yeminden sonra kuşu salarak andını geçersiz saydığı, Karaman kurnazlığının bir öyküsü olarak tarihlere geçmiştir.

Karaman Seferinden dönüşte Ankara'da rahatsızlanan Çelebi Mehmed'i, Germiyanoğlu Yakub Bey'in hekimi Mevlâna Sinan (şair Şeyhî) tedavi etti. Şeyhî'nin, bu tedavi sonrasında Kütahya'ya dönerken başından geçenleri ünlü "*Harnâme*" mesnevisinde öyküleştirdiği söylenir. Osmanlı tarihlerinin en eskilerinden olan *Dâstan ve Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ı yazan Ahmedî de bu sıralarda (1412?) ölmüştür. Onun kısa manzum tarihi, "Kutlu şehid Emir Süleyman'ın Padişahlığı" bahsiyle sona erdiğinden, Çelebi Mehmed'in adı bu eserde geçmez.

1416'da Rumeli seferine çıkan ve Yergöğü'ne dek ilerleyen Çelebi Mehmed, Eflâk Prensi Mirçe'yi yeniden bağımlı kıldığı sırada, Çalı Bey komutasındaki küçük Osmanlı donanması da Kiklat adalarını vurdu ve o yılın 29 Mayıs tarihinde Çanakkale önünde bir Venedik filosuyla ilk deniz savaşına girdi. Yenilgiyle sonuçlanan bu savaşta Venedikliler elegeçirdikleri Türk kadırga ve çektirilerini ateşe verip leventleri de kılıçtan geçirdiler. Bu korkunç savaştan sonra uzun görüşmeler yapılarak, 1417'de ilk Osmanlı-Venedik Barış Antlaşması imzalandı.

1418-1419 yıllarında Çelebi Mehmed'i uğraştıran büyük sorun eski Simavna Kadısı ve Kazasker Şeyh Bedreddin'in ayaklanması oldu. İznik'te göz altında tutulan Bedreddin 1418'de, halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i Batı Anadolu'da bırakıp Sinop-Kırım-Eflâk üzerinden Karaorman'a inmiş, buradaki Alevi yörükleri ayaklandırmıştı. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal de İzmir ve Manisa'da ayaklandılar. Şehzâde (II.) Murad ve Bayezid Paşa, İzmir ve Manisa eylemlerini ciddi bir direnişle karşılaşmadan bastırdılar. Börklüce Karaburun'da Torlak Manisa'da yakalanıp idam edildiler. Karaorman'da yakalanan Bedreddin, Serez'e götürülüp Çelebi Mehmed'in huzurunda yargılandı ve Mevlâna Hayreddin Acemî'nin fetvasıyla asıldı. Çelebi Mehmed'i uğraştıran diğer bir sorun, Ankara Savaşında kaybolan kardeşi Mustafa'nın 18 yıl sonra ortaya çıkması, Bizans İmparatorunun ve Eflâk voyvodasının desteğini alarak Selanik'te ayaklanması oldu. Çelebi Mehmed, 1420'de sefere çıkarak

Selanik'i kuşattı ise de kentin Bizans valisi, Düzmece Mustafa'yı hapiste tutacağı sözünü verdiğinden Edirne'ye, oradan da Haliç kıyısına gelerek II. Manuel'in tahsis ettiği kadırgaya binip Anadolu yakasına geçip Bursa'ya gitti.

Bir süre Bursa'da kalan ve imar işleriyle ilgilenen Sultan Çelebi Mehmed, 1421 baharında Edirne'ye döndü. Bir sürek avı sırasında at sırtında felç oldu; düştü ve yaralandı. Ölüm döşeğinde Veziriazam Bayezid Paşa'yı, vezirleri İvaz ve Çandarlı İbrahim paşaları çağırıp "Tez oğlum Murad'ı getirtin. Ben bu döşekten kalkamam. Murad gelmeden ölürsem fitne çıkar. Tedarik görün, ölümümü gizleyin" vasiyetinde bulundu. Ölümü, en çok Selanik'teki Düzmece Mustafa'dan çekinilerek Amasya Valisi Murad'ın Bursa'ya ulaşmasına değin 42 gün gizlendi. Durumdan kuşkulanan ve ayaklanmaları güçlükle önlenen askerleri yatıştırmak için mumyalanmış cesedine kaftan giydirilip başına sarık konularak birkaç kez pencere önüne oturtuldu, elleri oynatıldı, askere de geçit yaptırtıldı. Cenazesi, II. Murad'ın Bursa'da tahta çıkmasından sonra Edirne'den götürülüp Yeşil Türbe'de gömüldü. Tarihler, girdiği 24 savaşta kırk dolayında yara aldığını yazar.

Beyaz yüzlü, açık alınlı, kara gözlü, çatık kaşlı, sık sakallı, geniş omuzlu, orta boylu ve çelimsiz olarak betimlenen, yumuşaklığı, tatlı dili, sabrı, iyilikseverliği anlatılan, Osmanoğullarının ikinci atası Çelebi Mehmed'in, kızıl atlas üstüne altın bezekli diba kaftan giydiği, haremine odalıklar (cariye) aldığı, ak ve kara hadımları sarayında kilerci, odabaşı, hazinedar, kapı ağası olarak görevlendirdiği, içoğlanlarına seraser takke ve elbise giydirdiği, tarihlere geçmiş bilgilerdir.

Bursa'da mimar Hacı İvaz'a yaptırdığı Yeşil Cami, Yeşil Türbe ve Sultaniye Medresesinden oluşan külliyesi Osmanlı mimarisinin özgün yapılarıdır. Edirne'nin ilk ulucamii olup, temeli Emir Süleyman zamanında atılan Eski Camiyi tamamlatan Çelebi Mehmed, Amasya'daki Şehzâde Türbesini orada ölen oğlu Kasım Çelebi için yaptırtmıştır.

Çelebi Mehmed'in eşlerinden Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun, olasılıkla II. Murad'ın annesidir. Adları bilinen diğer iki eşi Şehzâde ve Kumru hatunlardır. Sayıları 18 olarak verilen oğullarından Ahmed Çelebi (ö. 1429), (II.) Murad, Kasım Çelebi (ö. 1406), Mehmed (ö. 1415) Mustafa Çelebi (ö. 1423), Mahmud Çelebi (ö. 1429), Yusuf Çelebi (ö. 1429) dışındakiler hakkında bilgi yoktur.

Ayşe, İlaldı, Sultan, Selçuk, İncu, Hafsa ve adları bilinmeyen daha iki kızı vardı. Kızlarından Selçuk Hatun (1407-1485) Candaroğullarından İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey'le, Sultan Hatun da (ö. 1444) Kasım Bey'le evlenmişler; Selçuk Hatun, eşinin ölümünden sonra uzun yıllar Bursa'da yaşamış, yeğeni Fatih'ten, "ulu hala" olarak da II. Bayezid'den saygı görmüştür. Vezir Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi ile evlenen Hafsa Hatun (ö. 1443) hac için gittiği Mekke'de ölmüştür. Edirne'de bir cami yaptıran ve bir mahalleye adını veren Ayşe Hatun (öl. ?) Karamanoğlu İbrahim Bey'le evliydi.

6

II. MURAD

Amasya, Haziran 1404? - Edirne, 3 Şubat 1451
İki kez sultanlığı: 25 Haziran 1421 - Ağustos1444,
Ağustos 1446 - 3 Şubat 1451

Osmanlı padişahlarının altıncısı sayılırsa da, amcaları Emir Süleyman ve Musa Çelebi'nin saltanatları dikkate alındığında sekizincidir. Saltanatı 1444-1446 arasındaki "feragat"i nedeniyle iki evrelidir. Çelebi Mehmed'in büyük oğludur. Annesini, Dulkadirli Süli Bey'in kızı Emine Hatun ya da Amasyalı Divitdar Ahmed Paşa'nın kızı Şehzâde Hatun olarak gösteren kaynaklar vardır. Şükrüllah, *Behcetü't-Tevarih*'te annesinin bir cariye olduğunu yazar. Tarihlerin "Koca Murad Han," "Sultan Murad Han-ı sanî" diye andığı II. Murad, bilgeliği, okuma düşkünlüğü, ozanlığıyla tanınmıştır. Mahlası Muradî imiş. İlk çocukluk yılları Amasya'da geçmiş, 1410'da babasıyla Bursa'ya gelerek burada saray eğitimi almıştır.

Murad, Çelebi Mehmed'in tek başına hükümdar olmasından iki yıl sonra 1415'te lâlası Yörgüç Paşa'nın gözetiminde "Rum ve Da-

nişmendiye (Orta Anadolu) Beyliğine atanarak çocukluğunun geçtiği Amasya'ya döndü. Tahta çıkıncaya değin burada kaldı. 1416'da bölgesi askeriyle İzmir'e giderek Börklüce Mustafa ayaklanmasının bastırılmasında başarı gösterdi. Doğu sınırı sorunlarıyla ilgilendi. 1418'de Canik Seferine katıldı. Çoğu zamanını Amasya'nın zengin kültür ortamında meclisler düzenleyip din ve bilim adamları, hekimler, mutasavvıflar ve şairlerle geçirdi. Altı yıl süren valilik döneminden sonra, ölüm döşeğindeki babasının çağırması üzerine Bursa'ya gittiğinde Çelebi Mehmed Edirne'de ölmüştü. Bursa'da tahta çıktı. Devlet adamları Çelebi Mehmed'in vasiyetine uyarak cülûs ve biat törenleri düzenlediler.

17 yaşında padişah olan Murad Bey için *Tarih-i Saf* yazarı Bostanzâde Yahya Efendi "...Buna gelinceye kadar Osmanoğullarından bu yaşta birisi padişah olmamıştır" demekle herhalde bu yaşlarda hükümdar olmanın sakıncalarını ya da doğuracağı sorunları vurgulamak istemiştir. Nitekim, Murad Bey'i uğraştıran ilk sorun saltanat verasetinden kaynaklandı. "Düzmece" sıfatı yakıştırılarak hanedandan olmadığı savlanan, gerçekte ise Yıldırım'ın oğlu, Murad Bey'in amcası olan şehzâde Mustafa, Limni'de göz hapsindeydi. Diğer yandan, Çelebi Mehmed, kendi ölümünden sonra çocuk yaştaki oğulları Mustafa, Yusuf ve Mahmud'un Murad tarafından boğdurulmamaları, kardeşi Mustafa'nın da serbest bırakılmaması için Bizans İmparatoru II. Manuel Paleologos ile bir anlaşma yapmıştı. Oysa Çelebi Mehmed ölür ölmez, "Düzmece" Mustafa, kendisini meşru padişah tanıyan imparatorun gönderdiği bir filoyla İzmiroğlu Cüneyd Bey'i de yanına alarak Rumeli'ye çıktı. Germiyan Beyi ise Hamid-ili valisi olan Çelebi Mehmed'in küçük şehzâdesi Mustafa Çelebi'yi destekleme eğilimindeydi. Bir başka bunalım, İsfendiyar, Karaman, Menteşe, Saruhan, Aydın beylerinin işgallere kalkışmalarından doğdu. Bütün bu olumsuz gelişmeler, 1403'teki çözülüşü ve çöküşü andıran bir ortama neden oldu. Daha kötüsü, II. Murad'ın veziriazamı Bayezid Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Yahşioğlu Bayezid Paşa, Sazlıdere Savaşında "Düzmece" Mustafa-Cüneyd ikilisine yenik düşüp teslim oldular. Mustafa, halkın sevinç gösterileri arasında Edirne'ye girerek tahta çıktı.

Mustafa'nın, Rumeli padişahlığıyla yetinmeyerek Ocak 1422'de 12 bin sipahi ve beş bin yayayla Gelibolu'dan Anadolu'ya geçmesine ve Bursa'yı kuşatmasına bakılırsa Osmanlı tahtı henüz ortada

ve Fetret yıllarını andıran iki başlılık devam ediyordu. II. Murad, Mustafa'nın bir "düzmece" (yalancı) olduğuna, amcasının çevresindekileri inandırarak ilk başarıyı elde etti. Kendisine İzmir ve Aydın Beyliği sözü verilen Cüneyd Bey de Mustafa'yı yalnız bıraktı. Ordusu dağıtılan bahtsız şehzâde, Rumeli'ye kaçarken Hacı İvaz Paşa bir köprü başında peşindeki yayaları kılıçtan geçirdi. Gelibolu'da tutunmayı deneyen Mustafa, Boğaz trafiğini durdurmaya çalıştı. II. Murad, Foça Podestası Adorno'yu da yanına alarak kiraladığı Ceneviz gemileriyle Gelibolu'ya geçti. Kalede tutunamayan Mustafa Edirne'ye kaçarken, yakalanan yandaşları idam edildi. Edirne'ye yürüyen II. Murad'a, iki bin zırhlı askeriyle Foça podestası da eşlik etti. Edirneliler padişahı kent dışında karşılayarak bağlılıklarını bildirdiler. Mustafa Çelebi son bir kez daha kaçtı, ama Tunca Vadisindeki Kızılağaç Yenicesi'nde yakalanıp Edirne'ye getirildi ve kale burcunda asıldı. Onun adını kullanarak ileride yeni bir fitne çıkarma umudunu taşıyanlarsa halk arasında Mustafa'nın Eflâk'a, oradan da Kırım'a kaçtığı masalını yaydılar. Mustafa Çelebi'nin adına kesilen gümüş paralardan, bir yüzünde "Mustafa bin Bayezid Han" okunan sonuncu sikkenin, H. 825'te (1422) –hükümdarlığının dördüncü yılında– Edirne'de darp edildiğini belgelemesi önemlidir. Bu sikke, Mustafa Çelebi'nin, Yıldırım'ın Edirne'de padişahlık eden adlarına sikke kesilen oğullarının (Emir Süleyman, Musa Çelebi ve Mehmed Çelebi'den sonra), dördüncü olduğunu göstermektedir.

"Düzmece Mustafa Vak'ası"nın tertipçilerinden olan İmparator II. Manuel, bu olay kapanınca yeni bir Bizans oyunu sergileyerek II. Murad'a dostluk gösterisinde bulundu. Padişah ise Sazlıdere Savaşında teslim olup öldürülen Bayezid Paşa'nın yerine veziriazam yaptığı Çandarlı İbrahim Paşa'nın, Vezir Hacı İvaz ve Lâla Yörgüç paşaların görüşlerini alarak İmparatora sert tepki gösterdi ve 1422'nin Haziran sonlarından Eylül başına değin İstanbul'u karadan kuşattı. Bu kuşatmaya, Yıldırım'ın damadı Emir Sultan adıyla ünlenen Şeyh Şemseddin Buharî'nin de beş yüz dervişiyle katıldığı rivayet edilir. II. Manuel, yüzlerce askerinin ölümüne, kent surlarının büyük çapta tahribine neden olan bu kuşatmadan kurtulabilmek için bu kez de II. Murad'ın kardeşi (Küçük) Mustafa Çelebi'yi ayaklandırdı. Ardına aldığı Anadolu beyleri birlikleriyle Hamit İlinden hareket eden Mustafa Çelebi'nin Bursa önüne gelişini Âşıkpaşazâde şöyle anlatır:

"Bursa'nın azizleri işittiler ki, Mustafa gelirmiş.Tez şehirden hayli akçe ve yüz pâre dahi kumaş aldılar. Şehrin Ahilerinden Ahi Yakub'la Ahi Kadem'i gönderdiler. Mustafa dahi geldi, fidyeye kondu. Bu Ahiler, Bey'in lâlası İlyas'a varıp eyittiler. Bu dahi padişahımızın oğludur. Evvela karındaşı gelip hisarı berkitti. İmdi kerem edin atasının memleketini yıktırman ve hem şehre getirmen dediler. Bunun üzerine Mustafa ve Şarabdar İlyas İznik'e yöneldi. Kırk gün süren kuşatmadan sonra İznik'e giren Şehzâde Mustafa, İbrahim Paşa'nın sarayına yerleşip padişahlığını duyurdu." Gelişmeleri haber alan II. Murad, İstanbul kuşatmasını kaldırıp Anadolu yakasına geçti. Mihaloğlu Mehmed Bey'i İznik üzerine gönderirken Şarabdar İlyas da beylerbeylik sözü verilerek elde edildi. Mihaloğlu İznik'i bastığı sırada küçük Mustafa hamamda idi. Has adamlarından Taceddinoğlu, bir at bulup şehzâdeyi kaçırmak isterken iki taraf arasında çarpışma başladı. Mihaloğlu yaralandı. Şarabdar İlyas Şehzâdeyi kucağına alıp atlandı. Mustafa, "Hey lâlam! Beni nereye götürüyorsun?" sorusuna "Ağana ileteceğim!" yanıtını alınca "Ağam bana kıyar!" diyerek yalvardıysa da, Lâla İlyas götürüp II. Murad'a teslim etti. Boğdurulan Mustafa Çelebi'nin cesedi İznik surları dışında bir incir ağacına asıldıktan sonra Bursa'ya götürülüp Yeşil Türbe'ye gömüldü.

II. Murad bu olayı perde arkasından yönlendirenlerden İsfendiyar Bey'e karşı 1423'te, harekete geçerek Taraklıborlu'yu (Safranbolu) aldı. Karamanoğlu İbrahim Bey'le anlaşarak Göller Bölgesini yeniden Osmanlı sınırlarına kattı. Türk akıncılarının düzenledikleri yıldırıcı akınlar sonunda Eflâk voyvodası bağımlı kılındı. Sultan Murad Venedik ve Macar hükümetleriyle dostluk kurabilme eğiliminde olduğu gibi, Venedikliler de hem Osmanlı padişahı hem Bizans'la anlaşmayı ticari çıkarlarının gereği görmekteydiler. Ancak Bizanslıların Selanik'i Venediklilere vermeleri yeni bir bunalım doğurdu. 1424'te İzmir Beyi Cüneyd'le Macar kralıyla ve Eflâk voyvodasıyla anlaşan Venedik donanması, Çanakkale Boğazını ablukaya aldı. Arnavutluk seferini Evronosoğlu'na havale eden II. Murad, Âşıkpaşazâde'nin deyimiyle "düğün yarağı (hazırlıkları) için Edirne'ye dönerken Cenevizlilerin desteğiyle Bizans'ın bu bağlaşıklığa katılmasını önledi ve İstanbul'a yakın küçük hisarları da sınırlarına kattı. Evrenosoğlu İsa Bey'in akınları karşısında pes eden Arnavut beyleri Jan Kastriota ve Araniti, Osmanlı padişahına bağlılık sunmak zorunda kaldılar. Kast-

riota, en küçükleri Jorj (İskender Bey) olan dört oğlunu Osmanlı sarayına rehin gönderdi. Bu kritik dönemin atlatılmasında Veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın önlemleriyle deneyimli vezir ve beylerin yer aldığı ilk Osmanlı divanındaki görüşmeler etkili olmuştu.

1424 yılı içinde Edirne Sarayı peşpeşe düğünlere tanık oldu. II. Murad'a, İsfendiyar Bey'in torunu Hatice Âlime Hatun'u gelin getirmek için Bursa'dan giden saygın kadınlardan biri de Sultan (II.) Mehmed'in dadısı Dadu Hatun'du (şu halde Fatih bu tarihten önce doğmuştu). II. Murad kendi kız kardeşlerinden Sultan Hatun'u İsfendiyaroğlu Kasım Bey'e, Ayşe Hatun'u komutanlarından Karaca Bey'e, Hafsa Hatun'u da Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Bey'e verdi.

22 Şubat 1425'te imzalanan antlaşma ile Bizans imparatorunu yılda otuz bin duka altını vergiye bağlayan ve Silivri-Terkos sınırının batısındaki topraklara sahip olan II. Murad, ertesi yıl bir soykırım uyguladı ve yıllardır Osmanoğullarını uğraştıran, son kez, önce Şehzâde İsmail'i, ardından apaçık bir "düzmece" olan yeni bir Mustafa'yı ortaya çıkartarak ayaklanan İzmir Beyi Cüneyd'i uzun bir uğraşıdan sonra bütün hanedanıyla birlikte imha ettirdi. Gerçek kimliği bilinmeyen yeni Düzmece Mustafa o yıl Selanik'te, Venediklilerin de desteğiyle bölgesel bir ayaklanma sergilemişti. Bu ayaklanma nedeniyle ve Macar saldırılarına yanıt vermek üzere sefere çıkan II. Murad, 1426'da Sofya'dan Vidin'e geçerek Rumeli'de ve Balkanlar'da birkaç koldan harekât başlattı. Bosna'yı talan eden akıncılar Hırvatistan'a girdiler. 1427'de Tuna üzerindeki önemli bir kale olan Güğercinlik alındı. 1428'de Macar Kralı Sigismond ile üç yıllık bir barış imzalayan padişah, Karamanoğullarının Göller Bölgesindeki işgallerine daha bir süre seyirci kalmak gereğini duydu. Venedik filosunun Çanakkale ablukası da sürmekteydi.

1428-1429 yıllarında yaşanan büyük veba salgını özellikle Bursa'da etkili oldu. Ölen yüzlerce Bursalı arasında Emir Sultan, Veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa, Hacı İvaz Paşa, II. Murad'ın, gözlerine mil çektirerek Bursa Sarayında hapsettiği küçük kardeşleri Mahmud ve Yusuf çelebiler de vardı. Salgının atlatılmasından ve uzun bir hazırlıktan sonra Selanik'e yürüyen padişah, Venedik donanması yeni kuvvetler getirmeden 29 Mart 1430'da Selanik kalesini fethetti. Ardından da Osmanlı-Venedik barışı imzalandı. Bundan yararla-

nan II. Murad, Arnavutluk'taki Osmanlı egemenliğini güçlendirmeyi hedefleyen bir siyaset izledi. Yuvan ili ve Yanya fethedildi. Rumeli topraklarında tahrir çalışmaları da bu sıradadır. Ancak çok geçmeden topraklarının timar sistemine alınmasını istemeyen eski Arnavut senyörleri ayaklandılar. Evrenosoğlu Ali Bey'in akıncı ordusunu pusuya düşürerek ağır kayıplara uğrattılar. II. Murad 1432-1433 kışını Serez'de geçirerek Macaristan'dan destek alan âsilere karşı başlatılan harekâtla ilgilendi. Oysa 1470'lere değin sürecek olan "Arnavut gailesi" henüz başlıyordu. Bu büyük sorun bir yana bırakılırsa Osmanlı Devleti, II. Murad'ın padişahlığının ilk on yılı sonunda Yıldırım dönemindeki sınırlarına ve gücüne kavuşmuştu. Eflâk ve Sırbistan, II. Murad'ın yüksek egemenliğini tanıdığı gibi, ayaklanmalara karşın Arnavutluk ve Epir, Osmanlı sınırlarına katılmış, Bosna Krallığı, Arta ve Mora despotlukları, Bizans İmparatorluğu haraç-güzar kılınmıştı. 1432'de Edirne'ye gelen bir yabancı (Broquiere) II. Murad'ın o günkü konumunu ve kişiliğini şöyle yorumlar: "Savaştan hoşlanmayan bu padişah, şayet elindeki gücü ve olanakları seferber etse Hıristiyan âleminden daha birçok yerleri fethedebilir." Bu gezgin, Murad'ın hazinesine yılda 2,5 milyon duka altını girdiğini, Rumeli'deki ordusunun, 4-5 bini kapıkulu olmak üzere, 120 bin mevcuda ulaştığını da haber vermektedir.

1434'te üç yıllık antlaşma süresi bitince Macar Kralı Sigismond, II. Murad'a bir elçi göndererek Bosna'dan Bulgaristan'a kadar topraklarda kendi yüksek egemenliğinin tanınmasını resmen istemekle savaş ilan etmiş olmaktaydı. Kralın çevresinde toplananların sayısı giderek artıyordu. Bunlar arasında saltanat iddiasındaki Şehzâde Davud (Savcı Bey'in oğlu), pek çok senyör ve taht hakkı arayan soylular, Bosna Kralı II. Tvrtko, kızı Mara, II. Murad'la evli Sırp Despotu Vılkoğlu Georg Brankoviç de vardı. Ancak bu kalabalık cephe harekete geçemedi. 1435-1436 yıllarında Anadolu'da da önemli gelişmeler yaşandı. Sultan, soğukkanlı bir siyasetle Timur'un torunu Şahruh'un Anadolu'ya girmesini önledikten sonra 1437'de sefere çıkarak, Karamanoğullarının işgal ettiği Konya, Beyşehri, Hamid-ili topraklarını geri aldı.

1437'de Kral Sigismond'un ölmesi, kurmaya çalıştığı ittifakın dağılmasına neden oldu. Bu fırsatı değerlendiren II. Murad üç yıl boyunca Rumeli'de kalarak, özellikle Sırbistan ve Eflâk sorunlarıyla

uğraştı. 1438'de bu iki prensliğe koşulsuz olarak boyun eğdirip ilk Macaristan seferine çıktı. Severin, Demirkapı, Orsova, Şeşbeş kalelerini topa tutarak Erdel'e girdi. Başkent Zeybin'i (Hermannstadt) kuşattı. Burayı aldıktan sonra Karpat geçitlerini aşıp Eflâk topraklarında yürüdü. Yergöğü üzerinden Edirne'ye döndü. Bu, bir Osmanlı padişahının Avrupa topraklarındaki ilk kapsamlı seferi ve gövde gösterisidir. Ertesi yıl Sırbistan seferine çıkarak başkent Semendre'yi zaptetti. Üsküp uç beyi İshak'ın komutasındaki akıncılar da Bosna Krallığının merkezi Yayça'ya kadar ilerlediler. Bosna kralı vergiye bağlandı. 1440'ta altı ay boyunca Belgrad'ı kuşatan II. Murad, "tüfek ateşiyle" savunulan bu kaleyi alamadı. Kimi tarihlerde "Belgrad ricati" denilen bu olay, II. Murad'ın saltanatında bir dönüm noktası olarak sayılmıştır. Çünkü o yıl Macarlar, Osmanlı kuvvetlerini Bosna'dan çıkardıkları gibi, 1441'de de Erdel'e akın yapan Sırbistan uç beyi Mezid Bey pusuya düşürülüp öldürüldü. Kaçış yolları kesilen Osmanlı birlikleri imha edildi. 1442'de Eflâk'a giren Şehabeddin Paşa da Yanko'nun baskınına uğradı ve kayıplar vererek geri çekildi.

Bu olumsuz gelişmelerin Avrupa'daki yankıları üzerine Bizans temsilcilerinin girişimiyle bir konsil düzenlenip Haçlı ordusu oluşturulması kararlaştırıldı. 1443'te Anadolu'ya geçen II. Murad, Karamanoğlu İbrahim Bey'i bir kez daha tepeleyerek ivedilikle Rumeli'ye döndü. Fakat Macar kuvvetleri hızlı bir ilerleyişle Niş ve Sofya'yı almış bulunuyordu. Eflâk, Sırp, Macar ve Bulgar birliklerinden oluşan orduyu stratejik İzladı (Zlatiea) geçidinde 24 Kasım 1443'te güçlükle durduran ve binlerce askeri ölen II. Murad, aynı günlerde bir dizi yenilgi, ihanet, ayaklanma; oğlu Amasya valisi Alâeddin Ali Çelebi'nin ölümü haberleriyle sarsıldı. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın, eşi Mara Hatun'un, kayıplar pahasına barış elde edilmesi önerilerini benimsedi. Edirne'deki görüşmelerden sonra 12 Haziran 1444'te Edirne-Segedin yeminli antlaşması imzalandı. Osmanlı sınırlarını 1427 koşullarıyla daraltan, Tuna'yı doğal sınır öngören bu antlaşmayı II. Murad Edirne'de, Macar Kralı Ladislas ile Sırp Despotu Vılkoğlu, Segedin'de yemin ederek onayladılar. Manisa'dan çağırdığı oğlu Mehmed'i Edirne'de "saltanat kaymakamı" bırakarak Anadolu'ya geçen II. Murad, Ankara'ya kadar ilerlemiş bulunan Karamanoğlu İbrahim Bey'e de Göller Bölgesini verip Temmuz 1444'te elinden bir "sevgendnâme," (yemin belgesi) aldı.

Segedin Antlaşması ve Yenişehir Sevgendnâmesi, Rumeli'de ve Anadolu'da bir barış dönemi başlatmış görünse de bunun bedeli, II. Murad'ın ilk 23 yıllık saltanatında Osmanlı sınırlarına katılan yerlerin büyük ölçüde yitirilmesi olmuştu. Bu durum, duygusal ve yorgun padişah için bir düş kırıklığı nedeniydi. Olasılıkla bu ruh hali içinde, Osmanlıoğulları tarihinde bir benzeri olmayan kişisel bir kararla padişahlıktan çekildi. 1444 Ağustosunda Mihaliç'teki (Karacabey) hanedan çiftliğinde din ulularını, beyleri ve kapıkulu (Yeniçeriler) zabitlerini topladı. Tahtını Edirne'den çağırdığı oğlu Mehmed'e bıraktığını, kendisinin bir köşeye çekilip dünya işlerinden ve eğlenceden uzaklaşarak Tanrı'ya yöneleceğini duyurdu. Bu kararını anlatan bir de şiiri nakledilir: *"Gerekdir-kim idem âheng-i uzlet / Koyub gayrı tutam nefsimle ülfet / Niçe bir meyl ü rağbet mâsivaya / Ya bu hizmet ne vakt olur Hudaya / Gerekmez dahi bu âyin-i şahî / Kamu esbab-ı tavr-ı padişahî / Vukuf olursa ömr-i nâzenine / Yüzüm sürem ubudiyyet yerine / Çün kadd-i ömrü sarf itdim hevâda / Hesabım noliser rûz-i cezada."*

Bu ilginç devir töreninin ayrıntıları, neden Edirne veya Bursa'da değil de, Mihaliç'te yapıldığının gerekçesi bilinmiyor. Hanedanın biricik vârisi konumunda olup –doğum tarihindeki belirsizlik nedeniyle– o sırada 12-15 yaşlarında bir çocuk olan Mehmed'e böylesine ağır bir görev yüklenmesini anlamak da zor. Tarihçiler bu konuda, askerin kırgınlığı, Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın entrikası, vezirler arası iktidar çatışması vb olasılıklar üzerinde durmuşlardır.

II. Murad'ın bu beklenmedik kararı, henüz mürekkebi kurumamış antlaşmaların geçersiz sayılmasına neden oldu. Macar kralı 4 Ağustos 1444'te yeminli antlaşmanın geçersizliğini duyurarak savaş hazırlıklarına koyulurken, Rumeli'de de panik ve göç başladı. İstanbul'da yaşayan ve kimin oğlu olduğu tartışmalı Şehzâde Orhan, İnceğiz'e, oradan Dobruca'ya geçerek ayaklandı, ama tutunamayıp yine İstanbul'a sığındı. Avrupalı şenyörlerden destek alan Macar ve Eflâk ordularının Tuna'yı aştığı eylül ortalarında Edirne'de de Hurufilere soykırım uygulanıyordu. Bu karışık ortamda korkunç bir de yangın yaşandı. Edirne çarşıları ve yedi bin ev (olasılıkla bütün kent) kül oldu. Bir Venedik filosu Çanakkale Boğazını kapatırken Kral Ladislas ve Macarların kahramanı Hunyadi Yanoş'un komutasındaki Haçlı ordusu Varna'ya kadar ilerledi. İşte bu kritik günlerde, Karacabey'de ya da Manisa'da oturan müstafi padişaha, vezirle-

rin kararıyla Çandarlı Vezir tahta dönmesi çağırısında bulundu. II. Murad'ın kırgınlığı nedeniyle dönmek istememesi üzerine de, oğlu Mehmed Çelebi'nin ağzından bir ferman yazılıp kerhen gelmesinin sağlandığı rivayet edilir. Mehmed'in padişahlığı sürerken, baba Murad bir bakıma başkomutan gibi ordunun başına geçip Varna'ya gitti. Bu da Osmanlı tarihinde benzeri olmayan bir olaydır. 11 Kasım 1444'teki Varna Savaşı, müthiş bir yenilgiyle bitmekteyken, Karaca Bey'in bir taktiğiyle sonuç değişti. Ülkesine zaferle dönmek üzere olan Kral Ladislas'ı atıyla yere yıkan Yeniçeriler, kralın başını kesip mızrağa geçirdiler. Biraz önce kaçmaya hazırlanan II. Murad ise parlak bir zafer kazanarak Edirne'ye, oradan da oğlunun ve kendisinin konumlarındaki belirsizliğe, her kritik zamanda göreve çağırılıp çağırılmayacağına bir açıklık getirilmeden Manisa'ya döndü ve bir buçuk yıl sürecek, içyüzü aydınlanmamış, hükümdarlık erki ortada, bir baba oğul fetretine girildi.

1445 yazında Hunyadi Yanoş, Tuna üzerinden akınlarını yinelerken Eflâk Beyi Drakul, Yergöğü'nü aldı. Saltanat savı güden Şehzâde Davud Çelebi de Dobruca'da ortaya çıktı. Ertesi yıl, Osmanlı tarihindeki kapıkulu ayaklanmalarının ilki Edirne'de yaşandı. Yeniçeriler, 1446 ilkbaharında eksik vezinli akçelerle ulufe verilmesine tepki gösterip "buçuk akçe terakki" isteyerek daha sonra Buçuk Tepesi denilen yerde toplandılar. Ulufe zammı verilip asker yatıştırıldı. Ancak olasılıkla bu eylemi perde arkasından yöneten Çandarlı Halil Paşa, Manisa'ya haber uçurup Murad'ı Edirne'ye davet etti. 5 Mayısta Manisa'dan ayrılan Sultan Murad'ın dört ay sonra Ağustos ayının son günlerinde Edirne'ye ulaşması düşündürücü; nerelerde ve niçin oyalandığı bilinmemektedir. Sözde babasının gelişinden habersiz olan ve vezirlerce çekilmeye zorlanan Mehmed'in, yanına Zağanos ve Şehabeddin paşalar katılarak Manisa'ya gönderilişi de yeterince aydınlık değildir.

II. Murad, beş yıl süren (1446-1451) ikinci hükümdarlığı başarılıdır. 1446 sonbaharında Atina dukasının yardım istemesi üzerine Mora Seferine çıktı. Hexamilion (Kerme) Kalesini alıp Patras'a kadar ilerledi. 1447'de II. Murad'a bağlılık sunmak isteyen Eflâk Voyvodası Vlad Drakul, Hunyadi Yanoş tarafından öldürüldü. 1448'de Arnavutluk seferine çıkan II. Murad, Hunyadi'nin harekete geçtiğini haber alınca Sofya'ya döndü. İlkinden 59 yıl sonra 17-20 Ekim 1448'de

yapılan II. Kosova Meydan Savaşında da Macar kuvvetleri yenilgiye uğradı. II. Murad bu zaferden sonra akıncı kollarını Eflâk topraklarına sevk etti. Oğluyla arasındaki kırgınlığın giderildiğini kanıtlarcasına 1450'de Arnavutluk seferine götürdüğü Mehmed'i, sefer dönüşü Edirne'de anısı unutulmayacak bir düğünle Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la evlendirip Manisa'ya gönderdi.

Birkaç ay sonra hastalanan II. Murad, 3 Şubat 1451'de öldü. Mehmed Edirne'ye gelip tahta oturuncaya dek ölümü 19 gün gizli tutuldu. Bursa'ya götürülen cenazesi adını taşıyan semtte oğlu Ali'nin yanına gömülmüş, vasiyeti gereği üzerine açık kubbeli bir türbe yapılmıştır.

47 yaşında ölen II. Murad'ın duygusallığından ve iyilikseverliğinden çokça söz edilir. Tasavvufa, bilime ve sanata düşkündü. Şiir yazan padişahların ilkidir. "Bezm" denen içkili eğlence ve söyleşiler düzenlettiği, bilim ve sanat adamlarıyla dostluklar kurduğu biliniyor. İçki düşkünlüğü din adamlarınca eleştirilmişse de Osmanlı bilim ve kültür çalışmalarını başlatanlar, onunla "ayş ü işrete mail" dostları Molla Yegân, Hızır Bey ve Hatiboğlu gibi aydınlardı. Bu çevre yapılanmasında, Horasan'dan, Arabistan ve İran'dan gelen Molla Güranî, Alâeddin Tusî, Şerefeddin Kırımî, Fahreddin Acemî, Acem Sinan gibi aydınlar da yer almaktaydı. Döneminde *Selçuknâme, Muhammediye, Envarü'l-Âşıkîn* gibi Osmanlı kültürünün ilk yapıtları yazılmış, Farsça ve Arapçadan tıp, din ve ahlak konulu çeviriler yapılmıştır. II. Murad'ın, okuduğu *Kabusnâme,* çevirisini "ruşen" (açık) bulmayarak Mercimek Ahmed'den "açık ibare ile tercüme etmesini" istemesi ilginçtir. Gerek bu isteği, gerek kendi paralarına Kayı Boyu damgasını vurdurtması, daha önemlisi Osmanoğullarını Kayı-han ve Oğuz Soyuna bağlayan bir soyağacı düzenletmesi, onun "Türkçülük hareketini başlatan padişah" olarak tanınmasının kanıtları sayılır.

"Ebu'l-hayrat" sanını alması ise Bursa'da, eski adı Simavlılar Mahallesi olan Muradiye'de 1426'da cami medrese ve zaviyeden oluşan bir külliye yaptırmasına bağlanır. Aynı yerdeki türbesinin çevresi, sonraki dönemlerde "nizam-ı âlem için" boğulan şehzâdelerin gömüldüğü özel bir hazireye dönüşmüş, zamanla Muradiye ilk dönem Osmanlı külliyelerinin en kutsalı ve romantik atmosferlisi olmuştur. II. Murad'ın Edirne'ye kazandırdığı büyük eserlerin başlıcaları, Kavak meydanındaki saraydan ayrıca Tunca kıyısında yaptırdığı Saray-ı

Hümayun (Edirne Sarayı), Üç Şerefeli Camii ile medrese, darül-fakr, (yoksullar yurdu) ve imareti kapsayan külliyesi, ünlü Ergene Köprüsüdür (Uzunköprü). Ergene (Uzunköprü) kasabası bu köprünün başında yine o dönemde kurulmuştur. Manisa Sarayının kurucusu da II. Murad'dır.

Adları bilinen eşleri Hatice Halime (Âlime), Hümâ, Mara Hundî, Ümmügülsüm ve Yeni hatunlardır. Oğullarından II. Mehmed dışındaki Ahmed (ö. 1437), Alâeddin Ali (ö. 1451), Hasan (ö. 1444); Orhan, Ahmed (ö. 1451) ve İsfendiyar(?) çelebiler çocuk yaşta ölmüşlerdir. Kızları Fâtıma, Şehzâde, Hafsa, Erhundî, Hatice hatunlar ve adları bilinmeyen iki hatundur.

7

FATİH SULTAN (II.) MEHMED

Edirne, 1 Nisan 1430 - Tekürçayırı/
Gebze, 3 Mayıs 1481
İki kez saltanatı: Ağustos 1444 - Ağustos 1446;
19 Şubat 1451 - 3 Mayıs 1481

"Fatih," "Fatih Sultan Mehmed," "Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han," "Fatih-i Kostantiniyye" adlarıyla tanınmıştır. Tuğrası "Sultan Mehmed Han bin Murad Han el-Muzaffer Daima" sözcüklerinin istiflemesidir. İkinci kez tahta çıkışı, Osmanlı Devletinin yükselişine başlangıç sayılır. II. Murad ile Hümâ Hatun'un oğludur. Doğum tarihini 1427, 8 Receb 832/13 Nisan 1429, 26 Receb 835/29 Mart 1432 veren kaynaklar vardır. Dukas'a göre, 1423'te doğmuştu. Bu doğruysa, 1444'te birinci kez tahta çıktığında 21, İstanbul'u aldığında 30, ölümünde 58 yaşındaydı. Oysa Babinger, 49 yaşında öldüğünü yazar. Türbesi kitabesinde "Hatun binti Abdullah" künyesiyle

anılan annesinin Hıristiyan kökenli olduğu açıktır. Tarihçi Peçevî, Fransız prensesi olduğunu ileri sürer. Kimi yabancı kaynaklar annesinin adını Ester Stella verirken, adına düzenlenen vakfiyede "Hümâ Hatun"dur. Fatih'i ana baba Türk göstermek isteyenler, annesinin Türk-Müslüman bir hanedana mensup olduğunu savlamışlar; hatta İsfendiyaroğlu İbrahim Bey'in kızı Hatice Âlime Hatun'u önermişlerdir. Edirne'deki ilk saltanatında da tam bir açıklık olmayıp, "Sultan Mehmed Çelebi" unvanıyla anıldığı ve Rumeli topraklarının yönetiminde babasına vekâlet ettiği; II. Murad'ın Edirne'ye gelip tahta oturmasından sonra bu kez, şehzâdeliğini vurgulayan "Mehmed Çelebi Sultan" sanıyla Manisa sancakbeyliğine döndüğü ileri sürülmüştür. İstanbul'u fethederek Osmanlı Devletinin payitahtı yapmış; bu kenti Doğu-Batı, İslam-Hıristiyan uygarlıkları ya da daha toplayıcı bir bakışla Akdeniz havzası için, en büyük merkez konumuna getirmeye çalışmış, bu açıdan da I. Constantinus'tan (306-337) sonra kentin ikinci kurucusu; Konstantin XI. Dragozes'ten sonra İstanbul'un ilk Türk hakanı (imparator) yani Kayzer-i Rum sayılmıştır.

II. Murad'ın dördüncü oğlu olan II. Mehmed, 1443'te lâlası, hocaları ve danışmanlarıyla Manisa sancakbeyliğine gönderildi. O yıl, büyük kardeşi Alâeddin Ali Çelebi'nin ölmesi üzerine Osmanlı tahtının vârisi oldu. 1444-1446 arasında Edirne'de saltanat naibi ya da doğrudan hükümdar olarak iki yıl tahtta oturdu. II. Murad'ın Manisa'da dinlendiği bu kısa dönemde Hurufilik akımı, art arda eylemlerle toplumu etkilerken Edirne'de de yangın çıktı. İstanbul'a sığınmış bulunan Şehzâde Orhan'ın taht vârisliği savıyla İnceğiz'e kadar ilerlemesi üçüncü bir sorun oldu. Nihayet, Macar ve Eflâk ordularının harekete geçmesi üzerine, Vezir Çandarlı Halil Paşa, II. Mehmed'i, uzun sürecek bir av partisine gönderdikten sonra II. Murad'ı Edirne'ye davet etti. II. Murad orduyla savaşa giderken II. Mehmed de Edirne'nin muhafazası görevini üstlendi. Varna Savaşının kazanılması üzerine Müslüman devletlere II. Mehmed adına fetihnâmeler yazıldı. Yeniden Manisa'ya çekilen II. Murad, Halil Paşa'nın ısrarı ve Yeniçerilerin ayaklanması sonucu Edirne'ye dönerek ikinci kez tahta oturdu. Mehmed ise yeniden Manisa sancağına gitti. Beş yıl süren bu ikinci sancakbeyliğinde daha çok Mehmed Çelebi Sultan olarak anıldı. Siyasal ve kültürel donanımını arttırdı. Babasının çağırısı üzerine 1448'de Arnavutluk seferine Hunyadi Janos'a karşı Kosova Meydan Muharebesine; 1450'deki II. Arnavut-

luk seferine katıldı. Bu başarısız seferin dönüşünde Kasım sonu-Aralık başında Edirne'deki sultan düğünüyle Dulkadiroğulları Beyi Süleyman Bey'in kızı Sitti Mükrime Hatun ile evlenip eşiyle Manisa'ya gitti.

Babası 10 Şubat 1451'de ölünce Edirne'ye gelerek 19 Şubatta ikinci kez tahta oturdu. İlk kısa saltanatındaki eylemsizliğini unutmamış olan Balkan ulusları, Anadolu Türkmen beyleri ve Bizanslılar yeni umutlara kapıldılar. II. Mehmed, başlangıçta bazı ödünleri göze alarak konumunu güçlendirmeyi gözetti. Ülkesine dönen üvey annesi Mara Hatun için, Alacahisar ve çevresini Sırbistan'a bıraktığı gibi, Bizans İmparatoruna da Şehzâde Orhan'ın giderlerinin karşılanması için yılda 300 bin akçe ödemeyi kabul etti. Kapıkulu ordusuyla Anadolu'ya geçerek Akşehir'e yürüdü. Karaca Paşa'yı da Sofya'ya gönderdi. Bizans İmparatorunun Orhan Çelebi'yi serbest bırakma girişimini engellemek için yeni ödünlere katlandı. Edirne'ye dönünce Yeniçeri Ocağının ıslahı, vergi gelirlerinin artırılması sorunlarına eğildi. Veziriazamlıkta tuttuğu Çandarlı Halil Paşa'yı da Rumelihisarı'nın yapımı hazırlıklarıyla görevlendirdi. Projelendirilmesinden 4,5 ay gibi çok kısa bir zamanda yapılmasına, 1452 Ağustosunda hisar toplarının ateşlenmesine değin her aşamasında kendi emeği ve katkısı olan bu hisar tamamlanınca Tuna'dan ve Karadeniz havzasından İstanbul'a yardım ulaştırılması olanağı kalmadı. Buna koşut olarak Venedik, Macaristan, Bosna hükümdarıyla kısa süreli barışlar yapıldı, Galata kalesini ve Haliç'i ellerinde tutan Cenevizlilerin sözde tarafsızlığı sağlandı. Geceli gündüzlü savaş eğitimine alınan Yeniçerilerin mevcudu 10 bine, gönüllülerle birlikte kuşatmaya katılacak ordu mevcudu da 70 bine ulaştırıldı. Mora Despotluğunun olası yardım girişimini engellemek üzere Turahan Bey, Korent Boğazı muhafızlığına gönderildi. Bütün bu önlem ve hazırlıklar sürerken II. Mehmed, Bizans İmparatoru XI. Konstantinos Paleologos'a (1449-1453) kenti teslim etmesini resmen bildirdi ve Haziran 1452'de savaş durumu ilan etti. Edirne'deki harp meclisinde Çandarlı Halil Paşa'nın birtakım gerekçelere dayalı muhalefetini ne padişah ne genç paşalar Zağanos ve Şehâbeddin önemsediler. II. Mehmed, saltanatını İstanbul'un fethiyle taçlandırmakta kararlıydı. İmparator ise surları onartmış, Venediklilerden, Katalanlardan, hatta Pera'daki Cenovalılardan aldığı destek güçlerle savunma ordusunun mevcudunu 6-7 bine ulaştırmıştı. Haliç'te tam donanımlı 26 savaş gemisi hazırdı.

Edirne'deki bir yıllık yoğun hazırlıklardan sonra büyük yürüyüş şubat ayında başladı ve nisan başına kadar İstanbul'un kara surları önünde gözdağı verici bir yığınak tamamlandı. Otağını St. Romanus kapısının (Topkapı) karşısında kurduran II. Mehmed topların ateşlenmesi buyruğunu 6 Nisan 1453'te vererek kuşatmayı başlattı. Aynı gün imparator da Haliç girişini zincirlerle kapattırdı. 53 gün süren kuşatma, saldıran ve savunan taraflar açısından onur verici sahnelerle gelişti. Türkleri moral bozukluğuna düşüren tek olay, 20 Nisan günü Derya Beyi Baltaoğlu Süleyman Bey'in, Papanın gönderdiği Hıristiyan filosu karşısında, birden patlayan lodos nedeniyle başarı gösterememesi oldu. Açıktaki deniz savaşını kıyıdan izleyen II. Mehmed'in savaşa katılmak istiyormuşçasına destansı bir atılışla atını sığ denize sürmesi ermişlik öykülerine, tablolara konu olmuştur. Genç padişahın bu ataklığı, Akşemseddin'in fethi müjdeleyen mektubu, 22 Nisanda öküzlerin çektiği 70 kadar küçük teknenin Galata sırtlarından aşırılıp Haliç'e indirilmesi kuşatma heyecanını doruğa çıkarırken İstanbul'da kıtlık yaşanıyordu. Bizanslıların beklediği yardımların gelmeyişi, imparatorun Cenevizliler aracılığıyla yinelediği barış önerilerinin reddedilmesi, şahi toplarla dövülen surların yıkıntı tepelerine dönüşmesiyse "feth-i mübin"in yakın olduğunu gösteriyordu. Kuşatmanın 14-29 Mayıs arasındaki son evresinde, İstanbul halkının isteksizliği yüzünden savunma görevi kentteki Latin-Katolik destek güçleriyle imparatorluk hassa birliklerinde kaldı. (Bu durum, fetihten sonra İstanbul'un "anvaten" (savaşla) değil, "sulhen" alındığı şer'i yorumuna olanak vermiş, dolayısıyla canlarına ilişilmeyen Rum halka, din adamlarına ve soylulara kimi haklar tanınmıştır.) 26 Mayıs gecesi genel saldırı kararının alınması ve II. Mehmed'in kent düştüğünde üç gün yağma izni vermeyi kabul etmesinin ardından, üç gün boyunca aralıksız devam eden saldırılar sonunda 29 Mayıs 1453 Salı sabahı Belgrad kapısından ve Ulubatlı Hasan'ın baltasıyla savaşa savaşa savunma siperleri arasından açtığı yoldan –tarihçi Tursun Bey'in deyimiyle "Top yıkduğı gedükden"- Yeniçeriler içeri girdiler. Son ana değin savaşan İmparator, kaçmaya çalışırken öldürüldü. Fethi izleyen günlerde de Galata, Kumburgaz, Bigatos, Silivri ve Ahyolu alındı.

İstanbul'u fethedip Bizans İmparatorluğunu tarihten silerek Osmanoğullarının en büyük zaferini ve "Fatih-i Kostantiniyye" sanını kazanan II. Mehmed kente ilk girdiği gün önce Ayasofya'yı gezdi.

Burada ezan okutturup, ikindi namazı kıldı. Mabedin camiye çevrilmesini, ama hiçbir tarafına zarar verilmemesini buyurdu. İmparatorluk saraylarını, Hippodrom'u ilgiyle gezdi. Son Bizans İmparatoru XI. Konstantinos Paleologos'un cesedini buldurtarak dini törenle gömdürttü. Kentin her semtinde tellallar bağırtılarak saklananların ortaya çıkıp evlerine dönmeleri, herkesin din, can, mal ve ırz güvencesinde olduğu duyuruldu. Fatih'in izniyle yapılan seçim sonunda, Gennadios II. Sholarios patrik oldu. Onuruna verilen ziyafette, yeni patriğe Osmanlı vezirine eşit bir protokol uygulandı. Makam olarak Havariler Kilisesi tahsis edildi. 1 Haziran 1453 Cuma günü Ayasofya'daki ilk cuma namazında hutbeyi Akşemseddin okudu. Üç gün boyunca süren karışıklıklara son verildi. Askerlerin kentte silahlı gezmeleri yasaklandı. İstanbul "Mahrusa-i Saltanat" (başkent) ilan edilmekle birlikte Edirne de aynı konumda kaldı. Kentten kaçan İtalyanların evleri, eşya sayımları yapıldıktan sonra mühürlendi. Bursa Subaşısı Karıştıran Süleyman Bey subaşı, Hızır Bey Çelebi kent kadısı atandı. Kimi tutsakların fidyelerini ödeyerek serbest bıraktıran Fatih, kendi payına düşen tutsakları da Haliç semtlerine yerleştirdi. İstanbul'da İslami bir yaşayışın başlaması için de Ayasofya'dan başka, bazı kilise ve manastırlar padişah ve devlet adamlarınca camiye çevirildi. Bir süre İstanbul'da kalan Fatih, gazilerine Okmeydanı'nda ziyafetler verdi. Buraya okçular için bir tekke ve mescit yapılmasını, Ayasofya'dan çıkarttığı "put"ları da buraya diktirterek okçuların haftada iki gün talim yapıp bunlara nişan almalarını buyurdu. Okmeydanı'na ölü gömülmesini, ev yapılmasını, bağ bahçe dikimini yasakladı. Kentten ayrılmazdan önce surların onarılması, hendeklerin temizlenmesi, yaşamın güvenceye alınması yönünde bir dizi buyruklar verdi. Korkup kaçanların İstanbul'a dönmeleri için kolaylıklar öngördü. Bunlara, çeşitli semtlerde yerleşme sahaları gösterildi. Ayrıca bütün vergi ve yükümlülükler için bağışıklık tanındı. Bu arada, daha önce saltanat rakibi olarak karşısına çıkartılan Orhan Çelebi'yi buldurtup boğduran Fatih, İstanbul'un alınmasına muhalif kalan, bu nedenle de Bizans'la arasında gizli bir anlaşma olduğundan kuşkulanılan Çandarlı Halil Paşa'yı tutuklatıp, daha sonra Edirne'de boğdurttu. Bu olay, Osmanlı tarihinde ilk kez bir veziriazam idamı olduğu gibi, devletin kuruluşundan beri ikinci hanedan konumundaki Çandarlıların da sonu oldu.

21 Haziran 1453'te büyük bir törenle İstanbul'dan ayrılarak Edirne'ye hareket eden Fatih, kentin güvenliği için bin beş yüz Yeniçeri bıraktı. O günlerdeki gelişmeleri izleyen Jacopo Languschi'nin gözlemlerine göre, Bizans'ı ortadan kaldıran Fatih'in tek amacı "dünyayı" (Akdeniz havzasını) tek bir yönetim altına almak ve bir "iman" (kültür) birliği kurmaktı. Bunun için en uygun merkez olan İstanbul'u elde etmiş bulunuyordu. Buraya sahip olduktan sonra Hıristiyan dünyasını da hükmü altına almanın zor olmayacağı inancındaydı. Bu nedenle kendisini Roma İmparatoru görmekteydi. O yıl yayımlanan bir fermanla eylül ayına kadar, İstanbul'a beş bin ailenin "sürgün" gönderilmesi beylerbeyi ve sancak beylerinden istendi. Bursa'dan da İstanbul'a sürgün çıktı. Kendi yurdundan ve geçiminden memnun bir kısım halk, toprağından ayrılmak istemedi. Bunun üzerine, Fatih, Edirne'den Bursa'ya geçerek sert önlemler aldı. Ayrıca fethedilen yeni yerlerin sanatkâr ve tüccar zümrelerinden kalabalık grupları göç ettirdi. Yine, şehrin iaşesine yardımı olur düşüncesiyle çevredeki arazileri has çiftlikler kapsamına alıp çiftçi tutsakları "has kul" olarak buralara iskân etti. 1453'ten 1475'e kadar art arda çıktığı Batı ve Doğu seferlerinde, Anadolu'dan Sırbistan'dan, Foça'dan, Mora'dan, Argos'tan, Taşoz'dan, Semadirek'ten, Amasra'dan, Trabzon'dan, Kefe'den sürgün yöntemleriyle İstanbul'a nüfus göçünü devam ettirdi. Kenti ekonomik canlılığa kavuşturmak ve olası bir Haçlı seferini önlemek için de 18 Nisan 1454'te Venediklilerle her türlü ticari serbestiyi öngören bir anlaşma imzaladı.

Sırpların Türk kasabalarını yağmaladığını bildiren Priştina kadısının ilamı üzerine 1454 baharında ilk Sırbistan seferine çıkan Fatih, kesin bir sonuç almadan, olasılıkla bağımlı Sırp Despotu Georg Brankoviç'in ikiyüzlü siyasetine güvenemediği gibi, J. Hunyad'ın, kendi ordusundan daha güçlü bir orduyla karşısına çıkabileceğini hesaplayarak ani bir kararla Edirne'ye döndü. 1455 ve 1456'daki ikinci ve üçüncü Sırbistan seferlerinde önemli birçok kaleler fethedilmekle birlikte Belgrad alınamadı. Kale önünde çok şiddetli muharebeler oldu. Fatih, İstanbul kuşatmasındaki yöntemi burada da uyguladı ve İbn Kemâl'in anlatımıyla, "İstanbul üzerinde etdükleri gibi gemileri silahlarıyla kızaklar üstüne bindürüb karadan yürütdi. Hisarın ensesinden aşub Sava suyuna kaydılar. Burayla arayı da bağlayub dest-i tedbirle" Boğazı da tutturmasına karşın J. Hunyad, Belgrad'ın im-

dadına yetişti ve Tuna'da donanmalar arasındaki çetin savaş Fatih'e beklemediği bir yenilginin ilk evresini yaşattı. J. Hunyad'ın karadan saldırısı da hızlı bir gelişme gösterdi. Vezirlerinin çekilme önerisine "Düşmenden yüz döndürmek sıngun (bozgun) nişanıdur," yanıtını veren Fatih, şuursuzluk denebilecek bir yüreklilikle atını düşman saflarına sürdü. İbn Kemâl'e göre, kılıcıyla üç düşman askerini öldürdü, kendisi de alnından ve baldırından yaralandı. Onun bu cesareti, olası korkunç bir bozgunu önledi. Toparlanan ordu onca ağır kayıplara –Hammer 24 bin askerin kırıldığını yazar– karşın Macar ordusunu çekilmeye zorlayabildi. J. Hunyad, bu savaşta aldığı yaradan ölmüştür. Sonraki Sırbistan seferleri Mahmud Paşa'nın serdarlığında yinelenerek 1459'da Semendre'nin fethi ve bütün Sırbiyye'nin Osmanlı sınırlarına katılmasıyla tamamlandı. Fatih ise ayrı bir orduyla 1458 ve 1459'da Mora'ya iki sefer düzenledi. Atina ve diğer kentleri zaptederek buradaki despotluklara son verdi. Bu başarılardan sonra Arnavutluk ve Epir hâkimi İskender Bey'le geçici bir barış öngören Fatih, 1460 yazında, Veziriazam Mahmud Paşa'nın donanmayla İstanbul'dan hareketine koşut olarak kendisi de Anadolu askeriyle Bursa'dan sefere çıktı. Nereye gidildiğini bilen yoktu. Bolu üzerinden Karadeniz kıyısına inerek Cenova kolonisi Amasra'yı savaşsız teslim aldı. 1461'deki deniz ve kara harekâtında ise Kastamonu ve Sinop'u alarak İsfendiyaroğullarına, Trabzon'un fethiyle de Rum Pontus Hükümetine son verdi.

Fatih'in 1462'de çıktığı Eflâk (Valachie) seferinin tek nedeni, 1416'dan beri Osmanlı Devletinin yüksek egemenliği altındaki bu ülkenin başında bulunan "Çebeş/Drakul" (Kazıklı Voyvoda/Şeytan) Prens IV. Vlad'ın sonu gelmez vahşetleriydi. Hakkında pek çok öyküler anlatılan Vlad, Vidin Muhafızı Hamza Paşa'yı bir baskınla yakalayıp ellerini ayaklarını kestirmiş, kazığa oturtmuş, Bulgaristan'a girerek binlerce insanı işkencelerle öldürtmüş, Fatih'in elçilerinin sarıklarını başlarına çiviletmişti. 150 bin kişilik bir orduyla Romanya topraklarına giren ve donanmayı da Karadeniz'den Tuna'ya sevk eden Fatih'e karşı duramayacağını anlayan Kazıklı Voyvoda, Macaristan'a kaçtı. Eflâk'ı itaate alarak Radul'u voyvoda atayan Fatih o yılın sonbaharında Cenovalılardan Midilli adasını aldı. Anadolu yakasında Kal'a-yı Sultaniyye" (Çanakkale), batı yakasında da Kilitbahir kalelerini yaptırtarak Çanakkale Boğazını tahkim etti. 1463'te

yıllık vergiyi ödemeyen Bosna Krallığına yürüdü; çok sayıda kaleyle birlikte Yayçe'nin de fethedilmesiyle bu devlete son verdi. Bu gelişme ve Hersek Dukalığının bağımlı kılınması nedeniyle Venediklilerle 16 yıl sürecek cephe savaşları dönemine girildi. Üç yıl sefere çıkmayarak İstanbul'un imarı ve kendi camiinin yapımıyla ilgilenen padişah, İskender Bey'in barışı bozarak saldırılara geçmesi üzerine 1466'da ve 1467'de iki kez Arnavutluk seferine çıktı. Sarp Kroya (Akçahisar) Kalesi alınamazken ikinci seferde Arnavut âsilerinden binlercesi öldürüldü. İskender Bey, Leş kentine kaçtı ve orada öldü. 1466'da Konya'yı alarak Karamanoğulları hâkimiyetine de son veren Fatih, Karaman halkından bir bölümünün İstanbul'a göç ettirilmesinde doğan sorunlar nedeniyle de 13 yıldır veziriazam olan Mahmud Paşa'yı kaptanıderyalığa, Rum Mehmed Paşa'yı da veziriazamlığa atadı.

1470'te Donanma Ege'ye açılırken Fatih de karadan Yunanistan'a indi. Eğriboz Adasını kıyıdan ayıran kanala tekneler üzerine köprü bağlatarak kara ordusunun adaya geçmesi sağlandı. Eğriboz, Venediklilerden fethedildi. İstanbul'a dönen padişah 1471 Ocak ayında Mehmediyye (Fatih) Camiini, tetimme, musıla ve Sahn-Seman (sekiz avlulu) medreselerini, imaret, tabhane ve darüşşifayı kapsayan külliyesini hizmete açtı. 1455'te, İstanbul'un ortasında Tavri Forumunda (Beyazıt Meydanı) bir manastırın yerine ilk sarayını yaptıran Fatih, 1472'de de imparatorluk yönetim yerleşkesi olarak tasarladığı Sarayburnu'ndaki Sur-ı Sultani ile çevrili Saray-ı Cedide-i Âmirenin (Topkapı Sarayı) inşasını Çinili Köşk, Hasoda, Hazine, Hamam, Divanhane, Matbah ve Has Ahır'ı kapsayacak boyutta başlattı. Bab-ı Hümayun adı verilen Ayasofya'ya bakan büyük kapısındaki Arapça kitabesinde, kalesarayı, karaların ve iki denizin hakanı ve sultanı Kostantiniye fatihi, karaların ve denizlerin kahramanı sultan Murad oğlu sultan Mehmed'in Hicri Ramazan 883'te de (Kasım 1478) yaptırdığı yazılıdır. F. Giese tarafından basılan anonim *Tevarih-i Âl-i Osmân*'daki: "İstanbul'da karar edüb Yeni Sarayın çevresinde germe hisar yapdurub..." cümlesinden, sarayı kuşatan duvarlar için "germe hisar" denildiği öğreniliyor.

Doğu Anadolu'dan İran'a ve Irak'a kadar bölgeleri egemenliği altında tutan Akkoyunlu Uzun Hasan Padişah'la (1453-1478) bozulan ilişkiler, Fatih'in, Mahmud Paşa'yı ikinci kez veziriazamlığa atayıp oğlu Cem Sultan'ı da İstanbul'da taht naibi bıraktıktan sonra Doğu

seferine çıkması ve Otlukbeli Savaşında (11 Ağustos 1473) Hasan Padişah'ı yenilgiye uğratmasıyla noktalandı. İstanbul'a dönüşündeyse bilinmeyen nedenlerle Mahmud Paşa'yı tutuklatarak bir süre sonra da idam ettirdi. Halk arasında "Mahmud Paşa-yı Veli" olarak ünlenen ve pek çok hayırları olan bu zat, devşirme kökenli veziriazamların ilkidir ve yine Fatih'in idam ettirdiği Türk asıllı Çandarlı Halil Paşa'dan sonra, "siyaset edilen" ikinci veziriazamdır. 1475'te donanmayla Karadeniz seferine çıkan Gedik Ahmed Paşa, Cenovalıların Kefe ve Azak kolonilerini alırken Kırım Hanlığı da Osmanlı Devletine bağlandı, Fatih, Mengli Giray'ı Kırım'a "han" atadı.

1476'da Boğdan (Moldava) seferine çıkan Fatih, Akkirman'ı, Tuna ağızlarını, Voyvoda IV. Stefan'ı yenerek Kara Boğdan topraklarını Osmanlı sınırlarına kattı. Bu, Fatih'in son seferidir. İzleyen yıllardaki Venediklilere karşı Lepanto (İnebahtı) Kuşatması (1477), Arnavutluk seferleri, Akçahisar Kalesinin alınması (1478) İşkodra'nın fethi (1479), Aya Mavri, Kefalonya ve Zanta'nın işgali (1479), Hersek Dukalığına son verilmesi (1480), İtalya seferi ve Otranto'nun fethi (1480), Rodos çıkartması gibi önemli askeri operasyonlar, Gedik Ahmed, Mesih, Mustafa ve Davud paşaların, akıncı beylerinin serdarlıklarıyla başarıldı.

Sağlık sorunları giderek artan Fatih son yıllarında sefere çıkmadı. Sur-i Sultani içindeki büyük sarayın daire, oda, ocak, hazine, hane, matbah, ahır, kapı, Divanhane, Enderun, Birun birimlerini örgütledi. 1480-81 kışını İstanbul'da geçirirken Gentile Bellini ünlü portresini –ki ne denli çöktüğünü de yansıtır– ölümünden 5 ay önce yaptı.

1481 ilkbaharında bir Doğu, olasılıkla Mısır seferi için 25 Nisanda orduyla İstanbul'dan ayrıldığında Maltepe'de ayakları, karnı şişen Fatih, arabayla Gebze yakınlarındaki Tekür Çayırından daha ileriye gidemedi. Hekimler otağında tedavisiyle uğraşırlarken İstanbul'da karışıklıklar çıktı. 1 Mayısta şiddetli karın ağrıları çektiğinden hekimler çağırıldı. Eski hastalıkları gut ve romatizmaya başka hastalıklar da baş gösterdi. Behiştî "emraz-ı sâbıka a'râz-ı lâhika mulâhık oldu," yani eski rahatsızlıklara yenileri eklendi der. Hekim Acem Hamideddin Lâri, olasılıkla yanlış tedavi uyguladı. Sonra padişahın dostu Lacopo (Yakup) geldi, ama önceki hekimin verdiği ilaç barsaklarını tıkamıştı. 3 Mayıs 1481 Perşembe günü ikindi vakti henüz elli li yaşlarda ölen Fatih'in hastalığı konusunda Osmanlı tarihlerindeki

belirsizliğe karşın yabancı kaynaklar babası II. Murad gibi nikristen (gut) öldüğünü yazar. *Âşıkpaşazâde Tarihi*'ndeyse hem hekimleri suçlayıcı hem padişahın zehirlendiği kuşkusunu uyandırıcı imalar vardır: "Vefatına sebep ayağında zahmeti vardı. Tabibler ilacından âciz oldular. Âhir tabibler cem'oldular. İttifak etdiler. Ayağından kan aldılar. Zahmeti ziyade oldu. Şarâb-ı fârig verdiler. Allah'ın rahmetine vardı. *Tabibler şerbeti-kim verdi Hân'a / O Han içdi şarâbı kana kana / Ciğerin doğradı şerbet ol Hân'ın / Hemin-dem zâri etdi yana yana / Dedi niçün bana kıydı tabibler?"* Âşıkpaşazâde'nin bu satır ve dizeleri, en azından, "şarab-ı fârig" denen şurubun zehir içerip içermediği, Fatih'in yanlış bir tedavi sonucu ya da zehirlenerek öldürüldüğü konularında kuşkulara yol açmıştır. Gut olduğu kesindi. Hekimlerin kan alma, terletme, söktürücü uygulamaları sonuç vermedi. İshali önlenemedi. Babinger Venediklilerin padişahı zehirletmeyi denediklerinden; daha ileri giderek oğlu Bayezid'in zehirlettiğinden söz etmektedir. Yabancı yazarlardansa "Her türlü sefahate düşkündü. Bu nedenle ölümcül hastalıklara erken yakalandı. 1481 baharında bacakları bel kalınlığında şişmişti. Bunda oburluğunun etkisi vardı," diyenler vardır. Padişahın ölümünü gizlemeyi başaran ve hamam tedavisi için ivedi İstanbul'a hareket ettiğini duyuran Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, Amasya'daki Şehzâde Bayezid'le Konya'daki küçük Şehzâde Cem'e ulaklar koşturdu. Hangisi daha önce gelirse tahta onun geçmesi; babaları Fatih'in koyduğu, "nizam-ı âlem için kardeşini de öldürtme kanununu uygulayacaktı!

Tarihçi Neşrî, kendi gözlemine dayanarak Fatih'in cenazesinin kapalı arabayla gizlice İstanbul'a nakledilişini, askerin İstanbul'a geçmemesi için alınan önlemleri, sur kapılarının kapatılmasını, ayaklanan Yeniçerilerin İstanbul sokaklarına dökülüşlerini, Bayezid lehine yapılan gösteriler sırasında konağı basılan Karamanî Mehmed Paşa'nın Yeniçeriler tarafından öldürülmesini, başının mızrağa takılarak sokaklarda gezdirilişini, Yahudi hekim Yakup Paşa'nın da suikast ithamıyla aynı akıbete uğradığını, Yahudi mahalleleriyle Venedik ve Floransalı tüccarlara ait mağazaların yağmalandığını, 21 Mayıs 1481'de İstanbul'a gelen Bayezid'in tahta çıkışını anlatır.

Otuz yıllık saltanatında iki imparatorluğa, dört krallığa, altı prensliğe, beş dukalığa son veren "Büyük Türk"ün ölümünü Venedik balyosu 19 Mayıs 1481 tarihli mektubunda anlatırken "La Gran-

da Aquila e morta!" (Büyük Kartal öldü) deyimini kullanmış; bu haber, Roma'da duyulunca şenlikler düzenlenmiş, papanın buyruğuyla da Avrupa kiliselerinde şükür ayinleri yapılmıştır. Ölümünü izleyen 19 gün boyunca gömülmeyen cenazesinin çürümeye yüz tuttuğundan bu vaziyette önceki Osmanoğullarının ve babası II. Murad'ın türbelerinin bulunduğu Bursa'ya götürülmesi olanaksızdı. 22 Mayıs günü İstanbul'daki camiinin kıble tarafına gömüldü. Cenazenin saraydan mezara götürülüşü sırasında, II. Bayezid karalar giyip ağladı. Bütün devlet erkânı, Yeniçeriler ve halk da yastaydı. Ah ve eninden yer gök inledi. İstanbul Fatihinin tabutunu oğlu Bayezid, vezirler ve beyler taşıdılar. Eski bir gelenek olarak, elleri ve okları kapkara, yayları kırık yüz okçu; karalar giymiş, kollarına tünemiş doğanlarına kara ağlar örtmüş doğancılar, kuyrukları kesilmiş atlar; ellerinde birer mumla ve ağlayarak yolları doldurmuş İstanbul ahalisi... O günün görüntüleri olmuştu. Cenaze namazını Şeyh Ebülvefa kıldırdı; dualar edilip ve kurbanlar kesildi. İstanbul'da gömülen ilk Osmanlı padişahı Fatih'in türbesini oğlu II. Bayezid yaptırdı. Ölen padişahların İstanbul'da kendi veya atalarının türbelerine gömülmesi Fatih'le başlamıştır.

Osmanlı Beyliğinin kurucusu Osman Bey olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu da Fatih'tir. Kul sistemine dayalı güçlü bir merkeziyetçi yönetim sistemi öngören Fatih Sultan Mehmed, padişah, Anadolu'yu, Rumeli'yi, Balkanlar'ı, Karadeniz'i, Ege'yi İstanbul merkezli bir devlet bütünlüğünde toplamayı, İstanbul'u ticari ve kültürel açılıma hazırlamayı, harap ve durağan devraldığı kenti, bayındır, işlek ve kalabalık bir imparatorluk başkenti yapmayı hedeflemiş; eski "Levant" (Doğu) ticaret geleneğini yeniden canlandırmak için bedesten, çarşı, han yapımlarına önem vermişti. Kemalpaşazâde, Fatih'in önayak olduğu yatırımları anlatırken şehrin imarını bir dakika aksatmadığını, Kırkçeşme denen suyu akıttığını, şehrin geçimine medar olacak bağ, bostan ve bahçeler yeşerttiğini, bir cami-i cedid ile çevresine sekiz medrese, darüşşifa, hankâh, ahır ve misafirhane ile hamam (Fatih Külliyesi), zeytinlik denen yere önce bir Sırça Saray (Çinili Köşk) yaptırdığını, saltanatı boyunca şehrin imarından el çekmediğini yazmaktadır. Fatih (Mehmediye) külliyesinin başta camii, II. Bayezid'in yaptırdığı Fatih Türbesi ile kimi yapıları, 1766 depreminde yıkılmış; Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından ye-

nilenmiştir. Bu sırada ilk türbenin gömütlüğünün yeni caminin mihrabı altında kaldığı makalelere konu olmuştur. Hızır Bey Çelebi, Yalı kapısından başlayıp Top Kapısına kadar uzayan kıyı surlarının onarımlarını kısa zamanda tamamlarken Fatih de iki saray (Eski Saray ve Yeni Saray/Topkapı), Yaldızlıkapı'da bir iç kale (Yedikule) yaptırmıştır. Bu inşaatlarda altı akçe gündelikle çalışan tutsaklara "kurtuluş akçesi" biriktirerek özgürlük elde etme olanağı tanınması ise ilginç bir uygulamadır.

Fetihten sonra kente göçen Türkler, evleri, hanları, dükkânları, hatta saray ve konakları sahiplenmişlerdi. Kemalpaşazâde, daha sonra sürgünle gelen hallerine uygun konutlar bulunamadığını, ilk gelenlerin büyük binalara, saraylara yerleştiklerini, sonradan gelen varlıklılara ise harap ve küçük evlerin kaldığını, herkesin kendi konumuna uygun evde oturması için de mukataa konulduğunu, böylece hazineye yılda "20 kez 100 bin filori" gelir sağlandığını anlatmaktadır. Fatih tarafından kendilerine evler ve arsalar tahsis edilen din adamı ve şeyhlerse mescit ve zaviyeler yaptırarak İstanbul'a özgü Türk-Müslüman mahallelerinin çekirdeklerini kurmuşlardır. Hangi tarihte birincil payitaht (başkent) konumunu kazandığı bilinmese de Edirne'nin 1457'de büyük bir yangın geçirmesinden sonra İstanbul'un öneminin daha da arttığı, 1470'li yıllarda Fatih Külliyesinin ve Topkapı Sarayının yapılmasıyla da artık asıl başkent olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Akşemseddin'in "murakabesi" (iç âleme dalma) sonucu yedinci yüzyıldaki bir Arap kuşatmasında şehit düşen Ebu Eyyub el-Ensarî'nin gömüldüğü yeri göstermesi üzerine buraya bir türbe yapılması, aynı yöntemle Ayvansaray-Eğrikapı, Galata semtlerinde de başka sahabelerin mezarlarının saptanması ve buraların birer ziyaretgâh olması, Şeyh Vefa için bir cami inşa ettirilmesi ise kuşkusuz İstanbul'a İslami ve uhrevi kimlik kazandırmaya dönüktü. Âşıkpaşazâde, Fatih'in başlattığı imar çalışmalarını destekleyen devlet adamlarını sayarken adını taşıyan camisi, hamamı ve çarşı semti günümüze ulaşan Mahmud Paşa başta olmak üzere, Hoca Paşa'yı, Rum Mehmed, Gedik Ahmed, Karamanî Mehmed, Mesih, Davud, İshak paşaları özellikle anar ve Fatih dönemi ricâlinin İstanbul'a yaptırdıkları eserlerin uzun bir listesini verir.

İstanbul, Galata ve Üsküdar bedestenlerinin, geleneksel pazar, kapan, mizan, mengene ve çardak sistemlerinin kuruluşu Fatih dö-

nemindedir. Yine İstanbul ve çevresinin bir "şehir" (Nefs-i İstanbul, Mahsura-i Kostantiniyye) ve üç "belde"ye (Galata, Eyüp, Üsküdar) daha o zaman ayrıldığı, başkentliğinin ferman ve hükümlere "bemakam-ı Konstantiniyye," kesilen paralara da "duribe fi Konstantiniyye" sözcükleri yazılarak vurgulandığı saptanmaktadır. Fatih'in son yıllarına kadar, fethedilen her yerden İstanbul'a nüfus göçünün devam ettiğini, bunlar için cami, mescit, hamam, mektep ve medreseler yapıldığını kaynaklar göstermektedir. Fatih İmareti ve Fodlahanesi, talebelere, yolculara ve yoksullara yemek ve ekmek dağıtmaktaydı. Ayrıca Fatih vakfiyelerindeki kayıtlara göre İstanbul'a gelenlerin konaklamaları için, Eski Han, Yemişkapanı Hanı, Bey ve Bodrum kervansarayları yapılmıştı. Ticari hayatı canlandırmak için Eski Ayasofya, Balıkpazarı, Dikilitaş, Debbağhane, Bakırcılar, Acemioğlanlar, Darphane, Elvanoğlu, Hoca Pirî, Harratlar, Kirişhane, Mahmud Paşa, Saraçlar, Odunkapısı, Sarı-Demirci çarşıları ile Ağaç Pazarı, Aksaray Pazarı, Atpazarı, Bitpazarı, Halayık (Esir) Pazarı, Silahhane Pazarı, Sultan Pazarı (Malta Çarşısı), Karaman Pazarları, Tahıl Pazarı tesis edilmişti. Şehre su akıtmayı çok önemseyen Fatih'in, Belgrad Ormanı su havzasındaki kaynakları toplatıp eski Bizans kemerlerinden de yararlanarak Kırkçeşme ve Turunçlu şebekelerini yaptırttığı, İstanbul'da yeni çeşmeler akıttığı bilinmektedir.

1453'te Memlûk Sultanına gönderdiği İstanbul fetihnâmesinde "gazâ ve cihad yolundan ayrılmayacağını" vurgulayan Fatih, kendisini Doğu'da İslamiyetin, Batı'da Hıristiyanlığın tek ve meşru otoritesi görüyor, İstanbul'u da Akdeniz dünyasının biricik merkezi sayıyordu. Ortodoks Patrikliğinin yanı sıra, Ermeni Patrikliğinin ve Yahudi Hahambaşılığının kurulmasına izin vermesi de İstanbul'u "cihanın payitahtı ve semavi dinlerin merkezi" yapma düşüncesinin somut adımlarıydı. Yine aynı amaçla 1456'da G. Amirutzes'e dünya haritası yaptırtmış olması ilginçtir. Yeni payitahtında, eskiden olduğu gibi bir Venedik balyosunun oturmasına müsaade etmiş; Bizans'ın Paleologos, Kantakuzenos vb soylu ailelerinden aydın gençleri sarayına alarak onlara önemli görevler vermişti. Rum Mehmed Paşa, Has Murad Paşa ile kardeşi Mesih Paşa bunlar arasından yetişmişlerdir. Pontus Rum imparator ailesini, ayrıca Trabzon civarından bin beş yüz seçme genci İstanbul'a getirtmiş, kurduğu Saray Enderunu'na da ilkin bu soylu gençler alınmıştı. Fetihten sonraki yıllarda İstanbul'a dönen

Rum bilginlerin de Fatih'in hizmetine girdikleri biliniyor. Bunlardan tarihçi Mihael Kritovulos kaleme aldığı eserinde II. Mehmed'i "Yunan kültürünün koruyucusu ve dostu" olarak tanıtır. Oluşturulan Divan-ı Hümayunda ise, bazı hükümlerin Rumca ya da Batı dilleriyle yazılması gerektiğinden bu hizmetlerde de Rum aydınlarından yararlanılıyordu. Bütün bu yaklaşımları nedeniyle kendisinin Hıristiyanlığa eğilimi olduğu sonucunu çıkartan Papa II. Pius, 1460'tan sonra yazdığı ama Fatih'e ulaşmayan mektubunda, onu Hıristiyanlığa davet ederek dinini değiştirirse kendisini Hıristiyanlık âleminin meşru imparatoru ve dünyanın en kudretli hükümdarı sayacaklarını vaadetmişti.

İnançlı bir Müslüman olmasına karşın bütün dinlere eşit mesafede durduğu, Antik uygarlığa ve evrensel kültüre ilgi duyduğu daha Manisa Sarayındaki şehzâdeliğinde Grek ve Latin kültürleriyle tanıştığı biliniyor. 1462'de Çanakkale istihkâmlarını yaptırırken yanında dostu İtalyan hümanist Anconalı Cyriaco ile Truva'ya gitmesi Akilleus'un Hektor'un mezarlarını görmek istemesi, *İlyada* ve *Odise*'yi dinlemesi ilginçtir. Cenevizli, Venedikli, Raguzalı, Napolili nedimlerine geceleri Latince eserler, Roma tarihi okuttururmuş. Floransalılarla ilişkisi, Galata'da düzenledikleri bir şenliğe katılıp onlarla birlikte yemek yiyecek kadar içtenlikliydi. Yakın çevresinde Bizanslı, İranlı, Arap ve Türk uzmanlar, aydınlar ve sanatçılar çoktu. Patrik Gennadios, ıtıkatnâmesini kendisine ithaf ettiği gibi, Trapezuntios da "Hıristiyanlıkla Müslümanlık arasında önemli farklar bulunmadığı" savını ona güvenerek özgürce açıklayabilmişti. Fatih, görüşlerinden sıkça yararlandığı Hocazâde, Molla Güranî, Molla İlyas, Siraceddin Hâlebî, Molla Abdülkadir, Hasan Samsunî, Molla Hayreddin, Ali Kuşçî ve Akşemseddin'le hatta Georgios Amirutzes'le de din ve felsefe konularını tartışmaktaydı. Batı kültürüne ilgisi Avrupa'da da etkiler uyandırmıştı. Eserlerini Fatih'e ithaf eden Latin yazarlar arasında, Francesco Berlinghieri ve Roberto Valturia da vardır. Ozan Stefano Emiliano ise ölümüne bir mersiye yazmıştır.

Fatih İstanbul'u aldığı zaman, kentin kültür merkezi kimliği tamamen sönmüştü. Patrik Gennadios'a göre, fetihten sekiz yıl önceki durumuyla İstanbul'un bilim ve kültür çehresi bir harabeden ibaretti. Bununla birlikte bazı felsefe ve din konuları yine de tartışılabiliyordu. Her iki alana da ilgi duyan Fatih, fetihten sonra ilk akademik oturumu bir çevirmen yardımıyla Patrik Gennadios'la Pammakaristos

Manastırında (Fethiye Camii) yaptı. Buradaki hoşgörülü yaklaşımı, dinleyenlerde hayranlık uyandırdı. Bu davranışları kimilerince Hıristiyan eğilimli olduğuna yorumlansa da, onun amacı, her dinden ulemayı "kimine sof, kimine çuha ve kimine akçe verip" hoşnut etmekti. Kavim ve din farkı gözetmeksizin sanatçıları, düşün ve bilim adamlarını İstanbul'a toplamayı amaç edinmiş, İslam bilimleri için de medreseler yaptırtmıştı. 400 yıl denenen ve Anadolu Selçuklu Sultanlığının çöküşüne koşut bir gerileyiş yaşayan Anadolu'daki Nizamiye medreseleri yerine, İstanbul'da daha ileri bir medrese sistemi kurmayışı ise eleştirilmiştir.

Tesis ettiği kurumların sağlıklı hizmet verebilmesi için düzenlediği vakfiyeleri, medreselerin hiyerarşik sistemlerine, tıp dahil, çeşitli dallara ait öğretim çalışmalarına ilişkin ilginç ayrıntılar içermektedir. Örneğin darüşşifada din ve ırk ayrımı yapılmaksızın herkesin tedavi edilmesi koşuldu. Fatih Külliyesindeki medreseler temel eğitimden uzmanlık öğretimlerine kadar basamakları ve programları kapsamaktaydı. Mahmud Paşa ile Ali Kuşcî bu aşamaları ve her aşamanın programlarını saptarlarken patrikhane ruhani mektebi sisteminden de yararlanmışlardı. Şair ve riyaziyeci Sinan Paşa, Semerkant'tan gelen Ali Kuşcî aynı zamanda matematik öğretiminin temelini atmışlar; Amasyalı hekim ve bilim adamı Sabuncuzâde Şerefeddin, 1465'te *Cerrahiyyetü'l-İlhânîyye*'i İstanbul'da Türkçeye çevirmiştir. Fatih döneminde gelen İslam bilginleri arasında Hekim Kutbeddin Acemî, Hekim Arab, Mehmed Şükrullah Şirvanî, Hoca Ataullah, Hekim Lârî, Hekim Yakub Paşa, İzmitli Muhyiddin Mehmed, Hekim Kaysunîzâde Bedreddin, Hocazâde Muslihiddin, Molla Mehmed Zeyrek ve Fatih'in hususi kütüphanesine bakan Molla Lutfî sayılabilir. Saray nakışhanesini kurarak Baba Nakkaş'ın, Mehmed Siyah Kalem'in, hattat Yahya Sofî'nin ve Ali Sofî'nin çalışmalarına olanak sağlaması, saray merkezli sanatsal çalışmaların başlangıcıdır. Bilim ve sanat adamlarının gerektiğinde padişaha kafa tutacak kadar kişilikli olduklarına, Sinan Paşa'nın, padişahın gazabına uğrayıp tutuklanması üzerine, bilginlerin sözbirliği ederek kendi eserlerini yakıp memleketi terk edeceklerini bildirmeleri karşısında Fatih'in Sinan Paşa'yı serbest bırakmak zorunda kaldığı kanıt gösterilir.

Türk sanatçıları portrelerini yaptığı gibi, Venedik Senatosu da Fatih'in portresini yapması için 1479'da Gentile Bellini'yi göndermiş;

Venedik balyosunun takdim ettiği Bellini, madalyon ve portrelerini, ölümünden aylar önceki sağlıksız durumunda çalışmıştı. Kayıp aslından J. Trieudet'nin kopya ettiği bir portresi Paris'te Bibliotheque National'dedir. Daha başka resim ve madalyonları; tezkire ve silsilenâmelerde de minyatürleri vardır. Onun Müslüman sanatkârlar tarafından yapılan resim ve minyatürleri de vardır. Mehmed Siyah Kalem'e hazırlattığı albüm günümüze ulaşmıştır. Eski çağ eserlerine ilgi duyan Fatih, İstanbul'daki dikilitaşları korumaya aldırmış, ancak bunların üstündeki heykelleri indirtmiştir. Sarayda tesis ettiği hususi kütüphaneye Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin yanında Yunanca, Latince eserler de koydurmuş, bunlardan Ptolemeios'un *Coğrafya*'sını 1464-1465'te Trabzonlu Amyntaes'e çevirtmiştir. Bu eserlerden günümüze kadar korunabilenler Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindedir. Fatih'in, kendi kütüphanesi ile Ayasofya, Eski İmaret, Sahn-ı Seman medreseleri kütüphanelerine 800 dolayında özgün eser kazandırdığı biliniyor.

İstanbul'la ilgili olarak II. Mehmed adına tescilli vakfiyelerden biri 877/1472 tarihli olup Fatih İmaretine vakfedilen mukataaya bağlı bina ve arsalarla Üsküdar'daki vakıf hanı, şehir dışındaki arazi ve bahçeleri kapsamaktadır. Büyük bir defter olan bu vakfiyede 1130 ev, 2466 dükkân, 4 hamam, 7 birgos, 3 han, 54 değirmen, 57 oda, 26 mahzen, 2 kapan, 9 bahçe yer almaktadır. Ayrıca bu vakfiye, İstanbul'daki yerleşimin taassuptan uzak, her dinden insanın iç içe olduğunu gösteren bir belge niteliğindedir. İkinci vakfiyede, Fatih'in İstanbul ve Galata'da vakfettiği hamamlar, bilginlerin ve papazların çalışmalarına bıraktığı cami ve kiliseler de sayılmaktadır. Üçüncü bir vakıf, ölümünden sonra oğlu II. Bayezid tarafından tesis edilmiş olup Fatih Külliyesine aittir. Bunda da yedi kilise, 1063 ev, 2300 dükkân, 17 hamam, 227 oda, 148 mahzen, beş han, 48 değirmen sayılmıştır. Fatih'in, Eyüp Sultan Külliyesi ve Ayasofya için iki ek vakfiyesi daha bulunmaktadır.

Önceki padişahların koydukları yasak ve kurallarla kendisinin öngördüğü –nizam-ı âlem için kardeş katlinin gerekebileceği gibi hükümleri de içeren– yasaları, ayrıca devlet protokolünü ve Fatih Kanunnâmesi/Atik Kanunnâme/Kanunnâme-i Âl-i Osman denilen ilk Osmanlı kodeksini hazırlayan Fatih'tir. İlk Osmanlı dinarı da adını taşır. 1478'de çıkarılan bu altın paranın iki yüzünde birbirini tamamlayan

Arapça ibarelerle, "Şanı yüce Sultan Mehmed Han bin Murad Han"ın, karaların ve denizlerin hakanı olduğu ve altın parasının Konstaniyye'de darp edildiği yazılıdır. Dönemin Venedik duka altınına eşit bu paradan başka Fatih adına on dirhemlik gümüş para, akçe ve bakır mangırlar da kesilmiştir. 1479 tarihli bir belge ise üç yıllık gümrük vergisi hasılatının 13 milyon akçeye ulaştığını gösterir ki, bu, Bursa gümrüğünün 20 katıdır. İran'dan ve Bursa'dan ipek, Batı ülkelerinden yünlü kumaş ve sanayi ürünleri, Mısır'dan şeker pirinç Hint baharatı, Anadolu'dan ve Balkanlar'dan tahıl, canlı hayvan, kürk vb geldiği o yıllarda İstanbul'daki kamu hazinesinde iki milyon beş yüz bin altın ve 48 milyon akçelik bir fazlalık oluşmuştu. Bu refah olanağıyla İstanbul'daki yüzlerce yıllık alışkanlıkların Osmanlı sarayına da yansıdığı kuşkusuzdur. Kalabalık saray kadroları, zenci köle istihdamı, imparatorluk protokolünün uygulanmaya başlanması, giyim kuşam konusunda lükse yöneliş Osmanlı yaşamına Fatih döneminde girmiştir.

Avnî mahlasıyla şiirler yazan II. Mehmed, "divan"ı olan padişahların ilkidir. Çağında edebiyatın değeri yükselmişti. Şiirlerinde Galata'dan sıkça söz etmesi nedensiz değildir. Gayrı İslami ve serbest bir hayatın yaşandığı Galata'dan farklı esinler aldığı, bu semtte Divan Şiirinin klasik özelliklerine denk düşen güzellikler bulduğu olasıdır. İran şairi Hâfız'ın "Şirazlı o Türk güzeli gönlümü elimden aldı, onun siyah benine Semerkand ve Buhara'yı bağışladım" anlamını veren Farsça beytini *"Eger ân gebr-i Efrenci be-dest âred dil-i mârâ / Be-hal-i Hinduyeş bahşem Sitanbul u Galata ra"* biçiminde Galata'ya uyarlamış olması buna bir örnektir. Gazellerinden birinde Galata'nın dilberlerini: *"Karalar giymiş meh-i tâbân gibi ol serv-i naz / Mülk-i Efrencin meğer kim hüsn içinde şahıdır / Avniyâ kılma gümân-kim sana râm olan nigâr / Sen Sitanbul şâhı isen ol Galata şâhıdır"* diyerek Galata güzellerini İstanbul güzellerine tercih ettiğini vurgularken, bir başka gazelinde daha ileri giderek Galata'yı bir cennet olarak betimlemiştir: *"Bağlamaz Firdevse gönlünü Galatayı gören / Servi anmaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören / Bir Firengî şîveli İsayı gördüm anda-kim / Lebleri dirisidir der idi İsayı gören / Akl ü fehmin din ü imanın niçe zapt eylesin / Kâfir olur hey müselmanlar o tersâyı gören / Kevseri anmaz ol içdüği mey-i nâbı içen / Mescide varmaz o vardığı kilisâyı gören / Bir Firengî kâfir olduğun bilirdi Avniyâ / Belin ü boynunda zünnâr ü çelipâyı gören"* dizeleriyle de Galata'daki Frenk güzellerinin insanı dinden imandan çıkartacak

denli işveli olduklarını itiraf ediyordu. Kadehteki şarabı içen Hutenli Türk güzelinse gönül ülkesine Türk vâri yağma ve öldürmeye çıktığını bir başka yek ahenk gazelinde işlemiştir. Ünlü şairler Ahmed Paşa, Eşrefoğlu Rumî, Hatemî, Necatî, Sinan Paşa, Mihrî Hatun'la çağdaş; şiir sanatında en az onlar düzeyinde başarılıydı.

Fatih'in fiziksel özelliklerini, kendisini tanıyan yerli ve yabancı birçok sanatkâr ve yazar betimlemiştir. İtalyan Zorzo Dolfin, onun az gülen, zeki, çalışkan, cömert, amacına ulaşmada inatçı, her gün kitap okuyan, Roma tarihini, Herodotos'u ve daha pek çok tarihi okutup dinleyen, araştırmalar, incelemeler yapan, yaptıran eşsiz bir insan olduğunu anlatır. Yine bir başka İtalyan Langusto da onun ince yüzlü, uzunca boylu, asil tavırlı, korku uyandıran, az gülen, öğrenmeye aşırı istekli ve cihan devleti kurmayı ideal edinmiş bir hükümdar olduğunu açıklar. Osmanlı tarihçilerinden Neşrî, Fatih'i, adaletli, yiğit, bilgin, dindar, bilginleri ve erdemlileri koruyan, nerede bir olgun kişinin varlığını haber alsa İstanbul'a getirtip aylık bağlatan bir sultan olarak tanıtır. Ali Kuşcî'yi Semerkant'tan getirttiğini, katına çıkanları iyiliğinden yoksun bırakmadığını, gezerken dilencilere dinarlar verdiğini, İstanbul fukarasından onun florisini yemedik bir kişinin bulunmadığını açıklar. Şairlere eğilimini ise kendisinin de şair olmasına bağlar. İlk Osmanlı padişahları için yakıştırılan "ermişlik," Fatih'ten de esirgenmemiş, "velî hükümdarlardan" sayılmıştır. Bu nedenle de adı etrafında pek çok menakıp ve efsane vardır. Bunlar, kimi gerçek olayların halk inancı ve anlatımıyla biçimlenmiş versiyonlarıdır.

Fatih'in adları saptanan hatunları ve odalıkları Gülbahar Hatun, Sitti Mükrime Hatun, Çiçek Hatun, Gülşah Hatun, Akide, Tamara, Esmahan, Karaman Kızı, Marya (Marietta), İren, Helena (Eleni), Anna, Anna (II.) ve Turgatir Kızı (?)'dır. Oğullarından Mustafa (ö. 1474) kendisi hayattayken ölmüştür. Ortanca oğlu Sultan II. Bayezid'dir. Nureddin(?) adında bir oğlundan daha söz edilir. Küçük oğlu Cem Sultan'ın (ö. 1495) 1481-1495 arasındaki serüvenlerle dolu sürgün ve tutsaklık yaşamı, kendisine olduğu kadar babası Fatih'e, hatta Osmanoğullarına ve Türklere de Avrupa'da olağanüstü ilgi uyandırmıştır. Fatih'in bu bahtsız şehzâdesi 1495'te İtalya'dan Fransa'ya götürülürken ölmüş, cenazesi Bursa'ya getirilip Muradiye'ye gömülmüştür. Fatih'in Kızı Gevherhan, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed Mirza'yla evlenmiş, bu evlilikten Göde Ahmed Bey doğmuştur.

8

SULTAN II. BAYEZİD

Dimetoka, Aralık 1447 - Çorlu, 10 Haziran 1512
Saltanatı: 22 Mayıs 1481 - 24 Nisan 1512

Sultan Bayezid Han-ı Sanî Bayezid-i Veli, Sofi/Sofu Bayezid olarak da bilinir. Fatih Sultan Mehmed ile Arnavut ya da Fransız asıllı Gülbahar Hatun'un oğludur. Doğumunu 1448, 1451 veren tarihler vardır. İstanbul'da tahta çıkan ilk padişahtır. Tahttan indirilen padişahların da ilkidir. Cülûsu sırasında ve saltanatının sonunda Yeniçeri ayaklanmaları olmuştur. Hattat ve şair olan II. Bayezid, şiirlerinde Adlî mahlasını kullanmıştır.

İstanbul'un fethi sırasında henüz çocuk olan Bayezid, ertesi yıl Edirne Sarayından kalabalık bir eğitimci-musahip kadrosuyla sancağa çıkıp Amasya'ya gitti. Özel eğitimi sürerken ilk gençlik yıllarında Amasyalı Nacizâde, Çandarlızâde İbrahim Çelebi, Hamza Beyzâde Mustafa Paşa, hattat Şeyh Hamdullah vd aydınlarla dostluklar kurarak çok yönlü kültür edindi. Padişah olunca değin 27 yıl bu kentte oturdu ve Rumiye-i Suğra'yı (Sivas-Tokat-Amasya bölgesi) yönetti. Arada, seferlere katıldı. Babasının koy-

duğu yeni vergileri kendi bölgesinde uygulamaması, halkı kollaması nedeniyle sempati toplarken Amasya'daki yarı mistik, yarı şairane saray muhitinde afyon ve içki bağımlısı oldu. Oğlunun bu durumunu öğrenen Fatih, onu sefahate alıştıran Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin öldürülmesini emretti ise de, Bayezid, Müeyyedzâde'nin kaçıp gizlenmesini sağladı. Afyon iptilası ve 1473'teki Otlukbeli Savaşındaki beceriksizliği yüzünden gözden düşünce, babasına mektup yazıp hakkındaki dedikoduların aslı olmadığını, şişmanlığı nedeniyle iştah kesici şeyler kullandığını bildirdi. Taht umudunu yitirdiği kesindi. Ama Fatih'in çıktığı Doğu seferinin ilk menzili olan Gebze'de ansızın ölmesi (3 Mayıs 1481) üzerine, küçük kardeşi Konya Valisi Cem'den yana esen şans rüzgârı bir anda dönüverdi. Cem'den daha önce İstanbul'a gelip tahta oturdu.

II. Bayezid'in gelişine kadar geçen sürede İstanbul kanlı bir ayaklanma yaşadı. Fatih'in cenazesiyle İstanbul'a dönen Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, kapıkulu birliklerini Gebze'de bırakmış, padişahın ölümünü de gizli tutmuştu. Üsküdar'dan İstanbul'a geçtikten sonra iki yaka arasındaki deniz ulaşımını da yasakladı. Amacı, Fatih'in ölümü nedeniyle doğabilecek olayları önlemek ve daha önce gelmesini ümit ettiği Cem'i tahta oturtmaktı. Fakat ölüm olayını öğrenen Yeniçeriler öfkeyle İstanbul'a döndüler. Sur kapılarını açtırdılar. Kentte korkunç bir katliam başlattılar. İlk hedefleri Karamanî Mehmed Paşa'nın konağı oldu. Veziriazamı parçalayıp başını mızrağa geçirdiler. Yahudi mahallelerini, yabancı mağazalarını yağmaladılar. Sokaklarda Bayezid lehine gösteriler yaptılar. Başkentin muhafazasından sorumlu İshak Paşa, olaylara bir süre seyirci kaldıktan sonra duruma el koydu. Selanik'ten yeni dönmüş bulunan Sinan Paşa da ayaklanmacıları yatıştırdı. Bayezid'in İstanbul'daki oğlu Şehzâde Korkud babası gelinceye değin tahta oturtuldu ve alay düzenlenerek kentte dolaştırıldı.

Bayezid, dört bin süvariyle 21 Mayıs 1481'de Üsküdar'a ulaştı. Halkın ve askerin tezahüratı arasında İstanbul'a geçti. Limandan kente girişi görkemli oldu. Matem işareti olarak siyah giyinmiş, atının başına siyah sorguç taktırmıştı. İstanbullu zenginler, bir kâbustan kurtulmanın sevinciyle yeni hükümdarın önüne taslarla altın ve gümüş paralar serptiler. İskeleden saraya kadar yollara sırma işlemeli serendaz halılar döşenmişti. 22 Mayıs günü babasının cenaze töreni-

ne katılan ve tabutunu taşıyan Bayezid, aynı gün Topkapı Sarayında düzenlenen cülûs töreniyle tahta oturdu. Kendisini tutan ve günlerce taşkınlıklarda bulunan kapıkullarına üçer bin akçe cülûs bahşişi dağıttırdı, gündeliklerine de 5 akçe terakki (zam) verdi.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken Fatih'in küçük oğlu Konya Valisi Cem, saltanat hakkı savıyla harekete geçmiş bulunuyordu ve hayatta kalabilmek için ayaklanmak zorundaydı. Konya çevresinden topladığı askerlerle İnegöl'e kadar geldi. Bayezid, Ayas Paşa'nın komutasında iki bin Yeniçeriyi süratle Anadolu'ya sevk etti. Cem'in Gedik Nasuh Bey komutasındaki birlikleriyle Bursa önlerinde 28 Mayıs günü yapılan savaşı yitiren Ayas Paşa tutsak düştü. Cem, Bursa'ya girerek atalarının başkentinde sultanlığını duyurdu. Adına sikke kestirip hutbe okutturdu. Bursa'da oturan ve hanedan büyüğü olan, Çelebi Mehmed'in kızı "Ulu Hala" Selçuk Hatun'u, yanına Mevlâna İyas'ı ve tarihçi Şükrullah'ı katarak, Rumeli ve Anadolu topraklarını bölüşmek önerisiyle İstanbul'a gönderdi. II. Bayezid merhamet ve kardeşlik duygularının hükümdarlar arasında geçerli olmadığını, mülkün paylaşılamayacağını belirterek öneriyi reddetti. Vakit yitirmeden Anadolu yakasına geçti. 20 Haziran 1481'de Yenişehir Ovasındaki yedi saat süren savaşta Cem'in ordusunu bozguna uğrattı. Bursa'daki 23 günlük aldatıcı saltanatında "sultan" sanı alan bahtsız şehzâde, yaralar bereler içinde Konya'ya döndü. Oradan Suriye üzerinden Mısır'a giderek Memlük Sultanı Kayıtbay'a sığındı. Karamanoğlu Kasım Bey ise Bayezid-Cem mücadelesini fırsat bilerek Varsak ve Turgutlu Türkmen boylarıyla eyleme geçip Konya'yı kuşattı ise de, Gedik Ahmed Paşa'nın gelmesi üzerine Toros Dağlarına çekildi. Aynı günlerde Napoli Krallığı da Gedik Ahmed Paşa'nın işgal ettiği Otranto liman-kalesini geri aldı. Bayezid-Cem sorunundan Venedikliler de yararlandılar ve Fatih döneminde vermekte oldukları yıllık on bin duka altın haraçtan kurtulmalarını sağlayan yeni bir anlaşmayı (Ocak 1482) Bayezid'e kabul ettirdiler. Mısır'dayken hacca giden Cem ise Mart 1482'de şansını son bir kez daha denemek üzere ve Türkmen beylerinin çağırısına uyarak Memlûk Sultanının yanına kattığı "Şam Askeri" ile o zamanlar "Diyar-ı Rum" denilen Anadolu'ya yöneldi. Önce Konya'yı, sonra Ankara'yı kuşattıysa da, başarılı olamadı. Ordugâhını Aydos'ta kuran II. Bayezid'in Kudüs'te oturması önerisini geri çevirdi. Ağabeyine yazdığı manzum mektu-

bunda, *"Sen bister-i gülde yatasın şevk ile handan / Ben kül döşenem külhan-ı mihnetde sebeb ne?"* diyerek yazgıya boyun eğmeyeceğini bildirdi. Bayezid'in yeni bir orduyu Gedik Ahmed Paşa kumandasında üzerine göndermesi ve öncü birliklerinin Çukur Çimen'de yenilmesi, Bayezid'in de Anadolu'ya geçtiği haberi üzerine Cem Sultan, Karamanoğlu Kasım Bey'le birlikte kaçarak Taşeli'ne gitti. O yılın temmuz ayında Rodos Şövalyelerine sığınan Cem, II. Bayezid açısından, saltanat sorunu olmaktan çıkıp en önemli dış sorun oldu. Cem sorunu 1495'e değin sürdü. Padişah, Rodos Şövalyelerine, Papalığa, Napoli ve Fransa krallıklarına karşı ödüncü politikalar izlemek zorunda kaldı. 1483'te Rodos Şövalyelerinin Üstad-ı Azamı Pierre d'Aubusson ile bir antlaşma imzalayarak, kardeşinin korunması ve giderleri için her yıl 45 bin duka altını vermeyi kabul etti. Papalık ve Katolik dünyası, Cem'in Avrupa'daki 13 yıllık serüveni boyunca, İstanbul'un yeniden Hıristiyan kenti olacağı umudunu taşıdı. II. Bayezid ise barışçı bir politika izleyerek Cem sorununun İstanbul'a yönelik bir Haçlı seferine neden olmasını önlemeyi gözetti. Buna koşut olarak Balkanlar'daki statünün de Osmanlı Devleti aleyhine bozulmamasına özen gösterdi; Sırbistan sınırında, ayrıca Macaristan ve Raguza yönlerinde akınlar düzenletti.

Cem'in İstanbul'daki rehin oğlu Oğuz Han'ı boğdurtan, Cem yanlısı Gedik Ahmed Paşa'yı da idam ettirip, Gedik Ahmed'in kayınpederi Veziriazam İshak Paşa'yı da azleden padişah, bu göreve Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa'yı getirdi. 1483 ilkbaharında devlet erkânıyla birlikte Sofya'ya giderek Bosna Hersek sorunlarıyla ilgilendi. Hersek kesin olarak Osmanlı egemenliğine alındı. Filibe'de üç gün süren bir av partisine katılan padişah İstanbul'a döndü. Ertesi yıl yeni bir sefer için Edirne'ye gitti. Sefer hazırlıkları sürerken 23 Mayıs 1484'te kendi adını taşıyacak cami ile medrese, imaret ve şifahaneden oluşan Tunca kıyısındaki külliyenin temel atma töreninde bulundu. Yangın geçiren kentin imarıyla ilgilendi ve Boğdan seferine çıktı. Orduyla Tuna'yı geçip Boğdan topraklarına girdi. Kili'nin karadan denizden kuşatılması dokuz gün sürdü. 15 Temmuzda kale teslim alındı. Bayezid buradan Prut'un ağzındaki Akkirman'a yürüdü. Osmanlı ordusuna altı gün dayanabilen Akkirman 11 Ağustosta düştü. Elli bin kişilik bir kuvvetle orduya katılan Kırım hanı Mengli Giray'a sırmalı üsküf giydiren padişah, Edirne'ye dönerek 1485 kışını burada geçirdi. Macar,

Mısır, Hint elçileri kalabalık maiyetleri ve ağır hediyelerle Edirne'ye gelip Bayezid'in katına çıktılar.

Osmanlı ordularının Batı'ya ve Doğu'ya yönelik seferleri bir süre durmakla birlikte Malkoçoğlu Bali Bey'in Boğdan'a akınları nedeniyle Lehistan-Osmanlı ilişkileri bozuldu ve Türk akıncıları Polonya topraklarına da girdi. Bu sorun giderek büyürken, Anadolu'da Malatya ve Divriği ileri karakollarını elinde tutan Memlûk Sultanlığı ile sınır savaşları başladı. Hicaz su yolları meselesi, Memlûk sultanının Şehzâde Cem'e verdiği destek, Karaman, Ramazan ve Dulkadirli beyliklerinin müdahaleleriyle zaman zaman şiddetlenen ve çoğunca Osmanlı kuvvetlerinin yenilmesiyle sonuçlanan sınır savaşları altı yıl sürdü. 1491'de Adana ve Tarsus Memlûklere bırakılarak barış sağlandı. İstanbul'a gelen Endülüs'teki (İspanya) Müslüman Beni Ahmer Devleti elçisinin, Arapça manzum bir istimdatnâme (yardım mektubu) sunarak İspanya'daki (Endülüs) Müslüman Arapların soykırımdan kurtarılmasını istemesi üzerine II. Bayezid, Kemal Reis'i bir filo ile Batı Akdeniz'e gönderdi. Kraliçe Isabella'nın 31 Mart 1492 tarihinde Yahudileri de kovma fermanı üzerine İspanya Yahudilerine de (safarad) II. Bayezid kucak açtı. Beylerbeylerine hükümler yazarak bölgelerine gelecek Yahudileri koruyup yer yurt edinmelerine yardımcı olmalarını uyardı. Safaratların çoğu İstanbul, Edirne ve Selanik'e göçerek mahalleler kurup, cemaatler oluşturdular. Müslüman Arap göçmenlerle Yahudilerin çoğunu Kemal Reis'in filosu İspanya katliamından kurtarıp Türkiye'ye getirdi.

1492'de Macaristan'a ve Arnavutluk'a düzenlenen seferlerde orduyla Sofya'ya giden II. Bayezid, Belgrad'ın kuşatılması görevini Hadım Süleyman Paşa'ya vererek yerel ayaklanmaları sindirmek için Arnavutluğa yöneldi. Akıncı kolları da Erdel (Transilvanya), Hırvatistan topraklarına girdi ama Macar baskınları karşısında ağır kayıplar verdi. Akıncı beyi Mihaloğlu Ali Bey ve yüzlerce akıncı öldü. Süleyman Paşa kuşatmayı çözerek geri çekildi. O yıl temmuz ayına rastlayan Ramazanı Arnavutluk'ta geçiren padişah, dönüşünde Pirlepe'deki bir geçitte, Kalenderi dervişi kıyafetinde İranlı bir Şii fedaisinin saldırısından yara almadan kurtuldu. Bu olaydan sonra, Kalenderiler, Torlaklar, Abdallar tutuklanırken padişahın özel hizmetine bakan "yakın koruma"lar da hançer taşımaya başladı. 1492 seferlerinden sonraki barış ortamı, Macaristan, Lehistan ve Venedik'le imzalanan

antlaşmalarla 1498'e değin sürdü. Bu barış döneminde Cem Sultan'ın Napoli'de ölümü (1495) yeni bir sorun doğurdu. Tahnit edilen naaşı dört yıl boyunca gönderilmeyerek Fransa, Napoli Krallığı ve Papalıkça pazarlık konusu yapıldı. II. Bayezid'in elçileri her seferinde cenazeyi alamadan döndüler. 1499'da donanmanın bir gemisiyle getirilen Cem'in naaşı, Bursa'da, Muradiye'de ağabeyi Mustafa'nın türbesine gömüldü.

1498'de Venedik'in Fransa ile anlaşması karşısında İstanbul'daki Venedikliler tutuklanarak mallarına el konuldu. Ertesi yıl da Venedik'e savaş açıldı. II. Bayezid, ilkbaharda sefere çıkarak Mora'ya inerken, Osmanlı donanması Sapienza adası açıklarında Venedik donanmasını bozguna uğrattı. Karadan ve denizden kuşatılan İnebahtı kalesi fethedildi. Bunu Modon, Koron ve Navarin kalelerinin alınması izledi. Venedik'le dört yıllık bir savaş durumundan sonra 14 Aralık 1502'de ateşkes imzalandı. 20 Mayıs 1503'te yenilenen antlaşma ile de Venedik Cumhuriyeti, eskiden olduğu gibi yılda 10 bin duka vergi ödemeyi kabul etti. Buna karşılık Türk karasularındaki ticaret ayrıcalıklarını yeniden elde etti. İstanbul'daki Venedik balyosunun her yıl yerine üç yılda bir değişmesi de anlaşmada yer aldı. Balyos olarak İstanbul'a gelen ve daha sonra Venedik doçu olan Andrea Gritti'nin iyi ilişkiler kurduğu II. Bayezid'in, İspanya'daki gelişmelere müdahalesi Akdeniz havzasındaki barışı, İstanbul'un sosyal ve ekonomik yaşamını uzun vadede etkileyecek sonuçlar doğurdu.

II. Bayezid, uzun yıllar valilik yaptığı için koşullarını çok iyi bildiği halde Anadolu'ya ve Doğu'ya dönük başarılı bir politika izleyemedi. Bunda, danışmanlarının, giderek etkinliğini artıran başkent medreseleri ortamının ve Anadolu kökenli olmayan devşirme yöneticilerin rolü vardı. Fatih döneminde gelişme olanağı bulan medrese muhiti ve giderek güçlenen ulema sınıfı, Sünnilik dışı mezhep ve tarikatların yaygın olduğu Anadolu'ya olumsuz bakmaktaydılar. Alevi-Bektaşi topluluklar, inançlarının yanı sıra, Türk oluşlarıyla da İstanbul'daki kozmopolit kadroların tepkisini çekmekteydiler. Bu nedenle İstanbul-Anadolu kültürel ve sosyal farklılaşması, II. Bayezid'in saltanatı boyunca belirginleşti. Bu olgu, aynı süreçte Şahkulu/Şeytankulu Ayaklanması yaşandı. Şah İsmail Safevi, Anadolu içlerine değin yaygınlaştırdığı tarikat propagandasıyla etkisini daha da artırdı. Karabıyıkoğlu da denilen Şahkulu Baba Tekeli ve babası

Hasan, "zühd ve takva ehlinden" görünseler de, Şah İsmail'in Anadolu'daki halifeleriydi. Şahkulu, on bin dolayındaki müridiyle 1511'de Antalya yöresinde ayaklandı. Üzerine gelen Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı tutsak alarak kazığa oturttu. Kütahya'yı kuşattı. Bir dizi muharebeden sonra Veziriazam Hadım Ali Paşa'nın Çukurova'da sıkıştırdığı Şahkulu öldürülerek isyanı söndürüldü. Ancak Anadolu eyaletlerine İstanbul'dan atanan valilere, sancak beylerine ve kadılara duyulan tepki, her an yeni ayaklanmalara yol açabilecek boyuttaydı. Timar arazilerinin bir bölümünün vakfa dönüştürülmesi, timar sistemindeki değişiklikler de etkileri İstanbul'a yansıyan toplumsal hoşnutsuzluklara neden oluyordu. Diğer yandan, Anadolu'dan yeni göçlerin önlenmesine çalışılan payitaht İstanbul'da, devşirme yönteminin, esir ticaretinin, Yahudi göçlerinin ve azınlıklara tanınan hakların örüntülediği kozmopolit nüfus da, yine bu padişahın saltanatında kendini gösterdi.

II. Bayezid'in uzun hükümdarlığı boyunca halkın kendisini "uğursuz" saymasına neden olacak bir dizi felaket; şiddetli sağanaklar, yangın ve fırtınalar, iki büyük deprem, salgınlar ve kıtlıklar yaşandı. 1488'deki deprem aralıklarla iki ay sürdü ve İstanbul önemli ölçüde hasar gördü. 1490'da korkunç bir fırtına çıktı. Atmeydanı'ndaki baruthaneye yıldırım düştü. Çevredeki mahalleler yandı. O yılki depremde camilerin minareleri yıkıldı. Kente gelen yabancıların gözlemlerine göre, İstanbul yine de görkemli surlarla çevrili, bakımlı ve güzel bir şehirdi. 1494 ve 1502'de Avrupa'dan yayılan iki veba salgını Osmanlı topraklarında da pek çok insanın ölümüne neden oldu ve yıllarca sürdü. Aynı yıllarda korkunç bir kıtlık yaşandı. 50 dirhemlik bir ekmek İstanbul'da bir altına kadar çıktı. Rumeli topraklarına birkaç yıl yağmur düşmedi ve ürün alınamadı. "Fukara aç, zengin muhtaç!" deyimi o yıllarda söylenilmiştir. Asıl büyük felaket ise 11 Eylül 1509'daki depremle yaşandı. Bir buçuk ay, aralıklarla yinelenen bu deprem, İstanbul ve Marmara bölgesinin en büyük felaketlerinden olarak tarihe geçmiştir. Halkın "kıyamet-i suğra" (küçük kıyamet) diye tanımladığı sarsıntılar boyunca kaynaklardaki sayılara göre yalnız İstanbul'da 109 cami, 1070 ev yerle bir oldu. Eğrikapı-Yedikule-İshakpaşa surları yıkıldı. Fatih Külliyesi, saray binaları ve surları da hasar gördü. Yeni yapılmış olan Bayezid Camiinin kubbesi çöktü. Kent çevresindeki su bentleri, kemerler, isale yolları tahrip

oldu. Bozdoğan Kemerinin bir bölümünün yıkılması yüzünden çevresi bir bataklığa dönüştü. Tahminen beş bin kişinin öldüğü kentte yaşam olanağı kalmadığından herkes, çevre köylere, kırlara dağıldı. II. Bayezid bir süre saray bahçesinde yapılan ahşap bir barakada oturduktan sonra 23 Ekim 1509'da Edirne'ye gitmek zorunda kaldı. Hareketi sırasında bir ayak divanı toplayarak İstanbul'un imarı konusunda hazırlık yapılmasını, usta, ırgat, taş ve kireç temin edilmesini istedi. Bu divanda, her 20 haneden bir kişinin yükümlü olarak istenmesi, hane başına 22 akçelik avârız konması, cerahor denen ücretli işçilerin derhal getirtilmesi kararlaştırıldı. Yapılan hesaplar ve düzenlenen defterler uyarınca Anadolu'dan 37.000, Rumeli'den 29.000 kişi çağırıldı. Kısa sürede İstanbul'da 77.000 işçi, 3000 usta toplandı. Gittiği Edirne'de de deprem olunca halkın "uğursuz padişah" dediği II. Bayezid İstanbul'a dönerek imar çalışmalarıyla yakından ilgilendi. Mimar Hayreddin'in sorumluluğundaki çalışmalar, Topkapı Sarayı, surlar, Galata Kulesi ve Surları, Kız Kulesi, Çekmece köprüleri, Rumeli ve Anadolu hisarları ile büyük camilerde yoğunlaştırıldı. Pek çok yapı, yeni baştan yapılırcasına onarıldı.

Bayezid, babası Fatih'in merkez ve taşra yönetimlerindeki ödünsüz tutumunu izleyemediğinden saltanatının son iki yılında, olgunluk çağına gelmiş oğullarının taht için başlattıkları mücadeleye tanık oldu. Şehzâdelerin, İstanbul'daki nüfuzlu kesimleri, Yeniçerileri kazanma girişimleri, konumunu büsbütün sarstı. Ocaklıların, vezirlerin ve diğer etkili grupların hangi şehzâdeyi tuttuğu bilinmediğinden güvensiz bir ortam doğdu. Padişah, şehzâdeleri Selim, Ahmed ve Korkud'la uzlaşma yolları aradı. Selim'in, 1511'de İstanbul'a yürüyüşü ve Karıştıran civarındaki Uğraşlı'da babasıyla savaşmayı göze alması, Amasya Valisi Şehzâde Ahmed'in Maltepe'ye gelmesi, Yeniçerilerin eyleme geçmelerine neden oldu. Ahmed, Divan-ı Hümayundan kendisi lehine bir karar çıkartamadan Amasya'ya döndü. Kapıkulları, Ahmed yanlısı vezirlerin konaklarını, Tacizâde Cafer Çelebi'nin, Müeyyedzâde'nin evlerini yağmalayıp deniz ulaşımını kestiler. Gizlice İstanbul'a gelen Şehzâde Korkud ise kışlalarına konuk olduğu Yeniçerilerden beklediği yakınlığı görmedi. Buna karşılık Yeniçerilerin desteğini sağlayan Şehzâde Selim, babası tarafından İstanbul'a davet edildi. Beş bin Yeniçerinin gösteriler yaparak kent dışında karşıladığı padişah adayı, 19 Nisan 1512'de Topkapı'dan İstanbul'a girdi. Yeni-

çerilerin hazırladığı Yenibahçe Ordugâhında beş gün boyunca gelişmeleri izlerken, kardeşi Korkud gizlice İstanbul'dan ayrıldı. 24 Nisan 1512 günü, kapıkullarının da hazır bulunduğu Topkapı Sarayındaki ayak divanında II. Bayezid tahtı Selim'e bıraktı. Osmanlı tarihinde bu biçimde bir saltanat devri bir daha olmamıştır.

Yaşlı padişah Eski Saraydaki hazırlıklardan sonra Dimetoka'ya hareket etti. Yavuz Selim, hasta ve yaşlı babasının bindiği tahtırevanın yanında Edirnekapı'ya kadar yaya yürüdü. Bayezid, rahatsızlığı nedeniyle ancak mayıs ayı ortalarında Çorlu'ya ulaşabildi. 10 Haziran 1512'de Abalar köyünde öldü. Çekmece, Sazlıdere, Söğütlü ya da Havsa'da öldüğünü bildiren kaynaklar da vardır. Hezarfen Cenabî ise tarihinde, zehirlenmek suretiyle öldürüldüğünü yazar. Bir Yahudi aracılığıyla ve bile bile kendisine "ecel şerbeti" (zehir) içirten oğlu Selim'e, "Kılıcın keskin olsun amma ömrün kasîr (kısa)" diyerek beddua ettiğine, Çekmece'deki molada abdest alırken sakalının top top avcuna gelmesinden zehirlendiğini anladığına ilişkin rivayetler de vardır. İstanbul'un bu ikinci Türk padişahı bu kentte doğmadığı gibi, burada ölmedi. Eyüp'te üstü açık bir türbeye gömülmesini vasiyet etmesine karşın, İstanbul'a getirilen cenazesi, camiinin kıble tarafına gömüldü ve üzerine türbe yapıldı. Hoca Saadeddin, *Tâcü't-Tevarih*'te, "Sinn-i şerifleri sittin ve seb'in meyanında (altmış yetmiş arasında) idi," diyor.

Venedik Balyosu Andrea Gritti, 1503 tarihli bir mektubunda Bayezid'i tanımlarken uzun boylu, karayağız olduğunu, zihnen daima meşgul izlenimi verdiğini ve tasalı göründüğünü, felsefeyle ilgilenmekle birlikte kozmografya konularını çok iyi bildiğini, az yemek yediğini, içki içmediğini, camilere gidip bol sadaka dağıttığını, at binmekten hoşlandığını, nikris (gut) yüzünden sık sık avlanamadığını yazmıştır. Bütün tarihçiler onun, okumayı seven, sükunetten hoşlanan, bir savaş adamı olmaktan çok, şakin yaratılışlı bilim sever ve siyasetçi olduğunda birleşmişlerdir. Şah İsmail'e karşı izlediği politikayı, türlü siyasal kombinezonların gözardı edilmemesine dayalı örnek bir diplomasi savıyla övenler vardır. Adlî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Bestelenmiş murabbasının bir dörtlüğü şudur: "*Daimâ cevr eder ben kuluna şâh nidem* / Şeb-i hicrimde tulû eylemez ol mâh nidem / *Gözlerüm görmez ise gün yüzünü âh nidem?* / *Gözüm, ey vay gözüm, vay gözüm, ey vay gözüm*" Hatibzâde ile Molla İzarî'nin

etkisinde taassuba yöneldiği, pozitif bilimlerin gelişmesine olanak tanımadığı başka bir savdır. Dogmalara karşı çıkan açık düşünceli Molla Lütfî'nin, Hatibzâde yanlılarınca dinsizlikle suçlanıp 1494'te idam edilmesini önleyememiştir. Buna karşın ünlü matematikçi ve kozmografyacı Mirim Çelebi, Sahn-ı Seman medreselerinde Euclidis geometrisi okutan Muzaffereddin Şirazî, fizik konularıyla ilgilenen Muslihiddin bin Sinan, ünlü hekimlerden Muhyiddin Mehmed, Hacı Hekim, Kaysunizâde Bedreddin, Edirne hastahanesi başhekimi Ahi Çelebi, II. Bayezid'in koruduğu bilim adamlarındandır. Osmanlı tarih yazıcılığı onun döneminde gelişmiş, ilk Osmanlı kaynaklarından *Âşıkpaşazâde Tarihi*, İdrisî'nin *Heşt-Behişt*'i, İbn Kemâl'in *Tevarih-i Âl-i Osmân*'ı, Neşrî'nin *Kitab-ı Cihannüma*'sı isteği üzerine yazılmıştır. Çağdaşı ünlü bilgin ve şairler arasında Müeyyedzâde Abdurrahman, Tâcîzâde Cafer ve Sadî'dir. Döneminde yapılan büyük mimari eserlerin çoğu Mimar Hayreddin'in ve kalfalarınındır. Ünlü hattat Şeyh Hamdullah da II. Bayezid'in çağdaşıydı.

Osmanlı donanmasının yeni teknelerle güçlendirilmesi II. Bayezid döneminde olmuştur. Venedik gemileri örnek alınarak inşa edilen, manevra ve ateş kabiliyeti yüksek "göğe/göke/kuka"lar bu dönemde yapılmış ve uzun menzilli toplarla donatılmıştır. Hem kürekle hem de yelkenle hareket edebilen bu özgün gemilerin yanında üç direkli Türk kalyonları da yine II. Bayezid zamanında Haliç tersanelerinde geliştirilmişti. 1488 tarihli bir gemi levazım defterine göre Osmanlı donanması, barça, ağribar, kadırga, kalite, mavna tipi gemilerden oluşmaktaydı. 1499'daki deniz harekâtında, Kaptanıderya Küçük Davud Paşa'nın kumandasındaki donanmada 67'si kadırga, 20'si kalyon tipinde olmak üzere irili ufaklı 260 tekne vardı. Kemal ve Burak reislerin kendi göğeleriyle katıldıkları bu donanmada bindirilmiş 63 bin deniz piyadesi bulunuyordu.

İstanbul'un, gerçek anlamda Türk payitahtı ve bir kültür merkezi oluşu II. Bayezid'in 31 yıllık hükümdarlığındadır. Bilim adamlarını ve sanatçıları koruyan hükümdar, Doğu-Batı dengesine babası kadar hoşgörüyle yaklaşamamış olsa da pek çok sanatçıyı, tarihçiyi, yazar ve ozanı himaye ettiği bir gerçektir. Çağdaşı otuz kadar bilgin ve sanatkâra yüksek aylıklar bağladığı bilinmektedir. Bellini'nin Fatih'e yaptığı resimleri saraydan çıkartmasına karşılık, Leonardo Da Vinci'ye Haliç ve Boğaz köprüleri için projeler yaptırması, aynı

konuda Michalengelo'nun önerileriyle ilgilenmesi önemlidir. Uzun yıllar bulunduğu Amasya'ya, Osmanlı Devletinin ilk başkentleri olan Bursa'ya ve Edirne'ye, ayrıca anayollardaki konak yerlerine hayır eseri yaptırtan imar sever II. Bayezid, harabe görünümünden henüz kurtulamamış olan İstanbul'u, bakımlı ve bayındır bir kent durumuna getirebilmek için çalışmış, geleneksel üniteleriyle Sultan Bayezid Külliyesini, kentin su gereksinimine cevap verecek Cebeciköy su isale yolunu yaptırmıştır. Yaşanan iki büyük deprem felaketinin neden olduğu yıkıntıları, saltanatının son iki yılında onartmış, acemioğlanlarının eğitimi için Galata Sarayını da bu sırada tesis etmiştir. Saltanatının ilk yıllarında henüz eski Bizans İstanbul'u görünümünü koruyan İstanbul, 1512'de bir oranda Türk kenti manzarasına kavuşmuş bulunuyordu. Adını taşıyan Tabhaneli Bayezid Camii; – Fatih Camiinin 1763 depreminde yıkılıp yeniden yapıldığı dikkate alındığında–, İstanbul'daki selâtin camilerin en eskisidir. 1486'da Edirne'de, 1487'de de uzun yıllar valilik yaptığı Amasya'da da birer külliye yaptırmıştır. Osmancık'ta Kızılırmak üstündeki dokuz kemerli, Manisa'da on dokuz kemerli Gediz köprüleri de onundur.

II. Bayezid'in 1495'te düzenlettiği vakfiye, İstanbul'un mahalleleri ve yerleşim düzeni konusunda önemli bilgiler içerir. Örneğin bu vakfiyede, her mahallenin gece bekçiliğini, semt sakinlerinin kendi aralarında nöbetleşerek yapmaları öngörülmüştü. Döneminde İstanbul nüfusunun çoğunluğunu Türkler-Müslümanlar, Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler oluşturuyordu. Başka dinlerden ve uluslardan da küçük topluluklar ve koloniler vardı. İstanbul ve Galata'da 9753 Türk, 31 Müslüman Çingene evine karşılık, 3743 Rum, 818 Ermeni, 1647 Yahudi, ayrıca Galata'da 332 Frenk evi vardı. Bu sayılara göre İstanbul yaklaşık 16.000 haneli 70-80.000 nüfuslu bir kentti. İaşe işleri Fatih döneminde belirlenen esaslara göre yürütülüyor; Eflâk ve Boğdan'dan, Tuna iskelelerinden, Trakya ve Karadeniz yalılarından hububat geliyordu. Gerektiğinde Erzurum, Sivas eyaletlerinden de tahıl getirtiliyordu. Diyarbekir ve Maraş Türkmenlerinin yetiştirdiği koyun sürüleri yakın iskelelere indirilerek İstanbul'a ulaştırılmakta, Mısır'dan pirinç ithal edilmekteydi. İzmir gemilerinin, Mısır malı yüklü gemilerin yanaştığı iskelelerdeki kapanlarda gümrüklendirme, narh işlemleri ve toptancılara dağıtım yapılmaktaydı. Adapazarı ve İzmit'ten taze sebze, meyve, tavuk ve yumurta geliyordu.

II. Bayezid'in Topkapı Sarayı Arşivindeki ferman, mülknâme, berat ve mektupları, adına kaleme alınan methiyeler, kendisine verilen lâyihalar, istihbarat belgeleri, arizâlar, zengin bir koleksiyon oluşturmaktadır. Bu belgeler, II. Bayezid'in afyon alışkanlığından, vasiyetine dek pek çok konuya da açıklık getirmektedir. Şiirleri bir divançede toplanmıştır. Döneminde ve daha sonra ermişliğine inananlar olmuştur. Ölümüne düşürülen "Geçdi Sultan Bayezid-i Veli" dizesindeki "velî" (ermiş) sözcüğü buna kanıttır. Onunla ilgili efsaneler, keramet öyküleri de vardır. Topkapı Sarayında yaptırttığı ve Sultan Bayezid Divanhanesi adıyla bilinen yapı sonradan tadil edilmiş, ancak günümüze ulaşmamıştır. Sarayın Cebehane Meydanındaki 909/1503 tarihli nişan taşı, oğlu Şehzâde Ahmed'in fırlattığı topuzla ilgili olup sarayın en eski anıtlarındandır.

Bilinen eşleri, Karamanoğlu Nasuh Bey'in kızı Hüsnüşah (Hüsnüşad) Hatunla, kökenleri, aileleri, hatunluk-odalık konumları bilinmeyen: Bülbül, Nigâr, Gülruh, Şirin, (Ayşe(?)) Gülbahar, Mihrinaz (Mühürnaz), Ferruhşad ve adı saptanamayan bir hatundur. Oğulları, Yavuz Selim, Şehinşah (ö. 1511), Ahmed (ö. 1513), Abdullah (ö. 1483), Âlemşah (ö. 1510), Korkud (ö. 1513) ve Mahmud'dur (ö. 1507). 15 kızından Hatice, ilk eşi Kara Mustafa paşa idam edilince Faik paşa ile evlenmiş. Aynışah Sultan, Akkoyunlu Göde Ahmed Bey'le; Hundi Sultan, Hersekzâde Ahmed; Gevhermülk Sultan, Dukaginzâde Mehmed; Ayşe Sultan, Güveyi Sinan; Hümaşah, Bali Sofu; Fâtıma, Mustafa; İlaldı, Hain Ahmed; Kamerşah, Kara Davud paşalar; Şah Hatun, Nasuh; Selçuk Hatun, Ferhad beylerle evlenmişlerdir. Adları bilinmeyen diğer dört kızından biri Güzelce Rüstem, diğeri Yakub Paşa ile evliymiş.

9

YAVUZ SULTAN (I.) SELİM

Amasya, 1467 - Sırt köyü/Çorlu, 21 Eylül 1520
Saltanatı: 24 Nisan 1512 - 21 Eylül 1520

"Sultan Selim-i Evvel," "Yavuz Sultan Selim," "Selim Şah" olarak da tanınır. Farsça ve Türkçe şiirlerinde mahlası Selimî'dir. II. Bayezid ile Türkmen beylerinden Dulkadiroğlu Alaüddevle'nin kızı Ayşe Hatun'un oğludur. Doğum tarihini 1468 ve 1470 gösteren kaynaklar vardır. Osmanlı Devletinin sınırlarını Hicaz ve Mısır'a kadar genişletmiştir. Topkapı Sarayındaki Kutsal Emanetler dairesinin kurucusudur. 8,5 yıl süren saltanatı boyunca uzun seferlere çıkmış, kış mevsimlerini çoğunca Edirne'de geçirmiştir. İstanbul'da Fatih semtindeki Sultan Selim Külliyesini ölümünden sonra oğlu I. Süleyman yaptırmıştır.

Babasının Amasya'daki valiliği sırasında doğan Selim, burada saray eğitimi aldı. Arapça ve Farsça öğrendi. Binicilik ve atıcılıkta hü-

ner kazandı, ok ve yay yapmaya ilgi duydu. 1490'da atandığı Trabzon valiliğini 22 yıl sürdürdü. 1509'dan sonra kardeşi Şehzâde Ahmed'in taht vârisliği şansının artması üzerine babası II. Bayezid'e ve kardeşlerine karşı mücadele başlattı. 1510'da Kefe'ye geçip Kırım Hanı Mengli Giray'dan askeri destek sağlayarak 1511'de Kili, Akkerman ve Kefe sancaklarının yönetimini üstlendi. Celâlzâde'nin *Selimnâme*'de yazdığına göre Şahkulu Olayı sırasında bunalan II. Bayezid'in, vezirlerine, "Benim padişahlık etmeğe mecalim kalmadı. İhtiyarımla saltanatı oğlum Ahmed'e verdim. Padişahınız odur," diyerek kararını açıklaması karşısında, Selim Rumeli'den topladığı orduyla harekete geçti. 3 Ağustos 1511'de Uğraş Köyü (Çorlu) Savaşında babasının kuvvetlerine yenilerek Kırım'a dönse de, İstanbul'daki Yeniçerilerin mutlak desteğini sağladığından taht şansını yitirmedi. Yeniçeriler odalarda toplanıp Ahmed'i padişah yapmanın "ulu günah" olduğuna karar verdiler. Şehzâde Ahmed yanlısı paşaların konaklarına saldırdılar. Ahmed'e, lâlası Yularkasdı Sinan Paşa ile haber gönderip, "Bu ocak, erenler ocağıdır" dediler. Üsküdar'a kadar gelen Şehzâde Ahmed, Anadolu'ya dönmek zorunda kaldı. İstanbul'a gelip Yeniçerilerden destek arayan Şehzâde Korkud da emeline ulaşamadı. Selim, Rumeli'den topladığı yeni kuvvetler ve İstanbul'dan yanına gelen üç bin Yeniçeriyle başkente yürüdü. "Yenibağçe'de şahane otaklar, padişahane visaklar kurdu." Cümle Yeniçeriler "alay alay, sâf sâf, cavk cavk, gürûh gürûh selamlayıb önünce pûyân oldular" Celâlzâde'nin yazdıklarına göre vezirler baba oğul arasında gittiler, geldiler. II. Bayezid hayli direndi."Madem ki dayire-i sıhhatteyim kimesneye saltanat vermezem!" dediyse de askerin ve devlet ricâlinin desteklediği Selim, 24 Nisan 1512 Cumartesi günü bir zafer alayı sergilemesiyle Topkapı Sarayına geldi. Bab-ı Hümayun önüne taht kurulmuş, Bayezid, oğlunu bekliyordu. Kısa süren bir "ayak divanı" ile baba, tahtını oğluna bıraktı.

Selim'in tahtı gasp edişi, o dönemde yazılan bir *Selimnâme*'de II. Bayezid'in ağzından *"Bu beylikden feragat itmedüm ben / Görün beyler bana nitdi Selim şah"* denilerek vurgulanmıştır. Keşfî'nin *Selimnâme*'sinde ise bahar güzelliği ile donanan İstanbul'daki taht değişikliği *"Fasl-ı nevrûz erdi gül vakti gülistan devridir / Sohbet-i eyyam-ı çemen hengâm-ı bûstan devridir / Şi'r ü inşâ mevsimi şâh-ı sühandan devridir / Mey getür sâki gül eyyâmı Selim Han devridir"* di-

zeleriyle anlatılmıştır. Şükrî'nin *Selimnâme*'sinde de Selim'in Pravadi kasabasından Yeniçeri kethüdası Balyemez'le İstanbul'a gelip tahta oturuşu, halkı gamdan, tasadan kurtarışı, Yenibahçe'de kurulan otağa cümle İstanbul halkının gelip saygı sunuşu, saraya giden yolları Yeniçeri akbörklerinin dolduruşu betimlenmiştir.

Selim'in ilk buyruğu babasının İstanbul'dan uzaklaştırılması oldu. Havadar ve ılıman Dimetoka'ya gitmeyi kabul eden Bayezid'i, arabasının yanında yürüyerek Edirnekapı'ya kadar uğurlayan Sultan Selim, saraya dönerken Yeniçerilerin tüfeklerini ve kılıçlarını çatıp yolu tuttuklarını, çattıkları silahların altından geçmesini isteyip tarihçi Cenabî'nin yorumuna göre kendilerine boyun eğdirteceklerini öğrenince yol değiştirdi. Yedikule'deki hazineyi kontrol edeceğini ileri sürüp ara yollardan saraya döndü. Askerin olası ayaklanmasını önlemek için de bir bölümü İstanbul dışında bulunan toplam 35 bin dolayındaki kapıkullarına cülûs bahşişi dağıttırdı. İstanbul'da bulunan kardeşi Korkud'u da yine Yeniçerilerin tepki gösterebilecekleri kaygısıyla boğdurtmayarak Manisa'ya gönderdi. Çok geçmeden Şehzâde Ahmed'in Konya'da padişahlığını ilan edip, oğlu Alâeddin'i Bursa'ya gönderdiği haberi geldi. Bursa Kadısı Efdalzâde, padişahın huzuruna çıkarak Bursa halkının yardım isteğini bildirdi. Selim, ilkin tahtını ve Rumeli topraklarını güven altına almak için oğlu Şehzâde Süleyman'ı Kefe'den çağırdı. Bu arada İstanbul'daki Venedik Balyosu Nicolo Giustiniani'yi yanına alarak 18 Temmuz 1512'de Anadolu'ya geçti. Yeniçerileri de Mudanya üzerinden Bursa'ya sevk etti. Harekât kış mevsimine değin sürdü. Selim, 1513 kışını Bursa'da geçirirken, Veziriazam Koca Mustafa Paşa'yı idam ettirip yerine kız kardeşi Hundi Sultan'ın eşi Hersekzâde Ahmed Paşa'yı atadı. Şehzâde Korkud'u, daha önce ölmüş olan kardeşleri Mahmud'un, Şehinşah'ın ve Âlemşah'ın her biri bir başka yerde gizlenmeye çalışan oğullarını yakalatıp boğdurttu. Nisan 1513'teki Yenişehir Savaşında Selim'e yenilen Şehzâde Ahmed ile beş oğlundan ikisi de aynı akıbete uğradı. Alâeddin ve Süleyman, kaçtıkları Kahire'de vebadan öldü. Kasım ise Mısır'ın fethinden sonra 1518'de idam edilmiştir.

Selim, Bursa'dan Gelibolu'ya, oradan Edirne'ye giderek padişahlığını kutlamak için gelen yabancı elçileri kabul etti. Halka zulmettiğini öğrendiği Semendire Beyi Bâli Bey hakkında soruşturma yapması için İstanbul Kadısı Sarı Gürz'ü görevlendirdi. Oysa Sarı Gürz

de rüşvet yemekle tanındığından, padişah kendisine "bir habbe ve bir akçe alayım, deme!" uyarısında bulunmuştu. Buna karşın Sarı Gürz, Bâli Bey'i 50 bin akçe rüşvet karşılığı akladı. Toplumdaki bu tür bozulmaları izleyen ve halkın düşüncelerini dile getiren Ali bin Abdülkerim'e göre, "okuduğunu tutmaz ve Kuran'ı işitmez azgun ve bozgun âlimler ile kadılar" çoktu. Bunların yüzünden halkın "kimi tokluktan kimi yokluktan" ölmekteydi.

Selim, Venedik balyosuna yakınlık göstermesine karşın bu cumhuriyetle yeni bir ticaret anlaşmasına ancak 17 Ekim 1513'te onay verdi. 1513-1514 sonbahar ve kışını da Edirne'de geçirerek İran seferi hazırlıklarını tamamladı. 20 Mart 1514'te İstanbul'a hareket etti. 30 Martta Eyüp'e yakın Fil Çayırında ordugâh kurdu. Ordu birliklerinin Anadolu yakasına geçmelerini bekledi. Eyüp Sultan'ı, babasının, büyükbabası Fatih'in türbelerini ziyaret ettikten sonra bir savaş meclisi topladı. Bu toplantıya "kalem-i fetva ve alem-i takva ile" tanınmış ulemayı da çağırdı. Bunlar, Şah İsmail ve yandaşları ile savaşmanın, kâfirlerle savaşmaktan öncelikli olduğuna ilişkin fetva verdiler. Sefere çıkmadan değerli hediyelerle İstanbul'a gelen Rus Çarı III. Vasili'nin elçisini kabul ettikten sonra Mankub Beyi Kemal'i Moskova'ya elçi gönderdi. 22 Nisan 1514'te Üsküdar'a geçti. İki gün sonra Maltepe, Tekir çayırı, Gebze, Hereke yolundan İran seferine yöneldi. Şaha gönderdiği mektubunda, zırh giyip kılıç kuşanarak atlandığını bildirerek İsmail'i "sünnet-i seniyye üzere İslamiyete davet etti." İran'a yürümesinin gerekçesini, Farsça şiirinde İstanbul'u, İslamiyetin tek merkezi yapmak isteğine bağlayarak, "*Leşker ez taht-ı Sitambul ruy-i İran tahtem / Sürh-serrâ garka-i hûn-i melâmet sâhtem*" (İstanbul tahtından İran ülkesine asker yürüterek Kızılbaşı melamet kanına boğarım) diyordu.

Erzincan ovasındayken Şah İsmail'in elçisi, Yavuz'u er meydanına davet eden bir mektup ve içinde esrar bulunan bir kutu getirdi. Yavuz da Şah'a, "Gizlenirsen erkeklik sana haramdır. Miğfer yerine yaşmak, zırh yerine çarşaf giyerek serdarlık ve şahlık sevdasından vazgeç!" yollu tahrik edici mektuplar ve kadın giysileri gönderdi. Sarp arazide güçlükle ilerleyen ordunun yorulduğunu, seferin ertelenmesinin uygun olacağını bildiren Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı, Eleşkirt'te de eyleme geçen Yeniçerilerin elebaşılarını idam ettirdi. 19 Ağustostaki güneş tutulmasını müneccimler Şah İsmail'in

yenileceğine yorumladılar. Ordunun Ağrı Dağına yakın Ovacık'ta konakladığı sırada İran ordusunun Çaldıran'da olduğu haberi geldi ve istirahat verilmeden Çaldıran Ovasına yürüdü. 23 Ağustos 1514 sabahı savaş düzenine giren taraflar kuşluk vaktinde saldırıya geçtiler. Osmanlı askerleri "Allah Allah!" diyerek, İran askerleri de "Şah için! Şah uğruna!" nidalarıyla savaşa koyuldular. Yorgun Osmanlı ordusunun sol kolundaki bozulmada akıncı beyleri ve Rumeli askerlerinin çoğu öldü. Buna karşılık sağ cenah, İran saflarını dağıttı ve Ustacluoğlu öldürüldü. Yavuz sol kanada tüfenkendaz Yeniçerileri koşturarak İran ordusundaki bozulmayı yaygınlaştırdı. Birkaç kez at değiştiren ve yaralanan Şah İsmail yakalanacakken fedailerinden Mir Sultan Ali, "şah benim!" diyerek İsmail'i tutsak düşmekten kurtardı. Muharebe akşam karanlığında da sürdü. Her iki taraftan da pek çok komutan ve binlerce asker kırıldı. Ordusu dağılan Şah İsmail, ordugâhını, hazinesini, harem çadırlarını bırakıp kaçtı. İbn Kemâl'in deyimiyle, "Ordusu kurulu kaldı ve bohçalarda rengin dibaları dürülü kaldı." Osmanlı askerleri ganimete doydular. Ertesi gün divanı toplayan Yavuz fetihnâmeler yazdırttı, tutsakları idam ettirip kendi askerine ihsanlarda bulundu. İzleyen günlerde Tebriz'e yürüyen Yavuz, 6 Eylül günü görkemli bir alayla kente girdi. 8 Eylülde Yakub Camiinde cuma namazı kıldı. Tebrizli sanatkâr ve bilim adamlarından bin kişiyi İstanbul'a göç ettirdi. Hasan Can'ı nedim olarak yanına aldı. Çaldıran zaferini kalıcı bir başarıyla noktalamak için Karabağ'da kışlayıp 1515 baharında Şah İsmail'e bir darbe daha vurmayı tasarlıyordu. Ancak Aras Irmağı geçilirken verilen kayıplar, Yeniçerilerin eskiyip yırtılmış urbalarını mızraklara iliştirerek başkaldırmaları, otağına kurşun atmaları üzerine dönüş emri verdi.

Amasya'ya gelen Selim, 1515 baharında başlatılan Doğu Anadolu harekâtı için İstanbul'dan destek birlikleri istedi. Bayburt, Kemah kaleleri teslim alındı. Rumeli Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa, 12 Haziran 1515'te Turnadağı Savaşında Dulkadiroğlu Alaüddevle'yi yenerek Maraş ve Elbistan'ı Osmanlı topraklarına kattı. 11 Temmuz 1515'te İstanbul'a dönen padişah, Yeniçerileri ayaklanmaya yönelten kimi Ocak ağalarını, ikinci vezir İskender Paşa'yı idam ettirdi. Ulemadan Tacizâde Cafer Çelebi'yi huzuruna çağırıp, "İslam askerini itaatsizliğe ve isyana tahrik edenin cezası nedir?" diye sorup onun, "Eğer sabit olursa idamdır" yanıtı üzerine, "Senin fesadın eskiden

beri sabittir. Kendi hakkındaki fetvayı yine kendin verdin!" diyerek Divan-ı Hümayun önünde idam ettirdi. Kasım ayında Edirne'ye gitti. Oradayken, gelen İran Elçisi Selim'in katına çıkarılmadı. Macar Kralı II. Ladislas, bir Osmanlı saldırısını önlemek için 1516 kış aylarında İstanbul'a arka arkaya üç elçi göndererek barış yolları aradı. 1516 ilkbaharında Doğu Anadolu'dan, Bıyıklı Mehmed Paşa'dan gelen bozgun haberlerine öfkelenen Selim, Veziriazam Hersekzâde Ahmed Paşa'yı, yakasına yapışıp yumrukladıktan sonra azledip Yedikule'de tutuklattı. Veziriazamlığa atadığı Sinan Paşa'ya ordunun ve donanmanın süratle yeni bir sefer için hazırlanmasını emretti. "Sefere eşeceklerden tolgası olmayanların başı kesilüb kolçağı olmayanın kolu kesilüb" cezalandırılacağı duyurulurken, tersanede de yeni gözler tesis edilerek gemiler yapılmaya başlandı. Gizli tutulan Mısır seferi için ulemadan fetva alındı. Bunu öğrenen Memlûk Sultanı Kansu Gavri, Selim'e gönderdiği "Oğlum hazretleri" diye başlayan mektubunda, "İkimiz dahi elhamdüllillah İslam padişahleriyüz. Hükmümüz altında olanlar müminler ve muvahhidlerdür. Sufi gibi Harici değillerdür," diyerek seferi önlemeye çalıştıysa da, Veziriazam Sinan Paşa 28 Nisan 1516'da, Kayseri'de toplanan ordunun başına geçmek üzere Üsküdar'dan hareket etti. Oğlu Süleyman'ı Edirne'de saltanat naibi bırakan Selim de Rumeli Kazaskeri Zeyrekzâde Molla Rükneddin ile Karaca Paşa'yı, seferin Mısır'a değil, İran'a olduğunu bildirmek üzere Kansu Gavri'ye gönderdikten sonra, 5 Haziran 1516'da Üsküdar'a geçip, "zahiren savb-ı mülk-i şah-ı Acem'e bâtınen kişver-i Şam'a" yöneldi.

Memlûk-Osmanlı orduları 24 Ağustos 1516'da Halep yakınlarında Merc-i Dabık'ta karşılaştılar. Muharebe ikindi vakti Memlûk ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Yaşlı sultan Kansu Gavri o hengâmede atından düşerek öldü. Halep, Hama ve Humus'un, Anadolu içlerinde de Malatya ve Divriği'nin alınmasından sonra eylül ayında Şam ve Gazze zaptedildi. Sinan Paşa 21 Aralık 1516'daki Han Yunus Muharebesinde Canberdi Gazalî'yi yenerken Selim de Mısır seferi için Şam'dan hareket etti. Kudüs'e yakın gelindiğinde ordudan ayrılan padişah burada ve Halilü'r-Rahman'da bulunan kutsal yerleri ziyaret etti. Karadan Mısır'a gidişte doğal bir engel olan Tih Çölünü aşan Osmanlı ordusu Kahire yakınlarına kadar ilerledi. Memlûk Sultanı Tomanbay, onca hazırlığına karşın 22 Ocak 1517'deki Rida-

niye Savaşını kaybetmek üzereyken, en cesur askerleriyle Osmanlı karargâhına saldırdı. Selim'in otağı sanarak veziriazamın çadırına girdi ve Sinan Paşa öldürüldü. Suikastın hedefini bulmaması üzerine, Tomanbay'ın savaş alanından kaçması sonucu belirledi. İki taraftan 25 bin askerin öldüğü Ridaniye Muharebesi ardından Kahire Kalesi alındı. Tomanbay'ın düzenlediği Kahire baskını binlerce insanın ölümüne neden oldu. Selim, 15 şubat 1517'de Kahire'ye girerek "Yusuf Nebi Tahtı"na oturdu. Her tarafa fetihnâmeler gönderildi. Uzun bir takipten sonra yakalanan Tomanbay idam edildi. İstanbul'da ve ülkenin büyük kentlerinde zafer şenlikleri düzenlendi. Bu sırada İstanbul'da şiddetli bir kış hüküm sürmekte olup "Galata Boğazı" donmuştu. İstanbul Muhafızı (kaymakam) Pirî Paşa, Selim'in ordu için istediği "80 parça yarar gemi ve 20 parça kadırga" ile gerekli erzak ve mühimmatı o ortamda gönderemedi. Oysa tersanede çok sayıda yeni gemi, ayrıca altı top gemisi, beş at gemisi yapılmıştı. Top gemileri o vakte kadar İstanbul tersanesinde yapılan teknelerin en büyükleri olup her birine "yirmi yedişer okka demür atar" darbezenler yerleştirilmişti. Destek donanması ancak 26 Mart 1517'de İstanbul'dan hareket etti. İskenderiye'ye ulaşan gemiler, Selim'e görkemli bir donanma gösterisi sergilediler. Mısır'da ele geçirilen hazineler ve ganimet malları bu donanmaya yüklenerek 15 Temmuz 1517'de İstanbul'a gönderildi. Aynı günlerde Kahire'ye gelen Mekke şerifinin oğlu Ebu Numeyy, Mekke'nin anahtarlarını ve "Emanât-ı Mukaddese" denilen, Hz. Muhammed'e ve sahabelere ait eşyayı "İslam Padişahı Sultan Selim Han Gazi"ye teslim etti.

Mısır valiliğine Hayır Bay'ı atayan Selim, Abbasi soyundan gelen Halife III. Mütevekkil ile yeğenleri Ebubekir ve Ahmed'i, bölgede fitne çıkarmaları olası kimseleri; Doğu kervan yolunun İstanbul'a bağlanması ve başkenti bir baharat merkezi yapmak amacıyla da İskenderiye tacirlerinin birçoğunu,. seçkin ulema ve sanatkârları, İstanbul'a göç ettirdi. 13 Eylül 1517'de Mısır'dan ayrılan Yavuz, yolda âni bir kararla Veziriazam Yunus Paşa'yı idam ettirip, İstanbul Muhafızı Pirî Paşa'yı çağırdı. Pirî Paşa 21 Ocak 1518'de Şam'da veziriazam oldu. Mayıs 1518'de İstanbul'a dönen Selim zafer alayı düzenletmeden Topkapı Sarayına geldi.

Çok sonraki yıllarda, Ayasofya'daki dini bir törenle Yavuz'un, Abbasi Halifesi Mütevekkil'den halifelik sanını devraldığı, Mütevekkil'in

minbere çıkıp Selim'i İslam Halifesi ilan ettiği, sırtındaki halifelik hilatini çıkarıp Selim'e giydirdiği veya Eyüp Sultan Camiinde padişaha halifelik kılıcını kuşattığı; Mütevekkil'in İstanbul'da birtakım uygunsuz davranışlarda bulunduğundan Yedikule'de tutuklandığı, Kahire'ye gitmesine izin verildiği yahut ölümüne (1543) değin halifelik sanını koruduğu vb rivayetler ortaya atılmıştır. Ancak Selim'i "cenâb-ı saltanat-meâb-ı hilafet-âyât," "hüdavendigâr-ı hallede hilafetehu," "halife-i âfâk," "müceddid-sıfat-ı hulefâ-yı selef," "vâris-i hilafet," "halifetullah ve halife-i Resulullah," "halife-i rûy-i zemin," "halife-i arz" gibi sanlarla tanıtan belgeler onun Mütevekkil'den halifeliği devralmasıyla ilgili değildir. Örneğin 1517'den önce, Kırım Hanının yazılarında İstanbul'a "Darü'l-hilafe," Selim için de "cenab-ı hilafet-kıbâb" denildiği, Hicaz'ın ve iki kutsal kentin (Mekke ve Medine'nin) Osmanlı sınırlarına katılmasından sonra da kendisini "Hâdimü'l-Haremeyn ve'ş-Şerifeyn" ilan ettiği saptanıyor. Selim'in, Topkapı Sarayındaki Hasoda'yı, halifeliğinin gereği olarak Emanât-ı Mukaddese" (Kutsal Emanetler) dairesi yaptığı konusu da belgeden yoksun bir söylencedir ve bu mekân sonraki padişahlar tarafından hasoda olarak kullanılmış; duvarlarına asılan, nişlerine konan kutsal eşya da hanedanın manevi dayanakları sayılmıştır.

Ağustos 1518'de Edirne'ye giden Selim, İstanbul Tersanesinin genişletilmesini emretti. Çevresindeki mezarlık kaldırılarak tersane gözleri 160'a çıkarıldı. Selim, Veziriazam Pirî Paşa'ya ordunun, donanmanın ve hazinenin yeterliliğine güvendiğini, "sevahil-i Frengistan'da, papanın, Françesko'nun, İspanya ve Venedik'in krallık davalarına" son vermeye kararlı olduğunu bildirdi. Her biri 700'er tonluk 150 gemi için Arap kürekçiler getirtildi. Memlûklerin Kızıldeniz donanmasının komutanı olan Selman Reis de İstanbul'a çağırıldı. Kısa zamanda Gelibolu ve İstanbul tersanelerinde 250 gemilik bir donanma hazırlandı. Rodos Şövalyelerinin reisi Fabrice Carette, İstanbul'daki hazırlıkların Rodos'a yönelik olmasından kaygılanarak savunma önlemleri aldı. Fakat Selim, iki nedenden dolayı, nereye dönük olacağını gizlediği seferi başlatamadı. Nedenlerden ilki "meczûb-i ilahi" olarak anılan ve Anadolu Alevilerinden büyük bir kitleyi çevresinde toplayan Bozoklu Celâl'in "halife-i zaman ve Mehdi-i devran" sanıyla başlattığı ayaklanmaydı. Celâl, Selim'in padişahlığını bile tanımayarak, "âlemi, ben serbeser alsam gerek, cümle münkir gitse

kalsam gerek!" diyerek baskınlarını artırdı. 24 Nisan 1519'da Ankara yakınlarında Osmanlı kuvvetlerine yenik düşen Celâl yakalanarak öldürüldü. Kesik başı İstanbul'a gönderildi. Bu heyecanlı günlerde, Şehzâde Ahmed'in hayattaki tek oğlu Murad'ın, Amasya'da uzun süre gizlendikten sonra İstanbul'a geldiği söylentisi yayıldı. Amasya'dan getirtilen tanıklar dinlendikten sonra, Üsküdar'da öldüğü anlaşılan hastalıklı gencin mezarı açıldı ve cesedin Murad'a ait olmadığı saptandı.

Selim'i seferden alıkoyan ikinci neden, Edirne'ye hareket etmek üzereyken sırtında uç gösteren çıbanın hızla büyümesiydi. Bir gün saray bahçesinde gezerken nedimi Hasan Can'a bundan söz etmesi üzerine, Hasan Can'ın eliyle yoklayıp çıban ucunu sıktığı, yaranın birden azdığı rivayet edilir. Ağrıların vücuduna yayılmasına karşılık Edirne'ye hareket eden Selim, Çorlu yakınındaki Sırt köyünden ileriye gidemeyerek burada kurulan otağda tedaviye alındı. Hekimbaşı Ali Çelebi ve hekimler, "yanıkyarası" (şirpençe) tanısı koyarak zift yakısı uygulayıp ağrı dindirici afyon verilmesini yasakladılar. Önden Edirne'ye giden Veziriazam Pirî Mehmed Paşa ile devlet erkânı ivedi olarak ordugâha çağrıldı. Manisa Valisi Şehzâde Süleyman'a da gelmesi için haber gönderildi. Selim, arabayla İstanbul'a götürülmesi hazırlıkları sürerken, 21 Eylül 1520 günü öldü. Yeniçerilerin ayaklanması olasılığından oğlu Süleyman gelesiye, ölümü 19 gün gizli tutuldu. Yavuz da babası II. Bayezid, büyük babası Fatih gibi, İstanbul'da doğmadı ve burada ölmedi. Cenazesi çadırda yıkanıp kefenlenerek yatağının bulunduğu yere geçici olarak gömüldü. Bozdağ Yaylağından dört günde Üsküdar'a gelen ve bir kadırgayla İstanbul'a geçen Süleyman, 30 Eylül günü Topkapı Sarayında tahta oturdu. Pirî Paşa, bu haberi aldıktan sonra Selim'in ölümünü duyurup cenazeyi İstanbul'a gönderdi. Zembilli Ali Efendi'nin Fatih Camiinde kıldırdığı namazdan sonra Mirza Sarayı denen (Sultanselim) yerde gömülen Yavuz için, oğlu Kanuni Süleyman 1522'de bir türbe yaptırmıştır.

İslam birliği siyaseti güttüğü, İstanbul'u İslam dünyasına merkez yapmayı amaçladığı ileri sürülen Yavuz Selim'in kısa saltanatı, Doğu ticaret yollarının yön değiştirmesine neden olması ve fethedilen ülkelerin yoksulluğu yüzünden kalıcı bir ekonomik bunalımın başlangıcı olmuş, bunun hiç değilse İstanbul'daki etkisini azaltmak için her taraftan ticaret ve sanat erbabının başkente göç etmelerine çalışılmış-

tır. Ülkede ve İstanbul'da kalpazanlığın yaygınlaşması, Anadolu'da filizlenen ilk kitle ayaklanmaları da aynı ekonomik buhranın sonuçları sayılabilir. Buna karşılık, kamu hazinesinin en yüksek değerlere Selim'in saltanatında ulaştığı, sonraki padişahlar onun dönemindekinden daha fazla bir birikim sağlayamadıkları için saray hazinelerinin uzun zaman "Sultan Selim Şah" mührüyle açılıp kapatıldığı tarihlere geçmiştir. Kuşkusuz, Selim'in hazinesinin böylesine dolması, savaş ganimetleri, Tebriz'den ve Mısır'dan getirilenlerle sağlanmıştı. Bunların parasal olduğu kadar sanatsal değerleri de yüksekti. Bunlardan, "Hazine-i Yusuf," "Hazine-i Firavun" denilen koleksiyonlarla kimi kutsal emanetler özellikle anılmaya değer.

Tarihe ve edebiyata ilgi duyan Selim'in Farsça divanındaki şiirler, İran edebiyatının nazım örnekleriyle eşdeğerdedir. Divanı 1890'da İstanbul'da basıldığı gibi, 1904'te de Alman İmparatoru II. Wilhelm de Berlin'de 500 adet bastırarak II. Abdülhamid'e hediye göndermiştir. Türkçe şiirlerinde: *"Hep senin-çündür benim dünya gâmın çekdüklerüm / Yoksa ömrüm varı sensiz neylerim dünyayı ben?"* gibi samimi dizeler vardır. *Tarih-i Vassaf*'ı yanından ayırmayan Selim'in, seferlere çıkarken sandıklar dolusu kitap götürür, konaklamalarda tarih ve edebiyat okur; din bilginlerinden, şair ve yazarlardan seçkin bir grubu yanından ayırmaz, bunlarla din, tarih ve edebiyat konularını tartışırmış. Kemalpaşazâde, Tacizâde Cafer Çelebi, Ahi Çelebi, Revanî ve nedimi Hasan Can bunlardandır.

Uzunca boylu, kırmızı yüzlü, koç burunlu, geniş göğüslü, sakalsız ve burma bıyıklı betimlenen Selim'in sade giyindiği, sarığını "selimî" denen tarzda sardığı, kulağına Doğu hükümdarları gibi "mengûş" taktığı da rivayet edilir. Döneminde ve daha sonra yazılan Cevrî'nin, İdris-i Bitlisî ile oğlu Ebu'l-Fazl'ın, İshak Çelebi'nin, Kemalpazâde'nin, Keşfî Mehmed Çelebi'nin, Muhyi Çelebi'nin, Sücudî'nin ve Şükrî-i Bitlisî'nin *Selimnâme*'leri manzumdur. Saray arşivinde, Feridun Bey *Münşeatı*'nda mektupları, fetihnâmesi vardır. *Haydar Çelebi Rûznâmesi*'nde 1514 Doğu (İran) ve 1516 Suriye-Mısır seferlerinin menzil notları vardır. Kemalpaşazâde, ölümü için yazdığı: *"Az müddetde çok iş itmiş idi / Sâyesi olmuş idi âlem-gîr / Şems-i asr idi asrda şemsin / Zıllı memdûd olur zamânı kasîr / Hayf Sultan Selîm'e hayf ü dirîğ / Hem kalem ağlasun âna hem tîğ"* dizeleriyle Selim'i "asr"ın (çağın) güneşine, egemenlik alanlarının genişliğini

"asr" (ikindi) gölgesinin yaygınlığına, saltanatının kısalığını da ikindi vaktine benzetmiştir.

Bilinen tek eşi Hafsa Sultan (öl. 1534) için oğlu Süleyman, Selim'in türbesinin yanına ayrı bir türbe yaptırmıştır. Şehzâdelerinin ve kızlarının sayıları dikkate alındığında, başka eşleri-hasekileri herhalde vardı. Kırım hanı Mengili Giray'ın kızı Ayşe nikahlı eşi gösterilir. Şah İsmail'in eşi Tâclı Hatun'un da Çaldıran'da tutsak düşüp Yavuz'la gerdeğe girdiği, sonra Tâcizâde Cafer Çelebi'ye verildiği rivayet edilir. I. Süleyman hariç, diğer oğulları Abdullah, Mahmud, Murad, Yavuz'un saltanatında boğulmuşlardır. Üveys Paşa da Yavuz'un oğluydu denir. Kızları Beyhan Sultan, Ferhad; Fâtıma Sultan, Kara Ahmed; Hafise Sultan, Dukaginzâde, Ahmed, sonra İskender; Hatice Sultan Frenk/Makbul İbrahim; Şahıhuban Sultan, Lütfî; Hanım Sultan, Çoban Mustafa paşalarla evlenmişlerdir. Adları bilinmeyen daha dört kızından söz edilir. Kızlarının İstanbul'da cami, mektep imaret vb eserleri vardır.

10

KANUNİ SULTAN (I.) SÜLEYMAN

Trabzon, 6 Kasım 1494-Zivetgar, 7 Eylül 1566
Saltanatı: 30 Eylül 1520-7 Eylül 1566

Yavuz Sultan Selim ile Tatar asıllı ya da cariye kökenli Hafsa Sultan'ın oğlu. Doğum tarihini 27 Nisan 1495 olarak veren kaynaklar da vardır. Emir Süleyman'ın Fetret Devrindeki beyliğini (1403-1411) meşru sayan kimi tarihçilerce II. Süleyman denilmiştir. Yasa koyuculuğundan dolayı Süleyman-ı Kanuni/Kanuni Sultan Süleyman olarak ünlenmiş, Divriği Ulucamii minare kitabesinde "Süleyman Şah bin Selim Şah" künyesiyle anılmıştır. Büyük bir divan oluşturan şiirlerinde Muhibbî mahlasını kullanan bu padişahı Batılılar, Magnificent-Magnifique-Der Prachtige (Muhteşem) ve Grand Turc (Büyük Türk) diye tanır. Osmanlı Devleti politik, diplomatik, askeri, teknolojik, mimari, güzel sanatlar ve bilim alanlarında altın çağını gerçi Süleyman'ın yarım yüzyılı bulan saltanatında yaşayarak,

Akdeniz havzasının, dolayısıyla dünyanın en güçlü devleti konumuna yükselmişse de, Anadolu'da yaklaşık yüzyıl sürecek karışıklık ve ayaklanmaların ilk kıpırdanmaları da Süleyman'ın saltanatındadır. Mimar Sinan, şair Bâkî, minyatürcü Nigârî, din bilgini Ebussuud, Pirî Reis, Barbaros ve daha pek çok sanatkâr, bilim adamı, denizci, komutan ve devlet adamı, Kanuni Süleyman dönemi parlaklığına katkıda bulunmuşlardır. Doğuya ve batıya yaptığı 13 seferle de padişahlar arasında bir rekor sahibi, sefer-kuşatma sırasında eceliyle ölen padişahtır. Adını taşıyan Süleymaniye Külliyesi başta olmak üzere, kendisinin, eşi Hürrem Sultan'ın, damadı Rüstem Paşa'nın, kızı Mihrimah Sultan'ın, vezirlerinin, Mimar Sinan'a yaptırdıkları eserler İstanbul'a ve başka kentlere yepyeni siluetler kazandırmış; bent, sukemeri, suyolu, köprü, çeşme, saray, hasbahçe, cami, mektep, medrese, kervansaray, hamam, sebil, türbe, tabhane, darüşşifa yapımları 46 yıllık saltanatı boyunca sürmüştür. Tophane-i Âmire, döneminde 20-22 tonluk topların döküldüğü büyük bir sanayi kuruluşu olurken, liman-ı kebir (Haliç-Galata) Akdeniz'in en işlek limanı durumuna gelmiş, Türk bilim, sanat ve kültür çalışmaları da en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Babası Selim'in valilik yaptığı Trabzon'da doğan Süleyman'ın çocukluğu burada geçti. Doğu bilimleri ve İslami bilgiler alarak yetişti. 1508'de Şebinkarahisar sancakbeyliğine atandı. Buradan Bolu sancağına, 1509'da Kefe sancakbeyliğine gönderildi. 1512'de Selim, padişah olunca İstanbul'a geldi. Babasıyla amcaları arasındaki taht vârisliği savaşımı boyunca "kaymakam-ı saltanat" sanını taşıyarak İstanbul'da ve Edirne'de oturdu. 1513'te Saruhan (Manisa) sancakbeyliğine gitti. Selim'in ölüm haberini alınca sekiz günde Üsküdar'a gelerek 30 Eylül 1520'de Topkapı Sarayına geçti ve o gün öğleden sonra cülûs töreni düzenlendi. Ertesi gün, matem elbiseleri giyip Edirnekapı'ya giderek cenazeyi karşıladı. Fatih Camiinde kılınan namazdan sonra, babasının gömüldüğü Mirza Sarayı denen yere bir türbe ve imaret yapılmasını, temelleri atılmış bulunan caminin tamamlanmasını, Yenibahçe'de de bir medrese inşasını emretti.

Tebriz'den ve Mısır'dan zorla İstanbul'a göç ettirilen ailelere memleketlerine dönme özgürlüğü tanıyan ve ibrişim ithali yasağını kaldıran Süleyman, Suriye'deki Canberdi Gazalî ayaklanmasının bölgeye sevk edilen güçlerce bastırılmasından sonra ilk sefer-i hüma-

yunu öncesinde 19 Mayıs 1521 günü İstanbul'daki türbeleri ziyaret edip ertesi gün Halkalıpınar'da ordugâha geçerek buradan orduyla Edirne'ye hareket etti. Filibe-Sofya-Niş yolundan Belgrad önüne gelen Sultan Süleyman, 1 Ağustosta kenti kuşatmaya aldı. 29 Ağustos 1521'de Belgrad düştü. Kentin camiye çevrilen büyük kilisesinde cuma namazı kılan Süleyman, "Belgrad Fatihi" olarak ekim ayı sonunda İstanbul'a döndü. Tebrik için gelen Ragusa, Rus, Venedik elçilerini kabul etti. Venedik Balyosu Marco Memmo'yla yeni bir ahitnâme imzalandı. Ertesi yıl, Saint-Jean Şövalyelerinin üslendiği Rodos'a karadan ve denizden sefer düzenlendi. Donanma-yı Hümayun Haziran 1522'de Rodos'un "Cem Bahçesi" denen körfezinde demir atarken orduyla Marmaris'e gelen Süleyman da kuşatmanın başlamasından sonra 28 Temmuzda Rodos'a çıktı. Çok zor koşullarda 5 ay 25 gün süren kuşatma, 20 Aralık 1522'de Üstad-ı Âzam Villers de l'Isle Adam'ın teslim koşullarını kabul etmesiyle sonuçlandı. Türk topçuluğunun teknik üstünlüğü sayesinde başarıya ulaşan Rodos harekâtı sırasında bir dizi ada, ayrıca Bodrum, Tahtalı ve Aydos kıyı kaleleri alındı. Padişah, Villers de l'Isle Adam'la birkaç kez görüştü. Şövalyelerin adayı boşaltmalarından sonra Rodos'ta Osmanlı egemenliği başladı. Adada Hıristiyan kimliğiyle yaşayan Cem Sultan'ın şehzâdesi Murad ve oğulları, Süleyman'ın buyruğuyla boğuldu. Murad'ın eşi ve kızları İstanbul'a gönderildi.

Ocak 1523'te İstanbul'a dönen padişah, Selim döneminden beri veziriazam olan Pirî Mehmed Paşa'yı emekliye ayırarak ikinci vezir Ahmed Paşa'yı değil, Pargalı bir Rum olan "nedim ü yârı, mahrem-i esrârı" Hasodabaşı Frenk İbrahim Ağa'yı 27 Haziran 1523'te vezirlik rütbesiyle veziriazam atadı. *Tabakatü'l-Memâlik* yazarı Celâlzâde Mustafa tezkirecisi oldu. Süleyman'a, Manisa valiliğinden beri arkadaşlık ve sırdaşlık eden 28 yaşındaki İbrahim Paşa'nın bu beklenmedik yükselişi, dedikodu ve eleştiri konusu oldu. Rum veya Hırvat asıllı Pargalı bir gemicinin oğlu olduğu, korsanların yakalayıp sattığı, Manisa'da dul bir kadının, ondan da Şehzâde Süleyman'ın veya Bosna valisi İskender Çelebi'nin aldığı konuşuluyordu. İbrahim Paşa, padişahın kendisine bağışladığı Atmeydanı Sarayına yerleşti. Gelenek uyarınca veziriazam olması gereken Vezir Ahmed Paşa ise, vali olarak gönderildiği Mısır'da, Ocak 1524'te isyan ederek bağımsızlığını duyurdu. Bu ayaklanmanın bastırıldığı, Ahmed Paşa'nın kesik başının

İstanbul'a gönderildiği günlerde başkent, tarihinin en görkemli düğünlerinden birine tanık oldu. 22 Mayıs 1524'te başlayan ve 5 Hazirana değin süren bu düğünle İbrahim Paşa, Süleyman'ın kız kardeşi Hatice Sultan'la evlendi. Düğün boyunca Atmeydanı'nda türlü gösteriler, geceleri mum donanmaları, havai fişek gösterileri, gündüzleri savaş oyunları, "mudhike" temsilleri, köçek raksları ve müsabakalar düzenlendi. Düğün sürerken 28 Mayıs günü şehzâde (II.) Selim'in doğması, müstesna bir düğün müjdesi oldu. Veziriazam İbrahim Paşa düğünden sonra gerekli hazırlıkları yaparak donanmayla Mısır'a hareket ederken Süleyman kışı geçirmek ve avlanmak için Edirne'ye gitti. Mart 1525'te İstanbul'a dönen padişah, Kâğıthane ve Terkos taraflarında avlanırken Yeniçeriler kentte ayaklanma başlattı. Âsiler, 25 Mart günü Vezir Ayas Mehmed Paşa'nın, Defterdar Abdüsselam Çelebi'nin konaklarını, kimi ricâl evlerini, gümrük ambarlarını ve İbrahim Paşa'nın sarayını yağmaladılar. Sultan Süleyman, sert önlemler aldırtarak ayaklanmayı bastırdı. Eyleme öncülük eden Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa ile Reisülküttab Haydar Efendi'yi idam ettirdi. Kapıkulları 200 bin duka tutarında para dağıtılarak yatıştırıldı. Mısır'ı düzene koyan İbrahim Paşa'nın 6 Eylül günü İstanbul'a dönüşü görkemli oldu ve ivedilikle yeni bir seferin hazırlıkları başlatıldı. Çünkü İstanbul'a gelen ve padişah tarafından kabul edilen Fransa Elçisi Kont Frangipani, Pavia Savaşında Almanlara tutsak olan Kral Fransuva'nın ricacısı olarak Süleyman'ın Avrupa sorunlarına müdahale etmesini istemiş; kralın annesi Louise de Savoie da padişaha oğlunu kurtarması için özel bir mektup göndermişti. Süleyman, elçiye tevdi edilen mektubunda, karaların ve denizlerin büyük sultanı, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğundan her tarafta adaleti tesis etmeyi görev bildiğini; atalarının ve kendisinin fetihleriyle Akdeniz'in, Karadeniz'in, Anadolu'nun, Rumeli'nin, Mekke'nin, Medine'nin, Kudüs'ün, daha pek çok ülkenin hükümdarı konumunu vurgulayarak yardım sözü verdi.

Padişah ve sefer serdarlığına atanan Veziriazam ve Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa, Ordu-yu Hümayunla 23 Nisan 1526'da Macaristan seferi için İstanbul'dan hareket ettiler. Macar Kralı II. Layoş'un ordusu ile Tuna kıyısındaki Mohaç düzlüğünde 29 Ağustos 1526'da ikindi vakti başlayan meydan muharebesi birkaç saat içinde Macar ordusunun yenilmesiyle sonuçlandı. Kaçarken bataklıkta boğulan-

lar arasında kral da vardı. Osmanlı mehteri gece yarısına değin zafer marşları çalarak ovayı çınlattı. Mohaç zaferinden sonra 10 Eylülde Budin önüne gelen Süleyman'a kentin anahtarları teslim edildi. Kral sarayında bir süre kalan Süleyman, kurban bayramını Budin'de geçirirken, değerli sanat yapıtlarının ve tunç heykellerin de bulunduğu ganimet malı gemilerle İstanbul'a gönderildi. 21 Eylülde Peşte'ye geçen padişah, Erdel Voyvodası Janos Zapolyai'yı Macaristan kralı ilan edeceğini duyurdu. Budin ve Peşte'nin Hıristiyan ve Musevi halkından bir kesimi Selanik'e ve İstanbul'a göç ettirildi. Macaristan'ın Osmanlı Devletine bağlanması gibi önemli sonuçları olan bu sefer yedi ay sürdü. Süleyman, 13 Kasım 1526'da büyük bir zafer alayıyla İstanbul'a döndü.

1526'da Anadolu'da çıkan Baba Zünnun ve Kalenderşah ayaklanmaları nedeniyle Veziriazam İbrahim Paşa 30 Nisan 1527'de İstanbul'dan Anadolu'ya hareket etti. Her iki ayaklanmayı bastırıp ayaklanmacıların bayraklarını, simgelerini, kesik başlarını İstanbul'a gönderdi. Süleyman'ın güvenini daha çok kazanmış olarak 11 Ağustos 1527'de başkente döndü. O yıl İstanbul'da da "Molla Kaabız meselesi" denen ilginç bir olay yaşandı. İran'dan gelen Kaabız, Hz. İsa'nın, bütün peygamberlerden üstün olduğu savını ortaya atarak, bunu Kuran âyetleriyle kanıtlamaya kalkışınca Sünni ulemanın tepkisini çekti ve Divan-ı Hümayunda kazaskerlerin huzurunda yargılandı. İlk günkü duruşmada Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi ile Kadri Çelebi'ye kendi nazariyesini uzun uzun açıklayan Kaabız'ı, salonun "Adalet kasrı" denen kafesli bölümünden, din konularıyla ilgilenen Sultan Süleyman da dikkatle dinledi. Kazaskerler, Kaabız'ın savlarını çürütecek görüşler ortaya koyamadan idamına hükmettiler. Padişah ve Veziriazam İbrahim Paşa kazaskerlere, Kaabız'ın yanılgısını açıklamalarını, ancak ondan sonra idamına hükmetmelerini uyardılar. Süleyman yargılama biçimini de beğenmeyerek, "Bir mülhid divanımıza gelür Hazreti Peygamberimizin i'tilâ-i şanına nakz veren hezeyana cüret kılur ve zu'm-ı fâsidince delâil ve nusûs dahi nakleder ve mülzem olmadan çıkar gider buna bâis nedür?" dedi. Ertesi gün dava yargıçlığını Şeyhülislam Kemâlpaşazâde ile İstanbul Kadısı Sadi Çelebi üstlendiler. Molla Kaabız'ın savları çürütüldü. Bâtıl inancından dönmesi, aksi halde katline hükmedileceği uyarıldı. Kaabız inancından dönmemekte diretince, boynu vuruldu.

Benzeri bir olay 1529 yazında yaşandı. Aksaray'dan gelen Melami şeyhi İsmail Maşukî ve müritleri, kısa zamanda vaazlarıyla pek çok taraftar topladı. Genç ve güzel şeyh, İstanbul'da "Oğlan Şeyh" adıyla ünlendi. Öğretisi ilginçti: Melamiliğe göre şeriatın günah-haram saydığı her şey, dünyevî zevklerin her türlüsü haram değil, ibadetler de gereksizdi. İsmail Maşukî ve müritlerinin İstanbul ve Edirne'deki yandaş ve karşıtları giderek çoğalmaktaydı.

Macaristan'ın yönetimine müdahale eden Avusturya'ya karşı yeni bir sefer-i hümayunun hazırlıkları yapılırken padişah, Veziriazam Makbul İbrahim Paşa'ya, o zamana kadar hiçbir vezire verilmemiş olan "serasker" sanını da vererek, onu bir bakıma kendi mutlak saltanatının yetkilerine ortak yaptı. Üçüncü bir görevi de Rumeli Beylerbeyliği idi. 10 Mayıs 1529'da çıkılan ve başarısız Viyana kuşatmasıyla sonuçlanan bu büyük sefer sekiz ay sürdü. Süleyman 16 Aralık 1529'da İstanbul'a döndü. Bu sefer sırasında İstanbul'da, Melami şeyhi İsmail Maşukî'nin (Oğlan Şeyh), şeriata karşı geldiği, Batıni inanç yaydığı savıyla Şeyhülislam İbn Kemâl'in başkanlığında bir kurulca yargılanıp 25 Ağustos 1529'da 12 müridiyle boyunları vurulmuştu.

27 Haziran 1530'da başlayan çok görkemli ve renkli bir düğünle padişahın üç şehzâdesi Mustafa, Mehmed ve Selim sünnet edildi. Süleyman'ın bu düğün öncesinde azat edip nikâhladığı Hürrem de resmen "Haseki Sultan" (kraliçe) oldu. Atmeydanı bu düğün için hazırlanmış, Mehterhane yakınına padişaha özel bir otağ ve taht, vezirlerle konuklar için de otağlar ve sayebanlar kurulmuştu. Meydana dikilen zafer andaçları arasında, Budin'den getirilen heykeller de vardı. İlk gün padişah, kutlama ve hediyeleri kabul etti. Vezirler, ulema, elçiler, Süleyman'ın katına çıkıp Mısır, Hint, Şam kumaşları, altın ve gümüş evani, mücevherli silahlar, billurlar, değerli kürkler, güzel köleler sundular. Ülkenin her tarafından gelen hünerbazlar, oyuncular, halkın da hayranlıkla izlediği ilginç gösteriler sergilediler. Silahşorların oyunları, Matrakçı Nasuh'un hazırladığı iki yapay kale arasında Yeniçerilerin canlandırdığı savaş sahnesi heyecan uyandırdı. 6 Temmuzda ulemaya, şeyhlere verilen ziyafet, 11 Temmuzdaki son büyük ziyafet, şehzâdelerin sünnet edilmeleri, Okmeydanı'nda ok, Kâğıthane'de at yarışlarıyla bu eşsiz düğün sona erdi. 17 Ekim 1530'da İstanbul'a gelen Avusturya elçileri Nicolas Jurischitz ile Joseph von Lamberg, Elçi Hanında konuk edildi. İbrahim Paşa ile barış

koşullarını görüştükten sonra 17 Kasım günü Arzodası'nda padişahın katına çıktılar. Antlaşma ortamı sağlanamayınca Avusturya'ya karşı sefere çıkılması kararlaştırıldı.

Sultan Süleyman ve İbrahim Paşa, 25 Nisan 1532'de orduyla İstanbul'dan ayrılırlarken bayraklar, tuğlar açıldı, dualar edildi. Ramazan Bayramı Edirne'de geçirildikten sonra 13 Haziranda Niş'e ulaşıldı. Seferin bir amacı da Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı V. Karl'a ve Avusturya Arşıdükü Ferdinand'a gözdağı vermek olduğundan Osmanlı ordusu bütün kadroları ve ağırlıklarıyla seferber edilmişti. Almanya seferi denen bu savaş sürecinde Bosna Beyi Gazi Hüsrev Bey, Bâli Beyoğlu Mehmed Bey, Kırım Hanı Sahib Giray, eyalet beylerbeyleri Belgrad-Budin arasında kimi kaleleri fethederlerken, akıncı kolları da Almanya içlerinde ilerlediler. Diplomatik ilişkilerle barış sağlanamadığından, ordu 11 Eylülde Slovenya'ya girdi. Slovenler ve Hırvatlar Sultan Süleyman'a bağlılık bildirdiler. Eylülde dönüş başladı. 21 Kasım 1532'de padişahın İstanbul'a dönmesiyle sonuçlanan bu başarılı sefer için 22 Kasım günü İstanbul'da zafer şenliği yapıldı, beş gün beş gece halk eğlendi, çarşılar ve bedestenler geceleri de açıldı. Ziyafet ve eğlenceler birbirini izledi. İçmek ve eğlenmek konusunda hiçbir yasaklama uygulanmadı. Süleyman, İbrahim Paşa'yla birlikte tebdil gezerek halkın arasına karıştı. Bedesten'de, kentin muhtelif semtlerinde yapılan donanmaları izledi. Bu şenlikten sonra büyük şehzâde Mustafa, 20 yük akçe ödenekle sancağa çıkarılıp Saruhan'a gönderildi.

İran üzerine yapılacak seferin hazırlıkları için Ekim 1533'te İbrahim Paşa İstanbul'dan Halep'e hareket etti. 27 Aralık 1533'te Cezayir Hâkimi Hızır Reis/Barbaros, filosuyla İstanbul'a geldi. Bu ünlü denizciyi donanmayla Ege sularında Kaptanıderya Kemankeş Ahmed Paşa karşıladı. Halk kıyılara yığılarak donanmaların toplar atarak limana girişini izledi. Barbaros, ikâmetine ayrılan Atmeydanı'ndaki Kemankeş Ahmed Paşa Sarayına yerleşti. Kendisi için Tersanede de bir daire ayrılmıştı. 28 Aralıkta padişahın huzuruna ünlü korsan reisleriyle çıkan Barbaros'un sunduğu hediyeler arasında, altın kupalar ve gümüş sürahiler taşıyan 200 seçme köle, bunların arkasında omuzlarında altın keseleri olan soylu tutsaklar, daha arkada değerli hediyeler taşıyan 200 köle, boyunlarında çok değerli gerdanlıklar, omuzlarında sırma işlemeli kumaşlar bulunan 200 tutsak çocuk, en

arkada Avrupalı 200 kadın tutsak, ipek yüklü 100 deve, zincirlerle bağlı Afrika hayvanları vardı. Cezayir'in Türk sınırlarına alınmasını öneren Barbaros'tan Akdeniz sularındaki menkıbelerini dinleyen Sultan Süleyman, kendisine, Hayrü'd-din (dinin hayırlısı) sanını ve Cezayir Beylerbeyliğini verdi. Ona ve reislerine hilatler giydirildi. Bu görüşmeden sonra Barbaros Hayreddin Paşa, Veziriazam İbrahim Paşa'yla görüşmek için Halep'e gidip döndü. 6 Nisan 1534'te Kaptanıderyalık görevini de üstlenerek Tersane'ye yerleşti.

19 Mart 1534'te annesi Hafsa Sultan ölen Süleyman, 11 Haziran 1534'te Üsküdar ordugâhından, Irakeyn seferi için hareket etti. Van, Bağdat, Tebriz kentlerinin fethiyle sonuçlanan bu uzun sefer, bir buçuk yıl sürdü. 8 Ocakta İstanbul'a dönen Bağdat fatihi Sultan Süleyman'la Tebriz fatihi Veziriazam İbrahim Paşa onuruna donatılan başkentte beş gün beş gece şenlik ve şehrayin yapıldı. Bağdat merkezli Doğu kültür dünyasını ve Irak topraklarını Osmanlı sınırlarına katan bu seferin yazınsal görsel alandaki bir kazancı Matrakçı Nasuh'un *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* adını taşıyan minyatürlü sefer kitabıdır.

Süleyman, Fransa elçisi Jean de la Forest'in diplomatik bir başarısı kabul edilen ilk kapitülasyon anlaşmasına, 18 Şubat 1536'da onay verdi. Bu ahitnâmenin imzalanmasından kısa bir süre sonra da 13 yıldır veziriazam olan enistesi "Makbul" İbrahim Paşa'yı, sarayda kaldığı bir Ramazan gecesi, kendisiyle geç vakitlere kadar söyleşip eğlendikten sonra uykuya çekildiği odasında boğdurttu. Bu trajik olayda, Valide Hafsa Sultan'ın ölmesiyle Haremde kadınlar saltanatını başlatan ve padişah üzerindeki etkisi tartışmasız olan Hürrem Sultan'ın parmağı olduğu ve İbrahim Paşa'nın taht'a göz diktiğine Süleyman'ı inandırdığı ileri sürülmüştür. Tarihçi Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'da olayın nedenleri arasında, İbrahim Paşa'nın Türke ve Türklüğe hakaret etmesi gibi bir nedeni de işaret eder. Padişahla senli benli söyleşilerinde Osmanoğullarının atalarının Türkistan'dan geldiklerini bilmezmiş gibi, yüzüne karşı "Türk!" der, padişah da buna içerlermiş. Dahası önceleri Kuran'a saygılıyken Bağdat seferinde ahlaksızlarla düşüp kalkarak inancını yitirmiş. Hatta Doğuda saltanat sürmek için taraftar toplamaya kalkışmış; Irak'ı fethedince İstanbul'a dönmek niyetinde değilmiş. Münadilere buyruklarını – Serasker Sultanın emridir! diye ilan ettirmeye başlamış. Âlî devamla: "Günahı vâki' olduğundan

o gece sarayda alıkonuldu. Yattığı odada cellât Kara Ali yamaklarıyla kaydını gördü. Âlem-i habda (uykuda) iken göz açtırmayıp rûh kuşunu beden yuvasından uçurdu," diyor. İdam edildikten sonra "Maktûl" İbrahim Paşa olarak anılan bu ünlü veziriazamı, dönemin bağnazları da Budin'den getirip Atmeydanı'na diktirdiği heykeller nedeniyle dinsiz saymakta ve kuyusunu kazmaktaydılar. Ertesi 15 Mart 1536'da veziriazamlığa, ikinci vezir Ayas Mehmed Paşa atandı.

Tersanede iki yıl süren çalışmalardan sonra yeni baştarda ve kadırgalarla güçlendirilen Osmanlı donanması, 1536'da Barbaros'un kumandasında Akdeniz'e açılarak yabancı kıyıları vurdu. 1537'de ise Barbaros'un kumandasındaki donanma, Avlonya'ya yönelirken Sultan Süleyman da 17 Mayısta, "Gazâ-yı Korfos," "Sefer-i Pulya" denen Adriyatik seferine çıktı. Korfu Kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 22 Kasım 1537'de orduyla İstanbul'a döndü. 1538'de, Karaboğdan seferini zaferle noktalarken Barbaros da Preveze Zaferini kazandı. O yıl, Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'ya bir ferman gönderilerek Hindistan kıyılarına deniz seferi başlatıldı. 15 Temmuz 1539'da Ayas Mehmed Paşa'nın ölümüyle boşalan veziriazamlığa ikinci vezir Lutfî Paşa getirildi. Bir süre Bursa taraflarına giderek avlanan Süleyman, İstanbul'a dönüşünde küçük oğulları Bayezid ile Cihangir'in sünneti, kızı Mihrimah'ın Rüstem Paşa'yla evlenmesi münasebetiyle üçüncü büyük düğünü 11 Kasım 1539'da başlattı.

Nisan 1541'de İstanbul, ilginç bir olayın dedikodusuyla çalkandı. Fuhuş yapan bir kadını, cinsiyet organını usturayla oydurttuktan sonra idam ettiren Veziriazam Lutfî Paşa'yı, padişahın kız kardeşi olan eşi Şahıhûban Sultan, "Kangı vezir zamanında bu yüzden keşf-i avret kılınmuşdur ki, senin asrında vâki' ola?" diyerek ayıplamış, Lutfî Paşa da karısını tokatlamış, cariyelerle haremağaları da paşayı tartaklamışlardı. Olayı öğrenen Süleyman, enistesi veziriazamı azlederek Dimetoka'ya sürdü. Şahıhûban da boşandı. Veziriazamlığa Hint seferinden dönen Hadım Süleyman Paşa'yı atayan padişah, 22 Haziran 1541'de Istabur seferine çıktı. Budin'in Osmanlı sınırlarına katılmasıyla sonuçlanan bu seferden 27 Kasım 1541'de İstanbul'a döndü. Ancak Avrupa bağlaşık kuvvetlerinin Macaristan'a müdahalesi karşısında, yeni bir seferin hazırlıkları için 17 Kasım 1542'de Edirne'ye gitti. Kentin girişinde, müttekıler, dervişler, Kalenderîler, Mevleviler, Edhemiler, Haydariler, Bektaşiler, Bayramiler, Halvetiler,

Celvetiler, Sadiler, Kadiriler, Bedeviler, Gülşeniler, Nimetullahiler vd alemler kaldırıp padişahı dualarla karşıladılar. Kışı Edirne'de geçiren Sultan, 23 Nisan 1543'te Usturgon/Estergon Seferine çıktı. Estergon, İstolni-Belgrad kalelerinin alınması, Akdeniz'de de Barbaros'un Nice zaferleriyle sonuçlanan kara ve deniz seferlerinin sevinci uzun sürmedi; Süleyman, Hürrem'den doğan çocuklarının büyüğü Şehzâde Mehmed'in 6 Kasım 1543'te Manisa'da öldüğü haberiyle sarsıldı. "*Dilber oldur ey Mehemmed hışm idince âşıka / Boynuna bend eylerüm zülf-i hümayunum diye*" dizelerinin ozanı bu şehzâdesinin ölümü için "Şehzâdeler güzidesi Sultan Mehmedim" tarihini düşüren Süleyman, İstanbul'a döner dönmez, oğlunun cenazesini getirtip Bayezid Camiinde İstanbul halkıyla birlikte namazını kıldı. İstanbul'un dördüncü tepesinde temelleri atılmış olan cami ve külliyenin "selâtin" tarzında bu şehzâde için yapılmasını Mimar Sinan'a emretti. Mehmed, Şehzâdebaşı Camii ve Külliyesinde türbesinin yapılacağı yere gömüldü.

Kasım 1544'te bir skandal yaşandı ve Veziriazam Hadım Süleyman Paşa ile Deli Hüsrev Paşa'nın bir divan toplantısında hançer çekerek kavga etmeleri sonucu ikisi de vezirlikten atıldı. Olay, Hürrem Sultan'ın, damadı Rüstem Paşa'yı sadarete getirtmesini sağladı. Süleyman ve sevgili hasekisi Hürrem, 1544, 1545 ve 1546 kışlarını Edirne'de geçirdiler. İstanbul'a gelen elçiler de huzura çıkmak için Edirne'ye gittiler. 4 Temmuz 1546'da İstanbul'da ölen Barbaros Hayreddin Paşa, Beşiktaş'taki türbesine gömüldü. 1547'de, Portekiz donanmasının saldırılarına karşı koyamayan Malaka ve Sumatra'daki Açe (Açın)'nin İslam hükümdarı Alâeddin'in elçisi; ağabeyi İran Şahı Tahmasb'a isyan ederek Osmanlı topraklarına sığınan Şirvan valisi Elkas Mirza, Sultan Süleyman'ın desteğini almak için İstanbul'a geldiler. Edirne'den dönen padişahın, görkemli bir alayla payitahta girişi Elkas Mirza'ya seyrettirildi. İzleyen günlerde İran prensine, devlet erkânının katıldığı bir ziyafet verildi. Kanuni'nin huzuruna çıkan Elkas Mirza'ya Hürrem Sultan da değerli armağanlar verdi. Şah İsmail'in bu oğluna gösterilen yakınlık türlü dedikodulara neden oldu. Safevî prensi Doğuya gönderildikten sonra Süleyman da 29 Martta Üsküdar'a geçerek Elkas seferi denen harekâtı başlattı. Bu uzun Doğu seferinde oğulları Selim'le Manisa'da, Bayezid'le Akşehir'de, Sivas'ta da Mustafa ile görüştü. İranlıların işgal ettiği

Van kalesini geri almak için Adilcevaz'da ordugâh kurdu. Ama Elkas Mirza'nın yönlendirmesiyle Van kuşatmasını Ulama Paşa'ya bırakan padişah, Tebriz'e yürüyerek 27 Temmuzda İran'ın bu ünlü kentini işgal etti. Şirvanşahlar yeniden Osmanlı Devletine bağlandı. Osmanlı ordusuyla savaşmayı göze alamayan Şah Tahmasb, İran'ın iç bölgelerine çekildi. 1,5 yıl süren Elkas seferi 21 Aralık 1549'da sona erdi.

1553'e değin seferlere çıkmayarak İstanbul'da ve Edirne'de Hürrem'le oturan Süleyman, kendisine "Kanuni" sanını kazandıran yasa çalışmalarını tamamlayıp "Sultan Süleyman Kanunnâmesi"ni tedvin ederek uygulanagelen şer'i yasalarla örfî kuralları, Kuran ilkelerine dayalı yönetsel, yargısal, askeri, mali, dini ve ahlakî çerçevelere oturttu. Sivil, askeri ve yargısal görevlilerin yetkilerini düzenleyen ilkeleri sıraladı. Bu önemli çalışması evrensel düzeyde de önemsendiğinden ABD Kongre Sarayında Temsilciler Meclisi Salonunun duvarlarındaki dünyaca ünlü örneğin Hz. Musa, Hammurabi gibi yasa yapıcıları tanıtan 23 büstten biri de Kanuni'nindir.

İran'ın Doğu sınırlarını ihlal etmesi nedeniyle Edirne'den İstanbul'a dönen Kanuni, 28 Ağustos 1553'te Nahçivan seferine çıktı. Daha önce Anadolu'ya giden Veziriazam Rüstem Paşa ise, Hürrem Sultan'ın telkin ve talimatına uyarak –gerçi Osmanlı, arşivlerinde bunu doğrulayan bir belge yoksa da– padişaha, büyük şehzâdesi Mustafa'nın Tokat-Amasya dolaylarında bir isyan hazırlığında olduğuna ve tahtı elegeçirmek için fırsat kolladığını; Amasya ve Tokat yörelerinin Batınî topluluklarının şehzâdeye gizlice biat edip bizim padişahımız sensin dediklerini; şehzâdenin de padişahlık belirtisi olmak üzere sakal bıraktığını rapor etmişti. Robertson'un *Histoire de L'empereur Charles-Quint* adlı yapıtında yazdığına göre, Rüstem Paşa, Konya Aksaray'ında kışlarken de padişaha, Mustafa'nın tuğ ve alemler diktiğini, İran'la haberleştiğini, Şah Tahmasb'ın kızıyla evleneceğini yazmıştı. Bunlardan habersiz olan Mustafa, 6 Ekim günü, sancağı askeriyle Konya Ereğli'sinde orduya katıldı ve babasının elini öpmek üzere otağına girdiğinde dilsiz cellatlar tarafından boğuldu. Yeniçeriler, olayı bir cinayet sayarak Veziriazam Rüstem Paşa'nın cezalandırılması için eyleme geçtiler. Şair Yahya Bey de Şehzâde Mustafa için yazdığı mersiyede "Bir iki nâme-i tezviri kıldı katline tîr" diyerek şehzâdenin bir komploya kurban gittiğini vurguladı. Şehzâdenin cenazesi Bursa'ya gönderilirken, Sultan Süleyman Rüstem Paşa'yı da

azledip İstanbul'a gönderdi. Kara Ahmed Paşa veziriazam oldu. Olaydan en çok etkilenense padişahın yanından ayırmadığı küçük oğlu Cihangir oldu. Bu hassas, hastalıklı şehzâde de 27 Kasım 1553'te Halep kışlağında öldü ya da açığa çıkmamış bir suikaste kurban gitti. Cenazesi İstanbul'a gönderilerek Şehzâde Mehmed Türbesine gömüldü. Nahçivan'a kadar ilerleyen Osmanlı ordusunun onca yağmasına ve tahriplerine karşın Şah Tahmasp yine uzaklara çekildi. Sonunda iki taraf arasında barış umudu doğuran bir mektuplaşma başladığından Padişah Amasya'ya dönerek burada kışladı. 29 Mayıs 1555'te, merkezi Tebriz olan Azerbaycan'ın batısını ve Irak'ı Osmanlılara bırakan Amasya Antlaşması imzalandı. Nahçivan seferi nedeniyle iki yıl İstanbul'dan uzakta kalan padişah, 31 Temmuz 1555'te Üsküdar'a gelerek bir süre buradaki sarayda dinlendi. Aynı günlerde Edirne'de ortaya çıkan ve çevresine hayli kalabalık toplayan yeni bir Düzmece Mustafa yakalanıp idam edildi. Topkapı Sarayına geçen Kanuni, hasekisi Hürrem Sultan'ın ve kızı Mihrimah'ın telkinleri sonucu 29 Eylül 1555'te Veziriazam Kara Ahmed Paşa'yı idam ettirip Rüstem Paşa'yı ikinci kez sadarete getirdi.

Bu olaylardan sonra, temeli 1550'de atılan büyük Süleymaniye külliyesinin 15 Ağustos 1556'da törenle hizmete girmesi farklı duygular yaşattı. Kahvenin İstanbul'a gelmesi ve ilk kahvehanelerin açılması da bu yıllardadır. Halepli Hakem ve Şamlı Şems adlı iki Arabın 1555'te Tahtakale'de açtıkları kahvehaneler, kısa zamanda başkentin söyleşi ve buluşma yerleri oldu. "Okur yazar makulesinden nice zurefâ" kahvelere gelip tavla, satranç oynamaya, kitap okumaya, "kimileri güfte gazeller getürüb kimileri maarifden bahsetmeye" başladılar. Tarihçi Peçevî'nin anlatımıyla kahvelerde, "böyle eğlenecek ve gönül dinlenecek yer olmaz deyü dolub oturacak ve duracak bir yer bulunmaz oldu ve bilcümle ol kadar şöhret buldu ki ashâb-ı manasıbdan gayrı kibâr dahi bî-ihtiyar gelür oldular." Dönemin kaba sofuları, tutucu ulema kesimi ise "halk kahvehaneye mübtelâ oldu, mescidlere kimesne gelmez oldu!," "mesâvihanedür, âna varmakdan meyhaneye varmak evlâdur," "her nesne ki fahim (kömür) mertebesine vara, yani kömür ola, haram-ı sırfdur!" dediler ve yasaklayıcı fetvalar verdiler.

Hürrem Sultan'ın 15 Nisan 1558'de ölümünden sonra hayattaki iki oğlunun, Bayezid ile Selim'in taht kavgasına tanık olan padi-

şah, Konya Savaşında Selim'e yenilerek Amasya'ya çekilen Bayezid'e cephe aldı. Âsi oğlunu tepelemek için 5 Haziran 1559'da Üsküdar ordugâhına geçti. Bayezid'in, iki bin kişilik bir kuvvetle İran'a sığındığı haberi gelince temmuz ayında İstanbul'a döndü. Sultan Süleyman, İran Şahı Tahmasb ile üç yıl süren mektuplaşma sonunda Bayezid'le oğullarını önce hapsettirdi. Sonra teslimleri için pazarlık yapıldı. Tahmasb'a 1 milyon 200 bin altın ödendi ve Kars Kalesi İran'a bırakıldı. Şehzâdeleri teslim alacak Osmanlı elçisi 15 Temmuz 1562'de Kazvin'e ulaştı. Şehzâde Selim'in çavuşbaşısı Ali Ağa, Bayezid'i ve dört oğlunu 23 Temmuz günü kementle boğdurdu. Şehzâdelerin cenazeleri Sivas'a getirilip şehir dışında gömüldü. Melik Acem Türbesi denen bu gömütlük günümüze ulaşmamıştır.

Bayezid Olayı gündemdeyken 1560'ta, İtalya-İspanya ortak donanmasını yenerek İstanbul'a dönen Kaptanıderya Piyale Paşa'nın önden gönderdiği bir kadırga, üzerinde haç ve Hz. İsa'nın tasviri olan bir sancağı sürükleyerek Haliç'e girdi. Bu, kazanılan zaferin işaretiydi. Donanmanın dönüşünde ise kaptanpaşa baştardasının kıç tarafında tutsak düşen ünlü amiraller vardı. 12 Temmuz 1561'de Veziriazam Damad Rüstem Paşa öldü ve yerine Semiz Ali Paşa atandı. İki seferde toplam 15 yıl veziriazamlık yapan, İstanbul'da ve Edirne'de büyük taşınmazların ve vakıfların sahibi, Osmanlı tarihinin en zengin veziri, adını taşıyan külliye ve kervansarayların sahibi olan Rüstem Paşa'yı tanıyan yabancı elçiler, zenginliği, paraya ve rüşvete düşkünlüğü yanında İstanbul'un iaşesi, payitahta göçün durması, murabahanın (tefeciliğin) önlenmesi konularında aldığı ciddi önlemlerden de söz etmişlerdir.

20 Eylül 1563'te İstanbul, tarihinin korkunç bir felaketini yaşadı. Bir gün bir gece boyunca yağan şiddetli yağmur ve düşen yıldırımlar sonucu seller oluştu ve yangın çıktı. Halkalı Deresi kabararak ağaçları kökleriyle söküp sürükledi. Pek çok insan öldü. Yenibahçe'den Langa Bostanına kadar olan semtleri sular bastı. O gün Yeşilköy dolaylarında avlanmakta olan Kanuni, İskender Çelebi Sarayına sığındı. Sel suları burayı da basınca, Enderun ağaları yaşlı padişahı sırtlayıp kurtardılar. Felaketten sonra, yıkılan köprülerin, sukemerlerinin ve suyollarının onarılmasıyla Mimar Sinan görevlendirildi. 1564'te Semiz Ali Paşa'nın vefatıyla veziriazamlığa ikinci vezir Sokollu/Tavil Mehmed Paşa getirildi.

Yetmişine ulaşan Süleyman'ın son iki yılının önemli dış sorunları, Malta kuşatması (1565) ve Avusturya ile ilişkilerin yeni bir sefere neden olacak düzeyde gerginleşmesi oldu. 11 yıldır seferlere gitmeyen padişah, Tarihçi Selanikî'nin deyimiyle "Saltanat veziri, Hırvat içinde nâmdar Sokolovikoğlu, kutlu yüzlü ve tatlu sözlü, Ulu Padişahın makbûlü, sözü geçer tedbirlü" Sokollu Mehmed Paşa'nın ısrarı ve iradesiyle 1566'da son kez sefere çıktı. Osmanlı hanedanı damatları arasında üç padişaha 15 yıl aralıksız veziriazamlık yapan Sokollu, Süleyman'ın oğlu Şehzâde Selim'in (II.) damadı (Esmihan Sultan'ın eşi) idi. Kendisi gibi 1562 sûr-ı hümayununda Selim'in diğer kızlarıyla evlenen paşalarla dayanışma içindeydi ve olasılıkla yaşlı, hasta padişahın yerine, kayınpederi Selim'in geçmesini istemekteydi. Sultan Süleyman, yol koşullarına, aylarca sürecek seferin zahmetlerine dayanamayacak kadar yaşlı, ataları gibi nikristen (gut) mustaripti. Buna karşın 1 Mayıs 1566'da görkemli bir alayla İstanbul'dan ayrıldı. Bir bakıma ölüm seferine çıktı. Şayet kendisi "gazâ yolunda öleyim!" demediyse, Sokollu, kayınpederi Selim'i bir an önce tahta kavuşturmak için onu bu sefere yönlendirmişti. O yolda iken torunu Murad'ın (III) oğlu Mehmed'in (III) doğduğu haberi geldi. Bu bir ilkti ve Süleyman torununun oğlunu gören padişah oldu.

Kentten çıktıktan hemen sonra da atından indirilip kapalı arabaya bindirildi. Yol sarsıntılarından ve hava değişikliği yüzünden, Edirne'den sonra hastalığı daha da arttı. 5 Ağustosta Zigetvar'a gelindi. Kuşatma başlarken padişahın çadırı da Similehov Tepesine kuruldu. Kuşatmayla ilgili gelişmeleri bir ay boyunca yatağında ve Sokollu'nun sözlü raporlarından izleyebildi. Lağımlar açıp kumbaralar, toplar ateşleyerek bir an önce sarp Zigetvar Kalesini düşürmeye savaşan askerin moralini bozmamak için, "Padişah-ı âlem-penah çıkamaz, mübarek ayakları incindi deyü söylenirdi." Oysa padişahın durumu umutsuzdu. Hekimbaşı İbn Kaysun'a göre, "bi-hasbi't-tıb ilâc-pezîr değil"di. 7 Eylül 1566 Cumartesi gecesi, nikris, dizanteri, felç yahut anjinden veya bunların ihtilatından "sabaha dört saat kaldukda bu mihnet-âbâd dünyâdan" göçtü. Kimi sapkın inançlılara göre, Rum imparatorlarının başkenti bedduallı idi! Kentin Türk fatihine, oğluna ve iki kuşak torununa İstanbul'da ölmek kısmet olmamış; Fatih, II. Bayezid, Yavuz ve Süleyman, ya zehirlenerek ya menhus hastalıktan, İstanbul dışında ölmüşlerdi! Sokollu, padişahın ölümünü vezirlerden dahi sakladı. "Tabib İbn Kaysun, imam Derviş

Efendi, rikâbdar Mustafa Ağa ve Musâ Ağa ve Hasan Ağa, cümlesi on iki nefer kimesne mübarek cesedini gasledüb tekfîn eyleyüb namazın kılub tabut ile taht altında emanet kodular." İç organları çadırında yatağının bulunduğu yere gömülerek cesedi tahnit edildi. Tahnit işlemi türlü ilaçlar, misk ve amberlerle yapılıp ceset sımsıkı muşambalara sarılarak bir tabuta yerleştirildi. Tarihçilerin deyimiyle Sokollu, Kanuni'yi âdeta pastırma yaptı! Ertesi gün Zigetvar Kalesi, dört yanına odunlar yığılıp yangına verilerek bir harabe halinde fethedildi. 34 gün boyunca Zigetvar'ı savunan inatçı ve cesur komutan Zrinyi Miklos, ipekli bir kaftan giymiş, boynuna altın zincir takmış, başında turna telleriyle süslü serpuşu olduğu halde, 600 askeriyle kaleden huruç eyleminde bulunurken, göğsüne ve başına isabet eden kurşunlarla yaralanıp tutsak düştü. Bu kahraman şövalyenin başı bir top namlusunun üstünde kılıçla uçuruldu.

Sultan Süleyman'ın Batıya ve Doğuya seferlerinin meşruluğunu, bunların gereklilik ve önceliğini, siyasal nedenlerini tartışmak yerine bu seferlerin organizasyon, disiplin, lojistik yönlerini değerlendirmek daha önemli ve önceliklidir. 200 bin kişilik orduyla sefere çıktı, yendi, fethetti, döndü demekse bir talan ve istilâ tutkusu çağrıştırır.

II. Selim'in Belgrad'da orduyu karşılamasına kadar, 48 gün Kanuni'nin ölümü gizli tutuldu. O kadar ki padişahın ağzından zafernâmeler kaleme alındı, el yazısı padişahınkine çok benzeyen Silahdar Cafer Ağa'ya hatt-ı hümayunlar yazdırıldı, zafer şenlikleri düzenlendi. 21 Ekimde Zigetvar'dan ayrılan orduyla birlikte, içinde cenaze olan muhteşem saltanat arabası da hareket etti. Bu dönüşü gözlemleyen Tarihçi Selanikî, Kanuni'ye çok benzeyen "ak yüzlü, doğan burunlu ve küsec sakallu hasta mizaclu, boynu sargılu Hasan Ağa"nın, padişahın giysilerini giymiş olarak arabaya bindirildiğini, arada perdeyi aralayıp sağa sola selam verdiğini, Belgrad'a yakın Mohaç sahrasına varıldığında, yeni padişahın gelmesiyle büyük ölümün Sokollu tarafından açıklandığını, bir anda ordunun kaynaştığını "hay hay ile ağlaşulub inleşildiğini" yazar. İvedilikle İstanbul'a gönderilen cenaze için 28 Kasımda, Süleymaniye Camiinde dini tören düzenlendi. Cenaze namazını Şeyhülislam Ebussuud Efendi kıldırdıktan sonra türbesinin yapılacağı yere gömüldü.

Betimlemelere göre, Kanuni Sultan Süleyman, uzun boylu, zayıf ve esmerdi. Ataları gibi, onun burnu da kartal gagasını andırıyor-

du. Sakalını kısa keser, uzun ve gür bıyıkları bunun üstüne inerdi. Yabancılarla konuşmaz ve onlara gülmezdi. Rengi solgundu. Sağlıklı gözükmek için yüzüne kırmızı pudra sürerdi. Bacağında, tedavi kabul etmeyen bir kangren vardı. Cuma selamlığına çıkmak üzere atına bindiğinde Yeniçeriler havaya yaylım ateşi açarak kendisini selamlar, halk da bu sesten padişahın camiye gitmek üzere hareket ettiğini öğrenirdi. Cuma selamlıkları, al, mor, yeşil ipek ve atlas giyimli, gümüş-altın takımlı sipahi ve silahdarların ördüğü kortejle çok görkemli olurdu.

Kanuni, Sahn-ı Süleymaniye medreselerini kurarak İstanbul'un eğitim ve bilim merkezi kimliğini en üst noktaya ulaştırmıştır. Süleymaniye külliyesinden başka, babasının adına yaptırdığı Sultan Selim Külliyesi, oğulları için yaptırdığı Şehzâde ve Cihangir camileri, kızı Mihrimah Sultan'ın Edirnekapı ve Üsküdar'daki camileri, Hürrem Sultan'ın hayırlarından olan Haseki Külliyesi ve Haseki Hamamı, İstanbul'un çehresini değiştiren anıtsal yapı ve komplekslerdir. Kırkçeşme su tesisi için 400 yükten fazla para harcayan Süleyman'ın İstanbul'a kazandırdığı son eser Büyükçekmece Köprüsüdür. Macaristan'dan Arabistan'a uzanan imparatorluğun daha birçok yerinde de eserleri vardır.

Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan ve mürettep divanı bulunan Kanuni, döneminin önde gelen şairlerindendi. Karaçelebizâde, *Süleymannâme*'de: "Fırsat buldukça Farsça ve Türkçe güzel şiirler yazdığını" belirterek örnekler verir. "*Kadd-i yâre kimi halkın serv okur kimi elf / Cümlenin maksudu bir amma rivayet muhtelif,*" "*Gâret etdi yakdı dil mülkini bir nâ-mihribân / Gîceler âhım şuâ'ı görünür gündüz duhân*" bunlardandır. Annesi Hafsa, hasekisi Hürrem'le mektuplaşması, isyan eden oğlu Bayezid'in af dileyici manzum mektuplarına verdiği manzum yanıtlar ilginçtir. 900 dolayında şiirinin yer aldığı divanını 11. kuşaktan torunu, II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan 1892'de bastırmıştır. Bir gazelinde, "*Rindler bezminde sâki bir aceb nâm eyledüm / Mescidin kandilini meyhaneye câm eyledüm*" diyor. "*Sûre-i Velleyl okurdum dün namâz-ı şâmda / Zülfün andım dilberün nitdüm ne kıldım bilmedim*" dizelerini ise dindarlığıyla bağdaştırmak zordur. İsyânkâr oğlu Bayezid'in, "*Ey serâser âleme sultan Süleymânum baba / Bayezidine kıyar mısın benim cânum baba*" dizeleriyle başlayan af dileyici uzun manzum mektubuna: "*Ben kıyar mıydım sana ey Bayezid*

Hânum oğul / Bî-günâhım dime bâri tevbe kıl cânum oğul?" beytini de içeren, uyaklı uzun yanıtı meşhurdur. "Hürrem'e yazdığı aşk hayranlık övgü gazeli: "*Celis-i halvetim vârım habibim mâh-ı tâbânım / Enîsim mahremim vârım güzeller şâhı sultanım*" beytiyle başlar. "*Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*" beyti ise atasözü değerindedir. Âdile Sultan'ın bastırdığı ve Nakkaş Kara Memi bezemeli özgün-yazma-divanı Topkapı Sarayı Kütüphanesindedir.

Saltanatı boyunca çoğunca içki yasağı uygulatmıştır. Döneminin din bilginlerini ve hukukçularını görevlendirip kendisi de katkıda bulunarak "Kanunnâme-i Âl-i Osman" diye bilinen eski yasaları toplatmış ve bunları *Sultan Süleyman Kanunnâmesi* adı altında geçerliliğe kavuşturmuştu. Dindarlığından ve ulemanın tavsiyeleri gereği kahve ve içki yasağı koymuş, yalnızca elçiler için belli günlerde iskeleye şarap getirilmesine izin vermişti. Padişah katında çalgı çalınıp oyun oynanmasını yasaklaması, sarayda altın ve gümüş kaplar yerine porselen tabaklar kullanılması son yıllarındadır. Oysa saltanatının ilk döneminde sarayda mükemmel bir sazende heyeti vardı. Harem meşkhanesinde cariyelere türlü hünerler öğretiliyor, Enderun'un yetenekli içoğlanları da oyunlar sergiliyorlardı.

Eski Sarayın geçirdiği yangın üzerine Hürrem Sultan'ın buradaki Harem dairesinin Yeni Saraya (Topkapı Sarayı) taşınmasını istediği, olasılıkla 1540'lı yıllarda yeni bir yapılanma ile Topkapı Sarayı Harem dairesinin oluşturulduğu sanılıyor. Ancak günümüze ulaşan yapı ve birimleriyle Harem dairesinde Süleyman ve Hürrem'le ilişkilendirilecek tek mekân gösterilemez. Döneminde Sarayburnu, Tersane, İskender Çelebi, Dolmabahçe, Tokat, Sultaniye, Çubuklu, Kandilli, İstavroz (Beylerbeyi), Üsküdar (Kavak), Haydarpaşa hasbahçelerinde saraylar, köşkler ve kasırlar yapılmıştı. Boğaz gezilerine düşkün olan Süleyman, oğlu Cihangir'i yanına alıp yeşil renkli baştardasıyla Boğaz köylerine uğrar; sürek avı için Istrancalar'a, günü birlik avlanma için Kâğıthane'ye ve Belgrad Ormanına giderdi. 1558'de divandan hüküm çıkarttırarak surların çevresine ev yapılmasını yasaklatmış, pencerelere kepenk zorunluluğu koymuş, 1559'daysa Galata'daki bütün yapılarda taş kullanılmasını, sokağa cepheli evlere çardak, şahnişin gibi eklentiler yapılmamasını emretmişti. 1563 sel felaketinden sonra İstanbul'un imar, su ve nüfus sorunlarıyla daha çok ilgilenmiş; kente yeni göçler olacağı

gerekçesiyle Rüstem Paşa'nın karşı çıkmasını dinlemeyerek İstanbul'u bol suya kavuşturmayı amaçlamış, hatta bunun için Kâğıthane'de bir ayak divanı yapmıştı. Çeşmelere burma musluk takılması da döneminin bir yeniliğidir. İstanbul, Kanuni döneminde, eski kent sınırlarını aşarak yayılmaya başlamış; Kasımpaşa, Pirîpaşa, Ayaspaşa, Piyalepaşa mahalleleri kurulmuş, Beyoğlu'nda ilk elçilik binaları yapılmıştır. Bu yıllarda Galata, Fransa'nın Nice kentinden daha büyüktü. Kale kapıları, Tophane'ye, Tersane'ye, limana ve sırtlarda da Pera bağlarına açılıyordu. Kanuni'nin koyduğu yasaya göre, gayrımüslimler, Galata'nın üç büyük mahallesinden yalnızca kıyıya inen Ortahisar'da iskân etmişlerdi. Galata'nın Müslüman halkı çoğunlukla Endülüs Arapları olup Arap Camii çevresinde, Cenevizliler ise limana yakın oturmaktaydılar. Sokakları satranç biçiminde olan Galata'da, halkın çoğu gemici ya da tüccardı. İstanbul meyhaneleri de burada olup Rumlarca işletilmekteydi. Ermeniler, küçük el sanatları, Yahudiler komisyoncukla geçiniyorlardı. Fatih bedesteninde Frenk tüccarlar vardı. Eğlenmek ve içmek isteyenler İstanbul'dan Galata'ya geçerek Ortahisar'daki çalgılı meyhanelere oturuyor, misket ya da monamvezya (benevşe) şarabı içiyorlardı. Rüstem Paşa'nın Sinan'a yaptırdığı kervansaray, eski Galata forumunun yerindeydi. Yabancıların evleri yüksek ve gösterişli, çoğu İtalyan tarzında ve kâgirdi. Galata Sarayı, surların dışında olup buradaki ilk sefarethane Fransa'nındı. Tophanede, yerli döküm toplar yapılıyor, savaşlarda ele geçirilen toplar ise dökümhanenin etrafında sergileniyordu. Kasımpaşa tersanesinde 300 göz vardı ve her birinde kadırgalar çekiliydi. Tersane zindanındaki tutsaklar ve mahkûmlar, donanmada kürekçilik, tersanede işçilik yapmaktaydılar. Tutsaklar çoğunlukla İtalyan, İspanyol, daha az oranda da Alman, Macar ve Hırvattı. Kasımpaşa'yı kentleştiren Piyale Paşa, buraya cami, çeşme, Divanhane ile Kurşunlu Mahzen'i, Körükhane'yi ve Cirit Meydanı'nı yaptırmıştı.

İstanbul tarafında, Atmeydanı hâlâ Bizans yıkıntılarıyla doluydu. Buradaki sağlam sütunların çoğu, Kanuni'nin yaptırdığı eserlerde kullanılmak üzere sökülmüştür. Atik Bedesten, dünyanın en değerli mallarının pazarlandığı bir çarşıydı. Yanında esir pazarı vardı. Nicolas de Nicolay, 1550'lerde burada bir saat içinde, güzel bir Macar kızının müşterilerin isteği üzerine üç kez soyulup tepeden tırnağa incelendiğini, sonunda yaşlı bir tüccar tarafından 34 dukaya alındığını yazar.

Veba salgını bu padişah döneminde de İstanbul'u ve taşraları sık sık vurmuştu. Bir adamı vebadan ölen Busbecq'in anılarına göre, kentten uzaklaşmak için saraya başvurduğunda, "Allah'ın takdirine boyun eğmesi" bildirilmiş, fakat sonra Büyükada'ya gitmesine izin verilmişti. İstanbul hekimlerinin çoğu gayrımüslimdi. Bunlar, İbranice, Yunanca, Arapça kitapları okuyabiliyor, tıptan başka astronomi ve felsefeyle de ilgileniyorlardı. Padişahın ise Türk ve Yahudi hekimlerden bir ekibi vardı.

Kanuni Sultan Süleyman dönemini anlatan tarihler, kasideler, mersiyeler, yazılar, anılar, yerli ve yabancı ressamların betimlemeleri sayılamayacak kadar çoktur. Elçilerden, Joachim Oberdanski, Lamberg ve Jurisch (1530), Cornelius Scepper (1533), Gerard Weltwyck, Busbecq (1554), Jean de la Vigne (1557) Albertus Wiss (1562) vb'nin rapor ve anıları da dönemle ilgili pek çok ayrıntıyı içermektedir. Örneğin 1544'te gelen Fransa elçisine eşlik eden Jerome Maurand, o sırada Bursa'da olan padişahı görememekle birlikte, Vezir Mehmed Paşa'nın sarayında nasıl kabul edildiklerini, kapıda kendilerini karşılayıp selamlık salonuna çıkaran, sırma işlemeli brokard giyimli iç ağalarını, 50 adım uzunluk, 25 adım genişliğindeki salonun ihtişamını, tavanın parlak kırmızı zemin üzerine işlemelerini, yerdeki sırlı tuğlaları, kapıların beyaz-siyah ebruli bezeklerini, duvarların çinilerini ve bunları süsleyen kuş, tavus, hayvan resimlerini, ahşap sütunların taşıdığı korniş ve kirişleri, sedirlerdeki güzel halıları vs anlatmıştır. Elçi d'Aramon'la gelen Nicolas de Nicolay'ın, 1551-1552'deki saptamalarına göre, o dönemde kadınların sokağa çıkmaları pek enderdi. Bu nedenle de kadınlara "güneş görmezler" deniyordu. Dışarı çıktıklarında da başlarına küçük bir sivri hotoz koyup bunun üstünden uzun bir başörtüsü sarkıtıyorlardı. Yüzlerini kalın peçeyle örtmekte, topuğa kadar inen entari ile üstüne de dizkapaklarına kadar ferace giymekteydiler. Erkeklerin giyimleri çok değişikti. Türkler, mintan ve entarilerinin üstüne dolama denen uzun üstlük giymekteydiler. Bellerinde püsküllü kuşakları vardı. Başlarına uzunca bir külah giyip sarık sararlardı. Şeriflerin, kazaskerlerin biniş, ferace ve sarıkları farklıydı. Türkler sıkça gittikleri hamamlarda bir-iki akçeye yıkanırken, yabancılardan beş-altı akçe alınmaktaydı. Zengin evlerinde özel hamamlar vardı. Soylu ve zengin hanımlar, hamama cariyeleriyle gitmekte ve yemek de götürmekteydiler. Hamamda kına yakılması

vazgeçilmez bir âdetti. Gelin alayları çok şenlikli olmakta, en önde zurna, boru ve nekkâre çalıcılar yürürken, gelin de süslü bir atın üstündeki özel bir çadırın içinde ilerler, nahıl denen sağdıç mumları, çeyiz taşıyan hayvanlar, herkesin ilgisini çekerdi.

Kanuni dönemindeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapılara daha gerçekçi bakan Alman gezgin Hans Dernschwam'ın, 1553-1554 yıllarındaki gözlemlerine göre, Rumeli'den İstanbul'a ulaşan yolların çevresi kıraç ve bakımsız, konaklanan kervansaraylar da çok ilkeldi. Birlikte geldiği elçilik heyetiyle 26 Ağustos 1553'te Veziriazam Rüstem Paşa'ya hediye sunup çıktıklarında, küme küme askerler peşlerine takılıp sırnaşarak hediye ve bahşiş istemişlerdi. İstanbul'daki paşaları "hırsız" olarak tanımlayan gezgin, Tavukpazarı'ndaki Elçi Hanına yerleştikten sonra kenti gezmeye başladığını, evlerin kalitesiz malzemeden gösterişsiz ve tek katlı olarak yapılmış olduğunu, meyhaneleri Rumlarla Yahudilerin işlettiğini, yasaklandığı için Türklerin gizli içtiklerini, yakalananlara ise dayak atıldığını, İstanbul'da balın okkasının 4,5, şekerin 17 akçeye, Galata fırınlarında pişirilen beyaz sandviçlerin bir akçeye satıldığını, Tataristan'dan gelen yağlar sıcaklarda erimeye başlayınca tulumların denize atıldığını, Türklerin en çok soğanla kavrulan koyun eti yediklerini, pirinç çorbası, pilav, etli pilav, tavuk kızartması, patlıcan, kabak, havuç dolması, yaprak sarması, sütlaç, muhallebi, omlet gibi yemekler yaptıklarını; yoğurdu, helvayı ve balı sevmelerine karşılık balık yemediklerini; sebze ve meyvelerin bir kısmının padişahın İstanbul ve çevresindeki bahçelerinde acemioğlanları tarafından yetiştirilip satıldığını, kentin her köşesinde küçük manav dükkânları bulunduğunu anlatır. Gezgine göre, her dilin konuşulduğu ve bu bakımdan Babil'i andıran İstanbul'da, kimse kimseye güven duymamaktaydı. Örneğin bir yerden başka bir yere gidilirken herkes kıymetli neyi varsa yanına alıyor, evinde bırakamadığı gibi, birisine emanet de edemiyordu. Kent sokaklarında gezen meczûblara halk, birer ermiş gözüyle bakmaktaydı. Bunlar kaba saba, köylü giyimli, koro halinde ilâhiler okuyan dervişlerdi. En hafif suçlar için bile bazen ağır cezalar uygulanmakta, böylece halka ibret dersi verilmekteydi. Dernschwam, yangınlarda daha çok talan ve çapulculuk yüzünden halkın zarara uğradığını, dedikodulara göre, yangınların Yeniçeriler ile acemioğlanları tarafından yağma yapmak amacıyla çıkartıldığını; padişahın, daha önceki bir yangının

kundakçısı olarak yakalananları boş bir tekneye bindirip denizde yaktırdığını yazar. Yeni bir zafer haberi gelince herkesin dilediği gibi eğlenmesine, yiyip içmesine izin verildiğini, şenlikler yapıldığını; has ahırındaki aslan, kaplan, leopar gibi vahşi hayvanların sokaklarda gezdirildiğini, dükkânların renkli kumaşlar ve bayraklarla donatıldığını, geceleri yakılan kandillerle ortalığın gündüze döndüğünü, zaferin anısına kayık yarışları düzenlendiğini anlatan gezgin, Eylül 1555'teki bir ekmek sıkıntısını da kaydetmiştir.

46 yıl süren saltanatı ve 13 kez sefere çıkması ile Osmanlı padişahları arasında rekor sahibi olan Sultan Süleyman'ın döneminde Osmanlı İmparatorluğu, Asya, Avrupa ve Afrika topraklarında doğal sınırları da aşarak genişlemesini sürdürürken her üç kıtadaki kara; Akdeniz, Hint Okyanusu ve Tuna'daki deniz savaşlarında devlet de –günümüzdeki deyimiyle– "süper güç" düzeyine ulaşmıştı.

Süleyman'ın bilinen hasekileri Mâhidevran/Gülbahar, Hürrem Sultan ve Gülfem Hatun'dur. Ardılı II. Selim dışında şehzâdeleri; Mahmud (ö. 1522), Mustafa (ö. 1553), Murad (ö. 1521), Mehmed (ö. 1543), Abdullah (ö. 1526), Bayezid (ö. 1561) ve Cihangir (ö. 1553) idi. Bunlardan ilk üçü dışındakiler Hürrem'den doğma öz kardeşti. Sekiz şehzâdenin beşi babalarının sağlığında ecelleriyle ölmüş; Mustafa ve Bayezid boğdurulmuş, taht vârisi olarak yalnız Selim kalmıştır. Hürrem'den doğma kızı Mihrümâh, Rüstem Paşa'yla evliydi. Adı kayda geçmemiş bir kızı Kaptanıderya Müezzinzâde Ali Paşa'nın eşiymiş. Raziye adlı bir kızı ile adı bilinmeyen bir diğeri, küçük yaşta ölmüş.

11

SULTAN II. SELİM

İstanbul, 28 Mayıs 1524 - 15 Aralık 1574
Saltanatı: 30 Eylül 1566 - 15 Aralık 1574

"Selim-i Sanî," "Sarı Selim," "Selim bin Süleyman" adlarıyla da bilinir. Şiirlerinde mahlası Selimî'ydi. Kanuni Sultan Süleyman ile Slav veya Rus asıllı, cariye kökenli Hürrem Sultan'ın (Roxelane) oğludur. *Heft Meclis*'te, İstanbul'da tahta oturuşu 9 Rebiülevvel (24 Eylül Salı günüdür).

İstanbul'da doğan, İstanbul'da ölen sefere gitmeyen padişahların ilkidir. Halası Hatice Sultan'la Veziriazam İbrahim Paşa'nın düğünü sırasında doğan Selim, çocukluğunu Eski Sarayda geçirdi. Temmuz 1530'da Atmeydanı'nda düzenlenen ve bir hafta süren sur-ı hümayunda, kardeşleri Mustafa ve Mehmed'le sünnet edildi. Uzun bir saray eğitiminden sonra 1542'de Konya valiliği göreviyle İstanbul'dan ayrıldı. 1544'te Saruhan (Manisa) valisi oldu. Cariyelerinden Nûrubânu, büyük şehzâde Murad'ı (III.) Manisa Sarayında doğurduğunda Selim 22 yaşındaydı. 14 yıl kaldığı Manisa'da vaktini dönemin aydın ve ozanlarından musahipleriyle avda ve eğ-

lencede geçirdi. 1553'te ağabeyi şehzâde Mustafa'nın idamından sonra, kardeşi Bayezid'e karşı taht vârisliği için mücadeleye girişti. Anneleri Hürrem'in taht adayı olmasını istediği Bayezid'in atak ve isyancı tutumuna karşılık, sağduyulu ve sabırlı davrandı. Annesi Hürrem'in öldüğü yıl (1558) Manisa'dan Konya'ya atandı. Taht vârisliği için ayaklanan Amasya valisi Bayezid'i, babası Kanuni'nin desteğini sağlayarak 29 Mayıs 1559'da Konya yakınlarında yendi ve Hınıs'a kadar kovaladı. Bayezid İran'a sığınınca Konya'ya döndü. Bayezid ve oğulları 1561'de İran'da idam edilince tahtın rakipsiz adayı oldu. 1562'de İstanbul'a daha yakın olan Kütahya'ya atandı. O yıl Sultan Süleyman'ın kız torunları için yapılan düğünde Selim'in kızları Şah Sultan, Çakırcıbaşı Hasan; Gevhermülk Sultan Kaptanıderya Piyâle; Esmihan Sultan da Sokollu Mehmed paşalarla evlendirildiler.

Süleyman'ın Zivetgar'da öldüğünü, Sıçanlı sahrasında eğlenirken Sokollu Mehmed Paşa'nın "fetihnâme" diye gönderdiği gizli mektuptan öğrenip Kütahya'ya döndü. Musahibi Celâl Bey, lâlası Hüseyin Paşa ile Hoca Ataullah'ı yanına alıp tuğlar, bayraklar çekerek solaklardan bir alayla 30 Eylül 1566'da Üsküdar'a geldi. Henüz kimse Süleyman'ın öldüğünü bilmiyordu. Hatta o gün sarayda Bostancılar tarafından imece yöntemiyle dış temizlikler yapılmaktaydı. Bostancıbaşı Davud Ağa Üsküdar İskelesine gelip Selim'in eteğini öptü, koltuğuna girip saltanat kayığına bindirdi. Bu sırada Tersane'den ve Tophane'den toplar atılmaya başlandı. Bir anda kent sokaklarına heyecanlı kalabalıklar döküldü. "Gulgule-i cülûs-i hümayun haberi düşüb münadiler yer yer devr-i sultan Selim Han'dur!" diye bağırmaya başladılar. Yeni padişah murassa giyimli olarak atla Köşk İskelesinden hareket etti. Şehir kapısına değin halka paralar saçıldı. Saraya gelen Selim tahta oturdu. Kendisini herkesten önce kutlayan ablası Mihrimah Sultan, Hazine-i Âmireyi açtırmayarak bahşiş ve diğer harcamalar için 50.000 altın borç verdi. Daha sonra Şeyhülislam Ebussuud Efendi, İstanbul Muhafızı İskender Paşa, ulema ve devlet ricâli gelip biat ve tebrik ettiler. İstanbul'da iki gün kalan II. Selim, türbeler ziyaretine çıktıktan sonra orduya gitmek ve babasının cenazesini karşılamak üzere başkentten ayrıldı. 30 günlük yolu 15 günde alarak Edirne, Filibe, Sofya üzerinden Belgrad'a ulaştı. Burada ordunun ve cenazenin gelişini bekledi. Zivetgar'dan dönen orduda, Belgrad'a dört konak kala Süleyman'ın öldüğü açıklandı. Bu ölüme ve oğlu Selim'in

cülûsuna düşürülen tarih-i cevher şudur: "*Selîm adl ü dâd ile sana bizden yeter Tarih / Bilürsin kalmadı bâkî cihân mülki Süleyman'a.*" Belgrad'da kılınan namazdan sonra cenaze, 300 kişilik bir muhafız birliğiyle ordudan önce yola çıkarıldı. Yeni padişaha, damadı Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, askerlerin bir kez de ordugâhta, otağ-ı hümayun önünde taht kurulup cülûs töreni yapılmasını istediklerini bildirince, "Bu mertebeye ihtiyac yok. Emr-i cülûs ber-taraf oldu. Hemen muradları hâkimi mahkûm itmekdür!" yollu sert bir yanıt verdi. Dahası kapıkullarına umduklarının altında cülûs bahşişi dağıtarak kırgınlıklarına neden oldu. Belgrad sokaklarında taşkınlıklar yapan Yeniçeriler, "Kanunumuz üçer bindir, bin akçe dahi sefer in'âmı mukarrerdür," dediler. Orduyla birlikte İstanbul'a dönüşte, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin, "Babanız merhum şarabı yasak etmişlerdi, sizin zamanınızda da bu yasak sürer," dileğinde bulunmaları üzerine, bundan kendisinin içkiye düşkünlüğünün eleştirildiği sonucunu çıkararak ikisini de azletti.

Kasım ayı sonunda Edirne'ye gelerek İstanbul'a gönderilen cenazenin gömüldüğünün haberini bekledi. Birkaç gün de Halkalı Sarayında kaldı. Padişahın İstanbul'a girmesi hazırlıkları tamamlanmışken Literuz köyünde, "Yeniçeri taifesinin azim cemiyet" düzenledikleri, meşaleler mumlar yakıp kararlar aldıkları öğrenildi. Feridun Beğ önden gönderilip Yeniçerilerin durumu izlettirildi. Getirttikleri fıçılar dolusu şarapları içen askerlerin II. Selim'i, Edirnekapı'dan girişinde engellemeyi, Eski Odalarda durdurmayı, saraya sokmamayı kararlaştırdıkları saptandı ama bir önlem alınmadı. 5 Aralık 1566 sabahı devlet erkânı ve ulema Halkalı'ya geldiler. Alay düzenlenip yürüyüş başlatıldı. Yeniçeriler alayın iki yanını kuşattığından Eski Odalara güçlükle gelinebildi. İkide bir "Dura, dura!" diyerek, önde otluk arabası olduğunu ileri sürerek yürüyüşü aksatıyorlardı. "Nedür aslı? Yürüyün yoldaşlar! Ayıb değil müdür?" diyen Piyale Paşa'yı, "Sen bir gemici azeb ağasısın, bize söylemek senün ne yolundur?" diyerek tartakladılar. Atından düşen Piyale Paşa yaya olarak kaçtı. Ferhad Paşa'yı tüfek kundağıyla hırpaladılar. Paşaların, altın saçıları işe yaramadı. Önden giden bölükler saray avlusunu doldurup Bab-ı Hümayunu kapattıklarından alay, Haseki hamamı önünde durdu. Gözü dönmüş Yeniçeriler, vezirleri atlarından indirip II. Selim'in önüne getirdiler. Kendileri de geri saflardan, "Söyle-

yin eski kanunu vere!" diye bağırmaya başladılar. Padişah, içlerinde "Türkçe bilenler varsa" yanına getirilmelerini istedi. Selanikî'nin deyimiyle "Şehre tarac olmadı ve el kılıca urulmadı," ama kapıkullarının ayaklanması da güçlükle önlendi. Ek cülûs bahşişi dağıtılacağı sözü veren II. Selim, ikindi vakti saraya girebildi. İzleyen günlerde kapıkullarının ilave cülûs bahşişleri dağıtılırken ilk kez ilmiye sınıfından müderris kadı ve din adamlarına da cülûs bahşişi dağıtıldı. Diğer yandan, cephelerdeki beylerbeylerinin aralıklarla dönüp Anadolu'ya geçmeleri İstanbul'daki yem ve yiyecek kıtlığını dayanılmaz düzeye getirmiş bulunuyordu. Anadolu ve Karaman dirlik askerlerinden Âsitane-i saadet birliklerine geçenler, davaları olanlar, her gün akın akın İstanbul'a gelmekte, divana girip kavgalar çıkarmakta, "Ahvalimizi görün!" diyerek vezirlere sataşmaktaydılar. Yatıştıkları sanılan sipahi oğlanları bir divan dağılışında, Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın yoluna durup "Zeban-dırazlıkdan geçüb şetemât ve darabâta" başlayarak taş ve sopalarla pek çok kişiyi yaraladılar. Askeri kışkırtan sipahi oğlanları ağası Ferhad ile ulufeciler ağası Ömer Ağa'nın boyunları vuruldu.

Saltanatı bu karışıklıklarla başlayan II. Selim, devlet hazinesinden dağıttığı bahşiş ve ihsanlarla görece bir sükûnet sağladıktan sonra sarayda nedimleriyle eğlenip içmeye başladı. Yönetim işlerini Kızı Esmihan'ın kocası Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'ya bıraktı. 8 Mart 1567'de türbeler ziyaretine çıkan II. Selim, Hasköy yolundaki Arnavut Bağları denen has koruda halkın avlanmasını yasakladı. Eyüp'teki münasebetsizlikler üzerine, Haslar kadısına bir hüküm göndererek Eyüp mahallelerindeki "fısk ü fücûr"un önlenmesini, şarap içilmesine, tatar bozası üretimine, odalara fahişe alınmasına izin verilmemesini emretti. Ayrıca tenha kırlarda fahişe kadınlarla hırsızların eğlenceler düzenlemelerinin de önüne geçilmesini, bunlara rüşvet karşılığı göz yuman subaşıların; cami avlularında, çarşılarda zar ve satranç oynayanların, çalgı çalanların, namaz kılmayanların, yalancı tanıklık edenleri ihbar etmeyen müezzin ve imamların, narha uymayan ve eksik tartan esnafın cezalandırılmasını; Rumeli'den ve Anadolu'dan birer bahaneyle gelip mesken tutan göçmenlerin yerlerine gönderilmelerini emretti. Kentteki ekmek kıtlığının önlenmesi için fırınlara birer at değirmeni eklenmesi öngörüldü. Kâğıthane ve Kırkçeşme suyolları üzerine ev yapıp bağ ve bostan yeşertenler, kente

akıtılan suyu çalanlar cezalandırılmaya başlandı. Suyollarının çevresindeki evler ve bağlar kaldırtıldı.

1567 Ramazan'ı boyunca vezirler, Yeniçerilere sıra ile "sımat-ı nimet" denen iftar ziyafetleri verdiler. Ramazan bayramında ise II. Selim, "kanun-ı kadim üzere" bayram alayına çıktı ve en ilginç buyruğunu, Ramazan Bayramının üçüncü günü olan 13 Nisan 1567'de, hava "rûşen-diller gibi mücellâ ve musaffâ" iken verdi. Sokollu Mehmed Paşa'ya gönderdiği tezkire-i hümayunda, "Ecdad-ı izâmım gazâ ve cihad etdiklerinde şehir halkına sürûr ve selvet-i hatırlarıyçün donanma edüb şevk ve zevk ve ayş u nûş eylemeğe ruhsat vermek kanun-ı kadimdir. İstanbul halkına donanma içün nida etdüresin" diye buyurdu. Veziriazam, "Ulemâ-yı din buna kail olmaz, câiz görmezler, çok münkeret def' olmuşdu," diyerek bu buyruğu önlemeye çalıştı ise de Kâtip Feridun Bey, Sokollu'ya, "Niçün hilâfın tutarsız, mizac-ı âlem her zaman kabz üzere olmağa tahammül itmez, gâhi bast ister. Padişahların kalb-i şerifleri neye teveccüh eyler ise caiz ki hayr anda ola!" dedi. Münadiler buyruğu ilan edip halkı eğlenmeye teşvik ettiler. İstanbul ve Galata, bir anda coşkuya boğuldu. Kent baştan başa "donatılıb yeni gelin gibi süslendi. Gulgule ve zemzemeler feleklere ulaştı. Fertût-ı ruzgâr (yaşlı) olanlar bile şûr u şegâb ve ayş u tarâb (içip eğlenerek) ile yeni buluğa ermişlere" döndüler. Devrin ünlü şairi Hayalî Bey, "*N'ola mezmûm-ı cihân oldu ise bâde yine / Dem ola rehne kona hırka-i seccade yine!*" diyecek kadar ileri gitti.

Yaz başında önce haremini göçürten II. Selim 23 Haziran 1567'de Edirne'ye gitti. Kaptanıderya Piyale Paşa, İstanbul muhafızlığı görevini üstlendiğinden kendisine yeterince tuğralı beyaz kâğıt bırakıldı. Kanuni'nin son yıllarında işgal edilmiş olan Yemen topraklarını İmam Mutahhar'ın tekrar ele geçirdiği haberi üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa San'a beylerbeyliğine, Lâla Mustafa Paşa da Yemen serdarlığına atanarak bölgeye gitmeleri için buyruklar yazıldı. Payitahta gelen İran Şahı I. Tahmasb'ın elçisi Şah Kulî Han, Üsküdar'dan İstanbul'u seyrederken "şaşâa-i mülk-i dilistân" karşısında ne diyeceğini şaşırdı. Gökyüzünün altında dünya üzerinde buradan güzel bir kent bulunmadığını, İstanbul'un bütün ülkelerin "şahnişin"i sayılması gerektiğini söyledi. Cebecibaşı, cebeci bölüğünü, Cebehane-i Âmiredeki giysi ve silahlarla donattıktan sonra tersane kadırgalarıyla Üsküdar'a gitti. Cebeciler ve leventler elçiye türlü hünerler gösterdi.

Şah Kulî'nin maiyetindeki kızılbaşlar korkuya kapılıp "Yâ Ali meded!" dediler, İstanbul'a geçerken de hepsini deniz tuttu. İstanbul iskelesinde Yeniçeriler alay bağlayıp elçiyi Hançerli Sultan Sarayına götürdüler. İstanbul Muhafızı Piyale Paşa, mevsim çiçeklerinden ve meyvelerinden hediyeler gönderdi. Ayrıca elçinin yanına yasakçılar katılıp İstanbul camileri gezdirildi. Daha sonra ziyafet verilip hilat giydirildi. Şah Kulî, Şubat 1568'de padişahın katına çıkmak üzere Edirne'ye hareket etti. Bu sırada Mimar Koca Sinan, II. Selim'in Edirne'de yaptırmasını istediği Selimiye Camiinin temellerini kazdırıyordu. İstanbul, tarihinin büyük yangınlarından birini o günlerde yaşadı. Halkın "ateş-i azim," "ihrak-ı küllî" dediği bu büyük yangında Yahudilerin kâgir yapıları bile yandı. Yetişenler ve Yeniçeriler söndürmeye çalıştıkça ateş daha çok yayıldı. Yangından sonra II. Selim'in buyruğuyla Bursa, Kastamonu, Amasya ve Merzifon'dan taş ustaları getirtildi. Bu arada, Kanuni'nin türbesi, Topkapı Sarayında da yeni bir köşk yaptırılmaya başlandı. Bir hükümle ana yollar üzerine şahnişin, çardak ve dükkân yapımları yasaklandı.

II. Selim, payitahta geliş gidişlerin denetime alınması, iskelelere çıkan herkesin yoklanıp kefilinin saptanması, suçluların bir yakadan ötekine geçip kaçmalarının önlenmesi, "Arap taifesinden olup kâr ve kisbe" güçleri yetenlerin dilenmelerine izin verilmemesi, esir pazarından cariye alıp bunları dilendirenlerin cezalandırılması, medrese kaçkınlarının camilerde Kuran okuyup cemaatten kerhen para almalarının yasaklanması, meyhane ve kahvehanelerin kapatılması, buralarda ve başka yerlerde Tatar bozası sattırılmaması, el konulan şaraplara tuz katılıp sirkeye dönüştürülmesi için buyruklar verdi. "Yehud ve Nasarâ avret ve erlerinin, saçaklı âlâ çuhalar giyip âlâ tülbendler alıp sipah ve sair taife gibi atlas ve kutnî kumaş kaftanlar, âlâ çakşırlar, Müslümanların giydiği içi edik ve pabuç ve paşmak ile" dolaşmaları da yasaklandı.

Yemen fatihi Özdemir Paşa'nın oğlu olan ve bu bölgeyi yeniden Osmanlı yönetimine bağlamak için uğraş veren Osman Paşa, Taaz'ı alıp görevini Sinan Paşa'ya bıraktıktan sonra 1569 kışında kapı halkıyla İstanbul'a geldi. Sokollu, İstanbul'a girmesine izin vermediğinden, surların dışında çadırlı ordugâhta kalan Özdemiroğlu Osman Paşa ve askerleri günlerce kar ve yağmur altında perişan oldular. Edirne'den dönmekte olan II. Selim'e, Osman Paşa'nın çadırlarını

gösteren Lâla Mustafa Paşa: "Bu çadırlarda oturan kulunuzun babası Yemen'i ve Habeşistan'ı fethetmişti. Kendisi de Yemen'de mesleğine gitmişken hizmetten mahrum bırakılıp böyle kar ve yağmur altında bırakılmıştır" demesi üzerine padişah, Osman Paşa'yı Basra beylerbeyliğine atadı.

Sinan Paşa'nın görevlendirdiği Mısır Kaptanı Kurdoğlu Hızır, Zeydî egemenliğindeki Aden bölgesiyle Basra Körfezindeki Arap emirliklerini Osmanlı Devletine bağladıktan sonra, "Hint donanması" denen filosuyla Kanuni hayatta iken elçi gönderen Sumatra ve Malakka'daki Müslüman Açe/Açin Sultanlığının yardımına gitti. Bu yardım seferinde, Açe hükümdarı Alâüddin Şah, II. Selim'in himayesini resmen kabul ettiği için Osmanlı Devletinin, Asya, Avrupa ve Afrika'dan sonra Avustralya kıtasında da egemenliği ileri sürülmüştü. Aynı sırada, Kırım'la Hazer Denizi arasındaki Ejderhan Hanlığının Rusya Çarlığına karşı Osmanlı himayesine alınması ve Hazer'le Karadeniz arasında su ulaşımının sağlanması için Ejderhan seferi denilen, Don ve Volga'yı birbirine bağlayacak kanalın açılması çalışmaları da 1569 sonbaharındadır.

Mayıs 1570'te üçüncü donanmaya serdar atanan üçüncü vezir Piyâle Paşa, Kaptanıderya Müezzinzâde Ali Paşa ile hazırlıklara başladılar. Kısa zamanda 84 kadırga donatılıp Kıbrıs'ın fethi için İstanbul'dan hareket edildi. Bu münasebetle Beşiktaş ile Saraybumu arasında 26 Nisan günü şenlik ve şadumanlık yapıldı. 16 Mayıs 1570'te de Lâla Mustafa Paşa, Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camiinde bayram namazı kılıp kurbanlar kestikten sonra, "cümle merdan-ı harb u kıtâl, âlât-ı ceng ü cidal ile 124 kıt'a donanma gemileri" hazırlayıp Kıbrıs'a hareket etti. Bu seferi, II. Selim'e, Kıbrıs şaraplarının kalitesini anlatan Yasef Nassi'nin açtırdığı rivayet edilir. Adadaki birçok kalenin o yaz fethedilmesine karşılık Magosa daha bir yıl dayandığından Kıbrıs fethi 1 Ağustos 1571'de tamamlandı. Diğer yandan Kotor, İlgün ve Bar kıyılarında da Vezir Ahmed Paşa'nın serdarlığında Venedik Savaşı da sürmekteydi. Mayıs 1571'de ikinci vezir Pertev Paşa da "derya seferi" için Beşiktaş'tan hareket etti. Temmuz 1571'de Venedik'in İspanya ile anlaştığı, Osmanlı donanmasının Kıbrıs'ı fethetmesinin intikamını almak üzere hazırlık yaptıkları haberleri geldi.

Ekim 1571'de II. Selim, kış mevsimini geçirmek üzere yine Edirne'ye gitti. Türklerin "Sıngın" (bozgun) Harbi dedikleri 7 Ekim

1571'deki İnebahtı Deniz Savaşında, Osmanlı donanmasının uğradığı feci yenilginin haberi, padişahla devlet erkânının Edirne'ye ulaştıkları gün geldi. II. Selim, Pertev Paşa'yı vezirlikten azletti; Sıngın Harbinde filosunu kurtaran Uluç Ali Paşa'ya "Kılıç" sanını ve kaptanıderyalık görevini verdi. 42 parça kalyete, kadırga ve baştardayla İstanbul'a dönen Kılıç Ali Paşa, Tersane-i Âmireye gelip "iktam-ı tâm ve ihtimam-ı mâlâ-kelâm" ile yeni gemiler yaptırmaya koyuldu. Eskiden beri, donanmaya tekne yapan ocaklara da dörder-beşer kadırga fazla yapılması için emirler yazıldı. Vezirlere de yine dörder-beşer kadırga yaptırmaları bildirildi. "Ağaç denizi" Batı Karadeniz ormanlarına çavuşlar gönderilip kereste sevkiyatına hız verildi. 120 gün içinde denize yeni 134 kadırga, baştarda, mavna indirildi. II. Selim, donanmayı görmek ve Akdeniz'e uğurlamak üzere Ocak 1572'de Edirne'den İstanbul'a geldi. Mart ayında Venediklilerle barış imzalandı. Nisan ayında, Kılıç Ali Paşa, kapı halkının, Yeniçeri ve derya erlerinin bindirildiği donanmayı "beşik iskelesi" olan Beşiktaş'tan "lenger aldırıp" Sarayburnu önüne getirdi. Düzenlenen törenlerden sonra donanma, Osmanlı kıyılarının güvenliğini sağlamaya dönük "Sefer-i muhafaza" için Akdeniz'e açıldı. Oysa Selanikî'ye göre, donanmadaki askerlerde eski cesaret ve yiğitlikten eser olmadığı gibi, adaletten sapan kadılar davaları aldıkları rüşvete göre sonuçlandırır olmuşlardı. Durum bu olunca, yeteneksizler, ahlaksızlar her istediklerini kolayca elde edebilirken dürüst ve ehliyetli kişiler gerilere itilmekteydi.

Bu olumsuz gelişmelerden üzüntü duyan II. Selim, musahibi Celâl Bey'in tavsiyesi üzerine, Sokollu'ya bir tezkire gönderip, Nakibüleşraf Seyyid Muhterem Efendi ile Sultan Bayezid Köşkünde hasbihal etmek istediğini bildirdi. 1572'deki bu görüşmeden sonra Hıristiyanların limana gelen teknelerden içki tulumları taşımaları, içki tulumlarıyla şehir içinde dolaşmaları yasaklandı. Ama bu kez de vergi kaybı sözkonusu olduğundan ruhsat alan kişilerin, öşürünü ödemek koşuluyla gayrımüslimler için şarap ve içki getirmelerine fetva verildi. Su dağıtımındaki sorunlar daha ilginçti. At sakaları hayrat çeşmelere "avret ve oğlanları" yaklaştırmazlarken, halk da yeni takılan burma muslukları söküp atmaktaydı. Bu konularda İstanbul kadısına ve suyolu nâzırına hükümler yazıldı. Mimarbaşı Sinan, bina ve neccâriye işlerinden anlamadıkları halde ellerine arşın alıp mimarım diye gezenlerin çalıştırılmaması konusunda uyarıldı. Yahudi sarrafların çoğu, halk arasında kızıl

akçe, kırkık akçe denen, ayarı düşük ya da kenarları kırkılmış gümüş paraları piyasaya sürerek alışveriş düzenini bozmaktaydılar. Bu konuda da kadılara hükümler yazıldı. Şahî sikkenin sürümden toplanıp yerine II. Selim'in adını taşıyan "Selimî" sikke kesilmesine hız verildi.

1573 Kışında şiddetli soğuklar ve zahire gemilerinin çalışmaması nedeniyle kıtlık yaşandı. Fırıncılar, bir-iki gün kar yağdığında narh istemeyi âdet edindikleri gibi, zahireciler de kış koşulları ağırlaşınca buğday satmayarak karaborsacılık yapmaktaydılar. O yıl İstanbul kadısına bir hüküm yazılarak kendilerini cerrah ve tabip tanıtıp halka öldürücü zehirleri, şerbetleri ilaç diye satan, hekimbaşıdan ruhsat almadan tabip dükkânı açan ne kadar sahte hekim varsa yakalanıp cezalandırılmaları, camilere bitişik evlerin yıktırılması; Eyüp kadısına yazılan bir hükümle de buradaki medreseye ve mektebe yakın dükkânlarla ekmekçi fırınlarının ve bostanların çoğunun keferelerin elinde olduğu, buralarda "fısk ü fücur edip kaval çalıp devs depip" mahallenin huzurunu kaçırdıkları, ezanın duyulmasını engelledikleri, kaymakçı dükkânlarına kadınların kaymak yemek bahanesiyle girip namahremlerle oturdukları hatırlatılarak şeriata aykırı iş ve davranışların önlenmesi istendi. II. Selim'in emri üzerine Mimar Sinan, Ayasofya'yı berkitmek için sedler ve yeni iki minare ile caminin avlusuna da padişah için türbe yapımını başlattı. Donanma 1574 ilkbaharında Pulya Seferine çıktı.

Nisan 1574'te Topkapı Sarayında Matbah-ı Âmirede "kebab çevirilür iken" tutuşan yağdan yangın çıktı. Mutfakların karşısındaki aşçı ve hizmetçi odaları, kilâr ve helvahane tamamen yandı. Saraya koşan vezirler şaşkınlık içinde kaldılar. Beykoz Bahçesinde olan II. Selim saraya döndü ve olaydan dolayı çok üzüldü. "Bunun gibi bir yangın da büyükbabam Selim Han zamanında Edirne Sarayında olmuş ve kendisi çok yaşamamıştı," diyerek olayı, ölümünün yakın olduğuna yordu. Bu yangında önceki padişahlardan kalma çok değerli "fağfurî ve zarf ve âlât ve esbab" heba oldu.

Birkaç gün sonra kaptanıderya, Yeniçeri ağası, İstanbul ağası ve Mimar Sinan yangın yerine gelip yapılacak yeni mutfakların yerini ve büyüklüğünü belirlediler. Mimar Sinan Ağa, "üslûb-ı ahâr üzre resm-i binasını (tasarımını) tarh eyleyüb" yangın yerini temizletti. Divan-ı Âli Meydanından 2,5 zira daha yer alınarak öncekinden geniş ve uzun yeni Matbah-ı Âmirenin yapımına başlandı.

17 Mayıs 1574'te Yemen fatihi Vezir Sinan Paşa donanma serdarı atandı ve Kılıç Ali Paşa ile II. Selim'in huzurunda hilat giydikten sonra alay gösterip şenlik ve şâdumanlık topları atarak denize açıldılar. Çok saygı gösterdiği ve Edirne'de olduğu zamanlar mektuplaştığı Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin ölümü de, hasta olan II. Selim'i büsbütün sarstı. Ekim 1574'te Sinan Paşa'dan Tunus'un fethi müjdesi geldi. Mimar Sinan ise padişah ölmeden Edirne'deki Selimiye Külliyesinin yapımını tamamlamaya çalışıyordu. Cami o yıl ibadete açılmakla birlikte, II. Selim Edirne'ye gidemediği için bu muhteşem eserin açılışında bulunamadı.

İçkiden kaynaklanan rahatsızlığının artması üzerine ekim ayı sonlarında, "ayş ü işret ve saz ü sözden bilkülliye el çekip tövbe etti." Kendisini avutması için Şeyh Süleyman Efendi'yi yanına getirtti. Onu, tövbesine tanık kıldı ve vasiyette bulundu. Hekimler, sağlığının hızla bozulup vücudunun zayıf düşmesini, içkinin ve keyif vericilerin birdenbire kesilmesine bağladılar. II. Selim, tabiplerin ilaç diye verdikleri menekşe şarabını almamakta direndi. Reisületibba ve eski hekimbaşı Mustafa Çelebi ile hekimler, bir konsültasyon yaparak dimağının ve vücudunun çok ağır bir içki bunalımında olduğu tanısını koydular ve "maraz-ı sersâm ilacı lâzımdır" dediler. 1 Aralık 1574'te donanmayla seferden dönen Serdar Sinan Paşa ile Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa ertesi gün divana katıldılar. Padişahın huzuruna çıkıp hediyelerini sundular. Bir parça iyileşme yüzü gösterdiğinden saltanat kayığıyla Tersane Bahçesine dinlenmeye gitti. Yanına çağırdığı Kızılahmedlü Şemsi Paşa'ya hayli ağladı ve onunla dertleşti. Saraya döndüğünde komaya girdi. 15 Aralık Çarşamba günü öldü. II. Selim'in, hummaya yakalandığını, hamamda ayağı kayıp düştüğünü, yakı tedavisi uygulandığı için öldüğünü bildiren kaynaklar da vardır. Haseki Nûrubânu, ölümü ilan ettirmeyerek naaşı sarayın buzluğuna indirtip sakladı. Oğlu Manisa valisi Şehzâde Murad'a haber gönderip İstanbul'a çağırdı. 21 Aralık 1574'te İstanbul'a gelen III. Murad, ertesi sabah cülûs töreninden sonra babasının ve boğdurduğu kardeşlerinin cenazelerini Ayasofya'nın bahçesinde, yapımı sürmekte olan türbeye defnettirdi.

Fetihten sonraki padişahların beşincisi olduğu halde İstanbul'da ölen ilk padişah II. Selim'dir. Uzunca boylu, şişman, tombul al yanaklı, açık alınlı, ince kaşlı, sarışındı. Yeniçeriler "arpa lapası tıkın-

mış!" derlermiş. Kimseye yüz vermezmiş. Kaynaklara göre dilinde pelteklik vardı. Selim'i riyakâr, sefih, cimri tanıtan yabancılar vardır. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*'nde Yahudi Yasef Nassi'nin, Selim'le Kütahya valiliğinde tanışıp mücevher meraklısı yaptığını ve hayli borçlandırdığını yazar. Ava meraklı olup bu tutkusundan dolayı daha çok Edirne'de oturmuştur. Osmanlı mimarlığının en seçkin eseri sayılan Selimiye'yi İstanbul'da değil, Edirne'de yaptırması anlamlıdır. Damadı Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'yı, bütün saltanatı boyunca görevinde bırakmıştır. Babasından devraldığı başveziri oğluna bırakan tek padişahtır. Çevresinde, tarihçi Âlî, ressam Nigârî ile ozan Samî, Hatemî, Fırakî, Ferdî gibi birçok aydın ve sanatçı vardı. Selimî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Bir gazelinde aşkla saltanatın koşutluğunu vurgular: *"Âşık-ı sâdıkda dil birdir, olmaz yâr iki / Hiçbir taht üzre mümkin mi ola hünkâr iki."* *"Mısr-ı dilde şâh olur yüzün görüb olan esir / Hüsnü ey Yusuf'dan ehsân ey güzellerden güzel,"* *"Bâşımızdan bir dem hevâ-yı zülf-i yâr eksik değil / Mürtefi yerdür ânın-çün rûzgâr eksük değil,"* *"Biz bülbül-i muhrik-dem-i gülzâr-ı firakız / Âteş* kesilür geçse sabâ gülşenimizden" beyitleri de onundur. Ablası Mihrimah Sultan ile hasekisi Nûrubânu'nun etkisinde kalan II. Selim, saray haremi kadrosunu da genişleterek çeşitli ırklardan cariyeler almıştır.

Haseki ve gözdelerinden yalnız Nûrubânu ile Kale Kartanou'nun (?) adları bilinmektedir. Ardılı büyük şehzâde (III.) Murad'dan başka altı şehzâdesinden Mehmed 1572'de eceliyle ölmüş; Abdullah, Cihangir, Mustafa, Osman ve Süleyman'ı, III. Murad tahta çıktığı 21 Aralık 1574 gecesi boğdurmuştur. Kızları Esmihan Sultan Sokollu Mehmed; Şah Sultan, Çakırcıbaşı Hasan; Gevhermülk Sultan, Piyale; Fatma Sultan, Siyavuş; adı saptanamayan bir kızı Cerrah Mehmed, bir diğeri de Köse Hüsrev paşalarla evliydiler. Bu sultanların yaptırdıkları önemli eserler vardır. Osmanlı mimarisinin başyapıtı olan Selimiye Camiini yaptırtan, ayrıca yapımını babasının başlattığı Büyükçekmece Köprüsünü tamamlatan II. Selim, yıkılma tehlikesi gösteren Ayasofya'yı Mimar Sinan'a onartmış, çevresindeki çirkin yapıları kaldırtarak bir meydan açtırmıştır. Yıkımlar sırasında "kesegen" (fare, gelincik, sansar ve yarasa türü hayvanlar) sürülerinin çevreye dağılarak halka hayli sıkıntılar yaşattığını tarihçi Selanikî yazmaktadır.

12

SULTAN III. MURAD

Manisa, Bozdağ Yaylağı, 4 Temmuz 1546 -
İstanbul, 16 Ocak 1595
Saltanatı: 21 Aralık 1574 - 16 Ocak 1595

"Murad-ı Sâlis.," "Sultan Üçüncü Murad," "Sultan Murad Han bin Sultan Selim Han" olarak da bilinir. Mahlası Muradî'dir. II. Selim'le Yahudi ya da Venedikli, asıl adı Cecillia Baffo olan cariye kökenli Nûrubânu Sultan'ın oğludur. Saltanatı boyunca İstanbul'dan ayrılmamış, Edirne'ye bile gitmemiştir. Padişahlığı salt saray yaşamı olarak algıladığından, haremin etkinliği sarayın resmi işlevinin önüne geçmiş, Topkapı Sarayı Harem dairesi de en kalabalık cariye ve hizmet kadrolarını bu padişahın saltanatında barındırmıştır. Gösteri sanatları, düğün ve şenlikler, saray protokolü ve görkemi döneminin öne çıkan özellikleri olurken, rüşvet ve yolsuzlukların yaygınlaşması, ilk yüksek enflasyon, kapıkullarının saraya dönük eylemleri de yine III. Murad'ın saltanatındadır. Döneminde, Fas'ın Osmanlı himayesine girmesi (1576), Lehistan'ın tâbiyet altına alınması

(1577), Tiflis, Şirvan, Revan ve Tebriz'in fethedilmesi (1578-1585) yanında, nüfuz ve egemenlik sınırlarını genişletme siyaseti sürdürülmüş, 1593'te Almanya'ya savaş açılmıştır.

Kanuni Süleyman'ın torunu olan Murad, babası Manisa sancakbeyi iken doğdu, sünnet düğünü 1557'de Manisa'da yapıldı. 1558'de İstanbul'a gelip büyükbabasının elini öptü ve Akşehir sancağına gönderildi. 1562'de babası Konya'dan Kütahya'ya, kendisi Akşehir'den Manisa'ya atandı. Manisa Sarayındaki yaşamı, din, siyaset, edebiyat, müzik, dil (Arapça ve Farsça) programlarını kapsayan yoğun bir eğitimle ve başta binicilik ve atıcılık olmak üzere spor ve eğlencelerle geçti. 12 yıl süren Manisa valiliğinde, lâlaları Ferruh, sonra Cafer beylerin, hocası, Hoca Sâdeddin Efendi'nin, defterdar Kara Üveys Çelebi'nin, Harem kalfası Raziye'nin etkisinde kaldı. Elçi Jacopo Ragozzoni'nin bir raporuna göre yetenekli, iyi yetişmiş, sevilen bir şehzâdeydi. Dindardı ve Manisa'da adıyla anılan Muradiye Camiini yaptırmıştı. Bu dönemde, Venedikli Baffo ailesinden eşi Safiye Sultan'la mutlu yaşamı dışında, hareme ilgi duymadı. İstanbul Sarayından ayrılmayan annesi Nûrubânu, küçük üvey kardeşlerinin sancağa çıkmalarını engelleyerek taht vârisliğini güvencede tuttu.

II. Selim'in ölümü, Nûrubânu Sultan tarafından gizlenirken Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa bir mektup yazıp Hasan Çavuş'la Manisa'ya gönderdi. Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa da bir baştardayla yeni padişahı getirmek için Mudanya'ya hareket etti. Ama ivedilikle Mudanya'ya gelen Murad, baştardayı beklemeyip iskelede bulduğu Feridun Bey'in 18 oturaklı "forsa kalyete" zahire gemisine, silahdar, rikâbdar, çuhadar ağaları ve hocasıyla binip gece yarısına doğru Sarayburnu'na geldi. Sultan Bayezid Köşküne çıkıp veziriazamı çağırdı. Sokollu'yla saraya gittiler. Geceyarısı Bab-ı Hümayun açtırıldı. Hasoda'ya geçilerek taht kurduruldu ve iç biat yapıldı. III. Murad'ın ilk icraatı saraydaki beş küçük kardeşini boğdurmak oldu. Ertesi 22 Aralık 1574 sabahı devlet erkânı matem giysileriyle Ayasofya'da sabah namazı kılıp saraya geldiler. Yeni padişah cülûs için kapı önüne çıkıncaya kadar Divanhanede beklediler. Taht, Babüssaade önüne kurulmuştu. Uzun yenli siyah çaprastlı nimten ve mor atlas dolama giymiş olan III. Murad, iki yanında ağalar ve çaşnigirler olduğu halde erkânı selamlayıp tahta oturdu. Cülûs merasiminden sonra II. Selim'in cenazesi kaldırıldı. Bu kez padişah, mor butraki kadife

nimtenle namazda yer aldı. Tabut, serviler arasında tahtadan bir taht üstüne konulmuştu. Şeyhülislam Hamid Mahmud Efendi namaza imamlık etti. Cenaze, Ayasofya'ya kadar kalabalıktan zor götürüldü. O sırada kapıcılar kethüdası gelip devlet erkânını saraya davet etti. Bu kez babaları Selim'in sekiz yıllık saltanatında olasılıkla yaşları küçük olduğundan sancağa gönderilmeyip sarayda tutulan ve ağabeyleri III. Murad'ın buyruğuyla boğulan beş şehzâdenin ayrı ayrı namazlarını kılıp tabutlarını alarak aynı yere götürdüler. Cenazeler çadırda bir gün bekletildikten sonra ertesi gün defnedildi.

İç hazineden her biri 10 bin altınlık 110 kese altın çıkartılarak 25 Aralıkta cülûs bahşişi dağıtıldı. 26 Aralıkta matem giysileri yerine kış nedeniyle mevsim kürkleri giyildi. Çıkma yöntemiyle de Enderunun üst kadroları değiştirildi. 31 Aralık günü yeni padişahın ilk cuma selamlığı Ayasofya'da yapıldı. III. Murad, camiyi dolduran cemaati, hünkâr mahfilinin kafesinden selamladı. 5 Ocak 1575 günü türbeler ziyareti de denen kılıç alayı düzenlendi. Eyüp'e denizden giden padişah, karadan saraya dönerken Fatih, Süleymaniye, Bayezid türbelerini ziyaret etti. 10 Ocaktaki kadir alayında kandillerle aydınlatılan Ayasofya'da dualar edildi.

III. Murad'ı kaygılandıran ilk bunalım 11 Ocak 1575 günü yapılan ulufe divanında yaşandı. Ulufe divanını, Kasr-ı Adl'den bir süre izleyip Arzodası'na geçtiğinde dışarıda "kapıkulu gulgulesi" başladı. Bölük halkları "Ağalarımız bize ulufemizi kusur üzere ve terakkilerimizi eksik vermek isterler. Bunun aslı nedür?" deyip eyleme geçtiler. Noksan dağıtılan ulufeler tamamlanarak olay güçlükle yatıştırıldı. 22 Ocak günü kutlanan Ramazan Bayramında, Tevkî' Feridun Bey, Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından olan *Münşeatü's-Selâtin* adlı siyasi belgeler derlemesini III. Murad'a sundu. Eski vezirlerden Ferhad Paşa'nın 7 Şubat günü ölümüyse, İstanbul hekimlerini bir itham karşısında bıraktı. Dönme ve düzmece bir hekim, divana başvurup Ferhad Paşa'nın "mesirditos" verilerek zehirlendiğini ileri sürdü. Hekimbaşı ve hekimler divanda sorgulandı. Ferhad Paşa'ya mesirditos veren Şeyh Şücâ tutuklandı.

1575-1577 yıllarında yeni padişahı kutlamak için gelen elçiler, huzura çıkarak hükümdarlarının mektuplarını ve hediyelerini sundular. Venedik doçu adına Balyos Soranzo, divana 50.000 duka takdim etti. Avusturya İmparatoru II. Maximilian'in elçisi von Prey-

ner, değerli hediyelerle geldi. İran Şahı Tahmasb'ın elçisi Revan ve Nahçivan Hâkimi Tokmak Han ve maiyeti için öngörülen protokol ve törenler görkemli oldu. Tokmak Han geldiği zaman III. Murad Halkalı'da avlanıyordu. Padişahın saraya dönmesi münasebetiyle bütün vezirler, silahlı kapı halklarıyla alaylar bağlayıp kent dışına çıktılar. Tokmak Han'ın, Acemioğlanlar Meydanındaki Aşçıbaşı evlerine yerleştirilen kalabalık maiyeti, vezir alaylarını hayranlıkla izledi. Şahın gönderdiği "kırk hazinelik" murassa eşya ve silahlar, paha biçilmez değerdeydi. Aynı günlerde, İstanbul semalarında görülen kuyruklu yıldız korku uyandırdı. Dönemin ünlü ozanlarından Saî, bu münasebetle "*Didim Tarihin Acem Şahı ola nâ-gâh mât*" diye bir tarih düşürdü ve gerçekten de az zaman sonra Tahmasb'ın öldüğü (1576) haberi geldi.

Tahta geçtiği ilk yıl, harem yaşamına soğuk duran III. Murad'a, hasekisi Safiye Sultan'ın büyü yaptırdığına inanılıyordu. Bu nedenle annesi Nûrubânu büyü çözücü önlemlere başvurdu. Valide sultanın çabası boşa gitmedi ve "ukde-i murad ber-mukteza-yı fuad" büyü çözüldü! Esir pazarlarından, vezir saraylarından getirtilen cariyeler Murad'ın hareme ilgisini günbegün artırdı. Eski Saraydaki Harem örgütünün kadroları da o zamanlar Saray-ı Cedide-i Âmire ve Yeni Saray denen Topkapı Sarayına taşındı. Ak hadımlara verilegelen Darüssaade ağalığına ilk kez Habeş (zenci) Mehmed Ağa atanarak Haremin bekçiliği zenci haremağalarına geçti. Saray Hareminin Divan meydanına açılan Araba/Kızlar Kapısındaki kitabede, bu kapıyı padişahın emriyle Mehmed Ağa'nın 1587'de yaptırdığı yazılıdır. Nûrubânu Sultan, Eski Saraydan gelen Canfeda Kalfa'yı Harem kethüdası yaptı. Manisa Sarayı hareminden gelme Raziye Kalfa da vekilharç oldu. Canfeda'nın, Nûrubânu'ya bağlılığına karşılık Raziye Kalfa da Safiye Sultan'ın sırdaşı ve yardımcısıydı. Bu dört kadın, yakın zaman tarihçilerinin "Kadınlar Saltanatı" dedikleri Harem nüfuzunu başlatanlar olarak bilinir. Kanuni'nin hayatta olan kızı Mihrimah Sultan'la II. Selim'in kızı ve Sokollu Mehmed Paşa'nın eşi Esmihan Sultan'ın da Harem nüfuzuna güç kattıkları kabul edilir. Aşırı derecede duygusal olan III. Murad ise salt Haremdekilerin değil, başta Hâce-i Sultani Saadeddin Efendi olmak üzere Şemsi Paşa ve Kara Üveys paşaların, Kadızâde Şemseddin Efendi'nin, hekim Şeyh Şücâ'nın, Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa'nın da etkisi altındaydı. Diğer yandan, Ka-

nuni döneminden beri görevde olan Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın, devlet örgütündeki egemenliği sürüyordu. Doğuda Gürcistan ve Azerbaycan'ın istila edilmesi; İran topraklarına akın kararları 1578 başında Sokollu'nun başkanlık ettiği divanda alınırken, saray ve savaş masrafları nedeniyle hazineye büyük ölçüde açık verdirtecek bir bunalım sürecine giriliyordu. O yıl Lâla Mustafa Paşa, Şark serdarı olarak İstanbul'dan hareket etti.

Sultan Murad'ın, eniştesi Sokollu Mehmed Paşa'yı tasfiye etmek düşüncesinin, kendi yakın çevresindekilerin telkinleriyle bir kine dönüştüğü bir sırada, 12 Ekim 1579 günü, Sokollu ikindi divanında iken "harabatî müfsid Bosnalı divane," eskiden beri iyiliğini gördüğü paşaya, arzuhal sunacak gibi yaklaşıp yeninden çıkardığı hançeri göğsüne sapladı. Akşam ezanına doğru ölen ve ulemanın fetvası ile "şehid-i hakikî" sayılan veziriazam, ertesi gün defnedildi. Boynu vurulan katil ise dört parçaya ayrılıp bir beygire bağlanarak İstanbul sokaklarında sürüklendi. 13 Ekim günü Semiz Ahmed Paşa veziriazam oldu. Fakat bir varlık gösteremeden 28 Nisan 1580'de öldü. "Şimdengerü kimseye mühür verilmez!" diyen III. Murad, bir süre veziriazam atamayarak Şark serdarlığından dönen Lâla Mustafa Paşa'yı kaymakam (vekil) olarak görevlendirdi. Mustafa Paşa'nın da ölümü üzerine 25 Ağustos 1580'de Şark Serdarı Koca Sinan Paşa'ya mühr-i hümayunu gönderip, "ılgar ile İstanbul'a dönmesini" emretti.

Alınan önlemlere karşı hayat pahalılığı her gün artmakta, narhlara ve rayiçlere ilişkin buyruklara uyulmamaktaydı. Piyasa, kırkık ve ayarı düşük akçelerle dolmuştu. İstanbul kadısına yazılan hükümlerde bir altının 60 akçe, bir kuruşun 40 akçe düzeyinde tutulması, halis gümüşün israf edilmemesi istendiyse de para darlığı yüzünden hükümler geçersiz kaldı. Sıkıntı sürerken 10 Nisan 1582'de Mihrimah Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hümâşah Sultan'ın, Nişancı Feridun Bey'le düğünleri yapıldı. Aynı günlerde daha görkemli olması öngörülen bir başka düğünün hazırlıkları yapılıyordu. Şehzâde (III.) Mehmed'in sünneti için 51 gün sürecek bir sûr-ı hümayun düzenlendi. Aylarca önceden bütün eyalet kadılarına, beylerbeylerine, bağlı beyliklere, komşu devletlerin hükümdarlarına hükümler, davetiyeler gönderildi. Acem şahı, "Kum ve Kâşân hâkimi, Türkmen oymağından İbrahim Han Tavacı'yı bin nefer yarar kızılbaş ve nice pesendide âdemler ve tuhaf pişkeşler ile" herkesten önce İstanbul'a gönderdi.

Buhara'dan Çağatay padişahının elçisi, Kırım, Kıpçak hanlarının elçileri, Gürcistan hâkimlerinin, Mağrib-i Zemin meliklerinin, Moskof, İngürüs (Macar), Leh (Polonya) krallarının elçileri değerli hediyelerle İstanbul'a geldi. Alman, Çek, Fransa, Venedik, Dubrovnik, Boğdan ve Eflâk temsilcileri de bu yarışta geri kalmadılar. Osmanlı başkenti, dünyanın dört bucağından giyimleri ve dilleriyle birbirinden çok farklı davetlilerle doldu. Heyetlere konaklar ve saraylar ikâmetgâh olarak tahsis edildi. III. Murad, çok sevdiği büyük şehzâdesinin sünnet düğünü için Rumeli beylerbeyini düğüncübaşı, Anadolu beylerbeyini şerbetçibaşı, Yeniçeri ağasını kolcubaşı, Matbah-i Âmire emini Kara Bâli Bey'i sûr (düğün) emini, eski nişancı Hamza Bey'i sûr nâzırı atadı.

Hazineden 50 yük akçe çıkartıldı. Atmeydanı'nda yapılacak düğün için Sinan Paşa Sarayı kiler yapıldı. Mîri fırın önünde ateştaşından ocaklar mutfaklar inşa edildi. Beş bin adet büyük ve derin kazan, sahan ve tepsi alındı. Bölüklerden 600 sipahi, taşıma ve servis işleriyle, görüp gözetme için de Cebeci Ocağı görevlendirildi. Seyrangâh olarak İbrahim Paşa Sarayı onarıldı ve padişaha mahsus bir şahnişin eklenirken, devlet erkânı için Divanhane, elçilere ve konuklara da özel yerler hazırlandı. Düğün 29 Mayıs 1582'de başlayıp 19 Temmuza değin sürdü. Şehzâdenin sünnetini Cerrah Mehmed Paşa yaptı. Düğünde sipahilerle Yeniçeriler arasında çıkan kavgada iki kişi öldü. Düğün boyunca, ip cambazlığından köpeklerle domuzların boğuşmalarına, maskara, soytarı, maymun gösterilerine, hünerbazların dikilitaşlara tırmanmalarına, savaş sahneleri canlandırılmasına, cirit, binicilik, nişan müsabakalarına, esnaf geçitlerine, dans, konser ve oyunlara değin sayısız etkinlik sergilendi. Düğünün anısına değerli minyatür albümleri hazırlandı; kasideler, hünernâmeler yazıldı. Yerliden yabancıdan İstanbul'a hüner göstermeye gelen oyuncular ödüllendirildi.

Düğün ertesinde İstanbul, III. Murad'la ilgili bir rüşvet skandalıyla çalkandı. Padişahın yanından ayrılmayan saray cücesi Nasuh'un "taşra halkıyla eli olub küllî ihtilatı" olduğu ortaya çıktı. Sözde soruşturma başlatıldı. Cüce Nasuh hapsedildi, kimi eyalet valileri görevden alındı, defterdarların da saraya akıtılan rüşvetlerden kendilerine düşen payları, odun yığınlarının altına sakladıkları saptandı. Doğu seferinde bir başarı gösteremeden 22 Temmuzda İstanbul'a dönen

Veziriazam Sinan Paşa 6 Aralık 1582'de azledilerek, yerine 24 Aralıkta Kanijeli Siyavuş Paşa atandı. Ferhad Paşa da Şark serdarı oldu. Eski veziriazamın Üsküdar'daki sarayında oturmasına izin verilmeyerek, "İstanbul zahiresine sıklet vermesün, Malkara otlu ve sulu yerdür, anda karar eylesün," denilerek Malkara'ya sürgün edildi.

İlk İngiltere elçisinin, I. Kraliçe Elizabeth'i temsilen 26 Mart 1583'te gemiyle İstanbul'a gelişi heyecan uyandırdı. "Susan of London" adlı gemi Yedikule açıklarında demirledi. Elçi William Harborne'un İstanbul limanına girişi, Venedik ve Fransız balyoslarını telaşlandırdı. İngiltere elçisi, III. Murad'a pek değerli hediyeler sunduktan sonra, ülkesi tüccarlarına Osmanlı topraklarında serbest ticaret hakkı tanıyan bir ferman elde etmeyi başardı. İngiltere'ye gönderdiği raporlarda hayli ilginç bilgilere yer veren Harborne, çarşı pazar, bedesten yaşamlarını, saray, konak ve tarihi yapıları, meydanları uzun uzun anlatmıştır. Onunla birlikte ve daha sonra gelen İngilizler de III. Murad dönemini anlatan değerli yapıtlar bırakmışlardır. Bunlardan, John Sanderson'ın seyahatnâmesiyle günlük yaşamdan tabloları içeren albümler önemlidir.

7 Aralık 1583'te Nûrubânu Valide Sultan öldü. Cenaze alayına devlet erkânıyla birlikte III. Murad da katıldı. Nûrubânu, Fatih Camiinde kılınan namazdan sonra Ayasofya'da II. Selim Türbesine defnedildi. Bundan bir hafta sonra da Şehzâde Mehmed sancağa çıktı. Meşale Savaşını kazanarak Şirvan'ın merkezi Şamahı'yı alan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 30 Haziran 1584'te İstanbul'a gelişi, kent halkına günlerce süren bir bayram havası yaşattı. Şâdumanlık topları atıldı, şölenler verildi. III. Murad, Osman Paşa'nın hizmetlerinden memnun olarak, onu Siyavuş Paşa'nın yerine 28 Temmuzda veziriazamlığa atadı. Aynı günlerde İstanbul'da, halkın aymazlığından ötürü Tanrı'nın bir cezası sayılan ve bu nedenle de "mübarek taun" denilen veba salgını başladı. Ahlar ve ağlayışlar göklere yükseldi. Ölenlerin sayısı belli değildi. Diğer yandan yeni bir seferin hazırlıkları sürüyordu. Kasım ayı sonuna doğru Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Osman Paşa, Kırım'da çıkan sorun nedeniyle Üsküdar'dan hareket ederken donanma da Karadeniz'e çıktı.

1585 Ramazanını (Ağustos) Eski Sarayda geçiren III. Murad kadir alayı için Süleymaniye Camiine gitti. Ertesi gün, Topkapı Sarayındaki yeni hasodanın, Divanhanenin, havuz ve hamamların yapımı

tamamlandığından buraya taşındı. Mısır'dan dönen İbrahim Paşa, III. Murad'a hediyelerini bayram alayından sonra sundu. Bunlar arasında 80 bin miskal altından yapılan üzeri zümrüt işlemeli taht da (cülûs tahtı) vardı. Padişah, İbrahim Paşa'ya Atmeydanı Sarayını (İbrahim Paşa Sarayı) verdi. Azerbaycan'ın fethi haberinin gelmesi üzerine Aralık 1585'te üç gün üç gece şenlikler yapıldı. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Acıçay menzilinde öldüğü haberiyse üzüntü nedeni oldu. 1 Aralık 1585'te Hadım Mesih Paşa veziriazamlığa, Ferhad Paşa Şark serdarlığına atandılar. Divan çalışmalarına müdahalelere tepki gösteren Mesih Paşa 14 Nisan 1586'da istifa etti ve Siyavuş Paşa ikinci kez veziriazam oldu. Mayıs ayında, Vezir İbrahim Paşa, III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'la evlendi. Kılıç Ali Paşa'nın sağdıç olduğu düğünde, Ayşe Sultan'a gönderilen hediyeler arasında cevahir işlemeli istefanlar, elmas, yakut, lal ve zümrüt işli levhler, bilezikler, Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa'nın gönderdiği duvak ve çizme, İstanbul şekercilerinin hazırladıkları şekerleme sepet ve tepsileri de vardı. Düğünde davetlilere giydirilen üç bin hilat, nikâh mihri olarak ödenen 300 bin altın, art arda ziyafetler, eğlence ve gösteriler, hanende ve sazendelerin konserleri, gelin sultanın eski geleneklere göre kırmızı atlas cibinlikle Eski Saraydan çıkarılışı ve gelin alayı, halka heyecanlı günler yaşattı.

III. Murad, Ağustos 1586'da Tersane Bahçesinde bir süre kalarak yeni yapılan baştardanın denize indirilişinde hazır bulundu. İki yıl önceki salgından daha korkunç bir veba salgını, İstanbul'da ve ülkenin başka bölgelerinde öylesine etkili oldu ki, "yakub yıkmaduk ev ve insan" bırakmadı. Tarihçi Mustafa Selanikî'nin deyişiyle, "Sâki-yi ecel câm-ı mevti sunub meclis be-meclis devr etdi." Buharalı Nakşibendi ulularından Taşkendî Şeyh Ahmed Sadık da vebadan öldü. Cenazesi, III. Murad'ın buyruğuyla, devlet töreni yapılarak kaldırıldı. Veba salgını izleyen yıllarda da sürdü ve ancak 1590'a doğru etkisini yitirdi.

1587'de İstanbul Kadısı Ali Efendi, kentteki Yahudilerin şeriata aykırı olarak cariye satın almalarını önlemek için yasakçı ve muhzırlarla Yahudi evlerine baskınlar düzenletti. Bu evlerde çok sayıda cariye bulununca İstanbul'da karışıklıklar başladı. III. Murad, Ali Efendi'yi azlederek, babası II. Selim'in dostlarından Hubbî Mollası Muhyiddin'i İstanbul kadılığına atadı. 21 Haziran 1587'de ölen Kap-

tanıderya Kılıç Ali Paşa'nın malları, ertesi gün padişahın emriyle müsadere edildi. 60 kese nakit altını ve 500 bin altına ulaşan mallarının bedeli hazineye devredildi. Hz. Muhammed'in doğum günü olan 12 Rebiülevvel gecesi münasebetiyle 9 Şubat 1588 akşamı İstanbul'da büyük camilerin minareleri kandillerle donatıldı. Bundan sonra diğer kutsal günlerde de kandil yakma gelenekleştiğinden, halk arasında böyle gecelere "kandil," "kandil-i şerif" denmiştir. Yaptığı anıtsal eserlerle İstanbul'a yepyeni bir siluet kazandıran Mimarbaşı Koca Sinan 9 Nisan 1588'de öldü ve Süleymaniye'deki türbesine gömüldü.

2 Nisan 1589'da İstanbul'da gergin bir gün yaşandı. Tarihe, Beylerbeyi Vak'ası olarak geçen o günkü eylemde, kapıkulu sipahileri, ulufe akçelerinin düşük ayarlı gümüşten kesilmiş olması nedeniyle saraya yürüdüler. III. Murad, gözü dönmüş eylemcilerin, "Yerine başka padişah buluruz!" tehdidi karşısında Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa ile Defterdar Mahmud Efendi'yi Sofalı Çınar altında idam ettirirken, Veziriazam Siyavuş Paşa'yla şeyhülislamı da görevlerinden uzaklaştırarak olayı yatıştırmak zorunda kaldı. Koca Sinan Paşa'yı aynı gün ikinci kez veziriazamlığa getirdi. 10 Nisan 1589'daki büyük yangında Kapalıçarşı bedestenleri, Bitpazarı, Gedikpaşa hamamı çevreleri ile birçok mahalle 24 saat boyunca yandı. Yeniçeriler, söndürmeden çok, yağmaya giriştiler. Yangın yerleri ise zenginlere mülk oldu.

28 Aralık 1589'da elçi olarak İstanbul'a gelen İran Şehzâdesi Haydar Mirza'ya, tarihçi Selanikî Mustafa Efendi mihmandarlık etti. Bin kişilik maiyeti olan elçiyle beraberindeki Mehdi Kulî için Pertev Paşa Sarayı hazırlandı. Pendik'te karşılanan elçilik heyetini görmek isteyenler, Üsküdar'a kadar yol boyunca her tarafı doldurduğundan, ortalık mahşere dönmüş, "er ile avret" seçilemez olmuştu. Tören alaylarının elçiyi Üsküdar'daki karşılayışı da görkemli oldu. İstanbul'daysa çarşı pazar kapanmış; herkes tersane kadırgalarına binip Anadolu yakasına geçmiş kent ıssızlaşmıştı. Karşılamadan sonra bu kez Üsküdar'dan İstanbul'a geçişte izdiham yaşandı, halkın çoğu karanlığa kaldı. Bu, İstanbul'da yaşanmayan bir durumdu. Herkes ne yapacağını şaşırdı. "Güneş görmeyen hatunlar ta yatsu namazına değin" evlerine varamadılar. Ya tanıdıklarına konuk oldular ya yollarda zamparaların tuzağına düştüler. Yüzlerce kadın, çaresizlikten Sultan Bayezid (Patrona) hamamına girip sabahladılar. Evlerde nahoş olay-

lar yaşandı, eşlerin araları açıldı, kimileri boşandı. Zendostlar içinse o gün bulunmaz bir fırsat olmuştu. İran şehzâdesinin gelişi gecikince saray avlularında ve Divanhanede kandiller yakıldı, içeriden şamdanlar getirtildi. Elçilik heyetinin 1500 atı, yük taşıyan 336 baş katırı ve devesi Üsküdar kervansarayına bağlandı. Elçilik heyetine her gün için 100 koyun, 10 kile şeker, 100 parça balmumu, mutfak ve diğer gereksinimleri için de buna göre sebze, baharat ve diğer malzeme tahsis edilmişti. Ertesi gün Haydar Mirza, III. Murad'ın huzuruna çıkarak hediyelerini sunup İran şahının barış dileğini bildirdi. Hediyeler arasında, çok özenli yazılıp ciltlenmiş Kuran'lar, *Şehnâme*, *Hamse-i Nizamî*, *Külliyat-ı Hakanî*, *Yusuf ü Züleyhâ*, *Hâfız Divanı*, *Mahzenü'l-Esrar*, *Rubaiyyat-ı Hayyam*, *Cemşid ü Hurşid* gibi İran klasikleri de vardı.

1590 Martında Anadolu'yu saran Celâli kalabalıklarının sergerdelerinden Mehdi Kethüdası diye ünlenen Yahya'nın, iç organları boşaltılmış cesedi İstanbul'a getirilerek Bayezid Camii avlusunda eskiden remmallik yaptığı yerde kazığa oturtulup teşhir edildi. Temmuz ayında irsaliyelerin tahsilinde yeterince çaba göstermeyen bazı Rumeli kadıları tutuklanınca İstanbul'daki ulema efendiler, danişmendler ve suhteler kahvehanelere dağılıp "Ulemaya bu ihanet nedür? Cümlemize sirayet eder!" dedirttiler. III. Murad, bunları yönlendiren yedi kadıyı Yedikule'de tutuklattı.

Mart 1591 başında Eski Bedestende bir soygun gerçekleştirildi. Bunun, öğle vakti bütün hacegilerin namaza gittiği bir sırada bedesteni iyi bilenlerce yapıldığı anlaşıldı. İstanbul Kadısı Çivizâde Ali Çelebi, Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa ve Subaşı Rıdvan Çavuş, 15 gün bedesteni açtırmayarak soruşturma yaptılar. Kimi esnaf zincire vurulup işkenceye koşuldu. Sonuçta, bedestenin Kuyumcular kapısında misk amber satan bir Acemin dükkânında, çalınan bütün paralar bulundu.

III. Murad, İstanbul'un en önemli sorunlarından olan odun gereksinimi için kendisine önerilen projeyi başlangıçta uygun bularak 6 Mart 1591'de bir ferman çıkardı. Buna göre, Kanuni Süleyman döneminde (1520-1566) Mimar Sinan'la Kiriz Nikola'nın tasarısı olan İzmit Körfezi ile Ayan (Sapanca) Gölü arasında bir kanal açılması, bu gölle de Sakarya arasının bağlanması tasarlanmıştı. Bu kez aynı projeyi Veziriazam Sinan Paşa canlandırmak istedi. Mimarlar buldurup işin üstüne düştü. Sakarya'dan ark açılıp nehir suyunun göle

akıtılması için yer yer rakımlar ölçüldü; planlar padişaha sunuldu. Bir yılda hazırlıklar tamamlandı. Otuz bin usta, işçi, ırgat yazıldı. Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa mübaşir atandı. Kazıların başlatılacağı Hendek'e giden Veziriazam Sinan Paşa, üç gün kalıp mimar ve mühendislerle görüştü. Dönüşünde de durumu padişaha arz etti. Bu bağlantı sağlandığında Bolu ve Kocaeli'nden İstanbul'a daha çok odun ve kereste sevk edileceği, Tersane'nin gemi kerestesi gereksiniminin de kolay yoldan sağlanacağı kesinken, odun ve kereste işini tekellerinde tutanlar el altından ve doğal ki, saraya rüşvetler akıtarak projeye onay veren III. Murad'ın ikinci bir fermanla işi durdurmasını sağladılar. Padişah sözde donanmaya öncelik verilmesini isteyerek çalışmaları durdurtmuştu! Sinan Paşa'nın karşıtlarıysa, padişaha, "Sinan kulunuz kendi nâm ve şânını yüceltip hâşâ padişahımızı unutturmaya niyet gütmektedir," demekteydiler.

III. Murad, 1591 Nevruzunda eğlenmek ve dinlenmek için kıyıdaki Sultan Bayezid Köşküne indiğinde peremelere dolan Galata halkı gelip Galata kadısının kötülüklerinden yakındılar. Kadı Abdullah Efendi azledildi. Yapımına 1590'da başlanan ve bütün masrafı Veziriazam Sinan Paşa tarafından karşılandığı için onun adıyla anılan ve İncili Köşk de denen, kıyı surları üstündeki yeni köşk, mayıs ayında tamamlandı. Mimar Davud Ağa'nın yaptığı, bir cephesi Boğaz'a ve Marmara'ya, bir cephesi de sarayın Kabak Meydanına bakan Sinanpaşa Köşkünde, III. Murad'ın da katılımıyla bir açılış şöleni düzenlendi. Köşk önünde yapılan "kayıklar koşusuna ve peremeler yarışına ödüller" konuldu. Kabak Meydanında da silahşorlar hüner gösterdiler.

1591'de Temmuza rastlayan Ramazan içinde Tophane Çarşısında çıkan yangını söndürmekten dönen Yeniçeriler, III. Murad'ın harem kethüdası Canfeda Kadın'ın kardeşi Diyarbekir Beylerbeyi Deli İbrahim Paşa'nın kapısı önünde toplandı. Halka yaptığı kötülükleri sayıp dökerek öldürülen bir yoldaşlarının öcünü almaya ant içtiklerini haykırdılar. Ellerinde baltalar ve nacaklar, "Hukuk-ı nas görülsün! Biz bu heriften öcümüzü almaz mıyız?" dediler. Kapıya yüklenip içeri girdiler. Otluğu ateşe verdiler. İbrahim Paşa, paralar saçıp kaçmaya çalıştı. Yeniçeriler buldukları her şeyi, hatta paşanın III. Murad'a hediye edeceği mücevherli eşyayı, akmişe ipeklileri kapıştılar. Konağı kül edip odalarına gittiler. Ertesi günkü ulufe divanında eyleme geçtiler. İbrahim Paşa'nın yolsuzluklarını anlattılar. Padişah, İbrahim

Paşa'yı azledip Rumelihisarı'na kapattırdı. Hocalar ve vaizler ise bu olayın uzun zamandan beri camilerde cemaatle yaptıkları duaların bir sonucu olduğuna halkı inandırmaya çalışmaktaydılar. Çok geçmeden, Canfeda Kadın'ın baskısı sonucu III. Murad, İbrahim Paşa'yı bağışlayıp Diyarbekir beylerbeyliğine gönderdi. 1 Ağustos 1591'de Sinan Paşa azledilerek eski Şark serdarı Ferhad Paşa veziriazam atandı. 30 Ağustosta İran Elçisi Kara Ahmed Sultan, 3 Eylülde de Gilan Hakimi Han Ahmed'in elçisi Hüsameddin Tâcir, İstanbul'a gelip hediye ve nâmeleriyle huzura çıktılar. 16 Eylülde de Lehistan Elçisi III. Murad tarafından kabul edildi.

Mart 1592'de divana başvuran Erzurumlular, kentlerinde yurt tutan Yeniçerilerin geçimlerine engel olmaları nedeniyle terk-i vatan etmek zorunda kaldıklarını yakındılarsa da, Erzurum'daki Yeniçeri ve sipahilerden tam tersi bilgiler ulaşınca şikâyetçilerin kimi tutuklandı, kimi sorgulanıp asıldı. 4 Nisan 1592'de divan toplantısına gelen Veziriazam Ferhad Paşa'nın yolunu kesen Yeniçeriler, "Erzurum'dan gelenler asılarak bizim hakkımız alınmış mıdır?" deyip paşaya saldırdılar. Şatırlar güçlükle engel olup Ferhad Paşa'yı kurtardılar. Yeniçeriler o günkü ulufe divanında çorbayı tepip serkeşliğe yönelince, III. Murad, silahdar ağa aracılığıyla önlemler aldırdı. Ferhad Paşa azledilip o gün Siyavuş Paşa üçüncü kez veziriazam oldu.

O dönemde halk tarafından "başıbüyükler" diye anılan muhtekir ve madrabazlar kente gelen yiyecek maddelerini kendi yöntemleriyle türlü zamlar bindirip piyasaya sürmekteydiler. Bunların, Haliç'teki iskelelerde büyük mahzen ve ambarları vardı. III. Murad, ne kadar madrabaz mahzeni varsa hepsinin yıkılması için emir verdi. Bu operasyondan sonra tahıl ve zahire fiyatları yarıya düştü. Bundan zarar görenler, III. Murad'ın hasta olduğu söylentisini yaydılar. Halk o yılki Ramazanı (Haziran-Temmuz 1592) endişe içinde geçirdi. Padişahın bir süre cuma selamlıklarına çıkmaması, söylentileri güçlendirse de bayram alayına çıkması herkesi sevindirdi.

Temmuz 1592'de veba salgını bir kez daha ortalığı kavurdu. 12 Temmuz 1592'de Okmeydanı'nda vebadan kurtuluş için dua edildi. Salgının giderek yayılması üzerine bu kez III. Murad, "taun u vebadan halâs içün" halkı Alemdağı'na duaya çağırdı. Bütün din bilginleri, şeyhler ve halk, donanma kadırgaları ile Anadoluhisarı'na geçirildi. Hemen herkes bu çağrıya koştuğundan İstanbul'da kimse kalmadı.

Çarşı ve dükkânlar kapandı; binlerce insan, yaya ya da arabalarla Alemdağı'na yürüdü. Bir gece Alemdağı'nda kalınıp ertesi seherde "cemiyet-i azim"le dualar edildi. Padişah sadakası kurbanlar kesilip Bostancıbaşı tarafından onca kalabalığa sofralar donatıldı. İstanbul tarihinin en kalabalık sofraları kurulup kaldırıldı. Kadı sicillerine göre, dua öncesinde her gün İstanbul kapılarından ortalama 325 cenaze çıkarken, duadan sonra bu sayı 100'e düştü, yatanlar kalkmaya, hastalar iyileşmeye başladı. Veba illetinin İstanbul'dan uzaklaşması dileğiyle kent zindanlarındaki mahkûmlardan yeterince ceza çekenler de serbest bırakıldı.

Ülkesi Safevilerce istila edilen ve elçi göndererek III. Murad'dan yardım isteyen Gilan Hakimi Han Ahmed, Osmanlı topraklarına sığınarak 12 Ocak 1593'te İstanbul'a geldi. Selanikî Mustafa Efendi'nin mihmandarlığında Kırkçeşme'deki Yusuf Paşa Sarayına yerleşti ve ödenek bağlandı. Üç ay konuk kaldıktan sonra Kerbelâ'ya giden Han Ahmed'in bu ziyareti, Osmanlı-İran barışının bozulmasına neden oldu.

26 Ocak 1593'te yine bir ulufe divanında, sipahiler mevaciplerini tam alamadıkları için Divanhaneye yürüdüler. Çavuş ve kapıcılarla aralarında kavga çıktı. Ortalığı birbirine kattılar. Vezirlere taş yağdırdılar. Veziriazam Siyavuş Paşa ile Başdefterdar Emin Paşa'nın ve harem kethüdası Canfeda Kadın'ın başlarını istediler. Sarayın Alay ve Adalet meydanları mahşere döndü. Sipahiler ek ödeme önerisini de reddettiler. İki namaz arası böylece geçti. Bir kazasker Kuran hükümlerinden söz edip yatıştırmak isteyince, "Biz ânı bilirüz, gerekmez!" dediler. "Kâfir olursunuz!" dendiğinde ise "Biz çoktan kâfir olduk. Hemen bize defterdarın ve kethüda kadının başlarını getirin!" yanıtını verdiler. Başdefterdarın seyyid olduğu, şer'an idam edilemeyeceği hatırlatılınca, "İsterse Hasan ve Hüseyin olsun!" diye bağırdılar. Bostancılarla baltacıların silahlanıp gelmeleri, Yeniçeri ağasının da Yeniçeri bölükleriyle saray dışını tutmuş olması karşısında ise dikbaşlılığı bırakıp korkuya kapıldılar. Kaçmaya yönelen sipahileri, Divan avlusundaki odunları kapan kapıcılar kovalarken saray kapılarında ezilip ölenler oldu. Kapılar kapatılıp içeride katliam başlatıldı. Mutfaklara, koğuşlara odalara sığınan sipahiler öldürüldü. Dışarı çıkabilenleri de Yeniçeri Ağası değneklerle haklattı. Ertesi gün avlulardan, saray çevresinden toplanan sipahi cesetleri denize atıldı. Siyavuş Paşa ve defterdar azledildi. Koca Sinan Paşa üçüncü kez veziriazam oldu.

6 Mayıs 1593'te gece temcit vaktinde "zelzele-i azim" oldu. Halk korku içinde sokaklara dökülüp duaya koyuldu. Herkes bu afeti, halkın aymazlığına, ümmetlikle bağdaşmayan gidişata yormaktaydı. On gün sonra, Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa Sarayında, rehin Safevi Şehzâdesi Haydar Mirza'nın sünnet düğünü yapıldı.

Avusturya'yla ilişkilerin bozulması ve savaş olasılığı yüzünden 4 Temmuz günü İstanbul'daki Nemçe elçisi tutuklanırken ordunun ve donanmanın hazırlanması emri verildi. O gün, Topkapı Sarayının kıyı köşklerinden bir yenisi daha (eski Sultan Bayezid Köşkü yerinde) tamamlandı. 20 Temmuz 1593'te Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Sinan Paşa, Avusturya seferi için Rüstem Çelebi Çayırına ordugâh kurdu. Ağustos sonunda Rumeli hisarındaki gayrımüslim mahkûmlar, kulenin kubbesini delip döşek çarşaflarından halat yaparak kaçtılar. Padişahın buyruğuyla kale dizdarı ve kethüdası idam edildi. Kaçanlarınsa, kadın giysileriyle gayrımüslim evlerinde gizlendikten sonra bir Venedik gemisine bindikleri öğrenildi. İstanbul'a gelen İngiltere Elçisi Richard Wrag, 19 Ekim 1593'te huzura çıktı. Wrag, İngiltere'ye yolladığı raporda, Avusturya cephesine gönderilmek istenen askerlerin Doğu cephesinden geldiklerini, yağmadan başka şey düşünmediklerini, III. Murad'ın savaşa gitmekte çok isteksiz olduğunu anlatıyordu. Padişah, 1593'ün son günlerinde görkemli bir düğünle kızı Fâtıma Sultan'ı Vezir Halil Paşa ile evlendirdi. Gelin alayında tepsi ve sepette, şekerden yapılma filler, aslanlar, atlar, develer, zürafalar, çeşit çeşit kuşlar taşındı, nahıllar, çiçek sepetleri göz kamaştırdı. Fâtıma Sultan'ı almak için Eski Saraya davul ve nakkâreyle gidildi. Padişah düğün alayını sarayda, sur üstündeki bir şahnişinden izledi.

Saraya dönük yolsuzluk dedikodularının her gün biraz daha artması, padişah üzerinde aşırı etkisi olan ve nedimliğe yükseltilen maskara Cehud Cüce'nin vezirlere bile hakaretlerde bulunması; gittiği yerleri haraca kesen, İstanbul'a gelişlerinde de padişaha değerli hediyeler sunarak görevde kalmayı başaran Deli İbrahim Paşa'nın zulümleri her yerde konuşuluyordu. III. Murad, uyarılar üzerine Cehud Cüce'yi saraydan attırıp mallarını müsadare ettirdi. Onunla rüşvet ve yolsuzluk ortaklığı olan defterdar, muhasebeci, çavuş vd azledildi. Ama başta saray, hiçbir yerde rüşvetsiz iş gördürme olanağı yoktu. Rüşvet vermek ve almak apaçık pazarlıkla yapılmaktaydı. Diyarbekir'e dönmek için Üsküdar'a geçen Deli İbrahim Paşa

şikâyetler üzerine tutuklanarak boynuna, ayaklarına zincirler vurulup Rumelihisarı'na kapatıldı. Öte yandan, Macaristan'daki kalelerde muhafızken görevlerini bırakıp İstanbul'a gelen dirlikli askerler ve kapıkulları kentte kapı kapı dolaşıp dilenirlerken, "Kâfirler çok dürüst, bize kötülükleri olmadı, kimseyi öldürmüyorlar. Sayıları ise bizden kat kat fazla. Sınırlara ne mevacip, ne erzak ne de cephane geliyor!" diyerek halkın moralini bozmaktaydılar.

Eylül 1594'teki bir olay, sarayda neler döndüğünü ortaya çıkardı. Cevahirci bir Yahudinin, saray baltacısı Rıdvan'a verip hareme gönderdiği murassa kemerle sorgucun ne olduğu öğrenilmediği gibi, Yahudi de ortadan kaybolmuştu. Baltacı Rıdvan'ın Yahudiyi boğup cesedini sakladığı saptandı. Usulen sorguya çekilmek istenince, sarayın bu tür işlerini ve rüşvet pazarlıklarını yürüttüğünü, fazla sıkıştırılırsa çok şeyler açıklayacağını bildirip, sarayda rüşvete bulaşmayanın olmadığını ileri sürdü. Olay örtbas edildi. İstanbul'da rüşvet kadar ribahorluk denen tefecilik de yaygındı. Yönetim işlerini eski kuralları hiçe sayarak üstlenenler tefecilerle ortaktı. Biri beşe, hatta ona faize vermek yaygındı. "Akçeler alınub kapudan kapuya rüşvetler verilüb üslûb-ı sabık ile" faizcilik yapılmaktaydı. Öte yandan mukataa ve iltizam ihalelerinde, Haremin baskısıyla Müslüman ve dürüst kişilere değil, bol rüşvet veren gayrımüslimlere, en çok da Yahudilere öncelik tanınmakta, bunun için de, "Hazine mühimdir, ümerâ ve hükkâm elinde mal hâsıl olmaz, kendülere sa'y ederler, hazineye kefere enfâdur," gerekçesi ileri sürülmekteydi. Diğer yandan kadılar ve naipler de işlem ve davaları rüşvetle yürütmekteydiler. Örneğin Eyüp'te esnaflık eden Balaban'ın vakıf dükkânını kadı, şer'e aykırı olarak başkasına vermiş; padişah, Balaban'ın arzuhalini doğrudan Kazasker Bostanzâde'ye havale etmiş, kazaskerce davaya bakılmış ve Balaban haklı çıkmışsa da, bir süre sonra dükkân yine Kuş Yahya'ya kiralanmıştı.

III. Murad'ın 20 yıllık saltanatının sonuna doğru, Kasım 1594'te Ayasofya-yı Kebir Çarşısında (Kapalıçarşı) çıkan yangında çok sayıda ev ve dükkân yandı. Yeniçeriler ve acemioğlanları yangın söndürme gerekçesiyle binaları tahrip edip içindekileri yağmaladılar. Saraya yakın bir semtteki bu felaketten etkilenen ve rahatsız olan III. Murad, babası II. Selim gibi, "Civarımızda bu alâmet bize işarettir" diyerek yangını ölümünün yakın olduğuna yorumladı.

1594'ün son günlerinde İstanbul'da padişahın ölümcül hastalığı konuşulmaya başlandı. Divan çalışmaları düzenli sürdürülerek III. Murad'ın iyi olduğu izlenimi verilmekteydi. Hekimler ilk tanıyı soğukalgınlığı olarak koydular ve kış soğuklarının tehlike göstereceğinden kaygılandılar. Hastalık ilerleyince mesanede taş olduğu saptandı. İstanbul'daki elçiler, kendi hükümetlerine, padişahın böbrek taşı ve tümörden rahatsız olduğunu, hekimlerin uygulamak istediği tedavileri kabul etmediğini, buz tedavisini tercih ettiğini, bu yüzden de soğuk aldığını yazmışlardı. Birkaç gün, iyileştiği haberi yayıldı. Bu bile çarşı pazar yaşamını olumlu etkiledi ama sonra, ağır hasta olduğu, ardından da öldüğü söylentileri yayıldı. Kentte, evlerin dükkânların yağmalanacağı korkusu çıktı. Padişahın 15-16 Ocak 1595 gecesinde vuku bulan ölümü resmen gizlendi ve Manisa'daki Şehzâde Mehmed'e haber gönderildi. Gerçi durumu kent halkından bilmeyen yoktu. Venedik elçisi bir notunda, "Murad'ın ölümünden sonraki 11 gün boyunca İstanbul'da birçok insan öldürüldü. Sarayda da karışıklık var. Her gece silah sesleri duyuluyor!" diye yazmıştı. III. Mehmed'in, tıpkı babasının 20 yıl önce yaptığı gibi, kar kış demeden Mudanya'ya inip rastladığı ilk tekneyle İstanbul'a gelmesi ve tahta geçmesinden sonra III. Murad'ın ölümü resmen açıklandı. O gün cenazesi törenle kaldırılıp Ayasofya avlusunda II. Selim Türbesinin yanına gömüldü.

Yabancı ressamların yaptıkları portreler, III. Murad'ı, fiziğinin gerçek çizgileriyle yansıtır. Ablak yüzlü, kartal burunlu, iri badem gözlü, küçük ağızlı, açık tenli, kırmızı yanaklı ve kumral seyrek sakallıydı. Mücevhere, takılara aşırı düşkündü. Sarığına paha biçilmez sorguçlar takardı. Sanata müziğe ve edebiyata ilgisi sonraki padişahların hepsinden daha fazla olmuştur. Yabancı elçilerin kendisine değerli kitaplar hediye etmeleri, İstanbullu sanatçıların da ona divanlar, minyatürlü eserler sunmaları bu ilgisine bağlanabilir. Saltanatı sırasındaki sûr-ı hümayunlar, elçiler için düzenlenen şenlikler; sanat, spor ve folklor açılarından İstanbul'un ulaştığı düzeyin kanıtlarıdır. Eğlenceye ve müziğe tutkun olan III. Murad'ın çevresi müzisyenler, rakkaslar, rakkaseler, mukallidler, maskaralar ve cücelerle dolmuştu. Bunlara ve eğlencelere sarf ettiği paralardan dolayı saray giderleri sürekli artmış ve ölümünde bıraktığı 800 yük borç, iç hazineden ödenmişti. Kadına ve harem yaşamına düşkünlükte Osmanlı padi-

şahlarının ilk sırasında yer aldığı gibi, çocuklarının sayısıyla da rekor sahibidir. Uğursuzluğa inandığı için çevresinde birçok müneccim, remmal, okuyucu ve şeyh vardı. Buna karşılık dünya tarihine ilgi duyar, çağdaşı hükümdarların siyasetlerini ve savaşlarını öğrenmek isterdi. Gördüğü rüyaları Halveti Şeyhi Şücâ'ya anlatarak ya da yazıp göndererek tabir ettirirmiş. Nakşibendi Şeyhi Şaban Efendi'yle de yakınlığı vardı. cuma selamlıklarını zaman zaman aksatır, camiye gitmezdi. Medine'de bir medrese ve imaret yaptırarak, ayrıca babası II. Selim döneminde (1566-1574) başlatılan Kâbe'nin onarımını tamamlatarak dindarlığını kanıtlamak istemiştir. Telkinlere kapılan bu padişahın şairlere, din bilginlerine saygısı, cömertçe davranışları çokça övülmüştür. Takiyeddin'in yaptığı rasathaneyi yıktırması, kişiliğine yakışmayan bir davranış kabul edilir. Hoca Saadeddin Efendi'nin devlet yönetimine ilişkin uyarılarına önem verse de Şemsi Ahmed Paşa'nın telkinleriyle rüşvete dayalı bir yönetime giderek alışmıştır. III. Murad'ı en çok etki altında bırakanlarsa Safiye Sultan, Harem kethüdası Canfeda, vekilharç Raziye kadınlar, annesi Nûrubânu Sultan ve Yahudi Ester Kira idi.

Döneminde aşırı enflasyon yaşanmış, gümüş paranın değeriyle sürekli oynanmış, yiyecek fiyatları artmıştı. 600 dirhem gümüşten 400 akçe kesilmesi gerekirken 800 akçe kesilmekteydi ki bu, yüzde 100'lük bir enflasyon demekti. Aynı nedenle ücretlilerin alım gücü yarıya düşmüş, bunun kaçınılmaz sonucu kapıkulu ayaklanmaları olmuştur. III. Murad'ın Kapukulu Ocaklarına "esnaf-ı ecnebiye ve erazil-i nâs" denen ve Acemi Ocağından yetişmeyen, cambaz, perendebaz, hokkabaz vb kişilerin alınması, ocak disiplinine indirilen en büyük darbe sayılmıştır. Diğer yandan, padişahın zaaflarını bilenlerin, köle sınıfından olmayan güzel oğlanları ve kızları beceri eğitiminden geçirip "kuldur" diyerek hediye etmeleri, hürlerin girmesi yasak olan Harem-i Hümayunun geleneğini ve iç disiplinini bozmuş, alımlı ve yakışıklı gençler, Enderun koğuşlarında içoğlanlarının, güzel kızlar da harem dairesinde cariyelerin arasına karışmıştır.

İstanbul nüfusunun iyice arttığı, ülkenin her tarafından başkente göçlerin yoğunlaştığı bu dönemde, özellikle Anadolu'da mal ve can güvenliği kalmadığı gibi, iskân, beslenme, taşımacılık, salgınlar başlıca sorunlardı. Eski disiplinler çözüldüğünden, "kul vezirden, halk kadıdan korkmaz" olmuştu. Tüccarlar, dünyanın dört buca-

ğından malın en iyisini, ürünün en kalitelisini Osmanlı kentlerine ve öncelikli de İstanbul'a getirip pazarlarlarken, gümrük vergisinin artırılması yüzünden eski bolluk ve kalite kalmamış, gümrük işleri Yahudi mültezimlerin tekeline geçmişti. Müslüman tüccarlarsa Yahudi mültezimlere vergi ödemektense, hileli yollardan ya da rüşvetle iş görmeyi tercih ediyorlardı.

Türkçe, Arapça, Farsça divanları olan III. Murad'ın, *Fütuhat-ı Sıyam* adlı, tasavvuf konulu bir eseri de vardır. "*Söyle Muradî bana doğru haber / Derdime dermânımı gördün mü hiç?*" dizelerini içeren gazeli yalın ve samimidir. Osmanlı padişahlarının en kültürlülerinden olan bu padişah, "Muradî," bazen de "Murad" mahlasını kullanmıştır. Hatt-ı hümayunlarını çoğu kez manzum yazarmış. Valiliği sırasında Manisa'daki Muradiye Külliyesini, padişahlığı döneminde İstanbul'da Ayasofya'da babasının, Beşiktaş'ta Yahya Efendi'nin türbelerini, Topkapı Sarayındaki Kasr-ı Şerif adlı hasodayı (Günümüzde yanlış olarak III. Murad Yatak Odası deniyor) yaptırmıştır.

III. Murad'ın saraydaki 27 kızıyla bazıları hamile 200 kadar odalığı Eski Saraya gönderilmiştir. Hasekilerinden adları bilinenler, başta Safiye Sultan, Şemsiruhsar, Nazperver, Şahhuban, Fakriyye, Mihriban'dır. Gözde ve odalıklarının adları ve sayıları bilinmemektedir. Çok sayıdaki kızlarından adı bilinenler Ayşe Sultan, Bosnalı İbrahim sonra Yemişçi Hasan; Fâtıma Sultan Kaptanıderya Halil; Hümâ Sultan, Sokoloviçli Lâla/Kara Mustafa, sonra Nişar Mustafapaşazâde Mehmed; Fahriye Sultan, Sofu Bayram; Mihrümâh Sultan, Mirahur Ahmed paşalarla evlenmişlerdir. Fethiye Sultan, Rukiyye Sultan, Hatice Sultan'la diğerlerinin yaşamları konusunda bilgi yoktur. Eski Saraya gönderilen kızlarından yirmisi veba salgınlarından ölmüş, kimileri de olasılıkla emekli Ocak ağalarıyla evlendirilmiştir. III. Murad'ın çok sevdiği ve sancağa çıkardığı büyük şehzâdesi ve ardılı (III.) Mehmed'den başka şehzâdeleri; 1582'de ölen ve adı bilinmeyen biri ile Ahmed ve 1585'te ölen Süleyman ve Cihangir dışında, Abdullah, Abdurrahman, Alâeddin, Âlemşah, Ali, Bayezid, Cihangir, Hasan, Hüseyin, İshak, Korkud, Mahmud, Murad, Mustafa, Osman, Ömer, Selim, Süleyman, Yakub ve Yusuf; çoğu çocuk yaşlarda, babalarının saltanatında sarayda tutulmuşlar; ağabeyleri III. Mehmed, tahta geçtiği 27 Ocak 1595 gecesi bunları boğdurtmuş; ertesi gün babasının yanına gömdürtmüştür.

13

SULTAN III. MEHMED

Sart Ovası/Manisa, 26 Mayıs 1566 -
İstanbul, 21 Aralık 1603
Saltanatı: 27 Ocak 1595 - 21 Aralık 1603

"Mehmed-i Sâlis," "Eğri Fatihi" olarak da tanınır. Şiirlerinde Adlî mahlasını kullanmıştır. III. Murad ile Venedikli Safiye Sultan'ın oğludur. Annesini Bosnalı, Arnavut asıllı, Dukakinli gösteren kaynaklar vardır. Doğum tarihi kimi kaynaklarda 26 Ocak 1566'dır. Sancaktan gelip tahta çıkan son şehzâdedir. Tahta çıktığı gün 19 erkek kardeşini boğdurtarak, vahşiyane bir iz bırakmıştır. Döneminde Avusturya savaşları, Eflâk-Boğdan ve Erdel sorunları, doğuda İran'la olan sınır savaşları genişleyerek sürdüğü gibi, Anadolu'daki Celâli Ayaklanmaları da İstanbul'u tehdit edici boyutlara ulaşmış; saltanatı boyunca sık sık para değeri belirlenmiş, arada iç hazineden gümüş ve altın çıkartılarak hazine açığı kapatılmaya çalışılmış; 1599'da 1 dirhem gümüşten 9,5 akçe kesilerek geçici bir istikrar sağlanabilmiştir. Uzun bir aradan sonra ve III. Murad Türbesinin yapım masrafları

nedeniyle bakır para (mangır) kesimi de dönemindedir. Yine, gayrımüslimlerin, belli koşullarla köle ve cariye edinmelerine –gümrük gelirini artırmak için– izin verilmiş; Fransa, İngiltere, İspanya, Hollanda, Venedik ve Lehistan'dan gelen elçilerle yeni ticari antlaşmalar imzalanmıştır. Sefere çıkmayan büyükbabası II. Selim ve babası III. Murad'dan sonra çıktığı Avusturya seferinde Eğri (Eğer, Erlan) Kalesinin fethi, büyük atası Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine eş tutularak III. Mehmed'e de "Eğri Fatihi" sanı verilmiştir.

Mehmed, babası (III.) Murad Manisa'da, büyükbabası (II.) Selim Kütahya'da valiyken, atası Kanuni Sultan Süleyman'ın Zivetgar seferine çıktığı günlerde Sart Ovasında doğdu. İlk şehzâdelik eğitimini Manisa Sarayında aldı. Hocası Cafer Efendi'ydi. 1574'te II. Selim'in ölümü üzerine babası tahta çıkınca İstanbul'a geldi. Saraydaki eğitimini Haydar Efendi ve Pir Mehmed Azmî üstlendi. İyi yetişmesine çok özen gösterildi. III. Murad bu oğluyla farklı biçimde ilgilendi. Onun için Boğaz gezileri düzenletti, eğlensin diye istihkâmlardan 200-300 pare toplar attırdı. 1582'de Atmeydanı'ndaki sünnet düğünü ise Osmanlı tarihinin en görkemli şenliği oldu. Kent, bu vesileyle olağanüstü günler yaşadı ve yüzlerce yabancı konuk ağırlandı. Haziran-temmuz aylarında 51 gün süren sûr-ı hümayun sırasında, 16 yaşındaki Mehmed'in sünnetini Cerrah Mehmed Paşa yaptı. Mehmed, daha bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Aralık 1583'te, hocası Nasuh Nevâlî Efendi, lâlası Mehmed Paşa, müderris, sipahi ağası, divan çavuşu, divan kâtibi gibi her sınıftan yetkin kişilerden kalabalık bir eğitim-öğretim ve hizmet kadrosuyla sancağa çıktı. Saruhan sancakbeyi olarak Manisa'ya gitti. 12 yıl kaldığı Manisa'da hükümdarlığın incelikleri, siyaset bilimi, protokol, binicilik, silah kullanma, din, edebiyat ve müzik konularına eğildi. 3 yıl Manisa'da, 9 yıl İstanbul'da, 12 yıl yine Manisa'da olmak üzere, toplam 24 yıl eğitim-öğretim gördü. Osmanlı padişahlarından hiçbiri bu düzeyde eğitim almamıştır.

III. Murad İstanbul'da çok şiddetli bir kış hüküm sürerken ölünce, Safiye Sultan sarayda önlemler alıp, padişahın ölümünü kimseye duyurmadı. Darüssaade Ağasıyla anlaşarak Bostancıbaşı Ferhad Ağa'yı ivedi olarak Manisa'ya gönderdi. Mehmed, tarihçi Mustafa Selanikî'nin deyimiyle, "yarar atlara binüb güzide yedekler uydurub kar ve tufanda çıkub" güçlükle Mudanya'ya, oradan da Ali Reis'in kadırgasına binerek İstanbul'a geldi. O sırada camilerden cuma salâsı

okunmaktaydı. Yeni padişah saraya çıkar çıkmaz cülûs topları atıldı. Saltanat değişikliği haberinin ulaşabildiği camilerde hutbe III. Mehmed adına okundu. Halk şaşkına döndü. Devlet erkânı karda kışta saraya koştu. Matem giysileri ve siyah şemlelerle gelen vezirler, ulema ve Ocak ağaları, çaprastlı siyah atlas kaftan giymiş, siyah şemle (sarık) bağlamış III. Mehmed'e, Babüssaade önünde biat ettiler. Veziriazam Sinan Paşa cephedeydi. Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi ile bazı Ocak ağaları törenin sonuna yetişebildiler. Cülûs töreni bitince, Şeyhülislamın kıldırdığı namazla III. Murad'ın cenazesi saraydan çıkarılıp Ayasofya avlusuna gömüldü.

Yeni padişah için ilk sorun, hepsi de sarayda tutulan 19 erkek, 27 kız kardeşinin; babasının haremindeki kimileri hamile 200 dolayındaki haseki ve cariyenin ivedilikle tasfiyesiydi. İç biatta huzuruna gelip elini öpen ve bağışlanma dileyen erkek kardeşlerinin en büyükleri 8-13 yaşlarındaydı. III. Mehmed'in saraydaki ilk gecesinde bu şehzâdeler, ana ve dadı kucağından alınıp, kıskıvrak yakalanarak dairelerden toplatıldı. Bir şehzâdenin, gelen dilsizlere önündeki kestane tabağını gösterip, "Bari kestanelerimi yiyeyim!" dediği rivayet edilir. Devlet erkânına da geceleyin "seherde sarayda bulunmaları" için tezkireler yollandı. Anaların, dadıların, cariyelerin göklere yükselen feryatlarını duymayan, haremin "dinsiz ve insafsız" dilsizleri, III. Murad'ın şehzâdeleri Selim'i, Mahmud'u, Hasan'ı, Bayezid'i, Cihangir'i, Süleyman'ı, Abdurrahman'ı, Alâeddin'i, Âlemşah'ı, Ali'yi, Davud'u, Hüseyin'i, İshak'ı, Korkud'u, Murad'ı, Osman'ı, Ömer'i, Yakub'u ve Yusuf'u Karaağalar Dairesinin Dolaplı Kubbesinde boğuverdiler. Körpe ve soğumamış cesetler ivedilikle yıkanıp kefenlendi; puşidelere sarılan tabutlar, kavuk ve sorguçlarla donatıldı. Seherden önce her tabutu dört baltacı ve içoğlanı Babüssaade'den çıkarıp Matbah-ı Âmire revakları altında, Helvahane kapısından aşağı matbah kapısına değin, hazırlanan tahtabentlere sıraladılar. Gece soğuğunda Divanhanede bekleyen devlet erkânı, revak altında cemaat oluşturdu; Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi, her şehzâde için ayrı ayrı cenaze namazı kıldırdı. "Dideler giryân ve diller püryân" idi. 19 tabut saraydan çıkarılıp bir gün önce defnedilen III. Murad'ın ayak ucuna gömüldü. Bu büyük kıyım için dönemin bir ozanı "Şüheda-yı Âl-i Osman" tarihini düşürdü. Bu olay, "nizam-ı âlem" ve "Kanunnâme-i Âl-i Osman" gerekçeleriyle Osmanlı sarayında işlenen cinayetlerin en korkuncudur.

Aynı gün, kar yağışı altında, sarayın bütün arabaları, koçuları ve hayvanları, Saraçhane mafraçları, İstanbul'un hamal beygirleri seferber edilerek III. Murad'ın haremi saraydan çıkarıldı. "Ümm-i veled" (doğurmuş) ya da hamile cariyeler, gözdeler, haremağaları, harem kethüdası Canfeda Kadın, Eski Saraya gönderildi. İzleyen günlerde de III. Murad'ın pek düşkün olduğu ve onlarsız edemediği saray cüceleri, maskaralar, dilsizler, Mısır'a sürüldü. Boşalan Harem dairesi kısa zamanda, III. Mehmed'in annesi Safiye Valide Sultanın kuracağı yeni düzene uygun duruma getirildi.

Bu operasyonları başarıyla sonuçlandıran III. Mehmed 16 Şubat 1595'te, cephedeki Koca Sinan Paşa'yı, "ölü padişahın mührüyle sadaret olmaz" gerekçesiyle azletti ve eski veziriazam sadaret kaymakamı Ferhad Paşa'yı atadı. İstanbul'daki askere cülûs bahşişi dağıtılırken, cephedekilere de gönderildi. Sarayın ve tersanenin esnafa olan borçları, iç hazineden çıkarılan altınlarla ödendi. Kaptanıderyalığa Halil Paşa'yı atayan III. Mehmed, Canfeda Kadın'ın kardeşi olup yolsuzluklarıyla nam salan ve Yedikule'de tutuklu eski Diyarbekir Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı idam ettirdi. 3 Mart 1595'te ilk kez cuma selamlığına çıkarak Ayasofya'ya gitti. Devlet kadrolarında, ilmiye sınıfında ve eyalet yöneticileri arasında geniş çapta değişiklikler sürerken bağlı beyliklere, emirliklere de "ahkâm-ı şerife" gönderildi.

Giderek artan soğuklar, karayel ve kıble fırtınaları nedeniyle gemiler işlemez olmuş, kervanlar durmuştu. Kışın şiddeti, ekmek kıtlığı, sarayda işlenen cinayetler, halk arasında yeni padişahın uğursuzluğuna yorumlanmaya başlandı. Bir somun iki akçeden üç akçeye fırladı. Halk, "ne zaman padişah değişse kıtlık oluyor" demekteydi. Esnaf narhlara uymaz oldu. Fatih Camiinde yapılacak ikinci cuma selamlığı, karın yolları kapaması ve don nedeniyle iptal edildi. Mart sonuna kadar koşullar değişmedi. III. Mehmed'in kılıç alayı ancak nisan ayı başında yapılabildi. III. Murad'ın ölümünün 40. gününde saray mutfağında aşlar pişirilip yoksullara dağıtıldı. Vezirlik verip kendisine danışman yaptığı Lâla Mehmed Paşa'nın, çoğunca da annesi Safiye Sultan'ın güdümünde hareket eden padişah, her hafta bir başka camiye cuma selamlığı düzenleyerek halkın sempatisini kazanma, uyandırdığı nefreti unutturma çabasındaydı. Bir seferinde Ayasofya'dan çıktığında İstanbul'a dökülmüş bulunan Rusçuklu, Silistreli yoksul Müslümanların, atının ayaklarına kapanmalardan

şaşkına döndü. Bu sırada divan çavuşlarıyla Yeniçeriler arasında taşlı sopalı kavga çıktı. III. Mehmed, Yeniçeri ağasını azletti. Cepheden İstanbul'a hareket eden eski veziriazam Koca Sinan Paşa'ya da İstanbul'a girmemesi, Malkara'da oturması için buyruk gönderdi. Ama Sinan Paşa "maruzatım var" diyerek Halkalı'ya kadar geldi. Buradan Malkara'ya sürgüne gönderildi.

Nisan ayının sonlarında Veziriazam Ferhad Paşa'nın konağında yapılan toplantıda, sefer hazırlıkları ve dış ilişkiler tartışıldı. 22 Nisan günü divandan konağına dönen Ferhad Paşa'nın yolunu Haseki hamamı önünde kesen kuloğlu ve sipahiler isteklerini açıkladılar. Sinan Paşa'nın bu komplosunu, Ferhad Paşa sert bir çıkışla önlemek isteyince askerle arasında tartışma başladı. Buradan şeyhülislam konağına yönelen sipahiler, istekleri doğrultusunda bir fetva için direttiler. Ertesi gün de eyleme geçip ulufeleri almadılar. III. Mehmed, Yeniçerileri, sipahileri tepelemekle görevlendirdi. Sipahi toplulukları dağıtıldı. Bu olaydan bir gün sonra da Ferhad Paşa, sefer hazırlıkları için Davudpaşa ordugâhına çıktı. Nisan ayının son günleri İstanbul'un geleneksel "şek-bek eyyamı" olduğundan, Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa, III. Mehmed'e ve Valide Safiye Sultan'a, Yenihisar'daki Feridun Bey Bahçesinde ziyafet verdi. Aynı günlerde İstanbul'a dökülen Babadağlılar, İbrail, Varna, Bender, Kili, Akkerman, Cankerman, İsakçı, İsmail Geçidi, Silistre, Yergöğü, Rusçuk ve Tutrakan göçmenleri, Tuna yalılarından eksik olmayan Eflâk, Rus ve Macar saldırganların zulümlerini, istila ve kıyımlarını, yetkililere anlatmaya çalıştılar. Haremiyle Yalova'ya dinlenmeye gitmek üzere olan III. Mehmed bunu öğrenince vazgeçti. Divanda ordunun Eflâk'a gitmesi kararı alındı. Ferhad Paşa Mayıs 1595 başında Edirne'ye hareket etti. Bu arada, sürgündeki Sinan Paşa, yandaşı vezirler aracılığıyla Ferhad Paşa aleyhindeki kampanyasını sürdürmekteydi. İktidar çekişmeleri, saraydaki cüce Cafer'den, sefere gitmemek için bahaneler arayan Yeniçeri ağasına ve ulemaya kadar herkesi ilgilendiriyordu. Donanma, Yedikule açıklarında kurusıkı toplar atıp oyalanmaktaydı. III. Mehmed, 7 Temmuz 1595'te, cephedeki Ferhad Paşa'yı azledip Koca Sinan Paşa'yı dördüncü kez veziriazam atadı. Sinan Paşa cepheye hareket ederken, İstanbul'a gelen Ferhad Paşa idam edildi.

O yaz, Topkapı Sarayı Harem hamamının yıkılması nedeniyle Üsküdar Bahçesine göçen III. Mehmed, Eflâk'ta ve Avusturya sınırında

savaşan orduların başarısı için "ulema-yı izâm ve meşayih-i kiram" ile devlet adamlarını ve "halk-ı âlem"i Okmeydanı sahrasında duaya çağırdı. Duayı, Ayasofya Kürsü Şeyhi Muhyiddin Efendi yaptı. Bir yandan da eyalet paşaları, timar askerleri ve kapı halklarıyla cepheye sevk edilmeye çalışılıyordu. Ciğalazâde Sinan Paşa Budin cephesi serdarlığına atandı. Seferberlik kararı gereği cepheye gitmeleri gereken Yeniçeriler "Padişah ile sefere çıkarız" diyerek eylem başlatıp ulufe divanında çorba içmediler. Ayasofya'da toplanarak kendi aralarında, Kuran'a el basıp yeminler ettiler. Süleymaniye Camiindeyse vaiz Emir Abdülkerim bir hadisi açıklarken orada bulunan müderris ve kadılar ayağa kalkıp, "Bunda niçe bir söylersin? Padişahımız ve erkânı sefere çıkıp gazâya gitmezler!" diyerek vaizi kürsüden indirdiler. "Nefir-i âmmdır. Müslümanlar kalkın!" deyip halkı nümayiş ve bağırışlarla sokaklara döktüler. İstanbul karıştı. III. Mehmed Üsküdar'dan Eski Saraya göçtü. Topkapı Sarayındaki onarımlar tamamlanıncaya kadar burada oturdu. Savaş durumu ve sevkiyat yetersizliği nedeniyle İstanbul'da arpanın kilesi 50, unun kilesi 100 akçeye çıkmıştı. Kimse orduya katılmak ve savaşa gitmek istemiyordu. Hazine açığı giderek arttığından, cebecilik, topçuluk, sipahilik, birer mansıp gibi şuna buna satılmaya, bu yoldan para toplanmaya çalışılıyordu. Büyük eyaletlerden gelmesi gereken irsaliyeler kesilmişti. Padişah, Eflâk seferinden başarısızlıkla dönen Sinan Paşa'yı 19 Kasım 1595'te azlederek Lâla Mehmed Paşa'yı veziriazam atadıysa da on gün sonra ölünce Koca Sinan Paşa'yı beşinci kez sadarete getirdi. III. Mehmed hazine açığını kapatabilmek için iç hazineden gümüş ve altın çıkartılmasına izin verdi. Bununla donanmanın zorunlu gereksinimleri karşılandı. Kasım ayı sonunda padişah haremiyle birlikte onarımı tamamlanan Topkapı Sarayına taşındı.

Aralık ayında, İstanbul'da bir cinayet ortaya çıkarıldı. Gençliğinde Forsa Halil diye ünlenen, cebecibaşılıktan emekli Halil Ağa'nın bir "gulâm-perest" olduğu, adamlarıyla birlikte uygunsuz işler yaptıkları, Yenikapı'daki bahçelerinde, gençlerin ırzına geçip kimilerini öldürerek kuyulara attıkları, cariyeleri fuhuşta kullandıkları, bir baskında saptandı. Baskında, odalarda fahişeler, kuyularda cesetler bulundu. 19 Aralık 1595'teki divan oturumunda, padişahın sefere çıkması gerekliliği konuşuldu. III. Mehmed isteksiz olmasına karşın hazırlık için emir verdi. İç hazineden de ikinci kez 750 bin altın çıkarıldı. 16 Mart 1596'da İstanbul esnafı, sınıf sınıf yol üzerine çıkıp divandan

dönen veziriazamla vezirleri selamladılar. Yıllardan beri ödeyegeldikleri yasadışı vergilerden ezildiklerini, son kez, "kassâb ziyanı" adı altında alınan vergi yüzünden büsbütün iflasa sürüklendiklerini, Yahudi ve Hıristiyan ribahorlardan yüksek faizle para aldıklarını; devletin kendilerine kötülük, ribahor kefereye de iyilik yaptığını söyleyip yakındılar. Kalabalık güçlükle yatıştırıldı.

Veziriazam Koca Sinan Paşa, 3 Nisan 1596'da öldü. Damad İbrahim Paşa veziriazam oldu. Rüşvete düşkünlüğüyle tanınan Koca Sinan Paşa, vezirlerin en kıdemlisi olup III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde beş kez sadarete getirilmişti. İstanbul'da Tevekkül Çeşmesinde bir mektep ve darülhadis yaptıran Sinan Paşa'nın müsadere edilen terekesinde 600 bin sikke (gümüş ve altın), 29 yük murassa, mücevherli, altın işlemeli kılıç, hançer, miğfer, bozdoğan; altından türlü eşya, paha biçilmez cevahir, pek çok kürk, kumaş, mutfak ve kiler edevatı da vardı.

15 Nisan 1596'da saraya çağrılan şeyhlerin dualarıyla sefer için yedi parça sancak biçilip dikildi. III. Mehmed, bir kez daha, ordu giderleri için iç hazineden 62 kese (620.000) halis flori çıkarttırıp sefer hazırlıklarını hızlandırdı. 10 Mayısta padişahın davetiyle bütün ulema ve şeyhler istiska namazı (yağmur duası) için Okmeydanı'nda toplandılar. Herkes kuraklık ve susuzluk son bulur umuduyla Okmeydanı'na koştu. İkinci istiska namazı 25 Mayısta Fatih Camiinde kılındı. Ramazan bayramının ikinci gecesine rastlayan 30 Mayısta Galata surları dışında, gemi levazımatı satılan çarşıda yangın çıktı. Surdışındaki bütün yapılar kül oldu. III. Mehmed, kentte eksik olmayan belaların nedenini türlü olgulara bağlayanlara inanarak şarap içenlerin yakalanıp idam edilmelerini, meyhanelerin kapatılmasını buyurdu. Aynı günlerde, Temeşvar eyaletinde yakalanıp idam edilen Erdel eşkıyasının kelleleri ve yüzülen derileri, çok sayıda tutsakla birlikte İstanbul'a getirildi. Bunlar, Divan-ı Hümayun önünde teşhir edildi. 15 Haziranda bu kez Odunkapısı'ndaki mum ve barut imalathanelerinde yangın çıktı ve korkunç patlamalar oldu. Sınır boylarından gelen, başta Estergon olmak üzere önemli kalelerin Avusturyalılarca zaptedilmesi haberleri ve İstanbul'a ulaşan katliam raporları, Avusturya'ya sefer-i hümayun düzenlenmesini gerektirdi.

21 Haziran 1596'da türbeleri ziyaret eden III. Mehmed, 23 Haziranda, "İngürüs (Macar) niyetine" sefer için İstanbul'dan ayrıldı.

Bu, Kanuni Süleyman'ın 1566'daki seferinden 30 yıl sonra bir padişahın sefere çıkışıydı. Davudpaşa ordugâhındaki alay göstermeler gerçekten muhteşemdi. Alayın en önünde humbaracılar, topçular, top arabacıları, piyade tüfekçiler, atlı mızraklılar, çavuşlar, Yeniçeriler; daha sonra seyislerin yedeğinde murassa eyer bağlanmış on at, atlanmış vezirler ve beylerbeyleri, padişahın av bölüğü, av köpeklerini götüren sırmalı giysili şikâr oğlanları, daha arkada sorguçlu teberli yüzlerce solak ve peykin arasında da padişah vardı. Donanma da Haliç'ten demir alıp Beşiktaş İskelesi önüne geldi, buradan hareketle Yedikule açıklarına demirledi.

İstanbul'da daha ilk günden kıtlık belirtileri görüldü. Bunun nedeni, yeni ürünün kente getirilmemesi, geçen yılki stokların tükenmesi ve kalanın da orduya verilmesiydi. İstanbul'a navlun getiren gemilere zorla cephane, tahta ve urgan yüklendiği, Tuna yalılarında angarya uygulandığı duyulunca bezirgânlar başkente navlun almaz olmuş; Esnafın çoğu da ordu esnafı olarak kentten ayrılmış; Akdeniz ve Ege'de levent kalyetleri korsanlık ettiğinden İstanbul'a zahire sevkiyatı büsbütün durmuştu. Sadaret Kaymakamı Hasan Paşa ve İstanbul Kadısı Abdülhamid Efendi önlemler alsalar da karaborsacılar kıtlıktan yararlanmayı çekinmeden sürdürüyordu. Her türlü yem ve yiyecek bulunmaz olmuştu. Gücü yetenler ordu dönünce her şeyin daha da pahaya bineceğini bildiklerinden stok yapmaktaydı. Kaymakam paşa çare olur umuduyla şeyhleri, seyyidleri Okmeydanı'na çıkartıp camilerde toplatarak bereket duaları yaptırtıyordu. Valide Safiye Sultan ise oğlunun zafer kazanması için müflislerin borçlarını ödemek, yoksullara sadaka dağıtmak gibi hayırlara yönelmişti. Ayrıca Âşıkpaşa mahallesinde İmam Gazalî soyundan bir zatın mezarına türbe yaptırdı.

Edirne-Filibe-Sofya-Niş üzerinden 9 Ağustosta Belgrad'a ulaşan ordu, 20 Ağustosta buradan hareketle Sava Köprüsünü geçip Sirem toprağında ilerledi. Slankamen'deki harp meclisinde Eğri Kalesinin kuşatılması kararlaştırılarak yürüyüşe devam edildi. Bu sırada Hatvan kalesinin Avusturyalılarca zaptedildiği, halkın, hatta çocukların kılıçtan geçirildiği, Türk muhafızların derilerinin yüzüldüğü haberi geldi. Osmanlı ordusu 21 Eylül 1596'da Eğri Kalesini kuşattı. 12 Ekimde kale fethedildi. Padişah, camiye çevrilen büyük kilisede cuma namazı kıldı. Tutsak alınan savunucular kılıçtan geçirilerek

Hatvan katliamının öcü alındı. Avusturya ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi gelince Veziriazam İbrahim Paşa'nın başkanlığındaki harp meclisinde düşmanın üzerine gidilmesi kararlaştırıldı. İstanbul'a dönmek isteyen padişah güçlükle ikna edildi. III. Mehmed'in komutasındaki büyük Osmanlı ordusuyla Arşidük Maximilian ve âsi Erdel Kralı Zigismund Batori'nin komutalarındaki Avusturya-Erdel orduları 25-26 Ekim 1596'da iki gün boyunca Haçova sahrasında top ve tüfekle savaştılar. İkinci gün Osmanlı ordusunda bozgun yüz gösterdi. Tarihçi Peçevî'nin anlattığına göre, "Küffar orduya dahil olub henüz asker-i İslam münhezim olmazdan mukaddem garet ve yağmaya koyuldular. Hatta bir iki bayrak ile bir nice kâfir Hazine-i Âmireye hücum edüb muhafazasında olan sipah ve Yeniçeri dağıldılar. Küffar, hazine sandıkları üzerine çıkub haçlı bayrakların dikib raksa başlayınca" III. Mehmed savaştan çekilmek istedi. Hoca Saadeddin Efendi'ye "Efendi şimden sonra çare ve tedbir nedir?" diye sorunca Saadeddin Efendi "Padişahım lâzım olan yerinizde sabit ve berkarar olmakdır. Cengin hâli budur" dedi. Bunun üzerine III. Mehmed, Hz. Muhammed'in hırkasını giymiş olarak sancak-ı şerif dibinde seccade üzerinde oturarak hocasının telkinleriyle güç bela sükûnete kavuşturuldu. Naimâ, bu savaşı anlatırken çarpışmaların bir anda otağ-ı hümayun çevresinde yoğunlaştığını, vezirlerin, Enderun ağalarının padişahın çevresinde etten duvar oluşturduklarını, at oğlanlarının, aşçıların, devecilerin karakullukçuların ellerinde çadır kazması, balta, odun yarması ve lobutlarla yağmaya dalan Avusturya askerlerine hücum etmelerinin bir anda sonucu değiştirdiğini ve yitirilmekte olan savaşın zaferle noktalandığını; "kâfir kaçıyor" naralarının duyulmasıyla da birliklerin saldırıya geçtiğini anlatır.

Zaferin ertesi gün İbrahim Paşa'yı azledip Cigalazâde Sinan Paşa'yı 27 Ekimde veziriazamlığa atayan III. Mehmed'in, Eğri'nin fethini ve Haçova Meydan Savaşının kazanıldığını müjdeleyen hatt-ı hümayunu İstanbul'a ulaşınca şenlikler düzenlendi. Aynı günlerde Mısır'dan dört kadırga yükü miri şeker gelmesi de ayrı bir sevinç nedeni oldu. İran Safevi Şahı I. Abbas'ın elçisi Zülfikâr Han da ağır hediyelerle yine o günlerde İstanbul'a geldi. III. Mehmed'in "Eğri Fatihi" sanı ile İstanbul'a dönüşü için bir aydan fazla süren bir hazırlıkla 1596'nın son günlerinde büyük bir zafer alayı yapıldı. Büyükçekmece'de başlayan alay ve gösteriler, Kanuni dönemindeki zafer alaylarının ben-

zeriydi. İstanbul şairleri kasideler yazdılar. Tellallar sokaklarda, çarşılarda dolaşarak şehir donanması yapılacağını duyurdu. Bedesten, çarşı ve dükkânlar "fâhir kumaşlarla" donatıldı. Şair Kemal bu renkliliği "*Zeyn olup dükkânları şehrün serâser zâr ile / Herbirisi san münakkaş pûş-i dildâr oldular*" dizeleriyle anlattı. İran elçisine, daha sonra gelen Fransız ve Venedik balyoslarına ziyafetler verildi. Bu şamata sırasında Cigalazâde Sinan Paşa'nın yerine Damat İbrahim Paşa ikinci kez sadrazam oldu. Şubat 1597 de yeni bir seferin hazırlıkları için iç hazineden 20 kese altın çıkarılırken o yılın reşen ulufesi için para bulunmasında güçlük çekildi. Anadolu'dan da Celâli eylemlerinin ve soygunların giderek köyleri ve kasabaları yaşanmaz duruma soktuğu haberleri geliyordu. Padişahın ve ordunun İstanbul'da bulunmasına karşın payitahtın güvenliği de yeterince sağlanamıyordu. Yeniçeriler, Galatalı, Tophaneli kabadayılar, Tersane azapları, şurada burada, özellikle de meyhanelerde sık sık kavga çıkarmaktaydı. Sinan Paşa'nın halefi Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Damat İbrahim Paşa, sefer için 15 Haziran 1597'de otağa çıktı. Ancak hastalığını ileri sürerek hareket etmedi. 3 Kasım 1597'de azledildi. Yemişçi Hasan Paşa veziriazam oldu. III. Mehmed ise, annesinin uyarılarını dikkate alıp tehlikeli zamanlarda sığınmak düşüncesiyle Davudpaşa Bahçesinde yaptırdığı sarayında aylarca kalmakta, sorunlarla ilgilenmemekteydi. Devlet adamlarına burada verdiği ziyafetlerden sonra kışa doğru Eski Saraya göçtü. Bir süre de burada kaldı. Onuruna şehrayinler düzenlendi. 1597'nin ilginç bir olayı Düzmece Mehdi oldu. Okuryazarlık düşkünü yaşlı bir meczûb "Ben Mehdi'yim!" diyerek çevresine bir sürü alık ve serseriyi topladı. Kazasker huzurunda sorguya çekilen yalancı Mehdi, Balıkpazarı'nda idam edildi.

Valide Safiye Sultan'ın, cami, imaret ve ribattan kurulu bir külliye yaptırmak istemesi üzerine Ocak 1598'de III. Mehmed'in buyruğuyla Eminönü civarında kamulaştırma başlatıldı. Cuhut (Yahudi) mahalleleri ve sinagog kaldırıldı. Taşınmazların bedelleri iki kat ödendi. Pek çok kâgir yapı yıkıldı. Mart ayı sonunda "şek-bek eyyamı" nedeniyle divan çalışmaları tatil edildi. Herkes Ramazan hazırlığına başladı, ama pahalılık almış yürümüştü. Narhı dikkate alan yoktu ve fiyatlar neredeyse iki katına çıkmıştı. Bunun da nedeni, büyük çoğunluğu "hünkâr kulu," yani Yeniçeri olan esnafa kimsenin karışamamasıydı. Altın 150-200 akçeye fırladığı gibi, ayarı bozuk olan

akçeyle de kimse alışveriş etmemekteydi. Pahalılığa koşut olarak irsaliyeler durmuş; cizye, bedel-i hamr, ziyad-ı cedid, avarız, bedel-i nüzûl, kürekçi bedeliyesi gibi vergiler de toplanamaz olmuştu. Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'yle görüşen III. Mehmed, Hadım Hasan Paşa'yı azledip bir hafta sonra Yedikule'de boğdurttu. 8 Nisan 1598'de Cerrah Mehmed Paşa veziriazam oldu. Hasan Paşa'nın idamına, Safiye Sultan'ı rüşvet almakla suçlar tarzda, "Valide Sultan beni takside bağlamıştır" demesi neden gösterildi. Aynı günlerde Eminönü'nde Yeni Caminin temel kazımına başlanarak limandaki gemilerden toplar atıldı. 28 Nisan 1598'de İstanbullular teravih kılmaktayken Büyükkaraman Pazarındaki semercilerden çıkan yangın kısa zamanda geniş bir çevreyi kül etti. Arasta dükkânları, mücellithaneler yandı. Yağmacı Yeniçerilerse yangını fırsat bilip her yeri talan ettiler. Halk, evsiz eşyasız kül fukarası oldu.

Aynı günlerde Serdar-ı Ekrem Mahmud Paşa, saltanat töresi gereği cepheye uğurlandı. Devlet büyükleri saray önünde toplandılar. Üzerlerinde Fetih âyetleri yazılı sancaklar açıldı, davul ve nekkâre sesleri gökyüzünü tuttu. Mahmud Paşa Arzodası'nda padişahın katına çıktı. Sonra cümle vezirler, ulema önüne düşüp selametlediler. Edirnekapı dışındaki ordugâha giden serdar, burada gelecek takviye birlikleri bekledi.

Kirazı ve gülü çok seven III. Mehmed'le annesi Safiye Sultan ise; o yılki "gül ve kiraz mevsimi"ni geçirmek üzere, Davudpaşa Bahçesine göçtüler. Ancak asıl gidiş nedenleri, giderek yaygınlaşan kolera ve veba salgınlarından uzak kalmaktı. Din adamlarının "mübarek maraz" dediği salgın, 1598'in yaz aylarında yüzlerce ocağı söndürdü, Şairin deyimiyle "*Meclis be meclis sâki-yi ecel gezdi.*" İstanbulluların çoluk çocukları birer ikişer ölmekteydi. Eski Saraydaki III. Murad ailesinden 11 kız ve kadın, birçok hadımağası ve cariye de ölenler arasındaydı. Ağustos sonuna kadar Eski Saraydan 150 cenaze çıktı. Bunlar arasında III. Murad'ın 16 kızı daha vardı. Salgında ölen Davud Ağa'nın yerine Dalgıç Ahmed Ağa mimarbaşılığa atandı. Üsküdar'da köşesine çekilmiş bulunan Kutbü'l ulemâi'l-ârifin Murad Efendi, devlet adamlarına haber gönderip "bu belalar, salgınlar, fesadın ve yönetim bozukluğunun her zamankinden ziyade oluşundandır. Ulemayı, seyyidleri, şeyhleri bir yere toplayıp dua ve senaya yönelin," dedi. III. Mehmed de dua ve tövbe emri verdi. Okmeydanı'nda üç hafta üst üste tövbeye

çıkıldı. Ayasofya kürsü şeyhi Okmeydanı minberinden vaaz ve nasihatte bulundu. 20 Ağustos 1598'de ise, III. Mehmed'in, bütün devlet erkânının katıldığı törende, dualar edilerek Yeni Caminin temeli atıldı. Eylül ayında İstanbul gümrüğü Yahudi mültezimleri, Divana giderek Başdefterdar Mahmud Efendi'ye on ayda 12 bin altın rüşvet verdiklerini açıklayıp şikâyetçi oldular. Sözde bir soruşturma başlatıldı. Ama rüşvet zincirinin bir ucunda Safiye Sultan bulunduğundan, III. Mehmed'in emriyle konu örtbas edildi. Öte yandan salgının devam etmesi yüzünden bir süre de Kandilli Bahçesinde oturan padişah, Ekim 1598'de bir ferman yayımlayarak Eflâk üzerine sefer açtı. Çarşılarda, bedestenlerde tellallar bağırtılıp "ata binmeye, don, cebe kuşanmaya muktedir olanlar"la dirlik isteyen kul oğulları ve garipler askere çağrıldı. Kimse asker olmaya istekli değildi. Serdar Mahmud Paşa toplayabildiği orduyla "tabl ü nekkâre çaldırıp" Eflâk'a hareket etti. 24 Kasım 1598'de, Yeniçerilerin ulufesini dağıtmaya yetecek para bulmakta güçlük çekildi. Çinili Köşkte kesilen yeni akçeden 40 yük akçe istikrazda bulunuldu. Düzmece Mehdi'den sonra bir de düzmece şehzâdenin ortaya çıkması merak konusu oldu. İstanbul dışındaki köy ve kasabalarda değerli giysilerle ve süslü bir atla dolaşan, daha sonra İstanbul'a gelen, kimilerine göre "malihülyaya müptela" bu genç, II. Selim'in oğlu Şehzâde Süleyman olduğunu, III. Murad tahta çıktığında boğdurulan şehzâdeler arasına, kendisine benzeyen bir gencin konulduğunu, uzun zaman gizlendiğini, saltanat hakkının kendisine ait olduğunu ileri sürmekteydi. Onu görenler, III. Murad'a ve II. Selim'e benzediğini, sözlerinin doğruluğunu ileri sürmekteydiler. Düzmece şehzâde, III. Mehmed'in huzuruna çıkarıldı ve boynu vuruldu.

1598 sonuna doğru pahalılık daha da arttı. Bunun bir nedeni kalpazanların piyasadaki hâlis akçeleri el altından çekip ayarı düşük akçeleri piyasaya sürmeleriydi. Ayrıca uncudan zahireciye, balıkçıya kadar bütün esnaf, kendi işiyle değil faizcilikle geçiniyordu. Bunların çoğu, gemicilerle de ortaklık etmekteydiler. Gelen mallar kapanlara indirilmeden gizlice stoklanıyor, fahiş fiyatlarla satılıyordu. Divan-ı Hümayunda alınan kararla altına 120, kuruşa 70 akçe fiyat konuldu. Oysa altın piyasada 160, kuruş da 110 akçeydi. Ekonomik bunalım ve pahalılık, cephelerden gelen kötü haberlerle bir araya gelince III. Mehmed 7 Ocak 1599'da Veziriazam Cerrah Mehmed Paşa'yı görevden aldı. İbrahim Paşa üçüncü kez veziriazam oldu.

Savaş giderleri için bir kez daha iç hazineden 20 yük filori çıkarıldı. Kaptanıderya Cigalazâde Sinan Paşa'nın ganimet malları yüklü donanmayla Akdeniz'den dönmesi ve denizyolu güvenliğini sağlamış olması başkenti ferahlattı. Ülkede yaşayan bütün gayrımüslimlerin can, mal ve ırzlarını korumak padişahların üstlendiği bir görev sayılageldiğinden, Nisan 1599'da, bir sipahinin, sakalından tutarak alacağını isteyen Boyacı Kâfir diye ünlü zimmiyi hançerle öldürmesi, III. Mehmed'i çok öfkelendirdi. Sadrazama yazdığı tezkire-i hümayunda "Senin kapunda sipahiler bir zimmiyi öldürmüşler. Sebeb nedür? Cevap veresün" diyerek bölük ağalarının sıkıştırılmasını ve suçlunun yakalanmasını istedi. Ama katil sipahi bulunamadı. Sadrazam İbrahim Paşa 18 Mayıs 1599'da Macaristan seferi için hareket etti. Yaz başında, Davud Paşa Sarayından Bentler'e geziye giden padişah, Kaptanıderya Sinan Paşa'nın Tersane Kasrında onuruna verdiği ziyafete katıldıktan sonra fenerler ve bayraklarla süslenen yepyeni baştardaya binerek Boğaziçi gezisine çıktı. Donanma gemilerinin eşliğindeki bu gezide Karadeniz'e doğru gidildi. Bir ziyafet de İstinye'de verildi.

Temmuz 1599'da Mısır'dan gemilerle "sükker-i mükerrer" denen şeker geldi. Anadolu'daysa açlık, salgın ve eşkıya korkusu hüküm sürmekteydi. Celâli ayaklanmaları nedeniyle Divan-ı Hümayuna yüzlerce şikâyet ulaşmaktaydı. Mehmed Paşa, Celâliler üzerine serdar atandı. Kentte bir daha tellallar gezdirilerek "ata, dona, silaha kadir olanlar" asker yazılmaya çağrıldı. Eylül 1599'da ulemanın ve devlet adamlarının katıldığı meşveret meclisinde, Anadolu'daki eşkıya zulmü konuşuldu. Karayazıcı'yla nasıl baş edilebileceği, Serdar Mehmed Paşa'nın az bir askerle Celâlileri alt etmesinin olanaksızlığı, İstanbul'da herkes rüşvete ve faize alışıp bulaşmışken kimsenin asker olmak istemeyişi tartışıldı. Yakalanıp İstanbul'a gönderilen Celâli başbuğlarından Kara Murad, 10 Aralık 1599'da Divan Meydanındaki çeşme önünde, elleri arkadan bağlanıp bir saat oturtulduktan sonra padişahın Kasr-ı Âdil'den verdiği işaretle kellesi uçurulup ölüsü çengele vuruldu. 7 Şubat 1600'de de eski Anadolu müfettişi olup Karayazıcı'ya katılan Hüseyin Paşa, zincirlere vurulmuş olarak divana getirildi. Burada yargılandıktan sonra soyulup çarmıha gerildi, işkenceler edildi. En son Odunkapısı'nda çengele asıldı.

O yıl, 16 Mart 1600'de başlayan Ramazana halk, "şiddetli ihtiyaç ile muhtaç" olarak girdi. Tarihçi Mustafa Selanikî'nin deyimiyle,

"ahlak-ı halk yaramaz olmuştu." Narh geçerli değildi. "Yağ ve bal ve buğday ve pirinç ve nohut vesair hububatı ve et ve ekmeği, ehl-i pazar" diledikleri fiyata satmaktaydı. Etin okkası 20 akçeye çıktı. Yenmez yutulmaz ekmek, 100 dirhemden noksandı. Yenebilir ekmek ise beş akçeydi. Giysiye ve kumaşa para yetiştirmek olanaksızdı. 60 çile çuha 400 akçeye, âdisi 200 akçeye satılıyordu. Akçe pazarda geçmediğinden herkes altın ve gümüşle alışveriş yapmaktaydı. Bir altın 160 akçe sayılmakta, asker ulufesi ise bir altın 118 akçe hesabıyla dağıtıldığından Yeniçeriler bundan ayrıca kazanç elde etmekteydiler.

Bu ortamda bir de Ester Kira Kadın Olayı yaşandı. O zamanlar, saray hareminin önde gelen kâhya, usta kadınları; valide sultan ve hasekilerle çarşının zengin esnafı arasındaki irtibatı sağlayan bu amaçla Hareme girip çıkan Yahudi kadınlara "kira" deniyordu. Bunların en namlısı olan Ester Kira, Kanuni döneminde saraya nüfuz etmiş, türlü dolaplar çevirmiş, en son Safiye Sultan'ın rüşvet işlerini yürütmedeydi. Bütün mansıpları rüşvet karşılığı vermek Ester Kira'nın elindeydi. İstanbul gümrüğü iltizamını da almıştı. İltizam bedeli olarak hazineye ödediği ayarı bozuk akçeler ulufe olarak dağıtılınca sipahiler 1 Nisan 1600'de ayaklanıp Sadaret Kaymakamı Halil Paşa'nın sarayına yürüdüler. Bu namlı kadının kendilerine teslimini istediler. Halil Paşa, Ester Kira'yı yakalayıp getirtti. Divanhane merdivenlerini çıkmaktayken, sipahiler hançerle saldırıp parçaladılar. Ertesi gün de oğulları idam edildi. Bunların cesetleri birkaç gün Atmeydanı'nda asılı kaldı. Ester'in muhallefâtı sayıldı. Onca cevher ve akardan başka tüccar eşyası olarak 500 yük akçeye ulaştığı görüldü. Olay sonrasında Halil Paşa sadaret kaymakamlığından uzaklaştırıldı. Yerine Hadım Hafız Paşa atandı. Hafız Paşa, Eflâk voyvodasının elçisi Dimo'yu, daha önce kendisi Niğbolu muhafızıyken bir hilesine maruz kaldığı için, şeyhülislamdan fetva alıp böğründen çengele vurdurdu. Olay, diplomatik bir skandal oldu. İstanbul'daki elçilerin can güvenliklerinin sağlanamadığı gerekçesiyle birçok devlet protestoda bulundu. Hafız Paşa azledilip yerine Yemişçi Hasan Paşa sadaret kaymakamlığına getirildi.

Anadolu'daki etki alanını giderek genişleten Karayazıcı Abdülhalim, Kayseri yakınında 20.000 kişilik Osmanlı ordusunu yenip "Halim Şah" sanıyla bağımsızlığını ilan etmiş; tuğra çekip fermanlar yazmaktaydı. Bir bakıma, III. Mehmed'in, İstanbul'un doğusunda hükümleri geçersiz olmuştu. Hatta bu nedenle 19 yaşına gelmiş oğlu şehzâde Mahmud'u

sancağa çıkartamıyor; çıkartırsa Celâlilerin tutsağı olacağından; belki padişah ilan edeceklerinden korkuyordu. Avusturya Cephesinden de felaket haberleri gelmekteydi. Belgrad kışlağına çekilen Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Damad İbrahim Paşa 10 Temmuz 1601'de ölünce yeni Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa, onun dul kalan eşi Ayşe Sultan'a namzet olduğu gibi, ölen sadrazamın konağına, serdar-ı ekremliğine, hatta servetine de vâris oldu. Ama İstolni-Belgrad önünde Almanya ve bağlaşıklarının ordusuna yenildi. Bu haberin uyandırdığı üzüntüye karşılık, Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije savunması avuntu nedeni oldu. Bu sırada İstanbul'da kesilen yeni halis akçeyle filori, 200 akçeden 120 akçeye kadar düştü. III. Mehmed bir fermanla kentte içki yasağı koydu ve Hamr Emanetini kaldırdı. Mart 1602'de İstanbul'a pek çok Celâli'nin kesik başı ve Karayazıcı'nın öldüğü haberi geldi. Yerini alan Deli Hasan'ın üstüne Hafız Paşa serdar atandı. 1602 seferleri için de donanmanın yeni teknelere takviyesi öngörüldü. Tersanedeki çalışmalardan ayrıca Amasra'da 8, Bartın'da 7, Gerze'de 7, Sinop'ta 30 kadırga yapılması için kadılara hükümler yazıldı.

Ekim 1602'de, Kanuni dönemindeki Kaabız Olayını anımsatan yeni bir çıkış yaşandı. Nadajlı denen ve bir Macar dönmesi olan Sarı Abdurrahman Efendi, İstanbul'da Behram Kethüda Medresesinde müderrisken kıyamet, mahşer, cennet, cehennem, günah ve sevabın asılsız şeyler olduğunu uluorta ileri sürerek "Bu kârhanenin (dünyanın) zevali yoktur!" demekteydi. Mülhidlikle suçlanıp Divanda yargılandı. Dönemin kazaskerleri kendisiyle münazarada bulundular. Nadajlı, âyetlerin anlamlarını tevillerle açıkladı. Kazaskerler, Sarı Abdurrahman'ı, bir ilmiye sınıfı mensubu olduğu için tövbe ettirmeye ve hile-i şeriyelerle idamdan kurtarmaya çalıştılar. Nadajlı görüşlerinde ısrar edince cinnet getirdiğine karar vermek istediler. Fakat sonunda "mülhid ve zındık" olduğu hükmünde bulundular. Nadajlı saray avlusunda idam edildi.

1603 başında "kul taifesi" arasında başlayan huzursuzluk nedeniyle Sadaret Kaymakamı Saatçi Hasan Paşa ve Yeniçeri Ağası Ali Ağa azledildi. Güzelce Mahmud Paşa sadaret kaymakamı oldu. Şeyhülislamlığa Sunullah Efendi, İstanbul kadılığına Mısır Kadısı Abdülvehhap Efendi getirildi. Sipahiler Anadolu'daki Celâli olaylarını gerekçe gösterip, 5 Ocak 1603'te saraya yürüdüler. III. Mehmed'den ayak divanına çıkmasını istediler. Padişah, Babüssaade önüne kurulan tah-

tına oturarak sipahi Hüseyin Halife'den, Poyraz Osman'dan, Kâtip Cezmi'den şikâyetleri dinledi. Sipahilerin suçladığı Kapı Ağası Gazanfer ile Darüssaade Ağası Osman'ı oracıkta idam ettirdi. Biri "ak," biri "kara" iki baş düştükten sonra III. Mehmed saraya girdi.

Avusturya cephesinde bir başarı elde edemeyen ve kendi durumunu tehlikeli gören Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa, orduyu Lâla Mehmed Paşa'ya bırakıp İstanbul'a döndü. Hakkında idam fetvası var diyen sipahiler 7 Şubat 1603'te konağını sardılar. Hasan Paşa, Ağakapısı'na gidip Yeniçerilere sığındı. Burada karşı ihtilali örgütledi. Yeniçeri, cebeci, topçu ve tersane askerleri ertesi gün Süleymaniye Camii avlusunda toplandılar. Şeyhülislam Sunullah Efendi azledildi. Sadaret Kaymakamı Güzelce Mahmud Paşa'nın idamına ferman çıktı, şehir kapıları kapatıldı. Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nın yönettiği karşı eylemde, Kurşunlu Handaki sipahilere saldırılarak pek çoğu öldürüldü. Poyraz Osman ile Öküz Mehmed'in boyunları vuruldu. Bir süre ilişilmeyen sipahi önderi Hüseyin Halife, Ramazan boyunca İstanbul kahvehanelerinde yandaşlarıyla "zevk-i nihanî ve sohbet-i kâmrânî üzere iken" bir gece kahvehaneden kaldırılıp padişahın huzuruna götürülerek boynu vuruldu.

III. Mehmed'in son aylarında bir diktatör gibi davranan Yemişçi Hasan Paşa, muhalif gördüklerini birer-ikişer idam ettiriyordu. Bir gece eski Yeniçeri ağasını, ertesi gün divan toplantısı sonrasında arzdan çıkarken Tırnakçı Hasan Paşa'yı Babüssaade önünde öldürttü. "Tüccar akçesi" adı altında yeni bir vergi koydu. Deli Hasan'ın İstanbul'a gelen kethüdası Şahverdi'nin önerisini kabul ederek bu ünlü Celâli başbuğunu, Bosna beylerbeyliğine atadı. Diğer yandan sipahilerin önünde ayak divanına çıkan III. Mehmed, bundan ve Yemişçi Hasan Paşa'nın başına buyruk yönetiminden etkilendi. Tahta geçmek için bir şeyhle gizli temasta olduğunu öğrendiği büyük oğlu Şehzâde Mahmud'u 7 Haziran 1603'te boğdurttu. Padişahın 21 yaşındaki bu oğlunu ve sancağa çıkacak yaştaki Ahmed'i sarayda tutmasının bir nedeni, sancağa çıkarlarsa padişahlık sevdasına düşecekleri; bir nedeni de tuğyan halindeki Celâlilerin şehzâdeleri ele geçirip İstanbul'a yürümeleri olasılığıydı. Yemişçi Hasan Paşa'yı ise uzun bir kararsızlıktan sonra, ikinci bir Yeniçeri eyleminin hazırlandığını öğrenince, 4 Ekim 1603'te tutuklattı. Atmeydanı'ndaki Ayşe Sultan Sarayından Sütlüce'ye götürülen Hasan Paşa burada boğuldu. Veziriazamlığa atanan Mısır Beylerbeyi Yavuz/Malkoç Ali Paşa İstanbul'a çağırıldı.

İran sınırından, Şah I. Abbas'ın, Ferhad Paşa/İstanbul (1590) barışını bozarak Tebriz'e girdiği haberlerinin ulaşmasından yirmi gün sonra III. Mehmed rahatsızlandı ve tanı konulamayan hastalığının dördüncü gününde, dedesi II. Selim, babası III. Murad gibi, kış ortasında (21 Aralık 1603) 38 yaşında öldü. Osmanlı tarihlerinde ölüm nedenine ilişkin bilgiye rastlanılmazken, İngiliz Elçisi Lello, çok korktuğu vebadan öldüğünü yazar. Aynı gece, saraydaki iki şehzâdesinden Ahmed iç biatla padişah oldu. III. Mehmed'in cenazesi ertesi gün Ayasofya'da babası III. Murad'ın türbesinin yanına gömüldü. Türbesini I. Ahmed, mimar Dalgıç Ahmed Ağa'ya yaptırmıştır. Adlî mahlasıyla şiirler yazan bu padişahın bir gazelindeki "*Cevr-i dilber, ta'n-ı düşmen, sûz-i firkat za'f-ı dil / Dürlü dürlü derd için yaratmış Allahım beni*" dizeleri, sorunlarla, vehimlerle geçen saltanatını anlatıyor gibidir.

Halim selim ama kibirli ve dindar tanıtılması, beş vakit namaz kılması, Hz. Muhammed'in adının her anılışında ayağa kalkması; diğer yandan bir gecede 19 kardeşini, daha sonra kendi öz oğlunu boğdurtması arasındaki çelişkiler; çok çabuk etki altında kalması ve kararsızlıkları, iç dünyasının karmaşıklığını düşündürür. *Riyazî Tezkiresi*'nde, şiirler yazdığı belirtilerek bir gazeline yer verilmiştir ki, son beyti şudur:

"Dilber oldur Adliyâ, kim hışm-idicek âşıka
Boynuna bend eylerin zülf-i hümayunum diye"

Padişahlar arasında III. Mehmed derecesinde annesinin etkisinde kalan bir başkası gösterilemez. Zevk, eğlence, sanat ve kadın düşkünü babası III. Murad gibi bir yaşam sürmemesine ve saltanatının kısalığına karşın zamanındaki saray harcamaları yine de çok yüksek olmuştur.

Bilinen eşleri Handan Sultan ile Mahpeyker (?) ve adları bilinmeyen diğer iki hasekidir. Adları meçhul altı kızından biri Ali, diğeri Mirahur Mustafa, üçüncüsü Kara Davud, dördüncüsü Tiryaki Hasan, beşincisi Cigalazâde Sinan paşalarla evlenmişler. Oğullarından (I.) Ahmed ve (I.) Mustafa ardılı padişahlardır. Şehzâde Selim 1585'te ölmüş veya 1597'de babasınca boğdurulmuş; büyük şehzâde Mahmud da 1603'te aynı âkıbete uğramıştır. Şehzâde Süleyman'ın ölümü veya boğulması da 1603'tedir. Kardeşleri ve oğlu şehzâdelere bundan daha acımasız padişah yoktur.

14

SULTAN (I.) AHMED

Manisa, 18 Nisan 1590 - İstanbul, 22 Kasım 1617
Saltanatı: 21/22 Aralık 1603 - 22 Kasım 1617

III. Mehmed ile Haseki Handan Sultan'ın oğludur. Handan Sultan'ın milliyeti bilinmiyor. İtalyan, Arnavut, Rum, Fransız vb asıllı bir cariyeydi. Ahmed şiirlerinde Bahtî ve Ahmed mahlaslarını kullanmıştır. İstanbul'a kazandırdığı simge eseri önceleri Yeni Cami, Ahmediye, günümüzde Sultanahmet Camii olarak anılan ve Süleymaniye'den sonra kentin en büyük ve sanatsal selâtin yapıtı olan külliyedir. Türklerin Atmeydanı adını verdikleri Bizans Hipodromu da günümüzde, bu padişahın adını (Sultanahmet Meydanı) taşımaktadır. Şehzâdelerin sancak valiliğine gönderilmeyip, sarayda göz hapsine alınmaları I. Ahmed'le başlamış; padişahlık hukukunun "amud-ı nesebi" (babadan oğula) ilkesi yerine "bi'l-irs ve'l-istihkak ekber evlat" (padişah oğlu ve yaşça büyük olma) koşuluna bağlanmasıysa bu padişahtan sonra geçerli olmuş; kendisinden sonra kardeşi, üç oğlu ve üç torunu sırasıyla tahta çıkmıştır. I. Ahmed sefere çıkmamıştır.

III. Mehmed 21 Aralık 1603'te öldüğünde, sancağa çıkmamış, 14 yaşında bir şehzâde idi. Babasının öldüğü gece Topkapı Sarayında düzenlenen iç biat töreniyle tahta oturdu. Önceki padişahlar 10-15 yaşlarında sancağa çıkıp şehzâdeliklerini sancak görevinde geçirmiş; evlenmiş, çocuk sahibi olmuşlarken, III. Mehmed diğer şehzâdeleriyle Ahmed'i de saraydan ayırmamıştı. Diğer yandan, adından hiç söz edilmeyen kardeşi Mustafa'dan başka bir Osmanoğlu da yoktu. Önceki padişahlar tahta çıktıklarında hanedanlarının sürekliliğini sağlayacak oğulları bulunduğu için kardeşlerini boğdurtmakta bir sakınca görmemişlerken, daha sünnet bile olmamış I. Ahmed, Mustafa'yı boğdurtmadı. Babası III. Mehmed'in, idam ettirdiği Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine atadığı yeni sadrazam Malkoç Ali Paşa da Mısır'da idi.

22 Aralık sabahı Divan-ı Hümayun olağan toplandığında kapı ağası içeriden bir pusula getirdi. Bu, Ahmed'in ilk hatt-ı hümayunu olup divana başkanlık eden Sadaret Kaymakamı Vezir Kasım Paşa'ya hitap ediyordu. Tarihçi Solakzâde özetle şöyle yazıyor: "Şikâyetçiler Divanhaneye girmeden, kapıcılar kethüdasını Babüssaade'ye çağırdılar. Destimâl içinde mühürlenmiş bir kâğıt verip bunu kaymakam paşaya teslim eyle dediler. Kasım Paşa açıp bakıp okuyamaz. Bu okunamaz bir yazı ama hatt-ı hümayun değil. İçinde babam demiş. Padişahımızın babası hayatta değil?.. Anlaşıldı ki gayrı hâl! Yani III. Mehmed gece ölmüş! Yeni padişah şöyle diyor: "Sen ki Kasım Paşa'sın. Babam, Allah'ın emriyle vefat eyledi ve ben taht-ı saltanata cülûs eyledim. Şehri muhkem zapt eyleyesin. Bir fesad olursa senin başını keserim!" Buyruğun amacı, kapıkullarının ayaklanıp kenti yağmalamalarını önlemekti. Kuşluk vakti Babüssaade önüne taht kuruldu. Çocuk padişah başına şemle (siyah sarık) sarmış olarak gelip oturdu ve geleneksel cülûs töreni yapıldı. Şeyhülislam, vezirler, ulema ve Ocak ağaları biat ettiler. Ardından III. Mehmed'in cenazesi kaldırıldı. Cülûs günü Kaptanıderya Cigalazâde Sinan Paşa, bir hafta sonra Veziriazam Yavuz (Malkoç) Ali Paşa İstanbul'a geldiler ve padişahın eteğini öptüler. Ali Paşa, iki yıllık Mısır hazinesini de getirdiğinden I. Ahmed'den iltifat gördü ve Siyavuş Paşa Sarayına yerleşti. Kapukulu Ocaklarına 700 bin altın tutarında cülûs bahşişi dağıtıldı.

I. Ahmed'in kılıç alayı 4 Ocak 1604'te düzenlendi. Padişah, Eyüp Sultan Türbesinde Hz. Muhammed'in kılıcını kuşandı. 10 Ocakta, babaannesi Safiye Sultan'ı kalabalık bir Harem kadrosuyla Eski Sa-

raya gönderdi. Darüssaade ve Babüssaade ağalarını değiştirdi. 23 Ocakta Süleymaniye Camiinde ilk cuma selamlığına çıktı. Oradan veziriazamın sarayına giderek sünnet oldu. İlk kez bir padişahın sünnet edilmesi olayını yaşayan İstanbul'da ve öteki büyük kentlerde şenlikler düzenlendi ama çocuk padişahın cedri (çiçek) hastalığına yakalanması herkesi kaygılandırdı.

I. Ahmed'in tahta çıktığı sırada batıda Avusturya, doğuda İran ile savaşlar sürmekteydi. Anadolu'da da Celâli tuğyanı doruk noktasındaydı. Her iki savaş ve iç sorunlar nedeniyle durum kritikti. Veziriazam Yavuz Ali Paşa, bir dizi önlemler alarak ağır cezalar uyguladı. Narh işlerini, çarşı pazar denetimini sıkı tuttu. Yeni kurallar koydu; akşam hava karardıktan sonra halkın sokağa çıkmasını yasakladı. Bu disiplin altında Avusturya ve İran seferleri için hazırlıkları hızlandırdı. Veziriazam 1604 ilkbaharında Engürüs (Macaristan) seferi için görkemli bir törenle İstanbul'dan hareket etti. Halkalı'da padişahın otağ-ı hümayunu önünde geçit töreni yapıldı. Cigalazâde Sinan Paşa da Doğu seferine çıktı. Malkoç Ali Paşa'nın Belgrad'da ölmesi üzerine Bosnalı Lâla Mehmed Paşa 5 Ağustos 1604'te veziriazam ve serdar-ı ekrem oldu. I. Ahmed, bütün karar ve atamalarında hocası Mustafa Efendi'ye danışmaktaydı. Bağdat valiliğine giderken halka zulmettiği ve zorla para topladığı öğrenilen eski sadaret kaymakamı Kasım Paşa İstanbul'a çağrılarak çocuk padişahın önünde boynu vuruldu; ölüsü, Edirnekapı hendeğine atıldı. Padişah, Yeniçeri ulufelerinin dağıtılmasında defterdarla anlaşamayan, ayrıca çok çekinilen örgüt durumundaki Melamî-Hamzavîlerle ilişkisi saptanan Sadaret Kaymakamı Sarıkçı Mustafa Paşa'nın da arz sırasında içeriye cellat çağırarak boynunu vurdurdu. Nasuh Paşa Anadolu'daki Celâlilerin üzerine gönderildi.

I. Ahmed ilk av partisine 1604 Ekim ayında kente yakın Rumeli Bahçesinde çıktı. Av sürerken saraydan bir şehzâdenin (II. Osman) doğum haberi geldi. İstanbul'da yedi gün yedi gece donanma yapıldı. Macaristan seferini tamamlayan Lâla Mehmed Paşa, 1605 Şubatında halkı coşturan bir zafer alayıyla İstanbul'a döndü. Ama herkes, İstanbul'u tehdit eden Celâli tuğyanından korkmaktaydı. Celâli reisleri I. Ahmed'e "İstanbul ve Rumeli senin olsun, Anadolu bizimdir!" yollu haberler gönderirlerken Anadolu halkı da çoğunlukla Celâlileri destekliyordu. Sadaret Kaymakamı Sofu Sinan Paşa'nın, Kalenderoğ-

lu, Kara Said, Tavil Halil, Saçlı vb çetelerinin Anadolu'yu baştan başa kana boyadıklarına ilişkin kadı ilamlarını I. Ahmed'e sunması üzerine bir meşveret meclisi toplandı. Davud Paşa'nın serdar atanması, Nasuh Paşa'ya ve valilere emirler yazılması kararlaştırıldı. Veziriazam Lâla Mehmed Paşa İstanbul'da çok durmayarak 1605 Mayısında Estergon seferine çıktı. Bu sefer 1606'da Zitvatorok Antlaşmasıyla sonuçlanırken, İran savaşları 1610'a kadar sürmüştür.

10 Kasım 1605'te I. Ahmed'in babaannesi Safiye Sultan, iki gün sonra 12 Kasımda da annesi Handan Sultan öldü. Padişah annesinin cenaze törenine katılıp ertesi gün, havanın fırtınalı olmasına aldırış etmeden kadırgayla İstanbul'dan Mudanya'ya gitti. Kaynana gelin iki validenin iki gün arayla ölümleri, I. Ahmed'in de alelacele Bursa'ya gitmesi, gizli kalmış bir saray suikastını akla getirir. Bursa'da atalarının mezarlarını ziyaret ettikten sonra döndü. Divanda, Üveysoğlu Mehmed Paşa'nın Celâlilerin bastırılması önerisi görüşüldüğü sırada, İstanbul'da bin türlü suç işledikten sonra Anadolu'ya kaçıp halka salgınlar salan kapıkulu sipahilerinden Gödöslü Ali, Deli Derviş, Köse Hamza, Kızılbaş Mehmed, Arnavut Hüseyin, Küçük Halil, Tepesi Tüylü, Kumkapulu ve daha birçok âsi, divanı bastılar. "Bize zulüm ve ihanet olmuştur!" diyerek vezirleri tehdit ettiler. Sofu Sinan Paşa'nın, Divan üyelerinin üzerlerine yürüdüler. Bu zorbaların bütün cürümleri silinip her birine bölük ağalığı verildi. Sonra da kendi sipahileriyle Anadolu serdarının maiyetine gönderildiler. Bu kez, İstanbul'daki Yeniçerilerle sipahiler, giysileri ve ulufeleri zamanında verilmediği için ayaklandılar. Ulufe divanında çorba içmediler, subaylarını taşladılar. I. Ahmed, eski bir gelenek uyarınca kırmızı kaftan giyip kan dökeceğini anımsatarak devlet adamlarını Sultan Bayezid Köşküne çağırdı. Ayaklanmaya elebaşılık eden Silahdar Ağası Şahbaz'ı, Sipahiler Kâtibi Kargazâde'yi, Yekçeşm Mahmud'u ve birçok askeri idam ettirdi.

Macaristan seferinden dönen Veziriazam Lâla Mehmed Paşa 21 Haziran 1606'da öldü. Yerine Derviş Mehmed Paşa atandı. Duhan denen tütünün İstanbul'a gelişi ve çok kısa bir zamanda herkesçe içilir olması bu sıradadır. Serdar Ferhad Paşa'nın Aydın ve Saruhan yörelerindeki zulmü yüzünden İstanbul'a dökülen kalabalıklar Divana başvurdu. Bundan etkilenen I. Ahmed, 11 aralık 1606'da Veziriazam Derviş Mehmed Paşa'yı huzurunda boğdurttu. Tarihçi Naimâ,

"Bir zamandan sonra merhum ayağını oynatmakla padişah hançer ile boğazını kesti," diye yazar. Veziriazamın böyle bir kızgınlığa kurban gidişinin gerisinde, İstanbul'da Demirkapı semtinde yaptırdığı sarayın eminliğini üstlenen Yahudiye bütün masrafları ödetmesi, Yahudinin de el altından "Konak mahzeninden sultanlık sarayına gizli yol açtırtıp padişaha suikast düşüncesindedir!" dedikodusunu yayması vardı. Derviş Mehmed Paşa'nın İstanbul'da, halktan her şahnişin başına biner akçe rüşvet aldığı da saptanmıştı.

Yeni Veziriazam (Kuyucu) Murad Paşa 1607 ilkbaharında, Anadolu ve Doğu bölgelerindeki eşkıyayı ve Kızılbaşları yok etme buyruğu alarak İstanbul'dan ayrıldı. Bu sırada Kalenderoğlu Bursa ve çevresini ele geçirmiş, İstanbul'u tehdit etmekteydi. Kalenderoğlu'ndan kaçan Canbuladoğlu'ysa İstanbul'a gelip padişahtan bağışlanma diledi. O yıl Anadolu'da ve Suriye'de suçlu suçsuz ayırmadan binlerce insanı asıp kesen, cesetleri kuyulara doldurttuğu, kestirdiği kellelerden tepeler yığdırttığı, bundan dolayı ve "Kuyucu" olarak ünlendiği söylenen Murad Paşa, görece bir yatışma sağlayarak 1608 yılının son günlerinde İstanbul'a döndü. İlkbahara değin Üsküdar'da ordugâhta kalıp İran seferi hazırlıklarını tamamladı. Padişahla gizli görüşmeler yaptıktan sonra, rütbe ve görev verme sözüyle birçok Celâli başbuğunu Üsküdar'a getirtip birer ikişer idam ettirdi.

Atmeydanı'nda, Akbıyık tarafındaki iki eski paşa konağının arsasına I. Ahmed adına yapılması kararlaştırılan caminin temelleri 27 eylül 1609'da kazılmaya başlandı. Padişah da altın bir kazmayla terleyinceye değin çalıştı. –Bu kazma, Topkapı Sarayı Müzesindedir– Temel atma töreni 4 Ocak 1610'da Atmeydanı'nı dolduran cemaatin dualarıyla yapıldı. Aşırı dindar I. Ahmed, Kâbe'nin, Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerin onarımı için de İstanbul'dan Hassa mimarları, özenle işlenmiş mermer minber, yazıtlar, Kâbe için altın ve gümüş kuşaklar gönderdiği gibi, kendi dönemine kadar, Mısır'da dokunup Kâbe'nin içine ve dışına kaplanan ve her yıl yenilenen örtülerin, İstanbul kârhanelerinde dokunup gönderilmesini emretti. Benzeri görülmemiş astarlar ve ridalar; toplam 1060 zira' (yaklaşık 800 m) örtü kumaşı, 48.000 dirhem (153 kg) ipek işleme yapıldı; kutsal mezarlar içinde kisve ve nitaklar hazırlatıldı. Yüzlerce parçadan oluşan örtüler için 18 bin miskal (81 kg) altın tel, 460 miskal (1 kg) sırma üretildi. Padişah bu işlere öylesine kendisini vermişti ki,

İstavroz Sarayı bahçesini atölyeye dönüştürterek ocaklar kurdurup körükler koşmuş; İstanbul'un en usta demircilerini, kuyumcularını burada çalıştırmaktaydı. Kendi tasarımı olan altın kaplı Kâbe oluğu, üzeri gümüş ve altın kaplı demir gergi kuşakları, huzurunda imal edilmişti. Bir yandan da hemen her gün Atmeydanı'na gidip cami ve külliye inşaatıyla ilgileniyordu. Diğer yandan Davudpaşa Bahçesinde de aslına uygun boyut ve biçimde bir Kâbe maketi yapıldı. Karşısına kurulan sayebana da (gölgelik) taht konuldu. I. Ahmed, Kâbe'de yapılacak onarım ve donatıların maket üzerindeki provalarını buradan huşu içinde izliyordu. Hazırlananların tümü yerlerine gönderildi.

Ölen Kuyucu Murad Paşa'nın yerine 22 Ağustos 1611'de veziriazam atadığı Nasuh Paşa, İran'la barış sağladıktan sonra yanında İran elçilik heyeti ve Şah I. Abbas'ın her yıl ödemeyi kabul ettiği 200 yük ipekle Eylül 1612'de İstanbul'a döndü. Veziriazam ve İran elçilik heyeti ayrı ayrı alay gösterdi. I. Ahmed, kışı geçirmek ve avlanmak için aralık ayında Edirne'ye hareket etti. Yolda dört kez sürgün avı tertip edildi. Edirne Sarayına haremiyle yerleşen padişah, Gelibolu'ya, Çanakkale'ye gitti. İstanbul'dan getirttiği saltanat kayığı ile deniz gezileri yaptı. Gelibolu'da Gazi Süleyman Paşa'nın türbesinde gazâ kılıcı kuşandı. 1613 ilkbaharında Tekirdağ üzerinden başkente döndü. Yenileriyle değiştirilen Kâbe'nin ve Ravza-i Mutahhara'nın eski eşyası İstanbul'a getirildi. Bunlar arasında Kâbe'nin oluğu, Peygamberin evinde asılı olup daha değerli bir başka taşla değiştirilen Kevkeb-i Dürrî elması, Kâbe kapısının bir kanadı da vardı. I. Ahmed, bunların Topkapı Sarayında Hazine-i Âmirede saklanmasını emretti. Hz. Muhammed'in yayını, Halife Ebubekir'in seccadesiyle kılıcını, öteki sahabe kılıçlarını da taht odasına (Hasoda) koydurttu. 1613 yılı yaz mevsimini Üsküdar, İstavroz, Tersane, Davudpaşa saray ve bahçelerinde geçirdi; Çatalca'ya ava gitti. Bir süre Halkalı Bahçesinde kaldı. Beşiktaş, Kâğıthane bahçelerinde ve öteki hasbahçelerde dinlendi; güz mevsiminde Topkapı Sarayına döndü.

O yılın Berat ve Kadir gecelerinde İstanbul halkına altınlar, gümüşler dağıtıldı. Ramazan ve kurban bayramı alayları eski geleneğe göre daha görkemli oldu. I. Ahmed, saray iç hazinesini açtırarak burada biriken muazzam zenginliği izledi. Bir fermanla kesin içki yasağı koydu. Meyhaneleri kapattırıp; Hamr (içki) emanetini kaldırdı. Bu yasak bütün ülke için geçerliydi. Bir şair, "*Kalb-i âşık gibi virân*

etdiler meyhaneyi / Bî-vefâlar ahdine döndürdüler peymâneyi" dizeleriyle yasaklara tepki gösterirken mey-furuşlar (içki satanlar) ortalıkta kaldı. Yasaklama ve cezalara karşın, ne İstanbul'da ne taşralarda içki üretimi ve tüketimi önlenebildi. İstavroz Sarayını yetersiz bulan I. Ahmed, buraya hizmet binalarıyla bir mescit ekletti. Vezirleri ve kapıkullarını işe koştu ve kırk günde eklentiler tamamlandı.

Kasım 1613'te, kışı geçirmek için yine Edirne'ye giden padişah, İstanbul'un yönetimini eski kaymakam Gürcü Mehmed Paşa'ya bıraktı. Veziriazam Nasuh Paşa'yla bütün devlet yöneticileri de Edirne'ye gittiler. I. Ahmed, başkentten ayrılmazdan önce Florya Bahçesinde kaptanıderyayı kabul ederek kendi has gelirlerinden ayırdığı parayla yeni on kadırga, Tersane Bahçesine de bir köşk yapılmasını emretti. Bir ay kadar Lüleburgaz'da Sokollu Mehmed Paşa Sarayında konaklayarak sürgün avlarına katıldı. Samsoncu ve zağarcıların orman içlerinden ürkütüp avlağa sürdüğü ceylanlar yaban hayvanları, yırtıcılar dalga dalgaydı. Genç padişah, seçtiklerini avladıktan sonra Edirne Sarayına gitti. Baharda Tekirdağ'a gidip döndü. Kızaklar üstünde Edirne'ye getirilen saltanat kayığıyla Tunca Irmağında gezintiler yaptı. Şubat 1614'te İstanbul'a gelerek yeni yapılan Tersane Bahçesi kasrında bir süre kaldı. Burada, İç Harem bahçesine, İstanbul'un uzman çiçekçilerine ve bahçıvanlarına türlü türlü çiçekler ektirtti. Tarhlara çiçeklerin ve süs ağaçlarının dikimi törenlerine kendisiyle birlikte vezirler ve şeyhülislam da katıldı. Burası, has bahçelerin en bakımlısı, İstanbul'un da ilk park bahçesi oldu. Öte yandan Veziriazam Nasuh Paşa, İstanbul'daki köpekleri toplatıp kayıklarla Üsküdar cihetine göndertti. 17 Ekim 1614'te başkent gergin bir gün, adeta sıkıyönetim yaşadı. O gün cuma selamlığına çıkmayan I. Ahmed, saray çevresinde olağanüstü koruma önlemleri aldırttı. Kapıkulları, sarayı kuşatan Sur-ı Sultani dışında etten bir duvar gibi dizildiler. Bostancıbaşı, silahlı yüz Bostancıyla Paşakapısı'na giderek Nasuh Paşa'yı boğdu. Veziriazamın müsadere edilen serveti binlerce Duka altını değerindeydi. İdam edilmesinin açıklanmayan nedenleri, mal varlığı, aldığı rüşvetler ve kibirliliğiydi. Açıklanan nedense, padişahla Edirne'deyken Cebrail adlı ağasının, bir seyyidin evine girip karısının ırzına geçmesi, seyyidin de cuma selamlığında, cami içinde sarığını çözüp I. Ahmed'in duyacağı bir sesle "Allah'a hanginizden şikâyetçi olayım?" diye bağırmasıydı.

Yeni Veziriazam Öküz (Öksüz) Mehmed Paşa, 1615 ilkbaharında İran seferine çıktı. İki devlet arasındaki barışın bozulmasına neden, İran'a gönderilen elçi İncili Mustafa Çavuş'un tutuklanması ve Şah I. Abbas'ın antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmemesiydi. Revan Kalesi önünde başarı gösteremeyen Mehmed Paşa azledildi. 17 Kasım 1616'da Halil Paşa veziriazam oldu. İstanbul'a gelen Alman Elçisi Czernin, padişahın huzuruna çıktı ve 50 bin altın değerinde hediye sunup görkemli bir alay gösterdikten sonra barışın devamını istedi. Padişah, İran Elçisi Kasım'ı kabul etmeyerek Yedikule'de tutuklattı. Yıllardır yapımı süren külliyesinin bitmek üzere olması padişahı sevindirdi. 9 Haziran 1617 günü, Atmeydanı'na otağlar ve padişahın göz kamaştırıcı tahtı kuruldu. Bütün vezirler, din bilginleri, Ocaklılar, esnaf ve halktan kalabalık bir cemaat hazırken cami kubbesinin kilit taşı yerleştirildi. Herkese ziyafet verildi. Solakzâde, caminin ibadete açılışında da ilk namaz kılanlara hademelerin, bellerine bağladıkları peştemallerden, padişahın ihsanı mercan, bunlar bitince kalembek tesbihler dağıttığını yazar.

I. Ahmed ekim ayında ansızın rahatsızlandı. Hekimler sıtma tanısı koydular. Hastalık umulmadık biçimde ilerledi, olasılıkla mide kanserinden 22 Kasım 1617'de öldü. Henüz 28 yaşında olan I. Ahmed'in bu beklenmedik ölümü, herkesi şaşkına çevirdi. O ortamda, karar vermeye yetkili olanlar, padişahın büyük oğlu 14 yaşındaki Osman'ı değil; Osmanoğullarının süregelen yasasına aykırı olarak kardeşi Mustafa'yı tahta oturttular. Bunun bir nedeni, ilk kez, ölen padişahın kardeşinin hayatta ve sarayda olmasıydı. O gün İstanbul camilerinde salâlar okundu. I. Ahmed'in cenaze namazını, sarayın sahn Divanhanesinde Şeyhülislam Esad Efendi kıldırdı. Cenaze kalabalık bir cemaatle bitmek üzere olan caminin yanındaki türbesine gömüldü.

Döneminde kazaskerlik yapan Bostanzâde Yahya Efendi, *Tarih-i Saf Tuhfetü'l-Ahbab* adlı yapıtında I. Ahmed'in rüşveti önlediğini, kadıların âdil davranmalarını sağladığını, yetim malları için ayrı bir hazine oluşturduğunu, yiğit, iyi ok atan, ustaca kılıç kullanıp topuz fırlatan, çok dindar, gerektiğinde sert ve ödünsüz olduğunu; bir müsabakada İstanbul surları üstünden attığı okun fersahlarca ileriye düştüğünü; dindarlığının simgesi olmak üzere sarığına Hz. Muhammed'in ayak resmini içeren bir sorguç taktığını vurgular. "Felek rütbeli, melek yüzlü, derviş tabiatlı olup Süleyman ululuğun-

dadır. Adalette Nûşirevân'a, büyüklükte İskender'e benzer. Mutluluk ve devlet sahibi olan padişahımız, adalet ve şeriat yolundadır. Ataları gibi iyiliği ve hayır işlemeyi sever. Bilginlerin el üstünde tutulup gözetilmelerini ister. Temiz ve aydınlık yüzü değirmi, teni beyaz, boyu sultanlık bahçelerinin selvisi gibi olup sözleri ölçülü ve nüktelidir. Bayramlaşma törenlerinde elini öpen mollalara, şairlere ve vezirlere saygı olsun diye tahtında kalkıp oturur. Bu, sultanlara yaraşan güzel bir davranıştır. Yürüyüşü bile padişaha uyacak biçimdedir. Bütün bunlar izlenince dedesi Sultan Murad Han'a benzediği anlaşılır. Ama Sultan Murad Han'dan bin derece yüksek, bağışlayıcı ve seçkindir. Boyu ondan daha uzundur. Orduyu ve ülkeyi yönetmede dedesinden üstündür. Sevimli yüzü ve gülümseyişi, nûr saçan güneş kadar aydınlıktır. Şakada, övgüde ileri gitmez. Alçakgönüllülüğüyse sonsuzdur. Ne var ki, Tanrı vergisi heybeti ve büyüklüğü karşısında, her canlı titrer," der.

Roma-Cermen İmparatorluğu elçisinin sekreteri Adam Wenner, 4 Eylül 1616'da elçiyle Arzodasındaki kabullerinde I. Ahmed'i çok yakın bir mesafeden gözlemlemişti. Anılarında, murassa taht örtüsünün üstünde oturan padişahın, üç sorguçlu sarığından, parmağındaki iri elmas kaşlı yüzüğe kadar ayrıntılı bir betimlemesini yapmış. "Türk imparatoru yakışıklı bir gençti. Uzun boylu, iri yapılıydı. Yüzünü koyu renk, yuvarlak bir sakal çevreliyordu. Gözleri, Türklerde âdet olduğu üzere sürmeliydi. Sağ gözü hafif şaşıydı. Yaşına ve mevkiine yakışan bir görünümü vardı. 32 yaşlarında, ava, oyunlara meraklı, kadınlara düşkünmüş," diyor.

Bu övücü nitelemelere karşılık, Osmanlı Devletinin karmaşık ve gizemli bir evresi, I. Ahmed'in saltanatından, Köprülülerin iktidarına değin elli yıl sürecektir. 1603-1656 arasında I. Ahmed, kardeşi I. Mustafa, oğulları II. Osman, IV. Murad, İbrahim, torunu IV. Mehmed'in, saray, ulema, Ocaklı, esnaf olay ve sorunlarında geçen saltanatlarında, Harem, Hasoda, Ocak ağaları oligarşileri; tahttan indirmeler, öldürülen padişahları, vezirler, hatta valide sultanlar vardır.

I. Ahmed, Ayasofya'nın karşısında yaptırdığı o zamanki adıyla Ahmediye Külliyesinin, ondan daha alımlı ve estetik vurgulamalı olması için servetler tükettiği bilinir. Caminin kubbesiyle 6 minaresi ve 16 şerefesinin simgesel anlamları için farklı söylenceler var-

dır. Örneğin Fetret Devrini temsil eden Süleyman ve Musa çelebileri meşru padişah kabul eden I. Ahmed'in kendisini Osmanoğullarının 16.sı sayarak bunu, minarelerdeki 16 şerefe ile vurgulatmıştır denir. Evliya Çelebi'ye göreyse, caminin 16 şerefesi, selâtin camilerin 16.sı olduğunu simgeler. İstanbul'da adına yapılan diğer eserlerin başlıcaları Eyüp'teki Sultan Ahmed Sebili, Beşiktaş'ta, Tersane Bahçesinde köşk ve kasır, Kavak Sarayı ve İstavroz Mescidi, Alemdar, Tophane, Tersane, Haydarpaşa ve Üsküdar İskelesi çeşmeleridir. Topkapı Sarayında da III. Murad Odasına bitişik has odası vardır. Bahtî ve Ahmed mahlaslarıyla şiirler yazmıştır. "*Ya ilahi cümle imân ehlini mesrûr kıl/ Şark ü garbi Dâr-ı İslam eyleyüb mağfur kıl*" gibi dizeler içeren ilahiler, din temalı manzumeler yazmıştır.

İngiltere elçisi Henri Lello'nun 1599'da babasına hediye olarak sunduğu ve III. Mehmed'in defalarca çaldırttığı gibi, Sinanpaşa Köşküne taşıtıp harem kadınlarına da dinlettiği, Dallam Ustanın yapıtı saatli orgu; çanları, melek ve kuş figürleri nedeniyle "Bunu yapan Tanrılık taslamış!" diyerek parçalatıp yaktırması I. Ahmed'in ne denli mutaassıp olduğuna kanıttır.

Bilinen hasekileri Mahfiruz ve Mahpeyker (Kösem) sultanlardır. Fâtıma'nın adı yabancı bir kaynakta geçer. Mahpeyker Kösem Sultan daha sonra Osmanlı sarayının en etkin valide sultanı olarak ünlenmiştir. Oğullarından Osman (II.), Murad (IV.) ve İbrahim, padişah olmuşlardır. Mehmed (1621), Bayezid (1635), Süleyman (1635), Kasım (1638) adlı şehzâdeleri saray cinayetlerine kurban gitmiş; Selim (1614) ve Hüseyin (veya Hasan ?) ile adı bilinmeyen bir diğer şehzâdesi küçük yaşlarda ölmüşlerdir. Kızları, Hanzâde önce Bayram Paşa, sonra Nakkaş Mustafa Paşa'yla evlenmiş; Ayşe Sultan önce suri (göstermelik) Nasuh Paşa'yla, sonra sırasıyla Karakaş Mehmed, Hafız Ahmed, Hasan, Murtaza, Silahdar Ahmed, Voynuk Ahmed, İbşir Mustafa paşalarla altı evlilik yapmış; Atike Sultan (sırasıyla) Musahip Cafer, Koca Kenan, Doğancı Yusuf paşalarla; Übeyde Sultan Musa Paşa ile Fatma Sultan (sırasıyla) Çatalcalı Hasan, Çatalcalı Kara Mustafa, Canbulatoğlu Kambur Mustafa, Kozbekçi Yusuf paşalarla; Gevherhan Sultan (sırasıyla) Öküz Mehmed, Topal Recep ve Siyavuş paşalarla; Âbide Sultan, Küçük Musa Paşa ile evlenmişlerdir. Zeynep ve Kösem adlı iki kızı çocukken ölmüş, adı bilinmeyen bir kızı da olasılıkla Şehid Ali Paşa'yla evlenmişti.

15

SULTAN (I.) MUSTAFA

Manisa, 1591 - İstanbul, 20 Ocak 1639
Saltanatı: 1. kez; 22 Kasım 1617 - 26 Şubat 1618,
2. kez; 19 Mayıs 1622 - 10 Eylül 1623

III. Mehmed'in oğludur. Annesinin adı bilinmeyen tek padişah budur. "Sultan Mustafa-yı Evvel," "Deli Mustafa" olarak bilinir. –Fetret yıllarındaki saltanat değişiklikleri sayılmazsa– kardeşinin yerine tahta geçen padişahların ilkidir. Ağabey I. Ahmed'in Mustafa'yı neden boğdurtmadığı yanıtsızdır. Venedik Balyosu Contarini, 1612'de yazdığı raporda, iki kez teşebbüs ettiği, birinde ansızın rahatsızlandığı, ikincisinde fırtına çıktığı için vazgeçtiğini belirtmesi ilginçtir. Üç ay süren ilk saltanatı ardından dört yıl boyunca çok kötü koşullarda hapis tutulmuş, Genç Osman Vak'asından sonra ikinci kez tahta çıkartılmıştır. Akli dengesi yerinde olmadığından "'deli" ve "derviş-meşreb" sıfatlarıyla anılmıştır. Darüssaade ağasının ve annesinin teşviklerine karşın harem kadınlarına ilgi duymamış; çocuğu da olmamıştır.

I. Ahmed'in ölümünün ardından, büyük oğlu II. Osman'ın değil, kardeşi Mustafa'nın tahta oturtulmasındaki gerçek neden, bilinmemektedir. Tarihçi Naimâ bunu, I. Ahmed'in şehzâdelerinin küçük olmalarına ve söz sahibi devlet adamlarının, Mustafa'yı uygun görmelerine bağlar. Oysa Darüssaade Ağası Mustafa Ağa, Mustafa'nın akli dengesinin yerinde olmadığını uyardığı gibi, I. Ahmed'in büyük şehzâdesi Osman da o sırada, babasının tahta çıkışındaki gibi, 14 yaşındaydı.

Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Esad Efendi'nin ısrarıyla gerçekleşen Mustafa'nın padişahlığı, babadan oğula süregelen Osmanlı saltanat geleneğini de bozdu. Tarihçi Hammer, bu değişikliği, I. Ahmed'in, bir hanedan geleneği olan, tahta geçenin kardeşlerini öldürtmesi kuralına uymamasının kendisininde beklenmedik bir zamanda ölmesi üzerine söz sahiplerinin büyük bir şehzâde hayattayken küçüğü padişah yapmanın doğru olmayacağı kararlarına bağlar. Mustafa'nın tahta oturtulmasına ön ayak olan Sofu Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Esad Efendi, Mustafa'nın ruhsal rahatsızlığının hapsinde kalmasından kaynaklandığını, zamanla geçeceğini savunmuşlardır.

Mustafa'nın eğitimi ve yetişmesi konusunda bilgi yoktur. Babası III. Mehmed'in ve kendisinden bir yaş büyük kardeşi I. Ahmed'in saltanatları boyunca gözlerden uzak tutulmuş, ortaya çıkarılmamıştı. I. Ahmed'in ölümü üzerine 22 Kasım 1617 günü sabah namazından önce toplanan Divan-ı Hümayuna, Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Halil Paşa İran seferinde olduğundan Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa başkanlık etti. Mustafa'nın cülûsu uygun görüldü. Babüssaade önünde "umum biatı" denen cülûs töreni; aynı gün I. Ahmed'in cenaze alayı; cülûstan iki gün sonra da Sultan Mustafa için kılıç alayı yapıldı. Bu münasebetle yoksullara sadakalar dağıtılıp kurbanlar kesildi. İzleyen günlerde Batıdaki ve Doğudaki hükümdarlara nâmeler gönderilerek saltanat değişikliği bildirildi. Askere cülûs bahşişi dağıtıldı. Saray kadroları silahdardan başlanarak değiştirildi. Saltanat ve yönetim işleriyle ilgilenebilecek durumda olmayan Mustafa'nın sorumluluklarını adı bilinmeyen annesi (valide sultan) üstlendi. Kantemiroğlu, Mustafa'nın bu ilk padişahlığında kendisini eğlenceye verdiğini yazar. Hasanbegzâde'yse Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın, I. Ahmed döneminde devlet erkânını kendisine bağladığı gibi, bu

yeni evrede de yetkinliğini sürdürmek istediğini, ama I. Mustafa'nın "lâkayd ve derviş-meşreb olması" yüzünden uyuşamadığını, padişahtan iltifat görmediğini, atamalara karıştırılmadığını, bu alınganlıkla padişahın akıl noksanlığını gizlemek yerine ifşa ettiğini, daha da ileri giderek "eğer bir zaman padişahlıkda kalur ise" altınları gümüşleri denize saçıp hazineyi tüketeceğini, uluorta konuştuğunu yazar. Ayrıca padişaha okuyup üflemeye gelen şeyhlerin de böyle "devlet sırrı" şeyleri, Darüssaade ağasının şurada burada konuşmasının doğru olmadığını ve Mustafa Ağa'nın derhal bu görevden alınması gerektiğini valide sultana söylediklerini ekler. Yine tarihçi Hasanbegzâde, Mustafa Ağa'nın bununla da yetinmeyerek İstanbul halkının padişahtan soğumasını gerektirecek dedikodular yaydığını; ulemaya, Ocak ağalarına haberler gönderip "Padişah cümle şehzâdeleri katletmek üzeredir, inkıraz-ı Âl-i Osmana sebeb olur," diyerek I. Mustafa'nın tahttan indirilmesine ortam hazırladığını açıklar.

Sultan Mustafa'nın, sergilediği davranışlarla Mustafa Ağa'yı doğruladığı, hekimlerin tedavilerine, üfürükçülerin okumalarına ve muskalarına karşın dengesizliği devam eder. Vakitli vakitsiz sokağa çıkması, para dağıtması; divan toplantı halindeyken içeri girip vezirlerin kavuklarını yuvarlaması, oturduğu köşkün önünde orta oyunu oynatıp pencereden izlemesi, aynı oyunu art arda yinelettirmesi delilik halleridir. Bir seferinde oyunculardan birini pek beğendiği için ona, saray hazinesinin en değerli mücevherlerini pencereden atmaya kalkışır. Kâtip Çelebi, onun garip davranışlarını anlatırken aklının kıtlığı ve tuhaf halleriyle halk arasında ünlenen Mustafa'nın "türbeleri gezüb deryada mâhîlere (balıklara) altun atmak ve abes yere yollarda dirhem ü dinar dökûb saçmak gibi" garipliklerini herkesin gözlemlediğini yazmaktadır.

Nihayet, Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Esad Efendi, Sultan Mustafa'yı tahttan indirmeyi kararlaştırdılar. 26 Şubat 1618'de ulufe divanı münasebetiyle devlet erkânı saraya çağrıldı. Askerler de saray avlusundayken Mustafa'nın daire kapısı, kilitlendi. I. Ahmed'in büyük şehzâdesi Osman, Babüssaade önünde tahta oturtulup biat edildi. Bu, Osmanlı tarihinin en kolay başarılan hal' olayıdır. Sultan Mustafa'nın 96 gün süren ilk padişahlığından uzaklaştırılmasının bir nedeni de yatağına kadın yaklaştırmaması, oysa bunun hanedan için bir tehlike sayılması olmuştur. Mustafa, Topkapı

Sarayının Şimşirlik Kasrına kapatılır. Kantemiroğlu, eski padişahın Yedikule zindanlarına gönderildiğini yazarsa da, doğruluğu kuşkuludur.

Mustafa'nın ikinci kez tahta oturtulması II. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan ve Hâile-i Osmaniye denen korkunç ayaklanmanın ikinci günündedir: O 19 Mayıs 1622 günü Saraya yürüyen kapıkulları, Babüssaade'yi geçerek Büyük ve Küçük odaların önünde, içoğlanlarından Mustafa'nın kaldığı yeri sordular. Hasoda'ya doğru ilerlediklerinde bir içoğlanı Harem tarafını işaret etti. Âsiler, sırıklara tırmanıp kubbeye çıktılar. Mutfaklardan getirilen baltalarla Mustafa'nın hapsedildiği yerin kubbesini deldiler. Haremağalarının attığı oklara karşılık Yeniçeriler tüfekle iki haremağasını öldürdüler. Divanhanenin perde ipleriyle kubbeden içeriye inen birkaç Yeniçeri, Mustafa'yı minderde oturmuş, iki cariyeyi ayakta bekler durumda buldular. Üç gündür yemek ve su verilmediği için, eski padişah su istedi. Açılan delikten Mustafa ve cariyeleri dışarıya çıkartıldı. Avluya getirilen şeyhülislamın atına bindirildiğinde eyerde oturacak hali yoktu. Önce Arzodasına, oradan da Divanhaneye götürüldü. Yeniçeriler, sırtına giydirilecek bir ferace dahi bulamadılar. Divanhanedeki ulemayı kılıçla korkutarak Mustafa'ya biat ettirdiler. Kente münadiler salınıp I. Mustafa'nın padişahlığı duyuruldu. Bu gelişmeler olurken ulemadan Faizî Efendi aşırı heyecandan öldü. Biat işi tamamlanınca, saraya mahsus bir hasta arabasına cariyeleriyle bindirilen padişahın önünde, yanında, arkasında yürüyen asker kalabalığı "nice yüz âdem arabayı çeküb ve nice bin gaziler seyflerin uryan edüb..." Eski Saraya yöneldiler. Mustafa'nın annesi buradaydı. II. Osman'ın Eski Sarayı basacağı haberi alınınca valide sultanı da arabaya bindirip Yeni Odalara giderek Mustafa'yı Orta Camine oturttular. Yol boyunca dilenciler ve halktan kimileri de yenlerini, eteklerinin ucunu padişahın arabasından içeri uzatıp bahşiş ve sadaka almaya çalışıyorlardı. Mustafa, annesi ve cariyeleri, geceyi Orta Caminde geçirdiler. Kente dağılan Yeniçeriler ise Baba Cafer, Galata ve tersane zindanlarıyla taş gemilerindeki mahkûmları cülûs bahanesiyle salıverdiler. II. Osman'ın, amcasını tutuklatmak için Orta Camiye gönderdiği Yeniçeri Ağası Ali Ağa öldürüldü. Okuma yazması yetersiz Mustafa'nın önüne "yazı bilen" Kara Mazak oturtularak gerekli hatt-ı hümayunlar yazdırıldı. Valide sultanın isteği üzerine Damad Kara Davud Paşa veziriazam

atandı. Güvenilir kişiler Ocak ağalıklarına getirildi. Kara Mazak, kendisi için de çavuşbaşılık hattı yazdı. Bir hatt-ı hümayun da idam edileceklerle yeni yasalar konulması hakkında yazıldı.

Yeniçeri Ocağına sığınan II. Osman da 20 Mayıs Cuma günü, Orta Camine getirildi. Aynı anda iki padişah olup hangisinin hükmü geçerli belli değil iken taraftarları arasında tartışmalar başladı. Annesi, Mustafa'yı mihrabın önüne oturtmuş, iki cariye eteklerini tutmaktaydı. Dışarıdan gürültüler yükselince, "yerinden sıçrayub seğirdüb pencerelerden bakdıkda demürü muhkem dutub validesi yalvarub arslanım koyuver gel otur diyerek zor ve zâr ile ayurub mihraba götürürdü." II. Osman ise "-Görün hey derdmendler, padişah etdiğiniz âdemi! Bu devletin inkırazına sebeb olub kendi ocağınızı söndürürsünüz!" diyordu. I. Mustafa'nın annesi, hemen orada II. Osman'ın idamını istediğinden, Davud Paşa birkaç kez kement attırıp boğdurmaya çalıştı. Ocak zabitleri bırakmadılar. Valide sultan ise "-Ağalar siz bilmezsiz, bu ne yılandır, bundan sağ kurtulur ise bizden ve sizden kimse komaz!" diye bağırmaktaydı. O gün öğleye doğru I. Mustafa, annesi ve cariyeleri, kapalı arabalarla Topkapı Sarayına götürüldü. Tahta oturtulan I. Mustafa'ya Davud Paşa, nakibüleşraf ve Yeniçeri ağası da biat ettiler. Cuma olduğu için, camilerde hutbeler I. Mustafa adına okundu. II. Osman ise Orta Caminde Yeniçerilerin korumasındaydı. Kentte de ayaklanmacılar, öteden beri kin besledikleri ya da malına göz koydukları ne kadar adam varsa hepsinin evlerini, konaklarını yağmalayıp harap etmekteydiler. Halk, kapıkullarının bu edepsizliklerini, II. Osman'a yapılan hakaretleri üç gün boyunca izlediği gibi, Davud Paşa'nın yerine sadrazam yapılan ve bir gün görevde kalabilen Ohrili Hüseyin Paşa'nın Ağakapısı'ndan kaçarken Beyazıt Meydanında âsilerce yakalanıp parçalanışı da herkesi dehşete düşürdü ve Davud Paşa'nın veziriazamlığı devam etti. 20 Mayıs gününün en korkunç cinayetiyse II. Osman'ın Yedikule'de boğulması oldu. Cebecibaşı, II. Osman'ın kulağını kesip I. Mustafa'nın annesine getirdi.

21 Mayıs günü yapılan II. Osman'ın cenaze alayında sipahiler, Yeniçerileri padişah katilliği ile suçlayarak ayaklandılar. Davud Paşa'nın sarayına yürüdüler. "Sultan Osman'ı ne sebeb ile katleyledünüz?" diye bağırdılar. O gün sipahilere cülûs bahşişi dağıtıldı ve ortalık yatıştırıldı. Yeniçeriler ise, "Altun isteriz, hurda akçe almazız!" dediklerinden cülûs inamları ancak 2 Haziranda verilebil-

di. Veziriazam Davud Paşa kendisine yönelen öfkeyi söndürmek için görevde kaldığı 23 gün boyunca ödünler verdi. Mustafa'nın, I. Ahmed'in şehzâdelerini boğdurtacağı söylentisi yayılınca içoğlanları Babüssaade ağasını parçalayıp ölüsünü Atmeydanı'na bıraktılar. 13 Haziran 1622'de Davud Paşa azledilerek Mısır valiliğinden dönen Mere Hüseyin Paşa veziriazam oldu. Kaçmak isteyen Davud Paşa yakalanıp sarayında göz hapsine alındı. Mere Hüseyin Paşa'nın 25 gün süren sadareti boyunca da İstanbul'da karışıklıklar eksik olmadı. 21 Haziranda âsi askerler "koyun akçesi" adı altında verilen toplu parayı Sultanahmet Camiinde üleşmektelerken bir elinde bıçak, öteki eliyle abasını kalkan etmiş bir sipahi içeri dalıp "anı anda bunu bunda vurmak suretiyle" birkaç mülâzimi yaraladı. 100'den fazla askeri birbirine kattı. Ama toparlanan âsilerce başı kesildi. 24 Haziranda Sultan Mustafa, sözde atalarının kıyafetine öykünerek "abâ vü ecdadının dârât ü âyinin ihya" etti. Halk ise, II. Osman'ın levendane basit giyimlerini hatırlayıp güya bundan mutlu oldu. 8 Temmuz 1622'de Mere Hüseyin Paşa azledilerek yerine Lefkeli Mustafa Paşa getirildi. Sultan Mustafa, devlet işleriyle ilgilenecek durumda olmadığı gibi ancak bir delinin yapabileceği şeylerle meşguldu. Bir beygire binip başını alıp gidiyor, "iki cebini altun ve akçe doldurup gâhi deryada tuyûr u mâhiye gâhi yollarda bulunan tebâhiye" dökûp saçıyor; vezirler arz için katına çıktıklarında "evzâ-i garîbe idüb kiminün dülbendin kakarak" başlarını açıyordu. 5 Ağustosta, Ramazanın son cuması münasebetiyle vaaza çıkan Cerrahî Şeyhi İbrahim Efendi "ey ümmet-i Muhammed, padişah-ı velî, üç gündür bir tenha odaya girüb kapanmış namaz kılub ağlamaktadır. Hiç kimseye söylemez. Sizler de duayla meşgul olun. Sırrına yine kendi vâkıfdır. Dahi Sultan Osman Han'ın mertebesini âlem-i rüyada müşahede eylemişler. Katı âli görmüşler. Hakk tealâ rahmet eyleye!" diyerek cemaati ağlattı ve Mustafa'nın ermişliğine inandırmaya çalıştı. Ramazan bayramındaysa divana çıkan padişah, taht önünde ayakta durdu, oturmadı. Zaten kendisini bir yerde uzun süre tutma olanağı yoktu. Bayram tahtına oturmayışına da hemen bir gerekçe uyduruldu ve "âdab-ı hulefâya riayet içündür!" denildi. İstanbul'a egemen olan zorba askerler ise Veziriazam Lefkeli Mustafa Paşa'yı da istememekte gecikmediler. Padişah ve annesi Davud Paşa Sarayındayken haber gönderip vezirin rüşvet yediğini, yumuşak davrandığını ileri sürdüler ve "Biz bu veziri

istemeyiz!" dediler. Deneyimli bir vezir olan Gürcü Mehmed Paşa 21 Eylül 1622'de veziriazam oldu.

Karadeniz'deki Kazak korsanları yenip 500'ünü tutsak alan Kaptanıderya Receb Paşa 1 Ekimde İstanbul'a döndü. 8 Ekim günü gelen İran elçisi alay gösterdikten sonra Vefa'da Kızılbaş Hasan'ın konağına yerleşti. İzleyen günlerde önce Rusya, arkasından 700 atlıyla Lehistan elçisi geldiler. Veziriazamla Rusya elçisi, Paşakapısı'nda görüşürlerken iki devlet arasındaki savaş yüzünden tartıştılar. Diğer yandan, II. Osman'ın boğulması nedeniyle Anadolu'da da yer yer ayaklanmalar çıkmış; Yeniçerilere karşı kan davası güden timarlı sipahiler de İstanbul'daki kapıkullarına karşı eyleme geçmiş bulunmaktaydı. Abaza Mehmed Paşa ise Erzurum'da ayaklandı. Bu olaylardan kaygılanan Yeniçeriler ve kapıkulu sipahileri cinayetten aklanmak için taşkınlıklara yöneldiler.

Kapıkullarını kışkırtan eski veziriazam Mere Hüseyin Paşa'ydı. Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'daki Yeniçerileri katlettiği haberi gelince 24 Aralık 1622 günü, Veziriazam Gürcü Mehmed Paşa'nın yolunu kesip: "Abaza sana dayanub bu denlü hareket eder!" dediler. Ertesi gün, divan sırasında "gulüvv edüb" toplandılar. Zabitleri araya girerek kalabalığı dağıttı. Bir hafta sonra 31 Aralık 1622'de bu kez sipahiler II. Osman'ın kan davası ile Divanhaneye gelip, "Taşra kadıları ve reaya bize katil-i sultan deyü ta'n ederler. Elbetde kim katletdiyse hakkından gelinsün!" diye bağırdılar. Buradan Etmeydanı'na gidip, "Eğer padişah ferman eylediyse kendisi bilür ve illâ katili katleylesün, bühtandan halâs olalım!" diyerek I. Mustafa'ya haber gönderdiler. Sipahilerin her gün saraya gelip Divanhane önünde eylemde bulunmaları ocak ayının ilk haftası boyunca sürdü. İstanbul'da korkulu anlar yaşandı. Mustafa'nın "tiz katiller bulunsun!" sözcüklerinden ibaret hatt-ı hümayun üzerine kaçarken yakalanan Cebecibaşı Kara Mazak'ın boynu, II. Osman'ın, Yedikule'ye götürülürken su içtiği çeşme başında vuruldu. Eyüp'te saklandığı samanlıkta ele geçen eski veziriazam Kara Davud Paşa 5 Ocak günü Yedikule'de hapsedildi. Eşi, cellat Süleyman Usta'ya rüşvet vererek idamını ertelemeye çalıştı.

7 Ocak günü divandan, Davud Paşa'nın idam hükmü çıktı. Halk padişah katili bilinen Davud Paşa'nın da Yedikule yolundaki çeşme başında idamını istiyordu. Çeşme başına getirilen eski veziriazam, koynundan, II. Osman'ın boğulması için Mustafa'nın verdiği ferma-

nı, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin fetvasını çıkartıp gösterdi. Yeniçeriler paşayı ata bindirip Orta Camine götürdüler. Ertesi gün Gürcü Mehmed Paşa'nın görevlendirdiği 200 asker camiyi basıp Davud Paşa'yı Yedikule'ye kapattılar. Davud Paşa, II. Osman'ın boğulmasında rolü olan Kelender Uğrusu, Vezir Derviş Paşa ve Meydan Bey'i orada idam edildiler. İstanbul'a ve yönetime büsbütün egemen olan zorba Yeniçeriler, bu kez Gürcü Mehmed Paşa'yı hedef seçtiler. Divan toplandığı sırada saraya gelip Mehmed Paşa'ya hakaretle, "Tavaşî taifesinün vezaretde alâkası olduğuna razı değülüz, yok dersen hançer üşürüb seni pârelerüz!" dediler. Bunun üzerine Mehmed Paşa 5 Şubat 1623'te mühr-i hümayunu padişaha gönderip konağına çekildi. Padişah adına saraydan verilen hatt-ı hümayunda "kul kimi isterse mühr ana verülsün" denildiğinden, baştan beri zorbaları kışkırtan Mere Hüseyin Paşa ikinci kez veziriazam oldu. Ama arası çok geçmeden zorba askerler bu kez de Defterdar Hasan Paşa'nın sadarete getirilmesini istediler.

Mere Hüseyin Paşa'nın bir divan toplantısında, aynı zamanda "seyyid" olan bir kadıyı falakaya yatırması üzerine ulemadan Karaçelebizâde Abdülaziz, Uşşakizâde Aziz, İstanbul Kadısı Hasan efendiler ile kadı ve müderrisler Fatih Camiinde toplanıp Mere Hüseyin Paşa'nın kâfir, kanının da helâl olduğuna ilişkin bir fetva yazdılar. Ayrıca Mustafa'nın da aklında hafiflik bulunduğunu, imametinin (halifeliğinin) caiz olmadığını, bu nedenle de hükümlerinin geçersiz sayılması gerektiğini ileri sürdüler. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de şeriat kurallarını uygulatmadığı için istifasını istediler. Fatih Camiine çağrılan Yahya Efendi, padişahla görüştükten sonra fetva verebileceğini söyledi. Üsküdar Sarayına Mustafa'nın yanına gitti. Ulemanın baskısıyla Mere Hüseyin Paşa, azledilecekken zorba askerler onaylamadığı için görevinde bırakıldı. Fatih Camiindeki ulema da üzerlerine gönderilen acemioğlanlarından korkup evlerine dağıldılar.

Dengesiz ve acımasız Mere Hüseyin Paşa bir kez de divan toplantısında bir beylerbeyini sopa altında öldürttü. Kendisinden öç alamayan ulema, Abaza Mehmed Paşa'yı İstanbul'a yürümesi için tahrik etti. Mere Hüseyin Paşa, Fatih toplantısına katılan kadı ve müderrisleri sürgüne gönderdi. Konumunu güçlendirmek için Yeniçerilerle sipahileri karşı karşıya getirmeyi amaçladı. İstanbul'da terör estirerek suçlu suçsuz çok kimseyi idam ettirdi. Ocak ağalarıyla anlaşıp ulufe

dağıtımında Yeniçerilerin sipahileri kılıçtan geçirmelerini planladı. Ama bu komplo duyuldu. Sipahiler ayaklanıp veziriazamın konağına yürüdüler. Mere Hüseyin Paşa kaçıp saklandı. 30 Ağustos 1623'te Kemankeş Kara Ali Paşa veziriazam oldu.

Ali Paşa, süregelen disiplinsizliği ve Mustafa'nın dengesizliğinden kaynaklanan sorunları aşmak için öncelikle tahtta değişiklik yapılması gerektiğini vezirler, ulema ve Ocak ağalarıyla konuştu. İstanbul 1,5 yıldan beri tam bir zorba tahakkümü altındaydı. Rumeli ve Anadolu valileri padişahın fermanlarını dinlememekteydi. Taht değişikliğinin getireceği en büyük sorun ise iki üç milyon altın tutan cülûs bahşişiydi. Hal' konusunda, her işi oğlu adına yürüten valide sultana, ulemadan birkaç kişinin padişahla yüz yüze görüşüp bazı sorular yöneltmeleri, alacakları yanıtlara göre tahtta kalıp kalmamasına karar verilmesi önerildi. Buna yanaşmayan valide sultan "hâli sizce de malûm" dedi. Ancak oğlunun öldürülmemesi için güvence istedi. Hazırlıklar yapıldıktan sonra 9 Eylül günü Davud Paşa Sarayından Topkapı Sarayına getirilen I. Mustafa, 10 Eylül 1623'te eski dairesine kapatılarak annesi Eski Saraya gönderildi. IV. Murad padişah oldu.

Saraydaki dairesine kapatılan ve büsbütün aklını yitiren Mustafa'nın oraya buraya koşup "Osman! Osman!" diye bağırdığı; kimi kardeşlerini boğdurtan IV. Murad'ın, amcası Mustafa'yı da öldürttüğü ileri sürülmüştür. Naimâ, eski padişahın 16 yıl boyunca sarayda münzevi yaşadığını, Ramazan 1048 ortasında (20 Ocak 1639) öldüğünü, yaşının elliye yaklaştığını yazar. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, nereye gömüleceğine karar verilemediğinden cenazesi 17 saat bekletilmiş, sonunda Ayasofya'nın eskiden vaftizhane olarak kullanılan bölümüne gömülmesi, ancak buranın zeminindeki toprak uygun görülmediğinden hasbahçeden toprak getirilmiştir.

Adına yapılmış hiçbir eser bulunmayan I. Mustafa'nın hasekisi, odalığı, çocuğu da yoktu. Kimilerince deli, kimilerince velî (ermiş) görülmüş; çıkarcı şeyhler, hocalar da onu özellikle bir velî gibi tanıtmaya çalışmışlardır. Osmanlı padişahlarının en cahili olan Mustafa, belki okuryazar da değildi. Buyruklarını cariyesi Sanuber, çok bozuk bir yazıyla kaleme alırmış.

16

SULTAN II. OSMAN

İstanbul, 15 Kasım 1603 - 20 Mayıs 1622
Saltanatı: 26 Şubat 1618 - 19 Mayıs 1622

"Genç Osman," "Şehit Osman," "Osman-ı Sanî" adlarıyla da bilinir. I. Ahmed ile cariye kökenli Mahfirûz Sultan'ın oğludur. Doğum tarihini 29 Nisan 1604, 3 Kasım 1604 veren kaynaklar da vardır. Osmanlı padişahlarının en genç yaşta ölenidir. Annesi Mahfirûz'un, tahta çıkmasından önce ya da oğlu padişahken 1621'de öldüğüne ilişkin çelişkili bilgiler vardır. "Farîs/Farîsî" mahlasıyla şiirler yazan II. Osman, ayaklanmada öldürülen ilk padişahtır. "Vak'a-i Sultan Osman," "Hâile-i Osmaniyye," "fetret-i azim," "Genç Osman Vak'ası," "Genç Osman'ın şehadeti" olarak tarihe geçen tahttan indirilmesi ve öldürülmesi olayı tepkilere neden olmuş, Divan ve Halk edebiyatlarına da yansımıştır.

II. Osman, babası I. Ahmed'in tahta geçişinden on bir ay sonra doğdu. Sarayda eğitildi. Yabancı gözlemcilere göre, Osmanlı şehzâdelerinin en kültürlülerindendi. Türkçeden başka Arapça,

Farsça, İtalyanca, Rumca öğrenmiş; edebiyat, tarih, coğrafya bilgileri edinmişti. Öyleyken ve 1617'de babasının beklenmedik ölümü üzerine, hanedanının veraset geleneği uyarınca tahta geçmesi gerekirken sürpriz bir biçimde, akıl ve ruh sağlığı bozuk amcası I. Mustafa "ekberiyet" (yaşça büyüklük) gerekçesiyle padişah ilan edildi.

Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın "çocuğu olmayan, cariyelerle yatmaya yanaşmayan Mustafa'nın" Osman'ı ve I. Ahmed'in diğer şehzâdelerini öldürterek hanedanın sönmesine sebep olacağı konusundaki uyarıları üzerine, Deli Mustafa'yı tahta oturtan Şeyhülislam Esad Efendi ile Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa, 26 Şubat 1618 günü, I. Mustafa'nın bulunduğu odanın kapısını kilitletip cülûs için hazırlıkları tamamlattılar. Osman dairesinden çıkarılıp tahta oturttuldu. O gün ulufe divanı olup Yeniçeriler ve sipahiler saraya geldiklerinden saray dairelerine kapıkullarının ihtilal için toplandıkları haberi ulaştırılmış; Mustafa yanlılarının olası tepkilerini önlenmişti.

İzleyen günlerde II. Osman, Eyüp'te kılıç kuşandı; kapıkullarına cülûs bahşişi dağıtıldı. Üç ay arayla üçer bin kese cülûs bahşişi dağıtıldığından hazinede önemli bir açık doğdu. Art arda çıkan yangınları ise halk, taht değişikliğindeki uğursuzluğa yordu. II. Osman, ilk önemli atamayı, Kaymakam Sofu Mehmed Paşa'nın yerine 9 Temmuz 1618'de, eski veziriazam Öküz/Damad Mehmed Paşa'yı getirerek yaptı. Henüz çocuk yaşta olması nedeniyle de güven duyduğu kişilerden dar bir çevrenin güdümüne girdi. Bostanzâde Yahya Efendi'nin tanımına göre bunlar niyetleri bozuk çıkarcı kişilerdi. Bunlardan biri, "ölü yıkamakla ömrünü tüketmiş bir bunak" olan, padişahın hocası Ömer Efendi'ydi. II. Osman'ın şeyhülislamlık pâyesi verdiği bu zat, asıl şeyhülislamın bütün yetkilerini üstlendi. Sürgüne gönderilen Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın yerini "uğursuz bir hadım" olan Süleyman Ağa aldı. Rumeli kazaskeri "kara yüzlü" (zenci) Sünbül Ali Efendi ve "sidik şişesinden hastalık tanısına uğraşan, bilgisiz ve aylak sukabağına benzeyen" Hekimbaşı Mûsa-yı Nâşî de çocuk padişahı etkilemekteydiler.

Doğu cephesinde bulunan Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Kayserili Halil Paşa'nın, Pül-i şikeste bozgunundan sonra orduyla Erdebil'e hareket etmesi üzerine, İran'la Serav Antlaşması imzalandı. II. Osman, 18 Ocak 1619'da Halil Paşa'yı azledip, Sadaret Kaymakamı Öküz Mehmed Paşa'yı veziriazamlığa getirdi. O yıl ilkbaharda şiddet-

li yağmurlar yağdı. Sellerden mahalleler harap oldu. Aksaray'da Koğacı Dede Mahallesi su içinde kaldı. Kasımpaşa'da pek çok ev yıkıldı. Yaza doğru "taun-ı ekber" (büyük veba) salgını başladı.

29 Eylül 1619'da Şah Abbas'ın elçisi Yâdigâr Ali, 100 yük ipek, dört fil, bir gergedan ve değerli hediyelerle İstanbul'a geldi. Paraya ve rüşvete düşkün II. Osman, İran elçisinin hediyelerinden memnun olduğu kadar, Akdeniz'de yakaladığı altı yabancı kalyonla İstanbul'a dönüp kendisine, her birinin omzunda "birer kese gümüş kuruş" bulunan 200 tutsak ve pek değerli hediyeler sunan Kaptanıderya Çelebi/Güzelce Ali Paşa'nın bu jestinden de memnun oldu. Kendisinden daha çok hediye ve rüşvet beklediğinden 23 Aralık 1619'da Mehmed Paşa'nın yerine veziriazam atadı. Toy padişah, Güzelce Ali Paşa'nın, Venedik haraçlarına el koyup belki ancak onda birini hazineye ödediğini; türlü yolsuzluklar yaptığını ileri sürdüğü Mehmed Paşa'yı da mallarını müsadere ettirip "üryan ve püryan" Halep valiliğine gönderdi. Ali Paşa, İstanbul'un ve ülkenin servet sahiplerini saptayarak bunların mallarını da sözde hazineye gelir sağlama gerekçesiyle müsadere ettirdi. Ancak asıl amacı, hem kendisine haksız kazanç yolu açmak hem de para düşkünü genç padişaha verdiği sözü tutarak her hafta "mübalağa hedâyâ ve emvâl" sunmaktı. Ali Paşa padişahın çevresindeki çemberi de bozmaya çalıştı. Mısır'a sürülen eski kızlarağası Mustafa Ağa'nın yerini alan Süleyman Ağa, daha kurnaz ve becerikli çıktı. Sürgün yeri Mekke'ye gitmemek için Üsküdar'da ayak sürüyen hâce-i sultani (padişah hocası) Ömer Efendi ise yerini korudu.

1620 sonbaharında, Özi Beylerbeyi İskender Paşa, Erdel Prensi Bethlem-Gabor'un İstanbul'a gönderdiği gizli mektubu ele geçirip Lehistan'a yollayan Boğdan Voyvodası Graziani'ye karşı harekete geçince, Genç Osman da çevresindekilerin "gazi olur, nam ve şan kazanırsın!" telkinlerine kanarak Lehistan seferine çıkmaya karar verdi. Bu sırada İstanbul'a her gün âsi prenslerin, casusların, ihanet edenlerin kesik başları getiriliyor, bunlar Bab-ı Hümayunda teşhir ediliyordu. Dönemin bir İstanbul şairi bu manzarayı "*Asıldı seri dergeh-i şâhda / O da buldu Rıfat bu dergâhda*" dizeleriyle anlatmıştır.

II. Osman, Lehistan seferi hazırlıkları sürerken kendisine rakip gördüğü kardeşi büyük şehzâde Mehmed'i "def-i dağdağa-i fitne" gerekçesiyle ve Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi'nin fetvasıyla 12

Ocak 1621'de boğdurttu. Cellatlar boynuna kement atarken: "Osman! Dilerim Allah'tan sen dahi behremend olmayasın!" diye beddua eden 15 yaşındaki Mehmed'in öldürülmesi halk arasında uzun zaman konuşuldu. Ancak hiç kimse yüksek surlarla çevrili sarayın esrarengiz ortamında neler olup bittiğini ya hiç öğrenemiyor veya yalan yanlış haberler yayılıyordu.

O kış halkı, bu saray cinayetinden çok, 24 Ocak 1621'de şiddetini artıran soğuklar etkiledi. II. Osman'ın dört yıllık kısa saltanatında başkenti ilgilendiren en büyük doğal afet budur. Bu soğukları yaşayanlardan Bostanzâde Yahya Efendi *Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman* adlı eserinde, ocak sonu-şubat başında, Haliç'in ve Boğaziçi'nin buzlarla kaplandığını anlatır: "Üsküdar ve Beşiktaş arası kara gibi olup adamlar gezüp Üsküdar'dan İstanbul'a yürüyerek gelürler idi. Ve ol yıl kaht ü galâ (kıtlık) vâki oldu. Zira malûmunuzdur ki zâd ü zahair deryadan gelür. Derya kara olıcak sefineye ubûr olur mı?" Tarihçi Naimâ da "İncimâd-ı Halic-i Konstantiniyye" başlığı altında bu kışı anlatırken 15 gün boyunca kar yağdığını, soğuğun şiddetinden denizlerin baştan başa donduğunu "ancak akındı ortasında bir nehr-i sagîr mıkdarı mahal açık" kaldığını, Sarayburnu ile Üsküdar arasının "cümle buz olub Galata'dan İstanbul'a ve Hasbahçe'den Kireç Kapusu'na piyade âdem geçdüğünü" görenlerin anlattığını yazmıştır. Bu doğal afet için Neşatî, "*Be meded dondu bin otuzda (1621) soğukdan derya Üsküdar ile Sıtanbul arası dondu kamu*," Haşimî Çelebi, "*Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda Akdeniz dondu*" dizeleriyle tarih düşürmüşlerdir. Zahire gemilerinin işlememesi sonucunda da İstanbul'da tam bir kıtlık yaşandı ve 75 dirhemlik ekmek bir akçeye, etin okkası 15 akçeye fırladı.

Lehistan seferi için hazırlıklarını sürdüren II. Osman'ı ne soğuk, ne kıtlık ne de İngiltere elçisi John Eyre caydırabildi. Lehistan Kralı Sigismund'un elçisiyse şiddetli soğuklara karşın İstanbul'a sokulmadı. Yeniçerilerle sipahiler de koşulları ne olursa olsun bir sefere çıkmaya istekli değillerdi.

9 Mart 1621'de Veziriazam Ali Paşa öldü. Yerine Ohrili Hüseyin Paşa atandı. Öngörü yoksunu yeni veziriazamın padişahı seferden vazgeçirmesi olanaksızdı. Lehistan'ı baştan başa fethedip Baltık Denizine çıkmak hayalleri kuran II. Osman, yanı başındaki içoğlanlarını bazen zevk, bazen de nişan almak için "okla vurup öldürecek" kadar

acımasız bir gençti. Onu sefere yönlendiren en etkili kişi kızlarağası Süleyman Ağa'ydı, ama bu zenci, "gerçi maarif-i cüz'iyyeden" anlasa da savaştan, seferden ve düşmandan haberi yoktu.

8 Mayıs 1621'de Davudpaşa ordugâhına çıkan II. Osman Pir Mehmed Paşa'yı sadaret kaymakamlığına atadı. İstanbulluların "eyyam-ı nahs"tan (uğursuz günler) saydığı bir tarihte, 21 Mayısta da orduyla hareket etti. Bu, halk arasında, büyük bir felaketin yakın olduğu biçiminde yorumlandı. Dinyester kıyısındaki Hotin'e ancak 1 Eylülde ulaşıldığında, Leh ordusu mevzilenmiş bulunuyordu. 3 Eylülde tüfek atışlarıyla başlayan savaşa ikinci gün topçular da girdi. Sonraki günlerde mevzi muharebesine dönüşen çarpışmalar bir ay sürdü. Onca kayıplara karşın bir sonuç alınamadan 6 Ekim 1621'de ateşkes imzalandı. Dönüşte 17 Ekim 1621'de Ohrili Hüseyin Paşa azledip Diyarbekir Beylerbeyi Dilâver Paşa'yı veziriazam atayan II. Osman Edirne yolundayken İstanbul'da da gönderilen zafernâme gereği şenlikler şehrayinler yapılıyor; şairler, genç padişah için kasideler yazıyorlardı. Nef'î'nin "Âferin ey rûzigârun şehsuvar-ı safderi/ Arşa as şimden gerû tığ-ı süreyyâ-cevheri" matlalı kasidesi bunların en bilinenidir. II. Osman Edirne'de henüz iki aylık olan ilk şehzâdesi Mustafa'yı kucakladı. Edirne-İstanbul arasını kış koşullarında ancak 12 günde alabilen ordu, 25 Aralık 1621'de Davudpaşa'ya ulaştı. Padişah, buradaki sarayda iki gün kaldıktan sonra parlak bir zafer alayıyla İstanbul'a girdi. İkinci kez üç gün üç gece şenlik ve şehrayin yapıldı.

II. Osman, sefer dönüşünde, cariyelerle düşüp kalkmak geleneğinin yerleştiği saray hareminde bir yenilik gerçekleştirdi. Padişahların nikâhlı aile düzeni kurmalarının daha doğru olacağı savıyla Mart 1622'de, Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı Âkile (Ukeyle) Hanım'la evlendi. Nikâh mihri 600 bin(?) altın olarak belirlendi. II. Osman, başka yenilikler de tasarlıyor; Hotin seferi boyunca edindiği olumsuz izlenimler ve çevresindekilerin telkinleri ile orduyu yenilemek istiyordu. Hacca gitmek bahanesiyle İstanbul'dan ayrılmak, Anadolu'da ve Suriye'de disiplinli bir ordu kurduktan sonra İstanbul'a dönüp Kapıkulu Ocaklarını kapamak düşüncesindeydi. Bu nedenle de gerek sefer sırasında, gerek İstanbul'da, kapıkullarına bakışı olumsuzdu. Bostancıbaşıyla tebdil gezerken meyhaneleri, bozahaneleri basıp yakaladığı Yeniçerileri içki yasağına uymadıkları gerekçesiyle boğdu-

rup denize attırmak, sarhoş "şehirlileri" taş gemilerine göndermek, genç padişahın tutkusuydu. Kendisinden cesaret alan haremağalarıysa her fırsatta "kul taifesini" horlamaktaydı.

1622 ilkbaharına doğru hazırlıklarını hızlandıran II. Osman'ın gerçek niyetinin Kâbe'yi ziyaret olmadığını bilmeyen yoktu. Güvendiği adamlarını Üsküdar'a göndererek yol tedariklerini gördürürken ikinci bir gerekçe daha ortaya atıldı ve hac seferinin bir amacının da Dürzî Maanoğlu Fahreddin'in tenkil edilmesi olduğu açıklandı. Donanmanın 100 kadırgayla Suriye kıyılarına gitmesi için de on bin altın verildi. İstanbul'da, çarşı esnafından Ocak halkına ve ulemaya kadar herkes, padişahın niyetinin "Yeniçeri ve sipah taifelerini kırmak içün Etrâkten sekban ve Türkmandan cündî yazmak" olduğunu biliyordu. İlmiye sınıfını da Ocaklılar kadar tehlikeli ve gereksiz gören II. Osman, ulemanın arpalıklarını kesti. Pir Mehmed Paşa'dan sonra sadaret kaymakamlığına atadığı Nişancı Ahmed Paşa da İstanbul'daki korucu ve oturak askerlerinin ulufelerini ödememiş, bu yüzden padişah seferde iken küçük çapta bir ayaklanma yaşanmış; ulufe alamayan Ocaklılar, Ahmed Paşa'nın konağını taşlamışlardı. Sefer dönüşünde padişaha başvurup şikâyette bulunan askerlere hakaret edilerek çoğu Ocaktan atıldı. Naimâ'nın anlattıklarına göre, II. Osman bazı yenilikleri de hac seferi hazırlıkları sürerken gündeme getirdi. Saray protokolünü basitleştirdi, törenler için sade giysiler öngördü. Kendisi de "hafif libas ve raht ile ve levendâne va'z üzre" cuma selamlıklarına çıkmaya başladı. Çevresindekilere sık sık açıkladığı bir tasarısı da İstanbul'un payitahtlığına son vermek "taht u rahtı mahrusa-i Bursa'ya nakletmek"ti. Bütün bu girişim ve tasarıları yüzünden, genç padişah, ulemanın gözünde bir "dinsiz," kapıkulları için de "can düşmanı" idi. İstanbul halkı ise başkentlik ayrıcalığının yitirilmesinden uğrayacakları zararları hesaplayarak kendisinden yüz çevirdi.

II. Osman'ı, hac seferi serüveninden vazgeçirmek için kayınpederi Şeyhülislam Esad Efendi bir fetva hazırlayıp, "hükümdarlara haccdan evlâ olan adaletle hükümet etmektir. Mazallah yokluğunuzda bir fitne çıkması da mümkindir," uyarısında bulundu; Aziz Mahmud Hüdaî de öğütler verdi. Padişah, mayıs ayı başında bir rüya gördü: Tahtında oturmuş Kuran okumaktayken, Hz. Muhammed kitabı elinden almış, zırhını soymuş, tahtından yere yıkmıştı! Müneccimlerin

ve hocaların tabirlerinden korkuya kapılan padişah, 12 Mayıs 1622 günü türbeler ziyaretine çıktı. Eyüp'te kurban kestirmek istedi. Sığır bulunamadığından Bostancılar, Edirnekapı'da ve Karagümrük'te yük arabalarını çevirip öküzlerini çözdüler. Bedellerinin çok altında ödeme yaparak hayvanları götürdüler.

Halkın "haile" dediği ve İstanbul tarihinin trajedilerinden olan Genç Osman Vak'ası, bundan bir hafta sonra başladı, 18-21 Mayıs günleri boyunca, kimin padişah, kimin "kul" olduğu bilinmeyen kanlı ve korkulu karışıklıklar yaşandı. Fatih'in, Yavuz'un, Kanuni'nin tahtı; yanağına, baldırına askerlerce çimdikler atılan toy Osman'la, eteğinden cariyelerin tuttuğu akıl hastası Sultan Mustafa'nın arasında gitti geldi. Bir "fetret-i azime" oldu.

18 Mayıs 1622 gününün programı, otağ-ı hümayunun İstanbul'dan Üsküdar'a geçirilmesiydi. Bunun için Veziriazam Dilaver Paşa ile defterdar ve nişancı paşalar görevlendirilmişlerdi. 40 müteferrika, 30 divan kâtibi, pek çok saray personeli de kıyıya indirilip donanma gemilerine yüklenen araç gereçlere gözcülük etmekteydi. II. Osman, hac seferi için yalnızca 500 Yeniçeri, 1000 sipahi seçilmesini, diğerlerinin İstanbul muhafazasında kalmalarını emretmişti. Bu haber ve Üsküdar'a geçiş hazırlıkları, kapıkulu odalarında tepki uyandırdı. Kazan kaldırma haberi saraya ve Paşakapısı'na ulaştığında, Dilaver Paşa, Çavuşbaşı Halıcızâde'yi askerleri yatıştırmaya gönderdi. Oysa, ilmiye sınıfının alt kesiminden katılımlarla cesaretleri büsbütün kabaran ayaklanmacıların caydırılmasına olanak kalmamıştı. Daha da kötüsü, padişah kul taifesinin isteklerini bildirmek üzere saraya gelen ulema heyetini azarladı ve "bu eşkıyayı ıdlâl etmek ve fitneyi ayağa kaldırmak sizin başınız altındadır, anlara edeceğimi size dahi ederim!" diyerek bir de tehdit savurdu.

Olayın tanıklarından Solak Hüseyin Tuğî, halk diliyle yazdığı *Vekayi-i Sultan Osman*'da, hailenin bu ilk gününü anlatırken: "sipah ve Yeniçeri ve bâkî halayık her zümreden" asker ve sivilin, Süleymaniye Camiinde toplandıklarını, çarşıların kapandığını, Etmeydanı'nda "yığınak eyleyenlerin bâdehu umumen Atmeydanı'nda Yeni Cami (Sultanahmet Camii) hareminde cem" olduklarını, Dilaver Paşa'nın gönderdiği çavuşbaşının, saraya yönelen kalabalıkla bu sırada karşılaştığını, taşlanıp geri döndüğünü, ayaklanmacıların da aralarından

seçtikleri güngörmüş Yeniçerileri şeyhülislama gönderip bir fetva aldıklarını, öte yandan Atmeydanı'na gelen Yeniçeri ağasıyla bölük ağalarının da taşlandığını yazar.

O gün sur kapılarını kapayarak İstanbul'a giriş çıkışları kesen ayaklanmacılar, Ahırkapı'dan kadırgalara yüklenmekte olan tuğlara ve otağ-ı hümayuna da el koydular. İsteklerini, padişahın hac seferinden, Anadolu'ya geçmekten vazgeçmesi, ayrıca kendisini bu düşünceye yönlendirenleri idam ettirmesi olarak açıkladılar. Padişahı aymazlığa düşürüp kötü işlere sevk edenlerin idamları için ellerinde ulema fetvası olduğunu ilan ettiler. Beşiktaş'tan Yedikule açıklarına gitmekte olan donanma gemilerindeki Yeniçeriler de kıyıya çıkıp kapılar kapalı olduğundan "hisar delüklerinden şehre girüb cemiyete dahil" oldular. Ulemadan bir heyeti kabul eden II. Osman, ellerindeki fetvayı okuduktan sonra yırtıp atarak ayaklanmacıları büsbütün tahrik etti. Bir uzlaşma umuduyla akşama kadar oyalanan ve hepsi de silahsız olan eylemciler, "Hoca Ömer Efendi'nin evine varalum!" dediler. Konağının şahnişininden gelenleri gören Ömer Efendi korkup komşu kapısından kaçtı. Kapıyı yıkıp ne varsa yağmalayan kalabalık, Paşakapısı'na geldi. Dilaver Paşa'nın silahlanmış kapı halkı savunmaya geçti. Atılan oklarla eylemcilerden ölenler ve yaralananlar oldu. Bunun üzerine, silahsız bir sonuç alamayacaklarını anlayıp "Sipah Çarsusundan tîr ve keman ve seyf ü sinan ve alât-ı harb alıp cenk etmeye" karar verdiler. Çarşı halkı, önlerini keserek bin türlü ricada bulundu. Binlerce kişiden oluşan kalabalık, ertesi sabah silahlı olarak "Atmeydanı'nda cemiyet edelüm!" deyip dağıldı. II. Osman ise olayın bu boyuta ulaşmasından sonra hacca gitmekten vazgeçtiğini, ama hocası Ömer Efendi ile kızlarağası Süleyman Ağa'yı görevlerinden uzaklaştırmayacağını duyurdu.

18/19 Mayıs 1622 gecesi, II. Osman'ın, Bostancıları ve Enderun halkını Cebehane'den aldırdığı silahlarla donattığı, on darbazen getirttiği, buna karşılık donanma Yeniçerilerinin de kadırgalara toplar yerleştirip sarayı denizden kuşatmaya aldırkları dedikoduları yayıldı. 19 Mayıs Perşembe günü seher vaktinde, eylemciler Odalar Meydanında toplandılar. Buradan topluca Fatih Camiine gittiler. Herkes silahlanmıştı. Sıra sıra olup kılıçlarını sıyırdılar. Ulemayı da yanlarına çağırdılar. Her birini atlara bindirip önlerine alarak Atmeydanı'na yürüdüler. Yer yer durup ulemadan başkalarını da evlerinden çıkar-

tarak "atlara bindirmek üzre düriştiler, sürüklediler, çarşıda, pazarda olanlar da ellerinden kurtulamadı." Dükkânlar kapandı, sokaklar kalabalıklarla dolup taştı. Ayaklanmacılar bütün ulemayı Sultanahmet Camiinde topladılar. Şeyhülislam Esad, Nakibüleşraf Şerif, Şeyh Ömer, Şeyh Derviş efendiler, kazaskerler ile Şeyh Abdülmecid Sivasî ve Kadızâde Mehmed Efendi, pek çok nasihatte bulundularsa da bir yararı olmadı. Ayaklanmacılar "rüşvet selini akıtan mel'un Süleyman Ağa'nın, Veziriazam suratsız Dilâver Paşa'nın, Rumeli Kazaskeri zenci Musa-yı Nâşî'nin, Defterdar hırsız Abdülbâkî Paşa'nın, Hoca Ömer Efendi'nin, oğlu kuyruğu kesik eşek İstanbul kadısının, Ebu Leheb mezhepli Ömer Efendi'nin" idamlarında diretmekteydiler. Ulemadan bir grubu yine saraya gönderdiler. II. Osman, idamlara razı olmadığı gibi, "cumhur eyü değüldür!" diyen temsilcileri de tutuklattı.

Diğer yandan ulemanın dönüşünü bekleyen âsiler bir haber çıkmayınca meydanları, yolları dolduran halkla birlikte saraya yürüdüler. Saray avlusunda savunma hazırlığı olup olmadığını öğrenmek için Ayasofya'nın minarelerine adamlar çıkartıp baktırdılar. Hiçbir önlem alınmadığı anlaşılınca, Bab-ı Hümayunda 500 kadar yoldaş bırakıp "çekirge ve karınca gibi" avluya dolmaya başladılar. Elinde silahı olmayanlar odun ambarına girip odun ve değnek aldı. Tekbir ve gülbank ile Orta Kapı'dan da geçtiler. Bir bölük Kubbealtı'na, bir bölük mutfaklara, bir bölük de Babüssaade'ye yöneldi. Ulema ve vezirler ise Hastalar Sarayı önünde buluşup "danışık etmek üzere" toplandılar. Yeniçeriler ve sipahiler, Babüssaade'yi geçip Arzodası'nın kapı ve duvarlarını taş ve ok atarak delik deşik ettiler. Enderun avlusunu doldurdular. Vezirler ve din bilginleri de padişahın huzuruna çıkmak için, arka hasbahçeden dolaşıp Sofa-i Hümayun ya da Büyük Sofa denen yerde II. Osman'ı sedefkâri tahtta oturur buldular. Padişah, Hacca gitmekten vazgeçtiğini bir daha yineledi. Vezirler ise âsilerin önlerinin artık alınmaz olduğunu, istedikleri kişilerin idamlarının doğru olacağını belirttiler.

Avluda üç saattir bekleyen Yeniçeri ve sipahileri eylemden caydırmak için, veziriazamla ulemadan kimileri, Sofa-i Hümayundan Silahdar odasına, oradan Arzhane'ye ve taht odasına, sonra Şadırvanlı sofaya geçip kapıdan askere gözüktüler. Nasihat edeceklerken "kılıçlar uryan" edilip Dilaver Paşa tartaklandı. Heyet korkudan içeri kaçtı. Bu kez âsiler Hırka-i Saadet ve Sofa-ı Hümayun kapılarını zor-

lamaya başladılar. Arzhane'ye girip kutsal emanetleri yağmaladılar. II. Osman önce Çadır Köşküne, oradan daha korumalı bir kasra çekildi. Bir kısım Yeniçeri, I. Mustafa'yı haremdeki dairesinden çıkartıp Divanhaneye götürürken bir kısmı da Sofa-i Hümayun tarafına geçip kendilerine teslim edilen Dilâver Paşa'yı ve Süleyman Ağa'yı öldürdüler. Süleyman Ağa'nın parçalanışını saklandığı köşeden izleyen Bostanzâde Yahya Efendi o sahneyi "şuursuz başına bir çomak uruldu, sanki su testisi idi. Bir ses çıkarıb ikiye bölündü, her taraftan çullanıp yıldırım gibi kılınç, hançer, teber, ağır topuz ve şeşper üşürdüler, bir an içinde dünyadan göçürdüler, her parçasının kulak kadar olması kaza ve kader idi," diye anlatır.

II. Osman, amcası Mustafa'nın tahta oturtulup padişah ilan edildiğini öğrenince, eylemcileri ikiye bölmek ve hiç değilse bir kesimini kazanmak için veziriazam atadığı Ohrili Hüseyin Paşa ile Yeniçeri Ağası Kara Ali'yi görevlendirdi ve askere para dağıtmalarını istedi. Ancak asker bunları da taşa tuttu. Akşam olmak üzereyken korku daha da arttı. Çünkü âsiler İstanbul, Galata ve Tersane zindanlarını boşaltmışlar, kent baştan başa yağmacılar, caniler, aç ve sefil serserilerle dolmuştu. Son kez Sinanpaşa Köşkünde topladığı ulemanın, kaçmaktan başka çare olmadığını uyarmalarına karşın, II. Osman hâlâ "200 kese filori bağlıdur. Birkaç yüz tevabimiz ile kayıklar müheyyâ edüb Anadolu'ya geçelüm, badehu tahtgâh-ı kadim Bursa'ya varalum, kul yazalum," görüşündeydi. Ohrili Hüseyin Paşa ise Ağakapısı'na gitmenin doğru olacağını bildirdi. Bu daha uygun görüldü. II. Osman, hava kararınca zırh giyip kılık değiştirerek birkaç has adamı ve vezirlerle Ağakapısı'na gitti. Yeniçeri ağalığında bırakılan Ali Ağa, II. Osman'ı Ağakapısı'nın harem dairesinde konuk etti. Dışarı çıkıp oradaki sipahilere "Akıllı padişah varken akılsızından vazgeçin!" yollu öğüt verdiyse de itirazlarla karşılaştı. Bunun üzerine Arap Sünbül'ün yerine Rumeli kazaskeri olan Kethüda Mustafa Efendi ile Yeniçeri Ağası Ali Ağa, Yeniçerilerin I. Mustafa'yı götürdükleri Etmeydanı'ndaki Orta Camiye gittiler. Ali Ağa, daha söze başlamadan askerlerce parçalandı, Ayağına ip bağlanıp sürüklenerek Aksaray Çarşısına atıldı.

II. Osman'ın, Ağakapısı'nda olduğunu öğrenen bir bölük, 20 Mayıs sabahı o tarafa gidip Haremi bastı. Osman'ı avluya çıkarıp türlü hakaretlerde bulundular. Kaçmaya çalışan Veziriazam Ohrili Hüseyin

Paşa'yı Saka kârhanesi önünde parça parça ettiler. Ağakapısı Haremini, Hacı Subaşı'nın, gümrük emininin evlerini yağmaladılar. Kendilerine yalvaran II. Osman'a, Yeniçerileri fahişelerle niçin bastığının, zamansız sefere çıkmasının, tebdil gezip suçlu yakalamasının hesabını sordular. Ağakapısı'na tebdil geldiği için üzerinde hükümdarlık giysileri yoktu. Başında bir yarım sarık, sırtında işe yaramaz beyaz bir zırh gömlek vardı. O halde bir beygire bindirdiler. Ortalık ağarırken sövüp sayarak, türlü hakaretler ederek Yeni Odalara götürdüler. Yolda, Pinazoğlu denen bir sipahi esirgeyip kendi tülbendini başına sardı. Fakat küstah askerin çoğu, demedik laf bırakmadılar. Birisi "canım Osman Çelebi! Meyhane basub sipahiyi ve Yeniçeriyi taş gemisine komak olur mu?" derken Altuncuoğlu adlı biri bacağını sıkıp "buğûz-ı şütûm eyledikde" II. Osman, "behey edepsiz, padişahınız değil miyim, tâzelik başınızdan geçmedi mi?" dedi. Osman'ı bu halde getirip Orta Camide Sultan Mustafa'nın karşısına koyan âsiler henüz ne yapacaklarını bilmemekteydiler. I. Mustafa'nın veziriazam atadığı Davud Paşa da oradaydı. II. Osman'a karşı, "Osman Çelebi bu ne haldir, hele şimdi elimdesin, seni istediğim gibi etmeğe gücüm mü yetmez?" deyip boğdurtmaya kalkıştıysa da Yeniçeriler engel oldu. Dışarıdaki kalabalık yeni padişahın buyruğunu beklediğinden Mustafa'yı kapıya çıkartıp gösterdiler. Bu sırada II. Osman da cami penceresine yaklaşıp: "Benim ağalarım ve sipahi ve Yeniçeri babalarım, münafık sözüyle tâzelik belâsıyla bir küstahlık eyledim, beni böyle eylemekdense nolaydı, gelürken tüfenk ile uraydınız!" dedi. Kalabalıktan "İstemezüz!" sesleri yükseldi. Cebecibaşı bir kez daha kement atıp Osman'ı boğmak istediyse de, Mıhalıçlı Mehmed Ağa önledi.

Sultan Mustafa, arabalarla Topkapı Sarayına götürülerek cülûs töreni yapıldı. Tören bittikten sonra Orta Camiye dönen Veziriazam Davud Paşa ile Yeniçeri Ağası Derviş Ağa ve bölük ağaları, II. Osman'ı bir pazar arabasına bindirip Yedikule'ye götürdüler. Kement ile boğmaya uğraşırlarken Osman birkaç kez savuşturdu. Sonunda sipahi Kelender Uğrusu, hayalarını sıkıp savunmasız bırakınca boğuldu. Davud Paşa, Osman'ın bir kulağını kesip "nişan" olarak saraya gönderdi. Cenaze ise saraya götürülüp hazırlandı. Sabah erkenden salâlar verilip, durum İstanbul'a duyuruldu. Osman'ın namazını şeyhülislamlığa atanan Yahya Efendi kıldırdı. Naaşı cenaze alayıyla babası Sultan Ahmed'in türbesine götürülüp gömüldü.

II. Osman'ın hakaret ve işkenceyle öldürülüşü tepkilere neden oldu. Olaydan sekiz ay sonra Ocak 1623'te İstanbul'a dökülen sipahiler Osman'ın kan davası gerekçesiyle büyük bir ayaklanma başlattı. Divana gelip, "Bundan evvel Sultan Osman'ı Yedikule'ye komakdan murad hapsi idi, katleylemek murad olsa hapse konmadan katlolurdu. Şimdi vilayetlerimizde oturamaz olduk, siz padişahınızı katleylediniz deyü bize ta'n ve teşni' ederler. Elbet de katle kim sebep oldu?" dediler. Cebecibaşı getirilip divanda boynu vuruldu. Hüseyin Tuğî'nin anlattığına göre, "Kelender Uğrusu nam şaki ki merhumun hayaların sıkmış idi. Anı dahi bulup katleylediler. Davud Paşa firar eyledi, birkaç günden sonra kendi ağalarından biri yerini haber verdi, Bostancıbaşı varub bir köyde samanlık içinde bulub getürdü. Kapıcılar odasında hapsolunub ertesi Divan-ı Hümayunda boynu urulmak ferman olundu, o gece, Bokçu Murad, Çökürcü Koroğlu, Aşçı Hasan, Kayıkçı Mustafa, Çolak Mehmed, Altuncuoğlu Muslu ve bunlar gibi yüz mikdarı Yeniçeri ile sipahiyandan Cerrahzâde Mehmed Çelebi ve Feridun Efendi ve bunlara benzer" Davud Paşa'nın adamları da yakalandı. Cellada fazla ücret verilip işlerini bitirmesi istendi. Ertesi gün bunlar da idam edildi. Davud Paşa da yakalanıp Yedikule'de II. Osman'ın boğulduğu yerde idam edildi.

Bu facia Osmanlı tarihlerinde en çok ele alınan konulardandır. Hasanbegzâde, Karaçelebizâde, Solakzâde, Peçevî, Müneccimbaşı ve Naimâ tarihlerinde, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinde, ayrıntılı ve kimi bölümleri öykü üslubuyla anlatılmıştır. Hüseyin Tuğî'nin *İbretnümâ* ya da *Vekayi-i Sultan Osman Han*, Bostanzâde Yahya Efendi'nin *Fi Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman*, Nevî'nin *Sebeb-i Halâs-ı Sultan Mustafa Han*, anonim *Tarih-i Sultan Osman*, Mirlivâ Osman Bey'in *Mesîrü'l-Ahzân fî Makteli's-Sultan Osman* adlı eserlerinde, doğrudan bu konu anlatılmıştır. Madame de Gomez, olaydan yüzyıl sonra, Fransız elçilerinin anılarından ve raporlarından yararlanarak *Histoire d'Osman* adlı bir eser yazdığı gibi, Doğubilimci Danon da bu olayla ilgili risaleleri toplayıp 1919'da yayımlamıştır.

Olay, Divan edebiyatından ziyade halk edebiyatını da etkilemiş, İstanbul kahvehanelerinde yıllarca konuya ilişkin ağıtlar ve destanlar okunmuştur. II. Osman'ın kan davasını güderek ayaklanan Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa ağzından koşulan destanın bir dörtlüğü şudur: "*Ala kanla yatur ol nazük teni / Mecrûh idüb uçurdu-*

lar canını / Gazi Sultan Osman Hânın kanını / Ölünce çalışur alurum demiş."

Naimâ, II. Osman'ı, "Bir âftâb-ı tal'at padişah-i sâhib-zuhur, Osman-hayâ, vâlâ-himmet, Haydar-mehabet, fârisü'l-hayl, tâhirü'z-zeyl, eslihâ vü âlât istimâlinde mâhir, şecaat ve fürusiyetde akranı nâdir, mahbubü'l-likaa, sâhibü'l-vecih, melihü'l-edâ idiler. Gâhice şi'r söyleyüb..." diyerek olağanüstü özelliklerle tanıtır. II. Osman'ın, Farisî mahlasıyla şiirleri, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Koleksiyonundaki divançesindedir. "*Gülşen içre bitmedi bir gonce câná hârsız / Dünyada hâsıl degül bir nev-civân ağyârsız,*" "*Niyetüm hizmet idi saltanat ü devletime / Çalışur hâsid ü bedhah aceb nekbetime*" dizeleri onundur.

II. Osman, Şeyhülislam kızı nikâhlı eşi Âkile (Ukeyle) Hatun'dan başka, Meylişah/Meleksimâ adlı bir hasekisi; cariye kökenli Ayşe adlı ve Pertev Paşa torunu iki eşi daha varmış. Şehzâdeleri Mustafa ve Emir (Ömer?) ile kızı Zeyneb bebekken ölmüştür.

17

SULTAN IV. MURAD

İstanbul, 9 Temmuz 1611 - 8 Şubat 1640
Saltanatı: 10 Eylül 1623 - 8 Şubat 1640

I. Ahmed ile bir Rum papazının kızı ve asıl adının Anastasya olduğu rivayet edilen cariye kökenli Mahpeyker Kösem Sultan'ın oğludur. "Murad-ı Râbî" "Sultan Murad Han Gazi," "Fatih-i Bağdat" adlarıyla tanınmıştır. Şiirlerinde ve bestelerinde Muradî, Şah Murad mahlaslarını kullanmıştır. Annesi Kösem Sultan'ın naibeliğinde geçen ilk saltanat yıllarından sonra 1630'larda giderek artan bir şiddetle yönetime egemen olmuş, bütün ülkeye korku salmış, koyduğu yasaklarla İstanbul'da kesintisiz sıkıyönetim uygulamıştır. Osmanlı tarihinde IV. Murad düzeyinde korku ve şiddet estiren bir başka padişah yoktur. Bekri Mustafa, Tıflî gibi ilginç tipler, Hezarfen Ahmed Çelebi, Evliya Çelebi, Nef'î, Kâtip Çelebi, Koçi Bey gibi şahsiyetler, IV. Murad'la çağdaştır. Topkapı Sarayının en güzel mekânlarından Bağdat ve Revan köşklerini bu padişah yaptırmıştır.

Murad, babası I. Ahmed'in yaz mevsimini geçirdiği Üsküdar'daki İstavroz Bahçesi Sarayında doğdu. Doğum tarihini 1609, 27 Temmuz 1612 veren kaynaklar vardır. Babasının öldüğü 1617'de 6-7 yaşındaydı. Kendisinin, ağabeyleri II. Osman ve Mehmed'in, kardeşleri Süleyman, Kasım, İbrahim (Sultan) ve Bayezid'in saraydaki çocukluk yaşamları konusunda yeterli bilgi yoktur.

Veziriazam Kemankeş Ali Paşa ile Şeyhülislam Yahya Efendi, I. Mustafa'nın ikinci kez tahttan indirilip Murad'ın cülûsunu Ocak ağalarına da kabul ettirdiler. Çünkü 1617'den beri 6 yılda bu dördüncü cülûstu ve kapıkullarından cülûs bahşişi istemeyecekleri sözü alınmıştı. Ama sözlerinde durmadılar cülûsun ertesi gün, 12 yaşındaki çocuk padişah, alayla Eyüp Sultan Türbesine götürülerek Aziz Mahmud Hüdaî tarafından beline Hz. Muhammed'in ve Yavuz Sultan Selim'in kılıçları bağlandı. Beş gün sonra da sünnet edildi.

Veziriazam Kemankeş Kara Ali Paşa, IV. Murad'ın çocuk oluşundan yararlanarak ve onu tahta geçiren de kendisi olduğu için, başına buyruk bir yönetim uygulamaya koyuldu. Rakip gördüğü iki eski veziriazamı, Halil Paşa ile Gürcü Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmak için bunların, Abaza Mehmed Paşa'ya arka verdiklerini ileri sürdü. Bekir Subaşı Vak'ası yüzünden Bağdat'ın İran kuvvetlerince işgal edildiğini gizledi. Sonunda bu yanlış siyasetinin kurbanı olarak Kösem Sultan'ın oğlunu yönlendirmesiyle 3 Nisan 1624'te idam edildi. Yeni Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa, Doğu sorunlarını çözümlemek ve Abaza Mehmed Paşa'yı tenkil etmek için serdar-ı ekrem sanı ile 17 Haziranda Üsküdar'dan Anadolu'ya hareket etti. Bu sırada Kırım'da ayaklanma başladığı gibi, Batı Anadolu'da da Celâli Cennetoğlu iç güvenliği tehdit ediyordu. Kazaklar, şaykalara dolarak Ereğli'ye kadar Anadolu kıyılarını, hatta Boğaz'ın Karadeniz'e yakın köylerini vurmaktaydı. 20 Temmuz 1624'te Don Kazaklarının 50-100 şayka ile Boğaziçi'ne girip Yeniköy'ü, Sarıyer'i yağmalamaları, dükkânları yakıp yangınlar çıkarmaları, sekbanbaşı yetişinceye değin Karadeniz'e açılmaları, başkentte korku uyandırdı. Bostancılar, azaplar, kolcu Yeniçeriler seferber edilerek tersanede mevcut teknelerle Boğaz dışına savunma birlikleri gönderildi. Saldırgan Kazakların Lehlerle olan yakınlığı nedeniyle de İstanbul'daki Lehistan uyruklarına karşı tepkiler doğdu. İstanbul'dan gönderilen yapı ve istihkâm elemanlarına Kavak kaleleri ve tabyalar berkittirildi. Cennetoğlu'nun tenkiliyle görevlen-

dirilen Serdar Kanlı Mehmed ve Anadolu valisi Dişlenk Hüseyin paşalar, bir dizi çatışmadan sonra, 1624 yılının son günlerinde bu ünlü eşkıyayı yakalayıp işkenceyle öldürdüler.

Tokat kışlağında bulunan Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa 8 Şubat 1625'te veziriazam ve serdar-ı ekrem oldu. Donanmayla İstanbul'a gelen Kaptanıderya Receb Paşa da Kırım Hanı ile Nogaylar arasındaki düşmanlığı çözmek ve Kazak saldırılarını önlemek için Karadeniz'e açıldı. Kazaklar, 350 şaykadan oluşan ince donanmalarıyla her kadırgaya karşı 20-30 şayka ve her bir şaykada 50 tüfekçi bulunduğu halde saldırdılarsa da, Osmanlı donanmasının şiddetli topçu ateşi ve manevraları karşısında Karaharman açıklarında yenilgiye uğradılar. 172 şayka ele geçirilip 781 Kazak tutsak alındı.

IV. Murad, disiplinsiz kapıkullarının kendisine yönelik eylemlerinin ilkiyle Eylül 1625'te karşı karşıya geldi. "Akçe canlısı" olarak nam salan ve askerin ulufesini noksan dağıttıran Başdefterdar Yahnikapan Abdülkerim Paşa, gençliğinde imaretlerde yahni kapmasıyla ünlenmiş, Bayezid Camiinde hatiplik yapmış, her işte yetenekli ilginç bir kişiydi. Mültezimleri yoksul düşürmekle de tanınıyordu. Bir önceki başdefterdar da aynı yolu izlediğinden, bir ozan bunlar için "*Ekmekçizâde kıldı dünyayı nâna muhtaç*/Âhir sımat-ı devlet Yahnikapan'a muhtaç" demişti. IV. Murad sipahilerin saraya yürümelerinden öfkelenerek başdefterdarı azledip mallarını müsadere ettirdi. Abdülkerim Paşa, idam edilmesine gerek kalmadan, üzüntüden ve parasının yerini söylemesi için çıplak vücuduna yapıştırılan kızgın demirlerin açtığı yaralardan öldü.

1625 yazında başlayan ve Bayrampaşa vebası denen salgın, İstanbul'un nüfusunu tehdit edecek boyutta yayıldı. Her gün ortalama bin kişi ölmekteydi. Halk, din adamlarının öncülüğünde "mübarek tâundan" kurtulmak için Okmeydanı'na duaya çıktı. Taşrada durum daha kötüydü, ama İstanbul dışındaki yerleri ne gören ne gözeten vardı. Kasım 1625'te Gürcülerin katlettikleri Rafızîlerin kelleleri çuvallarla İstanbul'a getirilip Bab-ı Hümayun önüne döküldü. İran'da tutsakken kurtulan ve İstanbul'a gelen Özbek Hanının oğlu Buhara Hanı Bahadır, bir yıl kaldıktan sonra Özbek Hanı İmam Kulî'ye ve Hint Padişahı Selim Han'a yazılan nâme-i hümayunları alıp memleketine döndü. Yine, İstanbul'a gelen İngiltere elçisi, Kral I. James'in öldüğü-

nü ve oğlu I. Charles'ın tahta çıktığını bildirip yeni kral adına ticaret imtiyazları elde etti. 1625 yılı boyunca Tersane-i Âmirenin gözleri ve mahzenleri yenilenirken donanma mühimmatı da takviye edildi.

1624'te Safevîlerin işgal ettiği Bağdat'ı geri almak için Irak'a giden Veziriazam Hafız Ahmed Paşa, kuşatmada başarılı olamadı ama Şah Abbas'ı mağlup etti. İstanbul'dan yardım gelmesi için "*Aldı etrafı adû imdâda asker yok mudur / Din yolunda baş verir bir merd-i server yok mudur?*" dizeleriyle başlayan manzum bir mektup yazması, IV. Murad'ın da buna "*Hâfızâ Bağdat'a imdâd etmeğe er yok mudur/Bizden istimdâd edersün sende asker yok mudur?*" matlalı manzum bir yanıt vermesi meşhurdur. Hafız Ahmed Paşa Bağdat kuşatmasını kaldırıp başkente dönerken, İstanbul'da da Ocaklıları eyleme geçirten Sekbanbaşı Mihalıçlı Sarı Mehmed Ağa, Yeniçeri çorbacılarından Lofçalı Ömer, Camcızâde Ahmed Çelebi idam edildi. Sadaret Kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa ise para konusunda esaslı bir ıslahata girişmişken zorbaları, "Bağdat seferine niçin imdat etmemişdür," diye bağırttıran Kaptanıderya Receb Paşa'nın entrikasına hedef oldu ve Ağustos 1626'da idam edildi. 1 Aralık 1626'da, yeni Sadaret Kaymakamı Receb Paşa'nın konağındaki meşveret toplantısına vezirler ve ulema katıldılar. İlk kez "cumhurun reyiyle" bir veziriazam adayı seçildi ve Hafız Ahmed Paşa'nın azledilip bu göreve eski veziriazamlardan Kayserili Halil Paşa'nın getirilmesi IV. Murad'a önerildi. Yeni veziriazam kış soğuklarının giderek artmasına karşılık alay tertipleyip Üsküdar'a geçti, sefer hazırlıklarına başladı ama kar aralıksız yağmaktaydı. Öyle ki, Halil Paşa'yı ordugâh önünde karşılayan Yeniçerilerin sakalları buz tutmuştu.

Gençlik çağına girerek annesi Kösem Sultan'ın ve Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın baskı ve müdahalelerinden kurtulmayı amaçlayan hükümdar, 1627'de daha sık tebdil çıkmaya, İstanbul'un semtlerini, çarşı, pazar, ulaşım düzenlerini gözlemlemeye başladı. Oysa Kösem Sultan, oğlunu hem Enderun içoğlanlarıyla eğlenmeye hem harem yaşamına çekmeye çaba harcıyordu.

16 yaşındaki padişah ilk otoritesini, Abaza Mehmed Paşa'ya yenilip Tokat kışlağına çekilen Halil Paşa'yı azlederek gösterdi ve yeni veziriazamın belirlenmesi için de yine meşveret emretti. Görüşmelerden sonra önerilen ve vezirlerin en genci olan Hüsrev Paşa'yı 6 Nisan 1628'de sadarete getirdi. Hüsrev Paşa Tokat'a gitmek üzere Üsküdar'a

geçti. Aynı günlerde Abaza Mehmed Paşa'nın iki casusu yakalandı. Bunlar, padişahın buyruğuyla oyulan omuz başlarına mumlar dikilip çarmıha gerilerek birer beygire bağlandı. İstanbul sokaklarında gezdirildikten sonra birinin başı kesildi, diğeri çengele vuruldu.

1624'ten beri süregelen Kırım Hanlığı-Nogay Mansuroğulları gerginliğine karadan ve denizden kuvvet gönderilerek gerçekleştirilen müdahaleler kalıcı bir sonuç vermedi. 1628'de Canbeg Giray'ın hanlık tahtına oturmasından sonra Kaptanıderya Hasan Paşa, donanmayla İstanbul'a dönerken yüzlerce şaykadan oluşan bir Kazak korsan filosunu yenip 400 tutsak aldı. Abaza Mehmed Paşa'nın, Erzurum'da Hüsrev Paşa'ya teslim olduğu haberinin geldiği günlerde Aziz Mahmud Hüdaî öldü. Erzurum'u kuşatarak Abaza Mehmed Paşa'yı teslim alan Veziriazam Hüsrev Paşa, âsi paşayla 9 Aralık 1628'de İstanbul'a geldi. Devleti dört yıl uğraştıran Abaza Paşa ayaklanması sonuçlandığı için zafer alayı düzenlendi. İlginç olan şu ki, Abaza Mehmed Paşa ve Şah Abbas'ın Kars valisi olup, tutsak edilen Köse Sefer Paşa da bu alayda yer aldılar. IV. Murad, ağabeyi II. Osman'ın kanını dava ederek ayaklanmasına ve mertliğine hayranlık duyduğu Abaza Mehmed Paşa'yı Bosna Beylerbeyliğine atadı.

1628'de İstanbul'a gelen Hindistan Babürlü hükümdarlarından Ekber Şah'ın torunu Baysungur, Şah Cihan'ın, kardeşlerini öldürtmesi üzerine kaçıp İstanbul'a geldi ve IV. Murad'dan yardım istedi. Mısır'da üç yıl valilik yaptıktan sonra İstanbul'a çağrılan Bayram Paşa, kubbe vezirliğine atandı. Aradan bir süre geçince, Hüsrev Paşa padişaha çıkıp kapıkulları arasında gözlemlenen eylem hazırlıklarını Bayram Paşa'nın yönlendirdiğini ileri sürdü. Sarayda Kapıcılar odasında tutuklanan Bayram Paşa'nın malları müsadere edildi, günlerce hasır üstünde idamını bekledikten sonra bağışlanarak vezirliği geri verildi.

Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa, Bağdat'ı geri almak için 1629 yazında sefere çıktı. Ordu, Üsküdar'dayken şiddetli bir sağanak yüzünden kabaran seller çadırları sürükledi.

Kaptanıderya Hasan Paşa'nın donanmayla Akdeniz'e açıldığını öğrenen Kazaklar, önceki saldırılarından daha korkutucu baskın ve yağmalarını İstanbul'a yakın kıyılara yöneltmekten çekinmediler. Kenan Paşa kentteki kolluk kuvvetleri ve tersane azaplarıyla 14 kadırga donatıp Poyraz Limanından Karadeniz'e çıktı. Kazak korsan-

larının geride kalan 8 şaykasına yetişilerek 300 tutsak ve pek çok kelleyle İstanbul'a dönüldü.

24 Haziran 1630 günü şiddetli yağmurlar yağdı, yıldırımlar düştü. O sırada Beşiktaş'taki Sultan Ahmed Köşkünde Nef'î'nin *Siham-ı Kazâ* adlı hiciv mecmuasını okuyan IV. Murad, yakınına bir yıldırım isabet etmesinden korktu. Huzurundaki Enderun ağaları yüzleri üstüne yere düştüler. Mecliste büyük panik yaşandı. IV. Murad, elindeki mecmuayı parça parça edip fırlattı. Nef'î'yi de yazdığı hicivlerden dolayı azarladı. İşlediği günahlardan ötürü Tanrı'ya tövbe etti. Gelen haberlerden, Mekke'ye de yağmurlar yağıp yıldırımlar düştüğünü, Kâbe'nin ve Harem-i Şerifin iki kulaç suyla dolduğunu, selden ve yıldırımdan Kâbe duvarlarının yıkıldığını öğrenen IV. Murad, onarım için Nakibüleşraf Sofçu Emir Efendi'yi Mekke'ye gönderdi. Sofçu Emir, Kâbe'nin dört duvarını temeli bulununcaya kadar yıktırıp eski durumuna göre yeni baştan yaptırttı. Bu, Kâbe'nin dokuzuncu yapılışıydı.

Eylül 1630'da donanma ile Karadeniz'e açılan Kaptanıderya Hasan Paşa, Kazaklara ağır kayıplar verdirdi. 800 kadar Kazak zincire vuruldu. 25 şayka yedeklenip İstanbul'a dönüldüğünde halk kıyılarda sevinç gösterileri yaptı. Hasan Paşa'nın başarısını çekemeyen Sadaret Kaymakamı Receb Paşa, 19 Ekim 1630'da Sultanahmet Camiindeki mevlitte şekerler, şerbetler dağıtılırken IV. Murad'a yaklaşıp Hasan Paşa hakkında iftirada bulunarak azline neden oldu. Canbulatoğlu Mustafa Paşa kaptanıderya atanırken Hasan Paşa da Budin beylerbeyliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Bağdat'ı alamayıp Diyarbekir kışlağına çekilen Veziriazam Hüsrev Paşa hakkındaki şikâyetler 1631'de daha da arttı. Anadolu'da yapmadığı kötülük bırakmayan ve en akla gelmedik işkenceleri uygulamaktan çekinmeyen Hüsrev Paşa, Celâli başbuğları gibi davranıyordu. 25 Ekim 1631'de azledilerek İstanbul'a dönmesi emredildi. IV. Murad, enişte si Hafız Ahmed Paşa'yı ikinci kez veziriazamlığa getirdi. Hüsrev Paşa, Tokat'a çekilirken yanındaki Yeniçeri ve sipahileri, İstanbul'a dönüşlerinde kendi lehine bir ayaklanma çıkartmaya teşvik ettiği gibi Deli İlahî, Rum Mehmed, Baba Ömer, Kınalıoğlu, Kör Ali, Köse Şaban gibi azılı sipahi zorbalarını da Anadolu'nun birer köşesinde soygunlar yapmaya göndermişti. Hafız Ahmed Paşa'nın sarayında yapılan meşveret toplantısında, Ocak askerlerinin oyalanmadan İstanbul'a dönmeleri

kararlaştırıldı. Kış da yaklaştığından sipahi ve Yeniçeri bölükleri sel gibi başkente akmaya başladı. Her taraf askerle doldu. Bunlar bir başarı elde edememekle beraber zaferden dönmüşçesine taşkınlıklara giriştiler. Kentte her gün olaylar çıkıyor, fakat kimse şikâyet edemiyordu. Bu ortamı Hafız Ahmed Paşa aleyhine kullanmak için harekete geçen Receb Paşa; Saka Mehmed, Cin Ali, Mahmudağaoğlu, Emir Halife, Bıçakçıoğlu, Kütahyalı Kalem Bey, Nazlı Muslu, Rum Ahmed gibi sipahi zorbalarını, onlarla dayanışma kuran Boşnak ve Arnavut yağmacıları, İstanbul'u karışıklığa boğmak için el altından kışkırttı.

İlk eylem 7 Şubat 1632'de Atmeydanı'nda sergilendi: "Hüsrev Paşa gibi Aceme velvele salan bir veziriazamın azline sebeb nedür?" diyerek Topkapı Sarayına yürüyen binlerce kişi, Hafız Ahmed Paşa'nın, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin, Yeniçeri Ağası Hasan Halife'nin de adlarını içeren 17 kişilik bir listeyi padişaha göndererek bunların başlarını istedi. Eylemler üç gün boyunca yinelendi. Dükkânlar açılmadı. Halk evlere kapandı ya da uzak semtlere çekildi. Zorbalar kış soğuğuna aldırmadan geceleri de Sultanahmet Camiinde kalmaktaydı. Üçüncü gün ulemayı çağırıp ileri geri tartıştılar. 10 Şubat günü sarayın dış kapısı olan Bab-ı Hümayunu aşıp Orta Kapı'ya kadar ilerlediler ve geniş avluyu bağırışlarla velveleye verdiler. Bayram Paşa'nın, gelmemesi yolundaki uyarısına karşın Hafız Ahmed Paşa'nın, yanında şatırları olduğu halde saraya geldiğini gören askerler iki yana çekilip ilerlemesini bekledikten sonra, taşlar atarak atından yere yıktılar. Şatırlar paşayı güçlükle koltuklayıp Orta Kapı'dan içeriye soktular. Hafız Ahmed Paşa, sadaret mührünü padişaha teslim ettikten sonra Yalı Köşküne inip tebdilen Üsküdar'a geçti. Zorbalar ise Orta Kapı'yı da açtırıp Adalet Meydanına girdiler. Taht kapısı olan Babüssaade önünde, "Padişaha sözümüz var!" diyerek ayak divanı istediler. Enderun halkını silahlandıran IV. Murad, kızgınlığını belli etmeden kapı önüne kurulan tahta oturdu. "Nedir kullarım, muradınız?" diye sordu. Saygısız ve korkusuz kalabalıktan olmadık sesler duyuldu. Verdikleri listede yazılı olanların başlarını isteyen âsiler, "-Elbette verirsiz pârelerüz, yoksa iş gayrı olur!" diyerek IV. Murad'a doğru hamlede bulundular. Padişah hızla kalkıp içeri girdi. Zorbalar büsbütün azıttılar. Sarayda olan Receb Paşa, Hafız Paşa'nın geri getirtilmesini önerdi. Gelince de padişah ikinci kez ayak divanına çıktı. Fakat kalabalığı yatıştırmanın olanağı yoktu. Ha-

fız Paşa öne fırlayıp, "Padişahım! Hezar Hafız kulun yoluna fedadır, ancak ricam budur, beni sen öldürtme, ko, bunlar öldürsün, şehit olayım!" diyerek âsilerin ortasına atıldı. İndirilen pala ve kılıç darbeleriyle paramparça edildi. Bundan çok etkilenen IV. Murad, tekrar içeri girdi. Âsileri yatıştırması için Receb Paşa'yı veziriazam yaptı.

IV. Murad, olayların Hüsrev Paşa'yla Receb Paşa'nın ortak komplosu olduğunu biliyordu. Diyarbekir beylerbeyliğine atadığı Murtaza Paşa'ya gizli bir emir verip Tokat'taki Hüsrev Paşa'nın boynunu vurdurdu. Receb Paşa, bundan kaygılandı ve Hüsrev Paşa'nın başı İstanbul'a geldiği gün 2 Mart 1632'de zorbaları bir daha harekete geçirdi. Bu kez, saray avlusunda toplananlar, "Hüsrev Paşa gibi vücudu lâzım bir vezirin katline bâis olanlardan intikam alıruz!" diye bağırdılar. IV. Murad, üçüncü kez ayak divanına çıktı. Başdefterdar Mustafa Paşa'yla Yeniçeri ağasının, musahip Musa Çelebi'nin kellelerini isteyen ayaklanmacılar, "Şehzâdeler bizim efendimizin oğullarıdır, gayrı sana itimadımız kalmadı, illâ bize göster!" diyerek sarayın Şimşirlik dairesindeki şehzâdeleri kapıya çıkarttırdılar. Padişahtan, bunların güvenliği için kefil göstermesini talep ettiler. Receb Paşa ve Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi kefil oldu. Zorbaların başını istediği Yeniçeri Ağası Hasan Halife'nin İstanbul'da saygınlığı söz konusuydu. Defterdar Mustafa Paşa, daha ilk günden çareyi kaçmakta bulmuş, izini kaybettirmişti. Zorbalar kalabalık gruplar halinde bunların yalı ve saraylarını basıp yağmaladılar. Yeniçeri ağasını mehterhanede bulup Atmeydanı'na getirdiler. Burada biriken gözü dönmüş kalabalığa Hasan Halife'nin yakarışları fayda vermedi. "Bre sefih oğlan! Mülûkâne saray ve padişahane yalılar yapub arz-ı ihtişam etmeği bilirsün!" deyip nacak, kılıç, hançer üşürdüler. Ayağından sürüyüp çınar ağacına başaşağı astılar. Defterdar Mustafa Paşa'yı da Vefa Meydanında bulup Atmeydanı'nda başını kestiler. Olayların korkunç bir yağmaya dönüşmesini 14 Marttaki yoğun kar yağışı engelledi.

Sipahilerle Yeniçerilerin bu taşkınlıklarını günlerce izleyen cebeciler, onlardan geri kalmamak için yaşlı bir yoldaşlarını salt güç gösterisi için katlettikten sonra sokağa döküldüler. Saka Mehmed, Cin Ali, Çalık Derviş, Yemişçi Mustafa, "gulüvv edüb bu padişah bize yaramaz!" demekten çekinmedilerse de aralarında ikilik çıktı. Seçtikleri Yeniçeri Ağası Köse Mehmed, iki tarafa da yanaşmadı. 22 Mart 1632'de başlayan o yılki Ramazanda sergilenen rezaletler daha da art-

tı. Sipahiler, takım takım silahlı gezmekte, Ramazan, oruç demeyip, "semt semt cemiyetlerde iyş ü işret etmeğe, önlerine cemaller ve develer ve ucube heykeller düzüb mahiyeler tasnif edüb fevc fevc tabl u surnay ile Allah Allah deyü her gece meşaleler yakub" İstanbul mahallelerinden haraç toplamakta; "Ahaliden seyr ü temaşa akçesi cem' edüb vüzera ve ulema konaklarına gidüb tabl ü nekkare ile cemallerün oynadub çuka ve kumaş ve nukud surreleri" almakta; vermeye yanaşmayanların saçaklarını, şahnişinlerini ellerindeki meşalelerle ateşe vermekteydiler. Güruhun biri savuşturulsa arkasından öbürü geliyordu. Alenen oruç yiyen zorbalar, herkesin gözü önünde tütün ve şarap içmekte, "Açıkta sofra kurup lehv ü raks ve şürb ü fisk edüb sokaklarda avretlere ve oğlanlara taarruz etmekteydiler." Bayramda yer yer salıncaklar kurup tekrar cer sevdasına düştüler. Sadrazamdan başlayıp ileri gelen herkesten balmumları ile saçı istediler.

25 Nisan 1632'de mülazim yazılmak sorunu yüzünden zorbalar birbirine düştü. Onların bu zaafını fırsat bilen IV. Murad, 17 Mayıs günü Topal Receb Paşa'yı saraya çağırdı. "Gel berü topal zorbabaşı!" diye gürledi. Nikrisli (gut) olduğu için aksak yürüyen veziriazama "Bre kâfir abdest aldın mı?" diyerek Hafız Paşa Olayında ayak divanına çıkarken kendisine "abdest al padişahım!" uyarısında bulunuşunu unutmadığını hatırlattı. Zülüflü baltacılar kement atıp Recep Paşa'yı boğuverdiler. Ölüsü, Bab-ı Hümayun önüne atılınca zorbalar korkuya kapıldı. Yeni Veziriazam Tabanıyyası Mehmed Paşa kentte geniş önlemler aldı. 9 Haziran günü Okmeydanı'nda toplanan zorbalar, İstanbullu olanlara, hanlarda oda döşemeyenlere mülazemet verilmemesini dayattılar. IV. Murad bir fermanla mülazemet yöntemini yasakladı. Atmeydanı'nda yeni bir ayaklanma hazırlığının yapıldığını öğrenince de ayak divanı ferman edip Sinanpaşa Köşküne indi. Vezirler, din uluları, Ocak ağaları çağırıldı. Gelenler bahçe kapısı önünde toplandı. Padişah da köşkte tahtında oturdu. Atmeydanı'ndaki zorbaların ihtiyarları da ayak divanına katıldı. Sahil ahaliyle dolmuştu. Divana çağırılanların hepsi Kuran'a el basıp padişaha sadakat yemini etti. Zorbabaşıların yakalanıp teslim edileceğine ilişkin bir hüccet yazıldı. İzleyen üç gün içinde hanlar boşaltıldı. Saka Mehmed, Cin Ali ve diğerleri birer ikişer yakalanıp idam edildi. Tabanıyassı Mehmed Paşa, her gün sarayında toplantılar yapıp sonra ya kola çıkıyor; ya tebdil geziyor; İstanbul sokaklarında nerede bir eğri sarıklı sipahi

görse kılıçla yahut iple katlettiriyordu. Ele geçirilemeyenlerin sipahilik kayıtları silindi. Küstah Yeniçeriler sindirildi. Eyaletlere fermanlar çıkartılıp Celâlilik yapan ve ulufe bahanesiyle İstanbul'a gelenlerin idamları emredildi. IV. Murad'ın titretici ve acımasız padişahlığı bu silkinişle başlamıştır.

İstanbul'daki karışıklıklardan yararlanıp Manisa ve Balıkesir taraflarında adeta egemenlik kuran, geceleri *Şehnâme*, *Timurnâme* okutup padişahlık hülyalarına kapılan İlyas Paşa, sonunda yakalanıp İstanbul'a getirilerek İstavroz Kasrında padişahın önünde idam edildi. Ağustos 1633'te bir kız çocuğu dünyaya gelen IV. Murad, şehir donanması yaptırdı. Bundan 20 gün sonra 2 Eylül 1633'te şehrin beşte birini yakan büyük Cibali yangını çıktı. O gün bir kalafatçının funda yakıp gemi kalafat etmesi sırasında başlayan yangın, surlardan içeriye girdi. Tulumbacı kolları erişinceye kadar Cibali, Küçükmustafapaşa Çarşısı kül oldu. Üç koldan şehre yayılan ateş, "beyt-i fakir ve saray-ı emir demeyüb" evleri, ulema konaklarını kül yığınına döndürdü. Bir kolu denize doğru indi. Zeyrek'ten dönüp Atpazarı'na yürüdü. Diğer kolları Büyükkaraman, Küçükkaraman, Sultanmehmet (Fatih), Saraçhane, Sarıgürz (Sarıgüzel) semtlerini harabeye çevirdi. Padişah cümle vezirler, Bostancı ve Yeniçeri bölükleri seyretmekten başka bir şey yapamadı. Yeniodalar, Mollagürani semtleri, Fener kapısından Sultanselim'e, Mesihpaşa'ya, Bâli Paşa ve Lutfî Paşa camilerine, Şahıhuban Sarayına, Unkapanı'ndan yukarı Atpazarı'na, Bostanzâde evlerine, Sofular Çarşısına kadar, İstanbul'un en güzel semtleri mahvoldu. 30 saat süren yangın, rüzgâr kesildikten sonra söndürülebildi.

Bu felaketin ardından halk arasında yayılan türlü dedikoduların kaynağı kahvehanelerdi. Padişah fitne olasılığını önlemek için İstanbul'daki bütün kahvehanelerin kapatılıp yıkılmasını emretti, "duhan-ı bed-hûy" denen tütünü de yasakladı. Hocalar camilerde yasağın gerekliliğini uyardıkça halkın tütün tutkusu artmaktaydı. İstanbul'da çıkan yangınlara çoğu kez sarhoşların neden olduğu savıyla "yasağ-ı padişahi"nin kapsamı genişletildi. Akşam hava kararıktan sonra fenersiz sokağa çıkmak da yasaklandı. Bekâr odaları kapatılıp buralar debbağhane ya da nalbant dükkânı yapıldı. Gece gündüz kentte dolaşan IV. Murad, fenersiz yakaladığını, bacasından tütün kokusu yayılanları idam ettiriyordu. Halk tütün içmek şöy-

le dursun, ocak yakamaz, kapıdan dışarı çıkamaz oldu. Her sabah, sokaklarda birer-ikişer boğulmuş ya da boynu vurulmuş cesetler görülmekteydi. Padişahın amacı, payitahtı serserilerden, işsizlerden, zorbalardan temizlemekti ama kurunun yanında yaş da yanıyordu. Ayrıcalık tanınan biricik kesim aydınlardı. Murad: "Kitapları ile seyre giden ulemaya, tesbihi ve seccadesi ile zikir için toplanan dervişlere, kâğıt ve kalemi ile kitabet eden yazıcılara iznimiz var" demekteydi. İstanbul'da, Kadızâdelilerle Sivasîler arasındaki şeriat-tarikat savaşımı da o günlerde başladı.

Veziriazam Tabanıyassı Mehmed Paşa 22 Ekimde Üsküdar'dan hareketle Doğu seferine çıkarken, Bayram Paşa da sadaret kaymakamı olarak İstanbul'da kaldı. IV. Murad ise 1633'ün son günlerinde karadan Bursa gezisine çıktı. Yolları onartmadığı için İznik kadısını idam ettirmesi ilmiye sınıfının tepkisine neden oldu. Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi, Kösem Sultan'a bir tezkire yazarak üzüntüsünü belirtti. Ama karşıtları, şeyhülislamın IV. Murad'ı tahttan indirmek çabasında olduğunu yayınca bundan kaygılanan Kösem Sultan, oğluna, "Benim arslanum acele üzre gelesiz, cülûs tedbiri içün sözler ve cemiyetler olmakdadur," diye haber gönderdi. Derhal İstanbul'a dönen padişah, Âhizâde ile oğlunun Kıbrıs'a sürülmeleri için Bostancıbaşı Duçe Mehmed'e emir verdi. Duçe Mehmed, Şeyhülislamı konağından alıp bir koçu ile Bahçekapı'ya götürüp buradan bir gemiye bindirdi. Öfkesini yenemeyen IV. Murad, Duçe'yi yeniden gönderip yoldan çevirttiği şeyhülislamı Yeşilköy'de boğdurttu. Nereye gömüldüğü bilinmediğinden de Âhizâde'nin, medresesi yanındaki türbesi boş kaldı.

10 Mart 1634'te padişahın bir şehzâdesi doğduğu için İstanbul'da ve Galata'da büyük şenlikler yapıldı. 8 Nisanda da Lehistan seferi için Davudpaşa'da otağ-ı hümayun kuruldu. IV. Murad 15 Nisan 1634'te Edirne'ye hareket etti. Ancak Lehistan yönetiminin önerilen koşulları kabul etmesi üzerine 5 Ağustosta İstanbul'a döndü. İstanbul'daki kıtlığın Kadı Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin narh konusundaki tutumundan kaynaklandığını öğrenince, Bostancıbaşı Duçe Mehmed'e, İstanbul kadısını deryaya çıkartarak adalardan birinde boğup denize atmasını emretti. Duçe Mehmed, Karaçelebizâde'yi bir kayığa bindirip Adalar'a yaklaşmışken af hatt-ı hümayununu getiren mübaşir yetişti. İdamdan kılpayı kurtulan Abdülaziz Efendi, bu olay

için "*Hatt-ı mensuh gelmedi 'amele/Hatt-ı nasib giderdi hele*" diye tarih düşürmüştür.

Edirne'den İstanbul'a döner dönmez bir fermanla içki yasağı koyan IV. Murad, kentteki bütün meyhanelerin yıkılmasını emretti. Gece gündüz tebdil gezmeye, gizlice çalıştırılan meyhaneleri basıp sarhoşları yakalamaya, kimilerini kendi eliyle öldürmeye koyuldu. Kantemiroğlu, içki yasağı sürerken IV. Murad'la Bekri Mustafa arasında geçen olayları anlatır. Ne zaman neye kızacağı ve ne yapacağı bilinmeyen IV. Murad'ın, kendisine has nedim edindiği Abaza Mehmed Paşa'yı 24 Ağustos 1634'te idam ettirmesi buna bir örnektir. O gece, Bostancıbaşı Duçe Mehmed'in Anadoluhisarı'nda tertiplediği içki meclisinde olan padişah, "Kırmızı Yumurta Bayramı" gününün belirlenmesinde doğan ihtilaftan ötürü Divanda davaları görülen Ermeni ve Rum cemaatlerinin arasına girdiği, Ermenilerden rüşvet aldığı söylenen Abaza'yı, sabahı beklemeden idam ettirmeye karar vermiş. Duçe ile bir kayığa binip Rumelihisarı'na geçmiş. Nedimlerinin ve korumalarının gelmesini beklemeden atlanmış. Beşiktaş'ta bir öküz arabası yolu kesince bir ok atıp adamı kolundan yaralamış. Duçe'ye "Var şu küstahın başını kes!" dediyse de, Duçe, ölmüş olduğunu söyleyip köylüyü kurtarmış. Güneş doğmadan İstanbul'a gelmişler. Padişah, yağmurluğunu başına çekip Ayasofya'da beklerken Duçe'yi divana gönderip Ermenilerin birkaçının, o günkü mürafaadan sonra boğdurulmasını isterken konağından alınan Abaza Paşa da Çinili Köşkte idam edilmiş.

IV. Murad, veziriazamın arkasından Doğu seferine çıkmak üzere Aralık 1634'te Cebehane önüne tuğlar diktirdi. Bayram Paşa'yı İstanbul'un muhafazasıyla görevlendirdi. Murtaza Paşa'yı sefer kaymakamı atadı. Rumeli'ye ve Anadolu'ya asker sürücüleri gönderdi. Sefere katılmak istemeyen Kırım hanı Canbeg'i azledip yerine İnayet Giray'ı han yaptı. Şiirlerini özellikle de hicivlerini çok sevdiği fakat *Siham-ı Kazâ* Olayından sonra fazla ilgi göstermediği Nef'î'yi çağırıp Bayram Paşa için bir hiciv yazmasını istedi. Nef'î hicviyesini yazıp sunduğunda beğenmekle birlikte, daha önce bu tür şiirler yazmayacağına ilişkin yeminini hatırlattı ve kendisini Bayram Paşa'ya havale etti. Bayram Paşa, 27 Ocak 1635'te Nef'î'yi boğdurup denize attırdı. Nef'î'nin ölümüne en çok dönemin din adamları sevindiler ve Bayram Paşa'ya dualar ettiler. Onu, odunlukta boğmaya götüren çavuş-

başı Boynueğri Mehmed Ağa (Paşa)'nın, Hasankaleli (Anadolulu) ve Türk asıllı olmasından dolayı Nef'î'ye hakaretlerde bulunması ve "Behey Türk âdemisi! Gel, odunlukta hiciv düzecek kişi var, bildiğinden kalma, bre mel'un Türk!" demesi unutulmamıştır.

10 Mart 1635'te Üsküdar'a geçen Sultan Murad ilk Doğu seferine de 28 Mart günü hareket etti. Devlet erkânı ve ulema, padişahı Maltepe'ye kadar uğurladılar. Padişah Revan cephesindeyken İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya bir hatt-ı hümayun gönderip Celâli istilâları nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a göçenlerin, yurtlarına döndürülmesini emretti. Bayram Paşa, birkaç ay, İstanbul mahallelerini "teftiş belâsına mübtelâ" kıldı. Bu arada, surlara yakın yapıları yıktırıp bedenleri onarttı.

Revan kalesi on gün süren bir kuşatmadan sonra fethedildi. Huzura çıkan kale muhafızı Tahmasb Kulî Han (Emir Güneoğlu) padişahla dostluk kurdu. Yusuf adı ve paşalık verilen bu zat, Halep valiliğine atandı. Makû, Cors, Hoy kalelerini yıktıran padişah, 11 Eylülde halkı sağa sola kaçıp dağılmış olan Tebriz'e girdi. Kentin kalesini yıktırdıktan sonra Diyarbekir'e döndü. 26 Ağustos 1635'te İstanbul'a ulaşan Revan'ın fethi haberi üzerine yedi gün yedi gece şenlik ve şehir donanması yapıldı. Kapıcılar Kethüdası Salih ve Musahip Beşir ağaların Bayram Paşa'ya getirdikleri gizli bir hatt-ı hümayunla padişah, Topkapı Sarayı Şimşirlik Kasrındaki kardeşlerinden Süleyman ve Bayezid'in boğulmaları istendiğinden kent halkı fetih sevinciyle "iyş ü işret ederlerken" Bayram Paşa ile Bostancıbaşı "içerü girüb Bayezid'i ve Süleyman'ı birer bahane ile çıkartub boğdurdular." Bu sırada 20-25 yaşlarındaki şehzâdelerin yakarışları, infaz görevlilerini bile ağlattı. İki şehzâdenin cenazeleri gizlice kaldırılıp babaları I. Ahmed'in türbesine gömüldü. IV. Murad, ayrılışından dokuz ay sonra 27 Aralık 1635'te İstanbul'a döndü. Bir gece Üsküdar Sarayında kalıp ertesi gün görkemli bir alayla İstanbul'a geçti. Padişahın gelişi nedeniyle kentte bir hafta şenlik yapıldı.

Ulufe almak için İstanbul'a gelen sipahiler, Gümrük Emini Mehmed Çavuş'un yolsuzluğu yüzünden mevaciplerini alamadıklarından adı geçenle, yolsuzlukları saptanan Koyun Emini Sarı Kâtib'in Bab-ı Hümayunda boyunları vuruldu. Kâtiplerin, ölen Yeniçerilerin kaydını silmeyip, rüşvet vereni ocağa yazdıklarını öğrenen IV. Murad gönderdiği bir adamını rüşvetle esame defterini yazdırttıktan sonra huzuruna getirttiği Kâtip Osman Efendi'nin de boynunu vurdurdu.

2 Şubat 1637'de, Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın yerine Bayram Paşa veziriazam ve serdar-ı ekrem oldu. İstanbul'a çağırılan Mehmed Paşa, Çinili köşkte tutuklandıysa da bağışlanıp Özi muhafızlığına gönderildi. Bayram Paşa 7 Martta Üsküdar'a geçip ordugâh kurdu ve 20 Mart 1637'de Doğu seferine çıktı. Azak Kalesinin kaybedilmesine neden olan ve padişaha karşı ayaklanan Kırım Hanı İnayet Giray ile Nogay Tatarlarının bağlılık gösteren hanı Kantemir Mirza'nın durumu 1637 yılında IV. Murad'ı meşgul etti. Kırım hanlığına atanan Bahadır Giray, İstanbul'dan kadırgayla ayrılıp Kırım'a çıktığında İnayet Giray'la savaşmak zorunda kaldı. Kantemir Mirza kaçıp İstanbul'a geldi. İnayet Giray da bağışlanma umuduyla IV. Murad'ın huzuruna çıktı. Padişah önce İnayet'i, sonra Kantemir'i idam ettirdi. Temmuz 1637'de gelen İran elçisi Maksud Han, Davud Paşa Sarayında tutuklandı.

İkinci Doğu seferine hazırlanan IV. Murad, ordunun takviyesi için beş bin Yeniçerinin kapıya çıkmasını buyuran bir ferman yayımladı. 17 Şubat 1638'de hayattaki iki kardeşinden Şehzâde Kasım'ı da sarayda boğdurttu. 20 Şubat günü cebehane önüne tuğlar dikildikten sonra mart ayı başında otağ-ı hümayununu Üsküdar'a kurdurttu. Kendisi de 8 Nisan günü alayla Üsküdar'a geçti. Yanında Şeyhülislam Yahya Efendi ile Kaptanıderya Mustafa Paşa da vardı. Padişahın tören giysisi, ilk İslam gazilerini ve mücahit sahabeleri anımsatıyordu: "Ejderha misillü," zırhlı, tolgalı bir ata binmişti. Başındaki "miğfer-i ahenin"in üstüne "bir kırmızı şal imame sarunub sorguc-ı Husrevânî ve atak-i sahibkıranî takınub sahabe-i kirâma" benzemeyi gözetmişti. Üsküdar'da 29 gün oturdu. 7 Mayıs günü Bağdat'a hareket etti. Anadolu'yu çok yönlü etkileyen bu büyük sefer sırasında, İnönü'de padişahın ordusuna katılan Veziriazam Bayram Paşa, 26 Ağustos 1638'de, Bilecik'e yakın Cüllab'da öldü. Diyarbekir Beylerbeyi Tayyar Mehmed Paşa veziriazam oldu. Acımasız bilinen IV. Murad'ın Bayram Paşa'nın ölümüne ağlaması, Bağdat kuşatması sırasında da otağının yanına yaralılar için kurdurduğu çadırları sık sık dolaşıp yaralı askerlerle ilgilenmesi de duygusallığına kanıt gösterilmiştir. Yine Tayyar Mehmed Paşa'nın da 23 Aralık 1638'de elinde kılıcı savaşırken şehit düşmesi karşında da üzüntüsünü gizleyememişti. Kaptanıderya Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Bağdat'ın fethinden bir gün önce veziriazamlığa atandı.

Bağdat'ın fethinden sonra burada fazla kalmayan IV. Murad, Veziriazam Kara Mustafa Paşa'yı serdar-ı ekremlikle İran seferlerine

memur edip Diyarbekir'e, oradan da İstanbul'a yöneldi. Yolda iken 17 Mayıs 1639'da İran'la Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı. Bağdat Fetihnâmesi İstanbul'da coşku uyandırdı ve Ramazanın onundan sonuna kadar (15 Ocak-4 Şubat 1639) kentte donanmalar ve şenlikler yapıldı. Diğer yandan, padişahın Revan ve Bağdat fetihleri anısına yapımlarını emrettiği Topkapı Sarayı sofasındaki iki kasr-ı âli de (Bağdat ve Revan köşkleri) bu yıllarda tamamlandı. 8 Haziran 1639'da İzmit'e gelen IV. Murad'ı burada devlet erkânı ve ulema karşıladı. İki gün sonra 50 kadar kadırga ve tekne ile İstanbul'a hareket edildi. O akşam Sinanpaşa Köşküne inen padişah yorgun ve hasta, ayaklarındaki gut dayanılmaz acılar vermekteydi. Buna rağmen halkın kendisini görmek istemesi karşısında, 12 Haziran günü Bahçekapı'dan saraya kadar zafer alayına katıldı. Bu alayda 100 kadar İranlı mirza ve hanın, zincirlere bağlı olarak geçirilmesi halkı heyecana boğdu. Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Ocak 1640'ta orduyla İstanbul'a döndü; alay gösterdikten sonra sancak-ı şerifi Babüssaade önünde padişaha teslim etti.

Sağlığı hızla bozulan ve üç dört ay içki içmeyen IV. Murad bir ara iyileşir gibi oldu. Ramazan ayında yeniden rahatsızlandı, Bayramda son kez iyileşmiş gözükerek bayram alayına katıldı. Törenden sonra Sinanpaşa Köşküne inip oyuncu ve sanatçı gösterilerini izledi. Kabak Meydanında at koşturup ok attı. Atmeydanı'ndaki Silahdar Paşa Sarayına çıktı. Burada büyük bir ziyafet düzenlenmişti. Silahdarı ve öteki yakınları padişahı içmeye teşvik ettiler. Bu içki âleminden saraya dönünce komaya girdi. Hekimlerin tedavileri ve verdikleri ilaçlar bir yarar sağlamadı. 8 Şubat 1640 Çarşamba günü gurup vakti öldü. İmam-ı Sultani Şâmî Yusuf Efendi, Hekimbaşı Zeynelâbidin Efendi başucundaydı. Haber, sarayı mateme boğdu. Haremde ve Enderunda camlar kırıldı, kepenkler söküldü, kıyamet koptu. Hasoda ağaları ölünün üzerine bir şal örtüp Veziriazam Kara Mustafa Paşa'yı içeriye çağırdılar. Kapıağası da Şehzâde İbrahim'i tahta davet için Şimşirlik dairesine gönderildi. IV. Murad öldüğü sırada, Bağdat Köşkünün iç süslemeleri ve yazı kuşakları henüz tamamlanmamıştı. Hattat Tophaneli Mahmud Çelebi ve "nice ancılayın eshab-ı maarif ve hünermendan, meşgûl-i nukuş ve tezhib-i eyvan idiler." İlginç bir rastlantı olarak da altın suyuyla "Hz. İbrahim" hakkındaki bir âyeti yazıyorlardı ve o gün İbrahim padişah oldu.

Ertesi gün cülûs bitince bir ağlaşma daha oldu. Sonra veziriazamın buyruğuyla hazırlanan tabut içeri götürüldü. IV. Murad "taht-ı münakkaşdan tahta-i naaşa muttasıl oldu." İstanbul'daki selâtin camilerde salalar verildi ve halk korkuyla üzüntüden kaynaklanan bir sessizliğe gömüldü. Sultan İbrahim de hazır olunca vezirler tabutu çıkartıp Babüssaade önünde musallaya koydular. "Üzerine çar tekbir ile namazın eda edüb vüzera ve ulemâ piyade ağlaşarak götürdüler. Merhumun gazâlarda bindiği üç atı, ters eyerlenüb tabutu önünce yedildi. Feryat ü figan ile babası Sultan Ahmed Han Türbesine defnedildi." Tersane'deki özel baştardası o gün "kara katran ile" matem rengine boyanıp karaya çekildi.

Döneminin büyük şairlerinden Nef'î'nin, Şeyhülislam Yahya'nın çağdaşı olan IV. Murad'ın, "Muradî" mahlasıyla şiirleri vardır. Yavuz-ı Sânî diye anılırmış. Uzun boylu, heybetli, bakışları ve garip çehresiyle korku uyandıran bir fiziğe sahipti. Kantemiroğlu'na göre, bedensel ve ruhsal yeteneklerle donatılmıştı; bir askerde aranan bütün beden özellikleri onda vardı. Gücü, biniciliği, silahşorluğuyla ünlüydü. Bir pehlivan olan iri vücutlu Silahdar Musa Paşa'yı sağ eliyle kuşağından tutup ayaklarını yerden keser, Hasoda'da birkaç tur dolaştırdıktan sonra hiçbir yorgunluk belirtisi göstermeden bırakırmış. Okçulukta hocaları Hüsamzâde Abdurrahman Efendi, Hacı Süleyman ve Sarı Solak'tı. Binicilik eğitimini Mirahur Cündî Halil Paşa'dan almıştı. Ok atıcılıkta, Tozkoparan istisna edilirse şampiyondu. Topkapı Sarayındaki demir-gümüş alaşımı bir kapıyı okla deldiği rivayet edilir. Ok, harbe ya da ciritle birkaç kalkanı delmek, bir kılıç vuruşuyla bir merkebi ikiye bölmek, 200 okkalık(!) gürzü kaldırıp savurmak gibi hünerleri varmış. Eski Saraydan attığı cirit, Bayezid Camii minaresinin dibine düşmüştü. Hint elçisinin hediye ettiği gergedan derisi kaplı siperi, okla ve tüfek fındığıyla delmişti. At meraklısı olup has ahırında üç dört yüz seçme binek atı, kırk elli yarış atı, ayrıca kendisine mahsus dokuz at vardı. Nef'î, Murad'ın atları için bir "kaside-i rahşiyye" yazmış, en ünlü atlarının adlarını özellikleri ile anmıştır ki, bunlar Tayyar, Dağlardelisi, Celâlibeyazı ve Ağaalacası idi.

Kantemiroğlu, IV. Murad'ın yaşamı konusunda Türklerin ciltler dolusu kitaplar yazdıklarından söz eder ve onun için anlatılanların bazılarının gerçek olamayacağını vurgular. Bir imparatorluğun onuruyla bağdaşmayan, ayrıca doğa yasalarına da aykırı davranışlarda bulunduğunu,

örneğin çok yakın dostlarıyla İstanbul'un dışındaki bahçelere ve mesirelere gidip bir padişaha yakışmayacak tarzda eğlendiğini, ateş yaktığını, yemek pişirdiğini, sofraya şarap getirip sâkilik ettiğini, ilginç denemelere kalkışıp çok yaşlı kadınlarla delikanlıları, ihtiyar erkeklerle genç kızları evlendirdiğini; önceki padişahlarla kıyaslanamayacak düzeyde içki düşkünlüğünde Bekri Mustafa'nın rolü olduğunu, şeyhülislamı, kazaskerleri de zorla içki meclisine oturtup sarhoş ettiğini, içki yasağı koymazdan önce bir ara, herkesin şarap satmasına ve içmesine izin verdiğini; afyondan nefret ettiğini, tütün içenleri yakaladığında kendi eliyle boğduğunu anlatır ve kanla besleniyordu denecek kadar sadistti der. Kimi geceler sırtında kemersiz bir entari, elinde kılıç, yalınayak saraydan fırlayıp deliler gibi sokaklarda koştuğunu kime rastlarsa kılıçtan geçirdiğini, bazen de pencere önünde oturup keyfince ok atarak yoldan geçen günahsız insanları öldürdüğünü, salt zulmetmek ve öldürmek için tebdil çıktığında birkaç zavallıyı katletmeden saraya dönmediğini ekler. Kantemiroğlu'na göre, IV. Murad'ın 17 yıllık saltanatında 14 bin insan öldürülmüştür. Sayıyı 20 bin veren kaynaklar da vardır. Silahdarını ve Bostancıbaşı Duçe Mehmed'i, akşam kendisi içkiye başladıktan sonra verdiği idam emirlerini infaz etmemesi için uyardığı rivayet edilir. Çok kısa ve kesin ifadeleriyle dikkati çeken hatt-ı hümayunlarından biri şudur: "Hasan hapsolunsun. Amma mel'ûnu hemen şimdi kapucular kethüdasına gönderüb çeşme önünde başını kesdiresin. Ben dahi yukarıdan bakarım. Elbette olsun!"

Koçi Bey, yönetim işlerinde IV. Murad'a danışmanlık etmiş, eski yasaların nasıl uygulanması gerektiği konusunda lâyihalar sunmuştur. IV. Murad'ın saltanatının ikinci dönemi (1632-1640) kısa ama bu süreye sığdırılması zor olaylar ve gelişmelerle doludur. Evliya Çelebi, sesinin güzelliğiyle IV. Murad'ın dikkatini çekmiş ve onun himayesiyle yetişmiştir. *Seyahatnâme*'sinde, İstanbul'u, o yıllardaki bütün özellikleriyle anlatılır. Örneğin IV. Murad'ın Alay Köşkünden izlediği esnaf geçitleri, kentin o zamanki iş ve ticaret hacmi konusunda fikir verir. Musahibi Emirgüneoğlu Yusuf Paşa, İstanbul'a yeni bir eğlence anlayışı getirdiği gibi, Enderunda, yetenekli içoğlanlarının yer aldığı Seferli koğuşunun kuruluşu, burada müzik, spor ve eğlence eğitimlerine ağırlık verilmesi de IV. Murad dönemindedir. Evliya Çelebi, cuma geceleri ulema, meşayih ve hâfızlarla, cumartesi gecesi, hanende ve sazendelerle fasıllar geçilip söyleşiler yapıldığını; tarihçi Solakzâde'nin, bestekâr Benli Hasan

Ağa'nın, neyzen ve çengi Yusuf Dede'nin ve daha nicelerinin padişah meclisinde bulunduklarını yazar. IV. Murad'ın mehterhane için bestelediği havalar, Kantemiroğlu'nun *İlm-i Musikî*; Ali Ufkî'nin *Mecmua-i sâz ü Söz*'ündedir. Hüseynî makamında peşrevi, ilahi ve semaileri de vardır. İstinye'de Feridun Paşa Bahçesinin bir Boğaz semti olarak (Emirgân) gelişmesine de öncülük etmiştir. Yine Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Hezarfen Ahmed Çelebi ilginç bir denemeyi IV. Murad'ın izniyle gerçekleştirmiş ve "ibtidâ Okmeydanı'nın minberi üzere, rüzgârın şiddetinde kartal kanadı bağlayub havada sekiz dokuz kere pervaz" ettikten sonra, Galata Kulesinden lodos rüzgârıyla uçup Üsküdar'da Doğancılar Meydanına inmiş, olayı Sinanpaşa Köşkünden seyreden IV. Murad "Bu pek havf edilecek bir âdemdür. Her ne murad eder ise elinden geliyor!" deyip Hezarfen'i sürgüne göndermiştir. Murad'ın nedimlerinden Tıflî Çelebi'nin lakabını Evliya Çelebi "Leylek" diye verir. Padişah, Tıflî'den Şehnâme dinlemeyi pek severmiş. Daha efsanevi bir kişilik olan Bekri Mustafa'yla olan öyküleri, sonradan yakıştırılanlarla birlikte halk kültürünü zenginleştirmiştir.

Anadolu'da, özellikle de Doğu Anadolu'da unutulmaz izler bırakan, bu bölgenin imarıyla ilgilenip yollar, hanlar, köprüler yaptırtan IV. Murad'ın adını taşıyan yerleşim yerleri ve büyük bir akarsu (Murad Suyu) vardır. İstanbul'da ise Boğaz'ın güvenliği için Kavak (kovak) kalelerini yaptırtmış, Bayram Paşa'ya, surları ve harap camileri onarttırmıştır. Üsküdar'da ve Kandilli'de yaptırdığı saraylar yıkılmışsa da, Bağdat ve Revan köşkleri Türk mimarisine kazandırdığı çok değerli eserlerdir. Göksu, Kandilli, Tokat bahçesi mesirelerine düşkünmüş olan IV. Murad, temmuz ayını İstavroz, eylülü Davud Paşa saraylarında geçirirmiş. Şiirleri de olan IV. Murad saz eserleri bestelemiştir. Giysileri, zırh ve miğferleri, kalkanı, gürzü, kılıcı, koşum takımları Topkapı Sarayı Müzesindedir.

IV. Murad'ın hasekileri ve cariyeleri konusunda hemen hiçbir bilgi yoktur. Ayşe adlı bir hasekisinin adı ve aynı kadın olması muhtemel Sanavber Hatun, ölümünden sonraya ait iki belgede geçer. Şehzâdeleri Ahmed, Süleyman, Mehmed, Alâeddin çocukken sağlığında ölmüş veya Sultan İbrahim 1640'ta tahta çıkınca bu dört yeğenini boğdurmuştur. Adları bilinen kızları Kaya Esmihan Sultan, Melek Ahmed; Ayşe Sultan, Malatuk Süleyman; Safiye Sultan, Sarı Hasan; Rukiye Sultan, Divriğili Melek İbrahim paşalarla evlenmişlerdir. Diğer kızları Gevherhan, Fâtıma, Hafise, Esmihan, Hanzâde (?) sultanlarla adları bilinmeyen daha iki sultan hakkında bilgi yoktur.

غازی سلطان عثمان خان اول
تاریخ ولادتی ٦٥٧
تاریخ جلوسی ٦٩٩
مدت سلطنتی ٢٦ سنه
تاریخ وفاتی ٧٢٦
Avénement 1300 - SULTAN OSMAN KHAN GHAZI I. - MORT 1326

غازی سلطان اورخان خان اول
تاریخ جلوسی ۷۲۶
تاریخ ولادتی ۶۸۷
تاریخ وفاتی ۷۶۱
مدت سلطنتی ۳۵
Avénement 1326 - SULTAN ORKHAN KHAN GHAZI I. - Mort 1360

غازی سلطان مراد خان اول
تاریخ جلوسی ۷۶۱
تاریخ وفات ۷۹۱
تاریخ ولادتی ۷۲۶
مدت سلطنتی ۳۱
Avénement 1360 - GHAZI SULTAN MOURAD KHAN I. - Mort 1389

سلطان بن بايزيد خان اول
تاريخ جلوسی ۷۹۱
تاريخ ولادتی ۷۶۱
مدت سلطنتی ۱۴
تاريخ وفاتی ۸۰۵
Avènement 1389 - GHAZI SULTAN YLDIRIM BAÏEZID KHAN I. - Mort 1413

سی سلطان محمد خان اول
تاریخ جلوسی ۸۱۶
تاریخ ولادتی ۷۸۱
تاریخ وفاتی ۸۲۴
مدت سلطنتی ۸
Avénement 1413 - GHAZI SULTAN MUHAMMED KHAN I. - Mort 1421.

سلطان مراد خان ثانی
تاریخ جلوسی ۸۲۴
تاریخ وفاتی ۸۵۵
Avénement 1421 - SULTAN MOURAD KHAN II. - Mort 1451.

غازی سلطان محمد خان ثانی
تاریخ ولادتی ۸۳۳
مدت سلطنتی ۳۱
تاریخ جلوسی ۸۴۴
تاریخ وفات ۸۸۶
Avénement 1440 - GHAZI SULTAN MUHAMMED KHAN II. (le Conquerant) - Mort 1481.

سلطان بايزيد خان ثانى
تاريخ جلوسى ٨٨٦
تاريخ ولادتى ٨٥١
تاريخ وفاتى ٩١٨
مدت سلطنتى ٣٢
Avénement 1481 - SULTAN BAÏEZED KHAN II. - Mort 1512.

غازی یاوز سلطان سلیم خان اول
تاریخ جلوسی ۹۱۸
تاریخ ولادتی ۸۷۲
تاریخ وفاتی ۹۲۶
مدت سلطنتی ۸ سنه
Avénement 1512 - GHAZI SULTAN SÉLIM KHAN I. - Mort 1520.

تصاویر سلطان سلیمان خان اول
تاریخ جلوسی ۹۲۶
تاریخ ولادتی ۹۰۰
تاریخ وفاتی ۹۷۴
مدت سلطنتی ۴۸
Avénement 1520 - SULTAN SULEYMAN KHAN I. - Mort 1566.

سلطان سلیم خان ثانی
تاریخ ولادتی ۹۲۹
مدت سلطنتی ۸
تاریخ جلوسی ۹۷۴
تاریخ وفاتی ۹۸۲
Avénement 1566 - GHAZI SULTAN SELIM KHANIII. - Mort 1574

سلطان مراد خان ثالث
تاریخ جلوسی ۹۸۲
تاریخ ولادتی ۹۵۳
تاریخ وفاتی ۱۰۰۲
مدت سلطنتی ۲۱ سنه ۸ ماه
Avénement 1574 - SULTAN MOURAD KHAN III. - Mort 1595

غازی سلطان محمد خان ثالث
تاریخ جلوسی ۱۰۰۳
تاریخ ولادتی ۹۷۴
تاریخ وفات ۱۰۱۲
مدت سلطنتی ۹
Avénement 1595-GHAZI SULTAN MUHAMMED KHAN III-Mort 1603.

سلطان احمد خان اول
تاریخ ولادت ۹۹۸
مدت سلطنتی ۱۴
تاریخ جلوسی ۱۰۱۲
تاریخ وفاتی ۱۰۲۶
Avénement 1603 - SULTAN AHMED KHAN I. - Mort 1617.

سلطان مصطفی خان اول
تاریخ جلوسی ۱۰۲۶
تاریخ وفات ۱۰۳۲
تاریخ ولادت ...
مدت سلطنتی ۱ سنه
Avénement 1617 - SULTAN MUSTAPHA KHAN I. - Mort 1623.

سلطان عثمان خان ثانی
تاریخ جلوسی ۱۰۲۷
تاریخ ولادت ۱۰۱۳
تاریخ وفات ۱۰۳۱
مدت سلطنتی ۴
Avénement 1617 - SULTAN OSMAN KHAN II. - Mort 1622.

غازی سلطان مراد خان رابع
تاریخ جلوسی ۱۰۳۲
تاریخ ولادتی ۱۰۲۰
تاریخ وفاتی ۱۰۴۹
مدت سلطنتی ۱۷
Avénement 1623 - GHAZI SULTAN MOURAD KHAN IV. - Mort 1640

سلطان ابراهیم خان اول
تاریخ جلوسی ۱۰۴۹
تاریخ ولادتی ۱۰۲۴
تاریخ وفات ۱۰۵۸
مدت سلطنتی ۸
Avènement 1639 - SULTAN IBRAHIM KHAN I. - Mort 1648

سلطان محمد خان رابع
تاريخ جلوسي ١٠٥٨
تاريخ ولادتي ١٠٥١
مدت سلطنتي ٤١
تاريخ وفاتي ١١٠٤
Avénement 1648. - SULTAN MUHAMMED KHAN IV. - Mort 1693.

سلطان سليمان خان ثانی
تاریخ جلوسی ۱۰۹۹
تاریخ ولادتی ۱۰۵۲
مدت سلطنتی ۳ سنه ۸ ماه
تاریخ وفاتی ۱۱۰۲
Avénement 1687 - SULTAN SULÉYMAN KHAN II. - Mort 1691.

سلطان احمد خان ثانی
تاریخ جلوسی ۱۱۰۲
تاریخ ولادتی ۱۰۶۲
مدت سلطنتی ۸ سنه ۳
تاریخ وفاتی ۱۱۰۶
Avénement 1691 - SULTAN AHMED KHAN II. - Mort 1695.

غازی سلطان مصطفی خان ثانی
تاریخ جلوسی ۱۱۰۶
تاریخ ولادتی ۱۰۷۴
مدت سلطنتی ۸ سنه
تاریخ وفاتی ۱۱۱۶
Avénement 1695 - GHAZI SULTAN MUSTAPHA KHAN II - Mort 1704.

سلطان احمد خان ثالث
تاریخ ولادتی ۱۰۸۴
تاریخ جلوسی ۱۱۱۵
مدت سلطنتی ۲۵
تاریخ وفاتی ۱۱۴۹
Avénement 1703 - SULTAN AHMED KHAN III. - Mort 1736

سلطان محمود خان اول
تاریخ ولادتی ۱۱۰۸
مدت سلطنتی ۲۵
تاریخ جلوسی ۱۱۴۳
تاریخ وفاتی ۱۱۶۸
Avénement 1730 - SULTAN MAHMOUD KHAN I - Mort 1754

سلطان عثمان خان ثالث
تاریخ جلوسی ۱۱۶۸
تاریخ ولادتی ۱۱۱۲
مدت سلطنتی ۳
تاریخ وفات ۱۱۷۱
Avénement 1754 - SULTAN OSMAN KHAN III. - Mort 1757

سلطان مصطفی خان ثالث
تاریخ جلوسی ۱۱۷۱
تاریخ ولادتی ۱۱۲۹
مدت سلطنتی ۱۷
وفات تاریخی ۱۱۸۷
Avénement 1757 - SULTAN MOUSTAPHA KHAN III. - Mort 1774.

سلطان عبد الحميد خان اول
تاريخ جلوسی ۱۱۸۷
تاريخ ولادت ۱۱۳۷
مدت السلطنة ۱۶
تاريخ وفاتی ۱۲۰۳
Avénement 1774-SULTAN ABDUL HAMID KHAN I.-Mort 1789

سلطان سليم خان ثالث
تاريخ جلوسی ۱۱۷۵
تاريخ ولادتی ۱۱۷۵
تاريخ وفاتی ۱۲۲۳
مدت سلطنتی ۱۱۸۷
Avénement 1789 - SULTAN SELIM KHAN III. - Mort 1808.

سلطان مصطفى خان رابع
تاريخ جلوسى ١٢٢٢
تاريخ ولادتى ١١٩٣
تاريخ وفاتى ١٢٢٣
مدت سلطنتى ١
Avénement 1807 - SULTAN MOUSTAPHA KHAN IV. - Mort 1808.

غازی سلطان محمود خان ثانی
تاریخ ولادتی ۱۱۹۹
مدت سلطنتی ۳۲
تاریخ جلوسی ۱۲۲۳
تاریخ وفاتی ۱۲۵۵
Avénement 1808 GHAZI SULTAN MAHMOUD KHAN II - Mort 1839

سلطان عبد المجید خان
تاریخ جلوسی ۱۲۵۵
تاریخ ولادتی ۱۲۳۸
تاریخ وفاتی ۱۲۷۷
مدت سلطنتی ۲۲
Avènement 1839 - SULTAN ABDUL-MEDJID-KHAN - Mort 1861.

سلطان عبد العزيز خان
تاريخ جلوسي ١٢٧٧
تاريخ ولادتي ١٢٤٥
مدت سلطنتي ١٦
تاريخ وفاتي ١٢٩٣
Avénement 1861 - SULTAN ABDUL ASIS KHAN. - Mort 1876

سلطان مراد خان خامس
تاریخ جلوسی ۱۲۹۳
تاریخ ولادتی ۱۲۵۶
تاریخ وفاتی ۱۳۲۲
مدت سلطنتی ۳ ماه
Avénement 1876 - SULTAN MOURAD KHAN V - Abdication 1876

سلطان عبد الحميد خان ثانى
تاريخ جلوسى ١٢٩٣
تاريخ ولادتى ٢٥٨
تاريخ الاخر ٣٢٧
مدت سلطنتى ٣٤
Avénement 1876 SULTAN ABDUL HAMID KHAN II - 14/27 Avril 1909

سلطان محمد خامس
جلوس همايون ١٣٢٧
ولادت ١٢٦٠
Avènement 14 Nisan SULTAN MEHMED KHAN V Avril 1909.

18

SULTAN İBRAHİM

İstanbul, 4 Ekim 1615 - 18 Ağustos 1648
Saltanatı: 8 Şubat 1640 - 8 Ağustos 1648

"Sultan İbrahim Han," "Deli İbrahim" olarak da bilinir. I. Ahmed ile Rum asıllı cariye kökenli Kösem Mahpeyker Valide Sultan'ın küçük oğlu, II. Osman'ın anadan üvey, IV. Murad'ın öz kardeşidir. Doğum tarihini 4 Kasım gösteren kaynak da vardır. İbrahim'in büyükbabası III. Mehmed 37, babası I. Ahmed 27, ağabeyleri II. Osman 18, IV. Murad 28, kendisi ise 33 yaşında ölmüş, öldürülmüştür. Bunlar, Osmanoğullarının en genç üç kuşağı; toplam 51 yıl olan saltanatları da ihtilaller, idamlar, cinayetlerle doludur. İbrahim, hanedanın 18.si, sonraki 18 padişahın da atasıdır. 8,5 yıllık saltanatında, Girit seferi, Azak'ın kuşatılması, Karadeniz kıyılarına Kazak korsanların baskınları, Anadolu'da Celâli ayaklanmaları, Bosna'da sınır olayları; yangın, deprem felaketleri, ekonomik sıkıntılar; İbrahim'in keyfi yönetiminden kaynaklanan daha başka sorunlar yaşanmıştır.

Babası I. Ahmed öldüğü zaman (1617) iki yaşında olan İbrahim'in kısa ömrü, saray yaşamının en çalkantılı ve korkulu yıllarına rastladı. Çocukluk, bülûğ ve gençlik yıllarını kapsayan "kafes hayatı" (tutukluluğu), 23 yıl sürdü. Olasılıkla düzenli eğitimden de yoksun kaldı. Üvey ağabeyi II. Osman'ın Şehzâde Mehmed'i; ağabeyi IV. Murad'ın da Şehzâde Süleyman, Kasım ve Bayezid'i boğdurtmasından sonra hanedanın tek şehzâdesi kaldı. İbrahim'inde yazgısı olması gereken ölümden annesi Kösem Sultan'ın korumacılığı ve IV. Murad'ın beklenmedik ölümü kurtardı. Tarihler, Kösem Sultan'ın bu oğlunu arada, Haremin bodrum katlarındaki ışıksız dehlizlerde ve buzhanede sakladığını, son kez, ölüm döşeğindeki IV. Murad'ın, İbrahim'in boğulmasını emredip hemen ardından komaya girdiğini; Solakzâde ise ölmeden önce çağırıp öğütler verdiğini yazar.

İbrahim, Darüssaade ağası tarafından tahta davet edildiğinde, öldürüleceği korkusuyla odasından çıkmak istemedi. Murad'ın ölüsünü gördükten sonra Hasoda'ya geçerek tahta oturdu. Veziriazam Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislam Yahya Efendi ile diğer önde gelenler biat ettiler. Ertesi gün cülûs töreni düzenlendi. IV. Murad'ın cenazesi de kaldırıldı. Soy cetvellerinde 1640'ta çocuk yaşlarda öldükleri gösterilen IV. Murad'ın şehzâdeleri Ahmed, Alâeddin, Mehmed ve Süleyman'ı İbrahim, ola ki gizlice boğdurttu. Yeni padişah, ilk fermanını İstanbul Kadısı Kabakulakzâde'ye gönderdi. Önceki zulümlerin önünün alınmasını, rüşvetten sakınılmasını, narh nizamına uyulmasını emretti. IV. Murad'ın onca korku uyandırmasına karşın kentte yolsuzluklar önlenememiş, karaborsa devam ediyordu. Veziriazama gönderdiği buyrukta da, "İstanbul'da gerçekten kıtlık vardır deyü söylenir. İstanbul Efendisine muhkem tenbih eyle. Narh ahvaline ziyade tekayyüd etsün, gezsün, dolaşsun. Yoksam kendü bilür," uyarısında bulundu. IV. Murad döneminde moda olan "tarz-ı levandâne" giyim kuşamı yasakladı. Ocak ağalarını değiştirdi; sefahat ve zulümlerinde katkısı olanları, bu arada Emirgûne'yi idam ettirdi. Saltanatının ikinci ayında Galata'nın taşra iskelesinde yangın çıktı. Bir geminin barutluğu ateş alınca korkunç bir infilak oldu. Söndürme çalışmalarını izleyen Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın yüzü yandı, vezirler yaralandı.

İstanbul'a Karadeniz'den zahire gemilerinin gelmemesi ve Kazakların şaykalarla kıyıları vurması önemli bir sorundu. Yakalanan Kazak

korsanları kentin muhtelif semtlerinde kazığa vurularak teşhir edildi. 2 Ağustos 1640'taki kasırgada dükkânların kepenkleri, damların kurşunları uçtu. Ertesi günlerde Balat kapısındaki mumhanelerden yangın çıktı. Rüzgâr, yangını Haliç boyundaki yalılara ve surlardan içeriye yaydı. "Harik-i azim" (büyük yangın) Fethiye, Dırağman, Sultanselim semtlerini kül edip ertesi gün öğleye doğru Çukurbostan'da kesildi. Halk bu felaketleri İbrahim'in uğursuzluğuna yoradursun, Naima'nın yazdığına göre, "erkân-ı devlet ve ayan-ı saltanat birer cariye gönderip padişah hazretlerini tevâlüd ve tenâsüle" teşvik ettiler. "Zümre-i nisvan (kadınlar) dahi mahibesten henüz rehâ bulan sâdedil şehriyârı şivekârlık (oynaşma) ile lezzete düşürüp zendostluk fenninin mesail-i garibesin (sevişmenin akla gelmedik yöntemlerini) talim ettiler. Giderek padişah nisvan ile ülfete tutuldu.

1641 başında veziriazama, piyasadaki ayarı bozuk sikkelerin toplatılmasını emrettiği hatt-ı hümayununda, "Padişahlara bir hutbe ve bir sikke lâzımdır. Ya bizim dahi sikkemiz niçin kesilmiyor?" diye soran İbrahim'in buyruğu gereği yapılan para operasyonu pahalılığa neden oldu. Kuruş 125, altın 250 akçe iken Darphane'de yeni sikkeler kesildikten sonra, kuruş 80 akçeye, altın 160 akçeye düştü. Fiyatlar da yükseldi. Daha önce bir kuruşa 11 okka et alınırken 8 okka et alınabilir oldu. Aynı günlerde Aydın taraflarını haraca kesen Kınaoğlu, İstanbul'a getirtilip Ayasofya Çarşısında asıldı. Edirne, Kırkkilise yollarını kesen haydutlardan yakalananlar da zincirlere vurulup İstanbul sokaklarında gezdirildikten sonra idam edildi. 30 Temmuz 1641 günü ikindiden sonra şiddetli bir deprem oldu.

1642'nin ilk günü (1 Ocak) Şehzâde (IV.) Mehmed'in doğması, ertesi gün de Ramazan Bayramı olması İbrahim'e çifte mutluluk yaşattı. Üç gün üç gece şenlik ve donanma yapıldı.

Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, 1642-1643 yıllarında, İran'la barışı yenilemesi, donanmanın Karadeniz'e açılıp Azak'ı kuşatması, piyasaların denetimi gibi sorunlarla uğraşırken İbrahim de çılgınlık denecek düzeyde harem yaşamına dalmış bulunuyordu. Yaşamının ilk 25 yılında harem kadınlarıyla ilişkisi belki de hiç olmayan İbrahim'i, annesi Kösem Sultan'la haremin hazinedar ustaları, cariyelerle ilişkiye yönlendirdiler. Amaç, doğacak şehzâdelerle hanedanının geleceğini güvenceye almaktı. Ama bu teşvik ve cinsel gücü artıran macunlar, İbrahim'in iç dünyasını sarstı. Dengesiz, ka-

rarsız ve duygusal davranmasına neden oldu. Padişah durumunun farkındaydı ve Veziriazam Kara Mustafa Paşa'ya bir yazısında, "sancı deyü yaturum, kâh arkama gelür, irkülürüm. Kulaklarum tıkalur. Şöyle sıkılmam var ki ölüyorum. Gayetle hâlim yaman olmuşdur. Eski hastalığım ziyadelendi. Ne kollarum, ne başum vardur. Ziyade elemdeyim..." diyor, Mustafa Paşa'dan hekimbaşı ile görüşüp derdine çare bulmasını istiyordu. Naimâ, İbrahim'in ruhsal rahatsızlığı konusunda: "Şehzâdeliğinde hapishanede can korkusuyla hafakan ve sihrübâz sevdası illetine mübtelâ olmuş idi" der ve hekimlerin de okuyup üflemenin iyi geleceği kanısına vardıklarını açıklar. Aslen Safranbolulu olan ve İstanbul'da medreseye kapılanıp cincilik te yapan Hüseyin Efendi, Valide Kösem Sultan'a, İbrahim'e okuması için tavsiye edilmiş ve şehzâdeyi sözde iyi etmişti. İbrahim tahta çıkınca, Cinciyi, padişah hocası ve kazasker atadı. Cinci Hocanın, Silahdar Yusuf Paşa'yla işbirliği edip sarayda nüfuz kazanması bundan sonradır.

1643'te Kara Mustafa Paşa'nın serhat valilerinin tuğra çekme yetkilerini kaldırması üzerine Erzurum Beylerbeyi Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa, "tuğrakeşlik bana babamdan mirastır. Veziriazamla şer'i davam vardır!" diyerek ayaklandı ve İstanbul'a yürüdü. Anadolu yöneticilerinin pek çoğu kendisine katıldı. Haber, İstanbul'u karıştırdı. "Nasuhpaşaoğlu binlerle askerle geliyormuş!" dedikodusu yüzünden herkes evinde yiyecek stoklamaya başladı. Karaborsa aldı yürüdü. Veziriazam ve Yeniçeri ağası sık sık kola binip çarşıları denetimde tutmaya çalıştılar. Nasuhpaşazâde'nin konuşulması yasaklandı. Yasağa uymayan yakalanıp çarşı ortasında dayağa çekildi. Halka gözdağı vermek için, zindanlarda ölüme terk edilmiş mahkûmlar üçer beşer çıkartılıp "fitneye müteallık kelimat ile nâsa dağdağa verenlerin cezaları budur!" denilerek sokaklarda asıldı.

İbrahim'in başkanlığında Sinanpaşa Köşkündeki toplantıda, "Hüseyin Paşa Vak'ası nereye varır?" konusu görüşüldü. Birkaç yüz Bostancı ve kuloğlu kayıklarla İzmit'e gönderilerek hendekler kazdırılıp İstanbul yolu kapatıldı. Muhtesip ağa da Kazdağı'na levent (milis) toplamaya gitti. Osman Paşa serdar atandı. Hüseyin Paşa kuvvetlerine yaklaşmaktan çekinen Osman Paşa, onu bir konak geriden izlemekle yetindi. Deli Kaytas'ın "Galiba sen de Hüseyin Paşa'ya katılmak niyetindesin?" demesi üzerine Hüseyin Paşa'ya gizlice haber gönde-

rip, "Dile geldim, başım tehlikede. Yarın yapmacıktan savaş edelim!" dedi. Oysa ertesi günkü bu danışıklı savaşta, birlikleri bozuldu. Hüseyin Paşa iki bin milisle Üsküdar'a indi. Veziriazam Mustafa Paşa Üsküdar'a toplar ve asker geçirtti. İbrahim için Üsküdar Bahçesinde otağ kuruldu. Hüseyin Paşa, Bulgurlu'da Seyran Tepesi denen yere konmuş, padişahtan veziriazamlık mührünün gelmesini beklerken Kara Mustafa Paşa'nın gece baskını karşısında bozguna uğrayıp kaçtı; yolda yakalanarak işkenceye koşulup öldürüldü.

İbrahim, Sarayburnu'ndaki Sepet Köşkünü (Sepetçiler Kasrı), yıktırılan eski bir köşkün yerine 1643 yazında yaptırdı. Cinci Hocaya, Silahdar Yusuf Paşa'ya da kamu parasıyla birer saray inşa ettirdi.

27 Ocak 1644'te Yalı Köşkünde İbrahim'in önünde görülen davada Rumeli Emirü'l-Ümerası Faik Paşa oracıkta boğduruldu. Dört gün sonra da Veziriazam Kara Mustafa Paşa kapıkullarını ulufe günü çorba içmeyip eyleme geçmeye teşvik etmekle suçlandı. Bağdat Köşkünde Mustafa Paşa'yı azarlayan İbrahim, Bostancıbaşıya "Al şunu!" deyip hızla köşkten çıktı. Bostancıbaşı mührü alacağını sanarak Mustafa Paşa'ya ilişmedi. Paşa, sarayına gidip adamlarını silahlandırdı. Fakat onlar, "Paşam, burası İstanbul, Anadolu değil. Hepimizi kılıçtan geçirirler," deyince siyah kapama, yeşil makdem, çuha-i serhaddi giyinip Nallı Mescidi tarafından iple aşağıya indi. 31 Ocak 1644'te Bostancılar, saklandığı ot yığını içinden çıkartıp Hocapaşa Çarşısına götürdüler. Tırnakçı Sarayı kapısında Cellat Kara Ali boğdu. Ölüsü, İbrahim'e gösterildikten sonra Çarşıkapı'daki türbesine gömüldü. Mal varlığı müsadere edildi. Konağındaki özel bir odada bulunan bir kürsü üstündeki kendi resmiyle diğer beş resmin bir büyü olduğuna inanıldı. Kara Mustafa Paşa, 1638-1644 arasında "atabeg-i saltanat" olarak ve geniş yetkilerle veziriazamlık yapmış; İbrahim'in saltanatının ilk dört yılı da onun sayesinde nispeten iyi geçmiştir. İbrahim, Mustafa Paşa'nın sert üslubundan hoşlanmıyordu. Bir seferinde harem kethüdasının odun gereksinimi için kendisini divandan çağırttırmış; o da böyle basit işler için veziriazamın oturumdan kaldırılmasının doğru olmadığını söyleyerek İbrahim'i büsbütün kızdırmıştı.

Yeni Veziriazam Civankapıcıbaşı Sultanzâde Mehmed Paşa, Şam'dan gelinceye kadar, Kenan Paşa sadaret kaymakamı atandı. 17 Şubat 1644'te ölen Şeyhülislam Yahya Efendi'nin Fatih Camiindeki cenaze namazına büyük bir kalabalık katıldı. 13 Mart 1644'te ise

rüşvet aldığı gerekçesiyle Kaptanıderya Piyale Paşa, Yalı Köşkünde padişahın ve Cinci Hocanın önünde boğuldu. Tersane Emini Narhçı Hasan Efendi ve daha birçokları da aynı akıbete uğradılar. Silahdar Yusuf Paşa kaptanıderyalığa getirildi. Temmuz 1644'te avlanmak ve eğlenmek için Edirne gezisine çıkan İbrahim, Haramideresi Bahçesine konup burada çırağan eğlencesi düzenletti. Arkadan gelen veziriazam ve devlet adamlarını, "Vezir ve kazaskerler, benimle olursanız ahali de başımıza üşüşür ve eğlenceme mani olurlar!" deyip İstanbul'a gönderdi. Kavaklı Köyünde iken Ereğli naibini huzuruna çağırıp, "Ben mülkümde dilediğim yere konarım. Sen, burada su yoktur bahanesiyle bana nasıl karşı çıkarsın?" diyerek payladı. Bunu haber alan Çorlu kadısı korkup kaçtı. Padişahın Edirne'ye girişinde hırsızlarla soyguncular sokaklarda asılarak garip bir gösteri sergilendi. İbrahim, Edirne'nin odununu beğenmedi. "İstanbul'un odunu eyi, ateşi vâfir idi. İstanbul'dan odun getürülsün!" dedi. Başkentte sokak eylemlerinin başladığı, halkın ayaklanmaya çağırıldığı duyulunca İstanbul'a dönüldü. Suçlu suçsuz birçok insan idam edildi. Kırklareli-Çatalca yolunu kesen Molla Aynî adlı haydut ve adamları ise yakaladıkları çiftlik sahiplerini şişe geçirip kuzu gibi çeviriyorlar, kadınlarını kızlarını kızgın saca oturtup kalçalarına kızdırılmış nal çaktırıyorlardı. Çatalca Bostancı ustası bunlarla Istranca eteklerinde cenk etti. Yakalananlar İstanbul'da kazığa oturtuldu.

Sultan İbrahim 20 Ekim 1644'te Arzodasında huzuruna çıkan Avusturya elçisine öylesine çabuk sorular sordu ve azarladı ki, adamcağız korkudan evirip çevirdiği yüzüğünü düşürdüğünün farkına varmadan huzurdan çıktı. 30 Nisan 1645'te Serdar Yusuf Paşa donanma ile Girit seferi için İstanbul'dan ayrıldı. 26 Haziran günü Darphane yakınındaki bir başçı dükkânından çıkan yangın, Bayezid külliyesi çevresini, Yahnikapan Sarayını kül etti. Bayezid hamamı yanından karşıdaki darphane tarafına sıçradı. Buradaki çarşı yandı. Ateş, Langa'ya ve Kumkapı'ya yayılarak Yenikapı'da surlara dayandı. Kumkapı'daki bütün meyhaneler, Langa Limanındaki yapılar, kefere mahalleleri denen Rum ve Ermeni semtleri, kiliseler, kereste mağazaları, Çingene barakaları yandı. Âfet otuz saat sürdü. Bir ay sonra yangın yerlerini veziriazamla dolaşan İbrahim, yarı yanmış kiliselerin duvarlarındaki fresk ve freskoların ne olduğunu sordu. Mehmed Paşa gerekli açıklamalarda bulununca kiliselerin ve dini resimlerin

onarılmasını emretti. İbrahim'in her dediğini bir hikmete yoran, türlü hediyeler, rüşvetler sunarak mevkiini koruyan Veziriazam Mehmed Paşa, yangın yerlerini imar ettiremediğinden, kül fukarası kışa evsiz barksız girdi. Mehmed Paşa 17 Aralık 1645'te azledildi.

Hanya'nın fethi müjdesiyle Haliç'te ve Galata açıklarında günlerce donanma ve şenlik düzenlendi. İbrahim, Hanya fatihi Yusuf Paşa'nın Girit'ten getirdiği mermer sütunlar dışında kendisine bir şey sunmamasına içerlediği gibi, "ada" ve Girit hakkında hiçbir bilgisi olmadığı için, tamamının fethedilmemesine kızıyordu. Şubat 1646'da bir gün Yusuf Paşa'yı huzuruna çağırarak hemen hareket etmesini ve Girit'in hemen almasını emretti. Yusuf Paşa, bunun hazırlıklar ve uygun mevsim gerektirdiğini söyleyince, "Sen kendini bir hizmet mi ettin sanıyorsun? Bu kadar hazinemi sarf edip bir alay dinsizi öldürtmeyip mallarıyla memleketlerine yolladın!" diye çıkışınca Yusuf Paşa, "Gerçi hazine sarf eyledik. Amma büyük bir kaleyi fethettik. Küffarı katletmek bir iş değildi. Lâkin sonu vahim olurdu," yollu yanıt vermesi padişahı çileden çıkardı. Veziriazam Salih Paşa'nın yalvarmalarına aldırmaksızın Yusuf Paşa'yı boğduran İbrahim'in, ölüye bakıp, "Ne güzel, kırmızı elma gibi yanakları varmış, yazık oldu, kıydım!" demesi meşhurdur.

Deli Hüseyin Paşa'yı Girit serdarlığına atayan İbrahim'in son iki yılı büsbütün ruhsal bunalımlar içinde geçti. "Yürek sıkılması" tanısı konan hastalığı nedeniyle İstanbul'un bütün şeyhlerini, üfürükçülerini ziyaret etmeye başladı. Diğer yandan iki yaşındaki kızını Fazlı Paşa'yla nikâhlayarak büyük bir düğün düzenletti. Bu düğün için ellişer kişinin güçlükle taşıdığı iki azman nahıl yaptırıldı. Kenan Paşa Sarayı önünden Eski Saraya kadar, nahılların geçirileceği cadde boyunca evlerin saçakları, cumbaları yıktırıldı. Veziriazam sağdıç oldu. 50 bohça giysiyle, çeyiz yüklü katarlar, şekerden yapılma türlü maketler ve süslü ağaç nahıllar için Salih Paşa 50 bin kuruş harcamak zorunda kaldı. Çocuk gelin sembolik biçimde Eski Saraydan alınıp Kuşbazlar içinden Atmeydanı'na, oradan da saraya getirildi.

Giderek bilinç bozukluğu artan İbrahim, ne zaman nereye gideceği bilinmeyen, aklına estiği an masum insanları idam ettiren, IV. Murad'dan da korkutucu bir kimliğe büründü. Naimâ, onun bu halinin bir tür delilik olduğunu, "Mizac-ı lâtifi hareket iktizâ idüp gâhi tahtıravan ve gâhi esb-i sabâ-reftar ve gâhi koçîlere süvâr olup şehir-

de seyr ü sülûk âdetleri olmağla..." diyerek açıklar. İbrahim, gideceği şeyhe bir an önce ulaşabilmek için, Salih Paşa'ya kesin buyruk verip İstanbul'da arabayla dolaşılmasını yasakladı. 16 Eylül 1647 günü Davudpaşa'daki üfürükçüsüne giderken önüne bir araba çıkınca müthiş öfkelendi. İkindi divanından kaldırılıp getirilen Veziriazam Salih Paşa'yı imamın evinde kuyu ipiyle boğdurttu. Mühr-i hümayunu, Kaptanıderya Kara Murad Paşa'ya göndermişken "şehir oğlanı" olan Ahmed Paşa, padişahı kandırarak mührü götürenleri denizden çevirttirip kendisi veziriazam oldu. Yeni veziriazamın ilk işi eyalet paşalarından ve sancak beylerinden para istemek oldu. Sivas Valisi Vardar (Varvar) Ali Paşa, istenen ek verginin yoksul halktan toplanamayacağını; padişahın, güzelliğini duyduğu İbşir Paşa'nın namuslu karısını da zorla alıp gönderemeyeceğini bildirmekle kalmayıp, halkı kötü yönetimden kurtarmak için ayaklandı. Namusunu koruduğu İbşir Paşa ise serdar olarak üzerine gönderildi.

Harem kadınlarının şivekârlıklar ve muhabbet gösterilerine aşırı düşkün olan İbrahim'i, cariyeler türlü zendostluk hünerleriyle kendilerine bağlamışlar; hazine gelirleri Harem kadınlarına sarf edildiğinden askere ulufe verilemez olmuştu. Derken İlmiye ve ordu rütbeleri bile açık artırmayla satılmaya başladı. Taşra âyanları, eyalet beylerbeyleri ise İstanbul'a rüşvet ve hediye akıtmaktan yoksul düştüler. Padişaha zamanında kar göndermeyen Bursa Kadısı idam korkusuyla Keşiş Dağına (Uludağ) çıkıp kar kestirirken Anadolu'da ünlü Celâli Haydaroğlu halkı soyuyor; İbrahim ise olanlardan habersiz, bir hasekisinin mücevher toplu arabasıyla Davudpaşa Bahçesine gidişini İstanbul halkının izlemesi için buyruklar veriyordu. İbrahim, saray ve hanedan geleneklerinde olmayan bir yönteme daha başvurdu ve bir cariyeyi nikâhlı eş seçerek sûr-ı hümayun (saray düğünü) düzenletti. Bütün devlet erkânını "ay yüzlü cariyeler, cevahir takılar" hediye etmekle görevlendirdi. Bundan sonra, saray hareminde yeni nikâh törenleri ve düğünler yapıldı. Koynuna aldığı cariyelerden gönlü geçince bir vezire ya da beylerbeyine çırağ edip paralarını almaktaydı. Saraydan çıkma cariyelerle evlenenler de İbrahim'in rüşvet işlerine bakmaktaydılar. Veziriazam Ahmed Paşa'nın kardeşi İbrahim Ağa da rüşvet aracılığı yapıyordu. Bu İbrahim Ağa gece gündüz içip eğleniyor, sarayla ilişkisini eşi Hubyar Kadın yürütüyordu. Padişahın gönderdiği Bostancıyı içki meclisinde başına tabak vurup yara-

layacak denli korkusuzdu. Kumkapı semtinde "sebû-berdûş" gezen ayak takımının cümlesi adamlarıydı. Doğrular ve namuslular şaşkın ve korkak, reziller cesur olmuştu. Yahudi Bezirgânbaşı Harun da sarayın bir başka rüşvet aracısıydı. İbrahim'in, Haremdeki en yetkin musahibesi olan Şekerpare'nin (Şehsuvar Usta) Mısır'a sürgüne gönderilmesinin ardından, kendisinin ve adamlarının malları müsadere edildiğinde ortaya 16 sandık dolusu cevahir, altın ve gümüş çıkmıştı. İbrahim, önünde açılan sandıkları görünce, "Hay kâfir kahpe. Bana akşamları ekmek alacak akçem yokdur deyü yemin ederdi!" dedi. Şekerpare'nin evinde, beyaz, sarı zerbaft kaplı kürkler, 200 yorgan, inci işli zerduz örtüler, 200 kese de nakit bulundu. Kethüdası, Aksaray Çarşısında asıldı. Mısır'da ölen Şekerpare'nin Eyüp'teki türbesi boş kaldı.

28 Haziran 1648'de gurup vakti İstanbul'da deprem oldu. O yüzyılın bu en şiddetli yer sarsıntısında camilerin minareleri ve yüzlerce ev yıkıldı. Müneccimler "haziran ayında deprem olması"nı, padişahı bir uğursuzluğun beklediğine yordular. Diğer yandan, giderek ağırlaşan dış sorunlar, sınır güvensizliği, Girit seferi, Anadolu'daki ayaklanmalar doğrudan ya da dolaylı başkenti etkiliyordu. Venedik ablukası yüzünden donanma Marmara'ya açılamamaktaydı. Veziriazam Ahmed Paşa'nın kethüdası Arnavut Ahmed, tezkirecisi Şânizâde Mehmed Efendi, çavuşbaşısı Durak, selamağası Sarı Mustafa İstanbul'da terör estirmekteydiler. Bunlardan işkence görmeyen esnaf kalmamıştı. Zenginlerin müsadere edilen mallarından payını alan veziriazam, Anadoluhisarı'nda, İncirli'de, İstanbul'da yeni konaklar, Küçükçekmece'de köşk yaptırıyordu.

İbrahim'in son tutkusu samur oldu. Eyüp'te oturan ve geceleri Haremde kalıp padişaha Acem (Binbir gece) masalları anlatan "Yahudi kızı"nın, bir akşam "Evvel zaman içinde bir padişah varmış. Sarayının her tarafını samurla kaplatmış..." diyerek başladığı masal, İbrahim'i öylesine etkiledi ki, masal kahramanı padişahı öykünmek istedi. Eyalet valilerine fermanlar yazıldı. Samur ve "takviyet-i bah" (seks gücünü artırmak) için amber istendi. İstanbul'daki kapı kethüdalarından zorla samur ve amber bedelleri alındı. Samur hediye etmeyenin işi görülmez oldu. Harem odaları birer ikişer samurla kaplanıyordu. Bu tutku, piyasayı da etkiledi; yüz kuruşluk samur, bin kuruşa fırladı. Ozanlar, böyle giderse gün gelip domuz kafasının da

kıymete bineceğine ilişkin şiirler; Vecihî de köpek ve domuz postonun da kıymete bineceğini yazdı:

"Ol kadar rağbeti var samurun / Oldu tahsili ânun emr-i asîr
Böyle kalursa olurdu zî-kıymet / Nâfe-i kelb ü kafa-i hınzır"

Her türlü vergiden bağışık ilmiye sınıfı için de ilk kez samur vergisi kondu. Rusyalı gemiciler, kendi ülkelerinden samur ve kürk yükleyip bunları İstanbul'da pazarlamaya, karşılığında tiftik, mazı, şap, gülyağı gibi ihracı yasak mallarla altın ve gümüş alıp götürmeye başladılar. İbrahim için ısmarlanan, içi dışı samur kaplı, elmas düğmeli her bir üstlük, sekiz bin kuruşa çıkmakta, her gün bir yenisi dikilmekteydi. Yolsuzluklara ve baskılara dayanamayan Galata kadısı, bir bohçaya aba, hırka, Mevlevi külahı koyup veziriazama çıktı. Görevden istifa ettiğini bildirdi. Ahmed Paşa, şeyhülislamla ilmiye büyüklerinin istenenleri verdiklerini, kendisinin de vermesi gerektiğini söyleyince kadı efendi, bu zulüm nedeniyle iki aya kalmayıp İstanbul'un bir zelzeleyle batacağı tehdidini savurdu. "Bu şehirden sürgün gitmek, burada kalmaktan ehvendir!" dedi. Bundan cesaret alan ulema, Ocak ağalarıyla temasa geçti.

İbrahim ise büsbütün harem eğlencelerine dalmıştı. Havuzda, murassa kayığının dümen başına oturuyor, su üstünde dolaşırken çepeçevre sazendeler, oyun havaları çalıyor, havuzdaki yarı çıplak cariyeler ellerinde serpme ve sepetlerle balık yakalayıp padişahtan bahşişler alıyorlardı. İstanbul'un ünlü çengi kolları sırayla hareme çağırılıyordu. İbrahim, Akide kolunu pek beğeniyor, Süğlün Şah'ın, Mahmud Şah'ın, Çerkes Şah'ın, Nazlı Yusuf'un kıvrak figürleri karşısında kendinden geçiyordu. Haremde de oyuncu ve şarkıcı yetiştiren kalfalar vardı. Tarihler, bunlardan, Sultana Sporca'nın (Pis Sultan) İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra saraydan kovulunca bir ev tutup, satın aldığı cariyelere oyunlar, şarkılar, cilveler öğreterek paşa konaklarında paralı gösterilere başladığını yazıyor.

İbrahim, bir akşam ani bir kararla sekizinci hasekisinin dairesini kürkle döşetmek istedi. Veziriazam gece yarısı Bedesten'i zorla açtırdı. Dükkân ve mahzenlerden ipekli kumaşlar, samur ve vaşak kürkleri toplatıldı. Daire döşendi ama İbrahim beğenmedi. Defterdarı azletti; kendi kız kardeşleri sultanefendileri, mallarına da el

koyarak çok sevdiği Telli Haseki'ye (Hümâşah) cariye tayin etti. Bu çılgınlıkların bir patlamaya yol açacağını sezinleyen Kösem Valide, İbrahim'i uyarmak isteyince İskender Bahçesine sürgün edildi. Padişahın, tamamen mücevherle işli bir yeni saltanat kayığı yapılması için esnaftan, ulemadan, Ocak ağalarından ve devlet adamlarından vergi toplatmaya kalkışması, aynı günlerde Veziriazam Ahmed Paşa'nın oğlunun düğününde sabahlara kadar süren içkili, çalgılı, oyunlu, eğlenceler düzenlenmesi, beklenen sonu çabuklaştırdı. Samur ve amber vergisi vermemekte kararlı Ocak Kethüdası Kara Murad Ağa, Girit seferinden yeni dönmüştü. Kendisinden vergi almaya gelen bakıkulunu, "Ben Girit'ten geldim. İnce perdaht barut ile yağlı kurşundan gayrı nesnem yoktur. Samur ve amberin adını biz ilden işitiriz, görmemişiz!" diyerek kovdu. Bu olayın duyulması herkese cesaret verdi.

7 Ağustos 1648 gecesi, Ocak ağaları Etmeydanı'nda Orta Camide, ulema Fatih Camiinde toplandı. Sabahleyin Ocaklılar da silahlanmış olarak Fatih'i doldurdular. Durumu haber alan Veziriazam Ahmed Paşa korkup kaçtı. İbrahim'in gönderdiği haseki ağa tartaklandı. Sofu Mehmed Paşa camiye çağrılıp veziriazam ilan edilerek saraya gönderildi. Mehmed Paşa, İbrahim'e, ayaklanmanın önlenmesi için Ahmed Paşa'nın yakalanıp idam edilmesi gerektiğini söyledi. Padişah, "Bre köpek koca! Veziriazam olmak içün kulu tahrik etdin. Bu cemiyet bertaraf olduktan sonra göresin. Senin hakkından gelürüm!" dedi. İstanbul, büyük ayaklanmalar öncesindeki görüntüsünü almıştı. Dükkânlar ve çarşılar açılmadığı gibi, Ocak ağaları da sur kapılarını kapattırmışlardı. İbrahim'e, "Böyle gafletle padişahlık olmaz. Ayak divanı isteriz!" diye haber gönderdiler. İbrahim, Bostancılara emirler verip saray surlarına ve burçlarına toplar yerleştirtti. O gün İstanbul'da cuma namazı kılınamadı. Akşam ulema, Fatih Camiinde sabahlamayı kararlaştırdı. Geceleyin askerler Ahmed Paşa'yı yakalayıp konağını yağmaladılar. Kendisini de Sofu Mehmed Paşa'ya getirdiler. Cellat Kara Ali işini bitirdi. Ahmed Paşa'nın cesedi bir beygire bağlanıp Atmeydanı'nda çınar altına bırakıldı. Ertesi gün orada parça parça edildiği için, bu veziriazam ölümünden sonra Hezarpâre (bin parça) Ahmed Paşa olarak anılmıştır.

8 Ağustos sabahı başta Şeyhülislam Abdürrahim Efendi olmak üzere ulema topluluğu, Ocak ağaları ve kapıkulları, Atmeydanı'na geldiler. İttifaka katılmayan Rumeli Kazaskeri Muslihiddin Efendi,

Sultanahmet Camii önünde linç edildi. Cinci Hoca kaçarak kurtuldu. Topluluk, Kösem Sultan'a, Şehzâde Mehmed'i göndermesini, camide cülûs yapılacağını bildirdiler. Kösem Valide, camide cülûs olmayacağını, saraya gelmeleri gerektiğini uyarınca saraya yöneldiler. Ulema ve Ocak ağaları Harem-i Has dehlizine geldiklerinde resmi unvanı "Sahibetü'l-makam Ümmü'l-mü'minin Valide Sultan" olan Kösem, başına siyah ibrişim dest-mâl örtmüş, mirvehe (yelpaze) sallayan bir haremağasının önünde göründü. Topluluk, kendisini saygıyla selamladı. Muslihiddin Ağa, padişahın davranışlarının şeriatla ve akılla bağdaşmadığını, ortalığın karıştığını, düşman gemilerinin İstanbul yolunu kapattığını, sınırda kalelerin birer ikişer elden çıktığını, oysa padişahın eğlenceden başını alamayıp rüşvet için her yola başvurduğunu anlattı. Ulemanın fetva verdiğini ve şehzâdenin tahta layık olduğunu söyledi. Abdürrahim Efendi'yle Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi de ağır ithamlarda bulundular. Eski kazaskerlerden Hanefi Efendi, "Tabl u zurna ve ceng ü şeştar sadâsı, Ayasofya minaresinde müezzinlere ezanı yanıltır. Bedesten basulub tüccarın malları gasbedildi. Avretlere tasallut eksik olmaz. Ümmet-i Muhammed ırz ve can korkusuna düşdü," dedi. Kösem Sultan "Ya sâbiden padişah olur mu?" diye sorunca Şeyhülislam akıldan yoksun büyüğün hükümdarlığının caiz olmadığını, akıllı çocuğun ise hükümdar olabileceğini izah etti. Kösem Sultan bu cevap üzerine, "Öyleyse içerü varayım sarıcığın sardırıb çıkarayım!" dedi.

Babüssaade önünde kurulan tahta IV. Mehmed oturtuldu ve biat töreni yapıldı. İbrahim'in katına çıkan bir heyet, tahttan indirildiğini açıkladı. İbrahim padişah olduğunu ileri sürünce, Abdülaziz Efendi "Hayır padişah değilsin. Cihanı haraba verdin. Vaktini lehv ü gaflet ile geçirdin. Rüşveti fâş, zalemeyi âleme musallat etdin. Küffar Bosna'yı istila etdi. Seksen kalyon Boğaz'ı tutmuş. Senin haberin yok!" diyerek ağır hakaretlerde bulundu. Silahdar ve çuhadar, İbrahim'in koltuğuna girerek hapsedileceği Kafes Kasrına götürdüler. Kapı önüne gelindiğinde İbrahim "Elhamdülillah, hele bir cemaat başı oldum!" dedi. Kimi tarihçiler onun, bu sözüyle Osmanlı hanedanının sonraki kuşaklarının atası olacağını ima ettiğini, dolayısıyla ermişliğini savlamışlardır. İbrahim'in hal'i ve idamı Karaçelebizâde'nin *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli*'nde ve *Naimâ Tarihi*'nde ayrıntılı anlatılmıştır.

9 Ağustos günü İstanbul'da İbrahim'in kaçtığı dedikodusu yayıldı. Çarşı ve dükkânlar yeniden kapandı. Herkes evlerine çekildi. Sofu Mehmed Paşa, şeyhülislam, vezirler ve ulema sarayda toplandılar. Mimar getirtilip İbrahim'in hapsedildiği haremdeki Kubbeli Kasrın kapısı ve pencereleri tuğlayla ördürüldü. Bağırıp çağıran İbrahim'in sesini duyan Enderun halkı, "Bu olur mu, bir padişahı tahtdan indirüb tut ki diri mezara gömdüler. Bir mâsumu iclâs etdiler. Biz ânın çok iyiliğin gördük. Hemen anlaşub taşra çıkaralım ve tahta cülûs etdürelim," dediler. Dışarıda da kapıkulu sipahileri Sultan İbrahim'den yana bir eyleme hazırlanıyordu. Devlet erkânı, olacaklardan korkarak İbrahim'in öldürülmesini kararlaştırdı. Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, "İki halife müctemi oldukda biri katledilmek lâzımdır," diye fetva verdi. 18 Ağustos 1648'de saraya gelen veziriazam, şeyhülislam ve Bostancıbaşı, cellatları alıp örülen duvarı yıktırarak kasra girdiler. İbrahim'in bağırıp çağırmasından korkarak bir köşeye saklanan Cellat Kara Ali'yi, Sofu Mehmed Paşa değnekle vurup içeri soktu. Sırtında al renkli atlas entari, ayağında kırmızı şalvar, başında bir takke ve elinde Kuran olan İbrahim, Şeyhülislama dönüp: "Baka Abdürrahim! İşte Kitabullah. Beni ne hükümle öldürtürsün?" diye bağırırken cellatlar kement atıp boğdular. Ölüsü Hasoda avlusuna çıkarıldı. Namazı kılındıktan sonra Ayasofya'da, eskiden vaftizhane olan, I. Mustafa'nın da gömüldüğü yere defnedildi.

8,5 yıllık saltanatı sırasında yaşanan deprem ve yangınlar, kuyrukluyıldız doğması, sıcak yağmur yağması (müneccimler bu olayı, yıldızların soğumasına vererek kıyamet yakın demişlerdi!) İbrahim'in uğursuzluğuna yorumlanmıştı. Bu kısa dönemde İstanbul kürk ve samur ticaretinin, üfürükçülüğün merkezi oldu. Ülkenin her tarafından muskacılar, şeyhler İstanbul'a akın ederlerken kentte akıl almaz yasaklar uygulandı. Örneğin İbrahim, Topkapı Sarayının sahil köşklerine inip cariyeleriyle halvet düzenlediğinde haremağaları, makrama ve yağlık sallayarak açıktan geçen gemi ve kayıkları geri döndürtürlerdi. Veziriazama sık sık hatt-ı hümayun yazıp yeni cariyeler isteyen İbrahim'in, M. Penzer'in yazdığı gibi, bir kriz anında Haremdeki bütün kadınları boğdurtup denize attırması ise doğru değildir.

İbrahim, Topkapı Sarayında Bağdat Köşkü önündeki İftariye'yi, Sünnet Odası denen sofa köşkünü ve Sepetçiler Kasrını yaptırmış;

Galata'da Kurşunlu Mahzen'e yakın Andon Kilisesi de kısa saltanatında camiye çevrilmiştir.

İbrahim'e "Deli" sanını, II. Meşrutiyet dönemi (1908-1918) tarihçileri vermiştir. Zevk konusundaki doyumsuzluğu, düşünce ve sağduyu kıtlığı, aceleciliği, yönetim bilgisinden ve kitabi kültürden yoksunluğu, fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkları, deli nitelemesini doğrular. Kendisini yakından tanıyan Evliya Çelebi bile "Musahibîn, hocalar, bî-zebanlar, haseki nisvan musahibeler, ol padişah-ı sâde-dilin nice bin tatlı dil ile 'urukuna (damarlarına) girip gûnagûn hevâ ve hevese düşürdüler," diyerek dengesizliğini ima etmiştir.

Hasekileri Hatice Turhan, Saliha/Sabiha Dilâşûb, Hatice Muazzez, Hümâşah (Telli Haseki), Şivekâr sultanlardı. Şekerpâre, Zafire, Hubyâr, Ayşe, Mâhienver, Saçbağlı, Sakızula (?), Poliye Binnaz/Voyvoda Kızı (?), Hanzâde Kızı (?) ve Muid Ahmed Kızı (?) diye saptanan daha 11 haseki ve gözdesi vardı. Şehzâdelerinden (IV.) Mehmed, (II.) Süleyman, (II.) Ahmed kendisinden sonra sırayla padişah olmuşlar; Orhan (ö. 1650), Osman (ö. ?), Bayezid (ö. 1647), Cihangir (ö. 1648), Selim (ö. 1669) ve Murad (ö. 1644) çocukluk ve gençlik çağlarında ölmüştür. Kızları Gevherhan, sûrî evliliklerden sonra Çavuşzâde Mehmed, Palabıyık Yusuf; Fâtıma (suri bir evlilik dışında bekâr); Beyhan, suri evliliklerden sonra Uzun İbrahim, Bıyıklı Mehmed; Atike, Sarı Kenan, Mostarlı İsmail; Kaya Sultan, Abaza Ahmed paşalarla; adları bilinmeyen diğer iki kızından biri Bâkî Bey, diğeri Cerrah Kasım Paşa ile evlenmiştir. Ayşe adlı bir kızı daha varmış.

19

SULTAN IV. MEHMED

İstanbul, 1 Ocak 1642 - Edirne, 17 Aralık 1692
Saltanatı: 8 Ağustos 1648 - 8 Kasım 1687

"Sultan Mehmed-i Râbî" ve "Avcı Mehmed" olarak da bilinir. Sultan İbrahim'in oğlu. Annesi, olasılıkla Rus asıllı olup Tatar akıncıları tarafından tutsak edildikten sonra saray haremine cariye giren ve başhasekiliğe yükselen Turhan Hatice Sultan'dır. Ölüm tarihini 6 Ocak 1693 veren kaynaklar da vardır. 6,5 yaşında tahta çıkmış, saltanatının kırkıncı yılında hal' edilmiştir. Ava düşkünlüğünden padişahlığının yaklaşık 25 yılını İstanbul dışında, çoğunca Edirne'de geçirmiş; saltanat işleri de Edirne'de yürütülmüştür. Av düşkünlüğüne ve yönetimdeki yetersizliğine karşın, Köprülülerin iktidarında geçen 1656-1687 evresinde Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına ulaşırken, ilk çözülme ve gerileyiş de 1683 Viyana bozgunuyla başlamıştır.

İbrahim'in ilk oğlu olan Mehmed'in doğumu, Osmanlı soyunun süreceğinin kanıtı sayılarak sevinç uyandırdı. Naimâ, bunu anlatırken İstanbul, Galata ve Üsküdar'da üç gün üç gece donanma yapıl-

dığını, halkın coştuğunu ve sıkıntılardan kurtulduğunu, şairlerin de şehzâdenin doğumu için kasideler söyleyip tarih düşürdüklerini aktarır. Sultan İbrahim ise oğlundan çok, ona süt annelik eden kadını ve onun çocuğunu seviyordu. Hatta bir gün Şehzâde Mehmed'i, o çocukla oynarken havuza fırlatmış, alnının yaralanmasına neden olmuştu. Şehzâde Mehmed ile kardeşleri Süleyman ve Ahmed, İmam-ı Sultani Yusuf ve Şamî Hüseyin efendilerin gözetiminde saray eğitimi almaktalarken, 8 Ağustos 1648'de babaları İbrahim'in tahttan indirilmesi üzerine Mehmed tahta oturtuldu; kardeşleri de sarayın Şimşirlik kasrına hapsedildi.

IV. Mehmed henüz hiçbir şeyi kavrayamayacak kadar küçüktü. Teşrifat kalabalığından korkacağı, tören boyunca tahtta oturmayacağı olası görülerek cülûs töreni kısa tutuldu. Haremde giydirilip hazırlanan Mehmed'i, Darüssaade Ağası, kucağında getirip Babüssaade önündeki tahta oturtmuş, kendisi de çocuk padişahın yanı başında durmuştu. IV. Mehmed'e önce, babasını tahttan indiren Şeyhülislam Abdürrahim Efendi ile Sadrazam Sofu Mehmed Paşa biat ettiler. Bu ikili törenden sonra da padişahı Büyük Valide Kösem Sultan'la Bostancıbaşıya teslim edip Sultan İbrahim'in bulunduğu daireye geçerek tahttan indirildiğini bildirdiler.

IV. Mehmed için ilk sorun "kisve" (kıyafet) oldu. Bu yaşta bir padişaha uygun giysiler belirlendi. Törenlerde "kibritî zer-baft" üzerine "benli erguvanî zer-baft" giymesi, selimî mücevvezesine (sarığına) "iki adet arûze sorguç" takılması, ayrıca tepe sorgucuna yarım yumurta büyüklüğündeki, "Zümrüd-i Hızır"ın konulması, alnına da cülûstaki gibi, "Allah"ın ilk harfi olan "elif"in çizilmesi uygun görüldü.

Sarayda bu kıyafet sorunu gündemdeyken İstanbul'da benzeri görülmedik olaylar yaşanıyordu. Cülûstan bir gün önce öldürülen eski veziriazam Ahmed Paşa'nın Atmeydanı'na atılan yağlı cesedi, Yeniçeri kıyafetine girmiş bir açıkgöz tarafından doğranmış, küçük parçalar halinde eklem ağrılarına iyi gelir diye satılmaktaydı. 16 Ağustos 1648'de düzenlenen kılıç alayı dönüşünde, bindirildiği atın dizgini mirahur ağa tarafından tutulan çocuk padişahı, halk ilgiyle izledi. Bundan iki gün sonra Sultan İbrahim'in sarayda boğulmasıyla da, IV. Mehmed'in saltanatı güvenceye alınmış oldu. Sonra babasının hasekileri, odalıkları ve cariyeleri Eski Saraya göç ettirildi. Aynı gün Hezarpare Ahmed Paşa'nın konağına, Topkapı dışındaki bahçesine

ve mallarına el konuldu. Padişah adına halktan zorla alıp konağında sakladığı cariyeler, çengiler, sazende ve hanendeler de sahiplerine verildi. Hazinedeki para yetersizliğinden cülûs bahşişi dağıtılması olanaksızdı. Cinci Hocadan para istendi. Vermeyince malları müsadere edildi. Diğer yandan, "sâbi" olan padişahın yetkilerinin kullanımı konusunda da çekişme başladı. Veziriazam Sofu Mehmed Paşa başına buyruk olmak, Kösem Sultan ise saltanat naibeliği yapmak istiyordu. Ocak ağalarının her işe karışmaları, "çıkma" bekleyen acemioğlanların ocağa alınmamaları, Üsküdar'da toplanan ve Girit'e gitmemek için bahane arayan taşra sipahileri ve genel hoşnutsuzluklar nedeniyle eylül ve ekim aylarında karışıklıklar yaşandı.

25-28 Ekim 1648'deki Sultanahmet Camii Vak'ası yaşandı. Bu vak'anın son gününde yönetim yanlısı Yeniçerilerle sözde Sultan İbrahim'in kan davasını güden sipahiler arasında Ayasofya, Atmeydanı ve Sultanahmet Camii çevresinde müthiş bir savaş oldu. Sipahiler yenilip dağıldı. Bir bölüğü camiye girip savunmaya geçti. Naimâ bu inanılmaz olayın sonunu şöyle anlatıyor: "Camide kalan derdmendler, taşra harimde ve iç harimde, şadırvan tarafında kapu ve pencere içlerinde, minber ve mihrab önlerinde katl ile kılıçdan geçdiler. Cami-i şerifin ol nâzenin musannâ kapuları ve camları tüfenk fındıkları ile delik deşik oldu." Bu olaydan sonra bir tür oligarşi kuran Ocak ağaları, sipahilere karşı kıyımı sürdürürlerken Girit Savaşının getirdiği koşullar, Anadolu'daki Celâli olayları, başkaldıran eyalet paşalarının eylemleri, Venedik donanmasının Çanakkale Boğazını ablukası da devam ediyordu. Abaza Hasan Ağa'nın Göller yöresini haraca kesen Celâli Haydaroğlu'nu yakalayıp İstanbul'a getirmesi ve bu azılı Celâli'nin Parmakkapı'da asılması, halkı heyecanlandırdı.

Venedik Balyosu 30 nisan 1649'da tutuklanıp Rumelihisarı'nda zincire vurulurken donanma da Çanakkale'deki ablukayı kırmak için hareket etti. Ama Boğaz savaşlarında donanmadaki Yeniçerilerin dövüşe yanaşmamaları yüzünden büyük kayıplar verildi. 21 Mayıs 1649'da Sofu Mehmed Paşa azledilip, Ocak ağalarından Kara Murad Ağa, vezirlikle sadarete getirildi. Öte yandan, Sultanahmet Camii Vak'asına bir tepki olarak Gürcü Abdünnebi'nin İstanbul'a yürüdüğü haberi paniğe neden oldu. Ocak ve kolluk güçleri Üsküdar'a geçirildi. 17 Temmuz 1649'daki Üsküdar Cengini kazanan Veziriazam Kara Murad Paşa, ağır iç ve dış sorunları çözecek deneyimde değil-

di. İbrahim'in tahttan indirilmesinde ve boğdurulmasında etkin olan Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, bir din adamı olmaktan çok, siyasetçi ve iktidar ortağı gibi davranmaktaydı. Kendisi ve özellikle oğlu Galata Kadısı Mehmed Çelebi, Naimâ'nın deyimiyle, "ihtişama mail ve yetmiş seksen at ve otuz kırk nevcivan hizmetkâr" sahibiydiler. Koçularla çiftliklerine gidişlerini, halk "Sultan geçiyor!" diyerek alkışlamaktaydı. Mehmed Çelebi'nin yolsuzluklarını bilmeyen yoktu ama yargılanması olanaksızdı. Çözüm olarak baba oğul, zorla hacca gönderildiler. 15 Ekim 1649'da ise ulufelerini alamayan sipahiler kendi ağalarını taşladılar. İstanbul ve Galata'daki esnaftan avarız akçesi toplanarak sipahilerin ulufeleri dağıtıldı. Bu sıkıntı yaşanırken divan toplantılarında da vezirlerle ilmiye mensupları arasında protokol itiş kakışları yaşanmakta, yakışıksız tartışmalar geçmekteydi.

IV. Mehmed'in sünneti 22 Ekim 1649'da kardeşleriyle birlikte sarayda yapıldı. IV. Mehmed'in çok kan kaybetmesinin suçlusu görülen Darüssaade Ağası Celâli İbrahim Ağa azledildi.

İktidara ortak olma hevesindeki ilginç bir başka tip, Müneccimbaşı Hüseyin Efendi'ydi. Kendisini "vekil-i kâinat" gören, ahalinin "vezirlerin müsteşarı, halkın maslahatgüzarı" saydığı Hüseyin Efendi, yıldız bilimine göre ve "tarik-i ta'miye" dediği yöntemle her şeye, örneğin İstanbul'a gelen elçilerle ilişkilere, patrik atanmasına dahi karışmak istiyordu. Kara Murad Paşa'nın veziriazam olmasında da etkin olmuştu. Kadılıklarda, hatta kazaskerlik ve şeyhülislamlıkta gözü olanlar bile ona başvurmaktaydı. İktidara getirdiği Kara Murad Paşa, akıl hastası bir kadının, "geceleri içerisinde mumlar yandığını" söylediği Çukurbostan'ın duvarlarını binbir güçlükle yıktırıp define aratacak kadar safdildi. Sonunda Hüseyin Efendi'nin, Kösem Sultan'ın, ulemanın, ağaların baskısına daha fazla dayanamadı; "bir memlekette dört veziriazam olmaz" diyerek 5 Ağustos 1650'de istifa etti. Melek Ahmed Paşa'nın bir yıl süren veziriazamlığında, Hüseyin Efendi, İstinye'de saklandığı yalıdan kaçarken yakalanıp boğuldu. Veziriazam değişikliğiyle Ocak ağalarının her işe karışmaları önlenemediği gibi, hazine açığına da çözüm bulunamadı. Girit sorunu sürerken İstanbul'da da Kadızâdeler-Sivasîler çatışması doruğa ulaşmış bulunuyordu. Bu sorunlar gündemdeyken, Enderun ağaları da henüz on yaşındaki IV. Mehmed'i ilkin saray bahçelerinde, sonra Kâğıthane'de av eğlenceleriyle oyalamakta, tazıya tavşan kovalatıp doğan ve şahinlere av kaldırtmaktaydılar.

13 Haziran 1651'de, 30 kalyon, 38 kadırga, 6 burton, 6 mavna ve çok sayıda ateş gemisinden oluşan donanma, tersane önünden kalkıp Sarayburnu'na geldi. Kaptanıderya Ali Paşa Yalı Köşkünde IV. Mehmed'in elini öptü. Beşiktaş İskelesinden Yeniçeriler gemilere bindirilip savaş aletleri, şişeli top daneleri, çengeller yüklendi. Donanma, bir kez daha Çanakkale Boğazı açıklarındaki Venedik donanmasıyla savaşmaya uğurlandı. Öte yandan, ulufeleri geciken sipahiler yine ağalarını taşlayıp defterdarın konağına hücum ettiler. Yakalanan birkaç sipahi gece boğduruldu. Ertesi günlerde sipahiler, yoldaşlarının kan davasını güderek Üsküdar'a geçtiler. Sipahilerin taşkınlıkları günlerce sürdü. Girit'ten gelen kötü haberler kentte konuşulurken ilk kez bir esnaf ayaklanması 21 Ağustos 1651'de yaşandı. Nedeni, yönetimin, "meyhane akçesi" denen düşük ayarlı akçeleri esnafa zorla bozdurtmak istemesiydi. On yaşındaki IV. Mehmed ayak divanına çıkmak zorunda kaldı. Bir hatt-ı hümayunla kanunlara aykırı vergilerin alınmayacağı duyuruldu. Melek Ahmed Paşa azledilerek Siyavuş Paşa veziriazamlığa getirildi.

"Valide-i Muazzama" (Büyük Valide) sanıyla sarayda ve haremde asıl egemen olan ve Ocak ağalarına dayanan Kösem Sultan'la haremağalarının desteklediği IV. Mehmed'in annesi genç Valide Hatice Turhan Sultan arasındaki gizli çatışma da o günlerde su yüzüne çıktı. Kösem Sultan, İstanbul'un bütün ticaret ortamlarını denetim altında tutmasına, damatları Melek Ahmed Paşa'yı, ardından Siyavuş Paşa'yı veziriazamlığa getirmesine karşın gelişmelerin aleyhine dönmesini önleyemedi. Esnaf ayaklanması sırasında Ocak ağalarının idamlarını güçlükle önleyen Kösem Sultan, bir komploya uğrayacağını sezerek Turhan Sultan'ı, Başlâla Uzun Süleyman'ı, Hoca Reyhan'ı ve Musahip İsmail'i öldürtmeyi, hatta torunu IV. Mehmed'i tahttan indirmeyi, belki ortadan kaldırmayı; anası safdil olan diğer torunu Süleyman'ı tahta oturtmayı tasarlıyordu. Bu amaçla saray helvacıbaşısı Üveys'e, iki kavanoz zehirli şerbet hazırlatmıştı ama bunu, cariye Melekī Kalfa, Turhan Sultan'a gizlice haber verdiğinden, Ramazanın 17. günü (2 Eylül 1651) iki taraf da karşılıklı suikast planlarını uygulamaya koydu. Kösem Sultan, gece bir grup Ocak askerini saraya alabilmek için koltuk kapılarını açık bıraktırmıştı. Turhan Sultan da zülüflü baltacılarla Hasodalıları silahlandırmıştı. Teravihten sonra "Büyük valideyi isteriz!" bağırışlarıyla harekete geçen Hasodalılar,

Hareme yürüdüler. Onlara zülüflü baltacılar da katıldı. Valide dairesinin önündeki kapı gulamları öldürüldü. Ocak askerleri henüz gelmediğinden Kösem Sultan kaçıp saklandıysa da Haremi basanlar bulmakta gecikmediler. Üzerine çöküp mücevherlerini yağmaladılar; parmaklarını kırdılar, kulaklarını yırttılar. Kuşhane kapısı önüne kadar sopa ve silah darbeleriyle sürüklediler. Öldü sanarak bıraktılar. Kımıldadığını görünce bir kez daha saldırdılar. Zülüflü Kuşçu Mehmed, Kösem Sultan'ı bir perde ipiyle boğdu. Bobovi'nin anılarına göre zülüflü, baltacılar Haremdeki cariyelere de tecavüz ettiler.

Bu tarihe kadar valide sultanlığını yapamayan Turhan Hatice Sultan, oğlunun naibeliğini üstlendi. Ertesi gün, saray avlusuna çıkarılan sancak-ı şerifin altına, ulema, esnaf, halk ve askerler davet edildi. Atmeydanı'nda toplanan Yeniçeriler, Ocak ağalarına ihanet edip saraya, sancağın altına koştular. Ocak ağaları oligarşisi böylece yıkıldı ve kaçan ağalar şurada burada yakalanıp idam edildi.

Siyavuş Paşa'nın veziriazamlığı, ancak 27 gün sürdü. 10 Eylül 1651'de Gürcü Mehmed Paşa göreve getirildi. Ama bu yaşlı vezir de hiçbir başarı gösteremeden 27 Haziran 1652'de yerini Tarhuncu Ahmed Paşa'ya bıraktı. Yeni veziriazam, hazine açığını kapatmak, para değerinde istikrar sağlamak için, gümrük gelirlerini arttırmayı, tersane ve saray harcamalarını azaltmayı, yolsuzlukları önlemeyi amaçladı. Bu siyaseti yüzünden bir yığın düşman kazandı. İlk önce ulemadan bir kesim harekete geçti. Çarşı esnafıyla her eyleme katılan sipahiler de ortaya atıldılar. Bahaî Efendi'nin şeyhülislamlığa getirilmesinden sonra kısa bir süre için olaylar yatıştırıldı. Ancak Ahmed Paşa, köklü uygulamaları sürdürmeye kararlıydı. Kamu görevlilerinden "irsaliye" adı altında bir vergi almaya kalkışması düşmanlarını daha da çoğalttı. Sipahiler, kışkırtmalar sonucu Üsküdar'a geçerek gösterilere başladı. Bazı vergiler kaldırılırken devletin gelir ve gider hesaplarının çıkarılması için bir kurul oluşturuldu ve ilk kez bir bütçe defteri hazırlandı. Bu defterle bir yılda eyaletlerden toplanan cizye, avârız, mukataat bedellerinin 5007 yük ve 11.492 akçe, Yeniçeri, acemi ocakları ile Bostancı, Baltacı ulufelerinin, saray, tersane, donanma, Istabl-ı Âmire, cebehane, tophane vb giderlerinin ise 4833 yük ve 93.150 akçe olduğu ortaya çıktı. Gelirler düzenli ve tam toplanamadığı için de sürekli bütçe açığı doğduğu anlaşıldı. 20 Kasım 1652'de Esir hanında çıkan yangın, çarşıların yoğun olduğu Çarşıka-

pı, Gedikpaşa, Çemberlitaş, Mahmudpaşa Beyazıt, Mercan semtlerini kül etti. Yangından sonra para darlığı yine gündeme geldi. 1653'ün ilk aylarında en önemli sorun askerin ulufesine yetecek parayı temin etmekti. Para bulmaya çalışan defterdar, mum eminliğini, 15 kese peşinle Devletoğlu denen bir gayrımüslime verdi. Başına alaca mendil saran Devletoğlu, yanına bakıkulları alarak Paşakapısı'na gelip gitmeye başladıysa da, her gün saraydan ve ricâl konaklarından gelen baltacıların kahve, mum, şeker vb isteklerinden bıktı. Vermeyince dayak yedi. Sonunda yılıp kaçtı. Yöneticiler, para bulma konusunda öylesine şaşkınlardı ki bir gün divana gelip "Diyarbekir'de define var. Oranın kadıları yıllardır çıkartıp zengin olurlar!" diyen bir sahtekâra kanıldı ve kapıcılar kethüdası Diyarbekir'e gönderildi!

Şubat 1653'te IV. Mehmed "ok ile kumru vurup" veziriazama gönderdi. Padişahın bu başarısı yöneticileri pek sevindirdi ve saraya hediyeler yağdı. Ozanlar da bu üstün nişancılığı(!) öven kasideler yazdılar ama çocuk padişahın avcılık dışında övülecek yanı yoktu ve devlet erkânı, huzurunda birbirleriyle kıyasıya kavga etmekteydi. Tarhuncu Ahmed Paşa ise onca içtenlikli çabasından bir sonuç alamadığı gibi, padişahı tahttan indireceği iftirasına kurban giderek 20 Mart 1653'te idam edildi. Yerini Derviş Mehmed Paşa aldı.

17 Mayıs 1653'te gece Odunkapısı'nda başlayan yangın ertesi gün kuşluğa kadar sürdü. Başhane, Sebzehane, Yemiş İskelesi, Ketenciler, Zindan Kapısı, Hasır İskelesi, Çiniciler, Ahi Çelebi Camii, Çardak İskelesi civarları, iskelelerde yığılı hububat ve pirinç çuvalları yandı. Karaborsacılar, pirinci 40 akçeden satmaya başladılar. Mercimeğin kilesi iki kuruşa çıktı.

1653'te İstanbul'a gelen saçlı derviş Şeyh Mahmud "halvet ve erbain" çıkardıktan sonra padişah adına kararlar veren valide sultanın bir kadın olduğunu, kocaya verilip devlet işlerinden el çektirilmesi gerektiğini, aksi halde uğursuzlukların önlenemeyeceğini uluorta her yerde konuşunca, delidir diye Süleymaniye Darüşşifasına kapatıldı. Ağustos 1653'te sipahilerin ulufe tarihi yaklaşırken yine Üsküdar'da toplandıkları, olay çıkartacakları; Abaza Hasan'ın da başına topladığı sipahilerle İstanbul'a geldiği haberleri yayıldı. Kızılbayrak Ağası Şaban Ağa 300 askerle üzerine gittiği Sipahi Ağası Yusuf ve adamlarını yakalayıp idam etti. Birkaç adamıyla gelen Abaza Hasan devlet adamlarından saygı gördü. Naimâ'nın anlattığına göre, 10

Ekim 1653 günü akşamı semada bir mızraktan uzun, kol kalınlığında bir "ak ateş" peyda oldu. Ortalığı gündüz gibi ağarttıktan sonra ufka inip kayboldu. Halk bununla, veba salgını arasında bağlantı kurdu. Kimileri de pek yakında bir büyük adamın öldürüleceğini ya da ayaklanma çıkacağını ileri sürdü.

Mart 1654'te "kâfir gemilerinin gelip Temaşalık önünde yattığı" haberi üzerine yiyecek fiyatları yükseldi. Donanmadan bir filo Çanakkale'ye gönderildi. 29 Mart 1654'te İstanbul'a gelen Lehistan elçilik heyeti arasında, daha sonra Lehistan kralı olarak Viyana kuşatmasında Osmanlı ordusunu bozguna uğratacak olan Jan Sobieski de bulunuyordu. Haziran ayında Kazakların Karadeniz'e çıkıp Varna'dan Ereğli'ye kadar kıyıları vurmaları ve Boğaziçi'ni tehdit etmeleri korku uyandırdı. Donanma seferde olduğu için "Üsküdar kayıkları"na bindirilen Yeniçeriler, Mahmud Paşa'nın serdarlığında Karadeniz'e gönderildi. Oysa bu gidenler, yaptıkları zulümlerle kıyı halkına "Bre meded! Kazak kâfiri neredesin?" dedirtti. Zafer kazanmış edasıyla dönen Mahmud Paşa, Sarayburnu açıklarında şenlikler yapıp top ve tüfekler attırdı. Temmuz ayında Paşakapası'ndaki ulufe dağıtımında sipahiler "Biz bu kızıl akçeleri almazız!" diyerek eyleme geçtiler. Dağıtılan akçelerin noksan ve ayarının düşük olduğunu bildirdiler. Sorumlu durumdaki defterdara, kendi adamları: "Kavga kabardı, tez arka kapıdan tabanı kaldır!" dedi. Kaçan defterdar tersaneye giderek durumu veziriazama aktardı. Sipahilerse defterdarın konağını taşa tutup eşyasını yağmaladılar. Konağın çinilerini söktüler.

Giderek hükümdarlığının farkına varan IV. Mehmed, saray köşklerinde, hasbahçelerde eğleniyor, vahşi hayvanların boğuşmalarını, içoğlanlarının oyunlarını izliyordu. Felç geçiren Veziriazam Derviş Paşa'yı 28 Ekim 1654'te azletti. Yeni veziriazam Halep Valisi İpşir Mustafa Paşa'ysa olabildiğince oyalanarak ve İstanbul'da kendisi hakkında herkesi sindirecek bir dizi dedikodunun yayılmasını sağladıktan sonra 25 Şubat 1655'te geldi. Üsküdar'a ulaşınca İstanbullular paniğe kapıldı; çünkü arkasında, kenti yağmalamak için sabırsızlanan çok sayıda sekban vardı. İki gün sonra görkemli bir alayla İstanbul'a girdi. 11 Mayıs 1655'e kadarki kısa sadareti bunalımlı geçti. Sonuçta, Kara Murad Paşa'nın tahrik ettiği sipahiler, Atmeydanı'nda toplanınca İpşir Paşa idam edildi. Kara Murad Paşa ikinci kez veziriazam oldu. O da ulufeleri ödeyemediğinden 19 Ağustos 1655'te istifa etti.

Ermeni Süleyman Paşa'nın sadareti 28 Şubat 1656'ya değin sürdü. Yerine atanan Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa, sadaret haberi kendisine ulaşmadan, İstanbul Kaymakamı Zurnazen Mustafa Paşa'nın kışkırttığı sipahiler ve acemioğlanlar, yine "sikke tağşişi" (akçe ayarının düşüklüğü) ve ulufelerinin ödenmemesi nedeniyle ayaklandılar.

"Çınar Vak'ası," "Vak'a-i vakvakiyye," "Atmeydanı Vak'ası" olarak tarihe geçen bu korkunç karmaşanın gerisinde Ocak ağalarıyla saraydaki haremağalarının "tagallüp" (zorbalık) çekişmeleri vardı. Kışkırtıcı Zurnazen Mustafa Paşa, gerçi bu sayede 5 Martta veziriazam oldu ama bu makamda ancak dört saat kalabildi. Yerini ikinci kez Siyavuş Paşa aldı. Payitaht dört gün boyunca anarşiye boğuldu. Sipahiler ve Girit'ten dönen Yeniçeriler, Şamlı Mehmed, Karakaş Mehmed ve Hasan ağaların önderliğinde IV. Mehmed'i Alay Köşkünde ayak divanına çıkarmayı başardılar. Hasan Ağa, ayaklanma nedenlerini, Girit'teki durumu, askerlerin uğradığı haksızlıkları anlatıp defter edilen otuz kişinin cezalandırılmasını, yolsuzluklara son verilmesini istedi. Koynundan çıkardığı kızıl züyuf akçeleri yere attı. Ayaklanmacılar her tarafa egemen oldular. Padişah, Darüssaade ağasıyla iki haremağasını derhal boğdurtup cesetlerini Sur-ı sultaniden aşağı attırdı. Bunu, Zurnazen Mustafa Paşa'nın defterdarlığa atadığı Karagöz Mehmed Paşa'nın, Çavuşbaşı Ahmed Ağa'nın ve daha başkalarının idamları izledi. Dönemin ozanları o bunalımda bile gülünecek konular buldular. Biri, Zurnazen'le Karagöz'ün kısa iktidarına "Çalıncak zurnası çıktı cebinden Karagöz" tarihini düşürdü. Âsiler, Atmeydanı'na sürükledikleri cesetleri ulu çınarın dallarına baş aşağı astılar. Dalları cesetlerle dolu ağaç, bir Doğu masalındaki meyveleri insan olan vakvak ağacına benzetildi. Siyavuş Paşa da ikinci Veziriazamlığını ancak iki ay yürütebildi. 26 Nisanda Şam valisi Boynueğri (Boynuyaralı) Mehmed Paşa sadarete getirildi. O gelinceye kadar Yusuf Paşa sadaret kaymakamı oldu. Gerçekte ise ayaklanmacı önderlerinden Şamlı Mehmed, Karakaş Mehmed, Hasan Ağa yönetime egemendiler. Bunlar şeyhülislamı, kaymakam paşayı yanlarına alıp ikide bir IV. Mehmed'in katına çıkmakta, diledikleri atamaları yaptırırlarken, bir gün ansızın cellatları karşılarında buldular.

Mayıs 1656'da İstanbul'a gelen Boynueğri Mehmed Paşa, Çanakkale Boğazındaki Venedik ablukasını çözmekle görevlendirildi. Kaptanıderya Kenan Paşa, Lazaro Mocenigo'nun komuta ettiği Venedik donanma-

sına yenik düştü. Venedik kuvvetlerinin İstanbul'u işgal etmemesi için bir neden kalmamıştı. Boğaz yolu kapandığından kentte korkuyla birlikte kıtlık da yaşanmaktaydı. IV. Mehmed'in, annesi Turhan Sultan'la Üsküdar Sarayına göçmesi tepki uyandırdı. Herkes "Üsküdar'da işi ne? İstanbul'a gelsin ve sefere çıksın!" demekteydi. IV. Mehmed saraya döndü. Yalı Köşkü çevresinde günlerce gösteriler yapıldı. Ancak ordunun ve donanmanın yeni bir sefere hazırlanmasına yetecek para yoktu. Boynueğri Mehmed Paşa'ysa, Bozcaada ve Limni'yi işgal eden düşman, İstanbul'a da gelir korkusuyla "hisarlarun derya cânibinde olan divârını seraser badanayla ağartmayı ferman eyledi." Böylece düşmanın, uzaktan surları yüksek görüp yaklaşmayacağını düşlemekteydi. Ayrıca Ahırkapı'dan Yedikule'ye kadar surlar üstündeki binaları yıktırdı. Kentte, "Düşman gelmek ihtimâli var ki vezir böyle yapar!" deniyordu. Bu bunalım içerisinde IV. Mehmed'in tahttan indirilip yerine Şehzâde Süleyman'ın geçirilmesini amaçlayan bir komplo ortaya çıkartıldı. Bunu hazırlayan, Çınar Olayında ve Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesinde etkili olan Şeyhülislam Hocazâde Mesud Efendi'ydi. Bursa'ya sürülen Mesud Efendi orada, komploya karışan vezirler, Ocak ve haremağaları da İstanbul'da idam edildiler.

15 Eylül 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın Valide Hatice Turhan Sultan'a kabul ettirdiği özel koşullar ve olağanüstü yetkilerle sadrazam olmasıyla Köprülüler dönemi başladı. Avlanmak için Edirne'de oturmaya yönlendirilen IV. Mehmed için de İstanbul'dan uzakta, Mora'ya, Teselya'ya Balkanlar'a değin uzayan alanlarda yıllarca sürecek seferler ve avlanma dönemi açıldı. Köprülü Mehmed Paşa, torunu yaşındaki padişaha avın yararlarını anlattı ve onu av peşinde İstanbul'dan uzaklaştırmayı kendi mutlak egemenliği için gerekli gördü. Köprülü'nün gücünü yoklamak isteyen sipahiler 4 Ocak 1657'de Atmeydanı'nda toplanıp geleneksel yöntemleriyle ayaklanma başlattılar. Yeniçeri Ocağını kazanmış bulunan sadrazam, bunları derhal dağıttı ve yüz kadar elebaşıyı idam ettirdi. İhanetini saptadığı Rum patriğini de astırdıktan sonra ordu ve donanmayla Çanakkale'ye yöneldi. Mehmed Paşa'nın Boğaz yolunu ablukadan, Limni'yi de işgalden kurtardığı sırada IV. Mehmed de alayla İstanbul'dan ayrılıp 5 Ekim 1657'de Edirne'ye hareket etti. Bu göçe eşlik edenler arasında Avusturya mukim elçisi, Divan-ı Hümayun tercümanı Panayoti, kapalı arabalarda da padişahın kardeşleri şehzâde Süleyman ve Ahmed'le harem halkı da vardı. IV. Mehmed, üç günlük Edirne yo-

lunu on günde aldı ve yol boyunca av partileri düzenlendi. İstanbul'a bir yıl sonra 1 Kasım 1658'de döndü. Davudpaşa'dan, Kâğıthane'de kurulan ordugâha, oradan da kar altında gemiyle Üsküdar ordugâhına geçip Köprülü'nün Anadolu'da sürdürdüğü Celâli harekâtıyla ilgilendi. İsyan eden valilerden Abaza Hasan, Ahmed, Kenan, Ali Mirza, Ferhad ve Mustafa paşaların, çok sayıda yandaşlarının İstanbul'a gönderilen kelleleri IV. Mehmed'e de gösterildikten sonra mızraklara takılıp çarşılarda dolaştırıldı.

Temmuz 1659'da Bursa'ya giden IV. Mehmed, burada, kış boyunca da Edirne dolaylarında avlandı. 4 Temmuz 1660'ta İstanbul'da Ayazma kapısında çıkan yangında, Unkapanı'ndan Süleymaniye'ye, bedestene doğru yayılan ateş, kenti mahşere döndürdü. 2700 kişi öldü. 120 saray ve konak, 100 mahzen, 360 cami, 40 hamam, birçok medrese, han, hankâh ve binlerle ev yandı. Yangından sonra kentte kıtlık ve veba salgını başladı. IV. Mehmed kışa doğru İstanbul'a döndü. Kendisi, annesi ve Harem halkı sıtmalıydı. 31 Mart 1661'deki tam güneş tutulması üzerine çarşı esnafı, kandiller ve mumlar yaktı. Baharda Üsküdar Sarayına göçen padişah, mayıs sonunda Edirne'ye gitti. 23 Temmuz 1661'de, yapımına 1598'de başlanmış olup yarım kalan Yeni Cami Külliyesinin tamamlanması işine girişildi. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ysa, Ayazma kapısı yangınında harap olan Yahudi mahallerini kamulaştırdı. Yahudiler, "kaza belâ sandıklarından" Köprülü'ye rüşvet vermek istedilerse de kabul etmedi. 31 Ekim 1661'de Edirne'de ölmesi üzerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa sadrazamlığa atandı. IV. Mehmed ve yeni sadrazam, kışı Edirne'de geçirip 1662'de İstanbul'a dönerek büyük bir seferin hazırlığını başlattılar. 16 Mart 1663'te orduyla birlikte Edirne'ye gittiler. Yanından ayırmadığı Vani Efendi, padişaha Edirne'de oturmasını telkin ediyordu. Genç Sultanın, İstanbul'a dönmesini öneren bir kazaskere, "İstanbul'da ne yapayım? Orada oturmak babamın hayatına mâl oldu. Atalarım, İstanbul'da zorbalara yenik düştüler. Gitmektense orayı kendi elimle ateşe verir, kentin ve sarayın yanışını acılar içinde seyrederim!" dediği yabancı kaynaklarda yer almıştır. Mehmed Halife'yse *Tarih-i Gılmanî*'de "Padişah, Edirne'de gezip dolaşmaktan o derece hoşlanmıştı ki, İstanbullular payitahta dönmesinden umutlarını kesmişlerdi. Sultanın yokluğunda İstanbul büyük köylük yerine döndü," diyenler çoktu. Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine

çıkarak Uyvar Kalesini fethettiği, Vasvar Antlaşmasını imzaladığı 1664 yılında, İslimye'ye, Yanbolu'ya, Aydos'a doğru sürek avlarına çıkan IV. Mehmed, kimi zaman da av köpekleriyle bir fili boğuşturuyor ya da pehlivanların, cambazların hünerlerini, içoğlanların oyunlarını izliyordu.

15 Şubat 1665'te tersane zindanındaki mahkûmlar ve Kazak tutsaklar boşanarak 20 kişiyi öldürdüler. Yakalananlar yeniden zindana atıldı. 24 Şubat 1665'te Mehmed Lârî adlı bir dehri, "haşr ü neşri ve farzları inkâr ettiği için" İstanbul kadısının verdiği fetvayla idam edildi. 24 Temmuz 1665'te, IV. Mehmed, Harem ve Enderun halkları Edirne'de iken bir cariyenin kundaklaması sonucu Topkapı Sarayının Harem Dairesi, Adalet Kasrı, Divanhane, Hazine ve Defterhane bölümleri, Darüssaade kapısından Valide Sultan dairesine kadar olan yerler ve iç mutfak tamamen yandı. Haremağaları ve cariyeler Eski Saraya nakledildi. 12 Ekim 1665'te Edirne'den İstanbul'a dönen IV. Mehmed, Haramidere'de törenle karşılandı. 31 Ekim 1665'te annesiyle birlikte Yeni Caminin açılış töreninde bulundu; sarayın yanan bölümlerinin de yapılması için buyruklar verdi. Yeni Harem dairesi ve diğer bölümler 1668'de tamamlandı. İstanbul'daki elçileri kabul eden padişah, 13 Nisan 1666'da Edirne'ye gitti. 1667 ilkbaharında İstanbul'a dönerek sefer hazırlıklarını bekledi. Boğaz köylerine binişler düzenledi. Cebehaneyi gezerek silahlar hakkında bilgi aldı. 5 Haziran 1667'de Davudpaşa ordugâhına çıktı. Buradaki camiyi onartıp iç süslemelerini yeniletti. Hutbe için de bir minber koydurttu. Fazıl Ahmed Paşa Girit'teyken, Mora'ya kadar gidip bu seferde bulunmak istedi. Ama 1668'de Kandiye fetihnâmesi gelince Selanik'e geçerek kış mevsimi boyunca orada kaldı. 1670'te Edirne'deyken hamr emanetini kaldırdı ve İstanbul'daki meyhanelerin yıkılmasını emretti. Buna uyularak kentteki bütün meyhaneler yerle bir edildi. 1670'in sonuna doğru, Kaptanıderya Kaplan Mustafa Paşa, Akdeniz'de kazandığı zaferin coşkusuyla İstanbul'a döndü. Donanmanın yedeğinde Malta gemileri ve pek çok tutsak da getirildi.

1672 ve 1673'te, serdar-ı ekrem ve Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yla birlikte iki Lehistan seferine çıkan ve Kamaniçe Kalesinin alınışında bulunan padişah, Bucaş Antlaşmasının imzalanmasından sonra Edirne'ye döndü. İkinci seferde Aksu'ya değin orduyla gitti. Mayıs-Haziran 1675'te şehzâdelerin sünneti, kızı Hatice Sultan'ın evlen-

mesi münasebetiyle ünlü Edirne Şenliği düzenlendi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*'ta, "Sûr-i hıtân-ı şehzâdegân" başlığı altında bu şenliği anlatırken, Ayşe Hatun Hanı'nın eğlence araç gereçlerinin hazırlanmasına tahsis edildiğini "sanayi-i ateşbazlıkta" mahareti olanların burada toplanarak "türlü fişekler ile mücessem acûb ve garib tasvirat icat" ettiklerini, mukavvadan kaleler yaptıklarını; ta Mısır'dan, Halep ve Şam'dan "çeng ü çegâne ve Lûb-bazlık ilmini" bilenlerin Edirne'ye geldiğini; saray önündeki Sırık Meydanının etrafına gemi serenleri dikilip kandillerle donatıldığını, vezirler için yedi otağ kurulduğunu, Yeniçerilere taam çekildiğini anlatmıştır.

IV. Mehmed uzun bir aradan sonra 22 Mayıs 1676'da İstanbul'a geldi. Ama saraya gitmeyerek Hasköy'den Okmeydanı'na çıktı. Otağından, Donanma filolarının Akdeniz'e ve Karadeniz'e çıkışlarını izledi. Divanı da otağında toplattı. Burada askerin ulufesi sorunu konuşuldu. Okmeydanı'ndan Çeri çayırına, oradan da 30 Ekim günü Edirne'ye hareket etti. Kendisini bir konak geriden izleyen Fazıl Ahmed Paşa 30 Ekim 1676'da yolda öldü. Edirne'ye çağrılan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı 5 Kasımda sadrazamlığa atadı.

1677-1678 kışını İstanbul'da geçiren IV. Mehmed, 30 Nisan 1678'de Mustafa Paşa'yla Rusya seferine çıktı. Hacıoğlupazarı'ndan ileri gitmeyerek Silistre'de avlanıp Edirne'ye döndü.

1679'da, havasından ve manzarasından hoşlandığı Beşiktaş semtinde bir sahilsaray yapımını başlattı. Fakat Sermimar İsmail Ağa'nın inşa ettiği sarayı beğenmeyerek hiç oturmadı. O yıl Eğrikapı çöplüğünde bulunan ünlü Kaşıkçı Elmasını bir fermanla saray hazinesine koydurdu.

1680'de İstanbul'da kalan IV. Mehmed, iki olaya tanık oldu. Cambaz Şahin, padişahtan aldığı izin ve yapılan yardımla tersane yanındaki Şahkulu İskelesiyle Fener kapısı burcu arasında yedi geminin serenlerine bağlanan ip üzerinden yürüyerek Fener'e geçti. Padişah, Şahin'i ve yardımcılarını ödüllendirdi. İkinci olay, Osmanlı tarihinde bir kez yaşanan recm cezası oldu. Aksaray'da haffaf Abdullah'ın karısıyla o semtte bezzazlık eden bir Yahudinin aşkları mahalle halkını ayağa kaldırmış; şeriatın öngördüğü yeterli tanık yokken Rumeli Kazaskeri Beyazizâde Ahmed Efendi zina eyleminin gerçekleştiğine kanaat getirip hüccet yazmış; kadının taşlanarak öldürülmesi Yahudinin de boynunun vurulması kaçınılmaz olmuştu. Atmeydanı'nda ön-

lemler alındı. Mahkûmlar, 29 Haziranda hapisten çıkartılıp getirildi. Kadın "ejderha tasviri olan yerde" kollarına kadar çukura gömüldü. Meydanı dolduran kalabalığın "şer'an" attığı taşlarla öldürüldü. Kurtulma umuduyla Müslüman olan Yahudinin de boynu vuruldu. IV. Mehmed, bu infazları Fazlıpaşa Sarayından izledikten sonra yine avlanarak Edirne'ye döndü. 1682 kışını İstanbul'da geçirip 1 Nisan 1683'te Avusturya seferine çıktı. Belgrad'da kalarak serdar-ı ekrem atadığı Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Viyana kuşatmasına uğurladı. Bozgun haberi üzerine Edirne'ye döndü ve Merzifonlu'nun idamı için ferman verdi. Annesi Turhan Sultan da o yılın yazında Edirne'de öldü ve cenazesi İstanbul'daki türbesine gömüldü.

Osmanlı-Venedik ilişkilerinin bozulması nedeniyle İstanbul'dan gizlice kaçan Venedik balyosu giderken Tophane semtinde yangın çıkarttı. 1684'te Tersane'de yapılan iki büyük, sekiz orta çapta kalyon denize indirildi. 1685'te İstanbul'da kalafata çekilen donanma gemilerinin leventleri Kavak hisarlarına kadar Boğaziçi köylerine dağılarak türlü karışıklıklara ve kötülüklere neden oldular. Fransa elçisinin korumalarıyla kavga ettiler. Fransa kalyonundaki askerler ile leventler ve onlara destek veren topçular arasındaki toplu tüfekli çatışmalarda, leventlerden ve Fransız askerlerinden ölenler oldu. Bu olaylardan ve cephelerden gelen bozgun haberlerinden sinirleri bozulan IV. Mehmed, 1685'te huzurunda vaaz veren Atpazarı Tekkesi Şeyhi Osman Efendi'yi, değindiği konulardan alınarak Şumnu'ya sürdü. 18 Aralık 1685'te Sadrazam Kara İbrahim Paşa'yı azlederek Sarı Süleyman Paşa'yı atadı. 1686'da Macaristan topraklarının hızla yitirildiği sırada, İstanbul'a döndü ve bir süre Davud Paşa Sarayında kalarak avlanmayla oyalandı. Cuma selamlığına çıktığı camilerde vaaz ve ders veren hocaların, "Memleket elden gitti. Şikâdan nice bir feragat etmez; halktan utanmaz, Allah'tan korkmaz mı?," "Nedir bu başımıza gelenler? Babası .m delisiydi, oğlu da av delisi!" yollu eleştirilerden rahatsız olan padişah, namaza gittiği camilerde vaaz verilmesini yasakladı. Şeyhülislamla kazaskerlerin, av tutkusundan vazgeçmesi için telkinlerine kulak asmadı. Budin'in düştüğü haberi üzerine Davud Paşa Sarayında meşveret meclisi toplamak istedi. Çağrısına tepki gösterip toplantıya gelmeyen Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'yi azletti.

5 Eylül 1687'de cephedeki ordunun Serdar-ı Ekrem Süleyman Paşa'ya karşı ayaklandığı ve İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiği haberi geldi. Daha kötüsü, Süleyman Paşa gizlice kaçıp İstanbul'da saklanmıştı. 23 Eylül 1687'de serdar-ı ekrem ve sadrazam atanan Abaza Siyavuş Paşa, orduyu disiplin altına alacak yetkinlikte değildi. Askerleri yönlendiren sipahilerden Küçük Mehmed, Mülazimbaşı Ahmed, kethüda-yeri Çolak Hüseyin, Ebu Yusuf oğlu Hamza, Baltacı Kürt Hüseyin, levent bölükbaşıları, Siyavuş Paşa'yı diledikleri gibi yönetmekteydiler. Ordu, tam bir keşmekeş içinde Edirne'ye döküldü. İstanbul'daysa Sadaret Kaymakamı Recep Paşa olacaklardan korkup kaçmıştı. IV. Mehmed, yakalanan Süleyman Paşa'nın başını kestirip orduya gönderdi. Boğaz Muhafızı Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'yı da İstanbul'a çağırdı. Orduya gönderdiği hatt-ı hümayunla da kendisi hal' edilirse yerine oğlu Mustafa'nın geçirilmesini istedi. Edirne'den hareket eden ordu Silivri'ye gelince Siyavuş Paşa, Sadaret Kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'ya askerlerin IV. Mehmed'i istemediklerini ve Şehzâde Süleyman'ın tahta çıkartılması gerektiğini bildirdi. Fazıl Mustafa Paşa, 8 Kasım 1687 sabahı vezirleri ve ulemayı Ayasofya'da toplayıp durumu açıkladı. Topkapı Sarayında önlemler alınmıştı. Camiden saraya gidilerek Sofa Köşkü önündeki havuz başında tahta oturtulan II. Süleyman'a biat edildi. IV. Mehmed de Şimşirlik dairesine kapatıldı.

39 yıl saltanat süren IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinin asıl nedeni ava düşkünlüğüydü. Bu tutkusunun çok tepki çekmesi üzerine, cuma günleri ava gitmemekte, diğer günlerdeyse –görünmemek için– seherden önce çıkıp akşam karanlığında dönmekteydi. Yakın çevresini cambazlar, pehlivanlar, doğancılar, tazı yetiştiricileri ve seyisler almıştı. Edebiyattan, müzikten hoşlanmıyordu. Bazen haftalarca süren av partilerinde, yöre halkını da hizmete koştururdu. Filibe civarındaki bir sürek avında 35 bin kişiye büyük bir ormanı sürdürmüştü.

Musahiplerinden Abdi Ağa'ya, günlük hayatını aynen yazmasını emretmiş, bazen de onun, her olayı yazıp yazmadığını denetlemiştir. *Vakayinâme-i Abdi* denen bu eser, IV. Mehmed'in av serüvenlerini, eğlencelerini ayrıntılarıyla vermektedir. Enderunlu Mehmed Halife'nin kaleme aldığı *Tarih-i Gılmanî* de IV. Mehmed'in 1665'e kadarki padişahlığını anlatır. Bu eserde, İstanbul'daki çalgıcı ve oyun-

cu kollarının faaliyetlerini yasaklayışı, Ahmed Kolu, Cevahir Kolu gibi dönemin en yetenekli halk sanatçısı ekiplerini dağıtıp bireylerini küreğe koydurtması, yine halk kültürünün oluştuğu kahvehaneleri kapattırması, kimi zaman amcası IV. Murad'ı örnek alarak içki tütün yasakları uygulatması, toplumsal ve bireysel yaşamları olumsuz etkilemiştir. İstanbul'da olduğu zamanlar çoğu kez Alay Köşkünde oturup Paşakapısı'na girip çıkanları izlediği, bir seferinde kırmızı kalpaklı, sarı mest pabuçlu bir gayrımüslimin girdiğini görünce soruşturduğu, Eflâk voyvodasının kapı kethüdası olan bu adamı subaşına yakalattırıp dövdürdüğü, sonra da başı ve ayağı çıplak evine gönderttiği tarihlere geçmiştir. Yeniçerilerin ipekli serpuş kullanmalarını, kuşaklarına hançer sokmalarını da yasaklamıştır.

IV. Mehmed dönemi gündelik yaşamından kesitler veren yerli ve yabancı pek çok yapıt vardır. Bunlar arasında Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, Antoine Galland'ın 1672-1673 yıllarında tuttuğu günlük anılar, Jean de Thevenot'un *Relation d'un voyage fait au Levant*, Jean-Baptiste Tavernier'nin *Nouvelle Relation on de l'interiur de serrail du grand seigneur* adlı yapıtlarıyla 1678-1680 arasında İstanbul gravürleri yapan Cornelius de Bruyn'un *A Voyage to the Levant* adlı yapıtı önemlidir.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, IV. Mehmed'i, orta boylu, tıknaz, beyaz tenli, güneşten yanık çehreli, seyrek sakallı, ata çok bindiği için belden yukarısı öne doğru eğikçe olarak tanımlamıştır. 1689'da, II. Süleyman'ın Edirne'ye gidişi sırasında kapalı arabayla İstanbul'dan Edirne Sarayına nakledilen IV. Mehmed burada ölmüş, cenazesi İstanbul'a getirilerek annesi Turhan Valide Sultan'ın türbesine gömülmüştür.

Hasekileri Emetullah Gülnûş ve Afife; kadınları Gülnar (?), Gülbeyaz, Güneş, Hatice, Cihanşah, Dürriye, Nevrûz'dur. Gülnûş'tan doğan iki oğlu (II) Mustafa ve (III) Ahmed padişah olmuştur. Şehzâde Bayezid (ö. 1679) ve Süleyman (ö. ?) çocukken ölmüştür. Kızlarından Hatice Sultan, önce Musahip Sarıkçı Mustafa, sonra Moralı Enişte Hasan paşalarla; Küçük Sultan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla (?), Fatma Emetullah Sultan, Tırnakçı İbrahim, sonra Topal Yusuf paşalarla; Ümmügülsüm Sultan, Silahdar Osman Paşa; adı bilinmeyen bir kızı, Kasım Mustafa Paşa ile evlenmiştir. Gevherhan ve adı meçhul başka bir kızı daha kimi kaynaklarda geçer.

20

SULTAN II. SÜLEYMAN

İstanbul, 15 Nisan 1642 - Edirne, 22 Haziran 1691
Saltanatı: 8 Kasım 1687 - 22 Haziran 1691

"Süleyman-ı Sânî" de denir. Sultan İbrahim'le cariye kökenli Saliha Dilâşûb Sultan'ın (öl. 1690) oğludur.

İbrahim'in ikinci oğlu olan II. Süleyman, IV. Mehmed'den 3,5 ay küçüktü. Babasının tahttan indirildiği 1648'de henüz 6 yaşındayken Topkapı Sarayında göz hapsine alındı. 21 Ekim 1649'da üç kardeş, IV. Mehmed, Süleyman ve Ahmed sünnet edildiler. Süleyman'ın annesi Dilâşûb, "yaşlıca, meczûb-meşrep ve safdil" olduğundan saray entrikalarından habersizdi. Büyük Valide Kösem, IV. Mehmed'i tahttan indirip annesi Turhan Hatice Valide Sultan'ı bertaraf etmek; Dilâşûb'un oğlu Süleyman'ı tahta geçirmek için 1651'de düzenlediği komploda kendisi öldürülünce kardeş şehzâdeler Süleyman, Ahmed ve Selim'in çocukluk yaşamları Şimşirlik Kasrında hapise dönüştü; anneleri de Eski Saraya gönderildi. III. Mehmed'den sonra sancağa gönderilmeyen şehzâdelere onursal sancakbeyliği verilmekteyken bunlar bu hak-

tan da yoksun bırakıldılar. Şehzâde Selim 1669'da öldü. Süleyman'ın ve Ahmed'in, koşulları bilinmeyen mahpuslukları 1687'ye değin aralıksız 39 yıl sürdü. Arada, 17 Temmuz 1656'da, 5 yıl önceki başarısız komplonun suçluları sayılan Şeyhülislam Hocazâde Mesud Efendi, eski sadaret kaymakamı ve başka bazı kişiler, Süleyman'ı tahta geçirmek girişimiyle bir kez daha suçlandılar; kimi sürgüne gönderildi, kimi idam edildi. Bu olay, Süleyman'ın kapalı yaşamını daha da kararttı ve kendi deyimiyle "kırk yıl karanlık bir yerde" mahpus kaldı.

IV. Mehmed, zamanının çoğunu İstanbul'dan uzakta ve Edirne'de geçirdiğinden, her seferinde Süleyman ve Ahmed de kapalı arabalarla Edirne'ye götürülüp getirildi. 1683'teki Viyana bozgunundan sonra İstanbul'a getirilen Süleyman ve Ahmed, yine Şimşirlik Kasrına kapatıldı.

1687'de Macaristan'daki yenilgiden sonra ayaklanarak Edirne'ye dönen ordu, IV. Mehmed'i çekilmeye zorlarken Süleyman da padişah adayı seçildi. IV. Mehmed kendi oğlu Mustafa'nın tahta oturtulmasını önerse de başarılı olamadı. Veziriazam Siyavuş Paşa, Ocak ağalarının imzasını taşıyan bir mahzarı, Silivri'den İstanbul Kaymakamı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'ya gönderdi. O da İstanbul'daki ulema ve devlet erkânını 8 Kasım 1687 sabahı Ayasofya'da toplayıp ordunun kararını bildirdi. Saraya gönderilen Çavuşbaşı ve Kapıağası, Enderun halkını etkisiz hale getirerek Babüssaade önünde ayak divanı olacak gerekçesiyle cülûs tahtını çıkartıp hazırlık yaptılar. Darüssaade ağası da şehzâde Süleyman'ı tahta davet etmek üzere Şimşirlik Kasrına gitti. Süleyman, öldürüleceğini sanarak çıkmak istemedi. Tarihçi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın da tanık olduğu bu davet sırasında yaşlı ve bitkin görünen şehzâde, "İzalemiz emr olundu ise söyle iki rik'at namaz kılayım andan emri yerine getür, sabavetimden (çocukluğumdan) beri kırk yıldır hapis çekerim, her gün ölmektense bir gün evvel ölmek yeğdür, bir can içün ne bu çekdiğimiz korku?" diyerek ağlamaya başladı. Ayağına kapanan Darüssaade ağasının, "Estağfurullah, hâşâ ki size bir kast oluna, taht kurulmuş, cümle kulların size bakar!" demesi, Şehzâde Ahmed'in de ağabeyine cesaret vermeye çalışarak, "Buyurun korkmayın, ağa yalan söylemez," uyarısı üzerine toparlandı. Fakat uzun zamandan beri "zelil ve sefil, üzerinde bir şey yok, ancak arkasında kırmızı atlas entari ve ayağında tomak bulunmakla ağa kendi kürklerinden meneviş çuhayla kaplı bir samur

erkân kürkü getürdüp giydirdi ve koltuğuna girüb ta'zim ve tekrîm ile Hasoda'ya munsab Sofa Köşküne çıkarub havuz başında tahta oturtdu ve Silahdar Ağa ile Hasodalılar istikbâl edüb ve andan alub Arzodası'na giderken karanlık Arslanhane'ye uğrayub beni bunda mı öldürürsünüz? Buyurdu" Böylece bin korkuyla Arzodası'na getirilen Süleyman'ın başına, hazineden getirilen ve Hz. Yusuf'a ait olduğu sanılan "imame-i şerif" (sarık) konulup üç sorguç iliştirildi. Buradan çıkartılıp Babüssaade önünde tahta oturtuldu. Cülûs töreni sürerken atılan toplarla da II. Süleyman'ın padişahlığı ilan edildi ve IV. Mehmed de Şimşirlik Kasrına kapatıldı. 9 Kasım günü valide alayı düzenlenerek II. Süleyman'ın annesi Dilâşûb Sultan Topkapı Sarayına getirildi.

Bu gelişmeler olurken Sadrazam Siyavuş Paşa, "Cümle Ocaklar halkı ve sair ecnas-ı asakir ile Davudpaşa sahrasına" gelmiş bulunuyordu. Ancak ordunun tamamı ayaklanma halinde; Çırpıcı çayırına konan "levendat taifesi ve güruh-ı sipah" da İstanbul'a girip ayaklanmak niyetindeydiler. Yeniçeriler ve sipahiler ulufeleri az bularak sadrazamın çadırına saldırdılar. Siyavuş Paşa, öldürülme tehlikesini güçlükle atlatıp sözde bir "alay-ı azim"le İstanbul'a girdi. Yeni padişahın ayağını öpüp sancak-ı şerifi teslim etti. İzleyen günlerde Yeniçeriler ve sipahiler ayrı ayrı Etmeydanı'nda ve Atmeydanı'nda toplanmaya başladı. Yeniçerileri Fetvacı Çavuş, sipahileri ise Küçük Mehmed yönlendirmekteydi. Nihayet 15 Kasım günü, her iki meydanda "bayrak açub tuğyan etdiler. Yeniçeri ve sipah, herhalde birbirlerine penah olmak üzere ahd ü peymân eylediler." İlk gün sipahiler, önderleri Küçük Mehmed'i, tutumunu beğenmeyip parçaladılar. Ardından, İstanbul'daki servet sahibi kişilerin konaklarını yağmalamaya, kendilerini de Fazlı Paşa Sarayına götürüp para sızdırmaya koyuldular. Herkes, kurtuluşu Yeniçeri ya da sipahi bir zorbabaşına sığınmakta görüyordu. Terör 22 Kasıma kadar sürdü. O gün, cülûs bahşişi isteğiyle Atmeydanı'ndan saraya haber gönderdiler. Emeklileriyle birlikte sayıları 38.130'a ulaşan kapıkullarıyla sınır kalelerinde görevli diğer 32.263 askere, 3905 kese cülûs inamı çıkarıldı. Cebecilere, topçulara, top arabacılara, silahdarlara da sayılarıyla orantılı bahşiş gerekiyordu. Toplam 4557 kesenin 1256 kesesi Enderun hazinesinden, kalanı Mısır gelirinden ayrıldı. Sarayın değerli gümüş evanisi, iç hazinedeki kabzaları gümüş, altın kılıçlar, gaddareler eritilmek

üzere darphaneye gönderildi. Bunlar az geldiğinden has ahırdaki değerli rahtlar da gözden çıkartıldı. Bunlar da yetmeyince İstanbul zenginlerinden "imdadiye" adı altında para alınması, bunun tahsili işinin ayaklanan askerin zorbabaşıları tarafından yapılması kararlaştırıldı. Halk, bu kararın neden olacağı bela ve zulümlerden korkup İstanbul'u terk eder oldu.

Olaylar sürerken II. Süleyman, 1 Aralık 1687 günü Eyüp Sultan Camiine gidip Şeyhülislam Debbağzâde Mehmed Efendi'yle Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın elinden kılıç kuşandı. Ertesi gün de Ayasofya Camiinde ilk cuma selamlığına çıktı. Yeni padişahın "tab'-ı hümayunlarını mekr-i erbab-ı hevâdan muhafaza etmek" (saflığından ötürü kandırılmaması için) Süleymaniye Camii vaizi Arabzâde Abdülvehhab Efendi "muallim-i sultanî" atanıp her gün huzur-ı hümayuna çıkmakla görevlendirildi.

II. Süleyman'ın cülûsundan önceki olaylarda firar etmiş bulunan eski sadaret kaymakamı Receb Paşa, Çatalca'da saklandığı evde yakalanıp Bab-ı Hümayun önünde idam edildi. Kentte güvenliğin sağlanamaması, ayaklanan kapıkullarının her gün yeni bir eyleme girişmeleri, çarşı pazar yağmalamaları herkesi bezdirdi. Âsilerin her önerisine boyun eğen Siyavuş Paşa da zorlamalara dayanamaz oldu. Aralık ayının ilk günlerinde üç bin cebeci, ulufe ve bahşişleri verilmediği için Atmeydanı'nda toplandı. Aynı günlerde defter çalığı iki bin kadar Yeniçeri de İstanbul'a gelip ayaklanmacılara katıldı. Siyavuş Paşa bunlardan bir hafta mühlet isteyerek birkaç gün için ortalığı yatıştırdıysa da çok geçmeden Yeniçeriler, sipahiler, diğer sınıflardan askerler, işsizler ve serseriler yine Atmeydanı'nı doldurdu. Yeniçeri ağası görevden alınıp yerine Harputlu Ali Ağa atandı. Çarşılar kapandı. Ayaklanmacılar açık buldukları ya da kepenklerini söktükleri dükkânları yağmaladılar. El altından âsileri yönlendiren Defterdar Ahmed Efendi tutuklandı. İmdadiye salınarak toplanan para askerin talebini karşılamadığından ellerine "pençeli divan defteri" verilip kendilerinin tahsil etmeleri istendi. Bu bir bakıma, zenginlerin, ayaklanmacılar tarafından soyulmalarına göz yumulması demekti. Rikâb Kaymakamı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Sadrazam Siyavuş Paşa'ya âsilerin tepelenmesi için önerilerde bulundu. Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa, 11 Şubat 1688 günü harekete geçerek zorbabaşı Fetvacı Hüseyin Çavuş'u, bir baskınla öldürmeyi denedi. Bunu önceden ha-

ber alan Fetvacı, Yeniçerileri yeniden ayaklandırdı. Âsilerin dayatması üzerine Köprülü Fazıl Mustafa Paşa Seddülbahir muhafızlığına gönderildi, Şeyhülislam Debbağzâde Mehmed Efendi azledilip yerine Feyzullah Efendi getirildi, kul kethüdası değiştirildi. Âsilerle anlaşan Yeniçeri ağasıysa görevinde kaldı. Bir suikast düzenletip Fetvacı Hüseyin'i öldürttü ama bunu haber alan Yeniçeriler de kola binip denetime çıkan Harputlu Ali Ağa'yı kılıç üşürüp öldürdüler.

Âsiler izleyen 1 Mart günü Defterdar Hüseyin Paşa'nın sarayını yağmaladıktan sonra Siyavuş Paşa'nın sarayını kuşattılar; içeride, şeyhülislamla kazaskerlerin katıldığı bir toplantı vardı. Siyavuş Paşa'dan zorla sadaret mührünü aldılar. Bir gün bir gece süren kuşatmada, Atmeydanı ve İbrahim Paşa Sarayı çevresi mahşere döndü. Öfkeli kalabalıklar, sabaha yakın saraya girip alacakaranlıkta gözlerinin seçebildiği her şeyi yağmaladılar. Siyavuş Paşa canını kurtarmak için dışarı çıkmayı denedi ama âsilerin hareme de girdiklerini görünce geri döndü. İçağalarıyla haremi savunurken öldürüldü. Hareme girenler "Gazâ malımızdır!" diyerek cariyeleri de sırtlayıp götürdüler. Yatak yorgan ne varsa, pencere demirlerine, hamam kurşunlarına değin söktüler. Gün ışıyınca çarşılara dağılıp yağmaya koyuldular. Bir kısmı da şeyhülislamı, kazaskerleri önlerine katıp Ağakapısı'na gittiler. II. Süleyman'ın 2 Mart 1688'de vekâleten sadarete atadığı Nişancı İsmail Paşa, olaylara müdahale edecek güçte değildi. Esnaf, dükkân kapatmaya çalışırken Yağlıkçılar'daki dükkânı yağmalanan bir seyyid, sırığa bez bağlayıp "Müslüman olan bayrak altına gelsin!" diye bağırdı. Eline silah, bıçak, sopa alanlar toplanırken "sancak-ı şerif çıkartılmış!" haberi yayıldı. Sultan Selim Camii vaizi Atpazarî Osman Efendi'yle ulemadan birçok kişi saraya gidip sancak-ı şerifi OrtaKapı'ya astılar. Akın akın gelenler saray avlusunu, Ayasofya Meydanını ve Atmeydanı'nı doldurdu. Osman Efendi, sancağın yanında durup "Muradınız ne ise padişahımız onu emredecek!" dedi. Halk hep bir ağızdan, "Eşkıyanın elinde hâlimiz neye varsa gerek? Elbetde tedmirleri gerek!" dediler. İlkin, kul kethüdası linç edildi. Zorbabaşılardan Deli Pirî ve başka birkaçı yakalandıkları yerlerde öldürüldü. Halk, geceyi saray avlusunda geçirdi. Topçubaşı Ali Ağa "vâfir topçu" ile Sinan Paşa Kasrı tarafından saraya çıktı. Şehir eşkıyasına karşı saldırıya karar verildi. Ertesi sabah, zorbalardan epeycesi öldürüldü ve dört ay süren terör sona erdi.

Ulema ve Ocak kadrolarında geniş çapta değişiklik yaparak zorbaların Yeniçeri ağası yaptığı Hacı Ali Ağa'yı idam ettiren İsmail Paşa'yı, II. Süleyman 22 Nisan 1688'de vekâleten yürüttüğü sadrazamlığa atandı. İsmail Paşa, yağmalanıp tahrip edilen Paşakapısı'na giderek tespitlerde bulundu. Siyavuş Paşa'nın ve devlet ricâlinin konaklarından gasp edilen malları satın alan Yahudileri idam ettirdi.

1687 yılının son 1688'in ilk aylarında, Venediklilerin Mora'yı ve Attik yarımadasını işgale başladıkları, Avusturya sınırından da Eğri'nin ve Bosna'nın istila edildiği haberinin gelmesi üzerine seferberlik ilan edildi. Sefere çıkmakta ayak sürüyen Yeğen Osman Paşa, leventlerinden çekinildiği için Bosna beylerbeyliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Hazinedeki para darlığı, cepheye ordu sevkine olanak vermediğinden yeni kaynaklar düşünüldü. Defterdar Ali Paşa, has ahırda saklanan değerli ne kadar "raht ve bisat ve evani-i zer ü sîm" varsa hepsini Darphane'ye teslim etmekle görevlendirildi.

Bunlar olurken II. Süleyman da bir iş yapmış olmak için on gün önce 2 Mayıs 1688'de atadığı İsmail Paşa'yı azledip Tekfurdağlı Bekri Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi! Felemenk elçisi yeni sadrazamla görüştükten sonra Avusturya'yla barış imzalanmasına aracılık önerisinde bulundu. Para darlığına çare olur düşüncesiyle "bir okka hâlis bakırdan 800 mangır kesilmek ve ikisi bir akçe" değerinde olmak üzere bakır para çıkarılması kararlaştırıldı. İstanbul'da Tavşantaşı'nda bir mangır darphanesi kuruldu. Hazine açığını kapamak amacıyla hamr (içki) emaneti yeniden faaliyete geçti. Gerekçe, İstanbul ve Galata'da meyhanelerde, hatta evlerde sözde yasak ama alenen satılan içkilerden vergi alınmadığından kamu bütçesinin açık vermesiydi. Daha önce meyhaneler ve bozahaneler yıkılmışken İstanbul'a eskiye oranla daha fazla içki sokulduğu, bu durumda "resm" (vergi) alınmak koşuluyla içki satışlarının serbest bırakılmasının doğru olacağı anlaşıldı. Buna koşut olarak ilk kez "resm-i duhan" adıyla tütün vergisi de konuldu. Tüccarın getirdiği Yenice tütününün her bir okkasından 8 akçe vergi alınması kararlaştırıldı. Hamr mukataası altı milyon akçe bedelle Kifrî Ahmed Ağa'ya ihale edildi. Bu meblağ, o vakte göre İstanbul'daki içki tüketiminin ne ölçüde olduğunu gösterir. Başka birtakım vergiler de konuldu; örneğin vakıf gelirleri vergilendirildi, askerlik ve iaşe bedeli olarak zenginlerin birer kese gümüş vermeleri, İstanbul halkının, süvari birliklerinin

teçhizatını sağlamaları öngörüldü. Mansıplar da (resmi görevler) çok yüksek bedellerle satılmaya başlandı.

Devlet otoritesini sarsan iç ve dış olayların etkisini azaltmak, saltanata parlaklık kazandırmak için de II. Süleyman'ın ordunun başında sefere çıkması kararlaştırıldı. Bu amaçla tuğlar çıkarılıp ordugâh hazırlanırken, Yeniçeriler altı aylık ulufelerini alamadıkları gerekçesiyle eyleme geçti. Yeniçeri ağası ve kul kethüdası azledildi. Ocaklıları eyleme kışkırtan 17 kişi idam edildi. Padişah ve devlet erkânı Haziran 1688'de Edirne'ye hareket etti.

Her yıl "Tophane-i Âmirede top dökülmek âdet olup" o yıl da sefer için top dökümü hazırlıkları yapıldı. Bir fırın bakır, 38-40 saatte erirken, bu kez altı gün altı gece ateş verildiği halde erimedi. Kârhane ustaları nedenini anlayamadılar. Tophane semtindeki balyoslar (elçiler) bunun, Osmanlı Devletinin çöküşüne bir işaret sayılabileceği dedikodusunu yaydılar. Yedinci gün bakır eridi: "Üç ve beş ve yedi okka atar kolonbarna tabir olunur yedi kıt'a mücellâ ve muskıl toplar" döküldü.

II. Süleyman 10 Nisan 1689'da "Engürüs" (Macaristan) seferi için Edirne'de saray önüne kurulan otağa çıktı. Valide sultanın Edirne'de kalması kararlaştırıldı. Sağlık durumu uzun bir sefere çıkmasına el vermeyecek derecede bozuk olan II. Süleyman, ordunun başında 6 Haziran günü Sofya'ya hareket etti. Bir süre Sofya'da kaldı. Başlangıçta aldığı fetih ve geri alma haberleriyle sevinirken bozgun haberlerinin gelmesi üzerine Edirne'ye döndü. Avusturya orduları Vidin'i, Fethülislam'ı ve Üsküp'ü istila ederken, Kırım'a saldıran 200 bin kişilik Rus ordusunu, Kırım Hanı Selim Giray güç bela yenerek çekilmek zorunda bırakmıştı. Padişah, 25 Ekim 1689'da Bekri Mustafa Paşayı azlederek Köprülü Fazıl Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi.

Yobaz bir kesimin, yenilgilerin nedenini içkinin serbest bırakılması göstermeleri üzerine 1690 başında "ref'-i rüsûm-ı hamr" (şarap vergisinin kaldırılması) fermanı ilan edildi. Halkı dinsizliğe sürükleyen içkinin alınıp satılmasına izin verilmeyeceği, İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata'da içki üretilmesinin yasaklandığı, üretenlerin ağır cezalara çarptırılacağı duyuruldu.

3 Ocak 1690 tarihinde Edirne'de ölen Valide Saliha Dilâşûb Sultan'ın cenazesi İstanbul'a getirilerek Kanuni Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın türbesine gömüldü. Edirne Sarayı Harem dairesinde

valide sultanın yerini alan kethüda kadına, has bağışlayan padişahı, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa bu kararından caydırtamadı. Buna karşılık II. Süleyman, devlet ricâlinin "iydiyye" (bayramlık) sunmalarını yasakladı.

18 Mayıs 1690 gecesi Eyüp'te bir kebapçı dükkânında çıkan yangında Eyüp Çarşısı kül oldu. Ahşap minaresi ve bazı kısımları yanan Eyüp Sultan Camiinde bir süre namaz kılınamadı. 5 Haziranda şiddetli fırtına çıktı. İkindiden sonra başlayan şiddetli rüzgârdan kabaran dalgalar, Boğaziçi ve Haliç'i altüst etti. Kıyıya bağlı tekneler birbirine çarpa çarpa parçalandı. Üsküdar-Beşiktaş arasında pek çok tekne battı, dört-beş yüz insan boğuldu. 11 Temmuzda da akşam namazından sonra "azim zelzele" oldu. Fatih Camiinin harim kubbelerinde çatlaklar meydana geldi. İstanbul surlarının büyük kapılarından Top Kapısı ve kentteki birçok yapı yıkıldı.

Yaz aylarında Yeğen Osman Paşa, Anadolu'daki Ceridoğlu ve Gedik Mehmed Paşa ayaklanmalarını bastırırken batı cephesindeki serdarlar, Tökeli İmre'yi Erdel tahtına oturtmayı başaramadılar. Bir Avusturya ordusu da Erdel topraklarına girdi. II. Süleyman, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın Vidin ve Niş'i düşman istilasından kurtardığı haberini aldıktan sonra 13 Kasım 1690'da Edirne'den İstanbul'a hareket etti. Payitahta girişinde esnaf, "pâyendaz" denen kumaşları, padişahın atının ayakları altına serse de kimse yaşamından memnun değildi. Tüketim maddeleri fiyatlarının yüzde 30 oranında artması karşısında piyasadaki paraların kurları bir daha ayarlandı. Bir kuruş 120, Şerifî altın 270, Yaldız altını 300'den, bir kuruş 160, bir Şerifî 360, bir yaldız 400 akçeye, bir para da dört akçeye çıktı.

Düşman ordularını Tuna'nın öte yakasına atarak Belgrad'ı geri alan Fazıl Mustafa Paşa'nın sonbaharda İstanbul'a dönüşü görkemli oldu. Karşılamak için Davudpaşa'ya gelen II. Süleyman, kendi sırtındaki kürkü çıkarıp sadrazama giydirdi, belindeki hançeri hediye etti. "Ben mükafaat etmeğe kaadir değilim. Allah iki cihanda yüzünü ak eylesün!" dedi. Şer'i konularda bilgili Fazıl Mustafa Paşa: "Ahval-i narh kitabda yokdur" diyerek alım satımın, arz talep kuralına göre işlemeli diyerek narhı kaldırdı. Bunu fırsat bilen esnaf, her şeyin fiyatını artırdı. Günah diye alenen alınıp satılmayan, ama beher okkası için satandan 12 akçe, alandan 8 akçe resm-i duhan alınan tütün, İstanbul gümrüğünden ayrılıp 55 yük akçe bedelle

mukataaya verildi. 2 Ocak 1691 gecesi, o zaman Yeni Çarşı denen Mısır Çarşısı yandı.

14 Nisan 1691'de Davudpaşa ordugâhına çıkan Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, sefer hazırlıklarını tamamlamaktayken uzun süredir "istiska" (hydropisie) hastalığı çeken II. Süleyman da ağırlaşmış bulunuyordu. İstanbul'da ölürse, sadrazamın cephede olmasını fırsat bilecek zümrelerin eyleme kalkışabilecekleri; narh sorunundan dolayı Fazıl Mustafa Paşa'ya kırgın olanların, IV. Mehmed'i yeniden tahta çıkarmaya çalışacakları olası görüldüğünden II. Süleyman'la birlikte, eski padişah IV. Mehmed'in, veliaht konumundaki oğlu Şehzâde Ahmed'in de Edirne'ye götürülmeleri kararına varıldı. İstanbul'da kalmak isteyen padişah ikna edildi. Üç kardeş ve harem halkı, Yalı Köşkünden çektirilere bindirilip Eyüp İskelesine, oradan da arabalarla Davudpaşa'ya götürüldü. IV. Mehmed'i tahta çıkarma girişiminde bulunan Süleymaniye müderrislerinden Türk Ahmed Efendi'yle yandaşları tutuklandı. Edirne yolculuğu sırasında durumu daha da ağırlaşan ve vücudu şişen II. Süleyman, 8 Haziran 1691 günü Edirne Sarayına getirildiğinde komadaydı. 22 Haziran sabahı öldü. Edirne'de tahta çıkan II. Ahmed'in buyruğu üzerine cenazesi buz kalıpları yerleştirilen tabutta, arabayla Silivri'ye, oradan sandalla İstanbul'a gönderilerek Kanuni Sultan Süleyman Türbesine gömüldü.

Silahdâr Tarihi'ndeki tanımıyla, II. Süleyman orta boylu, yassı bağırlı, değirmi çehreli, kara gözlü, doğan burunlu, kaba kır sakallı, güzel ve vakur görünüşlü, yumuşak huylu, sakin ve insaflıydı. Beş vakit namaz kılarmış. "Kırk yıldan beri köşe bucaklarda çürüyüp kalmış, nisvan ülfetiyle perverde;" enerjiden, yönetim yetisinden yoksundu. Hat hocası Tokatlı Ahmed Efendi'den sülüs ve nesih öğrenmiş, yazısı güzel ve işlekti. Fermanlardaki tuğrasının yanına çiçek motifi koydurtan ilk padişahtır. Olasılıkla uzun kafes yaşamından kaynaklanan nedenlerle kısırdı ya da saray haremine özgü gizli yöntemlerle kısırlaştırılmıştı. Çocuğu yoktu. Hasekileri Hatice, Behzad, İvaz, Süğlün, Şehsuvar ve Zeyneb kadınlardı.

21

SULTAN II. AHMED

İstanbul, 25 Şubat 1643 - Edirne, 6 Şubat 1695
Saltanatı: 23 Haziran 1691 - 6 Şubat 1695

Sultan İbrahim'le cariye kökenli Hatice Muazzez'in oğludur. Fatih Sultan Mehmed'den sonra cülûs ve kılıç alayı törenleri Edirne'de yapılan ilk padişahtır. 3 yıl 7 aylık saltanatı Edirne'de başlamış bitmiş, İstanbul'a getirilmemiş; kısa döneminde, sadrazam ve vezirlerle devlet erkânı da Edirne'de oturmuştur. Sefere çıkmayan II. Ahmed'in hükümdarlığında Avusturya, Lehistan, Venedik'le savaşlar devam etmiş; 1691'de Slankamen, 1694'te Petervaradin muharebeleri yitirildiğinden Osmanlı ordusu Belgrad'a kadar çekilmiştir. Erdel kralı yapılmak istenen Tökeli İmre, 1692'de Edirne'ye gelerek II. Ahmed'e bağlılık sunmuştur.

Babası Sultan İbrahim'in tahttan indirildiği ve boğulduğu sırada 5 yaşında olan II. Ahmed, ağabeyleri IV. Mehmed'in ve II. Süleyman'ın saltanatlarında, İstanbul ve Edirne saraylarının Şimşirlik kasırlarında 43 yıl göz hapsinde tutuldu. Bu süre boyunca İstanbul'u ve Edirne'yi

gezip görmedi. Şehzâdelik yıllarını kapatıldığı odasında daha çok ilm-i nücumla (yıldızbilim) uğraşarak geçirdi.

1691'de Avusturya seferine çıkan Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, ağır hasta olan II. Süleyman'ı, eski padişah IV. Mehmed'i ve Şehzâde Ahmed'i de kapalı arabalarla Edirne'ye götürmüştü. Cepheye hareketinden kısa süre sonra II. Süleyman Edirne'de ölünce Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Rikâp Kaymakamı Ali Paşa, Nişancı Elmas Mehmed Paşa, kubbe vezirleri, nakibüleşraf ve kazasker Edirne Sarayında toplanarak padişahlık sırası konusunu tartıştılar. Bir kısmı, IV. Mehmed'in oğlu Mustafa'yı tahta oturtmak istiyordu. Durumu Filibe'deki ordugâhta öğrenen sadrazamın müdahalesiyle II. Ahmed'in padişahlığına karar verildi. (Edirne-Filibe haberleşmesinin bir günde yapılabilmesi ilginçtir.) Biat töreni 23 Haziran 1691 tarihinde Edirne Sarayında yapılan II. Ahmed, İstanbul'da Eyüp Sultan'da kılıç kuşanmak istemesine karşın, padişahı İstanbul'a götürmeyi kendi konumları açısından sakıncalı gören yöneticiler, bu töreni II. Murad'ın kılıç kuşandığı -Edirne Eski Camide 13 Temmuz günü yaptılar. İstanbul'dan getirilen Hz. Muhammed'in kılıcını, şeyhülislam ve Nakibüleşraf, caminin hünkâr mahfilinde dua ederek yeni padişahın beline bağladılar. Bütün bu karar ve uygulamalarda görüşüne başvurulmayan padişah, kızgınlık duyarak Nakibüleşraf Ali Efendi'ye: "Bre Allah'tan korkmaz, ak sakalından utanmaz. Beni bu hâle koyup hapis çektirdiniz. Saltanata lâyık değildür demenize aceb sebeb ne ola?" diye bağırdı. Yayımlanan cülûs fermanında da "İrsen ve istihkaken makam-ı saltanat ve taklid-i hükümet ittifak-ı ârâ ile cenâb-ı saadet-meâbıma tevfiz olundu," denmek suretiyle tahta çıkışının yöneticilerin oyuyla olduğu özellikle vurgulandı.

II. Ahmed'in saltanat yıllarında, art arda bozgunlarla sonuçlanan Avusturya-Macaristan savaşları devam etti. Hicaz'da, Suriye'de ayaklanmalar, Kuzey Afrika'da sürüp giden karışıklıklar vardı. Sadrazamlıkta bırakılan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın Slankamen Savaşında şehit düşmesinden (19 Ağustos 1691) sonra, II. Ahmed kısa aralıklarla Arabacı Ali Paşa'yı (31 Ağustos 1691), Hacı Ali Paşa'yı (27 Mart 1692), Bozoklu Mustafa Paşa'yı (27 Mart 1693), Sürmeli Ali Paşa'yı (14 Mart 1694) sadrazam ve serdar-ı ekrem atadı. Bunlar da İstanbul'a gitmediler. Görevlerini Edirne'de sürdürdüler ve çoğunca cepheye gittiler.

II. Ahmed, yüz elli yıl önceki Kanuni Sultan Süleyman dönemi yönetim geleneklerini canlandırma isteğiyle divanın haftada dört gün toplansın istedi ve bir dizi atamalarda bulundu. Başta hekimbaşı olmak üzere Enderun âmirlerinden çuhadar, rikâbdar ve dülbend ağalarını değiştirdi. İdamını düşündüğü Yeniçeri Ağası Eğinli Mehmed Ağa'dan çekindiği için önce İstanbul'a gönderdi. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ağayı koruması üzerine de İstanbul kaymakamlığına atadığı İsmail Paşa'ya boynunu vurdurdu. En basit konulara bile öfkelenen II. Ahmed, Arabacı Ali Paşa'yı böyle bir kızgınlık anında uzaklaştırıp Diyarbekir valisi Hacı Ali Paşa'yı sadrazam atadı. O gelesiye İsmail Paşa'yı Edirne'ye getirtip Yeniçeri ağası yaptı. Bu sırada, padişahın ikiz şehzâdeleri İbrahim ile Selim doğdu; Edirne'de ve İstanbul'da velâdet şenlik ve donanmaları düzenlendi. Padişaha yaranmak isteyen kimi din adamları, ikiz şehzâdelerin Osmanlı tarihinde ilk kez görülen mutlu bir olay olduğuna; yakın gelecekte her şeyin düzeleceğine padişahı halkı inandırmaya çalıştılar.

Medreselerin bağnaz ve bilgisiz müderrisleriyse halk ve esnaf yığınlarını bir işaretle peşlerine takarak her türlü eylemi yapabilecek güçteydiler. II. Ahmed'in Edirne'de oturtulması da bu yüzdendi. Çaresizlikler içinde bunalan halk yığınlarına gelince onlar da din adamlarına, daha doğrusu onların "ermiş" geçinenlerine koşuyordu. Mayıs 1692'de İstanbul'da yaşanan ve "vak'a-i garibe" diye anılan olay buna bir örnektir: Sözde ermişlerden Demirkapulu Şeyh Süleyman Efendi'nin bir Ramazan cumasında Fatih Camiinde vaaz verip dua edeceğini duyanlar o gün, kadın erkek, yaşlı çocuk, camii ve çevresini mahşere döndürmüşler. İstanbul Kaymakamı Bosnavî Sarı Hüseyin Paşa, bu kalabalığın bir karışıklığa neden olacağı kaygısıyla kadıları, zabitleri çevresine alıp "kol"a çıkar. Bu kortejin uzaktan görünmesi, korku duyguları baskın olan halkı paniğe yöneltir ve kalabalıktan birisinin "Vezirin kol ile gelmesi sebepsiz değildir, kaçalım!" demesi üzerine herkes dehşete kapılır. Caminin kapı ve merdivenlerinden birbirini çiğneyip ezerek çıkmaya çalışanlar, küçük çocukları ezip öldürür. Bunların anneleri ve yakınları ağlaşmaya başlayınca halk birbirine girer. Gerçi kaymakam paşa derhal sarayına dönmüştür ama olaylar yatışmaz ve Hüseyin Paşa azledilerek yerine Selanik muhafızı eski Bostancıbaşı Hüseyin Paşa atanır. Eski kaymakam, idam edileceğini öğrenince ortadan kaybolmuştur.

Bu olayın heyecanı yatışmadan Cibali'de ve Ayazma Kapısında çıkan yangınlar İstanbul'un dörtte birini kül etti. Yangınların ilahi bir cezalandırma olduğu söylentisi halk arasında yayılınca kenar mahallelere, köylere göçenler oldu. Kurtarabildikleri eşyayla camileri, meydanları, hatta yolları dolduran halka vaizler olmadık şeyler anlatıp mucize beklemelerini öğütlemekteydiler. Bir yandan da yiyecek darlığı artmaktaydı. Can güvenliği olmadığı gibi, kolluk kuvvetlerinden ve yöneticilerden aşırı derecede korkuluyordu. Olaylar, Edirne'deki II. Ahmed'e "kundak koyma" olarak ulaştırılınca, Padişah öfkelenerek bu kez de İstanbul Kaymakamı Hüseyin Paşa'yı azledip yerine Kıbrıs Muhafızı Kalaylıkoz Ahmed Paşa'yı atadı. Kentte sayısız hırsız, soyguncu türemiş; hava karardıktan sonra kimse dışarı çıkamaz olmuştu. Yeni kaymakam, gece ve gündüz, güvenlik önlemleri aldı. Bu sırada ilginç yasaklamalara yenileri eklendi. Ahmed Paşa, Hıristiyan ve Yahudi halkın renkli çuhalar, değerli elbiseler, samur kalpaklar, sarı mest pabuç giymelerini, kent içinde atla gezmelerini yasaklayıp siyah elbise, kırmızı ya da siyah pabuç giymeleri, hamama girdiklerinde nalın kullanmayıp ayak bileklerine çıngırak bağlayarak ehl-i İslam olmadıklarını belli etmeleri gibi gülünç zorunluluklar getirdi.

Eski padişah IV. Mehmed son kez 1691'de getirildiği Edirne Sarayında hapsedildiği dairede 17 Aralık 1692'de (kimi kaynaklarda 6 Ocak 1693) öldü. Cenazesi İstanbul'a gönderildi.

II. Ahmed'in ve devlet ileri gelenlerinin oturduğu Edirne, yaşama bakış ve kültür düzeyi açısından İstanbul'dan farklı değildi. Bursa'dan, kalabalık bir derviş grubuyla Edirne'ye gelen ve halkı tahrik eden, yönetimi ve Yeniçerileri âciz bırakan Niyazi Mısrî'den başka Mehdilik iddiasıyla ortaya çıkıp Eski Camide halkı kendisine biata çağıran bir meczûb, bunun örnekleridir. O ortamda, divanın haftada dört gün toplanmasının, padişahın sık sık atama ve uzaklaştırmalar yapmasının hiçbir yararı olmadı. Önceki padişah II. Süleyman gibi, saray ortamında, kıt görüşlü çıkarcı bir zümrenin etkisinde kalan II. Ahmed, kendisini çok akıllı, âdil, yetkin bir hükümdar sanmaktaydı. İstanbul'a gitme isteği her seferinde türlü bahanelerle önlenerek kalabalık kadrolu Topkapı Sarayının entrikalarına oyuncak edilmemeye çalışıldığının, zayıf kişiliği yüzünden Edirne Sarayında tecrit edildiğinin farkında değildi.

Sağlıksız bünyeli II. Ahmed de, II. Süleyman gibi, istiskadan ve guttan muzdaripti. Durumunun ağırlaşmasına karşın, Sakız adasının Venediklilerce işgal edilmiş olmasından duyduğu üzüntüyle divan çalışmalarını izleme çabasındaydı. *Nusretnâme*'de anlatıldığına göre 6 Şubat Pazar günü kuşluk vakti, divan toplantı halindeyken Darüssaade ağası gelerek padişahın öldüğünü sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın kulağına fısıldadı. Sadrazam bir açıklamada bulunmadan kendi sarayına gidip vezirleri, ulemayı, Ocak ağalarını çağırdı. Burada II. Mustafa'nın tahta geçmesine karar verildi. Edirne Sarayında kafes hapsinde olan II. Mustafa'nın cülûs töreninden sonra, amcası II. Ahmed'in cenazesi İstanbul'a gönderilerek Kanuni Sultan Süleyman Türbesine defnedildi.

Müzikten ve şiirden hoşlanan II. Ahmed, Muslihiddin Mustafa bin Vefa'nın (öl. 1491) *Mülheme-i Şeyh Vefa* adlı eserini, şehzâdeliğinde 1680'de Şimşirlik'te istinsah etmiştir. 33 varaktan ibaret bu eser, Topkapı Sarayı kütüphanesindedir. Uşşakizâde Seyyid İbrahim'in, *Ataî Tezkiresi*'ne yazdığı *Zeyl-i Ataî*'nin 21. ve son bölümü, bu padişah dönemindeki devlet adamlarını, bilginleri, şeyhleri kısa biyografilerle tanıtır ve II. Ahmed'in yaşamöyküsünü verir. Bu konular, yine *Ataî* zeyli olan Şeyhî'nin *Vekayiu'l-Fuzalâ*'sının 21. tabakasında yinelenmiştir. II. Ahmed adına yapılmış mimari bir eser yoktur.

Hasekileri Rabia ve Şayeste kadınlardır. 1692'de doğan ikiz şehzâdeleri Selim 1693'te, İbrahim 1714'te; Kızları Asiye, Atike, Hatice sultanlar bir-iki yaşlarında ölmüşlerdir.

22

SULTAN II. MUSTAFA

Edirne, 5 Haziran 1664 - İstanbul, 20 Aralık 1703
Saltanatı: 6 Şubat 1695 - 22 Ağustos 1703

"Mustafa Han-ı Sânî," "Gazi Sultan Mustafa Han" adlarıyla da bilinir. İkbâlî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Ölüm tarihini 8 Ocak 1704 veren kaynaklar vardır. IV. Mehmed'in büyük şehzâdesidir. Annesi, Girit'te Resmo kentine yerleşmiş Venedikli Verzizi ailesinden cariye kökenli Rabia Gülnûş (1642?-1715), İmmetullah/Emetullah Rabia Gülnûş Valide Sultan, Valide-i Cedid adlarıyla anılmış, iki padişah anası, hayırsever valide sultan olarak ünlenmiştir.

Fetihten sonra Edirne'de tahta oturan padişahların ikincisi olan II. Mustafa, payitaht olarak bu kenti İstanbul'a tercih eden ve sefere çıkan padişahların da sonuncusu olup, Edirne'de tahttan indirilmiştir.

Edirne'de doğan Mustafa'nın çocukluğu burada geçti. 1669'da babasıyla Mora Yenişehiri'nde bulunurken bed-i besmele töreniyle ilk dersi Vânî Mehmed Efendi'den aldı ve "Rabbi yessir"i okudu. Yazı hocası ünlü hattat Hafız Osman'dı. 1670'te hocalığına Seyyid

Feyzullah Efendi atandı. Tarihçi Raşid'in yazdığına göre, "karargâh-ı saltanat olan darü'l-meymene-i Edirne'de naz ü nâîm ile terbiyesi" önlemleri titizlikle alındı.

1675'teki sünnet düğünü de yine Edirne'de yapıldı. Bu düğün geceli gündüzlü 15 gün sürdü. IV. Mehmed, çıktığı seferlere ve düzenlediği av partilerine Mustafa'yı da götürdü. Bu sayede genç şehzâde, Osmanlı Avrupa'sını tanıma olanağı elde etti. 1687'de babası tahttan indirildiğinde 23 yaşında donanımlı, hükümdarlık için ideal adaydı. IV. Mehmed de tahta oğlunun geçirilmesi için uyarıda bulunmuşken "ekber evlat" olan kardeşi II. Süleyman, tahta oturtulmuştu. Mustafa, 1687'de Topkapı Sarayının Şimşirlik Kasrında göz hapsine alındı. Amcası II. Süleyman 1689'da haremiyle birlikte Edirne'ye göçerken Mustafa da babası ve küçük kardeşi (III.) Ahmed'le kapalı arabalara bindirilip Edirne Sarayına götürüldü. II. Süleyman 1691'de Edirne'de ölünce Mustafa'nın tahta cülûsu bir daha gündeme geldi. Bu kez yine "ekber evlat" yaklaşımıyla tahta oturtulan diğer amcası II. Ahmed'in saltanatı boyunca (1691-1695) Mustafa da Edirne'de kaldı. Padişahın ölümcül hastalığı sırasındaysa oğlu İbrahim'in tahta oturtulması, Mustafa'nın padişahlık hakkından yoksun bırakılması vezirler arasında tartışıldı.

II. Ahmed'in öldüğü haberi üzerine divan dağılıp Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın sarayında toplanılıp, Mustafa'nın cülûsu tartışılırken Mustafa da Hazinedarbaşı Nezir Ağa'dan amcasının ölümünü öğrenmiş, Hasoda'ya geçip bir emrivakiyle "iç biat" törenini gerçekleştirmiş; Baltacılarla sadrazama cülûs haberi göndererek Babüssaade ağasına da cülûs hazırlığı için buyruk vermiş; kendisi de daha kimse gelmeden Edirne Sarayının "cülûs mahalli"ne kurulan tahta oturmuştu bile! Sadrazam, devlet erkânı, ulema ve Ocak ağaları birer ikişer gelip misafir odasında toplanıp "umum biatı" için huzura girdiler. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, o günkü gözlemlerini özetle şöyle anlatmaktadır: "Ben, Sultan Mustafa'nın şehzâdeliklerinde oturdukları haneye koşarak muştu vermiş ve kendisini Hasoda tarafında bulunan demir kapı önüne getirmiştim ki, Arz ağaları bizi karşıladılar. Doğruca taht odasına gittik. Padişahımız Hazreti Peygamberin mübarek hırkalarının eteğinde iki rekât şükür namazı kılıp dua ettikten sonra, sırtında, içeride giydiği yeşil şal kaplı samur erkân kürkü olduğu halde, başına küçük sarık üzerine murassa bir tuğ takarak

biat töreni için dışarı çıkarken Arzodası önünde şehzâdelik imamı Ali Efendi, Hekimbaşı Mehmed Efendi, Cerrahbaşı Nuh Çelebi karşılayıp padişahımızın elini öptüler. Bundan sonra padişahımız, öğle vakti, ezanî saatle tam yedide Bab-ı Hümayun dışında kurulmuş bulunan tahta şan ve şerefle oturdu ... Cülûs töreni devam ederken merhum Sultan (II.) Ahmed'in cenazesi, padişahın emri üzerine, Darüssaade içinde İmam-ı Sultani Ali Efendi tarafından yıkanarak hazırlanmış ve Alay Köşkü önündeki musallâ taşına indirilmişti. Merhumun cenaze namazı Müfti Efendi tarafından kıldırılıp cenaze arabaya konulacağı sırada padişahımız merhumu hayırla anarak cenazenin İstanbul'da Sultan Süleyman Türbesine defnedilmesini buyurdu ve Küçük Mir-i Âhur Dilâver Ağa ile gönderildi. Vezirler, ulema ve ordu ileri gelenleri cenazeyi Solak Çeşmesine kadar selametlediler."

II. Mustafa, cülûsunun üçüncü günü (8 Şubat 1695) sadrazama bir hatt-ı hümayun göndererek zevk ve safaya dalan padişahların uyruklarının esenlik yüzü görmediklerini, bu nedenle saltanat zevklerini kendisine haram edip dinsiz düşmanlardan öç almak için gazâya ve cihada çıkacağını, büyük atası Kanuni Sultan Süleyman'ın yolunu izleyeceğini bildirdi. İzleyen günlerde devlet adamlarının toplanarak kendisinin ordunun başında savaşa gitmesinin mi, yoksa serdar-ı ekrem atamasının mı daha doğru olacağını tartışmalarını istedi. Sürmeli Ali Paşa'nın başkanlığında yapılan ve üç gün süren toplantılar sonunda, padişahın başkomutanlığının çok isabetli olacağı, ancak bunun masraflarının altından kalkılamayacağı kendisine arz edildi.

Amcası II. Ahmed gibi Edirne Eski Camide kılıç kuşanan II. Mustafa, İstanbul'da Eski Sarayda bulunan annesi Emetullah Gülnûş Valide Sultan'ın Edirne'ye gelmesi için Tevkii Elmas Mehmed Paşa ile Darüssaade ağasını ve matbah eminini İstanbul'a gönderdi. Valide Sultan kalabalık bir hizmetli kadrosu eşliğinde kapalı arabalarla Babaeski'ye ulaştığında II. Mustafa büyük alay tertipleyerek annesini karşılamaya çıktı. Solak çeşmesi yakınındaki İskender Çelebi Bahçesinde ziyafetler düzenlendi ve Gülnûş Sultan dinlendirildi. Sonra yine törenle Edirne Sarayına gidildi. II. Mustafa, Erzurum'da sürgünde olan hocası Feyzullah Efendi'yi de Edirne'ye davet etti. Savaş durumu öne sürülerek cülûs bahşişinin her ocağa toptan ve belli oranlarda verilmesi kararlaştırıldı. Yeniçerilere 250, cebecilere, sipahi ve silahdarlara on beşer, topçulara 5 kese akçe cülûs inamında

bulunuldu. Askeri seferden alıkoymakla suçlanan Ali Paşa'yı sadrazamlıktan azleden padişah, o sırada Edirne'ye gelen hocası Feyzullah Efendi'nin tavsiyesi üzerine 2 Mayıs 1695'te Elmas Mehmed Paşa'yı 2 Mayıs 1695'te sadrazamlığa atadı. 26 Mayısta da Feyzullah Efendi de şeyhülislam oldu.

Tahta geçtiği sırada, Avusturya'yla karada, Venedik'le denizde ve karada savaşlar, Lehistan ve Rusya'yla sorunlar devam ettiğinden askeri merkez konumundaki Edirne'den ayrılamayan II. Mustafa öncelikle savaş işlerine el attı. Saltanatının beşinci ayında, 30 Haziran 1695'te Avusturya seferi için orduyla Edirne'den hareket etti. Belgrad'a geldiğinde Kurs (Orta Macar) Kralı Tökeli İmre'nin burada oturmasını sakıncalı bularak 20 kadar yakınıyla bir Tuna şaykasına bindirip İstanbul'a gönderdi. Lugoş zaferini kazanarak "gazi" sanını alan II. Mustafa, Edirne'ye, buradan da İstanbul'a hareket etti. 14 Kasım 1695'te Davudpaşa ordugâhına indi. Burada dört gün kaldıktan sonra kendisini karşılamaya gelen ulema, şeyhler, müderrisler ve kentin ileri gelenleriyle 18 Kasım günü büyük bir alayla kente girdi. Kışı, Topkapı Sarayında geçirdi.

Padişahın İstanbul'da kaldığı beş ayda, ekonomik kararlar alındı. Savaş giderlerinin karşılanması için müsaderelerin savsaklanmaması, vergilerin zamanında toplanması, gerektiğinde ileriki yılların vergilerinin de tahsil edilmesi kararlaştırıldı. İstanbul'da hayat pahalılığına neden olan para kaçakçılığı ise en önemli sorundu. Darphane'de kesilen halis altınları toplayan Mısır tüccarları, bunları Kahire'de düşük ayarlı altınlarla değiştirdiklerinden fiyatlar artmaktaydı. Padişah, her çeşit paranın sürümüne kısıtlama getirerek "İstanbul Eşrefîsi" yerine, aynı ayar ve vezinde, kendi adına ilk "tuğralı" Osmanlı altını olan "Tuğralı cedid altun"u darp ettirdi. İstanbul'da sürümde olan ya da tüccarların Akdeniz limanlarından getirdikleri her çeşit yabancı altın, 110 dirhemine 100 Cedid altını karşılığında toplanarak bunlardan da halis cedit altınlar darp edildi. Bu yeni altının rayici 300 akçe olarak belirlendi. İzmir ve Edirne darphanelerinde de cedit altın çıkartılması için fermanlar gönderildi. Vergilerin de Tuğralı Cedid altınla ödenmesi öngörüldü. Bu operasyona koşut olarak "sikke-i kefere," "zolta/zolata," "guruş" denilen yabancı gümüş paraların halis olanlarının üzerine II. Mustafa'nın tuğrası vuruldu. Ayrıca Zolta ve "Esedi" ile aynı ayar ve vezinde "cedid kuruş" darp edilirken, yabancı

zoltalar da toplatılıp darphanede eritildi. IV. Murad'dan (1623-1640) beri devam eden tütün içme yasağına karşın "amme-i nâsın şürb-i duhan ibtilâ ve inhimâkleri" önlenemediği gibi, yasak nedeniyle pek çok kimsenin idam edildiği, ayrıca hazinenin de tütün tüketiminden bir gelir elde edemediği görüşülüp tartışılarak tütün ekilen arazilerden maktu vergi alınması, iskelelere getirilen yabancı tütünlerin gümrüğe bağlanması, böylece hem hazineye ek gelir elde edilmesi hem tütünün fiyatı artacağından gücü yetmeyenlerin tiryakilikten caydırılması amaçlandı. Tüccar malı tütünlere okka başına dörder akçe resm-i gümrük konuldu. Yapılan hesaplarla bu yoldan hazineye yılda 50 yük akçe sağlanacaktı. Tütüncü esnafı ise dönüm ve gümrük vergilerinin getirdiği fiyat artışını fırsat bilip "maktu ve gümrük bağlandı" diyerek Yenice-i Vardar tütününün okkasını yarım kuruştan iki kuruşa çıkarttılar.

II. Mustafa İstanbul'dayken, Venedik donanmasını yenen Mezomorta Hüseyin Paşa alay göstererek başkente geldi ve Yalı Köşkünde huzura çıktı. Kışı hazırlıkla geçirdikten sonra, 7 Nisan 1696'da donanmayla Akdeniz'e açıldı. Padişah da ertesi gün saraydan ayrılıp törenle Davudpaşa'da kurulan otağ-ı hümayuna göçerek Avusturya seferi için 22 Nisan 1696'da Edirne'ye hareket etti. Avusturya ordusuna karşı Temeşvar yakınındaki Ulaş (Olasch) sahrasında 27 Ağustos 1696'da gerçekleşen meydan muharebesi kazanıldı. Padişah seferdeyken 2 Ağustos 1696'da Şehzâde Mahmud'un doğması üzerine Edirne'de ve İstanbul'da şenlikler yapıldı. Avusturya seferinden 26 Ekim 1696'da Edirne'ye dönen II. Mustafa, o kış İstanbul'a gelmedi. Daha önce yanmış bulunan Galata kalesi içindeki kilisenin boş arsasına Valide Sultan'ın isteği üzerine yaptırılan "cami-i şerif ve ma'bed-i lâtif" özenle döşenerek, Şubat 1697'de Galata Yeni Cami adıyla ibadete açıldı.

II. Mustafa 20 Mayıs 1697'de üçüncü kez Avusturya cephesine gitmek üzere Edirne'de otağa çıktı. 11 Eylülde Prens Eugen de Savoie karşısında, Zenta Faciası denilen müthiş bir bozgun yaşandı. Kaçan askerleri durdurmaya çalışan Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, eyalet paşaları, Tisa Irmağını geçemeyen otuz bin kadar subay ve asker, sağnak altında düşman çemberinde kalarak imha edildi veya boğuldu. Elmas Mehmed Paşa'nın koynundaki sadaret mührü, ordudaki değerli eşya ve savaş ağırlıkları, toplar, 9 bin araba, binlerce deve, at, öküz, 40 bin florilik hazine, padişahın sekiz atla çekilen arabası,

mehteranın bütün çalgıları, Macar krallık tacı, Almanların eline geçti. Bozgunun başlıca nedeni, savaşın kritik bir anında Yeniçerilerin sadrazama karşı ayaklanmaları olmuştu. Kantemiroğlu, Elmas Mehmed Paşa'nın şehit düşmediğini, Yeniçeriler tarafından öldürüldüğünü yazar. 18 Eylülde Amcazâde Hüseyin Paşayı sadrazam atayan II. Mustafa, süratle Temeşvar'a çekildi. Oradan da Edirne'ye döndü. Yeni birçok atama yapıldı. İstanbul kaymakamı olan Vezir Silahdar Hasan Paşa, Halep beylerbeyliğine gönderildi. Savaşta şehit olan beylerbeylerinin ve vezirlerin malları müsadere edilerek hazine kayıplarının telafisine çalışıldı. Şehit Yeniçeri Ağası Baltazâde Mahmud Paşa'nın İstanbul'daki varlığına da elkonuldu. Bu işle görevlendirilen mübaşir, Mahmud Paşa'nın para saklamış olabileceği yerleri arayarak 375 kese akçe ortaya çıkarttığı gibi, yine evi İstanbul'da olan Eğriboz beylerbeyi şehit İbrahim Paşa'nın da 22 kese parası çıktı.

Yeni sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, İstanbul kaymakamıyken basılıp huzuruna getirilen, "Küçük Müezzin" diye ünlü, başkentin her türlü işret ve eğlence meclisinde görülen Mehmed Çelebi'yi II. Mustafa'nın has nedimleri arasında görünce şaşırdı. Çünkü bu adam İstanbul'un "namdârân-ı hevâ vü heveslerinden olub kemal-i irtikâbla" ünlenmişti. Mehmed Çelebi'nin, padişah katında yapılan bir toplantıda ileri geri sözler söylemesi ve küstahça tutumu, Hüseyin Paşa'yı rahatsız etti. Padişaha, böyle adamların toplantılarda bulunmalarının, dışarıda dedikodulara neden olacağını açıkladıktan sonra Mehmed Çelebi'yi Anadolu muhasebeciliğinden azledip İstanbul'daki evine gönderdi.

Hazine darlığı nedeniyle düşünülen yeni bir kaynak "resm-i bid'at" adı altında kahve vergisi oldu. Kanuni Süleyman döneminden (1520-1566) beri Yemen'den Cidde İskelesine, oradan da Mısır'a ve İstanbul'a sevk edilen kahve, yılda dört bin keselik bir tüketim kalemi oluşturmaktaydı. Daha önce kahve için öngörülen vergi, okka başına Müslümanlardan sekiz, gayrımüslimlerden 10 akçeydi. Doğal olarak bu vergi, fiyatları etkiledi ve iyi kahvenin okkası ise 2-2,5 kuruşa yükseldi.

1699'da Avusturya, Rusya, Venedik ve Lehistan ile Karlofça Antlaşmasının imzalanması üzerine bu devletlerden gelecek elçilerin Edirne'de değil, İstanbul'da huzura kabul edilmeleri uygun görüldüğünden, II. Mustafa 10 Eylül 1699'da İstanbul'a geldi. Rus Çarının orta elçisi, Azak

Denizinde yapılmış bir kalyonla İstanbul'a gelerek Kumkapı'da hazırlanan konağa indi. Bir kalyonla Çanakkale'ye gelen Venedik balyosu için İstanbul'dan iki çektiri gönderildi. Venedik elçisi ve maiyeti 15 Kasım 1699'da Galata'daki özel konağa, Fransa balyosu Galata'daki sefaret binasına indiler. Bu elçiler için 1700 yılı Ocak ayında Divan-ı Hümayunda kabul törenleri düzenlenip ziyafetler verildi. Fransa elçisine ve kırk kişilik maiyetine hilatler giydirildi. Ancak Arzodası'nda padişahın katına çıkarılacağı sırada, Osmanlı Devletinin Avusturya, Rusya ve Venedik'le bir dizi ticari ayrıcalıkları da içeren Karlofça Antlaşmasını imzalamasının Fransa hükümetini rahatsız etmiş olması nedeniyle bir skandal sergilemek istedi. Divan-ı Hümayun tercümanı kendisine protokol kurallarını hatırlatarak üzerinde silah bulunduramayacağını uyardığında, meçini çıkarmamakta direndi. Elçiyle görevliler arasında tartışma çıktı. Amcazâde Hüseyin Paşa huzura girip durumu padişaha açıkladı. Kızan II. Mustafa, elçiyi kabul etmediği gibi, getirdiği hediyeler iade edilip giydirilen hilatler geri alındı. 12 Şubat 1700'de gelen Avusturya elçisine ise benzeri görülmedik bir ağırlama uygulandı.

II. Mustafa, elçi kabulleri biter bitmez Mart 1700'de Edirne'ye döndü ve bir daha İstanbul'a gelmedi. Avusturya elçisinin İstanbul'da oturtulmamasını istediği Orta Macar Kralı ve Erdel Beyi Tökeli İmre, hazinece İzmit'te alınan çiftliğe yerleştirildi. Misyonerlerin, İstanbul'daki Ermenileri Gregoryen Kilisesinden caydırıp Katolikliğe yönlendirmeleri, cemaat içinde ikiliğe neden olduğundan 1701 ve 1702 yıllarında Ermeni mahallelerinde çatışmalar çıktı. Valide hanındaki bir Ermeni matbaasında Katoliklik propagandası için broşürler basıldığı öğrenilince Gregoryenler buraya saldırdı. Edirne'den gelen ferman üzerine İstanbul kaymakamı ile kadı olaya elkoydular. Katoliklik propogandası yasaklandı, ama İstanbul'da Katolikliği yaymak için çalıştırılan başka matbaalar vardı. Ermeni patriği de cemaati Katolikliğe geçmeye teşvik ediyordu. Bu nedenle patrik ve birçok papaz tutuklandı. Çalışmalarını Edirne'de sürdüren divandan bu konuya ilişkin art arda hükümler yazılıp gönderildi.

Ünlü tarihini yazmakta olan Naimâ Mustafa Efendi'nin, eserinin tamamlanan bölümlerini, bir adamıyla Edirne'ye gönderip Amcazâde Hüseyin Paşa'ya sunması bu sıradadır. Sadrazam, eseri beğenerek teşvik için Naimâ'ya bir kese akçe ihsanda bulunduğu gibi, İstanbul gümrüğünden de 120 akçe gündelik bağlattı.

Aynı günlerde İstanbul'da herkesi dehşete boğan bir cinayet konuşuluyordu. Kadırga Limanındaki Mehmed Paşa Tekkesi Şeyhi Manevî Efendi, herkesin saydığı, vaazlarına koşulan bir şeyhti. Nikâhına aldığı Yedikule dizdarının zengin dul karısı çok geçmeden öldü. Cenazesi mezara götürülürken ihbar üzerine tabutu açıldığında işkenceyle boğulduğu anlaşıldı. Tutuklanan şeyh de davası görülemeden öldü. 4 Eylül 1702'de Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa azledilerek yerine Daltaban Mustafa Paşa atandı. II. Mustafa'nın izniyle Silivri'deki çiftliğine yerleşen Hüseyin Paşa, 18 gün sonra, 22 Eylülde burada öldü. Cenazesi Saraçhane'deki türbesine gömüldü. Edirne ve İstanbul'daki mallarının müsadere edilmesine ferman çıktığından sayım ve soruşturmalar başlatıldı. Yakınları sıkıştırıldı, hatta zindana atılanlar oldu. Daltaban Mustafa Paşa da padişah üzerinde çok etkili olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yle geçinemediğinden 24 Ocak 1703'te görevden alınıp üç gün sonra da idam edildi. Sadarete Rami Mehmed Paşa getirildi.

23 Şubat 1703'te Kaymakam Çelebi Yusuf Paşa'dan, İstanbul'da durumun gergin olduğuna ilişkin ilk haber geldi. Yazıda, halkın, yönetim kadrolarının İstanbul'u boşaltmasından, Feyzullah Efendi'nin tam yetkiyle devletin bütün işlerini yürütmesinden, görev ve mansıpları kendi yakınlarına vermesinden yakındığı bildiriliyordu. Feyzullah Efendi, olası bir ayaklanmayı önlemek için damatlarından Köprülüzâde Abdullah Paşa'yı İstanbul kaymakamı, Seyyid Mahmud Efendi'yi de taht kadısı olarak İstanbul'a gönderdi.

Kantemiroğlu'nun anlattığına göre, II. Mustafa'nın başkenti terk etmesi ve Edirne'de oturması Feyzullah Efendi'nin isteğiydi. Bu durum, uzun zaman devam edince İstanbul yüzüstü kalmış ve sorunları giderek artmıştı. Buna karşılık Edirne kalkınıyordu. İstanbullular yoksullaşırken Edirneliler öylesine zengin ve kibirli olmuşlardı ki, İstanbul'dan küçümseyerek söz etmekteydiler. Feyzullah Efendi de henüz yeni yetme bir genç olan damadı Abdullah Paşa'yı İstanbul'a kaymakam atayarak başkenti önemsemediğini göstermişti. II. Mustafa, 8,5 yıl süren saltanatı boyunca ancak iki kez İstanbul'a gelmiş ve toplam sekiz ay kadar kalmıştı. Eski padişahların geleneklerine uymamış, başkente kalıcı bir eser de kazandırmamıştı, bu nedenlerle halk kendisini tanımıyor ve sempati duymuyordu.

Anadolu'da ayaklanmalar ve eşkıyalık, İstanbul'da ve taşrada hayat pahalılığı başlıca sorunlardı. Avrupa'dan mal getirilmesi ve başta savaş

araç gereçleri olmak üzere, İstanbul'dan mal çıkartılması yasaklandığından ticaret olanakları kısıtlanmıştı. Yeni vergiler de halkı ezmekteydi. Yerli çuha kullanımını sınırlandıran, gayrımüslimlerin kırmızı elbise ve sarı mest giymelerini yasaklayan, kadınların sokağa kalın yaşmak örtünerek çıkmalarını öngören Rami Mehmed Paşa bile kendisini sadrazamlığa getiren Feyzullah Efendi'nin baskısından yılgınlık göstermekte gecikmedi. II. Mustafa, sadrazamı, hocasının dediklerini aynen yapması için uyarıyor; Rami Mehmed Paşa'yı, Feyzullah Efendi'nin arabasının önünde sadrazam sıfatıyla yayan yürüttürüyordu.

Sonuçta beklenen oldu: Tarihe "Edirne Vak'ası," "Müftü Vak'ası," "Feyzullah Efendi Vak'ası" diye geçen korkunç ayaklanma, İstanbul'daki 200 cebecinin ulufelerini alamamalarıyla uç verdi. Kaymakam Abdullah Paşa'nın gevşekliğinden yararlanan cebeciler, sahipsiz denebilecek durumdaki İstanbul'a egemen olmakta gecikmediler. 15 Temmuz 1703'te Atmeydanı'nda yapılan gösteriye cebeciler, Yeniçeriler ve esnaf toplulukları katıldı. Padişahın İstanbul'a gelmesini; Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yle oğullarının ve yakınlarının da yargılanmak üzere başkente gönderilmelerini isteyen ayaklanmacıların arkasında Rami Mehmed Paşa vardı. Feyzullah Efendi, II. Mustafa'nın İstanbul'a gitmesine engel oldu. Çünkü İstanbul ulemasının, kendisine ve en üst ilmiye rütbelerini verdiği oğullarına diş bilediğini biliyordu. 18 Temmuzda ulemanın ve esnaf temsilcilerinin de katılımıyla Etmeydanı'nda bir toplantı daha yapıldı. 20 bini asker sınıflarından, kalanı halktan 50 bin kişi ayaklanmaya katıldı. Topkapı Sarayından sancak-ı şerif ve Hırka-i Saadet çıkartılarak aralarında ulemadan ve Ocaktan temsilcilerin de bulunduğu bir heyet, yazılan ariza ile Edirne'ye gönderildi. Bunlar, Feyzullah Efendi'nin Edirne'den sevk ettiği Bostancılar tarafından Eğridere'de tutuklandılar. Getirdikleri dilekçe de II. Mustafa'ya verilmeyerek yakıldı.

Bunun üzerine, örgütlenen mahşeri kalabalık 9 Ağustos günü Edirne'ye doğru harekete geçti. Yürüyüşü Kul Kethüdası Çalık Ahmed Ağa ile eski Nişancı Ahmed Paşa yönetmekteydiler. Rami Mehmed Paşa'nın girişimiyle II. Mustafa gerçi Feyzullah Efendi'yi azletti ama Silivri'ye varan ayaklanmacılar, padişahın tahttan indirilmesini kardeşi Ahmed'in cülûsunu kararlaştırıp bunun için fetva da alarak yürüyüşlerini sürdürdüler. Rami Mehmed Paşa'nın ikili oynadığı anlaşılınca, Sadaret Kaymakamı Kavanoz Ahmed Paşa'yı veziriazam ilan

ettiler. Edirne'de ise Kuran, kılıç, ekmek ve tuz üzerine ant edenlerden bir savunma ordusu oluşturulmaya çalışılıyordu. Vezir Hasan Paşa da serdar atandı. İki taraf Çorlu'da karşılaştı. Ama Hasan Paşa direniş göstermeden Havsa'ya çekildi. 19 Ağustos günü Havsa'ya gelen II. Mustafa, topladığı askerin kendisine destek vermeyeceğini anlayarak Edirne'ye döndü ve Rami Mehmed Paşa'yı azletti. Ertesi gün İstanbul'dan gelen âsi ordu, Tunca kıyısına inerek sarayı kuşattı. II. Mustafa, 22 Ağustos günü tahttan çekilerek, yerini kardeşi III. Ahmed'e bıraktı.

Yeni padişahın, Edirne Vak'asından sonra saray kadroları ve devlet erkânıyla İstanbul'a dönüşünde II. Mustafa ve şehzâdeleri de İstanbul'a getirilerek Topkapı Sarayı Kafes Kasrına kapatıldılar. Mustafa'nın kafes yaşamı dört ay sürdü. Ya aşırı üzüntüden ya bilinmeyen bir nedenden öldü. Yeni Cami Türbesinde babaannesi Hatice Turhan Sultan'ın yanına gömüldü.

Kızıl sakallı, kısa boyunlu, orta boylu ve heybetli olarak tanımlanan II. Mustafa'nın Levnî tarafından yapılmış bir minyatürü vardır. 1799'dan sonra, babası gibi, ava ve eğlenceye ilgi duymuş, edebiyatla uğraşmış ve İkbalî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Celî, nesih ve ve sülüs tarzında hatları olan bu padişahın bir merakı da okçuluktu. Kendi döneminin tarihini yazmakla görevlendirdiği Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, II. Mustafa'nın saltanatını *Nusretnâme* adlı eserinde anlatmıştır.

Hasekileri (Valide) Saliha, (Valide) Şehsuvar ile Hafize Hanım, Âlîcenab Başkadın, Afife, Hüsnüşah, Hatice, Hanife kadınlar ve Anna Sophia'dır. Şehzâdelerinden (I.) Mahmud ve (III.) Osman, uzun "kafes" yaşamlarından sonra padişah olmuşlar; 30 yıl kafes hapsi çekip 34 yaşında ölen (1733) Şehzâde Hasan dışındaki şehzâdeleri Ahmed (ö. 1704), Hüseyin (ö. 1700), Mehmed (ö. 1703), Murad (ö. 1703), Selim (ö. 1704) ve Ahmed (ö. 1704), babalarının sağlığında, kimileri de tahttan indirilişini ve ölümünü izleyen günlerde çocuk yaşlarda ölmüşlerdir. Ölümleri 1703-1704'te olanların gizemli Harem ortamında sessizce söndürüldükleri olasıdır. Kızlarından Ayşe Sultan (sırasıyla) Köprülü Numan, Tezkireci İbrahim ve Koca Mustafa; Emine Sultan, suri bir evlilikten sonra Çorlulu Ali, Receb, İbrahim, Abdullah; Safiye Sultan Maktûlzâde Ali, Mirza Mehmed, Kara Mustafa, Alaiyyeli Hacı Ebubekir; Emetullah Sultan, Sirke Osman paşalarla evlenmişler; Rukiyye, Fâtıma, Ümmügülsüm, Rukiyye, Zeyneb, Hatice ve Esma sultanlar küçük yaşlarda ölmüştür.

23

SULTAN III. AHMED

Hacıoğlupazarı [Dobruca], 31 Aralık 1673 -
İstanbul, 1 Temmuz 1736
Saltanatı: 22 Ağustos 1703 - 1 Ekim 1730

"Ahmed-i Sâlis," "Sultan Ahmed Han-ı Sâlis" olarak da bilinir. Şiirlerinde "Necib" mahlasını kullanmıştır. IV. Mehmed ile Rabia Gülnûş Emetullah'un oğludur. II. Mustafa'yla öz kardeşti. Kanuni Süleyman dahil, ilk on padişahtan sonra, İstanbul dışında doğan ilk padişahtır. Edirne Vak'asında Edirne'de tahta çıkmış, Patrona Halil Ayaklanmasında tahttan indirilmiştir. Padişahlığının 1718-1730 arasındaki dönemine sonraları Lâle Devri denilmiştir. Şair, hattat ve müzehhib olan III. Ahmed sanatkârları korumuş ve Neo-Klasik Osmanlı sanatının doğup gelişmesine hizmet etmiştir. Osmanoğullarının son dört kuşağındaki 13 padişahtan 11'inin atasıdır.

IV. Mehmed, av ya da sefer için Edirne'den ayrılışlarında kimi zaman hasekisi Rabia Gülnûş'u da yanına alıyordu. 1673'te çıktığı Lehistan seferi dönüşünde avlanmak için konakladığı Hacıoğlupazarı'na

bu hamile hasekisini de getirtmiş, Şehzâde Ahmed orada doğmuştu. İstanbul'da Beylerbeyi'ndeki İstavroz Sarayında 9 Ağustos 1679 günü düzenlenen "bed-i besmele" töreniyle derse başlayan Ahmed'e ilk dersleri, Şeyh-i Sultani Mehmed Efendi, ağabeyi II. Mustafa'nın da hocası olan Seyyid Feyzullah Efendi verdi. Hat hocaları Veliyeddin ve ünlü Hafız Osman efendilerdi. Din bilgileri ve yazı dışında müzik, edebiyat da öğrendi. 1687'de babası IV. Mehmed tahttan indirilince amcaları II. Süleyman ve II. Ahmed'in; ağabeyi II. Mustafa'nın saltanatları boyunca Edirne ve İstanbul'da 16 yıl kafes hayatı denen saray hapsinde kaldı. Cebecilerin 1703'te İstanbul'da başlattığı ayaklanma, "Edirne Vak'ası" denilen bir ihtilale dönüşünce tahtta kalamayacağını gören II. Mustafa, 22 Ağustos günü Ahmed'i, Edirne Sarayı Hasodası'na davet edip saltanattan çekildiğini bildirerek padişahlığını kutladı ve öğütler verdi. Hasoda'daki iç biattan sonra ertesi gün cülûs töreni yapıldı.

İlk cuma selamlığına Edirne Bayezid Camiinde çıkan III. Ahmed, Edirne'yi dolduran ihtilalcilerin isteklerine bir süre boyun eğdi. Ağriboz'a gitmesine izin vererek kurtarmaya çalıştığı hocası Feyzullah Efendi'yi ve oğlu Fethullah'ı yoldan döndüren Karakaş Mustafa ve Durcan Ahmed, hakaretler edip her ikisini çırılçıplak soyup Edirne'ye getirdiler. Baba oğul, mallarının yerini söylemeleri için üç gün boyunca işkenceye koşuldularsa da ağızlarından tek sözcük çıkmadı. İlmiye sınıfından oldukları için idamları olanaksızdı. O nedenle Feyzullah Efendi Kandiye, oğlu Fethullah da Alacahisar sancakbeyliğine –kâğıt üzerinde– atanarak ilmiye sınıfından çıkarıldılar. Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi idamlarına fetva verdi. 3 Eylül günü zindandan alınıp hammal beygirlerine bindirilerek Bit pazarına getirildiler. "Din ve devlete ihanet eden müftînin hâli budur!" diyen ayaklanmacılar, her ikisini yere yuvarlayıp öldürdüler. Ayaklarına sakallarına ipler bağlayıp önde kandiller, buhurdanlar taşıyan papazlar olduğu halde 300 Hıristiyana sürüklettiler. Başlarını mızrağa geçirip cesetlerini Tunca'ya attılar. Hocası Feyzullah Efendi'nin böylesine korkunç ve çirkin biçimde öldürülüşünü engelleyemeyen III. Ahmed, olayın ertesinde, İstanbul'a dönmek üzere ordugâha çıktı. 4 Eylül 1703'te, yaklaşık yarım yüzyıldır, Edirne'de süregelen saray ve saltanat düzenini kapayarak saray halkıyla birlikte İstanbul'a hareket etti. 14 Eylül günü Davudpaşa sahrasında konakladı. 16 Eylülde Eyüp Sultan

Türbesinde Hz. Muhammed'in kılıcını kuşandı ve coşkulu bir törenle Edirnekapısı'ndan kente girip doğruca Topkapı Sarayına gitti.

Uzun zamandan beri denetim dışı kalmış olan İstanbul huzurlu ve güvenlikli bir ortam değildi. Karışıklıklar, tutuklama ve idamlar sürdüğü gibi, hırsızlık ve soygun olayları da yaygındı. İstanbul'a geldiği günlerde defter çalığı iki bin dolayında Yeniçerinin Ocağa dönme isteklerini geri çeviren III. Ahmed, bunların elebaşılarını idam ettirdi. Bu kez Bostancılar, saray bahçelerinde eylem başlattı. Padişah kesin hükümler içeren bir hatt-ı hümayunla bunların tümünü Yeniçeri sınıfına geçirtti. Uymayanları cezalandıracağını duyurdu. Eylemci elebaşılarıyla Yeniçeri ağası idam, İstanbul kadısı sürgün edildi. Kavanoz Ahmed Paşa'yı da azleden padişah, 16 Kasım 1703'te Damad/Enişte Hasan Paşa'yı sadrazamlığa, Kara Halil Efendi'yi de İstanbul kadılığına atadı. Onca sert önlemlere karşın yönetime ancak 1704 yılının ilk aylarında egemen olabildi. Piyasadaki züyuf (düşük ayarlı) akçeleri toplatıp yeni çil akçeler darbettirdi. Askerin ve halkın moralini yükseltmek düşüncesiyle Okmeydanı'nda atış müsabakaları düzenlenirken Tersane-i Âmirede de yeni bir savaş gemisi denize indirildi. Kısa aralıklarla üç sadrazam denedi. Hasan Paşa'nın yerine 24 Eylül 1704'te Kalaylıkoz Ahmed Paşa'yı, 25 Aralık 1704'te Baltacı Mehmed Paşa'yı atadı. İlk çocuğu Fatma Sultan'ın 22 Eylül 1704'teki doğumu için şenlikler yapıldı ve esnaf kolları Alay Köşkü önünde gösteriler düzenledi.

1705'te, Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa, İstanbul'daki Kubbe Veziri Hüseyin Paşa'yı azlettirmek için zorbalara bayrak açtırtıp düzmece bir eylem yaptırdı. Bayezid Camiindeki bu eylem sonucunda Hüseyin Paşa sürgüne gönderilirken yirmi kişi de idam edildi. Baltacı Mehmed Paşa'nın yerine 3 Mayıs 1706'da Çorlulu Ali Paşa sadrazam oldu. 1706-1707 yıllarında gelen elçilerden İran ve Avusturya elçilerinin alay göstermeleri çok görkemliydi. 1707'de Eyüplü Dîv Ali Ağa önderliğindeki yobazların, padişahı tahttan indirmeye yönelik komplosu ortaya çıkartıldı. Softaların Bab-ı Hümayun önünde boyunları vuruldu.

Saltanatını güvenceye almayı, İstanbul'u baskı gruplarından kurtarmayı amaçlayan padişah, dış siyasette de barıştan yanaydı. 1708 yazını Karaağaç Bahçesinde geçirirken çiçek hastalığına yakalandı. 8 Kasım 1708'de Üsküdar İskele Meydanında Valide Sultan Camii-

nin temeli atıldı. Aynı gece Hocapaşa'da yangın çıktı. Yahudi şekerci dükkânları, Mahmudpaşa Çarşısı, Cağaloğlu Sarayı, Daye Hatun Camii, Rüstem Paşa Medresesi çevresi, İplikçiler bodrumu, bin dolayında da ev yandı. 30 Kasım günü, Akdeniz'den gelen cephane yüklü bir kalyon tersane önünde infilak etti. İçindekilerle beraber, Haliç'te balık tutanlardan, kayıkçılardan, kıyıdakilerden dört yüz kişi öldü. Tersane Bahçesindeki köşkler harap oldu. O gün "baklava alayı" vardı. Saraydan baklava tepsileriyle dönmekte olan Yeniçeriler, olayı fırsat bilip çarşı pazar içlerinde yağmaya daldılar.

1709'da, III. Ahmed'in henüz beş yaşındaki kızı Fâtıma Sultan'la Silahdar Ali Paşa'nın "surî" (göstermelik) düğünleri yapıldı. On beş gün süren bu muhteşem düğünün hazırlıkları sırasında Edirnekapı-Otakçılar-Eyüp güzergâhındaki birçok ev; gelin alayının, hasbahçeden alınan gümüşten iki büyük "nahıl"ın ve gümüş gelin arabasının geçebilmesi için kamulaştırılıp yıkıldı. İstanbul'a gelen İsveç elçisini Arzodası'nda kabul eden III. Ahmed, Bender'de oturan sığınmacı İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın korunması için, İstanbul'dan 1000 sipahi, 1000 silahdar serdengeçtisi, 1500 kıdemli sipahi gönderdi. Özbek, Rus, Venedik, Kalmuk elçilerini kabul etti. 1710'da, Sarayburnu surları üstüne yaptırılan ve Top Kapusu Sahilsarayı olarak bilinen yeni ahşap Harem dairesine yerleşen III. Ahmed, kimi gerçekleri kendisinden saklayan, Rusya'nın kuvvet toplamasına, çarın sınır boyunca yığınak yaptırıp Özi Irmağının beri yakasını işgal etmesine olanak veren Çorlulu Ali Paşa'yı 16 Haziranda sadrazamlıktan uzaklaştırdı. Köprülü Numan Paşa'nın iki aylık sadaretinden sonra Baltacı Mehmed Paşa'yı 18 Ağustos 1710'da ikinci kez bu makama atadı. Numan Paşa'nın azline neden, askerin ulufesi için iç hazine'den para istemesi ve "Köprülü'nün torunu sadrazam olmuş, varalım Dersaadet'e gidelim!" diyen ayağı çarıklı Anadolu ve Rumeli Türklerinin İstanbul sokaklarını doldurup ayaklanma çıkarmalarından, ekmek kıtlığı olacağından ve soygundan korkulmasıydı.

O yıl içinde Kırım Hanı Devlet Giray da başkente geldi. III. Ahmed'i ikna ederek divandan Rusya'ya savaş açılması kararı çıkarttırdı. Bütün kış savaş hazırlıkları yapıldıktan sonra 19 Şubat 1711'de Topkapı Sarayının tören kapısı olan Bab-ı Hümayuna tuğlar asıldı. Padişah'tan sancak-ı şerifi teslim alan ve kavuğuna sorguç iliştirilen Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa, padişahla birlikte

Davudpaşa sahrasına giderek oradan Edirne'ye hareket etti. Donanma da Karadeniz'e çıktı. İbadete açılan Üsküdar Valide Sultan Camiini, Rabia Gülnûş Sultan'ın ziyaret etmesi için, yol üzerindeki bütün evler boşaltılarak sokak başlarına perdeler asıldı.

Prut'taki başarısına ve 23 Temmuz 1711'de Prut barışının imzalanmasına karşın, aleyhinde dinlediklerinin etkisinde kalarak Baltacı Mehmed Paşa'yı görevden alan padişah, 20 Kasım 1711'de Gürcü Ağa Yusuf Paşa'yı sadrazam yaptı. Bir yıl sonra 12 Kasım 1712'de Süleyman Paşa bu göreve geldi. Rusya'yla yeni bir savaş olasılığı doğunca İstanbul'daki Rus elçi heyeti tutuklandı. Çelebi Mehmed Paşa'yı İstanbul kaymakamı atayan III. Ahmed Edirne'ye gitti. Balıkçılıktan vezirliğe yükseltilen Kel Deli İbrahim Hoca'nın (Paşa) Edirne'de sadrazamlığa getirilişi 6 Nisan 1713'tedir. Bu adamın, kokuşmuş gemici fesine sarılı burma sarığı çıkartılıp başına vezir kavuğu konulduğunda odaya yayılan pis koku, amber tütsüsüyle bastırılmıştı. Sokak ortasında kadınlara laf atan bu garip sadrazam yirmi gün sonra idam edildi. Damad Silahdar (Şehit) Ali Paşa sadrazam oldu. Ruslarla Edirne Antlaşması imzalandıktan sonra III. Ahmed İstanbul'a döndü.

1714'te, Gümrük (Eminönü) İskelesine yanaşık duran bir Mısır kalyonu ateş alıp yandı ve iki yüz kişi öldü. 1714'te Galata Sarayının onarımı gündeme geldi. Yaklaşık kırk yıldır kullanılmayan ve bir Bostancı bölüğü kışlası olan bu sarayın kethüda odasıyla orta odası dışındaki bölümleri ve camii yıkılmış bulunuyordu. Aynı günlerde, Eflâk'ta krallığını duyuran Voyvoda Konstantin, tenkiline görevlendirilen Koca Mustafa Ağa'nın cesur bir girişimiyle tutuklanıp İstanbul'a getirildi. Yalı Köşkünde, padişahın huzurunda dört oğlu ve başboyarıyla birlikte boyunları vuruldu. (Bu olay, Ömer Seyfettin'in "Topuz" adlı öyküsüne konu olmuştur.) 17 Ocak 1715'te Galata Sarayı, yapım ve onarımı tamamlanarak törenle hizmete girdi.

III. Ahmed, Sadrazam Ali Paşa'yı Mora seferine uğurlamak üzere ilkbaharda Davudpaşa ordugâhına geçip buradan Edirne'ye hareket etti. 2 Temmuz 1715'te Beyazıt Okçular Kapısında çıkan yangında Kâğıtçılar Çarşısı, Darphane, Hekim Çelebi Tekkesi, Laleli Çeşme, Aksaray, Kızılmusluk, Cellat Çeşmesi, Langa bostanları, Yenikapı ve Kumkapı semtleri yandı. Sayımda 1200 kişinin öldüğü, on bin evin, iki bin dükkânın birçok cami ve mescidin yandığı saptandı.

1715 yazında Ali Paşa'nın, Korint, Anapoli, Modon, Koron, Navarin kalelerini fethederek Mora seferini zaferle sonuçlandırması nedeniyle Edirne'de ve İstanbul'da yedi gün yedi gece şenlik ve donanma yapıldı. Fakat Mora zaferi, Venedik'in bağlaşığı Avusturya'nın savaş açmasına neden oldu. 5 Kasım 1715'te Edirne'de ölen Valide Gülnûş Sultan'ın cenazesi İstanbul'a gönderildi.

Haliç'i donduracak kadar şiddetli 1716 kışı, Nevruza dek sürdü. Sadrazam Ali Paşa sefer hazırlıkları devam ederken, İstanbul'un en eski yapılarından olan Kurşunlu Mahzen'in bir köşesine, III. Ahmed'e hediye etmek üzere yeni bir köşk yaptırdı. Kışı Edirne'de geçiren padişah, ilkbaharda İstanbul'a döndükten bir süre sonra Sirke Osman Paşa'ya kent güvenliğiyle ilgili buyruklar verip, orduyla Edirne'ye gidip Ali Paşa'yı Avusturya seferine uğurladı. 6 Ağustos 1716'da Başvekil Prens François Eugene de Savoie'nın kumadasındaki Avusturya ordusu karşısında Osmanlı ordusu Peterwardein Muharebesinde bozguna uğradı; Ali Paşa da şehit oldu. Temeşvar kalesinin yitirilişiyle başlayan çözülme, dağınık ve disiplinsiz birliklerin Belgrad'a çekilmesiyle kısa bir süre durdu. Yenilgi Edirne'de ve İstanbul'da paniğe neden oldu. 22 Ağustos 1716'da atanan yeni Sadrazam Halil Paşa, olası bir savaş için mühimmat ve levazım hazırlama çalışmalarını hızlandırsa da, 1717'deki savaşlar hezimetin boyutunu daha da büyüttü. Belgrad'ın düşmesinin ardından, Niş'e kadar olan bölgenin Müslüman ve Türk halkı, aç ve çıplak, Edirne ve İstanbul yollarına döküldü. III. Ahmed Sofya'da olmasına karşın hiçbir önlem alınamadı. Sadrazam Halil Paşa'nın yerine 26 Ağustos 1717'de Nişancı Mehmed Paşa getirildi. Ordunun Edirne'de toparlanabilen birliklerine, yerlerine dönüş izni verildi. III. Ahmed, Macar sığınmacılarla Edirne'ye gelen Erdel Kralı II. Rakoczi Ferenc'i kabul etti. Avusturya cephesinde, Bosna ve Vidin'de elde edilen başarılardan ve 22 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşmasının imzalanmasından sonra padişah ve yeni sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, İstanbul'a dönüş hazırlıklarını sürdürürken İstanbul'da yangın çıktı. Unkapanı, Azapkapı, Zeyrek, Fatih, Saraçhane, Horhor, Etmeydanı, Molla Güranî, Altımermer, Ayazma Kapısı, Kantarcılar, Vefa, Vezneciler, Eski Odalar, Acemioğlanlar Kışlası, Çukur Çeşme, Langa, Davudpaşa semtleri kül oldu. Padişahın İstanbul'a dönüşü bir süre ertelendi. Kent içinde gerekli düzenlemeler ve temizlikler yapıldık-

tan sonra 20 Ekim 1718'de III. Ahmed büyük bir alayla başkente döndü. 1730'daki Patrona Ayaklanmasına kadar sürecek olan Lâle Devri bu dönüşle başladı.

Hanedanın yaklaşık elli yıl süren Edirne Sarayında ikâmeti ardından, 1703'te İstanbul Sarayına dönüşünden, Rusya ile Prut (1712), Avusturya ile Pasarofça (1718) antlaşmalarının imzalanmasından sonra yakalanan bu kısa barış evresinde III. Ahmed'le, damadı sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, dönemin yaygın inanç akımı Gülşeniliğin de etkisiyle zevk ve eğlence siyasetine yöneldiler. Başta Nedim, şairler gülüp eğlenmeyi, dünyadan kâm almayı teşvik eden gazeller yazdılar. Padişah ve devlet erkânı her gün bir ziyafete, yazın lâle ve çırağan, kışın helva sohbetlerine davet edilirken İstanbul halkı da mesirelerde eğlenmedeydi. Zengin donanımlı iç mekânlarda yapılan "helva sohbetleri"nde belki tatlı da yeniyordu ama asıl söyleşiler, gece eğlenceleri yapıldığı için bu ad verilmişti.

Yeni dönemin ilk renkli olayı, 15 Nisan 1719'da İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'e Kâğıthane'de verdiği ziyafet oldu. Bunu, 24 Mayıs 1719'da, Lâle Devri eğlencelerinin en görkemlilerinden olan, yine Sadrazam İbrahim Paşa'nın düzenlettiği ziyafetleri, cirit gösterilerini, at koşularını ve pehlivan güreşlerini kapsayan Kâğıthane şenliği izledi. Ancak bu şenlik, 14 Mayıs 1719'daki üç dakika süren büyük depremden hemen sonraya rastladığından buruk geçti. Depremde İstanbul surları yer yer yıkılırken, İzmit'te 4000 kişi ölmüş, Yalova yerle bir olmuştu. Deprem sonrasında İstanbul'da imar çalışmaları başlatıldı. Bu çalışmaların kültürel yönünü ya da ağırlığını günümüze kadar yansıtan en anlamlı öğe, yine o yıl yapılan Topkapı Sarayı Enderun Kütüphanesidir. Sultan Ahmed-i Sâlis Kütüphanesi olarak da bilinen ve mimarisiyle olduğu kadar içerdiği çok değerli yazma eserlerle de bir yüz aklığı olan bu kurumun yaşaması için zengin bir de vakıf kuruldu.

III. Ahmed, sürümdeki paraların paritesini düzene koymak üzere bir ferman yayınladı. 80 akçe olan Osmanlı zolotasıyla 90 akçe olan Leh (Polonya) zolotası arasındaki fark giderilerek Cedid İstanbul zolotası 90, Leh zolotası ise 88 akçe oldu. 1720 yılı ilkbaharı da yine kır eğlenceleri ve şölenlerle renklendirildi. Bunlara "lâlezar seyranı" deniyordu. 26 Nisan 1720'de İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'i Harem halkıyla birlikte Çırağan Sarayına davet etmesi, günlerce ağırlaması,

padişah ailesinin onuruna türlü eğlenceler ve gösteriler sergiletmesi; "nev-bahar" ya da "lâle" eğlenceleri ertesi yıllarda gelenekleştiği gibi, "eyyam-ı sayf" denilen yaz günlerinde de kıyı ve deniz safaları, "şita" (kış) geldiğinde de bazen bir ay süren şiir, edebiyat ve müzik ağırlıklı "helva sohbetleri" yapılmaya başlandı. Lâle Devrinin başlıca özelliği olan eğlenceler, giderek dört mevsime yayılıp halk katmanlarınca da benimsenedursun, bir yandan da Boğaziçi'nin iki yakasındaki koylara yalılar, kırlara zarif köşkler yapılıyor; bahçelerin en güzel köşeleri birbiriyle yarışan "lâlezar"lara dönüştürülüyor; korular bakımlı birer park haline getiriliyordu.

Köhne mahallelerin yenilenmesi, çarşıların temizlenmesi, akmayan çeşmelerin, harap yapıların onarımı, surların restorasyonu, yeni bendler, meydan çeşmeleri, selsebiller, yapay çağlayanlar, cetveller, havuzlar yapılarak İstanbul'a özgü su mimarisinin doruğa ulaşması bu yıllardadır. Kent ölçeğindeki imar çalışmalarına zenginler ve devlet ricâli, hatta ulema kesimi de katıldı. Bebek koyunda ve sırtlarında "Hümayunâbâd" adıyla yeni bir Boğaz köyü kuruldu. "Hümayunâbâd" projesinin gündeme gelişi, buraya yapılan yalılar ve köşkler *Küçükçelebizâde Tarihi*'nde anlatılmıştır. Yeni imar uygulamalarında, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten getirdiği XIV. ve XV. Louis üsluplarında park, bahçe, köşk ve saray krokileri esin kaynağı olmuş; Avrupa'dan, İran'dan gelen mimarlar ve ustalar, İstanbul'un klasik yapı üsluplarıyla Versailles üslubunu ve İsfahan tarzını buluşturan sentezler ortaya koymuşlardır.

3 Haziran 1720'de İbrahim Paşa'nın Şehzâdebaşı'nda yaptırdığı külliye törenle hizmete girdi. Dönemin, yankıları unutulmayan en görkemli şenlikleri, o yıl 13 Eylül günü Okmeydanı'nda başlayan ve günlerce süren III. Ahmed'in şehzâdelerinin sünnet düğünü oldu. Geleneksel saray eğlenceleri, şölen ve gösteriler, Haliç'teki ateş oyunları, esnaf geçitleri bu muhteşem düğünden, Seyyid Vehbi ile Levnî'nin ortak yapıtı olan *Sûr-nâme*'ye yansımıştır. 1721'e gelindiğinde giderek yükselen fiyatlar ve enflasyon başlıca sorundu. Bunun nedeniyse başkentte ve eyaletlerde fiyatların denetlenememesi, narh uygulamalarındaki yolsuzluklardı. Diğer bir yolsuzluk olgusu, Anadolu'dan izinsiz olarak başkente gelerek kenar semtlerde kaçak üretim yapanlarla kaçak yapılaşmaydı. III. Ahmed'in bir fermanıyla bütün kaçak çalışanlar vergi yükümlüsü kılınırken en az 10 yıldan

beri İstanbul'da oturmayanların memleketlerine dönmeleri öngörüldü. O yıl, Lâle Devrinin en dikkate değer girişimi olan Eyüp, Alibeyköyü, Kâğıthane bölgesi imar çalışmaları başlatıldı. İstanbul genelinde de harap camiler onarıma alındı. 8 Temmuz 1721'de, yine bir Lâle Devri yeniliği olarak Gerçek Davud Ağa ve tulumbacı ekibi, ilk kez tulumba kullanarak Küçükmustafapaşa Çarşısında çıkan yangını söndürdü.

III. Ahmed, 1723 Ramazanında geceleri cami minarelerinde mahya yakılması için bir ferman yayınladı. 1725'te Hint gezginlerinin getirdikleri esrarın satışı yasaklanırken, yine o yıl İstanbul'un susuzluk sorununun çözümü için Belgrad su havzasında yeni bir bend inşa edildi. Tekfur Sarayı denen Bizans yapısının kârhane-i kâşi (çini fabrikası) işlevine kavuşturulması, surların onarılması, Topkapı Sarayını kuşatan sur-ı sultanî içindeki yeni Darphane-i Âmirenin yapılması, para basımı ve sürümü işlerinin düzene kavuşturulması da bu yıllardadır.

Diğer yandan, para operasyonu ve açılan İran seferi nedeniyle başkent halkından da vergi alınmak istenmesi, buna karşılık daha çok Lâle Devrine özgü lüks yaşam ve sık sık düzenlenen Kâğıthane eğlenceleri, çırağan âlemleri, helva sohbetleri, medrese ve tarikat çevrelerinin tepkisine neden olmaktaydı. Venedik Balyosu Françesko Gritti'nin 1726'da hükümetine gönderdiği raporlarda halkın, parasızlık, işsizlik ve pahalılıktan yakındığını, III. Ahmed'in ve damadı Sadrazam Nevşehirli'nin yönetimlerini onaylamadıklarını belirtmesi ilginçtir. Anadolu'nun ekonomik durumu ise büsbütün çökmüştü. İş umuduyla ve kaçak yollardan İstanbul'a gidenlerse ilk kıpırtıda derhal harekete geçmeye hazırdı. Önceki dönemlerde sarayların yüksek duvarlarının gerisinde, halkın gözlemleyemediği ama hayal ettiği bir yaşam söz konusuyken bu yeni dönemde saray yaşamının sahneleri âdeta halka sergileniyor ve doğal olarak tepki çekiyordu. Dahası Sadâbâd kasırları yapılırken işçilerin her türlü rezaletine, Yahudi kadınlarla düşüp kalkmalarına göz yumulmuştu. Halk, sadrazamın, Zülâlî Hasan Efendi'nin fingirdek hanımıyla aşkını, Kâğıthane safalarında, hoşuna giden kadınların yaşmağı arasından göğüslerine "Zer-i mahbub" altınları bırakışını konuşuyordu.

1727'de İran'la imzalanan Hemedan Antlaşması sonrasında parasal sıkıntıları önleyici çareler arandıysa da köklü bir çözüm buluna-

madı. O yıl Üsküdar'da Hendesehane adıyla ve Avrupa metotlarına göre açılan askeri teknik okul, Yeniçerilerin sert tepkisi ve yakaladıkları Hendesehane talebelerini öldürmeleri üzerine kapatıldı. Değerli yazma kitapların ülke dışına çıkartılmasının yasaklanması ve devlet matbaasının açılması da (1728) bu sıradadır. İlk devlet matbaasının kuruluşu, her ne kadar, babası Paris'te elçiyken oradaki basımevlerini inceleyen Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendi'nin İbrahim Müteferrika'yla çabalarının sonucuydu. Matbaanın yararlarını açıklamak üzere İbrahim Müteferika'nın kaleme aldığı *Vesiletü't-Tıbaa* adlı risaleyi okuyan padişah ve sadrazamın olumlu yaklaşımları, Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin de sözlük, tarih, felsefe içerikli kitapların matbaada basılabileceğine ilişkin fetva vermesi sonucu Müteferrika'nın Sultanselim'deki evinde ilk devlet matbaası açıldı.

Saltanatının son iki yılı, giderek ağırlaşan ekonomik ve siyasal bunalımlarla geçen III. Ahmed, İstanbul'daki ahlaksal bozulmayı önlemek için İran'dan oğlan ve kız köle getirilip satılmasını yasakladı. Ama halk bu tür önlemlerden çok, Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın kendi yakınlarını önemli görevlere getirmesi ve bunların, sefahat denecek düzeyde lükse ve eğlenceye düşkün olmalarından rahatsızdı. Buna, İran hükümdarı Nadir Şah'ın Osmanlı topraklarının doğu bölgelerini işgal etmesi karşısında padişahla sadrazamın sefere çıkacaklarını ilan ederek Üsküdar'da ordugâh kurdurup aylarca oyalanmaları, sonra da seferden caymaları eklenince halkın kızgınlığı büsbütün arttı. Venedik Balyosu Daniel Dolfin'in, 1729'daki bir raporunda Üsküdar'daki saray inşaatının denetiminden dönen İbrahim Paşa'ya, yolunu kesenlerin sundukları dilekçeler üzerine ertesi günlerde dükkânlara bolca mal ve zahire verildiğini, cami önlerinde parasız ekmek dağıtıldığını açıklaması ilginçtir. Fransız Elçisi Villeneuve de son yıllarda İbrahim Paşa'nın daha gergin ve kararsız olduğunu kendisiyle bir kez olsun görüşme olanağı bulamadığını, kentte sık sık kıtlıklar yaşandığını, işsizliğin arttığını, daha kötüsü, sadrazamın yaşama tarzına duyulan nefretin giderek kabardığını hükümetine gönderdiği raporda belirtmiştir.

Bütün bu olumsuzluklar sonunda tarihlere Patrona Halil Ayaklanması olarak geçen büyük tepki doğdu. 28 Eylül 1730'da başlayan ayaklanma üç gün sürdü. Tarihçi Şemdanizâde'ye göre, ayaklanmanın baş sorumlusu "mirasyedi meşreb, gece ve gündüz zevk ü sürûr

icad idüb halkı aldadacak şey lâzımdır deyü bayramlarda meydanlara dolaplar, beşikler, atlıkarıncalar, salıncaklar kurdurub erkeklerle kadınları karışık salıncağa bindiren, salıncağa binüb inerken hubbaz yiğitlere kadınları kucaklattıran, hoş-sedâ ile şarkılar söylettiren İbrahim Paşa" idi. Tarihçi Râşid ve İsmail Âsım efendiler de tepkinin ve öfkelerin korkunç bir ayaklanmaya dönüşmesinde, geceli gündüzlü ziyafetlerin, çırağan eğlencelerinin, sefere çıkmak istemeyen padişahla sadrazamın Davudpaşa Sarayı bahçelerine gidip bülbül dinlemelerinin rolü olduğunu yazarlar. Ayaklanmayı perde gerisinden kışkırtanlar, İbrahim Paşa'nın karşıtlarıydı. Elebaşı Horpeşteli Arnavut Halil, levendlik, Rumeli'de Yeniçerilik yapmış, hemşehrileri arasında "Patrona" (koramiral) lakabıyla ünlenmişti. İstanbul'da esnaflık yapıyor; meyhanelerde ayakdaşlarıyla içiyordu. Kendisini ayaklanma elebaşılığına itenlerin telkini uyarınca 1730 yılı Ağustosunda kadrosunu oluşturdu. İlk isyan toplantısını da 25 Eylül günü, Mevlid alayı sırasında yaptı. Muslu Beşe'yi, Emir Ali'yi yardımcı seçti. Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Muslu, Kutucu Hacı vd de kolbaşıları oldular.

Zorbalar 28 Eylül perşembe günü üç koldan bayrak açıp şeriat için herkesi bayrak altına çağırdılar. Kapalıçarşı'ya girip dükkânları kapattırdılar; çarşı girişlerini tuttular. Bir anda büyüyen kalabalık, Etmeydanı'na yürüdü. Bir grup da Üsküdar'a geçti. Duruma müdahale etmek isteyen Yeniçeri ağası korkup saklandı. Padişah ve sadrazam, Üsküdar'da idiler. İstanbul kaymakamı gidip gelişmeleri anlattı. Devlet adamları, ulema, Üsküdar'a çağrıldı. Topkapı Sarayından da sancak-ı şerif getirtildi. Gece, padişah ve devlet erkânı Topkapı'ya geçip önlemler aldılar. Beri tarafta kazan kaldıran Yeniçeriler ve Acemioğlanlar da ayaklanmacılara katılmışlardı. 29 Eylül günü İstanbul'un denetimini ellerine geçiren âsiler, Patrona'nın buyruğu gereği, yağmalar, baskınlar düzenleyip birçok kişiyi öldürdüler. Amaçları herkesi korkutup sindirmekti. Etmeydanı'na getirttikleri müderrislerden de istedikleri fetvaları aldılar. Tomruk ve zindanlardaki mahkûmları salıverdiler. Bunlar da "Şeriat isteriz!" diyen gözü dönmüş kalabalıklara katıldılar. Çingeneler, göçebeler de dalga dalga Patrona kıyamcılarına ayak uydurdu. Patrona, Müderris İbrahim'i kadı, eski yoldaşlarından Nişli Kel Mehmed'i Yeniçeri ağası, Urlu

Murteza'yı sekbanbaşı atadı. Saraydan gelen aracıya 37 kişilik bir liste verip tümünün kellelerini istedi.

Durumun korkunçluğunu fark eden III. Ahmed, sancak-ı şerifin çıkartılmasını, Müslümanların sancak altına çağırılmalarını emretti. Pek az kişi bu buyruğa uyduysa da onları da Patrona'nın devriyeleri dağıttı. Kaptanıderyalığa atanan Abdi Paşa, Patrona'yla görüşüp uzlaşma yolları aradı ama başarılı olamadı.

30 Eylül günü sarayda yapılan toplantıda, Zülâlî Hasan Efendi, padişaha, önce İbrahim Paşa'yı idam ettirmesini önerdi. Akşama doğru, İbrahim Paşa ile damatları Mustafa ve Mehmed paşalar tutuklanıp ulemanın fetvası üzerine Kapıarası'nda boğuldular. 1 Ekim sabahı cesetleri öküz arabalarına konulup saraydan çıkartıldı. Ayaklanmacılar cesetleri akla hayale gelmez hakaretlerle İstanbul sokaklarında sürüklediler. Sonra, "Meğer bu, İbrahim değilmiş!" deyip bir daha saraya yürüdüler. Alay Köşkü önünde toplandılar. Padişah pencereden görünüp, "ol değilse yarın asıl kendün verelüm!" dedi. Sözde padişah adına uzlaşmak için âsilerle görüşmeye giden Zülâlî Hasan Efendi ve İspirzâde, zorbalarla III. Ahmed'in tahttan indirilmesi konusunda anlaşıp saraya döndüler. Padişah, gece yarısı yeğeni Şehzâde Mahmud'u Hırka-i Saadet dairesine getirtip tahttan çekildiğini bildirerek, hükümdarlığını kutladı ve kendi dairesine çekildi.

Oğullarıyla birlikte, sarayın Kafes Kasrında göz hapsine alınan Ahmed, altı yıl daha yaşadı ve 24 Haziran 1736'da öldü. İstanbul'da Bahçekapı'da babaannesi Hatice Turhan Sultan'ın türbesine gömüldü.

III. Ahmed'in 27 yıllık saltanatının ilk evresinde önemli bir başarısından söz edilemez. Buna karşılık 1718'i izleyen 12 yıl, özellikle İstanbul için bir aydınlanma ve açılış dönemi olmuştur. Bu padişah payitahtı kendi yaşam anlayışına uygun bir ortama dönüştürmeyi istemiş; İstanbul, tarihinin kapsamlı imar çalışmalarından birine bu evrede tanık olmuştur. Haliç kıyılarının, Kâğıthane vadisinin imarı, Boğaziçi'nin geniş çapta iskâna açılışı III. Ahmed döneminde gerçekleşmiştir. Örneğin Bebek semtinin, 1725'te, Hümayunâbâd Kasrı ile cami, mektep, hamam, çeşme, değirmen ve küçük bir çarşı yapılarak kurulduğunu, kıyıdaki Hasan Halife (Bebek) bağçesinden Kayalar köyüne kadar miri arazilerin parsellenerek zenginlere satıldığını yazan Vakanüvis Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, Bebek'in, öteki Boğa-

ziçi köyleri gibi, yalılar, kasır ve köşkler yapılarak "bâis-i cem'iyyet ve rağbet" olduğunu; kıyıda padişah için bir "Kasr-ı Havernak-nazîr (Bebek, Hümayun-âbâd kasrı) binâ ve icâd ve bir câmi-i şerif ve iktizâsı olan dekakin (dükkânlar) ve germ-âbe-i lâtif (hamam)" yapıldığını, hazinece satılan kıyıdaki ve yamaçtaki arsaların zenginlerce âdeta kapışılıp birbirinden güzel yalı ve konakların birkaç ay içinde inşa edilmesiyle yeni bir "mamûre"nin doğduğunu, bu zengin muhitine "Hümayunâbâd" denildiğini açıklamaktadır.

Aynı zamanda bir su tutkunu olan III. Ahmed, su bendleri, çeşme, sebil ve park çağlayanları da yaptırmıştır. Biri Topkapı Sarayı içinde olmak üzere üç kütüphane tesis eden ve döneminin ünlü hattatlarından olan III. Ahmed, celî sülüs ve ta'lik yazılarda üstattı. Bazı levha ve kitabeleri günümüze ulaşmıştır. Üsküdar Yeni Camiindeki levhalarıyla Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet dairesi kapısındaki "Besmele"si bunlardandır.

Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayunu önünde ve Üsküdar İskele Meydanında yaptırdığı iki anıt çeşme Türk su mimarisinin şaheserleridir. Özellikle Sultanahmet Sebil Çeşmesi, antik çağdan beri yapılagelen anıt çeşmelerin özgün ve klasik örneği olarak, III. Ahmed'in adıyla anılır. Celî sülüs kitabeleri padişahın kendi eseridir. Müziği, harem yaşamını, eğlenceyi seven III. Ahmed, yazar ve şairdide. Şiirlerinde "Necîb" ve "Ahmed Han" mahlaslarını kullanmış, Nâbî, Nedim, Seyid Vehbi gibi büyük şairleri korumuştu.

Adları bilinen 23 kadını; Emetullah, Hace Ayşe Behrî, Mihrî, Mihrişah, Hatem, Muslî, Şermî Rabia, Rukiyye, Fâtıma Hümâşah, Gülşen, Hürrem, Meylî, Hatice, Nazife, Nejat, Sâdık, Hüsnüşah, Şahin, Ümmügülsüm, Zeyneb, Hanife kadınlar ve Şayeste Hanım'dır. Kuşkusuz, bir dizi de gözdesi vardı. Çocuklarının kesin sayısı bilinmemekle birlikte adları saptanan 22 şehzâdesinden (III.) Mustafa ve (I.) Abdülhamid padişah olmuşlardır. Numan (ö. 1764), Bayezid (ö. 1771), Mahmud (ö. 1756), Mehmed (ö. 1756), Süleyman (ö. 1742), gençlik çağlarını geçirdikleri kafes hapsinde ölen şehzâdeleridir. Mehmed (ö. 1706), Selim (ö. 1708), Mehmed (ö. 1708), Abdülmelik (ö. 1711), Abdülmecid (1710), Mehmed (ö. 1713), Ali (ö. 1706), İsa (ö. 1709), Mehmed (ö. 1706), Mehmed (ö. 1713), Murad (1707), İbrahim (ö. 1721), Seyfeddin (ö. 1732), Abdullah (ö. 1719), Hasan (ö. ?) ise çocukken ölenlerdir. Osmanoğullarının sonraki kuşakları, oğlu

I. Abdülhamid'den yürümüştür. III. Ahmed'in 35 kızından yetişkinleri olan; Fâtıma Sultan Nevşehirli İbrahim; Ümmügülsüm Sultan, İbrahim Paşanın yeğeni Genç Ali; Hatice Sultan, Kaptanı Derya Ahmed; Atike Sultan, Nevşehirli'nin oğlu Genç Mehmed; Saliha Sultan (sırasıyla) Sarı Mustafa, Güleç Ali, Koca Ragıb, Turşu Mehmed; Ayşe Sultan, (sırasıyla) Silahdar Mehmed, Ratıb Ahmed, Tırhala Valisi Mehmed; Zeyneb Sultan, Küçük Mustafa, (sonra) Melek Mehmed; Esma Sultan, Yakub, (sonra) Muhsinzâde Mehmed; Zübeyde Sultan, Karaalizâde Süleyman (sonra) Numan paşalarla evlenmişlerdir. Çocukken ölen Ayşe, Rukiyye, Hatice, Zeyneb, Zeyneb, Hatice, Rukiyye, Ferdane, Ümmüseleme, Reyhane, Rukiyye, Emine, Beyhan, Nazife, Emetullah, Rabia, Emetullah, Naile, Ümmüseleme, Emine, Rebia, Sabiha, Ümmügülsüm, Ümmühabibe, Âkile, Ümmügülsüm adlı 26 kızından çoğu doğdukları yıl ölmüştür.

24

SULTAN (I.) MAHMUD

Edirne, 2 Ağustos 1696 - İstanbul, 13 Aralık 1754
Saltanatı: 30 Eylül 1730 - 13 Aralık 1754

II. Mustafa ile cariye kökenli Saliha Sultan'ın (öl. 1739) oğludur. Doğum tarihini 10 Nisan 1696 olarak veren kaynaklar vardır. Arapça şiirlerinde mahlası "Sebkatî"dir. Sefere gitmediği, savaşmadığı halde şeyhülislamın fetvasıyla "Gazi" sanını almıştır. Kambur Mahmud, İmara, su tesisilerine düşkünlüğünden, çağdaşı tarihçilerce "Muammer-i bilâd Sultan Mahmud Han" da denilmiştir. Lâle Devrinde başlayan İstanbul'un imarına, geç dönem selâtin külliyelerinden Nuruosmaniye'nin yapımını başlatarak katkıda bulunmuştur. Galata Sarayı Ocağının ikinci kurucusu sayılır. Döneminde kesilen 20'lik altınlar Mahmudiye'dir.

Babası II. Mustafa daha çok Edirne'de oturduğundan Mahmud'un çocukluğu bu kentte geçti. 18 Mayıs 1702'de Edirne Sarayındaki bed-i besmele töreniyle özel eğitimi başladı. 23 Ağustos 1703'te tahttan indirilen babasıyla birlikte İstanbul'a getirilip Topkapı Sarayı Kafes Kasrında göz hapsine alındı. Tutukluluğu 30 Eylül 1730'a de-

ğin aralıksız 27 yıl sürdü. Bu uzun zaman boyunca ne düzeyde bir kültür edindiği bilinmiyor. Satranç oynamayı, lâle yetiştirmeyi, şiir yazmayı, müzikle uğraşmayı padişahlığında sürdürdüğüne göre, hapiste geçen yıllarında da bunlarla oyalanmıştı. Kafes Kasrının özellikle çocukluk ve gençlik çağları için körelticiliği yanında, tehlikeleri de vardı. Neden kısırlaştığı ya da amcası III. Ahmed'in gizli buyruğuyla nasıl kısırlaştırıldığı da bilinmiyor.

Lâle Devrinin renkli yaşamından tamamen uzakta çeyrek yüzyıl geçirdikten sonra, Patrona Halil Ayaklanmasında tahttan çekilmeye zorlanan III. Ahmed, 30 Eylül 1730 gecesi, yeğeni Mahmud'u Kafes Kasrı dairesinden getirtip önce alnından öptü. Saltanata ilişkin öğütlerde bulundu ve kendi şehzâdeleriyle birlikte biat edip padişahlığını tanıdı. I. Mahmud, ilkin Hırka-i Saadet dairesinde dua etti ve gece yarısından sonra iç biat denen törenle Enderun halkının tebriklerini kabul etti. 2 Ekim 1730'da İstanbul'da cülûs topları atıldı. Babüssaade önüne kurulan tahta oturan yeni padişahın saltanatı resmen başladı. Ayaklanma sırasında idam edilmiş olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın yerine, Silahdar Mehmed Paşa da o gün sadrazam oldu. Cülûs sırasındaysa "Teşrifat-ı Kadime" (geleneksel protokol) tam bir skandala dönüştü. "Rüesa-yı eşkıya" denen Patrona Halil, Muslu Beşe ve diğerleri, uygunsuz kıyafetleri ve kuşandıkları garip silahlarla en önde yer aldılar. I. Mahmud, kente egemen olan ayaklanmacıların istekleri doğrultusunda, kürsü şeyhlerine (vaizler) varıncaya değin bir dizi atamayı zorunlu olarak yaptı. 6 Ekim 1730'daki kılıç alayında aynı skandal yinelendi. Yalın ayak Patrona Halil ve kafadarları, süslü atlarla boy gösterdiler. Halk bu silahlı gözü dönmüşlerin laubaliliğini şaşkın bakışlarla izledi. Edirnekapı'dan Eyüp'e inen padişah, burada Hz. Muhammed'in kılıcını kuşandı. Âsilerin, Sadâbâd'daki köşkleri yakma isteklerine izin vermedi ama tahrip etmelerine engel olamadı; Patrona Halil'i ve öteki elebaşıları birer görevle İstanbul'dan uzaklaştırmayı da başaramadı. Yeniçeri ağasının, 10 bin altın bahşiş alıp dilediği yere gitme önerisini reddeden Halil, İstanbul'un bütün mal varlığının avucunun içinde olduğunu ama amacının, mal, mülk, unvan edinmek olmadığını, kentteki bozuk düzeni ortadan kaldıracağını bildirdi.

Patrona'nın İstanbul'da estirdiği başına buyrukluk günlerce sürdü. İstanbul Kadısı Abdullah Efendi, Ocak ağaları, önemli mevkilerde bulunanlar, kendisinden yana görünmekteydiler. I. Mahmud, güvenilir

adamları aracılığıyla Yeniçeri, sipahi, cebeci ve silahdar ocaklarından pek çok askeri kendi safına çekmeyi denedi. Şeyhülislamla kazaskerlerin kefil olmasıyla da Patrona Halil, etrafındaki serseri kalabalığını büyük ölçüde dağıttı. Etmeydanı'ndaki karargâhından çıkıp çarşı pazar denetimini sürdürürken silahlı olarak I. Mahmud'un huzuruna girip önerilerde de bulunmaktaydı. Bu durum bir ay devam etti. Kasım ayı başında çoğunluğu Arnavut olan ayaklanmacılarla kapıkulları arasında sürtüşmeler başladı. Patrona Halil, bunu önlemek için sadaret kaymakamı olmak istedi. Bunu kabul ya da reddetmenin risklerini kavrayan padişah, Kaptanıderya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın planını onayladı. 23 Kasım günü divandaki genel gündemli toplantıya rüesa-yı eşkıya da çağrılarak ve 25 Kasım 1730'da, sarayda sözde çok gizli bir toplantının yapılması kararlaştırıldı. Patrona ve arkadaşları o gün, muhafızlarından ve silahlarından arındırılarak Sünnet Odasına alınıp bir baskınla öldürüldüler. Sarayın iç kapı aralıklarında bekletilen diğer adamları da ikişer üçer çağrılarak idam edildi. Topkapı Sarayının Enderun avlusu ve Sofa-i Hümayun denen bölümü savaş meydanına döndü. Âsilerin parçalanmış cesetleri ve kesik başları arabalarla saraydan çıkarılınca, zorba kalabalıkları korkup dağıldı; çoğu Anadolu'ya kaçtı.

Mahmud'un gerçek saltanatı bu olaydan sonra 25 Kasım 1730'da başlayabildi. Öncelikle İstanbul sıkı bir denetime alındı. Çoğu hamamlarda çalışan ve barınan Arnavutların, kundaklamalarla yangın çıkarmalarından korkulduğu için önlemler alındı. İki bin dolayında kuşkulu kişi yakalanıp kimi idam edildi, kimi sürgüne gönderildi. 22 Ocak 1731'de Kabakulak İbrahim Paşa'yı sadrazamlığa getiren I. Mahmud, saltanatının altıncı ayında, 27 Mart 1731 günü, yeni bir ayaklanmayla karşı karşıya geldi. Etmeydanı'nda kazan kaldıran cebecilerle Yeniçeriler hareket geçmeden yolları kesildi. Saray kapılarında biriken ve her ayaklanmada en çok zarara uğrayan çarşı esnafının önüne düşmek isteyen padişahı vezirler, bunun yanlış olacağı gerekçesiyle alıkoydular. Sadrazam, kaptanıderya ve Yeniçeri ağası, sancak-ı şerifin altında toplananlarla Etmeydanı'na yürüdüler. Yer yer sokak çatışmaları oldu ve âsiler dağıtıldı. İzleyen günlerde de yüzlerce Arnavut, Boşnak ve Kürt yakalanıp sürgüne gönderildi.

Yıllardan beri sarayda nüfuz kazanan Darüssaade Ağası Beşir Ağa, I. Mahmud'u da etkisi altına almakta gecikmedi; öyle ki kendisini uzaklaştırmak isteyen Kabakulak İbrahim Paşa'yı azlettirdi. Oysa

sadrazam, Ağustos 1731'de, Lazlarla Arnavutların "Bu gece hurucumuz var!" diyerek karakullukçuların, debbağ, terzi esnafının, işsizlerin katılımıyla başlattıkları ayaklanmayı, anında bastırmıştı. Bundan dolayı ödüllendirilmesi gerekirken sürgüne gönderildi. 10 Eylül 1731'de sadrazamlığa atanan Topal Osman Paşa da Beşir Ağa'yla uzlaşamadığından azledildi. 12 Mart 1732'e Beşir Ağa'nın salık verdiği Hekimoğlu Ali Paşa sadrazam oldu. Topal Osman Paşa, kısa sadaretinde, Lâle Devrinde yerleşen "haylazlıklar"ı (!) kaldırmaya çalışmış; "Başlarına onar-yirmişer değirmi yemeniyi mücevveze gibi bağlayıp ince tülbentten yaşmaklar, bellerine kadar açık yakalar ve şehvet uyandırıcı sıkma giysilerle sokağa çıkan, Müslümanlara yolunu şaşırtan kadınlara" savaş açıp bu tür kıyafetleri yasaklamıştı. Ama İstanbul kadınları, "Fermanın hükmü üç gündür!" deyip dördüncü gün yine açık saçık sokağa çıkmaya başladılar. Sadrazam, "Şeytan Emine'si" denen yosmayı yakalatıp Bahçekapı'da denize attırdı. Birkaç fahişe daha boğdurulunca bu kez kadınlar, dışarısı şöyle dursun, ev içinde de örtünür oldular. Osman Paşa, bir ekmekçiyle bir kasabı da astırıp kendince narh işlerine çözüm buldu. Kılıçbalığının okkasına dört para narh verilmesi yüzünden balıkçılar avlanmaya çıkmadılar. İstanbul'da soğan ve sarmısak karaborsası vardı. Osman Paşa kola binip Yemiş İskelesine indi, mahzenlerde soğan bulunup bulunmadığını sordu. Yok yanıtını alınca bütün mahzenlere denizden su bastırttı, dükkân çatılarının kiremitlerini toplattı. Halefi Hekimoğlu Ali Paşa'ysa, yine Beşir Ağa'nın önerisi üzerine İran elçisini İstanbul'a sokturmayarak Bozcaada'da tutuklattı.

Dindar padişah I. Mahmud 1732'de çok önemsediği bir hayra öncülük ederek Hazine-i Hümayunda saklanan taştan Nakş-i Kadem-i Şerifi (peygamberin ayak tabanı betimi) Eyüp Sultan Türbesine astırttı ve Müslümanlar için türbe içinde ikinci bir ziyaret olanağı sağladı. 1733'te asıl büyük hayrını, annesi Saliha Sultan'la birlikte gerçekleştirerek susuzluk çeken Tophane semtine, Taksim maslağından suyolu döşettiği gibi, Tophane İskelesine de meydan çeşmesi yaptırttı. Annesi Saliha Sultan'ın, Azapkapı'daki sebil ve çeşmesine, daha 40 çeşmeye su verildi. Bu hizmetlerin açılışı için, I. Mahmud "alay-ı azim" ile Taksim'e çıktı. Valide Sultan ve Harem halkı da gümüş işlemeli koçularla Taksim'e geldiler. Padişah, annesinin arabasını karşıladı. Saliha Sultan dua ile maksemden çeşmelere su saldı ve bir ziyafet verildi.

İran cephesi savaşlarını, özellikle de Tebriz'in işgaliyle Bağdat'ın geri alınışı haberlerine sevinen I. Mahmud, İncili Köşkte sık sık toplantılar düzenlemekteydi. "Müşavere-i Acem" denen bu oturumlarda alınan bir kararla sefere çıkmadan "gazi"lik sanını kazandı. Kentte de zafer şenlikleri ve donanmalar düzenlendi. Ancak 1733-1735 savaşlarının kesin olmayan sonuçları yeni sürprizler getirdi. Tebriz ve Bağdat yeniden İranlılara geçti. Bu gelişmeler nedeniyle I. Mahmud, ordunun teknik açıdan eğitimini öngören kararlara yöneldi. 1734'te Humbaracı Ahmed Paşa'nın yönetiminde Üsküdar'da Hendesehane ve Humbarahane açıldı. Aynı günlerde Bayezid Camii avlusundaki küçük dükkânlarda ressamlık yapanlar, bir meslektaşlarının evli bir kadını ayartması nedeniyle buradan çıkarılarak çalışmaları yasaklandı. 1734 ilkbaharında ve yazında sıkça binişler düzenleyen I. Mahmud, bir seferinde çekdiri ile Anadolukavağı'na giderek Yuşa Tepesinde dua etti. 1735'te, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa, yaptırttığı camiye kış ortasında cuma selamlığına gelen padişaha, Hekimoğlu Ali Paşa, Ramazan Bayramının dördüncü günü 27 Şubat 1735'te Bahariye Yalısında ziyafet verdi. Padişahın yapımını başlattığı, Sinanpaşa Köşküne bitişik yazlık yeni Top Kapusu Sahilsarayı, köşkleri, fevkani bir hamamı, taraçalı bahçeleriyle tamamlandı. O yılın ilkbaharında Harem-i Hümayun yukarı saraydan buraya taşındı.

İran Cephesi Seraskeri Abdullah Paşa'nın, Arpaçayı Savaşında yenilip şehit düşmesi haberi İstanbul'a gelince, I. Mahmud, Ali Paşa'yı sadaretten azledip 12 Temmuz 1735'te Bağdat Valisi Gürcü İsmail Paşa'yı atadı. İstanbul'a gelen İsmail Paşa da 5,5 ay sonra yerini Silahdar Seyyid Mehmed Paşa'ya bıraktı. 1736'da İran'la barış imzalanmasının ardından Rusya'yla savaş olasılığı doğdu. İran cephesindeki Osmanlı ordusu Kuban'a doğru sevk edilirken İstanbul'daki Fransa, İngiltere, Hollanda elçileri, I. Mahmud'u etkilemeye çalıştılar. Fransa Elçisi Marquis de Villeneuve, diplomasideki becerikliliğiyle Rusya'ya savaş ilan edilmesini başardı. Padişah, serdar-ı ekrem atadığı sadrazamı sancak-ı şerifi teslim ederek orduyla Babadağı'na uğurladı. Donanma da Karadeniz'e çıktı. Bu gelişmeler olurken, 1 Temmuz 1736'da Topkapı Sarayındaki dairesinde göz hapsinde tutulan eski padişah III. Ahmed öldü. 1737'de Avusturya'nın da savaş açması ile 20 yıllık bir barış dönemi sona erdi. Rusya'nın Özi'yi zapt etmesi, Avusturya ordularının Niş, Banyaluka ve Bükreş'e üç ayrı koldan

ilerlemesi üzerine 6 Ağustos 1737'de Muhsinzâde Abdullah Paşa sadrazam ve serdar-ı ekrem atandı.

Yılın sonuna doğru ateşkes sağlandığından ordu İstanbul'a döndü. I. Mahmud, sancak-ı şerifi karşılamak üzere Davudpaşa'ya gitti. Eyüp'ten saltanat kayığı ile saraya dönerken sadrazam da alay göstererek İstanbul'a girdi. Saraya gelip sancak-ı şerifi teslim etmesinden hemen sonra azledildi. 19 Aralık 1737'de Yeğen Mehmed Paşa sadrazam oldu. Tekirdağ'da oturmakta olan II. Rakoczi Ferenc'in oğlu Erdel Prensi Rakoczi Jozsef İstanbul'a getirtilip I. Mahmud'un huzurunda krallık kürkü giydirilerek Erdel'e gönderildi. Diğer yandan, Niş'e kadar ilerleyen Avusturya ordusunun önünde, İstanbul'a kadar önemli hiçbir savunma noktasının kalmaması nedeniyle ateşkes antlaşmasına güvenilemeyeceği, ordunun ivedilikle hareket etmesi kararlaştırıldı. 18 Mart 1738'de ve izleyen üç gün boyunca Davudpaşa'da son hazırlıklar yapılırken sadrazam da sancak-ı şerifle sarayından çıkıp ordugâha geldi. 3 Nisanda padişah orduyu cepheye uğurladı.

Avusturya ve Rusya cephelerinde başarılar kazanan ordu için, dönüşte büyük bir zafer alayı düzenlendi. Yeğen Mehmed Paşa, İstanbul'a gelişinin ertesi günü, Fransa ve Avusturya elçileri, Rusya grandükü ile görüştü. İzleyen günlerde de Ordu Kadısı Esad Efendi, Reisülküttab Mustafa Efendi, Mektubî Ragıb Efendi, Dolmabahçe'deki Mehmed Emin yalısında elçilerle yapılan oturumlarda barış koşullarını görüştüler. Bu kritik günlerde, cepheden de başarıyla dönmesine karşılık, Yeğen Mehmed Paşa da Beşir Ağa'nın hışmına uğradı ve Ramazan bayramının 2. günü (22 Mart 1739) şeyhülislamla rikâb töreni için Gülhane Kasrına geldiğinde sadaret mührü alınıp sürgüne gönderildi. "Adakale fatihi" olarak ünlenen ve halk katında saygınlık kazanan Yeğen Mehmed Paşa'dan çekinildiği açıktı. Sadaret mührü Vidin seraskeri İvazzâde Hacı Mehmed Paşa'ya gönderildi. Ordu yeniden toplanarak 10 Nisan 1739'da Davudpaşa'dan hareket etti.

Beri tarafta, uzayan seferler yüzünden Anadolu'da levendat eşkıyası köylere ve kasabalara göz açtırmaz olmuştu. Her gün Divana şikâyetler yağıyordu. Aydın taraflarında Sarıbeyoğlu adlı Celâli neredeyse yarı bağımsızdı. Bir ordu da Anadolu'ya sevk edildi. O yılın sonbaharında Sarıbeyoğlu'nun ve başka azılı eşkıyanın kesik başlarının gelmesi, batıda Belgrad'ın geri alınması haberi, 18 Eylül 1739'da Avusturya'yla Belgrad Antlaşmasının, hemen ardından Marquis de

Villeneuve'ün girişimleri sonucu Rusya'yla da ateşkes imzalanması bir barış dönemi getirirken Fransa Elçisi Villeneuve de I. Mahmud'dan kapitülasyonların sürekliliği için yeni bir fermân elde etti. Ordunun İstanbul'a dönüşü parlak oldu. Sancak-ı şerif Silivri'de sandığından çıkarılıp sırığına asıldı. Davudpaşa'ya yaklaşıldığında padişah orduyu karşıladı ve "alay-ı azim" ile İstanbul'a girildi. Sadrazam Hacı Mehmed Paşa'ya öylesine saygı gösterildi ki, Osmanlı tarihinde ilk kez, bir sadrazamın, sarayın orta kapısından (Babüsselam) atla içeri girip ve Babüssaade'ye kadar ilerlemesine izin verildi.

Mahmud'un annesi Saliha Sultan 21 Eylül 1739'da öldü. O yılki Ramazanın son gününde bir sürpriz yaşandı. Arife günü sabahı (31 Aralık 1739) "şevval hilâli" göründüğüne ilişkin "sübut ilâmı" gelince toplar atılıp bayram ilan edildi. Oysa Müslümanlar geceden oruca niyet etmişlerdi. Halk bayram namazı için camilere koşuştu. İmamı gelmeyen camilerde namaz kılınamadı. Halkın bir bölümü orucunu açıp bayrama girerken bir bölümü de iftar saatini bekledi. I. Mahmud da verilen fetva üzerine, öğle namazı vakti girmeden alayla Sultan Ahmet Camiine gidip önce bayram namazı, ardından da öğle namazı kıldı. Muayede töreni, öğleden sonra yapıldı. İstanbul camilerinin birçoğunda ertesi sabah da bayram namazı kılındı. O gün yağmaya başlayan kar, kısa aralıklarla üç ay sürdü. İstanbul, tarihinin sık görülmeyen uzun ve ağır kışlarından birini yaşadı.

I. Mahmud, geniş bir alanı kaplayan Cağaloğlu Sarayı arsasına, o zaman Yeni Hamam adı verilen Cağaloğlu hamamının yapımını 1740 ilkbaharında başlattı. Kalan boş arsalara da vakıf evler yapılarak bir mahalle kuruldu. Hayırsever padişah İstanbul'da tesis ettiği üç kütüphaneden ilki olan, Ayasofya Camii avlusundakini de törenle hizmete açtı ve buraya dört bin cilt eser vakfetti. Bunlar arasında Halife Hz. Osman'ın Kuran'ı ile Hz. Ali'nin elyazısıyla olduğu kabul edilen bir başka Kuran, ayrıca Yakut, İbn Şeyh, Hafız Osman hattıyla Kuran'lar da vardı. Kütüphanede, her gün on muhaddisin *Sahih-i Buharî* okuması, vakfiye koşullarındandı. I. Mahmud da birkaç kez, Ayasofya'nın Tespihçiler kapısından gelip kütüphanede oturdu ve tefsir takriri dinledi. Ağır kış nedeniyle yüz gösteren kıtlık, ilkbahar sonunda büsbütün ağırlaştı.

6 Haziran 1740'ta birkaç soyguncu, Sipahi pazarını basıp mal yağmalayıp, çevrelerine topladıkları serserilerle Bitpazarına, oradan Ka-

zancılara yürüdüler. Amaçları Etmeydanına inip Yeniçerilere kazan kaldırtmaktı. "Sadâ-yı hay huy ile" Bayezid Camii avlusunda epeyce bir kalabalık oluştu. Esnaf, dükkânlarını kapayıp evlerine çekildi. Sadrazam, Sadâbâd'da, I. Mahmud Beykoz'da binişteydi. Nişancı Ahmed Paşa'yla Yeniçeri Ağası Seyyid Hasan Paşa, olay yerine gelmektelerken Bayezid Kulluğu Çorbacısı Hasan Ağa, sopa kapıp kulluk neferleri ve cesur birkaç esnafla yağmacılara saldırdı. Bayraktarları öldürülen eylemciler dağıldı, pek çoğu da öldürüldü. Beykoz'daki ziyafetten ivedilikle dönen I. Mahmud, Kanlıca'da Bahai körfezinde iken olayın yatıştığını öğrenerek doğruca saraya gitti. Sadrazamı ve Yeniçeri ağasını kola çıkmakla görevlendirdi. Yağmacılara destek veren Arnavutlar hamamlarda yakalanıp idam edildi. Çarşılarda tellallar gezdirilip böyle, olaylar çıktığında esnafın dükkân kapamaması, kapatanların cezalandırılacağı duyuruldu. Kentte arama tarama yapıldı. Kaçaklar, bekâr uşakları memleketlerine gönderildi. Bu operasyonlar sürerken bir Yahudi esnafla Müslüman müşterisi arasında çıkan kavga sırasında, kol gezen salma çuhadarı, kaçan müşteriyi yakalamak isterken Mercan Çarşısı esnafı tarafından soyguncu zannedilip sırık darbeleriyle öldürüldü. Yanlış bilgilendirilen sadrazam, I. Mahmud'a ivedi olarak "Yeni bir Bayezid Vak'ası zuhur etmiştir!" haberi gönderdi. Olayın aslı öğrenilince padişah kızdı ve 23 Haziran 1740'ta sadrazamı azledip ertesi gün Yekçeşm Hacı Ahmed Paşa'yı sadrazamlığa getirdi.

Ağustos ayında İstanbul'a gelen Avusturya elçisine Davudpaşa'da yemeklik verildi. Çavuşbaşı elçiyi alıp Beyoğlu'nda hazırlanan konağına götürdü. Ulufe divanı günü de nâmesini padişaha sundu. Sadrazamın, elçiye Sadâbâd'da verdiği ziyafet, görkemli oldu. Yeniköy İskelesinden alınan elçi için yer yer karşılama ve uğurlama törenleri yapılarak türlü gösteriler sergilendi. Ziyafet sırasında, "dibâ kaftanlu, elmas kuşaklu, yaraşıklu yüz civan içoğları bellerinde mücevherlü hançerleriyle" hizmet ettiler. 400 iç ağası cirit oynayıp hoş sesli mutripler konser verirken top ve tüfekler atıldı, ayılar, samsunlar, pehlivanlar güreştirildi, çengi ve rakkas oyunları gösterildi. Ziyafet sofrasında türlü yiyecekler ve meyveler sunuldu. Daha zengin bir şölen Tırnakçı Yalısında yine "gümüş müştalu aşçılar ve nev-civan tosun karakullukçular ve çorbacılar hizmetiyle" verilirken benzeri şölenler, sadrazam tarafından beş hafta boyunca haftada bir gün Bahariye, Çırağan yalılarında Fransa, İngiltere elçileri, Venedik, Felemenk, İsveç

baylosları için yinelendi. 26 Aralık 1740'ta da (Ramazan bayramının yedinci günü) Paşakapısı'nda I. Mahmud'a ziyafet veren sadrazam, "saz ü söz ve Lû'bet-bazlarla, envâi meyve ve çiçeklerle" padişahı mutlu kıldı. Diğer yandan onca sıcak ilgiye ve ağırlamaya karşın İstanbul'daki elçilerin, Divan-ı Hümayun tercümanı İskerletzâde Aleksandr ile gizli ilişkilerinin olduğu anlaşılınca gergin bir ortam doğdu. Avusturya ve Rusya elçileriyle ilişkiler kesildi. İskerletzâde'nin boynu vuruldu, Reisülküttab Mustafa Efendi Kastamonu'ya sürüldü.

Mart 1741'de, İran hükümdarı Nadir Şah'ın elçisi Hacı Han, aradaki barışı uzatmak için 3 bin kişilik maiyeti ve muhafız birliğiyle İstanbul'a geldi. Hediyeleri arasında mücevherlerle işli akmişe (ipekli) kumaşlar, on fil, değerli silahlar da vardı. Hacı Han'a, Fener Bahçesinde ziyafet verildi. Elçi, yemeklik emininin, kendisinin sağında yürümesini protokol açısından bir hakaret saydı ve sofrada yoğurttan başka bir şey yemedi. Ona bakan maiyeti de ellerini kaşığa götürmediler. Elçinin getirdiği filleri İstanbul'a geçirmek de sorun oldu ve mavnaların üzerine geniş sallar, bunların çevresine de filler ürkmesin diye tahta perdeler döşendi. Çırpıcı çayırına götürülen filleri halk günlerce seyre gitti. Hacı Han'ın onuruna Tophane'den 300 top atılıp Gümrükçü çiftliği ve köşkü kendisine tahsis edilerek gönlü alındı. Geliş nedeni, I. Mahmud'a, Caferiliği, beşinci mezhep olarak kabul ettirmek ve hac sırasında Kâbe'nin çevresindeki dört mezhep minberlerinin yanına bir de Caferilik minberi konulmasıydı. Osmanlı tarihlerine "Beşinci mezhep kavgası" olarak geçen görüşmeler gerginliğe neden oldu.

İran elçisi İstanbul'dayken Rusya ve Avusturya elçileri de geldi. Bunlara da birbiri ardınca, Sadâbâd'da ve Boğaziçi yalılarında ziyafetler verildi. "Nişana top ve humbara ve tüfenkler atılub cirid ve samsun ve pehlivan güreşleri, cambaz ve sâz ü söz safâları" birbirini izledi. "Beşinci mezhep" sorununa bir çözüm bulunamayınca 1742'de, İstanbul ulemasının görüşlerini açıklamak üzere, "nâmeber" olarak İran'a gönderilen Nazif Mustafa Efendi'yle Münif Efendi, şahın, "Beş mezhep kabul olmayınca barış da olmaz!" yanıtıyla döndüler. I. Mahmud'un huzurunda yapılan uzun görüşmelerden sonra Yekçeşm Ahmed Paşa sadaretten uzaklaştırılıp, İran ve Caferilik hakkında bilgili olan Hekimoğlu Ali Paşa, 21 Nisan 1742'de ikinci kez sadrazamlığa getirildi. 26 Temmuz 1742'de Ayasofya külliyesine eklenen imareti hizmete açan padişah, yaz boyunca binişler düzen-

ledi; geceleri de saltanat kayığıyla Boğaz'da ve Haliç'te "serv-i simin" (mehtap) gezilerine çıktı.

Giderek gerginleşen İran'la ilişkiler, Şubat 1743'te yeni bir boyuta ulaştı ve Şah Hüseyin'in şehzâdelerinden olup Sakız Adasında "mihman" (rehin) tutulan Şah Safî İstanbul'a getirtilerek bu meşru İran hükümdarını Nâdir Şah'ın tanımaması kınandı ve Safî'nin başına şahlık tacı olmak üzere sorguçlu selimi destar konuldu. Yanına katılan birliklerle İran sınırına gönderildi.

23 Eylül 1743'te azledilen Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine Seyyid Hasan Paşa sadrazam oldu. Kent imarına ilgi duyan I. Mahmud, 4 Aralık 1743'te, Atmeydanı'na yakın Çatalçeşme'de yaptırdığı "Defterdar Kapısı"nı (Maliye nezareti) hizmete açtı. İran sınırındaki savaşlar Ekim 1744'te Osmanlı güçlerinin üstünlüğüyle sonuçlanmakla birlikte İstanbul'a gelen Hint elçisinin Nadir Şah'ı şikâyet etmesi yüzünden barış imzalanamadı. Yapımı I. Mahmud tarafından başlatılan "kebir top kârhanesi" (top fabrikası) tamamlandığı gibi, Tophane Meydanı da kazıklar çakılıp kıyı doldurularak genişletildi. 1745'te Mısır malı getiren bezirgân kalyonlarından Atbaşlu kalyon, gece karanlığında Kumkapı'yla Çatladıkapı arasında karaya vurdu. Ambarlarındaki pirinç ve kahve yükü ıslandı. Bunlar kurutulup kahvenin okkası, 20, pirincin kilesi 10, ketenin okkası 4 paradan satıldı. Padişah, gemi kaptanına, tersaneden yeni bir kalyon bağışladı. Aynı günlerde, İran seferi için gelerek beş bin kişilik ordusuyla Büyükdere'de ordugâh kuran Kırım Hanı Kasım Giray'a, sekiz bin askerle arkadan gelen Kırım nureddinine (şehzâde) padişah tarafından ziyafetler verilip, her ikisi de Doğu cephesine uğurlandı. Ancak savaşa gerek kalmadan 1746'da İran'la barış imzalandı.

1746'da yanan Rumelihisarı'ndaki Hacı Kemaleddin Camiini yenileten I. Mahmud, buraya cuma selamlığı düzenlendi. O yıl, dine aykırı konular içeren Türkçe ve Latince mektupları ele geçirilen ve peygamberlik iddiasında bulunan Kadı Bosnavî İbrahim Efendi, İstanbul'a getirilip önce tövbe ettirtildi, ama inancından caymadığı anlaşılınca mülhidliğine fetva verilerek Bab-ı Hümayun önünde boynu vuruldu. Yıllardan beri saray ve yönetim üzerinde nüfuzunu koruyan Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa da 3 Haziran 1746'da öldü. Yerine Hazinedar Beşir Ağa atandı. İmar çalışmaları devam ederken bir yıl önce infilak sonucu yanan tersanedeki mahzen-i sürb (mü-

himmat deposu) yeniden yapıldı ve yanındaki çöp mahzeni de eski planına göre yenilendi. Yine, Beykoz'daki Tokat Bahçesi ve Köşkü, uzun bir bakımsızlık döneminden sonra "hoş tarh ile binâ" edildi. Padişah açılış için buraya biniş düzenledi. Gümrükçü İshak Ağa'nın yenilediği çeşme de o gün akıtıldı. 3 yıldan beri sadrazamlık görevini sürdüren Seyyid Hasan Paşa, narh işlerine yeterince ilgi göstermediği gerekçesiyle 9 Ağustos 1746'da azledilip, kethüdası Tiryaki Hacı Mehmed Paşa sadrazam oldu. Ümmi, kaba saba, halk şivesiyle konuşan ve bu nedenle de Galatat Hasan Paşa diye tanınan eski sadrazamın bir kabahati de –padişahın İstanbul'a yeni hanlar yapılmasını yasaklamasına karşın– Beyazıt'ta Vezneciler kapısında bir han yaptırtmasıydı. Kurnazlık eden padişah, kendisinden izin alan Hasan Paşa'ya başlangıçta göz yummuş, mektep, çeşme ve han yapımları biter bitmez de kendisini azletmişti.

1746 sonbaharında İran elçisinin, izleyen günlerde de Kırım hanının İstanbul'a gelişleri nedeniyle karşılama törenleri, resmikabuller ve şölenler düzenlendi. Selim Giray'ı sarayda ağırlayan I. Mahmud, belindeki murassa hançeri hana hediye etti. Revan Köşkünde dinlenen ve kahve-çubuk içen Selim Giray, padişahın hediyesi atla, Paşakapısı'na oradan da kendisine tahsis edilen konağa gitti. Devlet erkânının onuruna verdiği ziyafetler günlerce birbirini izledi. Han, padişahla birlikte tersanede bir kalyonun denize indirilişi törenine katıldıktan sonra Kırım'a döndü.

1747'de Beşiktaş Sarayını yeni köşkler ve bahçelerle genişlettiren padişah için, "Bir Mısır hazinesi kadar para sarfıyla ve 22 sütun üzerine" özel bir mabeyn köşkü yapıldı. Onarımı tamamlanan Yalı Köşküne dört bin dirhem halis gümüşle kaplı bir de taht konuldu. Hırka-ı Saadet Odasına da gümüşten bir taht ve gümüş sandık yapıldı. Bunlar için de 78 bin dirhem gümüş kullanıldı. Haremiyle birlikte ilk kez Beşiktaş Sarayına taşınan I. Mahmud, 24 Ağustos 1747'de sadrazamlığa Boynueğri Abdullah Paşa'yı getirdi. Uzaklaştırdığı Tiryaki Mehmed Paşa, çok sinirli bir devlet adamı olup, harınlaşan atını, "Hayvanı kalebend etmek, değirmene koşmaktır!" diyerek bir horosa (at değirmeni) bağlatmak; eski bir kızgınlığından dolayı da Yeniçeri Ocağıyla iş gören ve bundan dolayı Ocak Bezirgânı diye ünlenen Sarraf David'i, suçsuz yere boğdurtmak; gayrımüslim sarraflara türlü hakaretlerde bulunmak gibi garip uygulamaları vardı.

Dostluk elçisi olarak İran'a gönderilen Kesriyeli Ahmed Paşa, Hemedan'dayken Nadir Şah'ın bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine, elçilik görevini yapmaksızın ve hediye olarak götürdüğü "Zümrütlü Hançer"i (Halen Topkapı Sarayı Müzesindedir) vermeden Bağdat'a döndüğü gibi, Nadir Şah'ın İstanbul'a göndermek üzere yola çıkardığı elçi de yanındaki değerli hediyelerle o sırada Bağdat'taydı. Bu hediyeler arasında ünlü "Taht-ı Tâvus" ile ibrişim tınablı çadır da bulunuyordu. (Günümüzde Topkapı'da sergilenen Taht-ı Tâvus, III. Mustafa döneminde [1757-1774] İstanbul'a getirilebilmiştir.)

1748 ilkbaharında Şehremini Yusuf Efendi'nin gözetiminde yapılan Beşiktaş Sahilsarayının yeni köşklerini, oda, Divanhane ve dairelerini, Sultan Mahmud çok beğendi. Arap İskelesi (Dolmabahçe) başındaki cami de bu sırada yenilendi. Yamaçta yapılan köşk ve teferrüçgâha da İstanbul hanımları, güzelliğinden dolayı "Bayıldım!" dedikleri için bu ad verildi. İstanbul'da çarşı, bağ ve bahçe bekçiliği yapan Kürtler, temmuz ayında çarşıları bastılar. Herkes dükkân kapatma telaşına düştü. Kollar ve kulluk çorbacıları harekete geçti. Sadrazam Abdullah Paşa dairesi halkıyla olay yerine geldi. Sadrazam gelinceye değin, Bitpazarı, Beyazıt, Parmakkapı kulluk neferleri, çarşı salmacıları ve esnaf yiğitleri, kepenk sırıklarıyla yağmacı kalabalığı dağıtmıştı.

Sultan Mahmud, daha sonra Nuruosmaniye adı verilecek olan külliyenin temel kazılarını 1749 yılının ilk günlerinde başlattı. Kazı toprağının kış koşullarında hayvanlarla kıyıya taşınması sorun olduğundan büyük bir kısmı Atmeydanı'na serildi ve buranın zemini daha da yükseldi. 1749 Şubat ve Mart aylarında aralıksız yağan kar yüzünden yaşam koşulları görülmemiş düzeyde ağırlaştı. Rüzgârdan ve kar birikmesinden ağaçlar devrildi, minarelerin külahları uçtu. Üsküdar'da iki minare, kaidesinden yıkıldı. İlginç bir de olay yaşandı: İstanbul'a rütbe ve mansıp alma umuduyla gelen Kürt beylerinden İbrahim, amacına ulaşamayınca Fatih Camii avlusundaki arzuhalcilerden birine sahte ferman yazdırıp tuğra çektirdi. Üsküdar'a geçti. 30 kadar adamıyla ve "paşa" sanını takınarak Balıkesir'e, oradan da İzmir'e gitti. Yakalanan Kürt beyi İzmir'de, arzuhalci İstanbul'da idam edildi. I. Mahmud, Fatih Camii yanında yaptırdığı ikinci kütüphanesini o yıl hizmete açtı. Ayrıca uzun yıllardan beri örtüsü yenilenmeyen Ravza-i Mutahhara için, İstanbul tezgâhlarında atlas dokutturup, üzerini sırma ve mücevherle işletti. Bu örtü, nadide kan-

diller, levha, halı ve rahleler Medine'ye gönderildi. 1750'ye değin, Tophane'deki çeşmelerin sayısı 40'tan 100'e çıkarılınca bu semtin nüfusu da hızla arttı. Çeşmelere verilen suyun yetmemesi üzerine de padişah Büyükdere'de yeni bir bend yaptırttı.

Ocak 1750'de Ayazma kapısında başlayan yangın 19 saat sürdü. Vefa'ya, Süleymaniye bimarhanesine varıncaya kadar sayısız dükkân, ev ve konak yandı. Padişah, yangından sorumlu tuttuğu Boynueğri Abdullah Paşa'yı azlederek 9 Ocak 1750'de Divitdar Mehmed Emin Paşa'yı sadrazam atadı. 31 Martta çıkan ikinci yangında, Bitpazarı, Abacılar, Yorgancılar, Yağlıkçılar, Haffaflar tamamen yandı. Ateş, Parmakkapı ve Tatlıkuyu'ya yayıldı. Padişah, hazineden yardımda bulunarak yanan dükkânları ve Ağakapısı'nı onarttı. 30 Mart 1751'de tersane zindanındaki mahkûmlar tünel kazıp firar ettiler. Çevresinde birkaç kat duvar, dışarıda içeride bekleyen çok sayıda paspan varken zindanın bir anda boşalması herkesi şaşırttı. Yakalanan mahkûmlar tekrar zindana atıldı. 21 Temmuz 1751'de Karaman Mahallesinde ekmekçi fırınından başlayan yangın, rüzgârın etkisiyle Atpazarı, Kıztaşı, Yeniodalar semtlerine yayıldı. Yeniodalar'da, bölük, cemaat ve sekbanlara ait 162 orta kışlası yandı. 11 kışla kurtarıldı. Etmeydanı'ndaki Orta Cami de yandı. Bu yangından sonra da her bölük kışlası için hazineden para yardımında bulunuldu ve yeni kışlalar yapıldı. Yeniçeriler, 689 kese tutan yardım parasını, ulufe keseleri gibi, İstanbul sokaklarında nümayişler yaparak götürdüler.

4 Ağustos 1751'deki sağanakta her tarafı seller bastı. Köhne binalar çöktü. Kasımpaşa Deresine sığmayan sular, yan kaldırımlarda birkaç kulaç yükseldi. 165 ev, altı fırın, 60 dükkân yıkıldı. Yağan yağmurun suyu tuzluydu. Bu felaketi, halkın "taun-ı kebir" dediği veba ve kolera salgınları izledi. Ölenler o kadar çoktu ki, bir evden birbiri ardınca, bir sonraki bir öncekinin vârisi dört ölünün çıktığı oldu. O yıl 25 Ekimde (rûz-i kasım girmezden önce) kar yağdı. Rüzgârla birlikte ulu ağaçlar devrildi. Saray bahçelerindeki servilerin yüzlercesi kırıldı. Karın kalınlığından çatılar çöktü. Fırtınadan, Karadeniz'de 200, İzmit Körfezinde 40 gemi battı. Bu fırtınaya "ağaç kıran" denildi.

1752 başında, Malatya yöresinde Kalenderî tarikatına mensup olup yeni bir mezhep kurmaya çalışanlardan 53 kişinin kesik başları İstanbul'a getirilip ibret taşlarına kondu. İlkbaharda, Sadrazam Divitdar Mehmed Emin Paşa, Küçüksu mesiresine yeni bir kasır, havuz,

gezinti köprüsü yaptırtarak kasrın bahçesinde padişaha ziyafet verdi. Bu şölende 40-50 şair, "Nüzhet-geh-i safâ" denen burası için yazdıkları kasideleri okudular. Hasbahçelerden Kandilli Bahçesindeki saray harabesi yıkılıp arsası Evkaf-ı Hümayuna verildiği gibi, halktan gereksinimi olanlara ev arsaları dağıtıldı. Kandilli İskelesine dükkânlar ve hamam yapıldı. Bir kasabaya dönüşen Kandilli'ye Nevâbâd adı verildi. Yaz mevsiminde geceleri, saltanat kayığıyla Boğaziçi'nde mehtap safasına çıkmayı, Kandilli sularında saz, şarkı ve gazel dinlemeyi seven I. Mahmud; böylece Boğaz'da sazlı sözlü kayık gezintilerini ve yalı yaşamı modasını başlattı.

1 Temmuz 1752'de ani bir kararla o sırada Paşakapısı'nda ulufe sergisi başındaki Sadrazam Divitdar Mehmed Paşa'yı uzaklaştırılıp Bâhir Mustafa Paşa'nın atanmasının ardından açılan soruşturma da tarihe "Saray Ağaları Vak'ası" olarak geçen olay ortaya çıkarıldı. Kızlarağası Beşir Ağa'nın, padişahı ikna edip Sadrazam Divitdar Mehmed Emin Paşa'yı görevden aldırtamayınca Yeniçeri Ağası Macar Hasan Paşa'yla gizlice anlaşıp İstanbul'da yer yer yangınlar çıkarttığı ve bu yangınlardan birinde sadrazamın Süleymaniye'deki konağının da yandığı, Mehmed Paşa'nın Yeniçeri ağasından, yangınların nedenini sorduğunda, "Elimden bu kadarı gelir!" yanıtını aldığı anlaşıldı. Hasan Paşa sürgüne gönderildi. Darüssaade Ağası Beşir Ağa'ya gelince, o, yardımcıları Hazinedar Süleyman ve Arnavut Mehmed ve başkaları, mansıpları satmakta, nüfuz ticareti yapmaktaydılar. Hiç kimse sadrazama başvurmaz olmuştu. Herkes işini bunlar aracılığıyla görmekte, Beşir Ağa da her gün padişaha hediyeler, paralar sunmaktaydı. Kendisi hadımdı ama adamları, edindikleri cariyelerle yetinmeyip "Rum kızları ile zina, dilrubâ oğlanlar ile livata" etmekteydiler. Darüssaade ağasının çuhadarları, baltacıları da aynı yoldaydı. I. Mahmud, bunları saptadıktan sonra, tebdil gezip halktan da bilgiler aldı; şeyhülislamın konağına gitti. Durumu ondan da dinledi. 11 Temmuz 1752'de Beşir Ağa'yı Kız Kulesinde tutuklattı. Hazinedar Süleyman, Beşiktaş'taki sarayından alındı. Şebekenin öteki elemanları da yakalandı. Beşir Ağa'nın kesilen başı Bab-ı Hümayun önünde teşhir edildi. O gün Divan-ı Hümayuna gelenler görüp ibret aldılar. İdam edilen Hazinedar Süleyman'la Sarraf Agop'un malları müsadere edildi. Soruşturma sürdükçe Arnavut Mehmed, Köstendilli Hasan, Rahtvan Çerkes Hasan, Çuhadar Arap İsmail, Gürcü Mustafa gibi

daha pek çok soygun işbirlikçisi ortaya çıktı. Bunlar da idam edildi. Beşir Ağa'nın adamlarından olan eski Galata kadısı, cerrahbaşı, kimi hekimler, meşk hocası, imam-ı sanî de sürgüne gönderildi.

I. Mahmud, 1753 ilkbaharında, Bostancıbaşının Üsküdar İbrahim Ağa Çayırında verdiği geleneksel "mirî mandıra çemen-safâ-i sahrâ" şöleni ardından, Mirahur Ağa'nın, İmrahur Köşkündeki ziyafetini onurlandırdı. Padişah, Galata Sarayı Ocağında yaptırttığı iki çeşmeyle dershane ve kütüphaneyi, Ekim 1754'te açtı. Buraya bağışladığı kitaplar saraydan alınıp özel sepetler içinde kayıklarla Tophane İskelesine, oradan da Galata Sarayına taşındı. O gün, halka şerbetler ikram edildi ve Galata Sarayı Ocağında bu tarihte yeni bir eğitim düzenine geçildi. I. Mahmud da ocağı ziyarete geldi. Nakşibendi Şeyhi Mehmed Muradî'nin önerisi üzerine, Kurşunlu Mahzen'i tahtani bir cami olarak onartan Padişah, Galata Gümrüğü duvarı üzerindeki ziyaretgâh olan mezarları da Yeraltı Camiinin içine aldırttı. Yapımı iki yıldan fazla süren üç ambarlı kalyon, padişahın ve devlet erkânının gönderdiği bohçalar ve askılarla süslenip büyük bir törenle denize indirildi. Aynı günlerde Bostancılar Tulumbacısı Mehmed Ağa "hezarfen"lik edip kuyudan su çeken ve püskürten yeni bir tulumba geliştirdi. Bununla gösteriler yaptı ve takdir topladı. Tophanedeki top dökümü törenine de katılan I. Mahmud, sadrazamın Dolmabahçe'de, Gümrükçü İshak Ağa'nın Beykoz'da verdikleri ziyafetlerde cambaz gösterilerini izleyip hanende ve sazendeleri dinleyerek eğlendi.

Fistülden rahatsız olan Sultan Mahmud, kış mevsimine doğru hastalandı. Birkaç hafta yattıktan sonra 13 Aralık 1754'te cuma selamlığı için saraya yakın Ağa Camine gitti. Dönüşünde Demirkapı'dan girerken atının sırtında yığıldı. Rikâb ağaları kucaklayarak indirdiklerinde ölmüş olduğunu gördüler. Taht sırasındaki kardeşi (III.) Osman'ın cülûs hazırlıkları yapılırken, günün kısalığı dikkate alınarak I. Mahmud'un cenazesi de ivedilikle kaldırıldı. Yaptırdığı (Nuruosmaniye) Camiinin avlusundaki türbesine gömülmesi gerekirken, yeni padişahın buyruğuyla Bahçekapı'daki Valide Türbesinde, babası II. Mustafa'nın yanına gömüldü. Mahmud'un, uzun bir baygınlık ya da kriz geçirdiği, ölü sanılıp gömüldüğü, başucunda Kuran okuyan hafızların boğuk sesler duyup kaçıştıkları bir İstanbul dedikodusu olarak yıllarca konuşuldu.

Zayıf bünyeli, hastalıklı ve kambur olan bu padişah harem yaşamını sever; kadınefendi ve gözdeleriyle sık sık halvet eğlenceleri

düzenlermiş. Daha çok sarayın Şimşirlik bahçesinde yapılan bu halvetlerden nevruzda yapılanı anlatan Flachat, tahta perdelerle çevrili bir bölümün çiçek ve lâle vazoları, kuş kafesleri, renkli kâseler, askı ve kandillerle süslendiğini, kadınlardan başka, haremağalarının da halvete katıldıklarını anlatmıştır. Yabancı kaynaklara geçen gözlemlere göre, halvet yapılan bahçe kesiminin çevresi yüksek paravanlarla kapatılıyor ve padişah "sofa" denen perdelerle çevrili özel bir locada, Harem cariyelerinin oynaşmalarını, rakslarını izliyor, şarkılarını dinliyordu. Bunlardan hangisine fazla ilgi duyarsa işareti üzerine kâhya kadın onu getirip sofasına sokuyor ve ön perdeyi de kapatıyordu.

Saray haremindeki cariyelerin sayısı konusunda en eski listeler I. Mahmud dönemine ait olup bunlara göre, 17'si kilerde, altısı külhanda, 23'ü diğer hizmetlerde, 79'u şehzâdelerin, 98'i kadın efendilerin dairelerinde olmak üzere, Topkapı Sarayı Harem dairesinde 456 cariye vardı. Bu dönemde Haremdeki Kafes Kasrında tutuklu bulunan ve hepsi de yetişkin olan altı şehzâde (III.) Osman, Mehmed, (III.) Mustafa, Bayezid, Numan ve (I.) Abdülhamid idi. Saray hareminin yaz mevsiminde Beşiktaş Sahilsarayına göçmesi de ilk kez I. Mahmud zamanındadır. Saltanatı boyunca başkentten ayrılmayan I. Mahmud'un bir tutkusu da binişe çıkmaktı. Son hastalığı sırasında, mehtap sefasına doyamadığını ve çocuğunun olmamasından duyduğu mutsuzluğu dile getirdiği tarihlere geçmiştir.

Türkçe Arapça şiir ve besteleri de olan Sebkatî'nin (Mahmud'un) bir şarkısı şudur: *Varalım kûy-i dil-ârâya gönül hû diyelim / Kokalım güllerini gonca-i hoş-bû diyelim /* Şerbet-i lâ'l-i hayâli bizi öldürdü meded / *Gidelim kûyine yârin bir içim su diyelim.* Arapça şiirleri ve besteleri de vardır. Şehzâdeliğinin kafes hapsinde geçen yıllarında mücevhercilikle de uğraşan I. Mahmud, törenlerde selimi kavuğuna, murassa üç sorguç takar, omuz, yaka ve kenarları siyah kürklü, kumaşı mücevher işlemeli üstlük giyermiş. Diplomatik belgelere konulan Arapça imzası "el-Müeyyedü'l-Müsteîn Billâhi'l-Meliki'd-Deyyân" ve "Hâdimü'l-Haremeyni'l-Muhteremeyn es-Sultanü'l-Gazi Mahmud Han ibnü's-Sultanü'l-Gazi Mustafa Han" idi.

Ayşe Başkadın, Hatem Başkadın, Âlicenab, Verdinaz, Hatice Rami, Tiryal, Raziye kadınlar; ikbâllerinden Meyyase, Fehmi, Sırri, Habbabe hanımlar olarak 11 eşi saptanıyor. I. Mustafa ve II. Süleyman'dan sonra, çocuğu olmayan üçüncü padişahtır.

25

SULTAN III. OSMAN

Edirne, 2 Ocak 1699-Istanbul, 30 Ekim 1757
Saltanatı: 13 Aralık 1754-30 Ekim 1757

"Osman-ı Sâlis," "Sultan Osman bin Sultan Mustafa" olarak da tanınır. II. Mustafa ile cariye kökenli Şehsuvar Kadın'ın oğludur. Bu tarihe kadar tahta çıkan Osmanlı padişahlarının en yaşlısı olan III. Osman'ın üç yıldan az süren saltanatında, çok şiddetli kış olmuş, Nuruosmaniye Camii ibadete açılmış, Ahırkapı Feneri yapılmıştır.

Osman, babası II. Mustafa'nın taht-tan indirildiği 1703'te, henüz dört yaşındaydı. Babası ve ağabeyi (I.) Mahmud'la Edirne'den İstanbul'a getirilip Topkapı Sarayı Harem Dairesindeki Kafes Kasrına (şehzâdegân dairesi) kapatıldı. Osman ve Mahmud 1705'te burada sünnet edildiler. Amcası III. Ahmed'in (1703-1730), ağabeyi I. Mahmud'un (1730-1754) toplam 51 yıl süren saltanatları boyunca burada ve Amcasının, ağabeyinin Edirne'ye gidişlerinde kapalı arabada götürüldüğü Edirne Sarayı şimşirliğinde kapalı kaldı. Çocukluk, gençlik ve yaşlanma yıllarını, güneş almayan, pencerelerinden dış dünyanın görünmediği

dairesinde olasılıkla tekdüze geçirdi. Bu uzun dönemde ahşap işleriyle uğraştığı, rahle, piştahta, çekmece yaptığı rivayet edilir.

Osman, Osmanlı hanedan tarihinde, hapiste tutulan şehzâdeler arasında yarım yüzyılı aşan tutukluluk süresiyle bir rekorun sahibi oldu. Haremin sır sızmayan gizemli iç dünyasından, yıllarını nasıl geçirdiğine ve eğitimine ilişkin bilgi ulaşmaması doğaldır. İyi havalarda Harem taşlığına çıkartılıp haremağalarının sıkı gözetiminde hava alsa da dünya ve ülke sorunlarından, kent yaşamından habersiz, dairesinde hizmetine bakan cariyelerle diz dize yaşadığı, Eski Saraya kapatılan annesi Şehsuvar Kadın'la görüşmesine bile sınırlı izin verildiği sanılır.

I. Mahmud, 13 Aralık 1754'te, cuma selamlığından dönüşünde ölünce, alayda hazır olan devlet erkânı, saraydan ayrılmayarak Kafes Kasrındaki yetişkin şehzâdelerin "ekber"i olan Osman'ın cülûsunu beklediler. Yaşlı şehzâde dairesinden alınıp hazırlandıktan sonra Babüssaade önünde tahta oturtuldu. Atılan toplarla saltanat değişikliği ilan edildi.

III. Osman'ın ilk buyruğu, ağabeyi I. Mahmud'un, yaptırdığı ama henüz ibadete açılmayan caminin (Nuruosmaniye) yanındaki türbesine değil, Yeni Cami Türbesine gömülmesi oldu. Cülûsun altıncı günü (19 Aralık) valide alayı tertip edilerek Şehsuvar Sultan, Haremeyn hocalarının, vakıf mütevellilerinin, Darüssaade ağasıyla saray baltacılarının, valide kethüdasının katıldığı kalabalık bir kortej eşliğinde tahtırevanla Eski Saraydan Topkapı Sarayına getirildi. Valide Sultanın, Divanyolu'ndan "kafes içinde" geçerken "Bilâ-hicâb kafesleri açub bahş-ı selam vermesi" dedikodu nedeni oldu. III. Osman, annesini Bab-ı Hümayundan içeride karşılayıp elini öptü. 20 Aralık 1754 günü kılıç alayı düzenlendi. Yeni padişah, Fatih'in türbesini ziyaret edip Edirnekapı'dan Eyüp'e indi. Şeyhülislamın elinden kılıç kuşandıktan sonra saltanat kayığıyla Yalı Köşküne döndü. Bu sırada tersane önündeki bayraklarla süslenmiş gemilerde top şenlikleri yapıldı. Tophane'den, Kurşunlu Mahzen'den de toplar atıldı. Valide Sultan, görevinde bırakılan Sadrazam Bâhir Mustafa Paşa'yı, tezkire, samur kürk ve murassa hançer göndererek kutladı. Sadrazam da Şehsuvar Valide Sultan'ın kahvecibaşısını bin altın ve bir samur kürkle ödüllendirdi. 24 Aralık 1754'te hazineden 2242 kese-i divanî akçe çıkartılarak askere ve emeklilerine cülûs bahşişi dağıtıldı. III. Osman

bir ferman yayımlayarak her saltanat değişikliğinde toplanması kural olan rüsum-ı cülûsiye denen vergiyi kaldırdı.

Çocukken kapatıldığı karanlık daireden yarım yüzyıl sonra çıkartılıp tahta oturtulan III. Osman, gelişememiş hastalıklı vücudu, mütevekkil ama iradeden yoksun sinirli ruh yapısı ve dar görüşlülüğüyle ilkin saray yaşamına müdahale etti. Cariyelerle yaşamaktan ve sürekli aynı çalgıları dinlemekten bıktığı için hizmetine bakan birkaç cariyesi dışında, Harem kadınlarının kendisine görünmelerini yasakladı. Saray dilinde "hünkâra çatmak" denen ve uğursuzluk sayılan karşılaşmaların olmaması için önlemler aldırdı; tabanına kalın gümüş kabaralar çakılı ayakkabılar giyerek ayak sesini uzaktan duyanların, saklanmalarını buyurdu. Eğlence düşkünü olan önceki padişah Mahmud'un rakkase, hanende, sazende cariyelerini de saraydan uzaklaştırdı.

Cülûsunun ilk ayı sonunda erbain soğukları başladı. Tıpkı II. Osman'ın padişahlığında olduğu gibi Haliç buzlarla kaplandı. Şemdanizâde'nin anlatımıyla "Derya dondu yâni Hasköy ile Eyüp arası, Kurşunlu Mahzen'e gelinceye müncemid oldu." 11 Ocak 1755'ten şubat ayı başına kadar devam eden don ve şiddetli soğuk için dönemin şairleri tarih düşürdüler. Tarihçi Hâkim Efendi, "*Buz üstünden geçen geldi bana yaz dedi Tarihin / Deniz altmış sekizde dondu buzdan ben-deniz geçtim*" dizeleriyle Haliç'in Hicri 1168'de donduğunu belgelemiştir.

Kadınlara nefretini kendi haremiyle sınırlı tutmayan III. Osman, soğuktan kimsenin dışarı çıkamadığı kış ortasında bir fermanla İstanbul hanımlarının "müştehi libaslarla" açık saçık dolaşmalarını yasaklayıp zorunlu hallerde kalın feracelerle evlerinden çıkabileceklerini uyardı. O günlerde, Kızılhisarlı Cafer Bey adlı pergende reisinin, rastladığı üç korsan gemisinden tekini batırıp tekini kaçırttıktan sonra üçüncüsünü yedeğine alıp İstanbul'a dönüşü heyecan uyandırdı. III. Osman bu namlı reisin limana girişini Yalı Köşkünden izledi.

15 Şubat 1755'te Bâhir Mustafa Paşa'yı azleden padişah, Hekimoğlu Ali Paşa'yı ikinci kez sadrazamlığa atadı. Trabzon'dan gelip göreve başlayan ve önlemler alan Hekimoğlu Ali Paşa, yediği rüşvetler, çevirdiği dolaplar herkesçe bilinen Gümrükçü İshak Ağa'yı da tutuklatıp başbakıkulu mahbesine koydurttu. Devlet sırlarını İstanbul'daki yabancı elçilere sattığı iddia edilen İshak Ağa, pek çok kanıta

ve tanığa karşın aklanmayı başardı. Çünkü gümrükten her yıl beş-altı yüz kese gelir, bundan daha çok rüşvet sağladığından "hem Birun hem Enderun celeblerini yaldızlamakta," dolayısıyla yeni padişahı da kazanmış bulunmaktaydı. Bu sırada, İstanbul tarihinde bir benzeri daha olmayan bir cinayet işlendi. Balat'ta kasaplık yapan bir Yahudi, bir seyidi (Hz. Ali soylu) öldürdü. Ulema, şeyhler, seyitler tepki gösterdiler, "huzur-ı şer'de davası" görülen Yahudi ve dört yardımcısı idam edildi.

1755 İlkbahar'ında Beşiktaş Sarayına göçen, arada Beylerbeyi Sarayında da kalan padişah, kendisini her konuda yönlendiren Silahdar Bıyıklı Ali Ağa'nın telkiniyle ve Ayvansaray'daki yangını sebep göstererek 18 Mayıs 1755'te Hekimoğlu Ali Paşa'yı görevden alıp Kız Kulesine hapsettirdi. Niyeti boğdurtmaktı. Ama Şehsuvar Valide Sultan'ın rıza göstermemesi üzerine ertesi gün bir gemiyle Kıbrıs'a sürgüne gönderdi. Şemdanizâde'ye göre, Ali Paşa'nın azline neden, Devlet Kethüdası Veli'nin, vezirliğinin uzun süreceğine ilişkin fallarına inanıp "laubali" davranmasıydı. Oysa asıl nedenler, "dokuz kralın casusu ve rüşvet eli olan" gümrükçü İshak Ağa'yı görevinden uzaklaştırması; Kafes Kasrındaki şehzâdelerin yaşlısı olan Mehmed'in olasılıkla zehirlenerek öldürülmesini isteyen III. Osman'a karşı çıkmasıydı. Padişah, Hekimoğlu Ali Paşa'nın kültüründen, saygınlığından da rahatsızlık duymaktaydı. Bir gün kompleksini açığa vurup: "Şimdi seni azleder, Hammallarbaşı Ali Usta'yı vezir edinirim!" demesi üzerine Ali Paşa'nın "Elbette padişahım. Lâkin Hamal Ali Paşa denir, Hekimoğlu Ali Paşa denmez," cevabını vermesi meşhurdur.

Aydın bir aileden gelen ve Osmanlı teşrifatı üzerine kaleme aldığı bir de risalesi bulunan yeni sadrazam Abdullah Nailî Paşa'yı, III. Osman'a tavsiye eden de yine Silahdar Bıyıklı Ali Ağa'ydı. 1755 Ramazanı haziran ayında başladığından oruç ve sıcak nedeniyle dükkânlar ve çarşılar geceleri açılmakta; Galata, Üsküdar, İstanbul çarşıları "mum donanması" ile ışıklandırılmaktaydı. "Herkes birbirine nisbet mum ve kandil ile dükkânlarını ve kaldırımları teyzin edüb mübalağa israfa cesaret etmişlerdi." Ramazan Bayramı ertesinde, 13 Temmuz 1755'te Kadırga Limanında bu mum donanması yüzünden çıkan yangın Köprülü Külliyesine kadar yayıldı ve 20 saat sürdü. Olay nedeniyle, donanma ve ışıklandırma araç gereçlerinin satışı yasaklandı. 22 Temmuzda Yeniçeri ağası gelenek uyarınca Sadrazam

Abdullah Nailî Paşa'ya Ağakapısı'nda; 27 Temmuzda da sadrazam Sadâbâd'da III. Osman'a ziyafet verdi. Sadâbâd şöleninden sonra padişah, "her ocaktan neferat-ı kesirenin desti nişanına kurşun atmalarını" izleyip başarı gösterenleri ödüllendirdi. Paşakapısı'nda ise İstanbul'a gelen Nemse (Avusturya) elçisine "tatlı ve kahve ve gül âb ve buhûr" sunuldu. Vezirlik verilerek nişancılığa getirilen Silahdar Bıyıklı Ali Paşa 24 Ağustos 1755'te Abdullah Nailî Paşa'yı azlettirip kendisi sadrazam oldu. Devlet ricâli arasında, silahdarın çok önceden bu makama gözkoyduğu, ancak sakalsız veziriazam olunamayacağı için bir süre sakalının uzamasını beklediği konuşuldu. Abdullah Nailî Paşa, görevden alındığında bunu ima ederek "Sadr-ı sadarette hülle oldu!" dedi.

27-28 Eylül 1755 gecesi İstanbul yangınlarının en korkuçlarından olan Hocapaşa yangını, Demirkapı'daki bir evden parlayıp dört koldan kente yayıldı. Bir kolu Bahçekapı'ya, oradan surdışına uzanıp Yeşilkiremitli camiyi, ikinci kol Paşakapısı'nı, Defterdar kapısını, Çadır Mehterhanesini, üçüncü kol Kapalıçarşı'ya yakın Çuhacılar hanını ve Mahmudpaşa Çarşısının tamamını, dördüncü kol da Ayasofya Çarşısı ile Soğukçeşme civarını kül etti. Bu sayılan yerlere kadar olan mahalleler yandı. Yangını izleyen III. Osman, evi dükkânı, eşyası yananlara acıyarak gözyaşlarını tutamadı. Sarayın Soğukçeşme kapısını açtırtıp isteyenlerin kurtardıkları mallarını sarayın Ağa Bahçesine (şimdiki Gülhane Parkı) taşımalarına izin verdi. 36 saat süren bu yangında Paşakapısı'yla önemli devlet daireleri de yandı; Kadırga'daki Esma Sultan Sarayı geçici olarak Paşakapısı'na dönüştürüldü.

25 Ekim 1755'te III. Osman ani bir kararla güvendiği ve sevdiği Silahdar Ali Paşa'yı azledip Kapıarası'nda boğdurttu. İstanbullu yoksul bir aileden gelen Ali Paşa, rüşvet almak ve yalancılıkla suçlanmıştı. Şemdanizâde bu konuda, "Cibilliyeti gadr üzre meftûr olub (Hekimoğlu) Ali Paşa gibi şeyhü'l-vüzerâyı ve Nailî Abdullah Paşa gibi fâzılı kendüye hülleci mesabesinde görmüştü," der. III. Osman, Kıbrıs'a sürdürdüğü Hekimoğlu Ali Paşa'yı da Mısır valiliğine atayarak onurlandırdı. Tahta çıkışının üzerinden henüz bir yıl bile geçmeden beş kez sadrazam değiştiren padişah, Sadaret Kethüdası Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendi'yi vezirlik rütbesi de vererek bu göreve getirdi.

Yapımına Ocak 1749'da başlanan selâtin cami, I. Mahmud öldüğü sırada bitmek üzere olup, perdah işleri kalmıştı. III. Osman, kendisi-

ne irsen "mülk" olarak intikal eden camiyi bir süre kapalı tuttuktan sonra noksanlarını tamamlatıp bazı ekler yaptırarak Nuruosmaniye adını verdi ve 5 Aralık 1755'te büyük bir törenle ibadete açtı. O gün sarayda verilen ziyafete devlet ricâli, ulema, Ocak ağaları davet edildi. Sonra cuma selamlığına çıkıldı. Saraydan camiye kadar yol boyunca her Ocaktan askerler "iki geçeli saf-beste" selam durdular. Padişah camiye gelip hünkâr mahfilinin kafesinden ima ile cemaati selamladı. Mahfilde sadrazamdan başlayarak cami hatibine kadar birçok kişiye hilatlar giydirdi; dışarıda fakirlere bol sadaka dağıtıldı.

Mart 1756'daki şiddetli fırtınada bir Mısır kalyonu gece karanlığında Kumkapı'da karaya oturdu. Dalgaların şiddetinden kadın erkek 600 yolcu tahliye edilemedi. Kıyıya gelen padişah, tersaneden mavnalar getirterek bütün yolcuları boşalttırdı. Benzeri olayların yinelenmemesi için de Ahırkapı'da bir fener yapılmasını emretti.

Aydın taraflarında halkı haraca kesen ve türlü kötülüklerde bulunan Karaosmanoğlu'nun idamı için İstanbul'dan gönderilen Kapıcılar Kethüdası Hüseyin Ağa görevini başardı ve 95 yaşındaki ünlü zorbanın başını İstanbul'a gönderdi. Aynı günlerde İngiliz bayrağı çekip Boğaziçi'ne giren bir korsan gemisi yağma ve baskın için fırsat kollarken İngiltere elçisi tarafından ihbar edildi. Tersaneden çıkarılan gemilerle zapt edilen geminin korsan ve forsaları Tersane zindanına kondu. 1 Nisan 1756'da Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Paşa, yeni vergiler koyduğu, "mizac-ı zamâneden olan televvüne uymadığı" için azledildi. Mora muhassıllığı verilmiş olan Bâhir Mustafa Paşa ikinci kez sadarete getirildi. Said Mehmed Paşa görevden alındığı sırada, büyük kol dönüşü Yeşillioğlu Sarayında yemekteydi. Saraya çağrılıp sadaret mührü alındıktan sonra Balıkhane kapısına indirilip tutuklandı. Azline neden, narha fazla önem vermemesi, malikâneler ihdas edip bu yüzden "lisan-ı nâsa düşmesi"ydi. Yabancı dil bilen, bu kültürlü vezir de III. Osman'ın "meşreb-i garibi" ile uzlaşamadığından İstanköy'e sürüldü. Padişah, tebdil gezmelerinde "Uzun zamandan beri Bâhir Mustafa Paşa'nın yerini tutar vezir gelmedi," diye konuşulduğunu duymuş, bir bakıma kamuoyuna kulak vererek eski sadrazamı yeniden göreve çağırmıştı.

Sadrazam İstanbul'a gelmeden, 16 Nisan 1756'da ölen Şehsuvar Valide Sultan ertesi gün cenaze alayıyla Nuruosmaniye'deki yeni türbeye gömüldü. 3 Mayısta gelen Bâhir Mustafa Paşa, Bahariye yalısında ule-

ma ve devlet ricâlinin verdiği ziyafetten sonra sadaret alayıyla Hocapaşa yangınında yanıp yeniden yapılan Paşakapısı'na giderek göreve başladı. 4-5 Temmuz gecesi İstanbul tarihine "harik-ı ekber-i Cübb-i âli" diye geçen büyük Cibali yangını çıktı. Bu korkunç yangın 13 koldan şehri sardı. 48 saat süreyle İstanbul'u kavurdu ve görülmemiş bir âfet halini aldı. Cibali, Unkapanı, Süleymaniye, Vefa Meydanı, Şehzâdebaşı, Zeyrek, Saraçhane, Etmeydanı, Aksaray, Yeniodalar, Avratpazarı, Davudpaşa, Fatih, Sultanselim, Alipaşa Çarşısı, Lutfîpaşa, Ayakapı, Yenikapı semtleri tamamen kül oldu. İstanbul'un fethinden beri geçirilen yangınların en büyüğü olan bu felakette 2000 ev, 1000 dükkân, 200 cami ve mescit, 70 hamam, birçok han, değirmen yandı ya da zarar gördü. Yanan binaların toplamı 3851 olarak tarihe geçmiştir. Yağmacılar her yangında olduğu gibi bunda da eşya taşımak, yardım etmek gibi bahanelerle soygunlar gerçekleştirip çaldıklarını taşra pazarlarında sattılar. Vilayetlere fermanlar yazılıp yağmacıların yakalanması, yanlarındaki malların da müsadere edilip İstanbul'a gönderilmesi emredildi.

Yangından sonra padişah, İstanbul'da bir imar hareketi başlatarak ev ve dükkân yapanlara hazineden yardımda bulundu. Bâhir Mustafa Paşa'nın Paşakapısı'nda padişaha ziyafet vermesi halk arasında, "Yangın ardından bu ziyafet gerekli miydi?" dedikodusuna neden oldu. 22 Aralık 1756'da, kafes hapsindeki şehzâdelerin büyüğü 40 yaşındaki Mehmed'in kuşkulu ölümü, saray çevresinde ve dışarda III. Osman'ın bir suikastı olarak konuşuldu. III. Ahmed'in oğlu olan Mehmed, Yeni Cami Türbesine gömüldü. 11 Ocak 1757'de, Paşakapısı'nda divana başkanlık ettiği sırada saraya çağrılan Bâhir Mustafa Paşa azledilip Halep Valisi Koca Ragıb Paşa'ya mühr-i hümayun gönderildi. III. Osman, Şehzâde Mehmed'in zehirlenmesinde katkısı olduğu sanılan Bâhir Mustafa Paşa'yı, gönlünü alıp hediyeler verdikten sonra Rodos'a sürgün etti. Ardılı Koca Ragıb Paşa 20 Martta İstanbul'a geldi.

Bu yıl içinde sağlığı bozulan III. Osman ekim ayında ağırlaştı. Bununla birlikte donanmanın Ege Denizinden dönüşünü seyretmek için kendisini Sarayburnu'ndaki köşklerden birine taşıttırdı. Uyluğundaki "kurt uru" (loupe) denen kanser oluşumuna hekimlerin müdahalesi, durumunu daha da ağırlaştırdı. 30 Ekim 1757 gecesi öldü. Sabah erkenden cülûs töreni düzenlenip kuzeni III. Mustafa tahta oturtuldu. Yeni padişah, III. Osman'ın, Nuruosmaniye'deki türbeye değil, Yeni Cami Türbesine gömülmesini emretti.

Şemdanizâde III. Osman'ın "ekseriya tebdil gezüb ikişer üçer yüz akçe atiyye vermek, ulema kisvesiyle silahdarı ve divitdarı ile dolaşmak, bazan Hıristiyan elçilerinin peşlerinden gitmek" gibi âdetlerinden söz eder. Başka kaynaklarda da sık sık sadrazam, sadaret kaymakamı değiştirmesi, koynuna kuruyemiş doldurup değişik kıyafetlerde tebdil gezmesi, halkın arasına karışıp kamu görevlileri hakkında konuşulanları dinlemesi vurgulanmıştır. Baron de Tott'a göre, yakından gördüğü III. Osman, sinirli, iradesi zayıf, mütecessis bir tipti. Halk ise üç yıllık saltanatında yaşanan iki büyük yangını ve şiddetli bir kışı uğursuzluğuna yormuşlardır.

I. Mahmud'un başlattığı ıslahat çalışmalarını durdurmak, meyhanelere baskın verdirmek, kadınların sokağa çıkışlarını, "tavr-ı cedid" (modaya uygun) giyinmelerini cuma selamlıklarında alayın geçeceği yollarda kadınların görünmesini yasaklayıp kısıtlamak, emirlerini cami imamları aracılığıyla halka duyurmak, esnafı ve çarşı halkını yeni kurallara bağlamak, gayrımüslimlerin giyim kuşamlarını hatta yaşamlarını birtakım koşullarla sınırlandırmak, Rumeli'den, Anadolu'dan İstanbul'a göçleri, hatta ziyaretleri yasaklamak gibi tutucu, tuhaf yaklaşımları da hoş karşılanmamıştır. Şehzâdeliğinde ömür geçirirken iyiliğini gördüğü, tahta çıkınca Mısır'dan getirtip Darüssaade ağası yaptığı Ebü'l-vukuf Ahmed Ağa'nın etkisinde kaldığı; sık sık sadrazam, şeyhülislam değiştirdiği *Mür'i't-Tevarih*'te yazılıdır. Ancak sadarete getirdiği kişiler aydın ve deneyimli devlet adamlarıydı. Ölümcül hastayken Koca Ragıb Paşa'yı azletmeyi tasarlamışsa da, Darüssaade ağası yazıcısının uyarısı üzerine Ragıb Paşa bir süre ortalıkta gözükmeyerek kurtulmuştur. Sivil halktan fark edilmeleri için kamu görevlilerine samur ve kakum kürk giyme imtiyazı tanıyan III. Osman'ın İstanbul'a kazandırdığı başlıca eserler; Ahırkapı Feneri, Nuruosmaniye Camiine yaptırttığı eklentiler, caminin Kapalıçarşı çıkışındaki çeşme, Topkapı Sarayında –sonradan yenilendiği halde– adını taşıyan III. Osman Köşkü ile Hünkâr Sofrası ve Hünkâr Dairesidir. Döneminde yapılan Paşakapısı, Defterdarkapısı, Eski Odalar ve Acemi Kışlası günümüze ulaşmamıştır.

Bilinen kadınları Leylâ Başkadın, Zevkî (Zerkî), Ferhunde Emine ve adı bilinmeyen bir kadındır. Çocuksuz padişahların üçüncüsüdür. Zevkî Kadın, 1755'te Fındıklı'da, kendi adıyla anılan taş mektep-çeşmeyi yaptırtmıştır.

26

SULTAN III. MUSTAFA

Edirne, 28 Ocak 1717 - İstanbul, 21 Ocak 1774
Saltanatı: 30 Ekim 1757 - 21 Ocak 1774

"Mustafa-yı Salis," "Sultan Mustafa Han bin Ahmed-i Salis" olarak da bilinir. Cihangir mahlasıyla şiirler yazmıştır. III. Ahmed ile cariye kökenli Mihrişah Kadın'ın (öl. 1732) oğludur. İstanbul'un imarına çalışan padişahlardandır. Lâleli Külliyesi, Ayazma Camii, Fatih Camii ve Türbesi, Büyük Yeni Han, Bend-i Cedid, Paşabahçe Mescidi, Kadıköy İskele Camii bıraktığı eserlerin başlıcalarıdır. Yenikapı'da kıyıyı doldurup bir mahalle tesis etmiş, buraya dükkânlar, vakıf evler yaptırmıştır. Hükümdarlığı boyunca bir kez Edirne'ye gitmiş; İstanbul'dan ayrılmamıştır.

Lâle Devri öncesinde doğan Mustafa, çocukluğunu bu kısa dönemin renkli ortamında geçirdi. Babası III. Ahmed ile eniştesi Damad İbrahim Paşa'nın imar, sanat ve kültür çalışmalarından etkilendi. 1730 Patrona Halil Ayaklanmasında tahttan indirilen babasıyla birlikte Topkapı Sarayının Kafes Kasrına kapatıldı. Bu tarihten tahta

geçişine kadarki 27 yıl boyunca dış dünyadan uzak yaşadı. Kendisiyle aynı yazgıyı paylaşan yetişkin şehzâdeler (III.) Osman, Mehmed (1717-1756), Bayezid (1718-1771), Numan (1723-1764) ve (I.) Abdülhamid de Kafes Kasrının başka odalarında göz hapsindeydiler. Şehzâdeler zehirlenerek öldürülmekten korktukları için kendilerince birtakım önlemler almaktaydılar. Mustafa, panzehirler üreterek, aşırı ilgi duyduğu ilm-i nücum (astroloji) yöntemlerine başvurarak suikastlerden korunmaya çalışıyordu. Rivayete göre, birkaç kez zehirlenmiş, kurtulmayı başarmıştı. Kendisinden 26 gün büyük olan üvey kardeşi Mehmed'in 1756'da kuşkulu ölümüyle de kafesteki şehzâdelerin en yaşlısı olarak "ekberiyet" sırasını elde etti.

Amcasının oğlu III. Osman'ın ölümü üzerine 40 yaşındayken, 30 Ekim 1757 günü sabaha doğru Kafes Kasrından çıkartılıp Sünnet odasına davet edildi. Burada bekleyen devlet erkânını "sabahlar hayrola" diyerek selamladı. Önce iç biat, Babüssaade önünde de cülûs töreni yapıldı. Sarayburnu'ndan, Tophane'den, Tersane'den ve Yedikule'den cülûs topları atılması için Bostancıbaşına, topçubaşına buyrultular gönderildi. 4 Kasım Perşembe günü "seyf-i saltanatı takallüb" (kılıç kuşanmak) için büyük alayla önce Fatih Türbesine, oradan Edirnekapı'dan Eyüp'e giden yeni padişaha şeyhülislam, Hz. Ömer'in kılıcını kuşattı. Dönüş, denizden saltanat kayığıyla yapıldı ve Yalı Köşküne gelinirken gemiler sancaklarla donatılıp Tersane, Tophane ve Kurşunlu Mahzen'den toplar atıldı.

Hz. Ömer'in kılıcını kuşanarak adaletle hükmedeceğini ima eden III. Mustafa bir "adaletnâme" yayımlayarak ülkenin şen ve bayındır, halkın refah içinde olması için çalışacağını ilan etti. Koca Ragıb Paşa'yı sadrazamlıkta bıraktı. 8 Kasımda cülûs bahşişinin dağıtılması sırasında Venedik balyosunu Arzodası'nda kabul etti. Saltanatının ilk günlerinde bir fermanla da İstanbul'da oturan gayrımüslimlerin eski giyim kuşamlarına dönmelerini, zimmîlerin sarı mest pabuç, elvan libas giymemelerini emrederek, bunu cemaat reislerinin sağlamasını, kakum ve vaşak kürkün devlet erkânına mahsus olduğunu, barata denen başlığın saray mensuplarınca giyilmesi gerektiğini; başka bir fermanla da Müslüman kadınların açık saçık gezmemelerini, yüzlerini kalın yaşmakla örtmelerini, mesire yerlerine gitmemelerini uyardı. Sık sık tebdil gezerek, koyduğu yasaklara uyulup uyulmadığını denetlemeye başladı. Ermeni bir ekmekçiyle bir Yahudiyi, kıyafet ya-

saklarına uymadıkları için idam ettirdi. İşlevini ve iç disiplinini yitirdiği gibi Haremeyn evkafı gelirlerini yiyen, saraya mensup oldukları için de her işe karışan ve rüşvet aracılığı yapan Baltacılar Ocağını kaldırdı. Galata Sarayı Ocağından getirttiği bir oda (bölük) içoğlanlarını saray hizmetlerinde görevlendirdi. Bunların ve ağa çuhadarlarının şatafatlı giyinip kuşanmalarını da yasakladı. Hademe sınıfından olanların şal kuşak, sim bıçak, çiçekli entari, kakum kürk giyinmelerine son verilirken rüşvet alanların cezalandırılacağı uyarıldı.

Saltanatının ilk aylarında, Kanlıca'da "bir kebir balığın" kıyıya vurması ve yalnız havyarının 400 okka (!) gelmesi, padişahın uğur ve bolluk getireceğine yorumlandı. Şubat 1758'de, tersanede yapılan Hısn-ı Bahrî adlı kalyonun denize indirilişi töreninde hazır bulunan III. Mustafa, hapishanelerdeki borçlu mahkûmları, borçlarının yarısını alacaklılarının silmesi koşuluyla kalanını hazineden ödeterek serbest bıraktırdı. Mart ayında dul kız kardeşi Saliha Sultan'ı Koca Ragıb Paşa'yla evlendirdi. 1757-1758 kışı boyunca ülke genelinde kıtlık yaşandı. Açlıktan yoksulluktan kurtulma umuduyla payitahta gelenler de İstanbul'da kıtlığa neden oldu. "Her fırın önünde birkaç yüz âdem cem' olup pişmemiş çiğ ekmekleri" kapışırlarken, güçsüzler ve kadınlar kalabalıktan fırına yaklaşıp ekmek alamamaktaydı. Ekmek bulamayanlar pirinç almaya koşmaktaydı. Bu yüzden "pirinç yağması" denen bir olay yaşanmış; 8 Mayıs 1758'de (Ramazandan bir gün önce) birkaç yüz kadın, Gümrükönü'nde (Eminönü) gayrımüslim bir pirinççiyi basarak bir kadın, yatağan çekip dükkân sahibini kaçırtırken, diğerleri mahzendeki pirinç çuvallarını yağmalamışlardı. Olay, Ragıb Paşa'ya haber verildiğinde, saz faslı dinlemekte olan sadrazam kul kethüdasını görevlendirerek kadınları dağıttırmıştı. İki gün sonra İstanbul'a pirinç yüklü bir Mısır gemisinin gelmesi herkesi sevindirdi.

Haziran 1758'de İstanbul'a dönen hanedan damadı paşalardan Ayşe Sultan'ın eşi Silahdar Mehmed Paşa'ya Bahariye'de, Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya da Davudpaşa'da yemeklik verildi. Sadâbâd'da Yeniçerilerin tüfek atışlarını izleyen III. Mustafa, kız kardeşi (Büyük) Esma Sultan'ı sarayında ziyaret etti. Eyüp'e cuma selamlığına gidişinde sunulan 30 kadar arzuhaldeki şikâyetlerin haklılığı nedeniyle yazı hocası Rumeli Kazaskeri Ekşizâde Veli Efendi'yi azleden III. Mustafa, tebdil gezmelerini daha da sıklaştırdı. Bir seferinde Üsküdar'da tebdil gezerken Çorum alaybeyi, padişahı tanıyarak çarşı ortasında mansıp

isteyip "padişahım seninle emr-i şer' ederim!" deyince tebdil hasekilerince yakalanan adam idam edildi.

Ağustos 1758'de, Kütahya'da ölen eski sadrazamlardan Hekimoğlu Ali Paşa'nın cenazesi 20 gün gömülü kaldıktan sonra, Ragıb Paşa'nın III. Mustafa'yı ikna etmesi üzerine İstanbul'a getirilip Altımermer'deki türbesine gömüldü. Yetim iki oğlu da İstanbullu 800 çocukla birlikte Paşakapısı'ndaki "azim ziyafet ve aheng" ile sünnet edildi.

Şubat 1759'da tophanedeki geleneksel top dökümü merasiminde hazır bulunan III. Mustafa, ekmeğin vezniyle (gramaj) oynayan ve pişkin ekmek yapmayan birkaç fırıncıyı kulaklarından mıhlatıp birini de idam ettirdi. 14 Mart 1759'da, padişahın Hibetullah adı verilen ilk çocuğunun doğuşu o vakte kadar hiçbir şehzâde ve sultan için düzenlenmemiş biçimde şenliklerle kutlandı. Doğum öncesinde bütün camilerde dualar edildi, kırk gün boyunca esnaf dükkânları, ricâl konakları süslendi. Sarayda yapılan cami maketi, içi kandillerle donatılıp Hibetullah doğar doğmaz saray meydanına çıkarıldı. Çevresindeki ağaçlara fanuslar asıldı. Halk bu manzarayı hayranlıkla izledi. Yedi gün yedi gece süren şenlik ve şehir donanması, halkın "şevk u sefası müşahede olunmağın üç gün daha uzatıldı." Devlet erkânı, Yalı Köşkünde padişahı kutladı. Onca coşkuya karşın meyhanelerin açılmasına izin verilmediği gibi, "avretler sokağa çıkmakdan, hamallar sokaklara girmekden men' edildiler." Konaklar, evler, dükkânlar süslendi; evlerin önüne türlü kameriyeler, avlulu havuzlu köşk maketleri, "mir'at-ı zibâlar, dibalar ve akmişeler, fiddâ şamdanlar, billur avizeler, billur bağçeler, fıskıyeli havzlar, selsebiller, tel hotoslar..." yaptırıldı. Bu içten coşkunun ve katılımın nedeni III. Mustafa'dan önceki iki padişahın (I. Mahmud ve III. Osman) çocuklarının olmamasıydı. Şair Haşmet de Hibetullah'ın doğumu münasebetiyle *Vilâdetnâme* yazdı. Şenlikler sırasında bir muzibin, İstanbul kadısı kıyafetine girip eşeğe ters binerek hayvanın kuyruğu elinde şehirde dolaşması, esnafı teftiş etmesi, ulemanın tepkisini çekti. Topluca Paşakapısı'na giden ilmiye ileri gelenleri "Tahkir-i ulema ne demekdür, kitab ve şeriat kalkdı mı, yoksa padişah camileri kapadub meyhaneler açılsun deyü ruhsat mı verdi?" dediler, kavuklarını başlarından çıkartıp yere attılar. Ragıb Paşa, bu tepki karşısında "Buyurun aşağıya inelim," diyerek ulemaya, kendi maketinin "on arşın (!) kutrunda bir hartavi kavukla eyersiz beygire bindirilip hayal-i fenerde teşhir edilişini"

gösterdi ve "Bakın veled-i zinalar benim tasvirimi dahi hayale koyup döndürmüşler, insaf buyurun ben düstûr-i mükerrem olub vekil-i mutlak iken beni hayal-i fenere koyub zamane veled-i zinaları fırıl fırıl çeviriyorlar, sürûr-ı hümayundur, izn-i âmm oldu, ben darılmadım" sözleriyle din adamlarını yatıştırdı. Sonraki günlerde derya donanması için sallar hazırlandı. Padişah, Yalı Köşküne gelip gümüş tahta oturdukça cebehane, tersane ve tophane halkı, sallardan fişekli gösteriler yaptı. Halk da kıyılardan veya kayıklardan gece şenliklerini izledi. Doğumuyla Osmanoğullarının süreceğini müjdeleyen Hibetullah Sultan, üç aylık bebekken Nişancı Hamza Hamid Paşa'yla sûrî (göstermelik) nişanlandı. Babasının zengin çiftlikler temlik ettiği bu küçük sultan ne yazıkki 3,5 yaşında iken ölmüş; Mamafih, 1761'de şehzâde (III) Selim'in, diğer sultanların ve şehzâde Mehmed'in doğması hanedanın geleceği için güvence olmuştur.

İstanbul'daki bu görülmemiş şamatadan yararlanan Ermeniler, Sarraf Agop'un Beşiktaş'ta yaptırdığı kiliseyi genişlettiler. Semtin Müslüman ahalisinin ihbarı üzerine III. Mustafa, mimarbaşına kilisenin eklentilerini yıktırdı. İstanbul Kadısı Bekrizâde Şamlı Halil Efendi, narh işlerine aşırı ilgi gösterip "sütden sünger ile suyu fark etmek ve ekmeğe çuvaldız ile kazel geçürüb çiğ mi pişmiş mi bilmek, hamamda kefere bacağına çıngırak bağlatmak gibi" akla gelmedik yöntemlere başvurmaktaydı. Kadı'nın uygulamalarını beğenen III. Mustafa, Şamlı Halil Efendi'yi ödüllendirip kürk giydirdi. Boğaziçi'nde bir gece tuhaf bir gökyüzü olayı meydana geldi. Herkes bunu yangın kızıllığı sandı. Yeniçeriler oradan oraya koşuştular. Ahali sokaklarda sabahladı.

Mart 1759'da Tophane'de Karabaş Tekkesi şeyhinin duasıyla iki adet üçer kanatlı top döküldü. Bu yeni toplarla Fenerbahçe'de yapılan "menzile ve sekdirme" atışlarını padişah da Sarayburnu'ndan izledi. I. Mahmud'a İran Hükümdarı Nadir Şah'ın armağanı olan ama şahın öldürülmesi üzerine Bağdat'ta bekletilen "Taht-ı Tâvus" (Halen Topkapı Sarayı Müzesindedir), nisan ayında İstanbul'a getirilip saray hazinesine konuldu. Daha önce iki kez gündeme gelen ama gerçekleştirilemeyen Sapanca Gölünün İzmit Körfezine bağlanması tasarısı, İstanbul'un odun ve kereste gereksiniminin karşılanması için üçüncü kez etüt edildi. 1759'da bölgeye giden Hezarfen Mustafa Ağa, mühendis Giridî Ahmed Efendi'yle suyolcu ve lağımcılar, Anadolu'dan sevk edilen timar ehli, çalışmalara başladılar. Kış yaklaşınca iş bıra-

kıldı. "Bu kadar eşhas-ı muhtelifenin padişahın yakınına getirilmesinde" sakıncalar ve bu hususun hazineye büyük yük getireceği gibi gerekçelerle padişah caydırıldı. Oysa, III. Ahmed döneminde (1703-1730) odunun çekisi 8 paradan 12 paraya, I. Mahmud döneminde (1730-1754) 14-15 paraya, III. Osman döneminde (1754-1757) 40-46 paraya, 1755 kışında ise 50-60 paraya kadar çıkmıştı. Tarihçi Şemdanizâde, bir cami inşasına 4-5 bin kese harcanıp imaretinden 70-80 kişi faydalanırken, bu kanal açılsa İstanbul'un 400 bin nüfusunun, 50-60 yıl yararlanacağının ayrımında olan padişahı, bu projeden Koca Ragıb Paşa'nın vazgeçirdiğine dair tarihine not düşmüştür.

Ağustos 1759'da iki yalancı tanık halka ibret olsun diye eşeklere ters bindirilip yüzlerine pekmezli aşıboyası sürüldükten sonra, çevrelerinde 200 kadar çocuk, Yahudi ve kefere olduğu halde tellallar da, "Yalancı şahidin hali budur!" diye bağırarak anayollarda, mahkeme önlerinde dolaştırıldı. Ekim ayında galebe divanı için vezirler saraya giderlerken Kubbealtı'nda yangın çıktı. Vezir kethüdasıyla sekbanbaşı gelip binaya zarar vermeksizin yangını söndürdüler. III. Mustafa o yaz, yasak dinlemeyen İstanbul kadınlarını yola getirmek için bir ferman daha yayımladı. Lâle Devrinden beri "müştehâ libas giyinüb men' olundukça avrete siyaset (idam) yok, deyip üç günden ziyade fermana imtisal etmeyüb fâhiş libaslar ve fâcir edalarla" sokaklarda gezen İstanbul hanımları bir kez daha uyarıldı! Tarihçi Şemdanizâde'nin, altı ay bile geçerli olmayan bu yasak fermanı için "biri, Anadolu kapusuzları ve biri İstanbul avretleri, haklarında yılda iki kez ferman çıkmadıkça" yasakların geçerli olmadığını yazması ilginçtir.

O yılların İstanbul'unda ünlenmiş bir sima olan Defterdar Halimî Paşa'nın sarayındaki gayrı ahlaki yaşam her yerde konuşulurmuş. "Hânesine her nev'i puştları, yani Ermeni, Rum ve müslim evladından paşalı ve kalyoncu ve berber ve kalpaklı on kadar taze ve kart oğlan" alan Halimî'nin, Şehzâdebaşı'ndaki sarayında biri hareme, biri de bu oğlanlara mahsus iki hamamı varmış. Kethüdası Vanî Hüseyin Efendi ise "ilm-i cifr ile meşgul olup" hayli zenginleşmiş. Bu dedikodular III. Mustafa'nın da kulağına gidince, Halimî Paşa, vezirliği kaldırılarak Limni'ye sürüldü, mallarına da el konuldu. Hapsedilen Hüseyin Efendi'nin malları da satılıp efendisinin borçları ödendi.

Çoğu hekimlik ve sarraflık yapan Fenerli Rumların vazgeçemedikleri bir iş de devlet aleyhine casusluk olduğundan, III. Mustafa

tebdil gezmelerinde bunların neler çevirdiklerini de saptamaya çalıştığından, bir seferinde Fenerli bir tercümanın kıyafet değiştirip ricâl ve kibar konaklarına gittiğini, "nakl-i kelâm" (casusluk) ettiğini bizzat belirleyerek, adamı, Yalı Köşkünde huzuruna getirtip boynunu vurdurmuştur.

III. Mustafa'nın da hazır bulunuşuyla Lâleli Külliyesinin temelinin atılışı, 5 Nisan 1760'tadır. Annesi Mihrişah adına Üsküdar Ayazma'da yaptırılan cami-i şerif de Ocak 1761'de ibadete açıldı.

Ağustos 1761'de mazlumların ahını almış İstanbul kadılarından Karahalilzâde Abdurrahim Molla öldü. Bu kadı "halk bana poh poh desün" diyerek çarşılarda hava atan, çekindiği Ocaklının kılına dokunmayan ama yoksullara, güçsüzlere en ağır cezaları uygulayan, örneğin 80 değnekten fazlası şer'an caiz değilken, kimilerine sokak ortasında 100-120 değnek vurduran bir adamdı. Bir gün, Şehzâdebaşı'nda 80 yaşında bir zimmi ekmekçiyi eski bir seccade üzerinde oturmuş görünce, Müslümanların secdegâhına oturmasını suç sayıp çamura yatırarak 85 değnek vurdurtmuştu.

III. Mustafa, kız kardeşi Zeyneb Âsıma Sultan'la eşi Sinek Mustafa Paşa'nın ısrarı sonucu idamını emrettiği Konya Valisi Sarı Abdurrahman Paşa 1761 yazında ayaklandı. "Padişah tuğlarımı ref eder, lâkin ruhumu bana Hâlikım verdi, muhafazasına memurum. Hatun sözü, sinek sözüyle can vermem!" diyerek iki bin kişiyle Bolu'ya, oradan Gerede'ye yürüdü. İstanbul'da Gürcü Abdünnebi Vak'asının bir benzerinin yaşanacağı konuşulmaya başlayınca padişah, Abdurrahman Paşa'yı bağışlamak zorunda kaldı. 24 Aralık 1761'de III. Mustafa'nın oğlu (III.) Selim'in doğumu kentte ve ülkede günlerce süren şenliklerle kutlandı.

Nisan 1762'de, İstanbul'un renkli simalarından şair, hazırcevap, ehl-i meclis, Ragıb Paşa'nın musahibi Haşmet, "istihza ve zemm ve ilan-ı fısk âdeti olduğundan" Bursa'ya sürüldü. Eylül 1762'de, kendisini satan esircinin karısını bıçaklayıp öldüren bir cariye de esir pazarında asıldı.

1763'te Çengelköyü ile İstavroz Köyü (Beylerbeyi) arasında kamulaştırmalar yaptırılıp İstavroz Sarayı da yıktırılarak eskiden beri padişahların vişne ve kiraz mevsiminde oturdukları Yeşillioğlu Sarayı onarıldı; biniş mahalli de genişletildi. III. Mustafa'nın iki kızı için de çifte saray inşa edildi. Aşırı tutumlu olan padişah, yıkılan sarayın

eşsiz güzellikteki vitraylarını, ahşap tavanlarını, taş malzemelerini bu yeni saraylarda değerlendirtti.

Mart 1763'te 25 yıldan beri İstanbul gümrükçüsü olan İshak Ağa öldü. Bu adam, kimi ne zaman kollayacağını bilir; gözden düşmüş devletlilere hediyeler gönderir, bir gün göreve döndüklerinde de her birinden çıkar sağlardı. Sarayla elçiliklerle ilişkisi vardı; sır götürüp sır getirir, Avrupa tüccarlarıyla dostluğunu sürdürürken "saraydan isteniyor" diyerek onlara uzak ülkelerden türlü güzel şeyler getirtir, sırası düştükçe bunları saraya gönderirdi. "Memduh-ı enâm, lâkin veled-i zina, Rahman'a secdesi olmayan, sekran gezen, fuhşiyat ve kelimat-ı küfrü seven" ilginç bir tipti. Tersane kalyonlarında görevli kalyoncuların ve reislerin İstanbul'a gümrüksüz mal getirip pazarlamaları âdet iken bunlardan da gümrük alınması için fermân çıkarttırmış, işleri denizcilikten çok esnaflık olan sözde kalyoncular da bu yüzden gemileri terk etmeye başlamışlardı. Yine, önceleri, Mısır malını, ağır hareket eden büyük kalyonlar getirirken, İshak Ağa bunların mal yüklü olarak İstanbul'a gelişlerinin zaman aldığını, tüccar malının heder olduğunu gerekçe gösterip Avrupa gemileriyle Mısır malı taşınmasına olanak sağlamıştı. Bu sayede gümrük gelirleri arttığı gibi, İstanbul'a sevk edilen mal ve zahire de bollaşmış, önceleri 40-50 kalyon bu işi görürken Avrupa gemilerinin sayısı kısa zamanda 200'ü bulmuştu. Ancak bu kez de Avrupa gemileri, yükledikleri malları ve pirinci İstanbul'a getirmeyip, başka iskelelerde satmaya başladılar. Bu yüzden başkentte pirincin okkası 40 paradan 80-120 paraya kadar çıktı.

Koska'da bir külliye yaptıran Sadrazam Koca Ragıb Paşa, 8 Nisan 1763'te öldü. Yerine Hamza Hamid Paşa atandı. Ragıb Paşa, iyi bir devlet adamı olduğu kadar, hazırcevaplığı, kültürü, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şairliği ve sohbetleriyle de müstesna bir devletliydi. Öyleyken Acem Ali, Hindî Hasan, Ermeni Kazar ve diğerleri, Ragıb Paşa'ya rüşvet aracılığı yapmaktaydılar. Hayli zenginleşen, saray ve yalılar edinen Acem Ali'nin boynu vuruldu, Kazar asıldı.

Ramazan 1176/Mart-Nisan 1763'te III. Mustafa'nın önünde huzur dersleri verilirken Tatar Ali ve Abdülmümin adlı iki müderrisin kavgaya tutuşmaları görülmemiş bir skandaldı. Padişah, Ali Efendi'yi sürgüne yolladı. Dönemin ünlü kişilerinden Bedesten hacegîsi ve kuyumcubaşı Seyyid Tahir Çelebi, III. Mustafa'nın cevher tutkusundan dolayı her gün saraya gelip cevherdarlık etmekteydi. Çok zengin

olan Tahir Çelebi, padişah için Beykoz Sultaniye'de bir yazlık saray ve divan toplantıları için de bir paşakapısı yaptırmıştı. Beykoz'daki bu gelişme üzerine boş kıyı arsalarına dönemin devlet erkânı yeni yalılar yaptırdılar. Kendi yalısı için de 150 kese harcayan Tahir Çelebi, salınışları bir başka "kırk elli civan içoğlanı ile mümtaz ve müştehâ reftarlu cariyeler" edinmiş, yalısını özenle donatmış, her türlü saz, söz ve zevk olanağını hazırlamıştı. Beykoz'da ve Boğaz'da yalı merakı, kısa zamanda tutkuya dönüştü. Beykoz, Boğaziçi'nin en güzel sayfiyesi oldu. Cami ve hamam inşa edildi, dükkânlar geceleri de açılmakta, "şehrayin üzre mumlar ve kandiller" yakılmaktaydı. "Esnaf-ı sazende ve ahbab-ı nazende, hayalbaz, hokkabaz, cambaz, zorbaz ve hurde reftarlu rakkaslar, şirin-zeban, bârık-miyan, âfet-i can, fitne-i cihan köçekler" gösteriler yapıyordu. Bunları haber alan İstanbullular, geceleri "kayık kayığa bir iki bin kayık, kimi serhoş kimi ayık" Beykoz'a gitmeyi âdet edindiler. Beykoz süfehâ meskeni oldu. Dedikodular artınca III. Mustafa gösteri dükkânlarını yıktırdı; Tahir Çelebi'nin talihi döndü. Önce Ayasofya'daki konağı, sonra Yeşillioğlu'ndaki yalısı yandı. En son Paşabahçe ve Beykoz'daki yalıları değerden düştü, 60 keseye yapılmış yalılar dört keseye zor satıldı.

III. Mustafa 1763'te para piyasasına el attı. Ayarları ve ağırlıkları aynı olan Fındık altınıyla Venedik yaldız altını arasında ayar ve ağırlık farkı olduğu şayiasını yayan Yahudi ve Hıristiyan sarraflar, yaldız altınının fiyatını arttırıp, fındık altınını düşürdüler. Piyasadan ucuza topladıkları fındık altınlarını Avrupa'ya götürüp yaldız altınıyla değiştirerek kazanç sağladılar. III. Mustafa, vezin ve ayar kontrolü yaptırdıktan sonra her iki altın için de 155 akçe rayiç verdirdi. Bu kez, hilekârlar, altın törpüleme yolunu tuttular. Önceleri bir "buğday" kadar törpülenen altınlardan giderek dört "çekirdek"e kadar çalınır oldu. Padişah, bir fermanla vezni noksan altınların sürümünü yasakladı. Piyasadaki Fındık altını, İstanbul zincirli altını, Zer-i mahbub, Mısır zincirlisi, Mısır tuğralısı, yaldız Venedik ve Macar altını türlerinden vezni noksan olanlar Darphane tarafından toplandı. Marbaş denilen gümüş kuruş da 12 akçe olarak ıslah edildi.1 Kasım 1763'te de Hamza Paşa azledilerek Halep Valisi Köse Bâhir Mustafa Paşa (üçüncü kez) sadrazamlığa atandı.

5 Mart 1764'te Lâleli Külliyesinin açılışı yapıldı. III. Mustafa buraya cuma selamlığına geldi. Fatih'te Paşmakçızâde Sarayının yanması

sırasında yangının çevreye yayılmaması dedikodulara neden oldu. Halk bu sarayı "taife-i cinniyân"ın yaktığına inandı. Temmuz ayında çoğu Eğinli olan İstanbul sarraflarının şikâyeti üzerine Eğin nakibi kısasen idam edildi. Nakibin İstanbul'a gelen yakınları, kentteki seyyidleri çevrelerine toplayıp Kazasker Kapısında gösteri yaparak sarrafların katlini istediler. Kazaskeri ve şeyhülislamı korkuttular. Şeyhülislam Dürrizâde Mustafa Efendi, bir fitne çıkabilir kaygısıyla dört sarrafın katli için fetva verdi. Bunların, Bab-ı Hümayun önünde boyunları vuruldu. 1764'te hizmetkâr ve esnaf sınıfından kimselerin vaşak kürk, çiçekli kaftan ve entari, kemerbend şal kuşak kullanmalarını yasaklayan bir ferman daha çıktı ama bu da öncekiler gibi yürümedi. İstanbul Kadısı Ebubekir Fazıl Efendi, İstanbul'a gelen şekerin dağıtımında çıkan ihtilaf nedeniyle azledildi. Getirilen şekeri önce "Mısır Çarşulular" denen aktarlar almakta, Yeni Cami vakfına yıllık yedi bin akçe ödedikten sonra şekercilere satmaktaydılar. Şeker getiren bezirgânlar Mısır Çarşısına vermeden doğrudan şekercilere mal satmaya başlayınca uyuşmazlık doğmuştu. Bu davaya birçok kez bakılmış, halledilememiş, Ebubekir Efendi de şekercileri aktarlara hissedar ederek çözüm bulmaya çalışmıştı.

28 Aralık 1764'te, sarayın Kafes Kasrında tutuklu şehzâdelerden III. Ahmed'in oğlu Numan öldü ve cenaze alayı düzenlenerek Yeni Cami Türbesine gömüldü.

Kethüdası Ahmed Efendi'nin yolsuzluklarına ortaklığı ortaya çıkan Sadrazam Köse Bâhir Mustafa Paşa, 28 Mart 1765'te azledilip iki gün Kapıarası'nda tutuklu kaldı. Daha sonra Midilli'ye sürülüp orada idam edildi. Muhsinzâde Mehmed Paşa sadrazam oldu. Nisan ayında, zulümlerinden dolayı idam edilen Bozok Mutasarrıfı Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın kesik başı İstanbul'a getirilerek Bab-ı Hümayun önünde teşhir edildi. 29 Haziran 1765'te III. Mustafa'nın davetlisi olarak İstanbul'a gelen Kırım hanı Selim Giray'ı Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa Davudpaşa'da karşıladı. Buradan Topkapı'ya kadar saf tutan Yeniçeri, topçu, cebeci, arabacı ve kalyoncu sınıfları Selim Giray'ı selamladılar. Konuk için Kabasakal'da bir konak hazırlandı. Dolmabahçe'de, Küçüksu'da ve Kâğıthane'de verilen ziyafetler görkemliydi. Padişahın katına çıkan Selim Giray'ın İstanbul'daki konukluğu 29 gün sürdü. İhaneti saptanan Eflâk voyvodasının kapı kethüdası Stavrakioğlu, Eylül 1765'te idam edilip ölüsü Akıntıburnu'ndaki yalısının önüne asıldı. Müsadere edilen malları ve nakit parası mavnalarla taşındı.

11 Mart 1766'da başlayan Ramazan Bayramı boyunca III. Mustafa, Yalı Köşkünde, Gülhane'de bayram şenliklerini, bamyacı-lahanacı müsabakalarını izledi. Toplam on fasıl olmak üzere, üç gün Saraybur-nu, Tophane, Tersane, Kurşunlu Mahzen, Kızkulesi ve Yedikule'den, ayrıca çektirilerden toplar atıldı. Kentte kandiller yakıldı.

O yılın kurban bayramı da benzer biçimde kutlandıktan sonra bayramın dördüncü günü 22 Mayıs 1766'da, tarihe "zelzele-i azim" diye geçen, büyük deprem oldu. İki dakika kadar süren bu korkunç depremde hasar görmeyen yapı kalmadı. Kâgir binaların çoğu yıkıldı. İstanbul toz duman içinde kaldı. Fatih, Beyazıt ve Mihrimah Sultan camileri, Şekerciler Hanı, Kapalıçarşı'da Dua Meydanı, Kalpakçılar, Bedesten, Esir pazarı, hanlar, camiler yıkıldı ya da ağır hasar gördü. Topkapı Sarayında çatlaklar, kent surlarında yer yer büyük gedikler açıldı. Halk şaşkına döndü. Herkes evini terk edip cami avlularında, meydanlarda toplandı. Ertesi cuma günü, III. Mustafa, ahaliye moral vermek için Sultanahmet Camiine selamlığa çıktı. Padişah camideyken, öncekinden hafif bir deprem daha oldu. İlkinden 75 gün sonra şiddetli bir sarsıntı daha yaşandı. Bu kez Galata, Üsküdar ve İzmit'e kadar olan yerler hasar gördü. 31 Ocak 1767'de akşamdan sonra çok şiddetli bir deprem daha oldu. Böylece sekiz ayda dört büyük deprem İstanbul'u harabeye çevirdi. Halkta güven duygusu ve yaşama isteği kalmadı. Herkes, kırlara, bahçelere çadır çerge kurarak kent yaşamını bıraktı. III. Mustafa İstanbul'un bir an önce onarılması için hazine olanaklarını seferber etti. Kapalıçarşı'yla çevresinin onarımına Tıflî Efendi, surlara Mehmed Ağa, Baruthane'ye Yenişehirli Osman Efendi, Saraçhane ve Arasta'ya Âtıfzâde Ömer Efendi, Enderun binalarına şehremini, Yeniçeri kışlalarına Haseki Mustafa Ağa, Yedikule'ye Hezarfen Kara Mustafa Ağa, Tophane'ye Mahmud Bey, Fatih Camii ile Türbesinin yeniden yapımına Hamiş Bey bina emini atandılar. Bir kalyonda çıkan yangın, Kalafatyeri'ndeki demirli gemileri de tutuşturdu. Ateş alan tekneler rüzgârın ve akıntıların etkisiyle başıboş dolaşırken Cibali Yahudihaneleri ve çarşısı, Aynalıkavak Sarayı, Halıcıoğlu İskelesi yandı. Kül olan Aynalıkavak'ın çok değerli aynaları ve bir kısım eşyası güçlükle kurtarıldı.

16 Haziran 1767'de Karaağaç'tan Evhadüddin (Ayvat Deresi) denen yere giden III. Mustafa, yaptırdığı Ayvat bendini ve burada toplanan suyu gördü. 30 Temmuz 1767'de, yeni Fatih Camiinin temeli

atıldı. Depremde yıkılmış olan Beşiktaş Sarayının yapımı da bu yıl tamamlandı. İçi çinilerle kaplı bu yeni kasrı III. Mustafa pek beğendi.

1768 kışında zatülcemp olan III. Mustafa 20 Şubat 1768'de düzenlenen muayede törenine, Babüssaade önünde kurulan tahtın çevresi perdelerle kapatılmak suretiyle çıkabildi. Bayram namazına gidemedi. 7 Ağustos 1768'de Muhsinzâde Mehmed Paşa azledilerek Silahdar Mahir Hamza Paşa sadrazam atandı. Rusya'ya savaş açılması nedeniyle de İstanbul'daki elçi Obreskoff tutuklanıp Yedikule'ye kapatıldı. 20 Ekim 1768'de sadaret bir kez daha el değiştirip, Yağlıkçızâde Hacı Mehmed Emin Paşa sadrazamlığa getirildi. 17 Mart 1769'da Paşakapısı önüne tuğlar dikildikten sonra Arzodası'nda kürsü şeyhleri de hazırken dua edildi. Tuğlar ve otağ-ı hümayun, törenle Davudpaşa'ya götürüldü. İzleyen günlerde ordu alayı, Yeniçeri alayı, cebeci, topçu alayları, sancak-ı şerif alayı düzenlendi. Bu hareketli ve heyecanlı günlerde "fitne-i müteseyyidin" denen bir olay yaşandı. Bedesten tellallarından Hüseyin adlı düzmece seyyid, bir beygire binip "Bugün bizim hizmet günümüzdür," diyerek gördüğü her yeşil sarıklıyı etrafına toplamaya başladı. Gelmeyen seyyidleri zorla yanına aldı. Bunlar, sayıları yedi-sekiz yüze ulaşınca "İki yanımızda Yahudi ya Nasranî olmasun" diye bağırıp uzaktan geçen gayrımüslimleri yakalatarak üstlerinde başlarında ne varsa gasp etmeye koyuldular. Kimilerini de öldürdüler. Bu gözü dönmüş kalabalık Edirnekapı'dan çıkınca tarlalarda çalışan gayrımüslim köylüleri daha acımasızca soyup öldürmeye başladılar. Eyüp kadısı kendi bölgesinde 28 ceset, 200 soyulmuş insan saptadı.

27 Mart 1769'da Davudpaşa'da toplanan ordu, serdar-ı ekrem ve Sadrazam Hacı Mehmed Emin Paşa'nın komutasında 8 Nisan günü cepheye hareket etti. 1 Mayıs 1769'da Hotin zaferi haberinin ve düşmandan alınan bayrakların gelmesi sevinç uyandırdı. Üzerlerinde haçlar bulunan büyük çuha bayraklar Paşakapısı'nda sergilendi. Camilerde ordu için dualar edildi. Sıbyan mektepleri "feryad-ı âmin"e çıkartıldı. 12 Ağustostaki İkinci Hotin zaferinden sonra III. Mustafa "gazi" sanını alırken zafer kazanan Mehmed Emin Paşa idam edildi! Moldovancı Ali Paşa sadrazam ve serdar-ı ekrem atandı. Hotin kalesi önündeki Köprü Faciası ve 21 Eylül 1769'da Hotin'in Rus ordusu tarafından işgal edilmesi üzerine 12 Aralık 1769'da Moldovancı Ali Paşa da cephede azledilerek göreve İvazzâde Halil Paşa getirildi. Akdeniz'e inen Rus filosunun 7 Temmuz 1770'te Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakması, cephede

ise Kartal ve Bender bozgunlarının yaşanması, bir bunalım nedeni oldu, fiyatlar birden yükseldi. Önceki padişahlar gibi, tek çözümü sadrazam azlinde gören III. Mustafa, yenilgilerin ve pahalılığın sorumlusu saydığı İvazzâde Halil Paşa'yı da 25 Ekim 1770'te azledip, Bosna valisi Silahdar Mehmed Paşa'yı sadrazam ve serdar-ı ekrem atadı.

25 Ocak 1771'de III. Ahmed'in oğlu ve III. Mustafa'nın kardeşi, "ekber-i şehzâdegân" Bayezid öldü ve Yeni Cami Türbesine gömüldü. 26 Nisan 1771'de beş yıldır yapımı devam eden ve temelden yenilenen Fatih Camii ibadete açıldı. Diğer yandan Rusya cephesindeki savaş kayıplarla sonuçlanırken ağır masraflar da III. Mustafa'nın çok önem verdiği hazineyi eritti. 24 Haziran 1771'de Kırım'ın Rus işgaline uğraması üzerine kaçan Selim Giray İstanbul'a geldi. Büyükdere'de Damadzâde Mehmed Murad Efendi sahilhanesinde konuk edildi. Hazineden kendisine tahsis edilen 300 kese paranın hesabını veremedi. Suçlu görülerek Silivri'deki çiftliğinde oturmasına müsaade edildi. Silahdar Mehmed Paşa da görevden alınıp 11 Aralık 1771'de Muhsinzâde Mehmed Paşa iki kez sadrazamlığa getirildi. 25-27 Şubat günleri boyunca "Galata Vak'ası" denen ilginç bir olay yaşandı. Kalyoncuların Galata'da bir kahveciyi öldürüp dükkânını yağma etmeleri sonucu kalyoncularla Galata kulluğu neferleri arasında çıkan kavga savaşa dönüştü. İki tarafın yoldaşları, kalyoncu-tersane neferatıyla Altmışdört ve Yirmibeş bölük Yeniçerileri, her iki tarafa katılan serseriler, aylaklar, yağmacı ve kavgacı kalabalıkları, Galata İskelesindeki gemilerden toplar çıkartıp Kürkçü kapısından Galata Kulesine ve Sandıkçılar'a kadar barikatlar oluşturarak "siper ve metris cengi"ne koyuldular. Çatışmalara katılanların sayısı 4-5 bin dolayındaydı. Üç gün üç gece top ve tüfek sesleri eksilmedi. Kalyoncular, Arnavut pergendelerinden, Yeniçeriler Laz gemilerinden karşılıklı kurşun ve top attılar. Kurşunlu Mahzen'den İstanbul'a üç gün boyunca tek insan geçemedi. İki taraf hayli kayıp verdikten sonra sadaret kaymakamıyla sekbanbaşı, Çardak'a gelip seslerini karşı tarafa duyurmaya çalıştılar. Ama geçmeye cesaret edemediler. "Nefir-i âmm olunup" ahalinin ve Topçu Ocağının üzerlerine yürüyeceğini uyardılar. Kavgacıları yatıştırmak için de bir Yeniçeriyi öldürmüş olan pergendi filikacısı zimmi idam edildi. Olay güçlükle yatıştırıldıktan sonra dağılıp kaçan tahrikçiler birer-ikişer yakalanıp idam edildi.

Hazineyi altın ve gümüşle doldurma meraklısı olan III. Mustafa, saltanatının ilk on yılında topladıklarını, son altı yılda Rusya Savaşı,

Çeşme faciası, İstanbul depremleri gibi olaylar yüzünden sarf etmek zorunda kaldı. Bunalımlar nedeniyle sağlığı da bozuldu; 1773'ün son aylarında rahatsızlıkları arttı. Başta "istiska" (Hidropisie) olmak üzere, bir dizi ölümcül hastalığın ihtilatı sonunda 21 Ocak 1774 Cuma günü ilginç bir rastlantıyla öğle ezanı okuyan müezzinlerin "hayye ale'l-felâh" (kurtuluşa koşun) dedikleri anda öldü. Ertesi gün Lâleli'deki türbesine gömüldü.

Mahpusta geçen şehzâdeliği boyunca zehirlenmekten korktuğu için aldığı panzehirler yüzünden solgun benizli, durgun bakışlı olan III. Mustafa'ya, çağdaşı tarihçilerin "İskender-i Zülkarneyn-i Sanî"(!) demeleri, gerçi bir abartmaydı. Ama yapıcı, gelişme ve yenilik yanlısı bir hükümdar olduğu kuşkusuzdur. En büyük tüketim merkezi olan payitahtın yiyecek yetersizliği sorununu kalıcı çözümlerle gidermeye çalışmış, bu amaçla büyük zahire depoları yaptırmıştı. Güvenlikten büsbütün yoksun kalan, üretim olanakları kendi nüfusuna yetmeyen Anadolu'dan kabaran göçler III. Mustafa döneminin bir başka olgusudur. Bu sorunun dayattığı, pahalılığı önlemek, ithalatı kısmak, rumî denen değerli kumaşların, kürklerin tüketimini azaltmak, Venedik dibası taklidi kumaş üretimi için yerli tezgâhları faaliyete geçirmek, büyük ticaret hanları yaptırmak, para piyasasını karmaşadan ve hilelerden arındırmak gibi akılcı ve yararlı girişimleri de gözardı edilemez. Ordunun teknik eğitim olanaklarına kavuşturulmasını amaçlayarak Baron de Tott'dan yararlanmış, Kâğıthane'de yaptırdığı kışlada seçme askerlere modern atış ve savaş eğitimi verdirmiş, Süratçiyan Ocağı denen hafif topçu birliğini kurdurmuştur. 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayunu açtırması, Türkiye'de askeri ve teknik eğitim alanında başlı başına bir dönüm noktası kabul edilmiştir. III. Mustafa'nın bu tür girişimlerini izleyen Batılılar, onun için "en büyük, fakat en talihsiz Osmanlı padişahı" demişlerdir. İstanbul'un imarına milyonlar harcamış, kente daha çok su akıtabilmek için yeni tesisler yaptırmış, eski suyollarını onartmıştır. Su tüketimini azaltmak için yeni hamam yapımını yasaklatması ilginçtir.

Avrupa'yla ilişkilere önem vermiş, Paris'e, Berlin'e, Viyana'ya ve Varşova'ya elçiler göndermiştir. Elçilerin ve maiyetlerindeki diplomatların İstanbul'a pek çok yenilikler getirerek sosyal yaşamı etkiledikleri bilinir. Örneğin İstanbul'daki elçilerin aileleriyle devlet ricâli eşleri arasında ilk ziyaretler ve tanışmalar III. Mustafa zamanındadır. Çağdaşı ulema düzeyinde din bilgisine ve genel kültüre sahip olan

III. Mustafa, bilginleri toplayarak çeşitli konuları tartışmasına karşılık ilm-i nücuma (astroloji) düşkünlüğü, ilm-i nücum yöntemleriyle sorunlara çözüm araması, onun bir zaafı sayılmıştır. Fransa'dan astroloji kitapları getirttiği gibi, Prusya Kralı II. Friedrich'ten uzman müneccimler istemesi de meşhurdur.

Kahvecibaşısı Kastamonulu Mustafa Nakşî Efendi'ye tutturduğu rûznâme, *Vekayi-i Sultani Tarih-i Nakşî* adını taşımaktadır. "Cihangir" mahlasıyla şiirleri olan III. Mustafa'nın, döneminin yöneticilerini ve genel durumunu eleştiren ünlü dörtlüğü "*Yıkılubdur bu cihan sanma ki bizde düzele / Devleti çarh-ı denî verdi kamu mübtezele / Şimdi ebvab-ı sa'adetde gezen hep hezele / İşimiz kaldı heman merhamet-i Lemyezel'e*," başta Koca Ragıb Paşa olmak üzere, şairlerce tanzir edilmiştir. *Fasl-ı Müntahabat* adlı yazma bir mecmuada da İkbâlî mahlasıyla şiir ve ilahileri; nikris, mahur, çargâh, evc, sünbüle, muhayyer, acem makamlarında bestelenmiş güfteleri vardır.

Önceki padişahlardan farklı bir giyim ve başlık formu benimseyen III. Mustafa, ulema örfünü andıran, yüzeyi düz bir kavuk biçimi seçmiş, bunun tepesine de pırlantalı bir tuğla süslü uzun bir sorguç takmıştır. Resmi törenlere özgü bu kavuk dışında diğer günlerde paşalı kavuk kullandığı bilinmektedir. Yaz aylarını Beşiktaş'ta ve Karaağaç'ta geçiren III. Mustafa'nın bir tutkusu tebdil gezmekmiş. Çoğu kez Kahvecibaşısı Mustafa Nakşî Efendi'yle ve tebdil hasekisi kıyafetinde sokağa çıkan padişah, sabah namazını Ayasofya'da kıldıktan sonra İstanbul semtlerinde denetimler yapar, tebdil geleneğinin bir gereği olarak da ya bir ödüllendirme ya siyaseten idam uyguladıktan sonra saraya döner, bazen binişe çıkar ya da donanmayı, askerlerin eğitimlerini denetlerdi.

Kadınlara düşkün olan III. Mustafa, saray dışında da "sevgili" edinmiş bir gönül adamıydı. Rıfat Kadın'la saray dışındaki ilişkisini ve daha sonra onu haremine aldırtmasını belgeleyen hatt-ı hümayunları ve mektupları Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindedir. Kadınları, Mihrişah, Âdilşah ve Rıfat, Aynülhayat kadınlarla ikbâlleri Fefime, Gülman (Gülnar ?) hanımlardı. İki oğlu (III.) Selim ile küçük yaşta ölen Mehmed (ö. 1767)'dir. Kızları Şah Sultan çocukluğundaki göstermelik (surî) iki nikâhtan sonra Seyyid Mustafa; Beyhan Sultan, Çelik Mustafa; Hatice Sultan, Esseyyid Ahmed paşalarla evlenmişler; Hibetullah, Mihrimah, Mihrişah, Hatice (II.), Fâtıma sultanlar küçük yaşlarda ölmüşlerdir.

27

SULTAN (I.) ABDÜLHAMİD

İstanbul, 20 Mart 1725 - 7 Nisan 1789
Saltanatı: 21Ocak 1774 - 7 Nisan 1789

"Sultan Abdülhamid Han," "Hamid-i evvel" adlarıyla da bilinir. III. Ahmed'le cariye kökenli Şermî Rabia Kadın'ın oğludur. Oğlu II. Mahmud'dan başlayarak Osmanoğullarının son üç kuşağı I. Abdülhamid'in soyudur.

Abdülhamid, babası tahttan indirildiğinde (1730) beş yaşındaydı. Topkapı Sarayında, Şehzâdegân Dairesi de denen Kafes Kasrında gözetim altında ve kapalı büyüdü. Kuzeni I. Mahmud'un saltanatına (1730-1754) rastlayan şehzâdelik eğitimi olasılıkla yüzeysel oldu. Ne düzeyde okuma yazma, bilim, din, yönetim, diplomasi, Arapça-Farsça öğrendiği bilinmiyor. Ağabeyi III. Mustafa'nın ünlü dörtlüğünü,

"Nice perestiş olunur hikmet-i kâr-ı ezele
Kâhi dânâya verir devleti kâhi mübtezele

Sanma tedbir-i cihan (cihad) eylemede âcizdir
Mâlik-i akl-ı Felâtun zebâne-i hazele"

dizeleriyle tanzir ettiğine; sevgilisine içtenlikli aşk mektupları yazabildiğine göre yazınsal kültüre sahipti.

Saraydaki tutukluluğu kendisinden önceki üç padişahın saltanatları boyunca 44 yıl sürdü. Ağabeyi III. Mustafa'nın ölüm döşeğindeyken "Abdülhamid'i bırakın! Selim'i iclâs edin. O, büyük bir padişah olacaktır," diyerek kendi oğlunun tahta geçirilmesini vasiyet etmesine karşın "ekberiyet" ve "bi'l-irs ve'l-istihkak" kuralından ayrılmayan devlet erkânı, III. Mustafa'nın öldüğü gün (21 Ocak 1774) sarayda yapılan cülûs töreniyle Abdülhamid'i tahta oturttular. Ertesi gün III. Mustafa'nın cenaze alayı yapıldı. Yeni padişah, cephedeki Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya bir ferman göndererek görevine devam etmesini bildirdi. 27 Ocak 1774'te Eyüp Sultan'da kılıç kuşandı. O sırada Osmanlı-Rus cephe savaşları devam ettiği, ordunun seferde olduğu, İstanbul'da iaşe sıkıntısı çekildiği gerekçe gösterilerek cülûs bahşişi dağıtılmadı.

I. Abdülhamid, hassas, sevecen, yardımsever olmasına, kamu işleriyle ilgilenme isteğine karşılık, sorunları çözebilecek deneyime sahip değildi. O ve çevesindekiler, saltanat değişikliğinin uğur getireceği inancıyla cepheden zafer müjdeleri bekleyedursun, Muhsinzâde Mehmed Paşa, korkunç bir yenilginin getireceği ağır kayıpları bir oranda önleyebilmek için Şumnu karargâhında yığınak yapmaya çalışıyordu. Sadrazamın, Rusya'nın Kerç ve Yenikale gibi bazı kalelerin bırakılması koşuluyla önerdiği barışı kabul etmenin çok yerinde olacağını yazması üzerine, görüşlerine başvurduğu ulema efendilerin, "gayretullah ve üç koldan hücum" (!) önerilerini daha cazip bulan I. Abdülhamid, Muhsinzâde'ye bu yönde bir ferman gönderdi. Üç koldan hücum ve gayretullah zorlaması, üç yönden bozgunlara neden oldu. Ruslara yenik düşen ordu yer yer bozguna uğradı. 21 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Şumnu'yu kuşatan Rus ordusunun çekilmesi ardından Osmanlı ordusu Edirne'ye dönerken ağır hasta olan Muhsinzâde Mehmed Paşa 4 Ağustos 1774'te Karinâbâd'da öldü. I. Abdülhamid 10 Ağustosta İzzet Mehmed Paşa'yı sadrazam ve serdar-ı ekrem atadı. Çok geçmeden de büyük ölçüde dağılmış bulunan ordunun kaçak askerlerinden 7-8 bin atlı,

çapul yaparak Balkanlar'a, oradan da İstanbul'a doldu. Fındıklılı Süleyman Ağa bunların "Beşiktaş İskelesine geldiklerinde ahaliyi dehşet alub Üsküdar'a uburdan (geçişten) men' edülüb ekmek vefâ etmeyecek (yetişmezse) kasabayı ateşe yakarız!" dediklerini ve güçlükle Üsküdar'a geçirildiklerini yazar.

Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla –bırakılan topraklar bir yana– Rusya'nın İstanbul'da ortaelçi düzeyinde ve yetkili bir temsilci bulundurması, bu elçinin devlet törenlerinde öteki elçilerin sırasında yer alması, Rus elçisinin tercümanlarına dokunulmazlık tanınması öngörüldüğü gibi, Rusya'ya, Boğazlar'dan geçiş hakkı, İstanbul'da ve diğer limanlarda her türlü emtiayı pazarlama, İngiltere ile Fransa'ya tanınan bütün ticari haklardan yararlanma olanakları da verildi. Galata cihetinde Rusya devletinin bir kilise yaptırması da antlaşmada vardı. Koşullara göre, bu kilise halka açık olacak, Russo-Grek Kilisesi adıyla anılacak ve sonsuza değin İstanbul'daki Rus elçilerinin koruması altında olacaktı. Antlaşmada Osmanlı Padişahı (Abdülhamid) "Müminlerin İmamı ve Müslümanların Halifesi" sanlarıyla anılmıştı. İstanbul'daki yabancı gözlemcilerin ve Avusturya Büyükelçisi Baron de Thugut'un yorumuna göre, bu antlaşma, Rusya'nın, başkent İstanbul'u ve Osmanlı ülkelerini, her an ele geçirebileceğinin bir belgesiydi. Türk yönetici ve diplomatlar, bu gerçeği sezebilmekten uzaktılar. Diğer yandan, sanki ordu bir zaferden dönüyormuş gibi, I. Abdülhamid görkemli bir alayla saraydan Davudpaşa ordugâhına giderek, Şumnu'dan getirilen sancak-ı şerifi karşıladı.

Antlaşmanın sağladığı 13 yıllık barış devresi boyunca yeni önlemler alınmayarak, gücünü ve etkinliğini yitirmiş Kapukulu Ocakları ve geleneksel kurumlar olanca yetersizlikleriyle aynen korundu. Abdülhamid sudan bahanelerle sık sık sadrazam değiştirdi. Örneğin Kırım elçisine Dolmabahçe çayırında verilen ziyafette şeyhülislamla tartıştığı için Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'yı azlederek, yerine 6 Temmuz 1775'te Derviş Mehmed Paşa'yı atadı. Seçtiği sadrazamlar ise –Muhsinzâde ve Halil Hamid dışında– dünya görüşü kıt, sorunları kavramaktan uzak kişilerdi. Bu on sadrazamın ilk yedisinin seçimlerinde "Hz. Peygamber'le adaş olmalarından" uğur beklendi. Bunların ortak özellikleri adlarının "Mehmed" (Muhammed) oluşuydu: Muhsinzâde Mehmed Paşa, İzzet Mehmed Paşa, (10 Ağustos 1774, ikinci kez 20 Şubat 1781) Derviş Mehmed Paşa (6 Temmuz 1775),

Darendeli Mehmed Paşa (5 Ocak 1777), Kalafat Mehmed Paşa (1 Eylül 1778), Silahdar Seyyid Kara Mehmed Paşa (21 Ağustos 1779), Yeğen Hacı Mehmed Paşa (25 Ağustos 1782)! Bilgisiyle olmasa bile otoritesi ve deneyimiyle en güçlü devlet adamı ise Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ydı. O da sadaret görevini kabul etmemekle birlikte, sadrazamdan daha yetkin bir kimlikle İstanbul'un güvenlik, su ve savunma sorunlarıyla ilgileniyordu. Kasımpaşa'da ve Boğaz semtlerinde çeşmeler yaptırıyor; Kasımpaşa ve Galata'daki bekâr odalarında barınan sefil ve disiplinsiz kalyoncuların düzeni için tersanede kışla inşa ettiriyor; Boğaz çıkışının, Anadolu yakasında Revancık ve Poyraz limanı Rumeli yakasında Cedit Fener, kalelerini berkittirip buralara dizdarlar, mustahfızlar koyduruyordu. "kavak" denen istihkâmları onartan, Kavak nâzırları, Bostancı ustaları atayan da Hasan Paşa'ydı.

Sadrazam Silahdar (Kara Vezir) Mehmed Paşa, 1779'da göreve geldiğinde İstanbul'un önceki yangınlarda harap olmuş semtlerinin imarına çaba gösterdi. Öte yandan, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla bağımsız olan Kırım'daki iktidar mücadelesine Rusya'nın ve Babıâli'nin müdahaleleri yeni bir savaş olasılığı doğurdu. Rusya, 1777'de Şahin Giray'ın han olmasını desteklemişti. I. Abdülhamid ise İstanbul'da oturan Selim Giray'ı han ilan edip Kırım'a gönderdi. Selim Giray, Şahin Giray'a yenilerek İstanbul'a döndü. Gerginleşen Rusya-Osmanlı ilişkisi, Fransa elçisinin arabuluculuğuyla düzeldi ve 1779'da İstanbul'da Aynalıkavak Tenkihnâmesi imzalandı. Bununla Osmanlı padişahının bütün Müslümanların halifesi olduğu bir kez daha vurgulanırken, Rusya'nın ve İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesinin baskısı sonucu, Katolik Ermenilerin İstanbul'da ayrı bir patrik seçmeleri de yasaklandı.

Seyyid Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra sadarete getirilen İzzet Mehmed ve yeğen Hacı Mehmed paşaları, I. Abdülhamid'in en güçlü ve reformcu sadrazamı Halil Hamid Paşa (31 Aralık 1782) izledi. İki yıldan fazla süren görevi sırasında, 300 mevcutlu sürat topçuları 2 bin kişilik bir kadroyla yeni bir düzene bağlanıp eğitime alındı. Kıtlıkları önlemek için zahire stoklaması yapıldı. Kapıkulu mevcutlarının dondurulması amacıyla ulufeli askerlerin tam bir yoklaması yapıldı ve "esame" (Kapıkulluğu belgesi) alım satımı yasaklandı. Halil Hamid Paşa'nın bu köklü girişimleri karşıtlarının bir iftira kam-

panyası başlatmalarına yol açtı. Sadrazamın, kendisini tahttan indirip Selim'i padişah yapmaya hazırlandığına inandırılan I. Abdülhamid, Halil Hamid Paşa'yı 31 Mart 1785'te azletti. Bu deneyimli ve başarılı devlet adamı 27 gün sonra öldü. Yerine Koca Yusuf Paşa atandı.

1783'te Kırım'ı ilhak etmiş bulunan Rusya, İstanbul'daki elçisi Potemkin aracılığıyla Babıâli'yi yeni ödünler için sıkıştırdıkça savaş da kapıya dayanıyordu. İngiltere ve Prusya ise kendi çıkarları açısından Osmanlı yönetimini buna teşvik etmekteydiler. Yaşlı ve öngörüden yoksun olsa da I. Abdülhamid bir savaşın getireceği sıkıntıları düşünebilmekte, "İbadullah ayaklar altında çiğnenecekse ben öleyim, daha iyi!" demekteydi. Halk arasında, Abdülhamid'in kerametine inanmayan yoktu. Sonunda, Şeyhülislam konağında ve Babıâli'de yapılan meşveretlerden savaş kararı çıktı. Savaşa onay vermeyen padişah, "Moskof gemileri Sarayburnu'nda bekliyor!" denilerek kandırıldı.

Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa komutasındaki ordu, Mart 1786'da İstanbul'dan tuğ ve sancak çıkartma törenleri yapılarak uğurlandı. 1787'de hem Rusya'ya hem Avusturya'ya savaş ilanı, öncekilere oranla daha ağır bir buhranın doğmasına yol açtı. Bu bunalım ve cephelerden gelen bozgun haberleri, tarihlerin yazdığına göre I. Abdülhamid'in felç olmasına ve 8 Nisan 1789'da ölümüne neden oldu. O gün padişah, surre alayı için koltuklarına girilerek zorla Kubbealtı'na getirildi. Törenden sonra şehzâdeleri Mustafa ile Mahmud dairelerine, kendisi de yine koltuklanarak ve âdeta sürüklenerek Hareme götürüldü. Son kez kontrole gelen ve "nüzul" tanısını "nezle" sözcüğüyle tevil eden Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi huzurdan çıktıktan sonra sabaha karşı padişah öldü.

I. Abdülhamid, 49 yaşında tahta geçinceye değin gezmek ve görmek olanağından yoksun kaldığı İstanbul'u, on beş yıllık saltanatı boyunca karış karış dolaşmak tutkusuyla her semte binişler düzenler ya da değişik kıyafetlere girerek tebdil çıkardı. Kendisini tanıyan bir risale yazarı, padişahı, kılıç alayından kırk elli gün sonra Atmeydanı'nda ulema kavuğu üzerine yeşil destar sarmış olarak gördüğünü, oradakilerce de tanındığını, peşinden gittiğini, kulluk (karakol) Yeniçerilerine altınlar dağıttığına tanık olduğunu anlatır. Yaşlı padişah, "şerif," "seyyid," "derviş," "tacir," "hayriye tüccarı" kisveleriyle çarşı pazar yerlerini dolaşır; çeşmeleri, sokakları, iskeleleri denetler, saraya dö-

nünce gördüğü aksaklıkları, sadrazama ya da sadaret kaymakamına yazardı. Şeyhülislamın, sadrazamın davetlerini kabul ederek konaklarına gider, yemek yer, hokkabaz, cambaz, lubiyat, tuluat izlerdi. Beykoz'da İshakağa Bahçesine Gümrükçü İsmail Ağa'nın davetine gidecek kadar alçakgönüllüydü. 1776'da Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın verdiği ziyafette "mahpeyker, rânâ, dilber çengilerin, lâtife ile lâtif cünbüşlerini" izleyip neşelenmişti. Bu sırada, İstanbul'un bir başka semtinde, Ruz-i Hızır'da atlar çayıra bırakılırken, mir-âhur-ı evvel ağa da Mirahur Köşkünde Enderun halkına "âdet-i kadim üzere tablalar ile peynir ve yoğurt" döşetip ikramlarında bulunuyordu.

Aşırı dindar Abdülhamid, şeyhlere, hocalara çok güvendiğinden, şeyhülislamın salık vermesi üzerine, Bursa'daki Kadiri Dergâhı şeyhini İstanbul'a getirtmiş, keramet sahibidir diye Berat gecesi huzurunda vaaz verdirtmiş, nasihatını dinlemiş ve memleket için dua ettirmişti. Ama ülkede huzurdan eser yoktu. Anadolu ve Rumeli, soyguncu eşkıya gruplarının, kendi bölgelerini haraca kesen ve angaryaya koşan âyanların, taşra vezirlerinin baskısı altındaydı. Valiler ayaklanıyor, bazan birbirleriyle savaşıyorlar; bunların tepelenmesine çaba harcanıyor, İstanbul'a kesik başlar geldikçe seviniliyordu. Yakalanıp idam edilerek başları İstanbul'a gönderilen ünlüler arasında Müderris Osman Paşa, Bolu Voyvodası Araboğlu, ser-eşkıya Muslu, Sağıncalı Veli Yahya, Bayındır Voyvodası İvaz Mehmed Ağa, Bağdat Valisi Ömer Paşa, Boğdan Voyvodası Ligor, Sivas Valisi Ali Paşa da vardı. İstanbul'da da ribahor denen tefeciler türemişti. Bunların en tanınmışı Sultan Selim Camiinin imamıydı. Bu adam, Aziz Mahmud Hüdaî asitanesine mürit olmuş, faizle edindiği serveti tekkenin bir hücresinde saklamıştı. Olay ortaya çıkınca tekke şeyhiyle birlikte sürgüne gönderildi. Din adamı görüntüsünde bir başka soyguncu, Lâleli Camii selâtin vaizi Mardinî Şeyh'ti. Bu adam servete doymuyordu. Herkes onun eleştirisinden çekinerek yanına değerli hediyelerle gidiyordu. Mardinî Şeyh, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya da dalkavukluk ederdi. Lâleli vaizlerinin bir görevleri de saray Enderununda vaaz etmekti. O, bu görevinde de ileri geri konuşur, Hasan Paşa'yı göklere çıkarır, başka herkesi kötülerdi. Kendisinin her hafta yeni bir "avret alup cerrarlık ettiği" ise görmezlikten geliniyordu. Din kurallarını anlatması gerekirken kürsüde siyaset yapardı. Sonunda memleketi Mardin'e sürüldü.

İstanbul Kadısı Hayatizâde Mehmed Said Efendi, muhtekirleri cezalandırmadığı, zahire kıtlığına çare bulamadığı için 1775'te azledildi. Mısır'a ve başka üretim bölgelerine mübaşirler gönderilerek ürün sevkiyatının artırılması istendiyse de başarılı olunamadı. Nihayet, 1782'de Rusya'dan buğday ithal edildi. Başkente her yıl Eflâk'tan 160 bin, Boğdan'dan 120 bin koyun gelmekte ve kasaplara dağıtılmaktaydı. Ancak bozulan ilişkiler sonucu bunda da aksamalar başladı. Celeplerden rüşvet alan kasapbaşı 1783'te idam edildi. 1787'de ordunun sefere çıkmasının ardından İstanbul'da görülmedik bir pahalılık başladı. Yiyecek kıtlığı yeniden baş gösterdi. Herkes o sıkıntı ortamında birbirini kandırma yolunu tuttu. Etin okkası 18 paraya çıktı. Bir mum bir paraya satılmaktaydı. Bu, fiyatların birkaç yıl içinde üç kat artması demekti. Halk, "Halimiz nice olacak?" derken, I. Abdülhamid de İstanbul kaymakamına buyruklar yazıyordu. Kapan tacirleri ise Karadeniz'den zahire getirmek için savaş gemileri istemekteydi. İstanbul'un iaşesi, cephedeki ordunun gereksinim ve sorunlarından daha fazla padişahın ve yöneticilerin gündemindeydi. Tuhaf ki, o kıtlıkta bile eğlencelerden, donanmalardan yoksun kalınmıyordu. Örneğin 1775'te, bir tarafta Fransız büyükelçisi "Büyükdere Bahçesinde sair millet-i küffara ya ziyafet verüb, kandiller, mumlar ve fişekler ile âheng eylerken," terziler de kendi esnaf gelenekleri uyarınca Alibeyköyü'nde üç gün üç gece "teferrüç eylemişlerdi." Yine o günlerde padişahın bir kızı doğmuş, yedi gün yedi gece şehir donanması, akşamları "sallar ile âteş-bâzlık ve fişek-feşanlık, Tophanelü çengüler, atlu-karıncalar, dolaplar, mehterhaneler, mâhiyyeler, top ve humbara taklidleri, havayi fişenklerle" gösteriler yapılmıştı.

I. Abdülhamid döneminde İstanbul bir dizi yangın geçirdi. 1777'deki Kıztaşı, Tavşantaşı yangınları bunların ilkidir. 21 Ağustos 1782'deki, tarihlere "harik-ı kebir" adıyla geçen felaketse en büyüğüdür. Horoslu değirmeni yanındaki Mavnacı Ali'nin evinden çıkan ve Yedikule'ye kadar genişleyen bu yangın, Marmara kıyısında Narlıkapı, Samatya, Davudpaşa, Langa, Yenikapı semtlerini sardı. Surdışında Topkapı, Mevlevihane Yenikapısı, Silivri Kapısı civarları da tutuştu. Beri tarafta Haliç kıyısında Aya kapısından Odun kapısına değin semtler, sur içerisindeyse Ağakapısı'ndan Sultanselim'e doğru yamaçlar, Hasanpaşa Hanı, Sakızağacı, Emir Buhari, Koska ve Sadiler tekkesi civarları, Aksaray, Cerrahpaşa, Avratpazarı, Molla Gürani ve

Yüksekkaldırım, Davudpaşa Camii çevresi, Yeniodalar, Hekimoğlualipaşa, Kocamustafapaşa semtleri tamamen yandı. Bilanço 20 bin evdi. Evsiz barksız kalan İstanbullular, Fatih, Lâleli, Sultan Selim camilerine, Atmeydanı'na, çukur bostanlara taşındılar. Yangın sırasında mal kurtarma ve yağmalama derdine düşen yüzlerce insan da öldü. 1784'te, yirmi yedi saat süren bir başka yangın Edirnekapı'da Kiremit Mahallesinde çıktı. Abdülhamid döneminin sonuncu yangını 1788'de Babıâli'de Kethüda Kâtibi odasında başladı. Bu ateş, eski Paşakapısı'nın Divanhanesini, kethüdabey, reisefendi dairelerini, matbahı, alt ve üst kat kalemlerini, çavuşbaşı ve arz odalarını, en son Havuzlu Köşkü yaktı. Sarıkçı odası, yatak odası, hazine dairesi yangından kurtuldu. Tarihçi Cevdet Paşa'nın deyimiyle, yangın "Babıâli'de evrak dolaştıran hademe gibi," girmedik kapı bırakmamıştı! Babıâli evrak hazinesi (arşivi) hayli zarar gördü. Paşakapısı çalışmaları bir süre Harem dairesi ile yangından kurtulan bölümlerde yapıldı.

I. Abdülhamid, 1776'da bir nizamnâme çıkartarak yoksulların orta hallilere, orta hallilerin zenginlere bakıp giyim kuşam edinmelerini, israfı önleme gerekçesiyle yasakladı. Saray halkına, vezirlere, sivil memurlara, askere, esnafa ve halka, başka başka kıyafetler öngörüldü. İkinci bir fermanla sefihane yaşayan kimselerin, hademe ve hizmetçilerini kadın giysileri giydirip şeritli, yakası oymalı, yenleri sırmalı entarilerle dolaştırmaları yasaklandı. 1783'te, önceki buyrukların yürümediği anlaşılınca aynı konularda bir ferman daha çıkartıldı. 1785'e doğru tütün içimi öylesine yaygındı ki, bir toplulukta on beş kişi varsa, ancak birkaçı tütün içmiyordu. Bir çubuk takımı beş kese akçeye kadar satılmaktaydı. Kadınlar da murassa ve telli paşmaklara aşırı ilgi göstermekteydiler. Bunu öğrenen padişah, halkı beyhude israftan yasaklamak için bir fermanla "Duhan (tütün) çubuğu imamelerini altun kakma ve envai cevahir taşları ile bezemeyi, bunların üçer beşer yüz kuruşa alunub satılmasını, kezalik nisvan taifesinin tahta pâbuşlarına sim kabara ve sırma işletmelerini" yasakladı.

Abdülhamid'in, başkadını Ruhşah Hatice'ye yazdığı aşk mektupları yaşı ve hükümdar kişiliğiyle bağdaştırılamaz üslupta, samimi duygular yansıtır. Kızlarından (Küçük) Esma Sultan, İstanbul çevre-

sinde birçok çiftlik edinmiş, Eyüp'te, Maçka'da saraylar, Boğaziçi'nde Tırnakçı ve Kuruçeşme yalılarını yaptırmıştır. I. Abdülhamid'in çocuklarına düşkün olduğu, aile yaşamına ilgi duyduğu, kadınları, kızları ve şehzâdeleriyle yaz aylarını Karaağaç'ta, Beşiktaş Sahilsarayında geçirdiği bilinmektedir. Kızı Esma Sultan'ın giyim kuşamı, eğlence tutkusu, kalfa ve cariyeleriyle mesirelere gidişi, İstanbul hanımlarına örnek olmuştur.

I. Abdülhamid'in İstanbul'a kazandırdığı eserlerden, Bahçekapı-Sirkeci arasında adıyla anılan cadde üzerindeki Hamidiye İmareti, sonradan yıkılarak yerine Dördüncü Vakıf Hanı yapılmıştır. Yine, adını taşıyan Hamidiye Türbesinde kendisinden başka soyundan gelen kimi hanedan bireyleri gömülüdür. Külliyeyi bütünleyen sebil, Soğukçeşme'ye taşınmış; sıbyan mektebi, medrese ve kütüphanesi yıkılmıştır. Kütüphanesindeki 1500 dolayında yazma nadir eser halen Süleymaniye Kütüphanesindedir. Beylerbeyi'nde annesi Rabia Sultan adına, eski Beylerbeyi Sarayının Hırka-i Şerif odası arsasına bir cami ile hamam ve sıbyan mektebi yaptırdığı gibi, aynı yerde iskele meydanına, Çınarönü, Havuzbaşı, Araba Meydanı ve Kısıklı'ya birer çeşme, Emirgân'da bir camiyle hamam ve dükkânlar, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında İstinye ve Dolmabahçe'de birer çeşme tesis etmiştir. Topkapı Sarayında adını taşıyan bir Mabeyn dairesiyle Haremde de sarayın en güzel mekânlarından olan Barok üslupta bir yatak odası vardır. Beşiktaş Sahilsarayına yeni köşk ve kasırlar ekletmiş, yanan Hırka-i Şerif Camiini yeniden yaptırmıştır. Bebek tenezzühgâhındaki Kasr-ı Hümayunun (Bebek kasrı) ve Yedikule'nin onarılması, Yeniçeri Ocağının ıslahı, Lağımcı ve Humbaracı ocaklarının örgütlenmesi, Fransa ve İngiltere'den uzmanlar getirtilerek eski kurumların modernleştirilmesi de dönemindedir.

Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun adı verilen askeri teknik okulun tevsiini onaylamıştır. Haliç'teki Riyaziye Mektebinde Baron de Tott ile Kampel Mustafa ders verirlerken, 1776'da Tersane Mühendishanesi, 1784'te İstihkâm Mektebi faaliyete geçirilmiş, bu okullarda da Gelenbevî İsmail, Kasapzâde İbrahim efendilerin yanında, Fransız uzman de la Fayette de ders vermiştir. Top dökümüyle ilgilenen ve tophaneye gidip anadan doğma soyunuk yüzlerce işçinin top dökmelerini, devlet erkânı ve kimi elçilerle izleyen Abdülhamid, tersaneden sonra en büyük sanayi kuruluşu olan buranın moderni-

zasyonu için François Alexi'yi getirtmişse de, 1787'de yeni bir savaş dönemine girilince bu uzman geri gitmiştir. İbrahim Müteferrika'nın kurduğu devlet matbaası, uzun bir işlevsizlikten sonra Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın teşvikiyle dönemin aydınlarından tarihçi Râşid ve Vâsıf efendilerin yönetiminde faaliyete geçmiştir. Şam'ın Havran bucağında saklanan "Nakş-i kadem-i şerif"i (Hz. Muhammed'in taşa işli ayak izi) İstanbul'a getirten Abdülhamid, bunu türbesine koydurtmuştur. (Halen Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesindedir.)

Kadınlarından Ayşe Sineperver, çeşmeler; Şebsafa, cami yaptırmış; Binnaz Kadın vakıf kurmuş, Mehtabe Kadın kitaplar vakfetmiştir. II. Mahmud'un annesi olan Nakşidil Sultan'ın Fatih'te türbesi, Alemdağ'da ve Sultanahmet'te çeşmeleri, Fatih'te sebili vardır.

İleri yaşta tahta çıkan I. Abdülhamid, harem yaşamını seviyordu. Adları saptanan 11 kadını Hümaşah, Ayşe Sineperver, Nakşidil, Fâtıma Şebisefa, Ruhşah Hatice, Mehtabe, Hümaşah, Binnaz, Ayşe (II), Ayşe (III), Nevres, Muteber, Nükhetseza, Mislinâyâb, Dilpezir, Mihriban'dı. 12 kızından "Ahiretlik Hanım" olarak anılan Dürrüşehvar, Abdülhamid'in şehzâdeliğinde doğmuş, gizlice saraydan çıkartılarak dışarıda büyütülmüş ve Ahmed Nazif Efendi'yle evlenmiştir. "Küçük" Esma Sultan, Küçük Hüseyin Paşa'yla, Hibetullah Sultan da Alâeddin Paşa'yla evlenmiş; Ayşe, Esma, Rabia, Aynışah, Melekşah, Rabia (II), Esma, Fâtıma, Hatice, Âlemşah, Saliha, Emine ise küçük yaşlarda ölmüşlerdir. Şehzâdelerinden Mustafa (IV.) ve Mahmud (II.) tahta çıkmış, Abdullah (ö. 1775), Mehmed (ö. 1781), Ahmed (ö. 1778), Abdurrahim (ö. 1777), Abdülaziz (ö. 1779), Selim (ö. ?), Süleyman (ö. 1786), Âlemşah (ö. 1786), Nusret (ö. 1785), Murad (ö. 1785) çocuk yaşta ölmüşlerdir.

28

SULTAN III. SELİM

İstanbul, 24 Aralık 1761 - 28 Temmuz 1808
Saltanatı: 7 Nisan 1789 - 29 Mayıs 1807

"Selim-i Sâlis," "Sultan Selim bin Sultan Mustafa" olarak bilinir. III. Mustafa'yla Gürcü asıllı, cariye kökenli Mihrişah Valide Sultan'ın (öl. 1805) oğludur. Şiirlerindeki mahlası İlhâmî'dir ve mürettep divanı vardır.

III. Mustafa'nın ilk erkek çocuğu Selim doğarken Müneccimbaşı Yakub Efendi elinde saat, dışarıda bekliyormuş. Şehzâde, tahmin edilenden beş dakika önce doğmuş. Yakub Efendi, padişaha koşup oğlunun "cihangir-i bînazir" olacağını müjdelemiş! Osmanoğulları tarihinde 1725-1761 arasındaki 36 yıl boyunca hiç şehzâde doğmamış olması dikkate alındığında, Selim'in dünyaya gelişinin ne kadar önemli ve sevindirici olduğu anlaşılır. Bu mutlu doğumun yedi gün yedi gece şenlik ve şehrayin yapılarak kutlandığını yazan Şemdanizâde, Selim'e daha beş yaşındayken eğitim verilmeye başlandığını, "şehzâdenin beş yaşını tekmil buyurub ulûm-ı vehbiyyeye nâat buyurmayub ulûm-ı kesbiyye ta'allümüne hahiş-

ger" olduğunun anlaşılması üzerine 24 Ekim 1766'da İncili Köşk önünde yapılan "bed'-i besmele" törenine devlet erkânıyla ulemanın çağırıldıklarını, Selim'e ilk dersi Şeyhülislam Dürrîzâde Mustafa Efendi'nin verdiğini anlatır.

Oğlunu biniş ve teftişlere götürerek küçük yaşta deneyim kazanmasına çaba gösteren III. Mustafa 1774'te öldüğünde Selim 13 yaşındaydı. Tahta geçen amcası I. Abdülhamid geleneğe uyup onu Kafes dairesine koydurmakla birlikte, bir ölçüde özgürlük tanımış, hiç değilse Kafes Kasrının penceresinden dış âlemi gözlemesine izin vermişti. Ama günün birinde bir hasodalının, Sultan Abdülhamid'e, "Şehzâde pencereden Çuhadar Hüseyin Ağa ile konuşuyor!" (geleceğin Küçük Hüseyin Paşası) demesi üzerine pencere ördürülmüştü. Selim, kafesteki 15 yıl boyunca müzikle uğraştı, besteler yaptı, şiirler yazdı. Fırsat buldukça amcasının yönetimini uluorta eleştirmekten de çekinmezmiş. 1785'te, Halil Hamid Paşa'nın I. Abdülhamid'e karşı bir komplo düzenlediği, amacının Selim'i tahta çıkarmak olduğu ortaya atılınca, özgürlüğünün kısıtlanmasıyla yetinilmeyerek dairesinde zehirlenip öldürülmesi tasarlandı. Suikastten, zehirleyecek cariyenin kendisine duyduğu sevgi sayesinde kurtulmayı başaran Selim, 1789'a kadar süren sıkıntılı gözaltı yıllarında şiirler ve topçuluğa ilişkin bir de risale yazdı, şarkılar besteledi. Gizli yollardan dış dünyada olup bitenleri izlemeye çalıştı. Avrupa'da gelişen sanayii, askerliği ve toplumsal yapıyı öğrenmek için 1786'da Fransa Kralı XVI. Louis'yle İstanbul'daki Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier aracılığıyla haberleşip mektuplaştı. Elçi, Selim'i, geleceğin yeni Büyük Petro'su olarak görmekteydi. Prusya Kralı Friedrich'le de babası III. Mustafa'nın dostane mektuplaşmaları dikkate alındığında baba-oğulun Batı dünyasına bakışlarındaki koşutluk açıktır.

I. Abdülhamid'in öldüğü gece Darüssaade Ağası İdris Ağa dairesine giderek kendisini tahta davet etti. Kafes Dairesinden çıkınca Hünkâr Dairesine götürülüp, beyaz sakalına ağzından kan akmış amcasının naaşı gösterildi. Mabeyn taşlığında Selim'i Silahdar Yahya Ağa karşıladı. Hırka-ı Saadet Odasına girilip dua edildi. Sabah erkenden her şey hazırlanmış olarak yeni padişah Babüssaade önünde cülûs etti. III. Selim'in cülûsuna ilişkin protokolü Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadîme* adlı eserinde ayrıntılarıyla anlattığı gibi, töreni betimleyen yağlıboya "cülûs" tablosu da meşhurdur. "Umum biatı"ndan sonra

I. Abdülhamid'in cenaze alayı düzenlendi. 12 Nisan 1789'da da görkemli bir valide alayı ile Mihrişah Valide Sultan, Eski Saraydan Topkapı Sarayına geldi ve oğlu III. Selim tarafından karşılandı. Ertesi gün de kılıç alayı yapıldı.

Yaşlı dört padişahtan sonra genç ve kendisinden çok şeyler beklenen bir padişahın tahta çıkması, ülkede sevinç nedeni oldu. Sadrazam Koca Yusuf Paşa cephede olduğundan III. Selim sorunlarla doğrudan ilgilenmeye koyuldu. Devlet ve saray kadrolarında değişiklikler yaptı. Hemen her gün tebdil gezerek tersaneyi, tophaneyi, kentin çarşı pazar düzenlerini yakından izlemeye koyuldu. Tersane halkı denen, İstanbul'un en kalabalık işçi sınıfının çalıştığı Haliç tersanelerindeki düzensizliğin ve yolsuzlukların; ayrıca şehzâdeliğinin son dört yılındaki baskılı kafes uzletinin (tutukluluğunun) arkasındaki kişilerin Tersane Emini Selim Ağa'yla oğlu Ahmed Nazif olduğunu saptayarak ikisini de idam ettirdi. İstanbul'da ikinci bir hükümdar gibi ağırlığı olan Kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa'yı İsmail seraskerliğine atadı. 16 Mayıs 1789 günü Revan Köşkünde toplanan meclis-i meşverette, başlıca siyasi, askeri ve toplumsal sorunlar tartışıldı. Anadolu'dan gelip cepheye gönderilen askerlerin, kaldıkları birkaç gün içinde İstanbul'un çevre köy ve çiftliklerini talan etmeleri, ekili arazilere hayvanlarını salmaları; başkentteki devlet ricâliyle onları örnek alan sıradan halkın ve esnafın lüks ve israf düşkünlükleri, gösteriş ve aşırı tüketim yüzünden geliri giderini karşılamayanlarınsa her türlü yolsuzluğa başvurmaları, gayrımeşru servet edinimleri, irtikâp ve rüşvet, ilmiye mansıplarının dahi rüşvet karşılığı ehliyetsiz kişilere bırakılması yeni padişahın saptadığı sorunlardı. Bunlardan dehşete kapılan III. Selim, sadaret kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı hümayununda "Kesret-i mezâlimden âlem harap oldu. Bizden evvel gelen Selâtin-i Osmaniyân ve ricâl, birer nizam vermişler. Biz ise anların nizamını yıkmaktayız," derken, bir başka hattında, "Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe râzı ol deseniz râzıyım, Allah aşkına devlet elden gidiyor, sonra fayda vermez!" demekten kendini alamamıştı.

Tarih-i Cevdet'te anlatıldığına göre İstanbul'da içki ve sefahat yaygındı. Padişah, meşveret meclisinde, "meyhaneler kapatılsın" buyruğunu verdi. Şeyhülislama, sadaret kaymakamına, sekbanbaşına ayrı ayrı uyarılarda bulunarak kararlaştırılan önlemlerin kesinlikle uygulanmasını istedi. Kibar sınıfın lüksü bırakıp hal ve zamana göre

giyinmelerini, dışarıdan gelen pahalı kumaşlar yerine İstanbul'da ve Bursa'da dokunan kumaşların tercih edilmesini emretti. İzleyen günlerde saraydaki altın ve gümüş eşyadan pek çoğu toplanıp darphaneye gönderildi. III. Selim bu özverisiyle bir "imdad-ı seferiye" kampanyası başlattı. Zenginler, hatta saray halkı kampanyaya katıldı. Harem cariyeleri küpelerini, yüzüklerini verdiler. Buna karşılık ulema takımı, "Bu padişah bizi kara çanaklı yapacak!" diyerek tepki gösterdi ve kampanyaya katılmadı. Oysa rasgele savaş açılmasına, bu yüzden kamu bütçesinin açık vermesine neden olan ve ikide bir "küffar üzerine harb farzdır" fetvası veren onlardı. III. Selim, düşmanın iki ayrı cepheden saldırıya geçtiği bir zamanda, ulemanın, hazineye sembolik yardımda bulunmak bir yana halkı da yardımdan caydırıcı dedikodularda bulunmalarından üzgündü. "Ulema efendilerin beytü'l-mâle birkaç kuruş iânelerinden vazgeçtim, bari din ve devlete muzır olacak kelâmı söylemeseler olmaz mı?" diyordu.

Kalas'ın düştüğü haberi, bu bunalımlı ortamda İstanbul'a ulaştı. Padişah, orduya başkomutanlık da edecek yetkin bir sadrazam bulmakta zorlanınca garip yöntemlere başvurarak kura çekmeyi, istihareye (niyetli düş görme) yatmayı denedi. Koca Yusuf Paşa'yı azlederek 7 Haziran 1789'da Kethüda/Meyyit/Cenaze Hasan Paşa'yı sadrazam ve serdar-ı ekrem atadı. 11 Temmuz 1789'da da Rusya'ya karşı İsveç'le Beykoz Bağlaşması imzalandı. Cephelere, birbiri ardınca yeni birliklerin sevk edildiği sırada halkın "tufan-ı sâni" dediği şiddetli yağmurlar yağdı. İstanbul ve çevresinde evler harap oldu. Yağmur sürerken 5 Temmuz 1790 gecesi sabaha kadar 20'şer, 30'ar dakika arayla beş, ertesi gündüz dört, bir sonraki gece üç, izleyen gündüz de iki kez deprem oldu. Müneccimbaşı, III. Selim'in huzuruna çıkıp bu belirtilerin, dinsizlerin ülkelerinde kıtlığa neden olacağını, "vilayet-i Yunan'da ceng ve aşub" çıkacağını, bir düşman kralının öleceğini, Müslüman ordularının da karada ve denizde zaferler kazanacağını gösterdiğini müjdeledi. Oysa III. Selim'in bu tür yorumlara ve fallara inancı yoktu. Daha önce de donanmanın denize açılması için müneccimlerin hayırlı saat belirlemelerine izin vermemişti.

1789 ve 1790'daki Fokşan, Boza bozgunlarından, Belgrad'ın düşüşünden sarsılan III. Selim, 3 Aralık 1789'da Cenaze Hasan Paşa'yı azledip bir ay sonra Cezayirli Hasan Paşa'yı sadrazam ve serdar-ı ekrem atadı. Cephede sadrazam olan Hasan Paşa yine cephedeyken 29

Mart 1790'da öldü. Yerine 14 Mayısta Çelebizâde Şerif Hasan Paşa sadrazam oldu. Bozgun ve toprak kaybı haberleri gelmeye devam etmekteydi. Kili, İsmail kalelerinin de yitirilişi 1790'ın son şanssızlıkları oldu. III. Selim kayıplardan sorumlu tuttuğu Sadrazam Hasan Paşa'yı 14 Şubat 1791'de idam ettirdi. Koca Yusuf Paşa ikinci kez sadarete getirildi. Bozulan moralini düzeltmek için Eyüp Sultan'a giden padişah, yakarışta bulundu: "*Sürüyor hâk-i pâk-i ravzana sevk ile İlhâmî / Şefaatle meded kıl yâ Ebâ Eyyüb-i Ensârî*" dedi.

1791'de Zişţovi, 1792'de de Yaş Antlaşmalarının imzalanmasıyla bir barış ortamı yakalandı. Dört yıldır cephede olan ordu 3 Nisan 1792'de İstanbul'a döndü. O gün sabah namazını Yalı Köşkünde kılan III. Selim, alayla Davudpaşa'ya giderek sancak-ı şerifi karşıladı. Uzun ve yenilgilerle dolu savaşın etkileri en çok İstanbul'da yaşanmaktaydı. Göçmenlerin, kaçakların kaynadığı, asayiş sorunlarının öne çıktığı bu yıllarda, taşradaki derebeyi zulmünden, eşkıya baskınlarından kaçanlar, düşman işgaline uğrayan yerlerden göçenler çoktu. "Reayadan niceleri ziraati terk ile fevc fevc Dersaadet'e" geldiklerinden araziler boşalıyor, üretim düşüyordu. Kentte "harik ve sirkat" (yangın ve soygun) olayları artmıştı. Nisan-Temmuz 1791'de beş büyük yangın yaşandı. Kapalıçarşı çevresinde ve içinde, Yağlıkçılar, Yorgancılar, Kebeciler Hanı, Bitpazarı, Dua Meydanı, Örücülerbaşı, Kazancılarbaşı; Uzunçarşı'da İbrahim Paşa mahallesi, Tophane Bozacı sokağı, Kasımpaşa'da Yahya Kethüda, Üsküdar'da Kepçe Dede mahalleleri yandı. III. Selim yangın mahallerine giderek söndürme çalışmalarını izledi. Fermanlar yayımlayarak bir süredir terk edilen eski kuralların yeniden uygulanmasını istedi. Üç yılda bir kez "esvak u dekâkin ve emakine-i mesakin"in sokak, dükkân, mekân ve meskenlerin teftiş olunmasını, kefilsiz ve kaçak gelenlerin memleketlerine iadesini emretti. İstanbul'da ve çevresinde ne kadar tekke ve medrese varsa her birine sorumlular tayin edilerek buralarda kaçak barındırılması önlenmeye çalışıldı. Eylül 1791'de Baruthane-i Âmirede çıkan yangın, şiddetli patlamalarla İstanbulluları korkuttu. O yıl, Şeyh Galib'in postnişin olduğu Galata Mevlevihanesi III. Selim'in buyruğu ve katkısıyla yenilendi.

Taşra halkı haydut baskınlarından, İstanbullular da yiyecek kıtlığından sıkıntıdaydı. Buğdayın İstanbulî kilesi 80 paradan üç kuruşa çıktığı halde yine de bulunmuyordu. Nihayet, bir süre için narh

uygulamasından vazgeçildi. Anadolu'ya ve Rumeli'ye fermanlar gönderilip dileyenin İstanbul'a zahire getirip istediği fiyatla satabileceği ilan edildi. Asayişin tam sağlanamadığı için İstanbul, dolandırıcıların, hırsızların, yankesicilerin "iras-ı hasar ve mazarratından" perişandı. Örneğin Tahtakale'de Mağripli Hacı Mehmed, halkın gözünde iyiliksever, evi yoksullara açık, dindar bir adam, gerçekte ise bir kalpazan ve dolandırıcıydı.

17 Aralık 1791 günü III. Selim Ayasofya'da cuma selamlığındayken meçhul bir kişi, cebinden çıkardığı "demir misket güllesi"ni, kendi lisanıyla küfürler ithamlar savurarak hünkâr mahfiline fırlattı. İkincisini atmaya zaman bulamadan zabitler yakaladı. Padişahı öldürmek kastında olduğu gerekçesiyle Bab-ı Hümayun önünde boynu vuruldu.

Kâğıthane'de Lâle Devrindeki bayındırlığı geri getirmeye dönük imar çalışmaları başlatan III. Selim, keşifler hazırlatarak Tahir Efendi'yi bina emini tayin etti. Sadâbâd kasrının yeniden yapılması, derenin geçtiği vadinin temizlenmesi, elçilere resmi ziyafetlerin yetmiş yıl önceki gibi yine burada verilmesi için düzenlemeler yapıldı. Yeni askeri eğitimler için bir meydan da Kâğıthane imar projesinin kapsamındaydı.

17 Nisan 1792'de, İstanbul'da ve Bursa'da üretilen kumaşların halis boyalarla boyanması için bir hüküm yayımlandı. Bunu, III. Selim'in, yasaklamalara ilişkin hatt-ı hümayunları izledi. 23 Nisanda "nisâ taifesinin" çarşı pazarda açık renk feraceler ile gezip edepsizlik ettiklerini bizzat gözlemleyen padişah, bir daha kadınların "açık renk ferace ve hadden ziyade yaka giymeyib herkesin ırzı ve edebiyle olmasını" sadrazama bildirdi. Bu konunun yoklanmasını, terzilerin de açık yakalı giysiler dikmemelerini uyardı. Başka hatt-ı hümayunlarıyla da tanık olduğu olayları ilgililere duyuran padişah, çocukluğunda babasıyla gezerken softaların birbirleriyle şeker tablası kavgası ettiklerini çok zaman gördüğünü, oysa kendi zamanında softalarla Yeniçerilerin kavga ettiklerini ve softaların Yeniçerileri dövdüklerini hayretle izlediğini, Yeniçerilerin görevi sokak başlarında güvenliği sağlamakken, zabitlerinin softadan dayak yemesinin bir "kabahat-i azime" olduğunu; kentteki yaşam düzeninden memnun olmadığını vurgulayarak Babıâli'de, Ağakapısı'nda, diğer büyük dairelerde gelenek olan kahve, gülâb, şerbet ikramlarının, peşkir, boyama, sıkma vb

hediye âdetlerinin basite indirgenmesini, bunların her biri için ayrı ayrı hizmetli istihdam edilmemesini emretti.

1792'de Divan-ı Hümayunda yazılan iki hükümle İstanbul'daki İngiltere ve Fransa elçilerine, kendilerinin ve maiyetlerinin gereksinimi için İngiltere elçisine, "Üsküdar ve havalisinden mâada mahallerden iştira ve sefinelerle münasib mahallerden Galata'da vâki hanesine şarap ve şaraplık üzüm" getirtmesi; Fransa elçisine de Tekirdağ'dan getirteceği "hamr" için izin verildi.

1793'e gelindiğinde, onca önleme karşın ekmekler yenmez yutulmaz nitelikteydi. III. Selim yaptığı denetimlerde bozuk ekmek satışlarının sürdüğünü saptayarak 25 Haziran 1793'te İstanbul Kadısı İsmet Beyefendi'yi azledip Bursa'ya sürgüne gönderdi. O yıl, daha köklü düzenlemeleri gündeme getirdi. Cephe komutanlığı yapan ama başarı gösteremeyen eski vezirleri uzaklaştırdı. 24 Şubat 1793'te "tâlimlü asker," Nizam-ı Cedid örgütünü kurma kararı alındı. İrad-ı cedid, mühimmat-ı cihadiye ve halkın ekmek sorununa da çözüm getirecek Zahire nezaretleri kuruldu.

Paris elçiliğinden dönen Ebubekir Ratib Efendi'nin izlenimlerinden etkilenen padişah kapsamlı bir reform öngördü. Devlet adamlarından ve yabancı danışmanlardan raporlar aldı. Rapor verenler arasında Fransız Bertranaud'yla İstanbul doğumlu Ermeni asıllı Avrupa'da okumuş Türkolog, *Table Générale de Empire Ottoman*'ın yazarı İsveçli d'Ohsson da vardı. Oluşturulan bir komisyon önerileri değerlendirerek 72 maddelik bir reform programı hazırladı. Bunlar, genelde başkenti ilgilendiren yönetsel, ekonomik, sosyal konulardı. Sırasıyla her biri için "nizamat" denen yasalar yayımlanmaya başlandı. Humbaracı, lağımcı, topçu ocakları için yeni kışlalar yapıldı. Levent çiftliğiyle burada yapılan kışla, Nizam-ı Cedide ayrıldı. Tophane ıslah edilirken bu çevredeki dükkânlar ve evler kamulaştırılıp yıkıldı. Küçükçekmece'deki yeni baruthane, su kuvvetiyle dönen çarklı sistemle hizmete girdi. Burayı denetime giden III. Selim, işçilere niçin az barut üretildiğini sorduğunda: "altı para gündelik ile bu kadar iş olur!" yanıtını aldı. Yeniçerilerin esnaflıktan el çekip askeri eğitime yönelmeleri için, Topkapı Sarayının Ağa Yeri denen alanı (bugünkü Gülhane Parkı) bir talimgâh olarak düzenlendi. Tersane nizamı adı altında, kentteki gemi yapım tezgâhları yenilenirken büyük bir havuz da yapıldı. III. Selim kay-

makam paşaya gönderdiği hatt-ı hümayunda "Tersanenin her işi hıyanet ile görülür," diyerek işe yarar gemiler yapılmasını istemişti. Bundan sonradır ki, 122 topu, 1200 mürettebatı olan ünlü Selimiye kalyonuyla 45 parça büyük geminin yapımına başlandı.

1794'te de, "Ref'-i 'İydiye ve ref'i hediye ve rüşvet ve şüru'-ı nizam" yasasıyla yolsuzluklar ve rüşvet önlenmeye çalışıldı. İstanbul'daki gayrımüslim sarrafların vergi muafiyetlerine son verildi. Yangın söndürmelerde yararı olur gerekçesiyle Bayezid, Süleymaniye, Nuruosmaniye, Lâleli camilerinin avlularına yapılan büyük havuzlar, suyla doldurduldu. Babıâli'de Osmanlı diplomasisinin oluşturulmasına çaba gösterilirken 1793'te Londra, Paris, Viyana ve Berlin'e ilk daimi elçiler gönderildi. Yeni açılan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun için yabancı subaylar ve uzmanlar getirtildi. Matbaaya önem verilerek birçok kitabın basılmasını sağladı. Padişah, askeri yeniliklerle de doğrudan ilgilenmekteydi.

8 Temmuz 1795'te Balıkpazarı dışında Hasır İskelesinde çıkan yangından sonra bir imar nizamı yürürlüğe konuldu. III. Selim, 19 Ekim 1894'te Melek Mehmed Paşa'yı azlederek İzzet Mehmed Paşa'yı sadrazam atadı. Öngörülen imar nizamıyla suriçinde, surlara dört ziradan daha yakın binalar; sur boyunca yol üzerine şahnişin, tahtessema, asmalık gibi eklentiler yapılmaması, surdışında da yine aynı uzaklığın korunması koşulları getirilirken, arsa ve ev sahiplerinin kale ağasından tezkire alıp surlar üzerine köşk benzeri binalar, surdışında dükkânlar ve bunların üstüne bekâr odaları yapmaları, buralara dışarıdan gelenlerin oturtulması da yasaklandı. Yine surdışında çıkan yangınların surlara bitişik yapılardan suriçine atladığı, binaların yüksekliklerinin de yangının yayılmasını kolaylaştırdığı belirtilerek surlara yakın yerlerde dükkânlar için dört zira yükseklik yeterli görülerek dükkânların kâgirden yapılması, çatıların yüksek tutulmaması kararlaştırıldı. Yangın yerlerine yapılacak pekmezci, zeytinyağcı, zahireci, pirinççi, tütüncü dükkânlarına en fazla 6 zira yükseklik verildi. Suriçindeyse, işleri ateşe dayalı olan dökmeci, kazancı, kantarcı dükkânlarıyla Uzunçarşı esnafına, tersaneye mühimmat üreten işyerlerine, bakkallara 5,5 zira; abacı, kebeci, yemenici, taşçı, balıkçı, attar, berber, kahveci, tenekeci vb işyerleri için de dörder zira öngörüldü. Buna uymayanların, kepenklerini uzatanların, evlerine ve dükkânlarına, tahtaboş, saçak, peyke, sıravan, maksure

benzeri ahşap eklenti yapanların da şiddetle cezalandırılacakları ilan edildi. Bu önlemlere ve imar uygulamalarına karşın yangınlar yine de çıktı. 28 Nisan 1796'da Azapkapı'daki yangın yedi saat sürdü ve söndürmede görev alanlardan 30-40 kişi yandı ya da yaralandı. 28 Nisan 1798'deki Arnavutköy yangınıysa Boğaziçi'nin bu semtini kül etti. Semt çarşısının bütün dükkânları, sadrazamın yeni yaptırdığı biniş köşkü ve sahilhanesi, Hamid Paşa, Aziz Efendi, Hasan Halife, Mektupçu İbrahim Efendi yalıları yandı.

19 Mayıs 1798'de Napoléon Bonaparte'ın İskenderiye'ye asker çıkarıp Mısır'ı işgale başlaması, siyasal açıdan olduğu kadar ekonomik yönden de ciddi sıkıntılara neden oldu. Pirinç ve şeker gibi en temel gıda maddelerinin ithal edildiği Mısır'ın işgaline halk tepki gösterdi. III. Selim'den cihat ilan etmesi istendi. Bu oldu bittiye çok üzülen III. Selim Aynalıkavak Kasrına çekilerek müzikle avundu. Tersane ve Beşiktaş'taki askeri hazırlıklarla ilgilendi. 30 Ağustosta azlettiği İzzet Mehmed Paşa'nın yerine iki ay sonra 23 Ekimde Kör Yusuf Ziya Paşa'yı atadı. İngiliz Amirali Nelson'ın Ebukır'da Fransız donanmasını yakması, Osmanlı-İngiltere antlaşmasına olanak verdiğinden Fransa'ya resmen savaş ilan edildi. Bu kararın ertesi gün 5 Eylül 1798'de bir Rus filosu Boğaziçi'ne gelerek Büyükdere önünde demirledi. Bir süre sonra da Osmanlı donanmasının bir filosu Nelson'a yardım için Akdeniz'e hareket ederken bir Rus filosu Ege Denizi'ne çıktı. İstanbul'da halkın bir kesimi III. Selim'in İngiltere, Sicilyateyn, özellikle de Rusya ile antlaşmalar yapmasını onaylamamakta, camilerde, padişah ve yönetim aleyhine denmedik söz bırakılmamaktaydı.

Depremde yıkılmış bulunan Eyüp Sultan Camiinin yeniden yapımını başlatarak kentin Müslüman halkını memnun etmeyi amaçlayan III. Selim, cuma selamlıklarında her hafta başka camiye gidiyordu. Bir dizi meşveret toplantısından sonra Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa, 15 Mayıs 1799'da Üsküdar'dan Mısır'a hareket etti.

1801'e değin süren savaşın sonuçlanması ve Mısır'ın işgalden kurtarılması, Cezâir-i Seb'a'nın (Yedi Adalar) ve Arnavutluk kıyısındaki dört kentin yeniden Osmanlı egemenliğine geçmesi, III. Selim aleyhinde cami vaazlarındaki ileri geri konuşmaları bir süre susturdu. Fakat bu kez de Batı tarzı askeri eğitimin gündeme gelmesine tutucu çevreler ve Yeniçeriler tepki gösterdi. 1802'de ve 1803'te Divan-ı Hümayundan çıkan iki ayrı hükümle daha önce Fransa'nın

himayesine bırakılmış olan, Galata'daki San Antonio ve Saint Pierre kiliseleri, Latin topluluğuna iade edildi.

Avrupa'daki yeniliklere meraklı padişahın emriyle 7 Ekim 1802'de Dolmabahçe'de yapılan ilk balon gösterisini 30 bin kişi izledi. İki İngiliz kimyagerin havalandırdığı balonun üzerine ay ve yaldız resmedilmişti. Rüzgâr, balonu III. Selim'in bulunduğu köşke doğru yöneltince halk bunu balonun selamlaması sanmıştı.

4 Kasım 1805'te benzeri görülmedik bir lodos fırtınası çıktı. Limandaki gemiler, Bahçekapı'yla Yalı Köşkü arasında birbirine çarparak battı ya da parçalandı. Ertesi 5 Kasım günü de deprem oldu. Halk, bu iki âfeti bir uğursuzluk belirtisi sayıp büyüklerden birisinin öleceğini, Yeniçerilerse uğursuzluk nedeninin Nizam-ı Cedid olduğunu konuşmaya başladı. 1806'da askeri ıslahatın Rumeli'ye de yayılmak istenmesi, İstanbul'dan çıkarılan Nizam-ı Cedid birliklerinin Edirne'ye hareketi, bir bakıma III. Selim açısından sonun başlangıcıydı. Başkentteki muhalif odaklar, ulema, tüccar, sarraf, Fenerli ve Yeniçeri zümrelerinin, 24 Nisan 1805'te "ahvalin encâmından korkup" istifa eden Yusuf Ziya Paşa'nın yerine aynı gün sadarete getirttikleri Hafız İsmail Paşa'nın da desteğini sağlayarak harekete geçtiler. Hafız İsmail Paşa aracılığıyla Rumeli âyanlarına haber gönderip, Nizam-ı Cedid girişimini engellemelerini istediler. İstanbul'da da III. Selim'in tahttan indirileceği söylentisi yayıldı. Silivri'ye kadar giden Nizam-ı Cedid birlikleri, halkın direnişi üzerine İstanbul'a döndü. "Edirne Vak'ası" denen bu olaydan sonra III. Selim ve yenilik aleyhtarlığı düşmanlığa dönüştü. Kampanyaya öncülük edenler, üç hafta süreyle cuma hutbelerinde padişahın adını andırtmayacak derecede ileri gittiler. III. Selim, yapımı tamamlanan Üsküdar'daki Selimiye Camiinin açılışını ertelemek zorunda kaldı; bir süre cuma selamlıklarına çıkamadı. Rumeli, Anadolu, Mısır âyanları Pazvadoğlu, Tirsiniklioğlu, Tepedelenli, Caniklizâde, Kavalalı Mehmed'i isyana kışkırttığı apaçık ortada olan Sadrazam Hafız İsmail Paşa'yı idamdan çekinerek 13 Aralık 1806'da azletti. Bir ay sonra 13 Ocak 1807'de Keçiboynuzu Ağa İbrahim Hilmi Paşa'yı sadarete getirdi. Bu atama da yenilik karşıtlarının dayatmasıyla olmuştu. Şeyhülislamlığa getirilen Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi ise bilim yoksulu bir yobazdı.

Aralık 1806'da Sırp Ayaklanması sonucu Belgrad'ın yitirilmesi, Rusya'ya savaş ilanı, Balkanlar'daki dağlı eşkıyası, İstanbul'daki

siyasi ortamı büsbütün gerginleştirdi. Şubat 1807'de Vehhabilerin Hicâz'ı istilası, Çanakkale Boğazından geçen bir İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesi korku uyandırdı. Fransa elçisi General Sebastiani'nin nüfuzundan kaygılanan İngiltere, bu elçinin payitahttan uzaklaştırılması için nota verdi. İngiliz donanması 19 Şubat 1807'de Yeşilköy açıklarında demirledi. İstanbul'un bombardıman edileceği söylentisi herkesi korkuttu. Medrese öğrencileri, halk ve esnaf, İngiliz tehditlerine tepki göstererek savunma örgütleri kurmaya başladılar. Birkaç gün içinde kent kıyıları boyunca 1200 top yerleştirildi, uzak çevrelerden silahlı gönüllüler geldi. İngiliz Visamirali John Dukworth'ın oğlu Kınalıada'ya su almak için çıktığında tutsak edildi. Silahlı siviller kayıklara dolup devriye gezmeye başladılar. Bir operasyon yapamayacağını anlayan donanma amirali 1 Mart 1807'de kıyıları dolduran halkın yuhalamaları arasında İskenderiye'ye hareket etti. Buna karşılık Çanakkale Boğazındaki İngiliz ablukası kaldırılmadı. 12 Nisan 1807'de Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem İbrahim Hilmi Paşa Rusya seferi için ordu ile İstanbul'dan ayrıldı.

Bu kez, III. Selim'in en yakın çevresinden, Sır Kâtibi Ahmed Faiz Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa ve İbrahim Kethüda ile ilgili yolsuzluk iddiaları ortalığa yayıldı. Bunların edindikleri servetin kaynağının irad-ı cedid paraları olduğu ileri sürülmekteydi. Güven bunalımı, dedikodu, yolsuzluk savları hayat pahalılığı giderek artmaktaydı. Nizam-ı Cedid önderleriyse bütün bu olumsuzluklara karşı sorumsuz bir tavır içinde, "İstanbul zengin yeridir, buraya fukara yakışmaz?" demekteydiler. Olanlara sırt çeviren zengin bir zümre, Avrupa'dan gelen yeniliklere özenirken, Nizam-ı Cedid karşıtı Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ataullah'ın el altından kışkırttığı yobazlar ve cahil bir kesim de dinin elden gittiği yaygarasıyla padişaha duyulan güvensizliği nefrete dönüştürme çabasındaydı. Batıl inançlara bağlılık, eskiye oranla kentte daha çok yaygınlaştı. Yeniçeriler, Nizam-ı Cedidi dinsizlikle eşdeğerde saymakta "Hâşâ, Moskof olurum, cedid askeri olmam!" demekteydiler. Bu gidiş, 25 Mayıs 1807'de Rumelikavağı'ndaki Boğaz yamaklarının başlattıkları Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla sonuçlandı. Kentte günlerce süren bir terör yaşandı. Kaçamayan Nizam-ı Cedidciler yakalanıp öldürüldü. Kimilerinin konakları yağmalandı. Etmeydanı'nda 10 bin dolayında ayaklan-

macının toplandığını öğrenen III. Selim, sarayda ah vah diyerek vakit geçirdi ve önlem önerilerini geri çevirdi.

29 Mayıs 1807 Cuma günü sekbanbaşı huzuruna çıkıp selamlık alayı için hangi camiye gitmek istediğini sorduğunda, "Ben ne selamlığa çıkarım ne de benim tebaam vardır. İhtilal banadır," dedi. Şehzâde Mustafa'ya haber gönderip, "Tahta buyursun, uğurlu kademli olsun," dedikten sonra dairesine çekildi.

Tahtı bırakışından, 28 Temmuz 1808'de öldürülüşüne değin, 14 ay süreyle Topkapı Sarayı Haremindeki dairesinde münzevî yaşayan Selim'e, kadınları, cariyeleri eşlik etti. Ney çaldı, Kuran okudu. Yitirdiği tahtını yeniden elde etmek için hiçbir girişimde bulunmadı. Alemdar Mustafa Paşa'nın gelip sarayı kuşattığından da haberi yoktu. Diğer yandan, tahtta kalmak için son bir çare olarak amcazâdesi Selim'i ve kardeşi şehzâde (II.) Mahmud'u öldürtmeyi göze alan IV. Mustafa'nın görevlendirdiği Darüssaade Ağası, Selim'in dairesine giderek "Efendim, kul gelmiş sizi istiyor," diyerek onu odasından çıkarmaya çalıştı. Bir süre direnen eski padişah, ağanın ısrarı üzerine daire kapısından çıktığında Gürcü kölelerden Başçuhadar Abdülfettah'la Sırp asıllı Hazine Kethüdası Ebe Selim ve birkaç Bostancı üstüne atıldı. Hazine kethüdası tokat, Nezir Ağa hançer savurarak Selim'i yere yıktılar. Yeni gelenlerle sayıları 12'ye ulaşan katiller, aralarında cellat bulunmadığı için öldürme işini kolay beceremediler. Başağa ile Hacı Bağdatlı, boynuna kement geçirdi. İmrahor, hayalarını, Nezir Ağa da boğazını sıktı. Aldığı hançer ve kılıç yaralarıyla bir-iki saat can çekişen Selim'in cesedi bir ihrama konulup Arzodası'nın önüne getirildi. Babüssaade'den içeri giren Alemdar Mustafa Paşa, tahta geçirecekken ölümüne neden olduğu eski padişahın Arzodası önüne konulmuş cesediyle karşılaştı ve ağladı. III. Selim'in öldürülüşü, hanedan bireylerinin kanı akıtılmayıp kementle boğulmaları töresine aykırı; II. Osman'ın katli gibi bir cinayettir.

30 Temmuz 1808'de ulemanın, devlet erkânının katıldığı, tabutu önünde Mevlevi dervişlerin mersiyeler okudukları, büyük bir törenle kaldırılan Selim'in cenazesi, babası III. Mustafa'nın Lâleli Külliyesindeki Türbesine gömüldü. Öldürülmesinden sorumlu tutulan İmrahor Seyyid Mehmed Ağa'nın aynı gün Terziler kârhanesi önünde boynu vuruldu. Kellesinin yanına padişah katili olduğuna ilişkin bir levha konuldu. Nezir Ağa'nın, Başçuhadar Abdülfettah'ın, kızlarağası

Mercan Ağa'nın, Hacı Ali Bağdatlı'nın, Sır Kâtibi Arif Bey'in, Musahib Cafer ve Firuz ağaların, IV. Mustafa'nın cariyeleri olup, Selim'in öldürülmesine yardım eden on harem kadınının idamları da izleyen günlerde II. Mahmud'un buyruğuyla gerçekleştirildi.

III. Selim, babası ve ataları gibi sık sık tebdil gezer, en çok da humbaracı kıyafetinde halk arasına karışırdı. İstanbul'un asayişini, çarşı pazar düzenlerini gözlemlemek başlıca tutkusuydu. Tebdil dönüşlerinde sadrazama ya da sadaret kaymakamına buyruklar verirdi. Selim'i en çok düşündüren olgu, "köylünün tarlasını, tüccarın mağazasını bırakıp" başkente göçmesiydi. Bunu önlemek için hacegândan bir zabitin başkanlığında bir yoklama örgütü kurmuştu. Bunların görevi, imaret, medrese, tekke, zaviye vb yerleri sık sık denetleyerek kaçak gelenleri memleketlerine göndermekti. Padişah, yazdığı hatt-ı hümayunlarla kentin yoklanmasını, kaçıp dönenler varsa yakalanıp cezalandırılmalarını, kimsenin çiftini çubuğunu terk edip İstanbul'a gelmesine göz yumulmamasını, Anadolu'ya emirler yazılmasını uyarırdı. Kentin havasına yakıştıramadığı bir zümre de dilencilerdi. Sadaret kaymakamına yazdığı emirlerde, "Cumalarda, tebdillerde görüyorum. Miskinler dileniyor. Eskiden gelmeleri âdet değildi. El ve ayağı ve gözleri sağ olup kâr ü kisbe gücü yetenler saillik (dilencilik) etmesünler ve külhanî çocukları külhanlara komasunlar (...) Külhanileri tersaneye gönderesin, hizmet etsinler," diyordu. Kalyoncu neferlerinin Üsküdar Çarşısında namuslu kadınları kaldırıp odalarına götürmelerine gözleriyle tanık olduğunda, sert bir hatt-ı hümayunla "Eğer bula idim, cezalarını tertib ve siyaset (idam) ederdim. Kaptan paşaya bir eyü tenbih eylerim. Bu nasıl şeydir? Vallahi bir dahi böyle kapusuzvâri işlerin işidirsem zabitlerinden sual ederim!" diyerek kaymakam paşayı uyarmıştı. İstanbul'daki gayrımüslimlere izin verilmekle birlikte, Müslümanların içki içmelerini yasaklayan III. Selim, "ehl-i İslam'a hamr satılmayub ve bir mahalde hafî ve celî meyhane olmamak üzere müteaddit hatt-ı hümayun" yazdığını ilgililere bildiriyor, buna aykırı davranan Bostancıbaşını azlettiğini, ancak yine de kentin şurasında burasında gizlice şarap satıldığını, "ayaklılar"ın (seyyar içki satıcısı) her yere girip çıktığını, sekbanbaşının para karşılığında bunlara göz yumduğunu, bu işin ucunu bırakmayacağını yineliyordu.

Üzerinde ısrarla durduğu bir başka konu kıyafetti. Müslümanların sarı pabuç, Ermenilerin kırmızı ayakkabı ve şapka, Rumların

siyah, Yahudilerin mavi giymeleri öteden beri kuralken, buna uyan yoktu. Devlet adamları ve zenginler, çok pahalı ithal kumaşları tercih ettikleri gibi, dairelerindeki hizmetlilere de –kendi güçlerini göstermek için– pahalı elbiseler giydirmekteydiler. Esnaf arasında da lüks yaygındı. Hint, İran, Avrupa kumaşlarının başlıca pazarı İstanbul olmuştu. III. Selim, sadrazama gönderdiği buyruklarla yasaklar koymakta, "mizac-ı nâsın israf ve sefahete mâil ve bu suret kâffe-i nizamı muhill ve irtikâb ve irtişaya bâis olduğu" gerekçesiyle "hilaf-ı emr libas giyenler ve tarikından hariç kıyafetde olanlar" için ceza uygulanmasını istemekteydi. Esnafın çuha dikişli kavuk giymesini, hizmetkâr, kâtip, mülâzim sınıfındakilerin samur kürk gibi "kibara mahsus esvabla" gezmelerini de yasaklamıştı. Sadrazama bir hattında, "Ben daima İstanbulkârî, Ankarakâri kumaş giyerim, devlet ricâlim ise hâlâ Hindkâri ve İrankâri kumaş giyerler. Memleket kumaşları giyerlerse memleket malı revaç bulur," diye yazarak ithalatı kısmak, altın ve gümüş paranın dışarıya akışını önlemeyi uyarmıştı. Kadınların giyim kuşamlarını da beğenmediğini, aşırı süslenme eğiliminin israfı artırdığını, "karılar yine gayet fena kıyafetle, hotozları uzun, yakaları uzun, hem pek açık renk giyindiklerini" belirtip ilgililerin, böyle kıyafetlerle dolaşan kadınların yakalarını kesmelerini emretmişti.

Binaların yükseklikleri, hatta badanalarıyla da ilgilenen III. Selim kaymakam paşaya bir hattında, "Şimdiden sonra bina olunan evler, tenbih edesin, gâvurlarınki gibi siyah ve lâcivert boyamasunlar, hem pek yüksek yapıyorlar ve âdetden ziyade yapmasunlar, Müslüman evleri siyah olmasun, gâvur ve Yahudi evleri siyah olsun, gâvur ve Müslüman belli olsun, mimar ağalarını çağırıb tenbih edesin," uyarısında bulunması da ilginçtir. Yangınların daha çabuk haber verilmesi için Galata Kulesinde tabıl yerine kös çalınması semt yangınlarını söndürtmek için yer yer büyük havuzlar yapılması da dönemindedir.

III. Selim, duygusal bir padişah olarak halkın günlük sıkıntılarından etkileniyordu. Sadrazama bir yazısında, "Bugün tebdilen geçerken Divanyolu'nda furun önünde kalabalık gördüm, herifin biri dahi, yiyecek ekmek bulamıyoruz deyü feryad eyledi, âlim Allah mükedder oldum, şunun bir çaresine bakasın, zira Ramazan-ı şerifde ibadullah zahmet çekmek lâyık değildir. Rezzak-ı âlem olan Allah inayet eylesün, çâresi ne ise ziyade işletmek ile mi olur, hâsılı dik-

kat edesin," demesi; hayat pahalılığının halkı ezmesinden duyduğu rahatsızlığı: "Her şey es'ar (narh) haddini tecavüz eyleyerek bir dereceye vardı ki maazallahü tealâ halkda geçinecek hâl kalmadı, hususa mübarek günler geldi, her ne kadar sana yazub tekîd eyledimse hiç kimseyi siyaset eylemediğinden esnaf fürce bulub yokdur deyü olanı dahi saklayub iki kat bahâ ile ibadullaha satıyorlar, doğrusu bu muamele bana güç geliyor, elbetde şu günlerde erzak saklayan muhtekirleri ve narhından ziyade insafsız satanları siyaset edesin ve daima bu siyasetin üzerine olub şey saklayan bakkalı dükkânı önünde salb eyleyüb yoluyla tutub ibadullaha zahmet çekdirmeyesin, böyle vakitde siyasetsiz iş görülmeyeceğini bilüb daima siyaset edesin," diyerek belirtmesi düşündürücüdür.

Yabancıların başına buyruk davranışlarından, onlarla birlik olan Levantenlerin tutumundan da rahatsızdı. Örneğin bir gece sarayın önünden kayıklarla ve şarkı söyleyerek geçen yabancıların bu saygısızlığından duyduğu üzüntüyü ertesi gün sadaret kaymakamına, "Bu gece sabaha yakın Frenk gemicileri sandal ile türkü çağırarak saray önünden geçtiler ve birkaç defadır ediyorlar.Reis efendiye tenbih eyle bilcümle elçilere ve Frenklere tenbih eylesün, bir dahi öyle edebsizlik etmesünler, hem olursa bilâ âman katlederim," diye yazarken bir başka gün, İspanya'dan gelen geminin karşılanışındaki pervasız tutum için de, "Top atub alkışladılar, Frenk gemilerinin beğlik gemileri gelmek âdet değildir, İspanya elçisine şimdi haber gönderesin öyle şeyler etmesün, burası Frengistan mıdır? Böyle alkışlama filan öyle şeyler etmesünler," yollu kızgınlığını belirtmişti.

Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*'nde padişahın yönetimdeki asıl kusurunu iyi danışmanlar seçememesine; bunu da yaradılışına, ahlak ve karakterindeki zaaflara bağlar. Her ne kadar halksever bir padişah izlenimi verse de III. Selim'in yalnızca İstanbul halkının sorunlarıyla ilgilendiğini de unutmamak gerekir. Önceki birçok padişah gibi, Selim de taşralarda olup biteni izleyememiş, şehzâdeliğinde ve saltanatı boyunca İstanbul dışına çıkmamıştı. Kenti her gün gezmesi, en basit olaylarla ilgilenmesi ise salt duygusallığından değildi. Ona göre, kıtlık olursa ayaklanma da olurdu. Bu nedenle fırınlara, miri ambarlardan her gün 15 bin okka un verdirmekte; kente kaçak yollardan buğday, un, canlı hayvan, bakliyat ge-

tirilmesine de göz yumuluyordu. Hava koşullarındaki geçici bir anormallik, derhal fiyatları etkilemekte, kıtlık ve pahalılık başlamaktaydı. III. Selim'in, Zahire Nezareti örgütünü kurdurmasının nedeni ekmek kıtlığını önlemekti.

Döneminin pek çok aydınından daha ileri düşünceli olan padişah, batıl inançlardan uzaktı. "Her gün Cenab-ı Allah'ın günüdür, benim asla nücuma itikadım yoktur," demekten çekinmiyordu. Rus harbi sürerken camilerde Sure-i Fetih okuyan hocalara ücret verilmesine ilişkin telhise, "Bilmem hulûs ile mi okunmuyor, yoksa erbabı mı okumuyor ki, bir faydası görülmüyor?" yazması enteresandır. Buna karşılık, çağdaşı ulema, ortaçağ ruhban sınıfının saplantılarındaydı. Her şeye ilkin bu sınıftan tepki geliyor, ordunun mütemadiyen savaşması, küffâra karşı cihat açılması yönünde fetva verdikleri halde, askerin moralini yükseltmek için cepheye gitmeleri istendiğinde, "Fakiriz, ihtiyarız, gidemeyiz!" diyor; İstanbul'daki köşk, konak ve yalılarında vezirlerden daha ileri düzeyde bir yaşam sürdürüyorlardı.

Harp fenni konusunda kitaplar okuyan ve bu konuda bir risale yazan III. Selim, klasik-geleneksel atıcılığa, nişancılığa da meraklıydı. Tüfenk atışları da yapardı. Okmeydanı'nı işlevine uygun olarak yeni baştan düzenletmiş, okçular tekkesini ve Hünkâr Köşkünü onartmıştı.

Saraya özgü gelenekleri koruyan padişah, sık sık "halvet" düzenleyip Harem kadınlarını hasbahçeye çıkarıyor, haymeler, çergeler, kirpaslı çadırlar kurdurup eğlendiriyordu. Avusturya'dan getirttiği bahçıvan Jacop Ensle, Viyana İmparatorluk sarayı bahçıvanının kardeşiydi. İstanbul'da çalıştığı 1794-1802 döneminde hasbahçelere Avrupai görünümler kazandıran bu ustadan başka, ünlü ressam-mimar Melling, dans öğretmeni bir Fransız, birçok müzisyen de İstanbul'a gelmişlerdi. Dans ve müzik sanatçıları, doğrudan saraya alınmayarak saraydan gönderilen cariyelere müzik ve dans eğitimi veriyorlardı.

İlhâmî mahlasıyla mürettep müzehhep yazma divanının nüshaları Yıldız Sarayı koleksiyonundadır. Şiirlerinin çoğu *Atâ Tarihi*'nin 4. cildindedir. "Ağalar" redifli manzumesi meşhurdur. Bir dörtlüğü şudur:

"Miyân-ı nazik-i yârı nihâle benzetdim
Çemende bülbülü hayretle Lâle benzetdim
Görünce Sarıkaya içre rûy-i dildârı
Güneş içinde ânı nev-nihâle benzetdim."

"Üsküdar'a gidelim çün geldi vakt-i leylâk
Bir iki sâz ile al dilberi gel zevkine bak
Çıkalım Beykoz'a Sultaniye'den ayâk ayâk
Gidelim seyr-i çemenzâr edelim leyl ü nehâr"

dörtlüğünde de Boğaz'ı, İstanbul'u betimlemiştir. Şu beyti Boğaziçi baharını anlatır ve yobazlığa çatar:

"Mu'tedil şimdi hevâlar Boğaz'ın âlemi var
Heyhey-i mutribi ağyâr-ı deni belki duyar"

Döneminin siyasi askeri başarısızlıklarına

"Kalalım mı kılıç altında böyle
Oturmak dinimizde var mı böyle
Esir etmiş nice Tatarı bir bir
Kırım Rusyada kalsın mı söyle?"

dörtlüğü ile isyan etmiştir.

"Kendi elimle yâre kesip verdiğim kalem
Fetvâ-yı hûn-ı nâhâkımı yazdı ibtidâ"

dizeleri ise olasılıkla öldürülmesinden sonra onun ağzından yazılmıştır.

Mevlevi olan ve Şeyh Galib Dede'yi dost edinen III. Selim, aynı zamanda klasik Türk musikisinin büyük üstatlarındandı. Güzel ney çalar, sanat değeri yüksek besteler yapardı. Besteleri günümüzde de klasik müziğin değerli parçaları olarak icra edilmektedir. Suzidilârâ makamını bulmuş ve bu makamda birçok parça bestelemiştir. Eserleri liriktir. Döneminin beğenilen yazı üslûbu olan "ta'lik"te hattattı.

Resmi yazılarda halkın anlayacağı durulukta Türkçe kullanılmasını teşvik etmiş, kendisi de hatt-ı hümayunlarında buna özen göstermiştir. Dönemine ilişkin en önemli kaynak, Sır Kâtibi Ahmed Faiz Efendi'nin tuttuğu *Rûznâme*'dir. Bu büyük defter, 1791-1802 arasında, padişahın her günkü yaşamından kısa fakat ilginç kesitlerle doludur. Batılı ve gayrımüslim Osmanlı uyruğu ressamların gerçekçi portrelerini yaptıkları padişahların ilk sırasında III. Selim vardır. Litograf ve yağlıboya resimlerinin çoğu Avrupa'dadır. Kendi döneminin saray ressamlarından Kapudağî Kostantiniyye imzalı yağlıboya portresi onu gerçek fiziği giyim kuşam zevkiyle tanıtır.

III. Selim'in, yaptırdığı başlıca eserler, Selimiye Kışlası, Üsküdar Selimiye Camii ve Külliyesi, Levent çiftliği ve kışlaları, Tophane Kışlası, Haliç'teki Humbaracı, Lağımcı kışlaları, Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, Üsküdar zahire ambarları, yeni Eyüp Sultan Camii ile Topkapı Sarayında annesi Mihrişah Valide Sultan ve kendisi için yaptırdığı suitlerdir. Annesi Mihrişah Sultan'ı çok sayan III. Selim'in, sabahları valide dairesine geçerek sıcak bir ana-oğul ilişkisiyle her konuyu konuşup söyleştiği rivayet edilir. Kız kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice sultanları da çoğu kez annesiyle ziyaret ettiği bilinmektedir. Kız ve erkek çocuğu olmamıştır. Eşleri, Nefizâr, Âfitâb başkadınlar; Goncenigâr, Ziybifer, Tâbısefâ Nûruşems, Mahbûbe, Aynısefâ, Refet, Demhoş kadınlar; ikbâlleri de Meryem, Pakize hanımlardır.

29

SULTAN IV. MUSTAFA

İstanbul, 8 Eylül 1779 - 17 Kasım 1808
Saltanatı: 29 Mayıs 1807 - 28 Temmuz 1808

"Mustafa-yı Râbî," "Sultan Mustafa bin Abdülhamid Han" olarak bilinir. I. Abdülhamid'le cariye kökenli Ayşe Sineperver Valide Sultan'ın (öl. 1828) oğludur. Annesinin adını Nükhetsezâ veren kaynaklar da vardır. Kabakçı Mustafa ayaklanmasında tahta çıkıp Alemdar Mustafa Paşa'nın saray baskınında tahttan indirilen IV. Mustafa'nın 14 ay süren saltanatında, İstanbul'da Boğaz yamaklarının ve Yeniçerilerin terörü sürmüş; yangınlar, şiddetli yağmurlar, yiyecek yetersizliği yüzünden sıkıntılar yaşanmıştır.

Mustafa, babası Sultan Abdülhamid öldüğü sırada 10 yaşındaydı. Amcasının oğlu III. Selim'in hükümdarlığı boyunca, Topkapı Sarayının Şehzâdegân Dairesinde oldukça özgür bir yaşam sürmesine karşın kültür edinimine gereksinim duymadı. Muhakeme yeteneğinden yoksun, zekâsı kıt, gelişmelerden habersiz, yeniliklere karşı, çağdaşlarının gözlemlerine göre, çabuk kanan, "sade-dil ve saf-derûn" ama saltanat hırsı aşırı bir şehzâdeydi.

Kabakçı Mustafa Ayaklanmasının üçüncü günü olan 29 Mayıs 1807'de Paşakapısı, Ayasofya ve Topkapı Sarayı çevrelerini dolduran "güruh-ı eşkıya, Sultan Mustafa Efendimizi isteriz!" diyerek Babıâli'deki ulema ve ricâli de önlerine katıp sarayın ilk iki kapısından geçerek Babüssaade önüne geldiler. Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa'yla Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi'yi içeri gönderip Mustafa'yı cülûs için kapı önüne çıkartmalarını istediler. III. Selim de o günkü cuma selamlığına çıkmayacağını bildirerek tahttan çekildiğini ima edip, Mustafa'nın saltanatının uğurlu olmasını diledi. Mustafa dairesinden çıkıp Sofa-yı Hümayuna geldi. Kendisini bekleyen şeyhülislam ve şadaret kaymakamı orada biat ettiler. Enderun halkına özgü "biat-ı has"tan (iç biat) sonra Hırka-i Saadet odasına girilerek dua edildi. Babüssaade önünde biat-ı amme denen cülûsun yapılması zaman aldığından ikindi vakti olmuştu. İvedilikle Ayasofya'ya cuma selamlığına gidildi. Ayaklanmacı gruplar Atmeydanı'na dönerken III. Selim'in Mabeyncisi Ahmed Muhtar Bey'i kılıç darbeleriyle parçaladılar. IV. Mustafa Ayasofya'dan çıkınca cülûs topları atılmaya başladı ve o ana kadar korku içinde evlerinde bekleyen halk, günlerdir süren olayların bittiğini ve saltanat değişikliği olduğunu anlayarak sokaklara çıktı.

Beylerbeyi'ndeki yalısının mahzenine gizlenen Umur-ı Bahriye Nâzırı Hacı İbrahim Efendi akşama doğru yakalandı. Bir yamak, "Buna Gizli sıtma İbrahim derler. Kim sakalından bir kıl koparırsa marazını def'eder!" deyince bütün âsiler ve serseriler üstüne üşüştü. Yolarak, sürükleyerek Beyazıt'ta Çömlekçilerbaşı'na getirip kılıç darbeleriyle öldürdüler. Ertesi 30 Mayıs günü, Sır Kâtibi Ahmed Faiz Efendi'nin kesik başı Atmeydanı'na getirildi. Zorbaların, bir kâğıda yazıp IV. Mustafa'ya gönderdikleri istekler doğrultusunda, Kabakçı Mustafa turnacıbaşılıkla Rumeli Kaleleri Nâzırı ve Ağası, Bayburtlu Süleyman Tersane-i Âmire sancak kaptanı oldu. Memiş Ağa ise "ben bin altun isterim!" dedi. Daha sonra 120 akçe gündelikle haseki tekaütlüğüne razı oldu. İsyana elebaşılık eden 17 çavuşa da aylıklar bağlandı. Zorbalar, oybirliğiyle Mustafa Reşid Efendi'yi Tersane emini, Seyyid Mehmed Efendi'yi Darphane emini seçtiler.

IV. Mustafa, yamakların ve Yeniçerilerin "Sultan Abdülhamid zamanındaki nizama dönülsün" önerisini de kabul ettiğinden, 1 Haziran 1807'de Nizam-ı Cedid resmen dağıtıldı. Yeni padişah, kendisine

taht yolunu açan yamaklara çuvallar dolusu pirinç, tulumlarla yağ göndertip ziyafet verdirtti. Zorbaların ortalıktan çekilmesinden sonra Köse Musa Paşa ulemayı ve devlet ricâlini şeyhülislam konağında meşverete çağırdı. Sadrazam, Yeniçeri ağası, defterdar cephede olduğundan bu toplantıya İstanbul'da bulunan ve Kabakçı ayaklanmasında kıyıma uğramayan görevlilerle Ocak ihtiyarları katıldılar. Ama bir karar alınamadı. Çünkü ayaklanmacıların daha ne gibi isteklerde bulunacakları bilinmiyordu. IV. Mustafa, binbir güçlükle temin edilen 180 bin kuruş ile kız kardeşi Esma Sultan'ın verdiği 20 bin kuruşu cülûs bahşişi olarak Ocaklılara ve orduya gönderdi. Kılâ-yı seb'a (yedi kaleler) denen Boğaziçi istihkâmlarının muhafız ve yamaklarına da 100 bin kuruş inam dağıtıldı. 4 Haziran günü sakal bırakan IV. Mustafa, 8 Haziranda valide alayıyla Eski Saraydan Topkapı Sarayına gelen annesini Ortakapı'da karşıladı. 12 Haziranda da kılıç alayı düzenlendi. Önce Fatih Türbesine giden padişaha, Eyüp Sultan Türbesinde Şeyhülislam Ataullah Efendi tarafından Osman Gazi'nin kılıcı kuşatıldı.

Padişahın her şeye kolayca inanmasından ve öngörü yoksunluğundan yararlanan Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa, ayaklanma sırasında öldürülen ya da kaçan kişilerin bütün mallarının ve servetlerinin müsadere edilmesini, böylece sağlanacak gelirlerin doğrudan ordu giderlerine ayrılmasını önererek bir fermân çıkarttırdı. Bundan amacı, kendisine ve çevresindekilere bir tür gasp olanağı sağlamaktı. Musa Paşa ve Enderun ricâli, Cevdet Paşa'nın deyimiyle, aç kurtlar gibi her tarafa saldırıp hayli şeyler çalıp çırptılar. Müsadere edilenlerin çoğu şunun bunun elinde kaldı. Öldürülenlerin sahilhaneleri, konakları bile "miras-ı peder" gibi paylaşıldı. 18 Haziran 1807'de Silistre'de bulunan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem İbrahim Hilmi Paşa'yı azleden IV. Mustafa, yerine Çelebi Mustafa Paşa'yı atadı. O gün Darphane-i Âmireyi ziyaret ederek Hovhannes Çelebi Düzyan'ın odasında bir süre oturup bilgi aldı.

Daha ilk günlerde IV. Mustafa'nın otorite kuramaması, Köse Musa Paşa'nın kendi çıkarını düşünmesi, ordunun da cephede olması nedeniyle verdikleri "hüccet-i şer'iye"ye karşın zorbalar yönetim işlerine daha çok karışmaya başladılar. 23 Haziranda Süleymaniye Camii avlusunda toplanıp sadaret kaymakamını, şeyhülislamı, sekbanbaşını ve ricâlden bazı kimseleri istemediklerini ilan ettiler. Kendilerine

noksan cülûs bahşişi verildiğini ileri sürdüler. Sekbanbaşı, ardından da Musa Paşa azledilip sadaret kaymakamlığına yaşlı ve deneyimli bir kişi olan Şehsuvarzâde Hamdullah Paşa getirildi. 13 Temmuzda da Şeyhülislam Ataullah Efendi görevinden uzaklaştırıldı. Ataullah Efendi'nin yakını olan Rikâb Reisülküttabı Hâlet Efendi'yle sekbanbaşı, o gece konaklarda kulisler yapıp zorba reisleriyle içki içerek bu değişikliklerin iyi belirtiler olmadığını konuştular. Ertesi gün Yeniçeriler ve yamaklar bir kez daha Süleymaniye Camii avlusunda toplandı. Bir günlük yeni şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi tebrikleri kabul ederken avluda da Ataullah Efendi'nin tekrar şeyhülislam olması kararlaştırıldı. Sekbanbaşıyla kaymakam paşa, IV. Mustafa'yı da, "Eğer Ataullah Efendi eski makamına getirilmezse şimdi bir fıtne-i azime kopar, İstanbul herc ü merc olur!" diyerek kandırdılar. Hâlet Efendi bir istifa yazısı hazırlayıp Ömer Hulusi Efendi'ye imzalattı. Ataullah Efendi yeniden şeyhülislam, Musa Paşa sadaret kaymakamı oldu.

Öte yandan, halk arasında en çok konuşulan, ayaklanma sırasında öldürülenlerin müsadere edilen malları arasında ceplerinden koyunlarından çıkan büyüler, muskalar, tılsımlardı. Eski Valide Kethüdası Yusuf Ağa'nın Kapıarası'nda malları satılırken Edirne işi üç sandığın topraklarla dolu olduğu görülmüş, toprakların arasından üzerinde "vav" harfi yazılı bir küre, bir kız tasviri, insan kemiği külü vb bulunmuştu. Başka öteberi arasında tılsım ve büyü şekilleri, resimler, haçlar vardı. Dönemin aydınları bunca zamandır devleti idare edenlerin böylesine tılsım ve büyü düşkünlüğüne şaşakaldılar.

18 Temmuzda yamak dayılarıyla Ocaklılar şeyhülislamlıkta bir araya gelip tartıştı. Ocaklılar yamaklara, "yaptıklarınız yetişir, her işe karışmaktan vazgeçin!" dediler. Öte yandan Musa Paşa, sanki en gerekli işmiş gibi kalpak yasağı çıkarttı. Sivri kalpak yasaklanıp tepesi düz biçimlilerinin giyilebileceği duyuruldu. Kentte kıtlık ve pahalılık almış yürümüş; aylardır et yüzü görmeyen halk, açlıktan kırılırken kol gezenler, Türk, Rum, Ermeni demeden nizama uymayan kalpakları yırtıp atmaktaydı. Boğaz yamaklarının sonu gelmeyen taşkınlıklarını önlemek için IV. Mustafa, 28 Temmuzda yeniden harçlık gönderdi. Ayrıca ilmiye ileri gelenlerine de özenli bohçalarla hediyeler tertip edildi. Gene de yamakların uslanmaları ve disiplin altına alınmaları olanaksızdı. Boğaziçi'nde ve İstanbul'da silahlı dolaşıyor, fahişeleri kalelerine götürüyor, namuslu kadınlara takılıyor,

alenen içip sokaklarda nara atıyorlardı. 16 Eylülde IV. Mustafa, kız kardeşi Esma Sultan'ın Gülşenabâd (Çırağan) Sarayında konukken, Beşiktaş Mevlevihanesindeki mukabele kalabalığına karışan birkaç yamak, sarayın önünde nöbet tutan Bostancılara sataştı. Çıkan kavgada Bostancılardan ve yamaklardan ölen ve yaralananlar oldu. Silah seslerine başka yamaklar ve Bostancılar da koşunca ortalık savaş yerine döndü. Yakalanan yamaklar zindana atılıp geceleyin boğuldu. IV. Mustafa gözlemlediği bu olaydan sonra kentteki güvensizliğin derecesini anlayabildi. Saraya dönünce bir hatt-ı hümayunla zorbaların temizlenmelerini emretti. Sekbanbaşı, Ocaklıları, yamakların takibi işiyle görevlendirdi. Padişah da tebdil dolaşarak yakalattığı tabyacıları tutuklattı. İstanbul'da kapılar kapatılarak, halkın da yardımıyla, bütün zorbalar saklandıkları yerlerden çıkartıldı. Ortaköy Olayında tepelere kaçıp korularda gizlenenleri de Hırvatlar vurdu. Yamak cesetleri hamalların sırtlarına verilerek denize atıldı.

Fenerli Divan-ı Hümayun tercümanı Sarıbeyzâde Aleko, göreviyle ilgisi olmayan devlet işlerine karıştığı ve casusluk yaptığı için 11 Eylül 1807'de idam edildi. Boynuna asılan yaftada ihaneti ve devlet sırlarını düşmana verdiği yazılıydı. Bu idam, Osmanlı-Fransız ilişkilerini gerginleştirdi. Fransız elçisi Sebastiani, Babıâli'ye giderek hükümetinin himayesinde olan Aleko'nun idamını protesto etti. Ruslarla imzalanan ateşkes antlaşmasından ve Silistre ordugâhında çıkan karışıklıklardan sonra, adı dışında "ordu" niteliği kalmamış olan Osmanlı birlikleri Edirne'ye döndü.

Rumeli'deki asıl gücü, 5 binden fazla silahlı ve eğitimli askere sahip Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa temsil etmekteydi. Ordudan ve İstanbul'dan kaçanlar da kendisine sığınmıştı. Alemdar'ın İstanbul'a yürümesi durumunda karşısına çıkabilecek herhangi bir kuvvet yok gibiydi. Nizam-ı Cedid karşıtlarından olup Rusya'ya kaçmış bulunan Tayyar Mahmud Paşa 19 Ekimde bir gemiyle İstanbul'a gelerek kapı kethüdasının konağına yerleşti. IV. Mustafa'yla birkaç kez görüştükten sonra sadaret kaymakamlığına atandı. Öte yandan, Rusçuk'a gidip yenilikçi ve III. Selim yanlısı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınan ve bundan dolayı "Rusçuk Yâranı" diye anılanlardan eski sadaret kethüdası Refik Efendi, Rusçuk'ta kararlaştırılan plan gereği İstanbul'a geldi. Enderun ağaları ve padişaha yakın kişilerle görüşerek Alemdar'ın, padişaha bağlılık sunmak üzere başkente gelmek

istediğini ve onun gelmesiyle her şeyin yoluna gireceğini anlattı. Amacı, III. Selim düşmanlarının eski padişahı öldürmelerine fırsat vermeden Rusçuk'taki milis ordusunun İstanbul'u işgal etmesine ortam hazırlamaktı. Refik Efendi, IV. Mustafa'nın da huzuruna çıktı. Padişah, saflığına karşın Alemdar'ın gelmesine izin vermedi. Refik Efendi'yi reisülküttablığa atayarak Edirne'ye sadrazamın yanına gönderdi.

Bu sırada İstanbul ve Edirne'de uzun bir kışın ardından cemre soğukları yaşanıyor, kıtlık ve odun sıkıntısı çekiliyordu. Edirne'deki birliklerin ve sadaret kadrolarının durumu perişandı. Eyalet valilerinden asker sevki istenmiş, mayıs ayına kadar ancak İzmit ve Şile gibi İstanbul'a yakın birkaç yerden gülünç denecek sayıda asker gelebilmişti. Anadolu'daki Nizam-ı Cedid yanlısı âyanlar ve en başta da Çapanoğlu Süleyman Bey, İstanbul'a dönük her türlü yardımı kesmişlerdi. Eski padişahlara öykünerek arada tebdil gezen IV. Mustafa ise tanık olduğu yolsuzlukları önleyici buyruklar vermekte isteksizdi. Oysa sinmiş gözüken zorbalar, her gün rezalet çıkarmakta, hak hukuk tanımamaktaydılar.

Rumelifeneri köyündeki Rum kilisesinin avlusuna girip ezan okuyan ve "biz burayı camiye çevirdik!" diyen yamakların bu eylemine karşı, şeyhülislam bir fetva yazarak köyün Rum halkının ödemekte oldukları cizye akçesini her yıl toptan hazineye yatırmaları gerektiğini hatırlatmış, ancak böylece kilise zorbalardan boşaltılmıştı. Üsküdar cihetine bakan Haseki Ağa, yanında 100 Bostancı neferiyle halkı haraca kesmekte, kente koyun getiren celeplerle kavga çıkarmaktaydı. Hamalbaşıyla Eskici Hüseyin de bu kasabanın zorbabaşılarındandı. İzmit Paşası, Karadeniz'den gelecek âni bir Rus saldırısı olasılığı nedeniyle Domuzderesi'nden Karaburun'a kadar kıyıların sözde muhafızlığını yapıyordu. Bir gün, Boğaz yamaklarından birkaçını saygısızlık ettikleri için tutuklatıp prangaya vurdurdu. Ertesi gün bütün tabyacılar Çardak kulluğunu basıp yoldaşlarını kaçırdılar. Kuruçeşme'de bir çilingire prangalarını açtırdılar. Başka bir gün Macar kalesi Dayısı Kerim Çavuş, adamlarını toplayıp Galata'yı bastı. Kulluk kandilini çaldı. Kulluk Zabiti Hasan Ağa'yı da yanına aldı. Nedeni Karaköy'de yaptırdığı kahvehaneye izin verilmemesiydi. Buradan İstanbul'a geçip Ağakapısı'na gitti. İstanbul'un güvenliğinden sorumlu sekbanbaşını gecelik kıyafetiyle

yaka paça götürüp hapsetti. Olay duyulunca IV. Mustafa sekbanbaşını azlederek, dayı ile adamlarının isteği doğrultusunda Muhib Ağa'yı sekbanbaşı atadı.

13 Mayıs 1808'de İstanbul'da belki de ilk kez bir "kadın eylemi" yaşandı. Müslüman kadınlar bir ellerinde uzun sırıklar, diğerinde boş yemek sahanları olduğu halde İstanbul kadısını konağında yemek yerken bastılar: "Papaz herif, sen böyle mükellef taam eylerken biz açlıktan ölüyor, bir ciğeri yirmi beş paraya yiyoruz!" diyerek üzerine yürüdüler. Kadı, sofrayı bırakıp hareme kaçtı. Oradan selamlık alayının geçeceği yol üzerine gelen kadınlar IV. Mustafa'ya arzuhal sunduklar ve "Efendimiz, uyan ve bizi düşün! Pahalılığa dayanamıyoruz, aç kaldık!" diye bağırdılar.

Diğer yandan, Kerim Çavuş'un eylemini, kendisine karşı bir hareket sayan Kabakçı Mustafa Ağa, 17 Mayısta Macar kalesini kuşattı. Kaledekiler, Yuşa Tepesine toplar çıkarıp metrisler kazarak savunmaya geçti. Kerim Çavuş öldürüldü. Kabakçı kaleyi teslim aldı. Ocaklılar da topçuları, cebecileri, kalyoncuları yanlarına alıp Macar kalesi yamaklarıyla birleşip Ağakapısı'nı basan, sekbanbaşını kaldıran 56. Ortanın subay ve neferlerine karşı harekete geçti. Başyasakçı Hasan Ağa'yı, bir vezir çuhadarını ve birçok Yeniçeriyi öldürdüler. Kaptanıderya Seyyid Ali Paşa'nın askerleri de Kasımpaşa'daki Ermeni kilisesini "Mes âyini" yapılırken bastılar. Âyin giysili papazı ve cemaati önlerine katıp Kaptan Paşa Divanhanesine götürdüler. Seyyid Ali Paşa, adamlarına kızıp Ermenileri serbest bıraktırdı. Ermeni ileri gelenleri, benzeri bir eylem olmaması için aralarında para toplayıp kaptanıderyaya 15 kese rüşvet verdiler.

Kentte yaşanan bir başka garip olay, bir medrese yobazının Sultan Mehmed (Fatih) kulluğu neferleriyle fahişe kavgası ettikten sonra kaçıp medreseye sığınmasıyla başladı. Peşinden gelen Yeniçeriler sıkıştırınca adam Fatih Camiine girip müezzin mahfilinde sipere yattı ve içeri gireni vuracağını bağırdı. Medrese talebeleri, Yeniçeriler cami avlusunu doldurdu. Ortalık savaş yerine döndü ve iki taraftan da ölen ve yaralananlar oldu. Olayları önleyemeyen Tayyar Paşa kaymakamlıktan azledilip Dimetoka'ya sürgün edildi.

30 Haziran 1808'de yapımı tamamlanan yeni bir kalyon denize indirildi. 23 büyük kalyon, 12 fırkateyn, 2 korvet hazırken bunlara bindirilecek kalyoncu, kumanda edecek Bahriye zabiti yoktu. Kal-

yoncular dağılmış, subaylar Kabakçı Mustafa Ayaklanmasında öldürülmüş ya da kaçmıştı. Donanma ve ordu için para da kalmamıştı. İlk kez bir dış borçlanma gündeme geldi ve IV. Mustafa, bir nâme-i hümayunla Fas hâkiminden 20 bin kese borç istendi! Şeyhülislam konağında yapılan mali gündemli toplantıda, Edirne'den gelen sadaret kethüdası, müsadere edilen malların 120 bin kese tutması gereken toplam bedellerinin hesabını sordu ve elde avuçta bir şey olmadığını açıkça söyleyerek ithamlarda bulundu.

Halk, III. Selim'le IV. Mustafa dönemlerini "gündüz ile geceye" benzetirken, III. Selim'in karşıtları bile onun devrini arıyordu. Bir başka kaygı, III. Selim kısır olduğu gibi, IV. Mustafa'nın da tahta geçeli bir yıl olmasına karşın doğuran veya hamile hasekisi yoktu. Herkes Osmanlı hanedanının söneceğine inanıyordu. Saraydaki dairesinde tutuklu olan III. Selim ise gelecek için tek umut gördüğü kuzeni şehzâde (II.) Mahmud'a, fırsat düştükçe "kendi sergüzeştlerini hikâye ile kavaid-i lâzime-i hükümet ve saltanatı" öğretmekteydi.

1808 kış ayları boyunca yağan karlar ve ilkbaharda yağmurlarından, seller yaşandı. Trakya'da ve Anadolu'da hayvanlar telef oldu. Canlı hayvan sevkiyatı durmuştu. Oysa İstanbullular öteden beri Hıdrellez'de ama az, ama çok kuzu eti yemeye pek meraklıydılar. O yıl Ruz-ı Hızırda ancak birkaç kasapta kuzu eti görülebildi. "Her lokmasına hezar müşteri olmağla yekdiğerini çiğneyerek birkaç kişi yaralandı, öldü." Cevdet Paşa'nın anlattığına göre, "Ol vaktin İstanbul kadınları bu makule âdetlere riayetten başka bir şey bilmez ve düşünmez olduklarından nicesi kocalarıyla Ruz-ı Hızırda kuzu eti görmedik! deyü kavga edüb hatta bazıları boşanmıştı." Derken bir de kasırga yaşandı. Kâğıthane ve Haliç semtleri altüst oldu. Hava gece gibi karardı. "Kasırga rüzgârı önüne gelen ebniye ve eşcarı yıkıp söküp" Kasımpaşa'yı, Tersane'yi, karşı yakada da Balat ve Fener kıyılarından Haliç'i sıyırıp geçti. Birçok gemiyi ve kayığı silsüpür etti. İstanbul'un bağ ve bostanları mahvoldu. 8 Temmuzda da şiddetli bir sağanak indi. Yağmur olanca şiddetiyle 50 saat sürdü. Kimi aydınlar, bu olaylara bakıp "ufk-ı ma'nevi nasıl karanlık ise ufk-ı mer'i dahi öyle bulanık!" dediler.

Diğer yandan, Rusçuk Yâranı denen ve çoğu önemli görevlerde bulunmuş olan III. Selim yanlıları; Sadaret Mektupçusu Tahsin, Başmuhasebeci Râmiz, Tuna Yalısı Mubayaacısı Behiç, Sadaret Kethüdası

Refik, Reisülküttab Galip efendilerle Alemdar Mustafa Paşa, ortalığı velveleye vermeden Edirne'ye geldiler. Yollar ve konaklar gelip gidenlere kapatıldıktan sonra Pınarhisar Âyanı Hacı Ali Ağa 300 süvariyle ansızın Rumelifeneri kalesini basıp Kabakçı Mustafa'yı öldürdü. Yamakların İstanbul'dan getirdikleri toplara, kaledeki toplarla karşılık verildi. 14 Temmuzda Rumelifeneri'nde müthiş bir muharebe yaşandı. Kırılmaya başlayan yamaklar, köyü yaktılar. Rumelikavağı, Sarıyer, Yeniköy yakılıp yıkıldı. Herkes can korkusuna düşüp kayıklarla kaçmaya başladı. Çarpışmalar dört gün sürdü. Yamaklardan 300, Alemdar milislerinden de 13 kişi öldü. IV. Mustafa durumdan kaygılanıp Hazine Vekili Nezir Ağa'yı Edirne'ye göndererek sadrazamı ve orduyu İstanbul'a çağırdı.

Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ve Alemdar Mustafa Paşa yürüyüşe geçerek 19 Temmuz 1808'de İstanbul'a geldiler. Şeyhülislam ve devlet erkânı sadrazamla Alemdar'ı, İncirli çiftliğinde karşıladı. IV. Mustafa da, sancak-ı şerifi karşılamak üzere İncirli ile Davudpaşa arasındaki Kırkkavak denen yere gelmişti. Çelebi Mustafa Paşa'yla Alemdar Mustafa Paşa'yı burada kabul edip görüştü. Rusçuk yâranının önerisi, Padişahın burada tutuklanması, Alemdar'ın Kırcali milisleriyle İstanbul'a girip III. Selim'i tahta oturtmasıydı. Alemdar bu öneriyi "mertliğe" uygun görmedi. Oysa bu fırsatın kaçırılması III. Selim'in öldürülmesine yol açtı. Alemdar Mustafa Paşa binlerce askeriyle Çırpıcı çayırında ordugâh kurduğu gibi, sadrazam da yanındaki askerleri kışlalarına gönderip konağına gitti. 20 ve 21 Temmuzda bir dizi atama yapıldı. Şeyhülislamlığa Arapzâde Ârif Efendi getirildi. 21 Temmuzda Alemdar askerleriyle Alay Köşkü önünde, IV. Mustafa'ya alay gösterdi. Padişah Alemdar'ın kendisine sadık bir paşa olduğuna inanarak sadrazama bir hatt-ı hümayun gönderip Mustafa Paşa'nın has ve kahraman bir vezir olduğunu, devletinin murahhası ve serdarı tayin ettiğini, Edirnekapısı'ndan Tuna suyuna kadar selâhiyettar kıldığını bildirdi.

Alemdar 28 Temmuzda tüfekli askerleriyle şehre girip Babıâli'yi bastı. Çelebi Mustafa Paşa'dan sadaret mührünü alıp kendisini ordugâhına gönderdi. Bu sırada tebdil binişine çıkmış olan IV. Mustafa acele saraya döndü. Alemdar, İstanbul'un her tarafına kendi adamlarını yerleştirdikten ve devlet erkânını saraya çağırdıktan sonra Soğukçeşme kapısından saraya gitti. Orta Kapının önü bir anda 5-6 bin Kırcali askeriyle doldu. Akağalar Kapısı (Babüssaade) önündeki

namazgâha oturan Alemdar, silahdar ağayı çağırıp sadaret mührünü teslim etti. Daha önce içeri gitmiş bulunan şeyhülislam ve kızlarağası geri gelip Alemdar'a, IV. Mustafa'nın kendisini sadrazam yapmak istediğini bildirdiler. Alemdar, mühür almaya değil, III. Selim'i görmeye ve ayağını öpmeye geldiğini, onun dışarı çıkarılmasını bildirdi. Şeyhülislam ve kızlarağası tekrar, Babüssaade'den içeriye girdiler. Nice sonra gelen kızlarağası, Selim'in çıkmak istemediğini haber verince Alemdar: "Git Sultan Mustafa'ya söyle, tahtından inip rahatına baksın, bize gün görmüş padişah lâzımdır!" dedi ve kızlarağasını yine içeriye gönderdi.

Akağalar kapıları kapadılar. Tahttan inmeye yanaşmayan IV. Mustafa, adamlarının telkinine uyarak III. Selim'in ve kardeşi Şehzâde Mahmud'un boğulmalarını emretti. Başçuhadar Abdülfettah, Hazine Kethüdası Ebe Selim, Hazine Vekili Nezir, Mirahur Kör Mehmed, Tebdil Hasekisi Hacı Ali ve Bostancı Deli Mustafa, yanlarındaki Bostancılarla önce III. Selim'in dairesine girerek Refet Kadın'la cariyelerin güçsüz savunmalarını kırıp, kendisini neyiyle müdafaaya çalışan Selim'i, kılıç darbeleriyle başını ikiye yarıp öldürdüler. Anber Ağa ve cariyeler Şehzâde Mahmud'u güçlükle kaçırıp sakladılar. Haremde bunlar olurken Alemdar da Babüssaade'nin kapı kanatlarını kırdırıyordu. Akağalar korkup kapıyı açtı. Alemdar Arzodası'nın önünde Selim'in kanlara bulanmış ölüsüyle karşılaştı. Öfkeye kapılıp herkesi kılıçtan geçirmek isteyen Alemdar, Şehzâde Mahmud'un getirilmesiyle yatıştı. Selim'in katilleri yakalanıp Fırın mahbesine gönderildi. Mahmud'a hemen biat edildi ve cülûs töreni düzenlendi. Bu sırada IV. Mustafa Bağdat Köşkünde, "Ben tahttan inmedim, Mahmud'u kim padişah yaptı?" diyerek bağırmaktaydı. Hünkâr İmamı Kâmilî Efendi kendisini yatıştırıp Harem dairesine götürdü.

IV. Mustafa, Topkapı Sarayı Haremindeki dairesinde, Alemdar Olayına değin kapalı tutuldu. Ayaklanan Yeniçeriler ve gerici kesim, onu yeniden tahta çıkartmak üzere saraya yürüyünce II. Mahmud, 17 Kasım 1808'de ağabeyi Mustafa'yı boğdurtarak Osmanoğullarının hayattaki tek erkek bireyi kaldı. Söylentiye göre, Demirkapı semtinde oturanlar o gece Mustafa'nın boğulması sırasında saraydaki kadınların bağırış ve ağlayışlarını duymuşlardı. IV. Mustafa sabahleyin babası I. Abdülhamid'in Bahçekapı'daki türbesine gömüldü. Sonraki birkaç günde, dedikodu severler, cenaze alayında taşınan tabutun

boş olduğunu, ayaklanmacıları yatıştırmak için böyle bir oyuna başvurulduğunu, Mahmud'un tahttan indirilip Esma Sultan'a biat edileceğini yaydılar.

IV. Mustafa'nın kadınları, Seyyare, Dilpezir, Şevkinur'dur. Peykidil adlı bir kadınını da II. Mahmud'un boğdurduğu ileri sürülmüştür. Tek çocuğu Emine Sultan, tahttan indirilmesinden sonra doğmuş, sekiz aylıkken ölmüştür. IV. Mustafa'nın kısa saltanatında İstanbul'da yapılmış önemli bir yapı ya da tesis yoktur. Buna karşılık, Topkapı Sarayında adını içeren onarım kitabeleri vardır. Annesi Ayşe Sineperver Valide Sultan, oğlunun boğulmasından sonra, daha 20 yıl yaşamış, 1828'de ölmüş ve Eyüp'te gömülmüştür. İstanbul'da bir mektep yaptırtan Ayşe Sineperver'in, kızı Esma Sultan'la, Mustafa'yı tekrar tahta geçirmek için, Alemdar Olayı sırasında ayaklanmacılarla gizli görüşmelerde bulundukları bilinir.

30

II. MAHMUD

İstanbul, 20 Temmuz 1785 - 1 Temmuz 1839
Saltanatı: 28 Temmuz 1808 - 1 Temmuz 1839

"Sultan Mahmud Han-ı Sânî," "Sultan Mahmud bin Abdülhamid" ve "Adlî" mahlasından dolayı "Sultan Mahmud-ı Adlî" olarak anılmıştır. I. Abdülhamid ile yabancı (Fransız?) asıllı Nakşidil Sultan'ın (öl. 1815) oğludur. Hattat ve bestekâr olan II. Mahmud, tanbur ve ney çalardı. Bilinen 26 bestesinden hicaz divanı ünlüdür. Hattatlıkta hocası Mustafa Rakım'dı. Osmanoğullarının son altı padişahından ikisi oğlu, dördü de torunudur. Bu nedenle Osman Bey ve Sultan İbrahim'den sonra hanedanın üçüncü atası sayılır. Osmanlı Devletinin genel yapısında Batı- lılaşma çığırını açmış; kurumlardan saray düzenine, gündelik hayata, kıyafetten müziğe kadar birçok alanda köklü yenilikler gerçekleştirerek Doğu dünyasının batısında, Batı dünyasının doğusunda yer alan devleti modernleşmeye açmıştır. Siyaseten (yargılamasız) idam yetkisini kullanan son padişahtır.

Yenilikçi III. Ahmed'in torunu, I. Abdülhamid'in oğlu olan Mahmud, beş yaşındayken babası öldü. Annesi Nakşidil Kadın, Eski Saraya gönderildi. Büyükbabasının doğumundan (1673), 112 yıl, babasının doğumundan (1725) 60 yıl sonra doğduğu dikkate alındığında; atalarının 17 kuşakta 13. yüzyıldan 17. yüzyıla ulaştırdıkları Osmanlı soyunu 1703'ten 1839'a baba-oğul-torun sadece bu üç kuşak temsil etmiştir.

III. Selim (1789-1807) kuzeni Mahmud'un eğitimiyle ilgilendi. Şehzâdeliğini görece saray hapsinde geçirmekle birlikte din, edebiyat, müzik, yazı, binicilik, atıcılık ve topçuluk eğitimleri aldı. Ağabeyi IV. Mustafa'nın (1807-1808) bir yıllık kısa saltanatında, saray hareminde tutuklu kaldı. Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'i yeniden tahta geçirmek amacıyla İstanbul'a gelmesi ve saraya girişi, IV. Mustafa'yı, hem III. Selim'i hem kardeşi Mahmud'u öldürtmek gibi bir önleme yöneltti. Savunmasız Mahmud, Cevri Kalfa'nın ve hizmetine bakan cariyelerin yardımıyla kaçarak kurtuldu. Saklandığı halı ve hasır yığınlarının arasından çıkarılarak Alemdar'ın karşısına götürüldüğünde aşırı korku içinde ve perişan haldeydi. Alemdar'ın gösterdiği saygı üzerine toparlandı. Babüssaade önünde alelacele kurulan tahta oturdu. Öldürülen III. Selim'in kanlar içindeki cesedi, hemen arkadaki Arzodası'nın önüne bırakılmış, IV. Mustafa ise içeride tutuklanmıştı. 28 Temmuz 1808'deki bu manzara, Osmanlı tarihinde taht uğruna göze alınan cinayetlerin son trajik tablosudur.

Kendisini tahta oturtan Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam atayan II. Mahmud, ertesi gün III. Selim'in cenazesi kaldırılırken onun öldürülmesinde rolü olan 33 kişiyi idam ettirdi. IV. Mustafa'nın cariyeleri de Kızkulesi'nden denize atıldı. Saltanatının ilk gününde işe idamlarla başlayan yeni padişahı, 31 yıl sürecek hükümdarlığı boyunca Rusya'yla savaş, Sırp ve Yunan ayaklanmaları, Vak'a-i Hayriyye, Navarin baskını, Tepedelenli Ali Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ayaklanmaları, Mısır, Hicaz, Boğazlar, Cezayir sorunları, Rumeli ve Anadolu'da isyan çıkaran derebeyleri gibi büyük olaylar ve bunalımlar bekliyordu. Gerçek şu ki, atalarından hiçbiri, II. Mahmud'u bunaltacak iç ve dış sorunlar kadar sorunla karşılaşmamıştı.

İstanbul'daki karışıklıklar ve güvensizlik nedeniyle kılıç alayı uzun bir gecikmeden sonra 13 Eylülde yapıldı. O gün Topkapı Sarayından çıkarılan Seyf-i Nebevî'yi (peygamber kılıcı) Silahdar

Ağa alayın önünde taşırken Enderun müezzinleri tekbir getiriyor; Alemdar'ın, başlarında şubara, kuşakları, omuzları silahlarla pürnakıl Kırcalı seğmenleri de muhafızlık ediyorlardı. Genç padişah, Eyüp'te Hz. Muhammed'in halifesi olduğu için ona izafe edilen kılıcı, sağ tarafına, atası Osman Gazi'nin kılıcını da –Osmanoğullarının soy atası olması duasıyla– sol tarafına kuşandı.

Alemdar Mustafa Paşa'nın 3,5 ay süren başına buyruk sadareti boyunca geri planda kalmayı yeğledi. Bu kısa dönemin en önemli olayı, milis güçleriyle İstanbul'u dolduran, Serezli İsmail Bey, Kalyoncu Mustafa, Cebbarzâde Süleyman Bey, Karaosmanoğlu, Kadı Abdurrahman Paşa gibi namlı derebeyli âyanlarla Çağlayan kasrında yapılan "meşveret-i amme" oldu. Bu toplantıda, Alemdar Mustafa Paşa, âyanlara, Yeniçeri Ocağına karşı ortak hareket çağrısında bulundu. Padişah da âyanların kendi yörelerindeki nüfuzlarını meşru tanıyacağı sözünü verdi. Görüşmelerden sonra, âyanlar, padişahın her buyruğuna uyacaklarına ve istenildiğinde yardımına koşacaklarına söz vererek, 29 Eylül 1808'de "Sened-i İttifak" denen belgeyi imzaladılar. II. Mahmud, kendi mutlak otoritesine gölge düşürücü ve İstanbul'da bile yeterince güçlü olamadığını açığa vuran bu belgeyi onaylamak zorunda kaldı.

14 Ekim 1808'de dağıtılan Nizam-ı Cedidin yerini alacak yeni ordunun Sekban-ı Cedid adıyla oluşturulması gündeme geldi. Umur-ı Cihadiye Nâzırı atanan Rusçuk yâranından Behiç Efendi, bir yandan Sekban-ı Cedid için para kaynakları bulmaya çalışırken, bir yandan da "esame" denen, Yeniçerilere mahsus eski ulufe cüzdanlarını bedellerini ödeyip toplamaya başladı. Çünkü bu cüzdanları elde edenler, üç ayda bir kamu hazinesinden ulufe alıyordu. Toplanan esameler yakılarak görece Yeniçeri mevcudunda önemli bir azalma gerçekleştirildi. Alemdar'ın milisleri ise han hamam çarşı pazar dolaşıp terör estirmekte haraç toplamaktaydılar. İskelelere el koymuş, konaklara yerleşmişlerdi. Ozan Galatalı Hüseyin bunlar için "Bastı İstanbul'u dağ civanları" dizesiyle başlayan bir destan yazmıştı. Alemdar da her gün kenti denetliyor, suçlu gördüğünü oracıkta idam ettiriyordu. İstanbullularsa Alemdar'ın, Paşakapısı'nda zevk safa içinde cariyelerle düşüp kalktığını konuşuyordu. Kaygılanan ve Kırcalı milislerine diş bileyen Yeniçeriler 15 Kasım 1808'de ayaklandı. Dört gün boyunca Alemdar Vak'asının korkunç gelişmeleri yaşandı. Yeniçeriler Paşakapısı'nı kub-

besini yıkıp ateşe verdiler. Yangın Sultanahmet'e kadar yayıldı. Mahzendeki patlamada Alemdar ve yüzlerce Yeniçeri öldü. Olayları, sıkı savunma önlemleri aldırtarak saraydan izleyen II. Mahmud, 17 Kasım 1808'de ayaklanmacıların saraya yönelip kendisini tehdit etmeleri ve IV. Mustafa'yı yeniden tahta geçirmek istemeleri üzerine, ağabeyini boğdurtarak hayattaki tek Osmanoğlu kaldı. Saray avlusundaki sekbanlarına da çıkış emri vererek bir şehir savaşı başlattı. Ayaklanmacıların yüzlercesi öldürüldü. Padişaha bağlı donanma, Haliç'ten Beyazıt'taki Ağakapısı'nı topa tuttu. Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü Kırcalıların katledilmeleri ve firarları; Yeniçerilere indirilen darbeyle padişah bir anda güçlendi ama eylemlerde her taraf tahrip olmuştu. Sokaklar Yeniçeri ölüleriyle doluydu. Saraya yakın Cebeciler kışlası yakılmış, çıkan yangınlarda, Ayasofya, Sultanahmet, Divanyolu semtleri kül olmuştu. 19 Kasımda Kandıralı Mehmed'in önderliğinde Galata ve Kasımpaşa'da yeni bir ayaklanma başladı. Âsi döküntülerini çevresine alan Mehmed, Tersane'ye ve Tophane'ye el koyup, Etmeydanı'na giderken ayaklanmacı gruplar da Levent ve Selimiye kışlalarını zaptetti. 21 Kasım günü Memiş Paşa'yı sadrazam atayan II. Mahmud, kent terörünün daha da yayılmaması için Sekban-ı Cedidin dağıtılacağını ilan ederek ayaklanmayı bastırdı. İstanbul'da evler, dükkânlar yağmalanmış, ırz ve namuslara tecavüz edilmiş, kışlalar yakılmıştı. Öldürülen Yeniçeri sayısı beş bin, sekban sayısı üç-dört yüz dolayındaydı.

1 Ocak 1809'da Yusuf Ziya Paşa'yı sadarete getiren padişah, 5 Ocak 1809'da da, bir savaş durumunda Boğazlar'ı kapatmak konusunda, İngiltere ile bu devletin güvencesini içeren bir antlaşma imzaladı. Ama asıl sorun İstanbul'daydı. Asayişin söz konusu olmadığı başkentte Yeniçeriler, Yeniçeri kılığına girmiş soyguncular, sekbanlar, milisler, hırsızlar ve yağmacılar kol geziyordu. Çarşılar açılmıyor, kimse evinden çıkmaya cesaret edemiyordu. Kenar mahallelere kadar dağılan soyguncular herkesten haraç almaktaydı. Kalyoncu ve bekâr odalarına kaldırılanlar büyük paralar ödeyerek canlarını kurtarabilmekte; kendisini yeterince güçlü görenlerse gözlerine kestirdiklerini alenen soymaktaydı. II. Mahmud, öncelikle asker sanını kullanan kalabalıkları kentten uzaklaştırmaya karar verdi. Davudpaşa'ya giderek Rusya seferi için asker toplanmasını emretti. Yusuf Ziya Paşa'yı serdar-ı ekrem atadı. Küçük gruplar halinde "Allah yolunda gazâ için" Davudpaşa'ya sevk edilen Yeniçeri ve milislerle temmuz ayına

kadar 30 bin kişilik bir ordu oluşturuldu. Bunlar, Yusuf Ziya Paşa'nın komutasında ivedilikle Edirne'ye gönderildi. 7 bin kişilik topçu askeri de olası bir ayaklanmayı bastırmak için başkentte bırakıldı.

Bir fermanla halkı aldatıcı giysilerle dolaşılması yasaklandı. 1810'dan itibaren kent içi gezilerini sıklaştıran padişah, öncelikle de kendisini gayrımüslim halkın ve kadınların görmelerine olanak verecek semtlere gitmekte, onların güven ve sempatisini kazanmaya çalışmaktaydı. Alemdar Olayı sırasında yanıp yıkılan yerlerin süratle onarımını başlattı. Yeni Babıâli'nin temeli 15 Şubat 1810'da atıldı. Ekmek kıtlığını önlemek için buğday ve arpa unu karışımından yapılma ekmeğin fırınlarda yarı fiyatına satılması kararlaştırıldı. Fırınların önündeki izdiham ve kavgalar önlenemeyince un ithal edildi ve 50 dirhemlik ekmek, bir paraya satılarak kıtlık giderildi.

2 Nisan 1810'da sefere gitmemiş olan Yirmibeşinci ve Ellialtıncı Orta Yeniçerileri arasında Galata'da kavga çıktı. Taraflar varillerden, un çuvallarından siperler yapıp çatıştılar. "Orta gayreti" nedeniyle benzeri bir çatışma da Tahtakale'de başladı. Olayları kışkırttığı anlaşılan sekbanbaşı idam edildi. 17 Nisanda, Yeniçeri Ocağına kayıtlı birkaç hamal, Balıkpazarı'nda bir kadını güpegündüz Melekgirmez Mahallesindeki bekâr odalarına götürmeye kalkıştı. Esnaf, taş ve sopalarla hücum ederek kadını kurtardı. İzleyen günlerde Balıkpazarı, Mısır Çarşısı ve çevre çarşıların esnafı, işyerlerine silahlı gelmeye başlayıp önü alınmazsa, Yeniçeri zorbalarını, bir-iki demeden kendilerinin temizleyeceğini duyurdular. Korkan Yeniçeriler birkaç zorbabaşını Ocak âdetleriyle yargılayıp idam ettiler. Yeniçeri geçinenlerden çoğu, İstanbul'dan kaçmak zorunda kaldı. Cephedeki Yeniçerilerin dönmeleri durumunda daha korkunç gelişmelerin olacağından kaygılanan II. Mahmud, ordunun Sırbistan cephesinde oyalanmasını uygun gördü. Yusuf Ziya Paşa'nın yerine 10 Nisan 1811'de Ahmed Paşa'yı sadrazam atadı. O yıl Rikâb-ı Hümayun Kethüdalığına getirdiği Hâlet Efendi o günden itibaren artan bir nüfuzla padişahı bütün kararlarında yönlendirmeye başladı.

Haziran ayı ortasındaki şiddetli sağanak, Üsküdar'da Balaban İskelesi ve Debbağhane semtlerinde serserilerin barındığı bekâr odalarının yıkılıp ortadan kaldırılması için bir fırsat oldu. Pek çok serseri ve kaçak yakalanıp idam edildi. 1811'de Medine'nin Vehhabilerden

kurtarıldığı haberinin gelmesi sevinç yarattı. O yıl, serdengeçti ağası Kerim adlı zorbanın, Boğaz köylerinden haraç aldığı, ondan izinsiz kimsenin ev yapamadığı öğrenilince, tenkiliyle görevlendirilen topçubaşı, Kerim'i, Rumelihisarı'nda idam etti. Kerim'in kahvehanesinde kent düzeyinde birçok kundaklamanın, cinayetin planlandığı ortaya çıktı. Bekâr odaları yerlebir edildi. Her harekete katılan hamallarla serserilere de göz açtırılmayarak çoğu, türlü bahanelerle idam edildi.

II. Mahmud ancak 1812'de, en azından İstanbul'da otoritesini hissettirebildi. Olasılıkla da bu başarısından ötürü o yılın yazında Arnavutköy'deki İzzet Paşa kasrına giderek onuruna verilen ziyafet ve düzenlenen eğlenceleri onurlandırdı. Benzeri eğlenceler Mustafa Paşa Köşkünde, Alibeyköyü binişinde de yinelendi. Binişlerin Göksu'ya, Sultan İskelesine, Sultaniye'ye ve Dolmabahçe'ye de yapılması, güvenliğin ve huzurun sağlandığının işaretiydi. Bu kez de veba salgını başladı. İzmir'den gelen bir ticaret gemisinden yayıldığı sanılan veba, Beyoğlu, Tatavla (Kurtuluş) semtlerinden, yine gayrımüslimlerin yoğun olduğu Fener ve Kumkapı semtlerine sıçradı. Herkes evlerine kapandı. Sokaklar ölülerden geçilmez oldu. Salgın Müslüman mahallerinde de yayılınca halk camilerde dualara çağırıldı. Temmuz ayı boyunca İstanbul'un çöplükleri, sokakları temizlenip yıkandı. II. Mahmud herkesi kendi evinin önünü ve çevresini temiz tutmakla yükümlü kılan bir ferman yayımladı. Önlemlere karşın eylül ayında, sur kapılarından günde 1000-1500 cenaze çıkıyordu. Salgınların genellikle bekâr odalarından yayıldığı gerekçesiyle bir kez de bu nedenle Galata'nın arka mahalleleri, İstanbul'daki ünlü Melekgirmez Mahallesi yerle bir edildi. II. Mahmud Melekgirmez'in yerine, "Hidayet" adını verdiği bir mahalle kurdurdu ve aynı adda ahşap bir cami yaptırdı. 5 Eylül 1812'de Ahmed Paşa'yı azledip Hurşid Ahmed Paşa'yı sadarete getirdi. Veba salgını 1812 sonlarına doğru öldürücülüğünü yitirdiği gibi, 1812-1813 kışında yağan kar da salgının durmasında etkili oldu.

Padişahın, Rumeli ve Anadolu'daki derebeylerine, başkaldıran taşra vezirlerine savaş açması da bu yıllardadır. Amacı, Bükreş Antlaşmasının getirdiği barış ortamında âyan, mütegallibe ve sergerde zümrelerinin kökünü kazımaktı. Bilecik Âyanı Ali Ağa'yı, eski Rakka valisi Divriğili Veliyeddin Paşa'yı, Rumkaleli Bekir Bey'i, eşkıya Moro'yu, Dramalı Mahmud Bey'i, Dağlı eşkıyasından Yılıkoğ-

lu Süleyman'ı, Adakale Muhafızı Receb Ağa'yı, Hezargradlı Hasan Ağa'yı, Doğu Karadeniz'de türeyen eşkıyayı, Tuzcuoğlu Memiş Ağa'yı, Karahisar Voyvodası İbrahim Ağa'yı, Payaslı Küçükalioğlu'nu, Adanalı Hasanpaşazâde Mehmed Bey'i, Gâvur Dağında yuvalanan eşkıya sürülerini, Bağdat'ın Kölemen beylerini ve daha nicelerini, eyalet paşalarını görevlendirerek ya da iti ite kırdırma yöntemiyle sindirmeye başladı.

1814 yazını da binişlerle ve daha çok Beşiktaş Sahilsarayında siyasi konularla ilgilenerek geçirdi. Yıkılan Sadâbâd Sarayının yerine yapılan saray bu yıl tamamlandı. Hurşid Paşa'nın sadrazamlığında, Ocak zorbalarını disiplin altına almaya çalışan Yeniçeri ağasının Yeniçeriler tarafından tabancayla öldürülmesi, yeni bir ayaklanma olasılığını doğurunca katil Yeniçerilere ilişilmeyerek 30 Mart 1815'te Hurşid Paşa azledildi. Yerine Mehmed Emin Rauf Paşa atandı. Yaz başında yayımlanan bir fermanla da izinli, hasta ve yaşlı olanlar dışında gayrımüslimlerin İstanbul ve Bilad-ı Selâse'de atla dolaşmaları yasaklandı. Bundan dolayı, Galata ve Beyoğlu taraflarında hamalların taşıdığı sedyeler bir tür taşıt olarak kullanılmaya başlandı. 25 Eylül 1815'te Beşiktaş Sahilsarayında çıkan yangında II. Mahmud'un bir yaşındaki kızı Emine Sultan'la dadısı yandı. Haremağalarının çabasıyla sarayın değerli eşyası kurtarılarak yanan sarayın Çinili Köşküne konuldu. II. Mahmud'u yenilikçiliğe teşvik eden annesi Nakşidil Sultan 29 Temmuz 1817'de öldü. Topkapı Sarayındaki onarımlar da o yıl tamamlandı ve padişah haremiyle buraya taşındı. Okçuluk talimlerine ve at yarışlarına katılan II. Mahmud, Muharrem ayında sarayda pişirilen aşureden halka da dağıtılmasını istedi. İstanbul, Galata, Eyüp taraflarına haberler gönderilerek halk, 11 Muharrem günü aşure almaya çağırıldı. Çinili Meydanında sıralanan kazanlardan aşure dağıtılması bundan sonra bir gelenek oldu.

II. Mahmud, 5 Ocak 1818'de Mehmed Emin Rauf Paşa'yı Hâlet Efendi'nin isteğiyle azletti. Dahası Devlet Kâhyası Hâlet Efendi paşanın idamında da ısrarcıydı. İdam için Balıkhane'ye indirilmişken, padişahın, "Kallavi kavuk pek yakışıyor, kıyamam!" diyerek idam onayı vermemesi tarihe geçmiş bir gerçektir. Yerine, Derviş Mehmed Paşa Sadrazam oldu. II. Mahmud, o yıl, Yıldız Kasrına, İzzet Paşa yalısına, Göksu'ya, Gümrükçü Osman Ağa'nın bahçesine binişlerde bulundu.

Hicaz'daki Vehhabi, Mısır'daki Kölemen beyleri sorunlarıyla görevlendirilen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile oğulları Tosun ve İbrahim, her iki sorunu 1818'e değin on yıllık uğraşı sonunda çözdüler. Şubat 1819'da Mekke ve Medine Vehhabilerden kurtarılırken, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği Vehhabi önderi Abdullah, Bab-ı Hümayun önünde idam edildi. II. Mahmud'un, Mısır valiliğine ek Habeşistan ve Hicaz valiliklerine de atadığı, Mehmed Ali Paşa, bir bakıma Arabistan'ın ve Kuzeydoğu Afrika'nın biricik hâkimi oldu.

1819 Mayıs ayında tersane halkı ile humbaracılar arasında sokak kavgası çıktı. Vardiyanlar bir humbaracı kahvehanesini basıp kimilerini öldürdü. Lağımcılar da humbaracıların yanında yer aldı. Toplar çıkartarak Tersane'yi basmaya karar verdiler. Padişah, kaptanıderyayı büyüyen kavgayı yatıştırmakla görevlendirdi. İki ay sonra bu kez Karaköy kapısı ile Meyyit İskelesi arasında nöbet tutan Yirmibeşinci ve Yetmişbirinci Orta Yeniçerileri arasında kavga çıktı. Etmeydanı odaları Yeniçerileri, orta arkadaşlarının yardımına geldiler. Kavga bir savaşa dönüştü. Askerlerden bir bölümü, limandaki bir tüccar gemisine binip kıyıyı tüfek ateşine tutarken bir bölüm asker de Galata Kulesinden karşı ateş açtı. Askerlerin pek çoğu, kavgadan yararlanıp yağmaya koyuldu. Ramazan olmasına karşın, meyhaneleri açtırıp içmeye başladılar. II. Mahmud'un sabırla izlediği olaylar Yeniçeri ağasının çabasıyla bastırıldı. Öte yandan, hem Yeniçeri geçinen hem İstanbul'da ırgatbaşılık yapan zorbalar, inşaatları "yiyim yeri" yapıp işçilik işlerini tekellerine aldıklarından, işçi gündeliklerine ortaktılar. Buna karşılık rençber, ırgat ve amelelerin kürek ve kazmalarının saplarında "orta" işaretleri bulunması koşuldu. 4 Ocak 1820'de Derviş Mehmed Paşa'nın yerine Seyyid Ali Paşa sadrazam oldu.

28 Şubat 1821'de ulufe divanı için çeşitli kollardan saraya yönelen Yeniçeriler sokaklarda naralar atarak türlü rezaletler çıkarıp sağa sola ateş açtılar. Onlara göre, bu "tüfenk şenliği" idi! Bu kez, bir gövde gösterisi düzeyinde taşkınlıklarını artırdılar. Halktan on kişi suçsuz yere öldü. Yeniçerilerin bu disiplinsizliğine de göz yumuldu. O yıl, Boğdan'da büyük bir ayaklanmanın başladığı ve önderinin İpsilanti olduğu haberlerinin gelmesi üzerine herkese silahlanma izni verildi. Cami avlularında, meydanlarda sözde atış talimleri yüzünden pek çok insan öldü ya da yaralandı. Bağımsız Yunan devleti kurma

amacını güden ve Avrupa devletlerinden destek uman Fenerlilerden pek çoğu ayaklanmaya katılmak için kentten kaçtı, bazıları da Boğaz'daki Rus gemilerine sığındı. Divan-ı Hümayun tercümanı Yanko Kalimahi istifa etti. Halk ve Yeniçeriler, İstanbul sokaklarında gösterilere başladı. Ruslara, "imansız bütün Frenklere, padişahın gözde adamı Hâlet Efendi'ye" küfürler yağdırmaktaydılar. Fener'de ve elçiliklerin çevresinde önlemler alındı. Patriğe, ayaklanmacılara destek veren Ortodoksları aforoz etmesi bildirilirken Fenerli beyzâdelerden ve ileri gelen Rumlardan, ayaklanmaya destek verenler birer-ikişer asıldı. Yüzyıllardan beri barış içinde yaşayan topluluklar, birbirine düşman oldu. Patrik Gregorios, Aleksandros İpsilanti'nin kendisine gönderdiği mektuplar yüzünden devlete ihanetle suçlandı. Kethüdasıyla birlikte 23 Nisan 1821'de "büyük paskalyanın pazar günü" Patrikhane'nin Petro kapısında asıldı. Ölüsü, halkın seyretmesi ve ibret alması için üç gün süreyle bekletildi. Yahudiler cesedini sürükleyerek denize attı. Tercüman Kostaki Murusi'nin boynu vuruldu. Yorgi Mavrokordatos darağacında can verdi. Kayseri, İzmit, Tarabya metropolitleri Balıkpazarı Kapısında, Kaşıkçılar önünde, Okçularbaşı Parmakkapısı'nda asıldı. Rum cemaatinin önde gelenleri ve ayaklanmayla ilgileri bulunanlar da aynı akıbete uğradı.

II. Mahmud, bu bunalım ortamında, 21 Nisan günü Sadrazam Seyyid Ali Paşa'yı, dokuz gün sonra da Benderli Ali Paşa'yı azletti. 30 Nisan 1821'de Hacı Salih Paşa'yı bu göreve getirdi. Hâlet Efendi'nin kinine hedef olan Benderli Ali Paşa sürgün edildiği Kıbrıs'ta idam edildi. Halk arasında, Rumlara karşı soykırım başlamış dedikodusu çıktığı için, kopuklar ve külhanbeyleri, Hıristiyan mahallelerine saldırmaya kalkıştı. 26 Nisan günü böyle bir kalabalık Eğrikapı Kilisesini basıp yağmaladı. Kuşkusuz, bu tür eylemlerin asıl amacı soygundu. Yeniçeri ağası duruma el koyarak yağmalananları iade etti. Başka bir kalabalık, 27 Nisan günü, Beyoğlu'ndaki Ermeni mahallesine saldırdı. Bu semtteki topçu kulluğunun "salma" (seyyar) neferleri, bu eylemi zarar verdirmeden önledi. Beyoğlu'ndaki Rum ve Levanten dükkânları önüne nöbetçiler konuldu. II. Mahmud 5 Mayıs 1821'de yeni bir ferman yayımlayarak kentte, Yunan ayaklanmasının konuşulmasını, sokaklarda tabanca ve silahla dolaşılmasını yasakladı. Bu kez askeri kolluk yetkililerince silah aramaları ve toplatılması başladı. Darphane sarrafı Arfendoli Efendi, ayaklanmacılara el altından

yardım ettiği gerekçesiyle 11 Mayıs günü tutuklanarak Ortaköy'deki yalısı mühürlendi.

7 Haziranda alınan bir kararla aslen Moralı olup İstanbul'da bakkallık, yağcılık edenlerin kenti terk etmeleri duyuruldu. Boğaz'da, Büyükdere'deki yazlık Rus elçiliği önünde demirli bulunan iki Rus gemisinin de Karadeniz'e açılmaları bir nota ile elçiye bildirildi. Padişah yaz aylarını, Beşiktaş Sahilsarayında geçirirken, büyük şehzâdesi Abdülhamid'in ilk saç tıraşı için resmi bir tören düzenletip berberbaşının kestiği saçları alayla Babıâli'ye göndererek bu mutlu olay için şenlikler yapılmasını istedi.

Müslüman kılığında casusların yakalanması üzerine İstanbul'a karadan ve denizden giriş çıkışların sıkı bir denetime alınması gerekli görülerek Ekim 1821 sonunda ilk kez mürur tezkeresi uygulaması başlatıldı. Küçükçekmece köprüsüyle Bostancı köprüsüne memurlar konulup, ellerinde yerel mahkemelerce onaylı geçiş izni bulunmayanların İstanbul'a girmeleri yasaklandı.

Yunan ayaklanmasını önleyecek yegâne gücü temsil etmesine karşın Hâlet Efendi'nin tahriki nedeniyle 1820'de isyan eden Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, Yanya kalesinde iki yıl direndikten sonra yakalanıp idam edildi. On yıldan beri hemen her gün saray kapısı önüne atılan ya da ibret taşlarına konulan kelleler arasında, II. Mahmud'u en çok sevindireni Ocak 1822'de getirilen Ali Paşa'nınki oldu.

1822'de bir fermanla vezirlerden ve ulemadan gayrı kimselerin bol yenli kakum kürk giymeleri, Hint şalı kuşanılması, lüks avadan ve eşya kullanımı, süslü silahlar yasakladı. Tasarruf önlemleri gereği saray ve hazinelerinde saklanan eski birçok eşya da satılığa çıkarıldı.

11 Kasım 1822'de azledilen Hacı Salih Paşa'nın yerine atanan Deli Abdullah Paşa da 4 Mart 1823'te azledildi ve Silahdar Ali Paşa sadrazam oldu. 1823'ün ilk aylarında yıllardır yönetimde etkin olan Hâlet Efendi ve herkesi hicvetmesiyle ünlü olan Keçecizâde İzzed Molla sürgüne gönderildiler. Önce Bursa'ya sonra Konya'ya sürülen Hâlet Efendi 1823'te orada boğdurulup kesilen başı İstanbul'a getirildi. 26 Nisan 1823'te şehzâde Abdülmecid'in doğumu nedeniyle İstanbul'da şenlikler ve şehir donanması düzenlendi. Topkapı Sarayının Enderun koğuşlarında içoğlanlarının gece sazlı sözlü âlem yapmalarından dolayı çıkan yangın kısa sürede söndürüldü.

10 Kasım 1823'te Ayazağa'da bir ok atışı yarışması düzenlendi. Bu müsabakaya atıcı olarak padişah da katıldı. 13 Aralık 1823'te sadarete getirilen Said Galip Paşa da dokuz ay sonra azledildi. 15 Eylül 1824'te Mehmed Selim Sırrı Paşa sadrazam oldu. 4 Nisan 1824'te İran, 27 Haziran 1824'te Fransa elçileri İstanbul'a geldi. Bunlar için geleneksel elçi kabul törenleri düzenlendi. Bu yılın Ramazanında İstanbul yeni bir geleneğe daha kavuştu. 1824'e değin Ramazan topu yalnızca Rumelihisarı'ndan atılagelirken, II. Mahmud'un buyruğuyla ve İstanbul'un büyük bir İslam başkenti olduğunu vurgulamak için, Anadoluhisarı'ndan ve Yedikule'den de iftar ve imsak topları atılmaya başlandı. Nisan 1825'teki çiçek salgınında Şehzâde Abdülhamid ve padişahın bir kızı da öldü.

Tophane'de yaptırttığı Nusretiye Camiini 1 Nisan 1826'da ibadete açan II. Mahmud, o yılki ilk ulufe divanında eski alışkanlıklarını yineleyerek rezaletler çıkaran Yeniçerileri ortadan kaldırmayı gündemine aldı. Ocağın elebaşları önceki yıllarda birer bahaneyle temizlenmişti. Yapılan bir dizi toplantıdan sonra, önce Yeniçerilere tüfek eğitiminin kabul ettirilmesi denendi. Ağakapısı'nda senetler imzalandı. Atmeydanı'nda devlet adamlarının ve ulemanın önünde ilk tüfek atışını Yeniçeri ağası yaptı ve sözde eğitim başlatıldı. Ama askerlikle ilgileri bulunmayan Yeniçeriler disiplinli bir eğitime yanaşmadılar. II. Mahmud, bu kez, 29 Mayıs 1826'da ortalardan aday yazdırtarak Eşkinci Ocağı adıyla yeni bir birlik kurma girişiminde bulundu. Eşkinci yazılanlar Avrupa askerleri gibi giyinecek, onlar gibi talim yapacaklardı. Bu karar bir bakıma Yeniçerileri kıyama yönlendirmekti. Öyle de oldu. Bundan 17 gün sonra 15 Haziran 1826'daki, "kul kıyamı" da denen kazan kaldırmaların sonuncusu olan Vak'a-i Hayriyye patlak verdi.

Padişah sancak-ı şerifi çıkararak halkı Yeniçerilere karşı savaşa çağırdı. Bu ölüm kalım mücadelesinde asıl başarıyı, yönetime bağlı askerleri toplayan Boğazlar Muhafızı Hüseyin Paşa gösterdi. Divanyolu'nu tutan Yeniçerileri, Karacehennem İbrahim Ağa top ateşi açarak dağıttı. Kışlalar topa tutuldu; Ağa Hüseyin Paşa, Etmeydanı'nı kuşatmaya aldı. Kışlalara sığınan Yeniçerilerin büyük çoğunluğu öldürüldü. Vak'a-i Hayriyyeyi izleyen günlerde İstanbul'da tek Yeniçeri bırakılmadı. Katliamdan kurtulabilenler kaçtı. Çoğu kimliğini değiştirmeye çalıştı. Ahmediye Meydanında tutuklananlara bir daha

Yeniçeri adını anmamak üzere yemin ettirildi. Yüzyıllarca, Osmanlı Devletinin askeri gücünü temsil eden bu hassa ordusu, bir bozguncu kalabalığı ve İslamiyet düşmanı ilan edilerek dağıtıldı. Kollarına dövme haçlar işletmiş, gizli Hıristiyan gibi yaşayanları, sokaklarda gezdirilerek lanetlendi. II. Mahmud, Yeniçerilerle içli dışlı olmuş Bektaşi tarikatı şeyh ve dervişlerini de kentten sürdürttü; tekkeleri Nakşibendilere verildi. Taşra kadılarına, valilere fermanlar yazılarak Yeniçeri nâm ve nişanlarının külliyen yok edilmesi; yakalanan kaçakların idam edilmesi bildirildi. Kısacası ülke genelinde bir kökünü kazıma uygulandı. Vak'a-i Hayriyye denen Yeniçeriliğin kaldırılmasını anlatan yapıtlar arasında en kapsamlısı Esad Efendi'nin *Üss-i Zafer*'idir.

II. Mahmud, vakit yitirmeksizin bir ferman yayımlayarak yeni askeri eğitimi gündeme getirdi. Seçtiği 400 gençle kendisi de bir asker gibi, piyade ve süvari atış talimleri yapmaya koyuldu. Yaşlı harem kadınlarının barındığı Eski Sarayı boşaltarak burada Bab-ı Seraskeri'nin açılışını yaptı. Donanmanın Karadeniz'e çıkması münasebetiyle düzenlenen tören sırasında yeni yapılan ve "Kûh-i Revan" adı verilen bir kalyon, kaptanın acemiliğinden Kız Kulesinin yanında karaya oturdu.

Eski saray geleneklerinden olan tomak, cirit, bamyacı, lahanacı oyunlarını son kez 1826'da izleyen II. Mahmud, 1827'de bunları da yasakladı. Gülhane Köşkünü talim amacına dönük olarak onarttığı gibi, Davudpaşa sahrasında da askeri eğitim başlattı. Serasker Hüsrev Paşa, İstanbul'u bir askeri karargâh yapma hevesiyle kentin her köşesinde yeni talim alanları açmaktaydı. Padişah da süvari askeri kıyafetine soktuğu Enderunlu gençlerle Davudpaşa'da, Atmeydanı'nda, Silahtarağa'da, Levent'te eğitim ve atışlar yapıyordu. 2 Ağustos 1826'da çıkan Hocapaşa yangını, Demirkapı, Salkımsöğüt, Cağaloğlu, Çiftesaraylar, Babıâli semtlerine zarar verdi. 36 saat süren bu yangında sayısız ev, dükkân ve han yandı. Yangının bir kolu Kapalıçarşı'ya girdi; buradan, Okçularbaşı, Simkeşhane, Beyazıt, Yenikapı ve Kumkapı'ya kadar genişledi. Tulumbacı Ocağının da Yeniçerilerle birlikte lağvedilmiş olması yüzünden söndürme önlemleri yetersiz kaldı.

O yıl, tahrir memurları görevlendirilerek İstanbul'un ve Bilâd-ı Selâse'nin Müslim ve gayrımüslim erkek nüfusu saptandı. Buna göre, "Nefs-i İstanbul" denen Suriçi'nde 45.000 Müslüman, 30.000 Erme-

ni, 20.000 Rum saptandı. Bunlar, yetişkin erkek nüfustan ibaretti. İstanbul Galata, Eyüp ve Üsküdar için ilk nüfus defterleri (esame) hazırlandı ve her aile için bir "hane" açıldı. 1827'de her mahallede halkın saygısını kazanmış kişilerden birinci ve ikinci muhtarlar seçildi. Hıristiyan mahallerinde de bir kâhya ile bir muhtar seçimi öngörüldü. O tarihe kadar İstanbul'da ve taşrada mahalleleri, kadıya karşı birer imam (önder) temsil ediyor; halk bunların baskısından ve angarya isteklerinden kadılara şikâyetlerde bulunuyordu. Muhtarların görevi, imamları denetlemek olacaktı.Muhtarlara resmi mühürler verildi. İsmail Ferruh Efendi'nin kurduğu ilk Mason locasına, kentin önde gelen aydınları yazıldı. Ama kısa süre sonra masonlar, mezhepsizlik ve Bektaşilikle suçlandıklarından üyelerin birçoğu sürgüne gönderildi. Bunlar arasında tarihçi Şânizâde Ataullah Efendi de vardı.

1827'de II. Mahmud'u asıl uğraştıran sorun, Navarin Olayı oldu.1821'de Yunan ayaklanmasında yitirilen Navarin kalesi ve limanını, 1825'te Mısır ordusu ve donanmasıyla Mora'ya gelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa geri almış, bu gelişmeler uluslararası bir soruna dönüşmüştü. 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları Navarin'i ablukaya alıp limandaki Osmanlı ve Mısır donanmalarını 20 Ekimde topa tuttu. Sorun, Rusya'yla bir savaş nedeni olurken bir yıl önce, kara ordusunu kendi iradesiyle yok eden, Navarin'de de donanmasını yitiren II. Mahmud da kuruluş aşamasındaki Asakir-i Muhammediye için gerekli kurumları hizmete açıyordu. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin önerisi üzerine yeni orduya hekim, cerrah, sivil memur, din görevlisi yetiştirmek üzere Tıbhane-i Âmire, Cerrahhane-i Mâmure ve Talimhane açıldı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin fes giymeleri öngörüldüğünden, İplikhane-i Âmire de faaliyete geçti. Mora yarımadasının yitirildiği 1828'de II. Mahmud askeri eğitime daha çok önem verdi. O tarihe kadar "binbaşı" rütbesiyle eğitimlere katılmaktayken, komutanların ricası üzerine "başbinbaşı" (albay) rütbesini aldı. "Alay" denen törenlerde, pırpırı sarığı, pırpırı baratası, haseki, aşçı, baltacı külahları giyilmesi, cuma selamlıklarına hasekilerin kaba barata ile katılmaları yasaklanarak fes giyme zorunluluğu getirildi.

26 Ekim 1828'de Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın yerine sadrazam olan Darendeli Topal İzzet Paşa da üç ay sonra 28 Ocak 1829'da yerini Reşid Mehmed Paşa'ya bıraktı.

İstanbul'daki Ermeni cemaati arasında süregelen mezhep ayrılığı huzursuzluğu nedeniyle çoğu Ankaralı olan Katolik Ermenilerin kentten çıkarılmaları, bunlara öncülük eden papaz ve marabetlerin de sınırdışı edilmeleri, eski mezheplerine dönen Ermenilerin Beyoğlu ve Boğaziçi'nde oturmalarına izin verilmeyerek Kumkapı, Samatya ve Hasköy'de iskân edilmeleri için bir ferman yayımlandı. Bu yılın en ilginç olayı, İngiltere'den satın alınan ilk buharlı geminin İstanbul'a getirilmesi, halkın "buğu gemisi" adını verdiği bu tekneyle II. Mahmud'un geziler yapması oldu. Eylül ayında yeni yapılan Rami kışlasına giden II. Mahmud bir süre burada kalarak Rusya seferine hazırlanan birliklerin ve Davudpaşa sahrasındaki süvarilerin eğitimlerine katıldı. cuma selamlıkları için de Eyüp Sultan Camiine iniyor; burada ordunun zafere ulaşması için dualar ediliyordu. Baruthaneleri denetleyen padişah, savaş aleyhtarı şiirler söyleyen İzzet Molla'yı bu kez Sivas'a sürgüne gönderdi.

1829'da, Halidî tarikatı mensupları da bir gece toplatılarak Kartal'a oradan da Sivas'a sürgün edildiler. Odun, yağ ve erzak kıtlığı, bunların satıldığı yerlere halkın hücum etmesi, yaygınlaşan karaborsa, yönetimin aldığı sert tedbirlere karşın önlenemedi. Rusya'yla savaş yüzünden Boğazlar ablukada, İstanbul'a deniz yolundan zahire sevki neredeyse durmuştu. Anadolu'da da kıtlık vardı. İstanbul'un günlük ekmek gereksinimini ve bunun düzenli dağılımını sağlamak amacıyla yapılan sayımda, İstanbul, Galata ve Üsküdar'ın nüfusu 359.089 olarak saptandı. Kentteki zahire ambarlarından fırınlara mısır, darı, çavdar verildi. Ancak bunlar, uzun zamandır depolanmış olduğundan çürümüş ve kurtlanmıştı. Buna rağmen öğütülüp ekmek yapıldı. Halk, sabah akşam ve adam başı hesabıyla taş gibi sert, esmer ekmekleri kapışıyordu. Sıkıntıyı azaltmak için dört bin bekâr uşağı memleketlerine gönderildi.

Rusların Kırkkilise'yi (Kırklareli) işgal ettikleri haberi İstanbul'da panik nedeni oldu. Eskiden beri askerlikten muaf tutulan İstanbulluların gerektiğinde silah altına alınmaları için 12-40 yaş arası Müslüman erkekler sayıldı ve bunlardan seçilenlere askerlik talimleri yaptırıldı. Bir kısmı Karaburun'a gönderildi. 4-5 bin kadarı da İstanbul'un savunmasıyla görevlendirildi. Yenilgi haberleri üzerine, bir kez daha halkın silahlandırılması gündeme geldi. Bunun sakıncaları görülerek yeniden silah taşıma yasağı kondu. Yönetim ve ordu aleyhindeki

dedikoduları önlemek amacıyla da 20 kişi kentin kalabalık noktalarında idam edildi. Buna karşın Rusya ordusunun İstanbul'a gireceği, Yeniçeriliğin yeniden kurulacağı konuşulmaktaydı. Bir Yahudinin idam infazını yapan cellat, gelenek gereği dükkânları dolaşıp "hammaliye" toplarken para vermek istemeyen bir başka Yahudiyle kavga etti. Kaçan Yahudiyi gören Mahmudpaşa esnafı, Yeniçerilerin ortaya çıkıp ayaklandıklarını sanarak dükkânlarını kapattı. Serasker Hüsrev Paşa, her gün kol gezerek olası eylemleri önlemekte, kimi esnaf kethüdalarını şurada burada idam ettirmekteydi.

II. Mahmud, tersane önünde gemiye binip Tekfurdağı'na (Tekirdağ) kadar bir gezi yapıp döndü. Büyükçekmece palangasını inceledi. Balıkçılara, göldeki on binlerce kuşu göstererek kuş avcılığı da yapmalarını önerdi. İstanbul'a dönünce 3 Şubat 1829'da, yeni Selimiye kışlasının açılış törenine katıldı. 3 Mart 1829'da yayımladığı bir fermanla da kavuk ve sarığı yasakladı. Ancak ilmiye sınıfından olanların sarık ve biniş (cüppe); bütün kamu görevlilerinin ve ordu mensuplarının da fes, harvanî, setre pantalon ve kaput giyecekleri ilan edildi. Kendisi de fermana uygun üniforma giyerek denetimlere çıktı. Yeni giysilerinin özellikle de başlarındaki fesin neden olduğu utangaçlık, gülünçlük ve şaşkınlık içindeki halk, savaş koşulları gereği, arpa ve buğday unu karışımından yapılma altmış dirhemlik dört paraya satılan ekmeğin peşindeydi.

13 Nisan 1829'da Kalender'de yeni bir ordugâh kuran II. Mahmud, Rami Kışlasından buraya geçti ve bir "liva-i şerif" de buraya dikildi. Yanındaki süvarileri için Boyar Bibika'nın yalısı tahsis edildiği gibi kendisi de Kalender'deki yeni yalıya yerleşti. Ertesi gün Boğaz kalelerini denetledi. O yılın kurban bayramı muayedesi de Büyükdere çayırında yapıldı. Temmuz ayında Büyükdere'deki Divan-ı Âli toplantısına çağrılan İngiltere büyükelçisiyle II. Mahmud da görüştü. İngiltere ve Fransa elçileri, elçilik gemilerinde düzenledikleri balolara devlet erkânını da davet ettiler. Oysa durum son derece kritikti. Aynı günlerde II. Mahmud'un yeni eğitimli ordusu, Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Reşid Mehmed Paşa kumandasında özverili direnişlerde bulunmasına karşın Rus ordularının Silistre-Şumnu-Burgaz-İslimye-Yanbolu üzerinden inerek 19 Ağustos 1829'da Edirne'ye girmesini engelleyemedi.

Doğu Anadolu'da da Ruslar Erzurum'u zaptetmiş; bu tarafta, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskısı sonucu bağımsız Yunan Krallığı kurulmuş bulunuyordu. Rusların Edirne'ye girdikleri haberinin gelmesi üzerine II. Mahmud yeniden Rami Kışlasına döndü ve buradaki talimleri yoğunlaştırdı. Bir çare olur umuduyla Eylül ayında, Eyüp'e çağrılan dervişler, şeyhler, Eyüp Sultan Camiindeki tevhid-i şerif dualarına katıldılar. Her hafta başka bir şeyh ve tarikat grubu, benzeri duaları yineledi. Edirne'yi istila eden Rus ordularının başkomutanı General Orlof, Rami'ye gelerek II. Mahmud'la görüştü. Kırklareli, Lüleburgaz, Tekirdağ, İpsala ve Enez'in düşmesine, Rus Kazak birliklerinin Trakya'ya yayılmalarına karşın II. Mahmud'un, manevi korumasına sığındığı sancak-ı şerifle Rami'den ayrılmaması ve gösterdiği soğukkanlılık, halkı ve İstanbul'daki elçileri hayran bıraktı. 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşmasıyla Ruslar, işgal ettikleri topraklardan çekilmeye başladı. Padişahın ve halkın korktuğu –İstanbul'un işgali– yaşanmadı. Yıl sonuna doğru birkaç kez Büyükçekmece'ye avlanmaya giden padişah, bindiği gemide ilk kez Batı tarzı marşlar çaldırttı. Kasaba ve köylere giderek halkla görüştü; ihsanlarda bulundu. 10 Şubat 1830'da Abdülaziz'in doğumu nedeniyle İstanbul'da şenlikler yapıldı. 12 Haziran 1830'da Fransızların, fiilen ve resmen Osmanlı toprağı olan Cezayir'i işgal etmesine ses çıkarmayan II. Mahmud, Fransa elçisinin ricası üzerine, sürülen Katolik Ermenilerin İstanbul'a dönmelerine ve bunlara ayrı bir statü tanınmasına izin verdi. 29 Ağustosta da II. Mahmud'un bir hatt-ı şerifiyle Sırbistan'a muhtariyet (özerklik) tanındı. Sırp baş-knezi Miloş Obrenoviç'in irsi prensliği onandı.

1831'de, *Takvim-i Vekayi*'nin yayımlanmasına ve karantina kurulmasına ilişkin, 3 Şubat 1832'de de narhlarla ilgili fermanlar yayınlandı. O yıl Sisam'a da özerklik tanıyan padişah, giderek ciddiyet kazanan Mısır sorunu nedeniyle acı gerçekler yaşadı. "Âsi" ilan ettiği Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında Anadolu'ya sevk ettiği orduya, 21 Aralık 1832'deki Konya Savaşında; Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Reşid Mehmed Paşa tutsak düştü. Gerçi İbrahim Paşa bu saygın tutsağı serbest bırakarak İstanbul'a dönmesine izin verdi. Ama Sultan II. Mahmud, devletin ve ordunun düştüğü durumu dikkate alarak 17 Şubat 1833'te Reşid Mehmed Paşa'yı azledip Mehmed Emin Rauf Paşa'yı ikinci kez sadarete getir-

di. Kavalalı ordularının Kütahya'ya kadar gelmesi üzerine de "denize düşen yılana sarılır!" diyerek Rusya'nın yardım önerisini de kabul etti. Sekiz savaş gemisinin de bulunduğu bir filoyla 11 taburluk bir Rus kuvvetini 20 Şubat 1833'te İstanbul'a getiren Visamiral Lazaref'in Boğaziçi'ne girişini halk korkuyla izledi. Gemiler Büyükdere açığında demirledi. Askerler, Hünkâr İskelesine yakın Serviburnu'nda kurulan çadırlı ordugâha yerleşti. Kütahya ve İstanbul'daki yoğun diplomatik girişimler sonunda 8 Nisan 1833'te Kütahya Mukavelesi imzalanarak Kavalalı İbrahim Paşa'ya, Adana, Suriye, Cidde valilikleri verilerek işgal ettiği kimi yerlerden çekilmesi sağlandı.

8 Temmuzda da Rusya ile de Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereği karşılıklı ittifak ve yardımlaşma, gizli bir madde ile de Rusya'nın tek taraflı Osmanlı devletine askeri yardımını öngörüyordu.

Antlaşmadan sonra II. Mahmud, Rus askerlerinin Büyükdere'deki geçit resmini memnun gözükerek izledi. Rumlar, bu "kurtarıcı ve dost" dindaşlarını büyük paskalya şenliklerinde yanlarında görmekten memnundular. Padişah, o bunalımlı yılın yaz mevsimini geçirmek üzere, yeni Beylerbeyi Sarayına göçtüğü günlerde, Kavalalı İbrahim Paşa da Adana, Halep ve Şam'da, babasının Mısır'daki konumuna eşit, yarı bağımsız bir yetkiyle reformlara girişti. O yaz (30 Ağustos) İstanbul'da da meşhur "patlıcan mevsimi yangınları"ndan biri daha yaşandı ve Cibali'den Vezneciler'e kadar kentin büyük bir bölümü kül oldu.

İstanbul-İzmit posta yolunun ve ilk postahanenin açıldığı 1834'te kız kardeşi Saliha Sultan'ı Tophane Müşiri Halil Rıfat Paşa'yla evlendiren padişah, Mekteb-i Harbiyenin açılış töreninde bulundu. Sırp Prensi Miloş, "Çar" saydığı II. Mahmud'un davetine uyarak 1835'te İstanbul'a geldi ve padişaha değerli hediyeler sundu. 29 Nisan-5 Mayıs 1836 tarihleri arasında II. Mahmud'un büyük kızı Mihrimah Sultan ile Damad Said Paşa'nın evlenme; bir hafta sonra da şehzâde Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnet düğünleri pek parlak oldu. Padişahın bir irade yayımlayarak devlet dairelerine kendi resminin asılmasını istemesi de bu yıldadır. Gerici kesimler, resmin dince günah sayıldığını, II. Mahmud'un bunu yapmakla kâfir olduğunu ileri sürdüler. Avrupa hükümdarlarının kıyafetlerini andıran giyim kuşamlı resimlerinden dolayı da "gâvur padişah" demeye başladılar.

(Dairelere asılan resimleri 1839'da ölümünden sonra sorun olmuş, indirilmeyerek üzerlerine örtü örtülmüştü.) II. Mahmud ise bütün girişimleriyle, artık yalnızca Müslümanların padişahı olmadığını, sırtındaki mavi pelerini, siyah çizmeleri, başındaki sorguçlu ve fırdolayı püsküllü fesiyle Hıristiyanların da dostu ve hükümdarı olduğu fikrini yaymak amacındaydı. Yine, padişahın "velâdet-i hümayun" denen doğum yıldönümünde şenlik yapılması da ilk kez 1836'da gerçekleşti ve bu âdet, sonraki yıllarda resmi kutlamalar arasında yer almıştır. Babıâli memurlarına perşembe gününün tatil olarak konması da o yıl başladı. "Hayratiye" adı verilen Azapkapı-Unkapanı arasındaki ilk köprünün açılışını 18 Ekim 1836'da yapan II. Mahmud, köprüyü saltanat arabasıyla geçerken devlet erkânı iki yanında ve arkasında yaya yürüdüler. Padişah, kendisine ait atlı arabayla dolaşma ayrıcalığına son verdiğinden kısa zamanda İstanbul'da fayton modası ve trafiği başladı. Bunun için bir nizamnâme yayımlanarak kimlerin ne tip arabalara binecekleri belirlendi. 1836-37 kışına rastlayan Ramazan ayında, minarelerden başka limandaki gemilerde, resmi dairelerin cephelerinde de mahya ve kandiller yakıldı.

İstanbul'un ilk planının hazırlıkları ve haritasının yapılması işleriyle görevlendirilen Prusyalı kurmay subay Moltke, 21 Ocak 1837'de II. Mahmud tarafından Beşiktaş Sarayında kabul edildi. Saray ortamı ve padişahın buradaki yaşamına ilişkin Moltke'nin gözlem ve anıları ilginçtir. Mabeyne girdiğinde ilkin bir soytarının kendisiyle dalga geçtiğini anlatır. Beşiktaş Sarayının, Avrupalı sıradan bir zenginin evinden farksız olduğunu, önünde açılan perdeden bakınca padişahı gördüğünü ve üç kere yere eğilerek selamladıktan sonra geri geri çekildiğini, II. Mahmud'un başında kırmızı fes, arkasında mor çuhadan ve elmas bir tokayla tutturulmuş bir pelerin olduğu halde, elinde mücevherli yasemin çubukla oturuşunu, yerdeki Fransız halısını, salonu ısıtan büyük mangalı betimleyen Moltke, padişahla aralarında geçen konuşmaları da aktarır. İstanbul sokaklarında plan çizimleri yaparken kadınların ve çocukların kendisini muhallebici sandığını, feraceli kadınların yanaşıp resim yaptırmak istediklerini, bit pazarlarından yayılan veba salgınını, sokaklarda salgından ölen ya da can çekişenlerin görülebildiğini, Levantenlerle gayrımüslimlerin kendilerini bir oranda bu salgından koruyabildiğini de anlatmıştır. II. Mahmud'un, 29 Nisan 1837'de, altın kordonlu kırmızı üniformasını,

siyah kadife çizmelerini giyinip Mesudiye Fırkateyniyle çıktığı Varna gezisinin ayrıntıları da Moltke'nin anılarındadır.

Bu gezi dönüşünde aleyhinde bir komplonun ortaya çıkarılması üzerine birçok zanlının idamını emreden II. Mahmud, saltanatının son iki yılında öncelikle devlet yapısında, ikinci olarak da eğitim alanında bir dizi yeniliği gündeme getirdi. Beş yıldan beri sadrazam olan Mehmed Emin Rauf Paşa'nın unvanını 30 Mart 1838'de "başvekil"e dönüştüren padişah, Babıâli'nin de Batı ölçülerine göre bir hükümet merkezi olması için yeni meclisler ve nezaretler kurulmasını öngördü. Son yılı bu çalışmalarla geçti. Meclis-i Valâ-i Âmire, Meclisi-i Umur-ı Nâfia, Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti, Meclis-i Şûra, Meclis-i Sıhhiye, Dâr-ı Şûra-yı Askeri, Umur-ı Hariciye Nezareti, Umur-ı Maliye Nezareti, Umur-ı Mülkiye Nezareti vb merkezi hükümet örgütleri ve ilk bakanlıklar 1838-1839 yıllarında kuruldu. Saltanat işleri, "Mabeyn-i Hümayun" adı altında örgütlenerek padişahın saraydaki özel yaşamından tamamen ayrıldı. II. Mahmud, bu reformları gerçekleştirirken, yakalandığı verem de vücudunu tüketmede, Babıâli ile Kavalalılar arasındaki anlaşmazlık da hızla yeni bir savaş evresini davet etmekteydi. En iyi biçimde eğitilip donatılmasına onca emek verdiği, Hafız Ahmed Paşa'nın komutasındaki ordusunun 29 Haziran 1839 tarihinde Nizip Savaşında Mısır ordusu karşısında ne denli ağır bir yenilgiye uğradığını –eceline sayılı saatler varken– olasılıkla öğrenemedi.

Hekimler, Osmanoğullarının büyük hükümdarlarının bu sonuncusunun yakalandığı veremden kurtulamayacağını kuşkusuz biliyorlardı. Ama "yoksul hastalığı" (illet-i fukara) sayılan veremi "zat-ı şahane"ye yakıştıramadıkları için "akciğer iltihabı" tanısı koymuşlardı. Oysa atlattığı badirelerin, katlandığı güçlüklerin, onca çırpınışına karşın üstesinden gelemediği siyasal ve askeri sorunların bedeliydi, bu ölümcül hastalık. Atalarının ölümüne neden olan nikrise, istiskaya kıyasla da II. Mahmud için onurlu bir sondu. Hastalığının son evresinde, kız kardeşi Esma Sultan'ın Çamlıca'daki köşkünde hava değişimindeyken Viyana'dan getirtilen bir hekim günlerinin sayılı olduğunu söyledi. Esma Sultan'ın özel hekiminin verdiği bir ilaçla son bir kez kendine gelip oturmuş; yemek yiyip iki çubuk içmiş; bu aldatıcı iyiliğin süreceğini sanan saray halkı kurbanlar keserken İstanbul'da da şenlikler düzenlenmiş; veba yüzünden karantinada

tutulan hacılar, borç yüzünden tutuklu olanlar serbest bırakılmıştı! Padişah ertesi gün komaya girdi. Bu durum halktan gizlendiği gibi, Nizip yenilgisinin haberi de henüz gelmediğinden şenlikler sürüyordu. II. Mahmud, bu anlamsız ve yersiz yaz şenliği ortamında 1 Temmuz 1839'da buhranlarla dolu bir saltanattan sonra 54 yaşında öldü. Sağlığında, türbesinin yapılması için uygun gördüğü Divanyolu'ndaki Esma Sultan Sarayı arsasına sağnak altında gömülerek üzerine bir çadır kuruldu. Daha sonra buraya türbe yapıldı.

II. Mahmud, hattat ve şairdi. Şiirlerini Adlî mahlasıyla yazmıştır. Kuzeni III. Selim'in bir gazeline yazdığı "*Söylesem derd-i derûnum bana canân ağlar / Râzımı eylese gûş, bülbül-i handan ağlar*" dizeleriyle başlayan tahmisi meşhurdur. Kızlarından Âdile Sultan'sa hanedanın tek kadın divan şairidir.

31 yıl süren saltanatı boyunca Sırbistan'da, Eflâk'ta, Boğdan'da, Mora'da bağımsızlık için silaha sarılanlar, Vehhabilerin başkaldırısı, Edirne'ye, Erzurum'a kadar ilerleyen Rus orduları, Rumeli, Vidin, Bağdat, Trabzon, Akka, Şam, Halep, Lazkiye, Yanya, Mısır paşalarının ayaklanmaları, Vak'a-i Hayriyye, Alemdar olayları vb karşısında direncini yitirmeyen ve köklü yenilikleri yürürlüğe koyan II. Mahmud'un, Osmanlı padişahları arasında çok özel bir yeri vardır. Cevdet Paşa yeterince başarılı olamamasını giriştiği reformları başarıya ulaştıracak vükelânın bulunmayışına bağlar. Bununla beraber izlediği siyasetin ve öncülük ettiği yeniliklerin etkileri günümüze kadar yansımıştır. Dönemine gelinceye kadar saray haremindeki kadınların feraceleri bile yokken, onlara birtakım özgürlükleri tanımış ve gezilere çıkabilmeleri için izin vermiştir. Bunu tepkiyle karşılayan yobazların, "Harem-i padişahide olan cevâri setr-i avret olacak don telebbüs etmeyüb Firengâne fistan ve libâs-ı mahsusa-i kâfiristan giydiler," demeleri ilginçtir. Kendisinden önceki iki padişahın (III. Selim ve IV. Mustafa) hanedan vârisi bırakmadan ölmeleri, II. Mahmud'u da şehzâdelerinin küçük yaşlarda ölmesi nedeniyle Abdülmecid'in doğumuna kadar Osmanlı hanedanının tek erkek bireyi olmak gibi tehlikeli bir konumda tutmuş, bu nedenle de annesi ve saray mensupları, çok çocuk sahibi olabilmesini gözeterek çok eşli yaşam sürmesini teşvik etmişlerdir.

"Kadın" sanını alan eşleri Fâtıma, Nevfidan başkadınlar; Aşubcan, Bezmiâlem, Pertevniyal, Hûşyar, Âlicenab, Nevfidan, Nuritab,

Pertevniyal, Pîrûzifelek, Perestev, Ebrureftâr, Mislinâyâb, Vuslat ve Zernigâr kadınlar; İkballeri de Hüsnümelek, Zeynifelek, Tiryal, Lebriz Nuritâb Kameri hanımlardır. Adları bilinen 20 şehzâdesinden Abdullah (ö. ?), Abdülaziz (I) (ö. ?), Ahmed (I) (ö. 1830), Abdülhamid (II) (ö. 1825), Abdülmecid (I) (ö. ?), Ahmed (II) (ö. 1815), Ahmed (III), (ö. 1810), Ahmed (IV), (ö. 1819), Ahmed (V), (ö. 1824), Ahmed (V), (ö. 1824), Bayezid (ö. 1813), Mahmud (ö. 1829), Mehmed (I) (ö. 1814), Mehmed (II) (ö. 1822), Murad (ö. 1813), Nizameddin (ö. 1813), Osman (ö. 1814), Süleyman (ö. 1819) kendi sağlığında ve küçük yaşlarda ölmüş; yaşayan ikisi Abdülmecid ve Abdülaziz padişah olmuştur. 20 kızından Fâtıma, Fâtıma (II), Fâtıma (III), Ayşe, Fatma, Şah, Şah (II), Emine, Zeynep, Hamide, Hamide (II), Hatice, Cemile, Münire, Hayriye, Emine, Esma babalarının sağlığında; şehzâdeler gibi çiçek ve kuşpalazı salgınlarında, çocuk bakımı-sağlık bilgisi yanlışlıkları yüzünden küçük yaşlarda ölmüş; Saliha Sultan, Mehmed Halil; Mihrimah Sultan, Mehmed Said; Atiyye Sultan, Rodosîzâde Ahmed Fethi; Âdile Sultan, Mehmed Ali paşalarla evlenmişlerdir.

31

SULTAN ABDÜLMECİD

İstanbul, 25 Nisan 1823 - 25 Haziran 1861
Saltanatı: 1 Temmuz 1839 - 25 Haziran 1861

Sultan II. Mahmud ile Gürcü ya da Çerkes cariye Bezmiâlem Kadınefendi'nin (öl. 1853) oğludur. 1648'de babası İbrahim'e ardıl olan IV. Mehmed'den 191 yıl sonra ve çocuk denecek yaşta babasının yerine tahta çıkan padişahların sonuncusudur. Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla Tanzimat-ı Hayriyye dönemini başlatmıştır. *Tarih-i Cevdet*'de, dokuz aylıkken ölen şehzâde Ahmed'den hemen sonra Abdülmecid'in doğuşu için "Devlete bir sermaye-i hayat geldi ve o gün padişah (II. Mahmud) Beşiktaş Sahilsarayına nakletti;" Hızır İlyas Ağa da *Letâif-i Enderun*'da, "Hicri 1238 yılı Şaban ayının 14. cuma günü alaturka saat birde tâcın ve tahtın lâyığı şehzâde-i civanbaht necâbetlû Sultan Abdülmecid Efendimiz doğdu," cümleleriyle bu "kutlu" doğumu yazmışlar. Pek çok hanedan şehzâdesini ölüme götüren çiçek salgınından Gelincikli Meryem adlı bir halk hekimi kurtarmıştı Abdülmecid'i. Çocukluğunda, babası II. Mahmud'un

öngördüğü ıslahat (reform) çabaları ortamında, geleneksel eğitimin yanında Batı eğitimi de verilen ilk taht adayı olmuş; Avrupa prensleri gibi yetiştirilmiş, devrin hattatlarından Hacı Tâhir, Ebubekir Mümtaz, Mustafa İzzet'ten yazı, Mihalyo Lattas (Ömer Lutfî Paşa) askerlik, Donizetti Paşa'dan da piyano dersleri almış, özel hocalardan Fransızca öğrenmişti. Hassas, nazik, hoşgörülü, kan dökmekten nefret eden karakteri ve özgürlüğü sevmesi sonucu, saray çevresinde ve İstanbul'da değişik bir gençlik yaşamıştı. Paris'te yayımlanan *Débats* gazetesi ile *Illustration* dergisine aboneydi. Çağdaş düşüncelere açık, kadınların serbestliğinden yanaydı. Dr. Spitzer'in tanımıyla sıkı bir terbiye görmüş, güzel konuşur ve yazar, mükemmel at biner, halkın karşısına doğal güleçliğiyle çıkar, elinden kötülük gelmezdi. Memduh Paşa *Mir'at-ı Şuunat*'ta, "Seçkin, cömert, merhametli, mütevazi bir hükümdardı; törenlerde fesine ortası pırlantalı beyaz tüyden sorguç takar, arabaya değil, ata binerdi," diyor. Osmanlı padişahlarının son dördü (V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmed Reşad ve VI. Mehmed Vahideddin) Abdülmecid'in oğullarıdır.

Mahmud'un son hastalığı sırasında birtakım önlemler alan eski serasker Meclis-i Vâlâ Reisi Hüsrev Paşa, babasının ölümünü Abdülmecid'e ilk haber veren oldu ve tahta davet etti. Çamlıca Köşkünden Harem İskelesine inen Abdülmecid, saltanat kayığıyla Topkapı Sarayına giderken Hüsrev Paşa da cülûs topları attırarak padişahlığını duyurdu. Cülûs töreni Topkapı Sarayında yapıldı. Aynı gün şiddetli bir yağmur altında II. Mahmud'un naaşı Divanyolu'nda toprağa verilirken törene katılan Başvekil Mehmed Emin Rauf Paşa ve devlet erkânı, Köprülü kütüphanesine sığındılar. O sırada Rauf Paşa'ya yanaşan Hüsrev Paşa: "Ver mührü!" diyerek Cevdet Paşa'nın deyimiyle "tarz-ı cebbarane ile" sadaret mührünü aldı. Ertesi günlerde kılıç alayı, valide alayı yapıladursun, 3 Temmuzda resmen sadrazam olan Hüsrev Paşa genç padişaha danışma gereği bile duymadan nâzırlıklara da kendi adamlarını atadı. Bezmiâlem Valide Sultan'ın, oğluna Hüsrev Paşa'yı sadrazam atamasının doğru olmadığını hatırlatması üzerine Abdülmecid'in "Valide, tâyin eden kim, Bana soran mı oldu?" dediği rivayet edilir. O da öncekiler gibi, Eyüp Sultan'da 12 Temmuz 1839'da kılıç kuşandı. Nakibüleşrafın beline bağladığı Hz. Ömer'in kılıcı ülkeyi adaletle yöneteceği beklentisini simgeliyordu. Nitekim, genç padişah adaleti kurumlara ve yargıya bırakacak, suçlu

ya da suçsuz, siyaseten idam hükmü vermeyen ilk padişah; babası II. Mahmud'un idamlarla, bunalım ve yenilgilerle geçen saltanatından sonra Abdülmecid'in 22 yılı da içte ve dışta barışçıl, monarşinin hissedilmediği bir dönem olacaktır.

Yeni bir saltanat başlarken Osmanlı Devleti ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı: Avrupa devletlerinin ağırlaşan baskısı, uyanan ulusçuluk hareketleri söz konusuydu. Ordu Nizip Savaşında Kavalalı Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine yenik düşmüş, donanma, Mısır'a kaçırılmıştı. Üst yönetim kadrosundaki çekişmeler, Sırbistan, Eflâk-Boğdan, Hicaz, Suriye bölgelerindeki ayaklanma ve karışıklıklar, eyaletlerdeki kötü yönetimler, işsizlik ve ekonomik buhran sürüp gidiyordu. Abdülmecid ilk iş olarak Mısır sorununa eğildi ve Kavalalı'yı isyan etmemiş varsayarak kendisiyle anlaşmayı öngördü. Mısır'a hareket eden donanmanın da geri dönmesini emretti. Ancak onun bu iyi niyet yaklaşımı, beklenmeyen kötü bir sonuç verdi. Hüsrev Paşa'nın karşıtı olan Kaptanıderya Ahmed Fevzi Paşa, Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürüp Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. Nizip yenilgisi ardından donanmanın da teslim olduğu haberi, padişahı ve Babıâli'yi sarstı. Artık ne ordu ne donanma vardı. Üst üste yapılan Meclis-i Hass-ı Vükelâ toplantılarına çoğu kez padişah da katıldı, ama uygulanabilir bir karar alınamadı. İstanbul'daki düvel-i muazzama elçilerinin de devreye girmesiyle uluslararası uzun bir müzakere evresine girildi.

O sırada İstanbul'a dönen Hariciye Nâzırı ve Londra Sefiri Mustafa Reşid Paşa, Hüsrev Paşa'nın bir komplosuna kurban gitmek üzereyken Abdülmecid'in sağduyulu yaklaşımı sonucu idamdan kurtulduğu gibi padişahın güvenini de kazanarak Osmanlı Devletinin Avrupa devletleri katında saygınlık kazanmasını sağlayacak Tanzimatın ilanı için hazırlıklara başladı. Yukarısında padişahın hatt-ı hümayununu, altında da Meclis-i Hass-ı Vükelâ'nın (Bakanlar Kurulu) mazbatasını içeren karar, 3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayının Gülhane meydanındaki törende Mustafa Reşid Paşa tarafından okundu. Törende, devlet erkânı, ulema, bütün yabancı elçiler, gayrımüslim cemaat başkanları ve temsilcileri, esnaf kethüdaları, halktan ileri gelenler hazır bulundu. Abdülmecid de töreni Gülhane Kasrından izledi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ya da Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı denilen bu belgede özetle, "Yüz elli sene vardır ki gavail-i müte'âkibe ve esbâb-ı

mütenevviâya mebni" devletin bütün kurumlarının ve düzeninin bozulduğu itiraf edildikten sonra yeni yasalar hazırlanarak, Osmanlı uyruğu olan herkesin can, mal ve ırz güvenliğinin, vergi adaletinin sağlanacağı, mülkiyet hakkının korunacağı, askerlik yükümlülüğünün bir süreye bağlanacağı, yargısız infaz yapılmayacağı, rüşvetin önleneceği, memleketin ve ahalinin kalkınması için her türlü önlemin alınacağı, bu kararlara bütün yetkililerin yemin ederek uyacakları vurgulanıyordu. Belgenin son tümceleri, "Heman Rabbimiz te'alâ hazretleri, cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavanin-i müessesenin hılâfına hareket edenler, Allahü te'alâ hazretlerinin lânetine mazhar olsunlar ve ilelebed felâh bulmasınlar. Âmin"di. Törenden sonra Topkapı Sarayına çıkan Abdülmecid, Hırka-i Saadet dairesinde Tanzimat Fermanına uyacağına ilişkin Kuran'a el basarak and içti. Sadullah Paşa, Tanzimat-ı Hayriyyeyi ilan eden Abdülmecid'i, Kanuni-i Sânî (İkinci Kanun) diye tanımlamıştır.

1840 kışını Topkapı Sarayında geçiren Abdülmecid, saltanatının ilk yılında devlet adamları arasındaki düşmancasına çekişmelere, yaşı ve yaklaşımı gereği yeterince müdahale etmediği gibi, devlet yönetiminin tiksindirecek düzeydeki siyasi entrikalardan uzak durmayı; ama maalesef zaaflarını daha ilk günden sezen paşaların kolayca sürükledikleri sefahat âlemine dalmayı tercih etti. On altı yaşındaki "cihan padişahı" haremine güzel cariyeler doldurulurken bir törenden ötekine koşuşturuluyordu. Kendisini mahcup bir öğrenciye benzeten Lord Stratford Canning'in tanımıyla "ince, anlayışlı, görevine bağlı, alçakgönüllü, insan canlısıydı ama bu erdemlerini tam geliştiremeden padişah olmuş, iradesi zayıf bir insandı. Bu yüzden de tahta geçer geçmez kendisini eğlenceye kaptırdı. Yumuşak ve liberal bir yoldan gerçekleştirilecek devrimlerden yana, açık düşünceliydi ama bu yönde çaba gösterecek güçten yoksundu," Başta Sadrazam Hüsrev Paşa olmak üzere, yenilik karşıtları tasfiye edilinceye değin Tanzimat koşullarının yaşama geçirilmemesine ve Mustafa Reşid Paşa'nın görevsiz kalmasına göz yumdu.

Tanzimatın ilanını izleyen önemli bir yenilik, geleneksel Paşakapısı yerine, Batılıların "Sublime Porte" dedikleri Babıâli'nin örgütlenmesi oldu. 8 Mart 1840'ta hükümet merkezi Babıâli'ye gelerek Meclis-i Vâlâ dairesinin açılışında hazır bulunan genç padişahın söylevini Mustafa Reşid Paşa okudu. Meclis-i Vâlâda görüşülüp

Abdülmecid'in iradesiyle yayımlanan ilk yasa "Kanun-ı Ceza" o yıl yürürlüğe girdi. Bu yasayla, padişahın ve yöneticilerin yargısız infaz yetkileri sona erdi. Kaime-i mutebere denilen ilk kâğıt para ya da devlet tahvili çıkartılarak 160 bin Osmanlı altını karşılığında, sekiz yıl vadeli ve yüzde 8 faizli ilk iç borçlanma yapıldı. 15 Temmuz 1840'ta, Mısır'ı bir Osmanlı vilayeti öngören ancak valiliğini veraset yöntemiyle Kavalalı soyuna bırakan Londra Antlaşması imzalandı. 21 Eylül 1840'ta Şevkefzâ Kadınefendi, ilk şehzâde (V.) Murad'ı doğurduğunda Abdülmecid henüz 17 yaşındaydı. Bir yıl sonra 13 Temmuz 1841'de de Boğazlar'ı Rusya'nın hegemonyasından kurtaran Boğazlar Antlaşması imzalandı. 8 Haziran 1840'ta sadrazam Hüsrev Paşa'yı azlederek yerine atadığı Mehmed Emin Rauf Paşa'yı da 6 Aralık 1841'de uzaklaştırıp Topal İzzet Paşa'yı bu göreve getiren genç padişah, bundan sonra sık sık sadrazam değiştirmeyi iş edindi. 24 Mayıs 1841'de "Mısır Fermanını yayımlayarak Londra Antlaşması ile Kavalalı ailesine tanınan hakları onayladı. Buna göre Mısır valiliği inhilâl ettikçe (boşaldıkça) M. Ali Paşa'nın erkek evlat ve ahfadının büyüğüne geçecekti.

Abdülmecid 3 Eylül 1842'de İzzet Mehmed Paşa'nın yerine Mehmed Emin Rauf Paşa'yı (dördüncü kez) sadrazam atadı. O yılın 21 Eylül günü, padişahın ikinci Kadınefendisi Tirimüjgân Şehzâde (II.) Abdülhamid'i doğurdu (Büyük şehzâde (V.) Murad'la araları iki yaş her ikisinin doğum tarihleri de 21 Eylüldür) 1844 Mayıs ayının ilk günlerinde Dr. Spitzer'le İstanbul köylerinde çiçek aşısı uygulamasına giden ve köylülerin dertlerini dinleyen hükümdar, kendisine "programlı yurt gezisine çıkan padişah" onurunu kazandıracak 17 gün süren İzmit-Mudanya-Bursa-Çanakkale-Midilli, Adalar-Gelibolu turuna 25 Haziran 1844'te Eser-i Cedid buğu gemisi (vapur) ile çıktı. Denetimlerde bulundu, halkla yüz yüze görüştü, Bursa'da atalarının mezarlarını ziyaret etti, rütbeler, nişanlar dağıttı, ihsanlarda bulundu. 2 Kasım 1844'te Gülcemal Kadınefendi Şehzâde (V. Mehmed) Reşad'ı doğurdu. O yılki Arnavutluk isyanı, ertesi yıl Lübnan Dağlarında başlayan ayaklanma, artık padişahı doğrudan ilgilendiren sorunlar olmaktan çok atadığı sadrazam, Serasker ve nâzırları ya da Babıâli ile Bab-ı Seraskeriyi uğraştıran sorunlardı.

1844'te "ihdas-ı vapur" girişimiyle Boğaziçi'nde ve Marmara'da vapur işletmeciliği başladı. 13 Ocak 1845'te Babıâli'ye gelen

Abdülmecid'in, yurt gezileri izlenimlerini ve "izâle-i cehl ve temin-i huzur ve asayiş-i aceze" (bilgisizliğin giderilmesi, yoksulların gözetilip korunması) önerilerini içeren hatt-ı hümayunu okundu. O yıl, Karaköy ile Eminönü arasına yeni bir köprü yapıldı.

1846 yılının en önemli olayları, padişahın ikinci yurt gezisine çıkması, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın "kulluk arzı" için İstanbul'a gelişi ve Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadareti oldu: 29 Nisanda İstanbul'dan ayrılan padişah, Yeşilköy'de iki gün kaldıktan sonra karadan Ruscuk'a gidip, Tuna-Karadeniz yoluyla İstanbul'a döndü ve Babıâli'ye, Meriç'in yatağı ile İnoz Limanının temizlenmesi, taşralarda alınan ihtisab vergisinin kaldırılması, kent ve kasabalarda güvenliği sağlayıcı örgütlerin güçlendirilmesi, hayvan hastalıkları nedeniyle Silistre köylülerine yardım edilmesi, çok yaygın olan cehaleti azaltıcı önlemler alınması için bir hatt-ı hümayun gönderdi. Bu ikinci yurt gezisine çıkış ve izlenimler, sadrazama hatt-ı şerifini içeren bir risale olarak *Seyahatnâme-i Hümayun* adıyla Hicri 1262 de (M. 1846) yayımlanmıştır.

19 Temmuz 1846'da padişahın resmi davetlisi olarak İstanbul'a gelen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya, padişah ve vükelâ tarafından ayrıcalıklı konukseverlik gösterildi. Öyle ki yaşlı vezir, Beşiktaş Sarayı ile Babıâli arasında arabayla gidip gelebilsin diye 1845'te Galata köprüsü yapıldı. Kaldığı 29 gün boyunca Bezmiâlem Valide Sultan, padişahın halası Esma Sultan ve nazırlar tarafından birbirinden görkemli şölenlerle ağırlanan Mehmed Ali Paşa, devletin yaşlı, deneyimli ve sadık (!) bir veziri olarak torunu yaşındaki Abdülmecid'in katına çıkıp eteğini öptü. Mısır'ın bağımsızlığı temelini atan deneyimli vezir, 22 yaşındaki padişaha üç öneride bulundu: "Nâzırlar gerekli görseler de yabancılardan borç ve kredi almamalı; alınırsa dış borç bir daha ödenemez ve sürekli artar. İkincisi boşa akan nehirler ve miri (kamusal) mülkler çoktur. Araziler ahaliye dağıtılır, akarsulardan da ilmi surette yararlanılırsa tarım gelişir; göçebeler yerleşmeye heves ederler. Aşiret sürtüşmeleri azalır, öşür geliri yükselir. Üçüncüsü mektepler açmaktır. Avrupalılar fen, sanayi ve eğitimde ileri. Onlara birdenbire yetişilemezse de köylerden başlayarak okullar açılmalı ve eğitim işleri bir nâzıra verilmelidir." Memduh Paşa *Mir'at-ı Şuunat*'ta, Kavalalı'nın, İstanbul'da iken, Abdülmecid'in babası II. Mahmud'un kendisine karşı Rusya'dan yardım isteyip bu ittifakın

simgesi olarak Beykoz'da yazılı bir taş dikildiğini unutmadığından, giderini Mısır'dan karşılamak üzere, Beykoz'da padişah için bir kasır yapımını da başlattığını yazar.

Onca güvendiği ve Tanzimatın mimarı sayılan Mustafa Reşid Paşa'yı, Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanından ancak yedi yıl sonra 28 Eylül 1846'da sadarete, daha doğrusu iktidara getirebilen padişah, Hüsrev Paşa'yı da seraskerlikten uzaklaştırdı. 1847'de esir ticaretini yasaklayan fermanını yayınlayarak Kapalıçarşı'nın yanı başındaki esir pazarını yıktırdı. Abdülmecid, kuşkusuz, Tanzimat Fermanının özüne ve insan haklarına uygun en önemli bir kararı vermiş olmakla birlikte, kendi sarayı köle ve cariyelerle doluydu; esir ticareti de "gizli" olarak devam etti. Mustafa Reşid Paşa'nın, ilk sadaretinde, sıbyan ve rüştiye mekteplerinin açılması için Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurularak eğitimin yaygınlaştırılması ve örgütlenmesi önemsendi. Bedirhan Bey'in Cizre'de, Faysal bin Türkî'nin Hicaz'da çıkardıkları isyanlarla yatıştırıldı. Paşanın karşıtları ise kendisini devirmek için amansız bir mücadele başlattılar. Halk arasında, dinin gereklerini yerine getirmediği, din adamlarına saygı göstermediği, Frenklere öykündüğü, hatta padişahı da bu yönde etkilediği dedikodusunu yaydılar. O zaman dillerde dolaşan bir hicviye şuydu: "*Zamanenin şu tabib-i nâ-reşidini gör-kim / Revaç vermek içün kendi kâr u sına'atine/ Vücûd-ı nazik-i devlet rehin-i sıhhat iken / Düşürdü rey'-i sakimi firengi illetine.*" Kimileri de onun padişahı tahttan indireceğini, "cumhuriyet" kurup kendisinin "reis-i cumhur" olacağını ileri sürmekteydi. İşret meclisleriyle harem kadınlarının kıskacından bir an başını alabilen Abdülmecid, duyup dinlediklerinden heyecanlandı ve 28 Nisan 1848'de Mustafa Reşid Paşa'yı görevden alıp İbrahim Sarım Paşa'yı üç ay denedikten sonra 13 Ağustosta yine Mustafa Reşid Paşa'yı bu göreve getirdi. O yıl vadesi dolan kaime-i mutebere lerin (kağıt para) yerine yüzde 6 faizli "Evrak-ı Vezaif" kupürleri çıkartıldı.

1848'de, Lui Koşut önderliğinde bağımsızlık hareketi başlatan Macarlara karşı, Avusturya İmparatoru, Rus Çarından yardım isteyerek Rus askerlerinin Macar milliyetçilerini ezmesine izin verdi. Pek çok Macar da Osmanlı topraklarına sığındı. Avusturya'nın ve Rusya'nın diplomatik baskılarına karşın sarayın ve Babıâli'nin sığınmacıları iade etmeme kararlılığı, Avrupa kamuoyunda bir Türk hü-

kümdarına karşı ilk kez sempati coşkusu doğurdu ve Abdülmecid'in saygınlığı arttı. Bunadığı için Mısır valiliğinden düşürülen Mehmed Ali Paşa'nın yerine oğlu İbrahim Paşa atandı, ama 71 gün sonra 10 Kasım 1848'de –babasından önce– ölen İbrahim Paşa'nın yerine Abdülmecid, Mehmed Ali'nin torunu, merhum Tosun Paşa'nın oğlu Abbas Paşa'yı atadı. Ertesi yıl, Memleketeyn denilen Eflâk ve Boğdan'da, boyarlara başkaldıran halk, Osmanlı Devletinin desteğini aradı. Boyarlar Ruslardan yardım almaktaydılar. Eflâklılar geçici bir hükümet kurarak eskiden olduğu gibi Osmanlı Devletine bağlanmak istedilerse de, Rusya'nın baskısı sonunda 1 Mayıs 1849'da İstanbul'da Baltalimanı Antlaşması imzalanarak Eflâk ve Boğdan, Rusya ile Osmanlı Devletinin ortak himayesine alındı.

1849 ilkbaharında yeni tesisleri hizmete açan Abdülmecid, İsviçreli mimar kardeşler Gaspare ve Giuseppe Fossatilerin iki yıl süren onarımlarından sonra 27 Temmuz 1849'da, Ayasofya Camiinde cuma namazı kıldı.

Abdülmecid'e göre, doğru ve yararlı işlerin sözden uygulamaya geçirilememesinin nedeni rüşvet ve yolsuzluktu. Bu tiksindirici alışkanlık devam ettiği sürece hiçbir düzenin yaşama şansı yoktu. Rüşveti önlemek için 11 Aralık 1849'da Babıâli'de, ilginç bir tören yaşandı. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Meclis-i Vâlâda hazırlattığı rüşvetin kaldırılmasını ilişkin nizamnâmenin Meclis-i Umumideki müzakeresinin son oturumunu padişah da izledi. Sonra yemin törenine geçildi. İlkin padişah, Kuran-ı Kerime el basarak and içti. Onu diğerlerinin yeminleri izledi ve herkes, "Padişahıma ve Devlet-i Âliyyelerine sadakatten ayrılmayacağıma ve her nasıl nâm ve te'vil ile olursa olsun rüşvet almayacağıma hediye kabul etmeyeceğime ve emvâl-i mirîyeyi irtikâb ve telef etmeyip" diyerek yemin etti. Bu yemin, devlet adamlarına, sivil asker, ülkedeki bütün görevlilerine de yinelettirildi. Bundan böyle rüşvet alanlara "insan" denilmeyeceği ve bunların en ağır şekilde cezalandırılacağı ilan edildi. "Açıktan hediye," "resmi hediye" denen, örneğin altın gümüş öteberi, çubuk takımı, kürk, ipekli ve değerli kumaşlar, köle-cariye, at, hayvan, hatta yiyecek ve meyve, yağ, yoğurt, yumurta bile –dostluk hediyeleri dışında– rüşvet sayılarak yasaklansa da rüşvetin önü alınamadı. O 1849 yılının son günlerinde Çırağan'da yaptırdığı Mecidiye Camiinin "besmele küşadında" bulunan; annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın Cağaloğlu'nda yaptırdığı

Valide Mektebinin (Mekteb-i Maarif-i Adliyye) açılışını onurlandıran Abdülmecid, büyük şehzâdesi Murad'la, kızı Fâtıma Sultan'ı bu mektebe yazdırıp mektep nâzırı Kemal Efendi'nin (paşa) elini öptürdü ve nâzırdan, kendi çocuklarına teba çocuklarından farklı davranmamasını istedi.

Abdülmecid üçüncü yurt gezisine Haziran 1850'de Çırağan Sarayı rıhtımından Taif vapuruna binerek çıktı. Yanına kardeşi (veliaht) Şehzâde (Abdül)Aziz Efendi ile kendi şehzâdesi Murad Efendi'yi de almıştı. Gezinin amacı Tanzimat-ı Hayriyyenin taşradaki uygulamalarını görmek ve ahalinin sorunlarını öğrenmekti. Limni-Girit-Rodos adalarını ziyaretten sonra dönüşte Marmaris, Bodrum, İstanköy, Sisam önlerinden geçilerek Sakız'a gelindi. Abdülmecid burada üç gün dinlendi. Adına yapılan Mecidiye Camiinde cuma namazı kıldı. Çeşme'ye, oradan da İzmir'e geçti. İzmir'de halkla ve buradaki konsoloslarla görüştü. Taif'le Gelibolu'ya gelindiğinde karaya çıkıp Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed Bican efendilerin kabirlerini ziyaret etti. 24 gün süren bu geziden dönüşünde Yeşilköy açıklarında irili ufaklı yüzlerce gemiyi ve tekneyi dolduran İstanbullularca karşılandı ve şenlikler yapıldı.

Babıâli'de Meclis-i Vâlâ salonunda yapılan o yılki Rüşdiye (ortaokul) bitirme sınavlarını izleyerek Maarif Nâzırı Kemal Efendi'den (Paşa) eğitimle ilgili konularda bilgi alan Abdülmecid, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Âli, Fuad, İbrahim Sarım, Sadık Rıfat, Şekip paşalardan genç ve aydın bir kadro ile yönetimden eğitime birçok alanda yeni düzenlemelerle uğraşıyordu. Batıdaki bilim akademileri örnek alınarak açılan Encümen-i Daniş ile Boğaziçi'nde deniz ulaşımı için kurulan Şirket-i Hayriye 1851'de faaliyete geçti.

Sen Petersburg'daki bir baloda İngiltere sefirine Osmanlı Devleti için "Hasta Adam" nitelemesinde bulunan Menşikof'un elçi olarak İstanbul'a geldiği 1853 yılında yaşanan olaylar Babıâli'yi uğraştırırken, Abdülmecid de sadaret değişikliği trafiğine hız verdi. Mustafa Reşid Paşa'nın 26 Ocak 1852'de azlinden, dördüncü kez atanacağı 23 Kasım 1854'e değin 22 ayda yedi kez sadrazam azli ve ataması gerçekleşti. Sırasıyla; Mehmed Emin Rauf Paşa (beşinci kez 27 Ocak 1852), Mustafa Reşid Paşa (üçüncü kez 5 Mart 1852), Mehmed Emin Âli Paşa (6 Ağustos 1852), Damad Mehmed Ali Paşa (3 Ekim 1852), Mustafa Nailî Paşa (13 Mayıs 1853), Kıbrıslı Mehmed Emin

Paşa (29 Mayıs 1854), Mustafa Reşid Paşa (dördüncü kez 23 Kasım 1854). Bu arada Rusya'dan destek gören Karadağ Vladikası Danilo, "Prens" sanını alarak bağımsızlığını ilan etti. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Karadağ'a girmesi üzerine sorun uluslararası boyut kazandı. Üçüncü önemli sorun, cumhuriyeti ilga ederek imparatorluk rejimine geçen Fransa'nın, kendi kamuoyunu etkilemek için gündeme getirdiği "kutsal yerler sorunu" oldu. Babıâli'de Fransa ve Rusya temsilcileriyle yapılan görüşmelerden sonra varılan anlaşma doğrultusunda bir ferman yayınlandı.

Valide Sultan Bezmiâlem 2 Mayıs 1853'te henüz 46 yaşında iken ve bunalımlı günlere girilirken öldü.

Kutsal yerler sorunu nedeniyle İstanbul'da bulunan Rusya'nın fevkalâde elçisi Prens Mençikof, 5 Mayıs 1853'te Babıâli'ye bir ültimatom vererek Rus Çarı I. Nikola'nın, Osmanlı ülkelerinde yaşayan bütün Ortodoksların hâmisi sayılmasını istedi. Bu ültimatomun reddiyle Abdülmecid döneminin en ciddi askeri siyasi olayı sayılan, öncesi ve sonrasıyla Osmanlı Devletini çok yönlü etkileyen Kırım Harbi süreci başladı. Batıda ve doğuda Rusya sınırlarına ordular sevk edilirken 26 Eylülde Rusya'ya savaş açılmasına karar verildi. 23 Ekimde başlayan savaşlar Osmanlı ordularının üstünlüğüyle gelişirken bir Rus donanması da Sinop limanındaki Türk filosunu bastı ve kenti bombardımana tuttu. 12 Mart 1854'te imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla İngiltere Kraliçesi Victoria ile Fransa İmparatoru III. Napoléon, Sultan Abdülmecid'e dostluk eli uzattılar; Osmanlı Devletinin bağlaşıkları olarak Rusya'ya savaş ilan ettiler. Türk-Fransız-İngiliz ortak kara ve deniz güçlerinin 14 Eylül 1854'teki Kırım Çıkartması, 9 Eylül 1855'te Sivastopol'un düşmesi, Rus ordularının ağır kayıplar vermeleriyle gelişerek 2,5 yıl sürdü. Bu savaş boyunca sadaret makamı sadece bir kez değişti ve Mustafa Reşid Paşa 2 Mayıs 1855'te yerini Âlî Paşa'ya (ikinci kez) bıraktı. Osmanlı Devletini Sadrazam Âli Paşa'nın temsil ettiği Paris Kongresi ve 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşmasıyla noktalandı.

Kırım Savaşı sırasında bile devlet adamları arasındaki düşmanca rekabetler devam ediyordu. Padişahın da kimin doğru, kimin haklı olduğu konusunda karar veremediği o ortamda, sadrazamlıktan azledilen Damad Mehmed Ali Paşa'nın el altından sokaklara döktüğü "talebe-i ulûm" denilen medrese öğrencilerinin, "Böyle zamanda ders

okumak caiz değildir. İlim göklere kalktı!" safsatasıyla o sırada Hariciye Nâzırı bulunan Mustafa Reşid Paşa'yı istifaya zorlamaları buna bir örnektir. 1854'te padişahın kızı Fatma Sultan'la, Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Galib Paşa'nın evlenmeleri münasebetiyle yapılan görkemli düğün, Avrupa basınında yankı buldu. O yılın kasım ayında İnkerman Savaşının kazanılması üzerine Sultan Abdülmecid'in ani bir kararla İstanbul'daki Fransa sefaretine gidip Prens Napolèon'la görüşmesi, Kırım'dan taşınan yaralıların tedavisi için Selimiye Kışlasının hastahane durumuna getirilmesi ve 12 Mart 1855'te İstanbul'a gelen gönüllü hastabakıcı Florance Nightingale'in burada göreve başlaması da Kırım Savaşı sırasındaki ilginç olaylardandır. Merkezi Londra'da olan ve İngiliz sermayesiyle kurulan Ottoman Bank'ın merkezi, Fransız sermayesinin de katılımıyla 1856'da İstanbul'a taşındı ve "Bank-ı Osmânî-i Şahane" adını aldı. Savaşının getirdiği parasal yük; bir dizi saray ve köşk yaptırtan Abdülmecid'in müsrifane yaşantısı, iç ve dış borçlanmaları arttırırken yıllık faizlerde milyonlarca altını bulmaktaydı.

4 Şubat 1856'da İstanbul'daki Fransız sefiri Thouvenel'in verdiği baloyu, padişahın Legion d'Honneure nişanıyla onurlandırması herkesi şaşırttı. Başbaşa görüştüğü elçiye Mecidiye Nişanı verdiği gibi, bir portresini armağan edeceği vaadinde bulundu. 9 Şubatta da İngiltere sefaretinde Canning'le görüştü. 16 Şubatta da Tanzimat Fermanındaki can ve mal güvenliklerine ilişkin hükümlerin kapsamını genişleten ve yapılamayan ıslahatın ivedilikle yapılacağını, iltizamın kaldırıldığını, hangi dinden ve ırktan olursa olsun bütün uyrukların eşitliğini, hatta gayrımüslimlerle yabancılara birtakım ayrıcalıkları öngören Islahat Fermanı yayınlandı. Amaç, toplanmak üzere olan Paris Kongresinde Osmanlı Devleti lehine kararlar alınmasıydı. Paris Antlaşması, sınırları galip bir devlete yaraşır biçimde belirlerken, Osmanlı Devletinin bir parçası sayılacağı, Avrupa'daki genel haklardan ve bu topluluğun çıkarlarından yararlanacağını vurgulayan hükümler de içeriyordu. Antlaşma İstanbul'da şenliklerle kutlandı. Barıştan sonra, İngiltere ve Fransa, Osmanlı hükümeti üzerindeki nüfuzlarını artırmak için yarış başlattılar. Bu yaklaşım da doğal olarak başta Sultan Abdülmecid'i etkileyerek sadaretin ve nâzırlıkların sık sık el değiştirmesine, dolayısıyla da istikrarsızlığa neden oldu. Âli Paşa 1 Kasımda azledilerek Mustafa Reşid Paşa (beşinci kez) sadrazam oldu;

dokuz ay sonra yerini alan Mustafa Nailî Paşa, iki aylık üçüncü sadareti sırasında padişahın huzurunda siyasal bir konuyu kavrayamadığı için derhal azledilerek 22 Ekim 1857'de altıncı kez sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa, 2,5 ay sonra 7 Ocak 1857'de öldü. Âlî Paşa (üçüncü kez) sadrazam oldu.

Abdülmecid'in saltanatının son beş yılında, İstanbul'da şehremaneti (belediye) kurulması, İstanbul-Bağdat telgraf hattının döşenmeye başlanması, Kızıldeniz'deki ulaşım için Mecidiye şirketinin faaliyete geçmesi, Maarif Nezaretinin yeniden örgütlenmesi, Memleketeyn (Boğdan ve Eflâk) sorununun 1858 Paris Antlaşmasıyla çözülmesi, Süveyş kanalının kazılmaya başlanması gibi olumlu gelişmeler; "Kuleli Vak'ası" denilen ve örgütlenme aşamasında önlenen, Abdülmecid'e yönelik bir de suikast girişimi yaşandı. Padişahın, kadınefendi ve ikbâllerinin müsrifane yaşamları, saray harcamaları, sultanefendilerin görkemli düğünleri, bunlar için yapılan yüksek faizli borçlanmalar, halk arasında padişaha ve saraya karşı duyulan antipatiyi giderek artırmıştı. Planlanan suikastın amacı, Abdülmecid'i gerekirse öldürerek ortadan kaldırmak ve mevcut kötü gidişi durdurmaktı. Suikastın önderi Musullu Şeyh Ahmed'di. Çerkes Hüseyin Paşa ve daha birçok subayla tarikat mensupları, hocalar da Şeyh Ahmed'in gizli cemiyetine katılmıştı. Bir ihbar üzerine bu örgütün önde gelenleri, Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camiinde toplantı yaparlarken 4 Eylül 1859'da yakalanıp Kuleli Kışlasında yargılandılar. Mahkemenin verdiği idam kararlarını Abdülmecid, "Ortada katil fiili yok, tasavvurda kalmış. Ben adam öldürtmek istemem, cezaları kalebendliğe çevrilsin!" diyerek onaylamamıştı. Abdülmecid'in son üç sadrazamı sırasıyla, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (ikinci kez 18 Ekim 1859), Mütercim Rüşdi Paşa (24 Aralık 1859), Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'dır (üçüncü kez 28 Mayıs 1860).

İçki bağımlısı olan, hatta bazı geceler kör kütük sarhoş durumda mabeynciler tarafından arabasına konulup saraya götürülen, kadın düşkünü Abdülmecid; Mehmed Rauf, Mustafa Reşid, Âli paşalar gibi, yetenekli, bilgili bir kadronun omuzlarındaki siyaset yoğunluğundan değil, bu iki bağımlılığından yıprandı, yoruldu, 1857'de vereme yakalandı. Yaşamının son dört yılında saray hekimleri ve çağırılan yabancı doktorlar Abdülmecid'i tedaviye çalıştı. Bunlar arasında

Konstantin Karateodori ve Spitzer özellikle anılmaya değer. 1844-1850 arasında özel doktoru olan Spitzer, Abdülmecid'in zehirlenerek öldürülmek istenmesi ortaya çıkınca, saray entrikalarından korkarak bu görevinden ayrılmıştı.

1859'da yaşamından umut kesilecek kadar hastalandığında ise Konstantin Karateodori tedavi etmişti. Padişah, Hersek isyanını bastırmakla görevli Müşir Ömer Paşa'ya, veda için geldiğinde: "İnşaallah muvaffak olup gelirsin, lâkin beni bulamayacaksın. Beni kadınlarım bitirdi!" dediğine göre, güzel cariyelerle dolu Harem dairesinden bir türlü uzaklaşamadığı gibi, çevresindekiler de onu işret meclislerinde tutmayı kendi çıkarları açısından uygun görmekteydiler.

Abdülmecid'in, sert, acımasız, yıldırıcı II. Mahmud'dan sonra tahta geçişi ne denli sevinç uyandırmış ve umut vermişse, 22 yıllık saltanatının sonuna doğru halkın genel hoşnutsuzluğuna hedef olması da öylesine bir yazgı çelişkisidir. Tahta geçtiği günlerde İstanbul caddelerinde atla gezen, müsabakalarda cirit oynayan, özgür ve nazik davranışlarıyla herkesi büyüleyen Abdülmecid'in ölümüne yakın, kimi kadın ve ikbâlleri israf, iffetsizlik, kavga, borç vb nedenlerle dillere düşmüş; kendisi de bir ayyaş olarak nefret uyandırmıştı. 1861 yılı ilkbaharında sağlığı büsbütün bozuldu. Doktorların ısrarına karşın içkiyi bırakamadı. Ölmeden önceki son mükellef sofrada kustu. Hemen Ihlamur kasrına götürülüp tedaviye çalışıldıysa da beklenen gün geldi. 25 Haziran 1861'de henüz 38 yaşında öldüğü sırada odasında hekimler, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Serasker Rıza Paşa, Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa bulunuyordu. Aynı gün kaldırılan cenazesi Yavuzselim Camii avlusundaki türbesine gömüldü. Onu yakından tanıyan bir yabancı MacFarlane'ın, "Sultan Abdülmecid, zayıf bünyeli, dar omuzlu, bezgin bakışlı hasta görünüşlüydü. Yüzünde cana yakın, yumuşak başlı ve pek zekice olmayan bir ifade vardı," tanımını, portreleri de doğrular.

Memduh Paşa'nın *Mir'at-ı Şuunat*'daki, "Sultan Abdülmecid Han'ın devleti saran sıkıntıları en başta da Mısır sorununu çözümlediğini; Tanzimata kadar idare usulü zor kullanmak iken asıp kesmeyi kaldırıp hukuk düzenini getirdiğini yazar. Saltanatı, parlak başarılarla doludur. Babasının yakınlarını ve hizmetinde bulunanları saraydan atmamıştır. Bunlardan biri, 'Cihan Seraskeri' diye ünlenen ve Valide Sultan Bezmiâlem'e yakınlığıyla bilinen Hasan Rıza idi. Bu

nüfuzlu paşayı ilk kez azlettiğinde; cülûsumun bugün olduğunu farz ediyorum! demesi unutulmamıştır," yorumu dikkate değer.

Osmanlı tarihinin buhranlı bir dönemi olan Abdülmecid'in saltanatında Türklere, Osmanlı ülkelerine, özellikle de İstanbul'a duyulan ilgi artarken kurumsallaşma ve kişisel buyrukçuluktan tüzel kararlara yöneliş; geleneksel kurum ve makamları etkiledi. Sivil ve askeri sanayi tesisleri, Haliç ve Tophane semtlerinde gelişme ortamı bulurken, para piyasası ve dış ekonomik ilişkiler, Galata ve Karaköy çevresinde odaklandı. Payitahtın, yüzlerce yıllık Dersaadet (Suriçi İstanbul) ve Bilâd-ı Selâse (Eyüp, Galata, Üsküdar) düzeni unutuldu, yönetsel ve yaşamsal pratikler yepyeni semtlerin doğmasına olanak verdi. Bakırköy'den Teşvikiye'ye, Kadıköy'den Bostancı'ya, Boğaziçi'nin iki yakasında Beykoz'a ve Sarıyer'e doğru çok geniş bir yayılma olanağı doğdu. Eski iskân yasaları ve yasaklamaları yürürlükten kalktı. Tanzimat ve Islahat fermanlarından yararlanan gayrımüslim cemaatler, yabancı uyruklu yerliler, mülk edinme olanaklarından yararlanarak bu açılış dönemi boyunca, Batı tarzı yapılaşmaya ve yaşamaya öncülük ettiler.

İstanbul, aynı yılların Avrupa kentlerindeki Barok, Rokoko, Emperyal ve neo-Gotik üslupların karışımını yansıtan seçmeci formlarda, resmi, özel, askeri hatta dinsel yapılarla değişik bir görünüm almaya başladı. Abdülmecid'in isteğiyle Dolmabahçe Sarayı, büyüklü küçüklü birçok köşk ve kasır inşa edildi. Resmi adı Beşiktaş Sahilsaray-ı Âlisi olan Dolmabahçe Sarayı ise II. Mahmud'un yaptırdığı Beşiktaş Sarayının yerine, Avrupai tarzda ama iç düzeniyle Topkapı Sarayındaki geleneksel mekânların modern-Avrupaî yorumları olarak tasarlanmıştı. Bu iki saray, planları ve işlevleri karşılaştırıldığında Abdülmecid'in saray ve aile yaşamına bakışı hakkında nesnel bir kanıya ulaşılır. Topkapı'nın ve Dolmabahçe'nin mimarileri, savunma, donatı ve tören olanakları bir yana; ilkindeki kadınlarla erkekleri birbirinden tecrit eden anlayışa karşılık bu yenisinde, içten dıştan bütünlük yansıtan "padişah ailesi konutu" anlayışı egemendir.

Dolmabahçe, 1856 yazında Abdülmecid'in ikâmetine açıldı. Padişah yeni sarayında ilk ziyafeti Kırım Harbi müttefik komutanlarından Fransız Mareşal Pelissier'in onuruna verdi, ama atalarının geleneğine uyarak ziyafet masasında yer almadı. Yüksek rütbeli sivil ve askeri erkân, gayrımüslim zenginler, yabancı devlet temsilcilikleri de gör-

kemli konaklar, sahilhaneler, yalılar yaptırma yarışına girdiler. Buna bağlı olarak iç mekân ve donatılarla da önce resmi dairelerde sonra konutlarda geleneksel tertipler ve eşya terk edildi. Lüks düşkünlüğü, sanatsal arayışlar, mobilyadan müziğe, resme ve dekorasyona değin her alanda Batıya özentiyi öne çıkarttı. Bunda, Abdülmecid'in yetişme tarzının, yaşam anlayışının ve babası II. Mahmud'dan devraldığı Batılılaşma tutkusunun payı büyüktü.

Kendisi her ne kadar atalarının koyduğu merasim kurallarına bağlılığını, dışa yansıyan törenlerde vurgulasa da, saray yaşamında köklü değişiklikleri benimsedi. Örneğin Osmanlı hanedanına yaklaşık dört yüzyıl mekânlık eden Topkapı Sarayını tamamen terk etti. Kırım Savaşı yıllarında (1853-1856) İstanbul'a gelen İngiliz, Fransız, İtalyan birlikleriyle subay ve diplomatlarının getirdikleri alafranga görenekler, orta halli aileleri bile tüketiciliğe ve lükse yöneltti. İstanbullular bir süre alaturka ve alafranga yaşama tarzlarını iç içe sürdürdüler. Eskiden yaz başlangıcında Boğaziçi'ne göçülürken minderler, makat örtüleri, yastıklar hararlara doldurulup pazar kayıklarına yüklenirdi; oysa bu dönemde bunların yanında koltuk kanepe, konsol da götürülmeye başlandı, veya alafranga takımlar Ramazanda kaldırılıyor, bir ay boyunca alaturka sofra düzenine dönülüyordu.

1850'ye doğru, İstanbul yeni bir olgu yaşadı. Mısır Valisi Abbas Paşa'nın (1848-1854) reformlara ve Batılılaşmaya karşı çıkışı, Mısır'ın soylu, zengin ve Batı yanlısı elit zümresinin İstanbul'a göçmesine neden oldu. Bunlar, bir ayakları Avrupa'da ailelerdi. Cevdet Paşa, *Maruzât*'ında, "Mısır döküntüleri" dediği bu gelenlerin, başkentin ahlakını bozduğunu vurgular. Mısırlıların, yüksek fiyatlarla konaklar, yalılar almaları, bunların donatımı için lüks eşya getirtmeleri, sefahate dalıp bol para harcamaları, Osmanlı yüksek zümresini de kendileriyle yarışa sürükledi der.

Sultanefendilerin de (padişah kızları, kız kardeşleri) biri diğerinden geri kalmayarak hesapsız harcamalara yönelmeleri; saray kadınlarının dış dünyaya açılmak tutkusuna kapılmaları, Abdülmecid'in kadınefendi ve ikbâllerinin, kızlarının, arabalarla piyasaya çıkıp Beyoğlu mağazalarında alışveriş yapacak kadar özgürlük elde edişleri de bu sıradadır. Doğal ki, vezir eşlerinin, yüksek sınıf ailelerinin de onlardan kalır yanı yoktu. Abdülmecid'in saray masraflarının dışarı-

ya yansıyan üç yıllık borcu üç milyon keseyi geçmişti. Dışalım öylesine artmıştı ki, saraya Amerika'dan buz getirtiliyordu. Kadınlar, eski giyim alışkanlıklarını bırakarak Avrupa'dan gelen iç çamaşırlarını, korseleri, şemsiye ve eldivenleri tercih etmekteydiler.

Cevdet Paşa, *Maruzât*'ta o dönemde kadın erkek ilişkilerinin doğallığına kavuşmaya başladığını, garip birtakım "muaşaka" (işaretlerle sevişme, anlaşma) yöntemlerinin yaygınlaştığını anlatır ve önemli bir başka hususu da belirtir: Abdülmecid'e değin, kadınların sokağa çıkmalarına son derece sınırlı izin verilegeldiğinden bu yasaklamanın eseri sayılması gereken eşcinselliğin birdenbire ortadan kalktığını itiraf eder: "Zendostlar çoğalıp mahbublar azaldı, Kavm-i Lût sanki yere battı. İstanbul'da öteden beri delikanlılar için mâ'ruf ve mu'tad olan aşk u a'lâka hâl-i tabiîsi üzere kızlara müntakil oldu," der. Bütün bu sosyal açılım ve değişme ortamında, Kâğıthane, Lâle Devrinden sonra yeniden rağbet bulmuş, halk Beyazıt'ta, Şehzâdebaşı'nda, Aksaray'da, kadınlı erkekli hıncahınç piyasa yapmaya, Boğaz'da "serv-i simin seyri" denen, mehtapta kayıkla gezmeye başlamıştır.

1860'a doğru, İstanbul'da sayfiye (yazlık) ve şitâiyye (kışlık) olmak üzere iki ayrı semtte, iki ayrı mekânda yaşamak âdet oldu. İstanbul ve Beyoğlu kışlık semtlerdi. İlkbahar sonunda padişahın göç fermanı yayınlanınca, Boğaz yalılarına, Kadıköy'e ve Adalar'a sayfiyeye çıkılıyordu. Boğaz'ın her iki yakasında satılık ya da kiralık ev, konak, yalı bulmak oldukça zordu. Bir zamanlar Baltalimanı'nda 40 bin kuruşa satılan bir yalının, mevsimlik kirası aynı miktara çıkmıştı. Çünkü Mısırlılar gibi, kentin yerli zenginleri, kuyumcular, bankerler, kibar takım ve devlet ricâli de yazın Boğaziçi'nden başka yerde oturmayı düşünmemekteydiler. Kırım Savaşı yıllarında (1853-1856) İstanbul'da su gibi para harcayan İngiliz, Fransız subay ve askerleri de pek çok alışkanlık bıraktıktan sonra memleketlerine döndüler. Bu tüketim kalabalıklarının çekilmesi ve aşırı borçlanmalar nedeniyle devletin aylıkları ödeyemez duruma gelmesi ve ekonomik bunalıma girilmesi kaçınılmazdı. Çünkü esnafın geçim kaynağı aylıklılar sınıfı parasız kalmıştı. Önceleri birkaç misli yükselen fiyatlar 1860'ta âni düşüşlerle eski düzeyini bile koruyamadı. Bir yüzlük altın 160 kuruşa çıktı.

1845'te Haliç'in iki yakasının, Karaköy-Eminönü meydanları arasında ikinci bir köprüyle bağlanması, ticaret yaşamını olduğu

kadar günlük yaşamı, öteden beri ayrı dünyalar olan Dersaadet ile Galata arasındaki farklılıkları da etkiledi. İlmiye sınıfı ve bir ölçüde de geleneksel tezgâhları çalıştıran esnaf dışında, iş hayatında ve gündelik ilişkilerde kaynaşma görüldü. 1847'de bir fermanla köle ticaretinin yasaklanması ve esir hanlarının yıktırılması, toplumu yeni arayışlara yöneltti. Anadolu'dan ve Rumeli'den gelen yanaşmalar, aile topluluklarına katıldı, ama cariye edinme alışkanlığı daha uzun zaman kaçak yollardan sürdü. Saray bile Haremin gereksinimi olan cariyeleri kaçak olarak ve Kafkasya'dan kısmen de İzmit sancağı kırsalındaki Kafkasya göçmenlerinden sağlıyordu. Bu dönemde İstanbul konakları, Vanlı Ermeni ayvazlar, Çerkes, Gürcü cariyeler, Habeş bacı ve haremağaları, Arnavut bahçıvanlar vs ile renkli birer dünyaydı. Bu dünya, bütün karakterleriyle Tanzimat ve sonrası romanlarında yer almıştır.

1854'te eski kent yönetimi örgütlerinin yerini şehremaneti (belediye) örgütünün alması, Kırım Harbi sırasında İstanbul'un bağlaşık güçler için bir üs konumunda olması, Fransa kentleri örnek alınmak suretiyle yeni bir yönetim sistemini de gündeme getirdi. İhtisap nezareti kaldırıldı. Kent güvenliğinden zaptiye nezaretinin, esnaf işlerinden ticaret nezaretinin sorumlu kılınması, İstanbul'un Babıâli ile ilgisinin azaltılması yoluna gidildi. Kentsel sorunlar ve çözümleri için şehremeninin başkanlığında bir meclis oluşturuldu. Ama asıl belediyecilik hizmetleri 1857'de belediye dairelerinin, özellikle de Altıncı Daire-i Belediyenin kurulmasından sonra gündeme geldi. 1845'te oluşturulan Zaptiye Nezaretinin başlıca görevi İstanbul'un güvenliğini sağlamaktı. Yeni birçok karakol yapıldı. Abdülmecid, Beşiktaş sırtlarındaki ıssız ve korkulu alanları, buraya bir cami ve karakol inşa ettirerek (Teşvikiye Camii ve Karakolu) modern ve güvenlikli bir semt yapmayı amaçladı. Mecidiyeköy de bu sırada göçmenler için iskâna açılmıştır.

Abdülmecid'in yurt gezilerine çıkması, Yalova'ya gidip dinlenmesi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yla uzlaşıp onu davet etmesi, saray kapıları önünde vezirlerin ya da eşkıyanın kesik başlarının sergilenmesine son vermesi, kendisini bir kamu görevlisi sayarak arada, Babıâli'de hazırlanan daire-i hümayuna gidip çalışması, bürokratları tanıması, önceki padişahlardan hiçbirinin özelliklerinden değildir. Her gün sızacak derecede içmesinin, haremindeki dokuz kadınefen-

disi ve dokuz ikbâlinden başka çok sayıdaki cariye ile ilişkisinin zayıf bünyesini kısa zamanda yıprattığı da doğrudur. Ancak bu yıpranışta, Tanzimatın getirdiği yeniliklerden zarar gören ya da rahatsız olan kesimlerin ikide bir kayıklara salapuryalara dolup sarayın önünde gösteriler yapmalarının, Kırım Harbi başlarken Rus ajanların tahrik ettiği imam, vaiz, müderris zümrelerinden bir kısım softanın, "keferelerle (İngiltere, Fransa, İtalya) anlaşıp ehl-i küffara savaş açmanın dinsizlik olduğunu" ileri sürüp eyleme geçmelerinin, medrese ortamlarında barınan ve çoğu okumakla ilgisiz suhtelerin "talebe-i ulum" ayaklanmaları başlatmalarının, Kuleli Olayının vbninde herhalde payı vardır.

Softaların "din elden gidiyor!" hezeyanlarına karşılık, Abdülmecid, samimi bir Müslüman ve dindardı. Dr. Spitzer'e açtığı düşüncelerinden: "Biliyoruz ki Cenab-ı Hak her yerde hazır ve nâzırdır. En basit astronomi kuralı da bize gösteriyor ki dünya güneş etrafında dönüyor. Şu halde yeryüzünde yaşayanlar için aşağı ve yukarı yoktur, ama herkes Cenab-ı Hakk'ı semada arıyor, ellerini semaya kaldırıyor" demesi; dinler, tapınmalar konusunda anlattıkları ilginçtir.

İstanbul'da İngiltere büyükelçisi sıfatıyla bulunan ve padişahla randevusuz görüşebilen Lord Canning, anılarında İstanbul'un doğal güzelliği yanında insan ilişkileri bakımından da uygar bir kent olduğunu vurgularken, elçiliğin sayfiye sarayındaki baloya Türk gençlerinin de katıldığını, serbestçe dans edip eğlendiklerini belirtir. 1845'te çiçek aşısının uygulanması, Şirket-i Hayriye Vapur İşletmesi; İstanbul'da tiyatro, opera, balo; 1855'te İstanbul-Edirne-Şumnu telgraf hattının açılması, padişahın annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın, halk sağlığı için ilk vakıf hastanesini tesis etmesi, Mekteb-i Harbiyenin, Ulum-ı Harbiye, Fünun-ı İdadiye olarak ikiye ayrılarak çağdaş askerlik eğitiminin başlatılması, bu kurum için Fransa'dan uzman öğretmenler getirtilmesi, Maarif-i Umumiye Meclisi ve ardından Maarif Nezaretinin kurulması, erkek ve kız rüştiyeleri, Mülkiye Mahreç mektebi, Ziraat mektebi, Telgraf mektebi, Darülmaarif, Darülmuallimin, Orman mektebi ve Ebe mektebi açılması; Abdülmecid'in, şehzâdesi (V.) Murad'la kızı Fatma Sultan'ı, bizzat okula götürüp öğretmene teslim ederek eğitime verdiği önemi vurgulayarak halka örneklik edişi, temeli 1845'te atılan Darülfünun'un hizmete girmesi gecikeceğinden 1851'de Encümen-i Daniş'in çalışmalara başlaması, kuşkusuz önemli hizmetlerdi.

Abdülmecid, toplumu yeniliklere özendirmek için, kurum açılışlarında, okul sınavlarında, kışlalardaki tatbikatlarda bulunuyordu. Döneminde başkente ve vilayetlere yeni bir düzen getirme, yönetsel kurumları yenileme konusunda da önemli adımlar atıldı. 1840'ta Babıâli örgütü yenilendi. Meclis-i Maliye, Meclis-i Âli-yi Tanzimat, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, Ziraat, Nafıa, Maarif Nezaretleri kuruldu. İlk nizami mahkemeler açıldı.

1844'te genel bir nüfus sayımı yapıldı ve halka, Mecidiye denen ilk kimlik belgeleri verildi. Bu uygulama İstanbul'dan başlayarak bütün imparatorlukta yaygınlaştırıldı. Halk, nüfus tezkirlerine, fesin altında saklandığı için "kafa kâğıdı" adını o zaman vermiştir. Yine, 1844'teki büyük para operasyonu (tashih-i sikke) onluk sisteme dayalı altın ve gümüş para birimlerinin kullanımını sağladı. Yeni paralara da Mecidiye adı verildi. 1847 ve izleyen yıllarda Ahmed Vefik Efendi (paşa) devlet salnâmelerini yayınlandı. 1854'e değin dış borçlanmaya gitmemekte direnen Abdülmecid, Kırım Harbinin getirdiği ekonomik yük; başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere, kendi adını taşıyan kışlalarla okulların yapımı, ordunun gereksinimi için İngiltere ve Fransa'dan borç alınmasına izin verdi. 1855, 1858 ve 1859'daki borçlanmalarla birlikte Galata'daki bankerlerden de yüksek faizlerle borç para alındı.

İyi bir hattat olan ve Kazasker Mustafa İzzet'ten de icazetnâme alan Abdülmecid, yazdığı kıtalarını tezhip ettirip vezirlere hediye edermiş. Celi sülüs yazıları cami ve müzelerdedir. Kendi devrinde yapılan Dolmabahçe ve Ortaköy camilerindeki çeharyârlar (dört halifenin isimlerini içeren levhalar) onundur. Son Osmanlı tarihçilerinden Hayreddin (Nedim Göçen) *Vesaik-i Tarihiye ve Siyâsiye Tetebbüatı*'nda, "Gücüm olsa Abdülmecid devrinin bir tarih-i mükemmelini yazardım," demesi, bu padişahın saltanatının doğru bir değerlendirmesinin yapılmadığını ima etmiştir.

Harem yaşamına düşkün padişahlar arasında yer alan Abdülmecid'in, kadınlar ve kendi eşleri hakkında Dr. Şpitzer'e söyledikleri ilginçtir: "Avrupa kadın kıyafetlerini çok çekici buluyorum. Kadınlarla serbestçe görüşüp konuşmanızı da kıskanıyorum. Kadınlarla görüşmek erkeği meşru sınırına çeker ve kaba tabiatına incelik bahşeder. ... Ben hareme girince kadınlarım adeta üzerime atılır ve omzuma çıkmadıkları kalır. Kalplerini incitmeden ellerinden

zor kurtulurum... Hayatımda yalnız bir kadını (Gülcemal) sevdim. Sohbetinin çekiciliğiyle beni büyülemişti. Fakat vefat etti. Hikâye anlatmakta mahirdi. Tanrı bağışlasa yalnız ona sahip olmakla yetinirdim," diyen Abdülmecid'in Başkadınefendisi Servetsezâ, nikâhlı eşi Bezmîârâ; kadınefendileri Şevkefzâ, Gülcemal, Tirimüjgân, Perestû, Düzdidil, Huşyâr, Şayeste, Verdicanan, Mâhitâb, Nev'eser; ikbâl hanım pâyeli eşleri Nükhetseza, Nalândil, Nesrin, Şâyeste, Ceylanyâr, Nergizev Navekmisâl, Zeynimelek, Rûzidil, Şayân, Gülistu ve Serfiraz'dır. Bunlardan ayrıca gözdeleri de vardı. 18 şehzâdesinden padişah olan dördü (V.) Murad, (II.) Abdülhamid, (V. Mehmed) Reşad ve (VI. Mehmed Vahideddin)dir. Diğerlerinden Ahmed (ö. 1845), Bahaeddin (ö. 1852), Abdüssamed (ö. 1854), Abid (ö. 1848), Fuad (ö. 1848), Rüşdi (ö. 1852), Vâmık (ö. 1850), Ziyaeddin (ö. 1849), Osman Seyfeddin (ö. 1855), Nizameddin (ö. 1853), babalarının sağlığında çocuk yaşlarda ölmüş; Kemaleddin (ö. 1905), Burhaneddin (ö. 1876), Nureddin (ö. 1885), Süleyman (ö. 1909) ise Osmanlı hanedanının son döneminde, amcaları Abdülaziz'in ve ağabeylerinin saltanatlarında hiyerarşide ve protokolde yer alan yetişkin, evli barklı ilk şehzâdeler olmuşlardır. Kızlarından Aliyye, Hatice, Rukiyye, Mevhibe, Naime, Neyyire, Nazime, Mukbile, Hatice, Behiyye, Semiha, Samiye, Sabiha, Bedia, Fehime, Fehime (II), Şehime, Zekiye, Fehime (III) sultanlar küçük yaşlarda ölmüştür. Fâtıma Sultan, Ali Galib, sonra Mehmed Nuri; Refia Sultan, Mahmud Edhem; Cemile Sultan, Mahmud Celâleddin; Münire Sultan, İlhami, sonra İbrahim; Seniha Sultan, Halilpaşazâde Mahmud Celâleddin, Mediha Sultan, Necib, sonra Ferid; Naile Sultan, Kabasakal Mehmed paşalarla; Mukbile Sultan, İbrahim Tevfik Bey'le; Behice Sultan, Halilhamidpaşazâde Hamid Bey'le evlenmişlerdir.

Abdülmecid'in saptanabilen 26 eşinden 12'si; 19 şehzâdesinden 11'i, 22 kızından 14'ü ki toplam 36 kadınefendi-ikbâl, şehzâde ve sultanefendi, annesi Bezmiâlem Valide Sultan, 22 yıllık saltanatında çocuk ve genç yaşlarda ölmüş aile bireyleridir. 67 kişilik ailenin 36 kişilik ölüm kervanına kendisi de 38 yaşında katılmıştır. Bu, Osmanoğullarının en trajik aile tablosudur.

32

SULTAN ABDÜLAZİZ

İstanbul, 9 Şubat 1830 - 4 Haziran 1876
Saltanatı: 25 Haziran 1861 - 30 Mayıs 1876

Sultan II. Mahmud'la Kafkasyalı Şapsıh Çerkes kabilesinden cariye Pertevniyal'in oğludur. Döneminde ve sonra halk arasında Sultan Aziz olarak ünlenmiştir. 15 yıllık saltanatında siyasal ve ekonomik buhranlar yaşanmış, Batıya açılışın getirdiği lüks ve sefahat yaygınlaşmış, padişahın Mısır'a ve Avrupa'ya yaptığı gezilerin önemli sonuç ve yankıları olmuş, "Aziziye" denilen giyim kuşam modası, basının günlük yaşama girmesiyle de toplumda yeni düşünceler ve özgürlük istekleri doğmuştur. "Sultan Aziz devri" denen kısa dönemi, askeri, endüstriyel ve ekonomik açılardan Avrupa'ya bağımlılığın artması, ayrılıkçı ayaklanmaların yoğunlaşmasıyla da dikkati çeker. Abdülaziz'in askeri bir darbeyle tahttan indirilmesi, dört gün sonra "intihar etti-öldürüldü" ikileminde kalan gizemli ölümü, Osmanoğulları tarihinin son gizemli vak'asıdır.

I. Abdülhamid'in kızı "Küçük" Esma Sultan, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal'i cariye olarak satın alıp eğittikten sonra 1826'da kardeşi II. Mahmud'a takdim etmiş. Padişahın ikbâlleri arasında yer alan Pertevniyal, Abdülaziz'i doğurduktan sonra kadınefendiliğe yükselmişti. Abdülaziz, babasının öldüğü tarihte dokuz yaşındaydı. Tahta geçen ağabeyi Abdülmecid'in (1839-1861) 22 yıl süren hükümdarlığı boyunca "saltanat veliahtı" olarak çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirdi. Geleneksel İslam ve saray eğitimi yanında müzik ve resim eğitimleri aldı. İslami ilimleri Akşehirli Hasan Fehmi Efendi'den, Bestekâr Yusuf Paşa'dan da müzik öğrendi. Spora, özellikle güreşe, ava, atıcılığa, cirite meraklıydı. Ancak politik ve askeri deneyimler edinmesine izin verilmedi. Bu nedenle Abdülmecid'in beklenmedik ölümü ardından 31 yaşında padişah olduğu sırada devlet yönetimine hazır değildi. Buna karşılık devlet adamları ve halk ondan olağanüstü bir padişahlık beklentisindeydi.

Tanzimat döneminin (1839-1876) ikinci evresini oluşturan Abdülaziz'in saltanatı, 25 Haziran 1861'de Topkapı Sarayında Babüssaade önünde düzenlenen geleneksel cülûs töreniyle başladı. O tarihi günü Memduh Paşa, *Mir'at-ı Şuunat*'ta şöyle anlatıyor: "Abdülmecid Han ölünce Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, eski sadrazam Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa ve Serasker Rıza Paşa, hemen II. Mahmud'un oğlu veliaht Abdülaziz Efendi hazretlerinin dairesine giderek taht sırasının ve baht saadetinin yüce zatlarına tevarüs ettiğini bildirdiler. Biat töreninin bir an önce yapılması gerektiği sadrazam tarafından ifade edilerek bu konuda izin istendi. Kutlu şehriyar, paşaları maiyyetine alarak ve âdetleri üzere beline dışarıdan görünmeyecek şekilde bir pala takarak beş çifte kayıkla Topkapı Sarayına gittiler. Burada Hırka-i Saadet dairesinde 'Tevfik, aziz bir şeydir ve ancak aziz bir kişiye verilir' hadis-i şerifinin yüce meali Cenab-ı Allah'ın dergâhına yalvarış ve yakarış vesilesi oldu. Daha sonra yaldızlı saltanat tahtı kapı altına (Babüssaade önüne) konulup mübarek zatları bunun üzerinde tuba dalı gibi titrerken vekiller, müşirler, ulema, devlet ricâli ve komutanlar akın akın biat törenine gelip övünç sermayelerini arttırdılar. Devletin bu eski töreninin güzelce bitmesinden sonra yirmi dört çifte koçulu saltanat kayığına binilerek Dolmabahçe Sarayına gelindi."

Cülûstan sonra Dolmabahçe Sarayına dönen padişah,

Abdülmecid'in şehzâdelerini getirtip onlara, "Size hiçbir türlü sıkıntı çektirmem. Babanızın zamanında ben nasıl gezdiysem siz de öyle padişahzâdeliğe yakışır hal ve tavırla gezmelisiniz. Cuma günleri dilediğiniz camiye gidip namaz kılınız; sair günlerde de okuyup yazınız!" dedi. Veliaht konumundaki (V.) Murad Efendi'ye de kendisinden sonra tahta geçeceğini, bu nedenle çok çalışıp görgü bilgi edinmesini uyardı. Daha sonra, hanedan içinde şehzâdelerin çocuk sahibi olmalarına izin verilmediğinden doğuşu ve varlığı gizli tutulan kendi oğlu, beş yaşındaki Yusuf İzzeddin Efendi'yi getirtip kuzenlerinin ellerini öptürdü. "Bu da sizdendir. Merhum efendimiz (Abdülmecid) bilirdi. Buna da bakıverin," dedi.

Ağabeyi Abdülmecid, harem ve sefahat dedikoduları, birikmiş borçlar bırakarak ölmüştü. Batılı devletlerse yeni padişahın Tanzimat uygulamalarına son vereceği kanısındaydılar. Oysa Abdülaziz, cülûsunu izleyen günlerde Tanzimatın devam edeceğini bildiren bir ferman yayınladı. Ekonomik bunalımın aşılması için saray tüketiminin kısılmasını öngördü Babacan Tavırlı, sade giyimli, halk adamı izlenimi veren, spora, orta oyununa düşkün Abdülaziz, kısa zamanda bir sempati odağı oldu. Devlet yönetiminin ağırlıklı olarak Babıâli'ye geçmiş bulunması da saltanatının ilk on yılı boyunca ciddi sorunlarla doğrudan ilgilenmesini gerektirmedi. Bu on yılda Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 6 Ağustos 1861'de azlinden sonra sırasıyla Âlî Paşa (dördüncü kez), Keçecizâde Fuad Paşa (22 Kasım 1861), Yusuf Kâmil Paşa (5 Ocak 1863), Fuad Paşa (ikinci kez 1 Haziran 1863), Mütercim Rüşdi Paşa (5 Haziran 1866), Âlî Paşa (beşinci kez 11 Şubat 1867), Mahmud Nedim Paşa (7 Eylül 1871) sadrazamlık yaptılar. Devletin iç ve dış politikasını deneyimli devlet adamları Kıbrıslı Mehmed Emin, Yusuf Kâmil, Mütercim Rüşdi, Âlî ve Fuad paşaların yürüttüğü bu on yılın belli başlı dış sorunları Karadağ, Eflâk-Boğdan, Sırbıstan ayaklanmaları oldu. 1862'de Karadağ ayaklanması bastırılarak İşkodra Barışı imzalandı. 1866'da Eflâk-Boğdan (Romanya) bir prenslik olarak özerklik elde etti. 1867'de Sırbistan'daki Osmanlı ordusu geri çekildi. Aynı yıl ortaya çıkan Girit sorunu, Avrupa devletlerinin de müdahalesiyle adada özerk ve özel bir yönetim kurularak çözüldü. 1866'da İstanbul'a gelen Mısır Valisi İsmail Paşa'ya yeni birtakım yetkiler tanınarak "Hıdiv" sanı verildi. Abdülaziz, İsmail Paşa'nın güzel kızı Tevhide Hanım'a âdeta vuruldu ve almak istediyse de Sadrazam Keçecizâde

Fuad Paşa bunun sakıncalarını açıklayarak padişahı vazgeçirtti. Buna karşın Abdülaziz, hıdivliğin ırsen ailenin yaşça büyük erkek evladına geçmesiyle değil; babadan oğula sürmesi için yeni bir Mısır veraset fermanı yayınladı. Bu durum, Kavalalı hanedanı bireyleri arasında uzlaşmazlıklara neden olurken İsmail Paşa da yeni konumundan aldığı cesaretle bir hükümdar gibi davranmaya başladı. Özellikle de Süveyş Kanalının açılmasını prestiji için bir fırsat saydı ve Mısır donanmasını güçlendirmeyi gözetti. Bundan dolayı Babıâli'ce uyarıldı. Osmanlı Devletini çok yönlü etkileyen Mısır veraset sorunu da böylece doğdu.

Veraset hakkını yitiren kimi Kavalalı hanedanı bireyleri İstanbul'a göçerek "Mısırlılar" denilen kalabalık ve zengin bir koloni oluşturdu. Abdülmecid döneminde gelen Mısırlılar gibi bunların lüks alışkanlıkları ve yaşam tarzları da İstanbul halkını etkilemekte gecikmedi. Diğer yandan Hıdiv İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa, veraset haklarından yoksun bırakıldığı için kırgın olarak 1867'de Paris'e yerleşti. Yanına çağırdığı özgürlükçü aydınlarla Yeni Osmanlılar (Jeunes-Turcs/Jön Türk) hareketini başlattı. Aynı yıl "Kıla'-i Hakaniye" denilen Belgrad-Böğürdelen-Semendre-Fethülislam kaleleri Sırbistan'a bırakıldı. On yıl süren çalışmalardan sonra 1869'da Süveyş kanalı görkemli bir törenle açıldı. 1870'te Bulgaristan'ın yakın gelecekteki bağımsızlığının ilk adımı sayılan Bulgar Ortodoks Piskoposluğunun kurulmasına izin verildi.

Abdülaziz, tahta geçişinden kısa bir süre sonra ordunun ve donanmanın güçlendirilmesini emrettiğinde, "kabuksuz bir yumurtaya benzeyen bir hazine" ile bunun mümkün olmayacağını söyleyen Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı azledip Âli Paşa'yı, iki ay geçince de Fuad Paşa'yı sadarete getirdi. İlk iş olarak değeri çok düştüğünden bir enflasyon öğesi olan eski "kaime"leri toplatan Fuad Paşa'nın almaya çalıştığı ekonomik önlemler arasında saray masraflarının kısılması da vardı. Abdülaziz buna yanaşmayınca 2 Ocak 1863'te Fuad Paşa istifa etti. Sadarete Yusuf Kâmil Paşa'yı getiren padişah, saray giderlerini daha da artırdı. Döneminin ilk renkli olayı 27 Şubat 1863'te Sultanahmet Meydanında açılan ve Avrupa basınının da ilgisini çeken Sergi-yi– Umumi-yi Osmânî oldu. Bu sergi, ilk Türk fuarı sayılır. Yine o yıl, Abdülaziz'in bir fermanıyla Islah-ı Sanayi Komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonun görevi, ithalat baskısını azaltarak durma noktasına gelen yerli tezgâhları canlandırmak ve teknik

modernizasyonu getirmekti. Komisyonun öngördüğü önlemler kapsamında Hazine-i Hassadan esnafa düşük faizli kredi verilmesi de bu yıllardadır.

Abdülaziz, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadı (Zeynep Hanım'ın eşi) sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın isteği ve serasker Fuad Paşa'nın refakatiyle 3 Nisan 1863'te Mısır gezisi için Feyz-i Cihad vapuruyla ve çok kalabalık bir maiyyetle İstanbul'dan hareket etti. Dönüşünde yedi gün yedi gece süren şenlikler, donanmalar ve şölenler düzenlendi. Bu gezinin asıl amacı Batı dünyasına Türk hakanının Mısır'a hâkimiyetini yansıtmaktı. Mısır'ı alan Yavuz Sultan Selim'den sonra, bir Osmanlı vilayeti komundaki o büyük ülkeye giden tek padişah Abdülaziz oldu. Karaköy ile Eminönü meydanlarını bağlayan yeni Galata Köprüsü de (Cisr-i Cedid) 1863'te trafiğe açıldı. 1864'te bütün Osmanlı topraklarında bir nüfus sayımı yapıldı. 1866'da Romanya (Eflâk-Boğdan) Prensi Karl von Hohenzollern İstanbul'a gelerek Abdülaziz tarafından kabul edildi.

1867'de Avrupa ilk kez bir Osmanlı padişahını ağırladı. Abdülaziz, Fransa İmparatoru III. Napolèon'un Paris Sanayi Sergisine; İngiltere Kraliçesi Victoria'nın da Londra'ya davetleri üzerine 21 Haziranda Sultaniyye vapuruyla ve Mısır gezisinde olduğu gibi yine Fuad Paşa başta, çok kalabalık bir maiyetle İstanbul'dan ayrıldı. Napoli-Toulon, Paris, Londra, Brüksel, Viyana, Budapeşte resmi ziyaretlerini kapsayan uzun gezi programı, padişahın Rusçuk-Varna üzerinden 7 Ağustos 1867'de İstanbul'a dönüşüyle noktalandı. Yanında yeğenleri şehzâdeler veliaht Murad (V.) Abdülhamid (II.) olduğu halde padişahı bu uzun deniz yolculuğuna ve merasim külfetine razı eden Keçecizâde Fuad Paşa olmuştu. Türk padişahının Avrupa başkentlerini ziyaretinin Avrupa'daki yankıları ve sonuçları önemli oldu.

Avrupa'da gördüklerinden çok etkilenen Abdülaziz de, ilk iş olarak İstanbul'un görüntüsünü değiştirmek gibi bir heyecana tutuldu. Hayran olduğu Paris'i, Londra'yı, Viyana'yı geliştiren kaynakları hesaba katmadan, Avrupa bankalarından alınan borçlarla birtakım yatırımları, Çırağan ve Beylerbeyi saraylarıyla Ayazağa, Tokat Bahçesi, Alemdağ, İcadiye, İzmit köşklerinin; annesi Pertevniyal adına Aksaray'da Valide Sultan Külliyesinin yapımları başlatıldı. Yerli bankacılığın ilk örnekleri olan Memleket Sandıkları ve Emniyet Sandığı, sonra Bank-ı Osmânî-i Şahane (Osmanlı Bankası) açıldı.

Abdülaziz, tahta çıktığı günlerde saray giderlerini kısacağını, sade yaşayacağını vad etmişken, Avrupa saraylarını gördükten sonra, Dolmabahçe, Çırağan, Yıldız, Beylerbeyi saraylarının, kasır ve köşklerin ihtişamına koşut saltanat törenlerinin de görkemli olması, Avrupa dönüşündeki buyruklarındandı. Sarayların hizmet kadroları binlerce kişiyi kapsayacak boyutta genişletildi. Bu arada bir dizi yeniliğe de izin verdi. Tersanenin, donanmanın ve tophanenin modernleşmesi, feshanenin tevsii, demiryolu yapımı, Karaköy-Beyoğlu Tünelinin açılması, Galata Köprüsünün yenilenmesi, ilk atlı tramvay, İdare-i Aziziye adı verilen yeni bir deniz işletmesinin açılması, donanmanın yenilenmesi, askeri fabrikalar kurulması, Fransızca öğretilen Mekteb-i Sultani (Galatasaray), Darülfünun, sanayi inas (kız) mektepleri Darülmuallimat (kız öğretmen okulu); Darüşşafaka ve tıbbiye başta olmak üzere, yeni eğitim ve bilim kurumlarının hizmete girmesi Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinin yayımlanması bunlardandır. Sofya ve Rusçuk'ta uygulanan yenilikler, Tuna vilâyeti deneyi, 1868'de, "kuvvetler ayrımı"nın Türkiye'deki ilk kurumu sayılan Şûra-yı Devlet, ayrıca Bahriye, Adliye nezaretleri kuruldu. Yabancılara Osmanlı topraklarında mülkiyet hukuku tanınması da yine o yıldır.

1869'da Kraliçe Eugène'nin resmi ziyareti İstanbul'a olağanüstü günler yaşattı. Yabancılara uyrukluk hakkı tanınması, pasaport ve mürur tezkiresi uygulamaları da bu sıradadır. Abdülaziz'in saltanatının ilk on yıllık döneminin sonundaki iki "uğursuz" olay, 5 Haziran 1870'te çıkan ve Galata yakasında beş bin dolayında yapıyı kül eden Beyoğlu yangını, diğeri de keyfi saltanat sürmesinin önündeki başlıca engel gördüğü Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Âli Paşa'nın 7 Eylül 1871'de ölümüdür.

Âli Paşa'nın ölümünü haber alınca, "İşte şimdi padişah olduğumu anladım!" dediği rivayet edilen Abdülaziz'e, yeni sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın göreve başlarken, "Efendimiz bir padişah-ı müstebidsiniz. Her emir ve fermanınızı icraya muktedirsiniz!" demesi ise siyasi tarih açısından Tanzimatın fiilen sona ermesi olarak yorumlanmıştır. Mahmud Nedim Paşa'nın, Âli ve Fuad paşalar grubundan Babıâli'de kimler varsa rütbelerini kaldırtarak sürdürtmesi; Abdülaziz'in de Babıâli'yi dışlayarak devleti saraydan yönetme girişimi tepkiler doğurunca Mahmud Nedim Paşa'nın yerine 31 Temmuz 1872'de Midhat Paşa atandı. Fakat demokrat düşünceli yeni

sadrazamla müstebit Abdülaziz doğal ki anlaşamadılar. Midhat Paşa iki buçuk ay sonra azledildi. Ülkede özgürlük ve demokrasi isteyen Jön Türklerin önde gelenleri, başta Nâmık Kemâl, Avrupa'ya gitmiş, Paris'te ve Londra'da gazeteler yayınlamaktaydılar. Bu durum dış dünyada Türkiye'nin yeniden despotizme yönelişi olarak yorumlanıyordu. Abdülaziz, saltanatının son dört yılında, Mahmud Nedim Paşa'da gördüğü dalkavukluğu beceremeyen sadrazam ve nâzırları sık sık değiştirdi: Mütercim Rüşdi Paşa (üçüncü kez 19 Ekim 1872), Ahmed Esad Paşa (15 Şubat 1873), Şirvanîzâde Mehmed Rüşdi Paşa (16 Nisan 1873), Hüseyin Avni Paşa (14 Şubat 1874), Ahmed Esad Paşa (ikinci kez 26 Nisan 1875), Mahmud Nedim Paşa (ikinci kez 26 Ağustos 1875), Mütercim Rüşdi Paşa (dördüncü kez 12 Mayıs 1876) sadarette kısa sürelerle tekrar be tekrar denendiler.

Abdülaziz, saltanatının bu son yıllarında, bütçe gelirlerinin büyük bölümünün ayrıldığı saraylarında, sayıları binleri aşan cariye, hizmetçi, aşçı, uşak ve "bendegân" denilen dalkavuklar zümresi arasında ve "taabbüd" (kulların tapınması) arayışı içinde kibirli ve müsrifâne yaşamaya yöneldi. Oysa, İstanbul'da ve ülke genelinde basın ve iletişim olanakları giderek gelişiyor ve padişah aleyhine yayınlar yurtiçinde ve dışında her gün biraz daha artıyordu. Nâmık Kemâl'in İstanbul'da yayımladığı İbret gazetesinin 1872'de kapatılması, kendisinin Gelibolu Mutasarrıflığına atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılması, orada yazdığı *Vatan Yahut Silistre* oyununun 1873'te İstanbul'da Gedikpaşa Tiyatrosunda oynanması sırasında halkın galeyana gelmesi üzerine N. Kemâl'in tutuklanıp Magosa'ya sürülmesi içte ve dışta yankılar uyandırdı.

1875'te patlak veren Hersek Ayaklanması kısa zamanda Mostar'dan Avusturya sınırına değin çok geniş bir alana yayılarak Sırbistan-Karadağ savaşlarına dönüştü. Fakat Abdülaziz'in saltanatını asıl sarsan, ne uygulattığı sürgünler, keyfi cezalar, özgürlük kısıtlamaları, ne de askeri-siyasi bunalım değildi. Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadaretinde 6 Ekim 1875'te ilan ettiği devlet borçlarının ve faizlerinin yarısının ödeneceğine ilişkin "Ramazan Kararnâmesi" oldu. Bu, 200 milyon Osmanlı altını tutarındaki dış borcun yıllık faizi bile ödenemediği; içte dışta yeni borçlanma olanağı da kalmadığı için devletin iflası anlamına geliyordu. Bu ekonomik felâketi, Avusturya hükümetinin, Bosna ve Hersek'te yapılmasını öngördüğü ıslahat

konusunda Babıâli'ye bir lâyiha vermesi izledi. 2 Mayıs 1876'da da Bulgaristan'da ayaklanma başladı. Bundan dört gün sonra, İslamiyeti kabul eden bir Bulgar kadının gayrımüslimlerce çarşaf ve peçesinin yırtılması, Müslümanların da iki konsolosu öldürmeleriyle başlayıp gelişen Selanik Vak'ası patlak verdi. Bu son olay ortamı büsbütün gerginleştirdi. 10 Mayıs 1876'da İstanbul'daki medreselerin talebeleri, "Müslümanlar Hıristiyanların hakaretlerine uğruyor. Böyle zamanda ders yapılmaz!" diyerek "talebe-i ulum kıyamı" başlattılar. Ertesi gün Mahmud Nedim Paşa istifa etti. 13 Mayıs 1876'da Berlin Memorandumu ile büyük devletler Osmanlı Devletinin içişlerine müdahale kararı aldılar.

Midhat, Hüseyin Avni, Mütercim Rüşdi paşalarla kimi askeri paşaların yer aldığı Babıâli (hükümet) ve ordu erkânı ise Abdülaziz'i tahttan indirmeye kararlı ve hazırlıklıydılar. Kendi konak ve yalılarında bir dizi toplantı yaparak Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için şeyhülislamdan fetva da almışlardı. "Hâl' erkânı" denen bu kadro, durumun sarayca öğrenileceği kaygısıyla ihtilali bir gün önce yapmayı kararlaştırdı.

30 Mayıs 1876 günü sabaha doğru Süleyman Paşa'nın komutasındaki Mekteb-i Harbiye talebeleri karadan, deniz tarafından da donanma gemileri Dolmabahçe Sarayını kuşattı. Top sesleriyle uyanan Abdülaziz "Bunlar cülûs topu!" diyerek giyinmeye ve ailesiyle saraydan ayrılmaya hazırlanırken, Serasker Hüseyin Avni Paşa, veliaht dairesinden aldığı (V.) Murad'la, Beyazıt'a hareket etmiş bulunuyordu. Bab-ı Seraskeri'deki kısa cülûs töreninden sonra yeni Padişah V. Murad'ın ilk iradesi, amcası Abdülaziz'in ailesiyle birlikte Topkapı Sarayına gönderilmesi oldu. Bu irade, Haremağası Cevher Ağa aracılığıyla Abdülaziz'e ulaştırıldı. Kısa bir hazırlıktan sonra Abdülaziz, oğulları kızları kadınefendileri, annesi Pertevniyal Valide Sultan, sağnak altında, üstü açık kayıklarla Topkapı Sarayına götürüldüler. Burada eski hünkâr dairesine hapsedilen Abdülaziz sırılsıklamdı. Mabeyncilerinin Dolmabahçe'ye gidip çamaşır ve giysi getirmelerine izin verildi. Topkapı Sarayı, terk edilmiş ve haraptı. Öğle yemeği verilemedi. Bir yandan da gece yatmaları için yatak yorgan aranıyordu. Yeğeni V. Murad'a yazdığı tezkire de "Evvelâ Cenâb-ı Allah'a bâdehu atebe-i şevketlerine sığınırım. Millete sarf-ı mesâi etmiş isem de hoşnudî hâsıl edemediğimi beyân ve zat-ı şahanelerinin hoşnûdî-i

milleti müstelzim olacak hayırlı işlere muvaffakiyetini temenni ederim," diyerek kendi eliyle silahlandırdığı ordunun ve donanmanın ihanetine uğradığını, bundan ders almasını; iyilik ve insanlık namına kendisini ıstıraptan kurtaracak "bir mahall-i mahsusa" naklini rica etti. Murad da bir tezkire ile "âram buyurulan mahallin hâl-i harabisi"nin bilinmediğini ve hemen bir çaresine bakılacağını bildirdi. Eski padişahla V. Murad (amca-yeğen) arasında bir mektuplaşma daha gerçekleştikten sonra Abdülaziz, 2 Haziranda, Ortaköy'deki Çırağan Sarayı fer'iyye dairesine götürüldü. Annesi, kadınefendileri, şehzâdeleri ve sayıları 300'ü bulan cariyeleriyle kapatıldığı fer'iyye dairesinde geçirdiği iki gün boyunca öldürüleceği kuşkusuna kapıldı. Bahçede dolaşırken nöbetçi zabitlerden birinin, "Burada durmayınız Aziz Efendi, yasak!" demesinden, kendini kaybedecek derecede etkilendi. Pertevniyal Sultan'ın avuntu vermesi bir işe yaramadı, mutlaka öldürüleceği inancıyla Kuran okumaya başladı. Yanında taşıdığı revolver ile III. Selim'in palasının 3 Haziran günü alınması, kuşkusunu büsbütün artırdı. 4 Haziran sabahı abdest alıp odasına girerken annesinden sakalını düzeltmek için makas istedi. Aradan kısa bir süre geçince odadan iniltiler duyuldu. İçeriden kilitli kapı kırılıp girildiğinde, kolları sıvalı, yere yatmış ve kana bulanmış olduğu görüldü. Önündeki küçük masada Yusuf Suresi açık Kuran-ı Kerim vardı.

Henüz ölmemiş olan Abdülaziz'in bu durumunu öğrenen saray kadınları ortalığı velveleye verdiler, camları kafesleri kırdılar. Mabeynci Fahri Bey'in doktor bulma çabası sonuç vermedi. Serasker Hüseyin Avni Paşa geldiğinde ise Abdülaziz ölmüştü. Naaşı, Fer'iyye karakolunun kahveocağına taşınarak bir ot yatağın üstüne konuldu. Sadrazam Mütercim Rüşdi Paşa ve vükelâ Fer'iyye'de toplandı, çağırılan hekimler, Abdülaziz'in bilek damarlarını keserek intihar ettiğine ilişkin bir rapor düzenlediler. Cenaze, Topkapı Sarayına götürülerek buradan törenle kaldırılıp, babası II. Mahmud'un Divanyolu'ndaki türbesine gömüldü.

Ölümünden 11 gün sonra ikbâllerinden Neş'erik Kadın'ın kardeşi olan binbaşı Çerkes Hasan, enîştesinin katilleri saydığı kişilerden Serasker Hüseyin Avni ve Hariciye Nâzırı Raşid paşaları öldürdü; II. Abdülhamid de tahta çıktıktan beş sene sonra amcası Abdülaziz'in intihar etmeyip bir suikaste kurban gittiği savıyla bu suikaste katıldıkları

ileri sürülenleri, yani 1876'da önce Abdülaziz'i üç ay sonra V. Murad'ı tahttan indiren; V. Murad'ı sonra kendisini tahta geçiren ve bu güçlerinden dolayı "hâl ü akd (indiren ve oturtan) erkânı" denen kişileri, bir daha ve doğal ki, kendisine karşı böyle bir girişimde bulunmamaları; hanedana karşı yaptıkları eylemleri nedeniyle de cezalandırmak için –başta Midhat Paşa olmak üzere– Yıldız Mahkemesinde yargılatıp mahkûm ettirmiştir. Bu dava, Abdülaziz'in ölümünü de intihar mı etti, öldürüldü mü ikilemine düğümlemiştir. Örneğin Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*'da "Hal' edildi, beş gün sonra intihar süsü verilip Hüseyin Avni Paşa tarafından kol şahdamarları kesilerek öldürüldü," diyor. Abdülaziz'in hal'ini ve ölümünü konu edinen kitap ve makalelerin, –Ahmed Midhat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb*'ı dışında– İstibdat Devri kapanıp II. Meşrutiyet ilan edildikten, yani en erken olaydan 33 yıl sonra yazılması ilginçtir. *Üss-i İnkılâb*, olaydan hemen sonra yazıldığı gibi, (özel kitaplığımızdaki) saray çevresinden Hamdi'nin *İnşa-yı Dağarcık* adını verdiği, vesika suretlerini ve hatıralarını içeren yazma mecmuada da hal', intihar ve V. Murad'ın cülûsu gün be gün anlatılmıştır ki, olay apaçık bir intihardır.

Şişman, ablak yüzlü, ak düşmüş çember sakallı olarak betimlenen Abdülaziz, Batı-Doğu giyim tarzlarının karışımı olan bol kesimli "Aziziye" tarzı bir modaya öncülük etmiştir. Avrupa modalarına, alafrangaya ilgi duymamış, Fransızca öğrenmediği gibi, Batı kültürünü merak da etmemiştir. Tipine uygun tabla fese de o zaman "Aziziye" denilmişti. Mevlevi eğilimli olup, ney üfler, lavta çalardı. Hicaz sirto, Şevkefzâ, muhayyer şarkılar bestelemiştir. Resim de yapardı. Yazısı ve imlası kusursuzdu. Güreşe merakı ve "huzur güreşleri" yaptırması, kendisinin de güreşçi olduğu söylentisinin doğmasına neden olmuştur. Halk arasında Abdülaziz'in bir oturuşta bir kuzu yediği söylenegelmiştir. Sık sık dışarı çıkarak halk arasında dolaşması, kır âlemleri düzenletmesi, halkın eğlenişini izlemesi, bazen bir kır kahvesinin önünde oturup gelip geçenin selamını alması gibi jestleriyle sempati toplamışsa da, müsrifane saray ve harem yaşamı, pek çok uydurma olaylar da eklenerek anlatıldığından daha çok olumsuz tepki almıştır. Abdülaziz'in 1867'deki Fransa İmparatoru III. Napoléon'a ziyaretine karşılık olarak eşi İmparatoriçe Eugénie'nin iade-i ziyaret için 1869'da İstanbul'a gelişi, Abdülaziz'le aralarında bir aşk olduğuna yorumlanmış; diğer yandan, padişahın Paris ziyareti sırasında

da babaannesi Nakşıdil Valide Sultan'ın Fransız ve III. Napoléon'un akrabası olduğuna dair öyküler uydurulmuştu.

Abdülaziz'in on beş yıllık saltanatını, gözlemlerle anlatan bir eser, Memduh Paşa'nın *Mir'at-ı Şuunat*'ıdır. Çırağan ve Beylerbeyi saraylarını, Kasımpaşa Camiini; annesi Pertevniyal Sultan da Aksaray Valide Camii ile mektep, kütüphane ve türbesini yaptırmıştır. Hayal ve orta oyunu ile karakucak güreşe altın çağlarını yaşatan Abdülaziz'in köçek oynatıp horoz döğüşü ve Karagöz seyretmesi eleştirilmiştir. Alafrangaya ilgi duymayarak doğu esintili üslupları tercih etmiş, yaptırdığı saraylarda bu eğilimi etkili olmuştur. Heykeli yapılan tek padişah olması da ilginçtir. Tahttan indirilişi ve ölümü, halkı etkilemiş, destanlar, ağıtlar yazılmıştır. "*Beni tahttan indirdiler / Üç çifteye bindirdiler / Topkapuya gönderdiler / Uyan Sultan Aziz uyan / Kan ağlıyor şimdi cihan!*" bunlardandır.

Eşleri Dürrinev Başkadınefendi, Edadil, Hayrandil, Neş'erik kadınefendiler, Gevheri (veya Nesrin) Kadın ile gözde konumundaki Mihrişah ve Yıldız'dır. Şehzâdeleri: Yusuf İzzeddin (ö. 1916), Mahmud Celâleddin (ö. 1888), Mehmed Selim (ö. 1867), Abdülmecid (son Halife) (ö. 1944), Mehmed Şevket (ö. 1899), Seyfeddin (ö. 1927) efendilerdir. Kızlarından Emine, Fâtıma, Münire küçük yaşlarda ölmüş; Saliha Sultan, Ahmed Zülkif; Nazima Sultan, Ali Halid; Esma Sultan, Çerkes Mehmed, Emine(II.) Sultan, Mehmed Şerif paşalarla II. Abdülhamid'in saltanatında evlendirilmişlerdir. Pertevniyal Valide oğlunun hal'i, sonra feci ölümüyle dünyası kararıktan sonra yedi yıl daha yaşamış, 1883'te ölmüştür.

33

SULTAN V. MURAD

İstanbul, 21Eylül 1840 - 29 Ağustos 1904
Saltanatı: 30 Mayıs 1876 - 31 Ağustos 1876

"Sultan Murad-ı Hamis," Sultan Murad bin Abdülmecid Han" olarak da bilinir. Abdülmecid ile Çerkes asıllı cariye Şevkefzâ Kadınefendi'nin oğludur. Cülûs töreni Topkapı Sarayında yapılmadığı gibi cülûs tahtına oturtulmamış, kılıç alayı düzenlenmemiş, cuma selamlığına birkaç kez çıkabilmiştir. Sadrazam, nâzır atamamış; amcası Abdülaziz'in son sadrazamı, Mütercim Rüşdi Paşa 12 Mayıs 1876'da başlayan dördüncü kez sadaretini, V. Murad'ın üç aylık saltanatı boyunca ve II. Abdülhamid'in ilk aylarında sürdürerek 19 Aralık 1876'da istifa etmiştir.

17 yaşındaki Sultan Abdülmecid, saltanatının ikinci yılında ilk şehzâdesi olan Murad'ın doğumu münasebetiyle Babıâli'ye gönderdiği hatt-ı hümayunda "Hazreti Hakk'ın ihsanına hamd ü sena olsun. İşbu pazartesi günü saat onda gülistan-ı sulb-i şahanemden bir şehzâdem dünyaya geldi," diyerek Mehmed Murad adını verdiği şehzâdesi için şenlikler düzenlenmesini, yedi gün boyunca her

gün beşer nöbet top atılmasını, isteyenlerin evlerini ve konaklarını geceleri kandillerle donatmalarını buyurdu. Eski Çırağan Sarayında geleneksel veladet şenlikleri yapıldı. Bezmiâlem Valide Sultan, saray salonlarına çil çil altınlar saçtı. Dışarıda Muzika-i Hümayun, Harem dairesinde "tavşan sazendeleri" konserler verdi. Saraya hediyeler yağdı. Bezmiâlem Valide, gelini Şevkefzâ'ya bir çift "ayn-ı bakar" (inekgözü) iğne, şallar, kumaşlar ve cariyeler hediye etti. Abdülmecid, oğluna elmas işli maşallah, avizeler, horoz mahmuzları, gümüş sübekler yaptırttı. Şevkefzâ'ya çok değerli saray giysileri diktirildi. Devlet erkânı padişahı ziyaret edip kutladı. Çırağan Sarayı önüne Tersane'den getirilen sallarda geceleri fişek gösterileri yapıldı. Şairler bu veladet için tarih düşürme yarışına girdi. Esad Efendi, "Şehzâde geldi dehre / Nâsa Murad erdi" ve "*Verdi Şeh-i Abdülmecid'e hamd ola bâbir Murad*" diye iki tarih birden düşürdü.

1840 sonlarından başlayarak genç padişahın diğer sultanları (kız) ve şehzâdeleri doğdu. Büyük şehzâde Murad'ın eğitimine ve özenle yetiştirilmesine dikkat edildi. Abdülmecid çevresindekilere, "Murad'ın terbiyesiyle meşgul olmaktan" duyduğu mutluluğu anlatmaktaydı. Şehzâdenin hocaları arasında lâlası ve Kuran hocası Divrikli Topal Süleyman Efendi, Ferid Efendi (lisan-ı Osmânî), Şeyh Hâfız Efendi (hadis), Gerdankıran Ömer Hulusî Efendi (Buharî-i Şerif), Mösyö Gardet (Fransızca), Guatelli Paşa, İtalyan Lombardi de (piyano) vardı. Şehzâde Murad Efendi tarihe, felsefeye, resme ilgi duymakla birlikte en çok mimarlıkla ve müzikle ilgilendi. Eskizler, krokiler çizerek, mobilya ve marangoz işleriyle uğraşarak, piyano için besteler yaparak zamanını değerlendiriyordu. Görevleri cinsel hazzı taddırmak olan cariyelerle ilk teması daha 13-14 yaşında iken yaşadı. Buna ilişkin anılarında, saraydaki dairesinde marangozlukla uğraştığı bir gün, yanına gelen cariyenin eski saray geleneklerine göre kendisine nasıl yanaştığını anlatmış ve duygusallığa dayanmayan ilişkileri doğru bulmadığını vurgulamıştır.

Abdülmecid'in emeli, eğitimiyle fazla ilgilenmediği kardeşi Abdülaziz'in yerine oğlu Murad'ı veliaht olarak hazırlamaktı. Ancak bu düşüncesini açtığı İngiltere Büyükelçisi Lord Canning'den olumlu yanıt alamamıştı. Sarayın mabeyn erkânı ise padişaha yaranmak için hemen her gün bu konuyu gündemde tutmaktaydı. Murad Efendi, bütün törenlere son derece alımlı ve Avrupaî kıyafet ya da üniforma-

larla katılıyor, giderek alafrangalaşan belirli bir sosyal çevrede sempati topluyordu.

1861'de babasının ölümü ve amcası Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla "veliaht-ı saltanat" konumu kazanan Murad Efendi, kendisine tahsis edilen Dolmabahçe Sarayının veliaht dairesinde, Bebek sırtlarındaki Nisbetiye Kasrında, Kurbağalıdere'deki çiftlik köşkünde yaşamaya başladı. Mason locasına yazıldığı, Jön Türklerle, özgürlükçü aydınlarla dostluklar kurduğu bu 15 yıllık dönemde, hazineden kendisine ayrılan ödenek yetmediği için Galata sarraflarına borçlandı. Bankerler, geleceğin padişahına borç vermeyi çıkarlarına uygun gördüklerinden, ellerinde günün birinde faiziyle nasıl ödeneceği bilinmeyen, "Mehmed Murad bin Abdülmecid Han" mühürlü yüzlerce senet birikti. Kendisini Avrupalı prenslerden farklı görmeyen, Abdülaziz'in alaturkalığına inat, alafranga yaşamayı seçen Murad Efendi, dairesinin ve köşklerinin konuklarla dolup taşmasını istediğinden, Abdülmecid'in şehzâdeleri, kızları, bunların eşleri ve çocukları, Jön Türkler, aydınlar, Türkiye'ye gelen yabancılar veliahtı ziyaret ediyor; abartılı biçimde ağırlanıyorlardı. Murad Efendi'nin başkanlık ettiği oturum ve davetler, Avrupavâri, aynı zamanda da her düşünce ve görüşe açık geçiyordu. Özellikle Kurbağalıdere'deki köşkünde yaz boyunca her akşam düzenlenen ziyafetlerde alafranga sofralar donatılıyor, özel eğitimli sofracılar (garsonlar) servis yapıyor, yemek müziği ya da muzıka çalınıyordu. (II.) Abdülhamid'in anılarında belirttiğine göre Murad'ı içki müptelası yapan, çok sık görüştüğü yaşıtı Nâmık Kemâl'di. Veliaht, İstanbul içinde de özgürdü. Boğaziçi'nde zengin dostları vardı. Kız kardeşi Fâtıma Sultan'ın Baltalimanı'ndaki yalısına, Refia Sultan'ın Çamlıca'daki sarayına, Köçeoğlu'nun Arnavutköy'deki yalısına sıkça gidiyor; buralarda da içkili eğlenceler yapılıyordu. Kışın kapandığı Dolmabahçe Sarayındaki dairesinde ise kız kardeşi sultanlarla mektuplaşmakta, *Monte Kristo* okuyup piyano için besteler yapmaktaydı. Bu döneme ait mektuplarında, Osmanoğullarının saray yaşamına ilişkin, örneğin Sultan İbrahim'in soğuklarda kedilere kürk giydirmesi, kış aylarında haremde fazla oturan padişahı sarakaya alan kadınların, "Bâri başına hotoz koy!" dedikleri, Haremde yavrulayan kedilere lohusa şerbeti hazırlanıp "kedi düğünü" yapılması gibi ilginç anekdotlar vardır.

Abdülaziz'in 1863'te Mısır'a, 1867'de Avrupa'ya yaptığı gezilere veliaht Murad Efendi de katıldı. Fransızcası ve nezaketiyle Avrupa hükümdarlarının takdirini kazanırken, bundan rahatsız olan amcası onu İstanbul'a geri göndermeyi tasarlamıştı. III. Napolèon'un, Kraliçe Victoria'nın, Abdülaziz'den çok Murad Efendi'ye ilgi göstermeleri de gözlerden kaçmadı. Dahası veliaht için özel davetler, geziler düzenlendi.

Avrupa gezisi dönüşünde Abdülaziz, Murad'ın özgürlüklerini ve savurganlığını kısıtlamaya çalıştı. Borç almasını, Tıngıroğlu Agop'la ilişkisini yasakladı. Önce üç gün, daha sonra bir yıl dairesinden çıkmamasını irade etti. 1870'e doğru Jön Türklerle temaslarını sıklaştıran veliaht, Nâmık Kemâl ve Ziya Bey (Paşa) ile özgürlük ve anayasa konularını tartışırken İstanbul'a gelen bir Fransız hukukçudan da hükümdar olduğu zaman yürürlüğe koyacağı bir anayasa hazırlamasını istedi. Oysa içkiye düşkünlük göstermesi, müzik ve mimari tutkusu yanında açığa çıkan melankolizmi ise ona güvenenleri umutsuzluğa sevk ediyordu.

(II.) Abdülhamid anılarında, ağabeyi Murad'la, Nâmık Kemâl'in sabahlara kadar içtiklerini, okuyup yazdıklarını, bu işret âlemleri yüzünden Murad'ın asabileştiğini açıklar. Nâmık Kemâl ve diğerleri, sarayın baskısı ya da izlemesi nedeniyle Kurbağalıdere'ye gidemedikleri zamanlarda veliahtla ilişkilerini "Cibril" dedikleri Baltacı Topal Süleyman aracılığıyla sürdürmekteydiler. Nâmık Kemâl yazılarında, açıktan olmasa da ülkenin geleceğinin Murad'ın başa geçmesine bağlı olduğunu sık sık ima eder, örneğin "erbab-ı şebab (gençlik) milletin murâd-ı âtisidir" der; Murad da çevresindekilere padişah olursa köleliği ve kadınların tutsaklığını yasaklayacağını yinelermiş. Siyasi gündemli toplantılar çoklukla Mustafa Fazıl Paşa'nın bağında ya da konağında, Köçeoğlu'nun Üsküdar'daki bağında, Nisbetiye kasrında, Madam Flori'nin köşkünde yapılıyordu.

Yeni Osmanlıların Veliefendi Çayırındaki ihtilal toplantısının öğrenilmesi, Gedikpaşa Tiyatrosunda *Vatan Yahud Silistre*'nin oynandığı gece, tiyatrodan çıkanların, Nâmık Kemâl'in evine yürüdüklerinde, Nâmık Kemâl'in, "Muradınız nedir?" demesi üzerine, "Muradımız budur. Allah muradımızı versin!" sloganlarıyla gösteriler yapmaları, Jön Türklerin Avrupa'ya kaçmaları sonrasında Murad Efendi'nin temasları da kısıtlandı. Comte de Keratry, *Mourad V* adlı eserinde İstanbul'a

gelen yabancıların onunla görüşmelerindeki güçlükleri anlatırken 1871'de, asabi rahatsızlığı nedeniyle deniz banyosu salık verilen Murad Efendi'nin, İngiltere Büyükelçisi Sir Henry Elliot'ın kiraladığı yalıdan denize girdiğine de değinir. Veliahtla görüşmesi için Elliot'ın bile izin alamadığı yabancı bir gezginin, Galata'da bir işadamıyla buluşup Üsküdar'a geçmesi, uzun bir araba yolculuğundan sonra keçi yollarını izleyerek Kurbağalıdere'ye ulaşması, koltuk kapısından girerek köşkün bir pavyonunda Murad'la görüşebilmesi ilginçtir.

Sultan Abdülaziz, Nâmık Kemâl'in sürülmesinden, Jön Türklerin Avrupa'ya kaçmalarından (1873) sonra Murad Efendi'ye yeniden ve bir ölçüde serbestlik tanır. Borçlarını Hazine-i Hassaya ödettiği gibi, 40.000 altınlık bir ek ödenek tahsis eder. Murad Efendi, savurganlığı için ek kaynak bulmanın sevinciyle dadısının kocası Boşnak Mehmed Paşa'ya 400 altına Pariskâri bir araba, 500 altına da orlof cinsi bir çift araba beygiri hediye eder! Paranın üçte birini de sürgündeki Nâmık Kemâl'e gönderir.

Murad Efendi'nin tahta geçmesiyle sonuçlanacak ihtilal öncesindeki üç yılda (1873-1876) yaşanan yoğun iç ve dış olaylar sonrasında İstanbul'daki karışıklıklar, 10 Mayıs 1876'daki gösterilerle başlamıştır. Bir söylentiye göre bu gösteriler, Murad Efendi'nin sarrafı Hıristaki'nin ve Midhat Paşa'nın medrese öğrencilerine el altından para dağıtmalarıyla gerçekleşmiş; softalar da bu karışıklıktan yararlanma amacını gütmüşlerdi. Kalabalık, Bab-ı Seraskeriye, oradan Abdülaziz'in o sırada oturduğu Yıldız kasrına yürüyerek Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın istifasını istedi ve ertesi gün sadrazam azledilerek yerine Mütercim Rüşdi Paşa atandı. İhtilali gerçekleştirecek olanlardan Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe, Hayrullah Efendi şeyhülislamlığa, Midhat Paşa Mecâlis-i Âliye azalığına, Kayserili Ahmed Paşa Bahriye nâzırlığına atandı. Bunlar, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, Murad'ın cülûsu için anlaşmış devletliler; yani "hal ü akd eshabı" idi. Abdülaziz, gelişmelerden tedirgin olarak Abdülmecid'in şehzâdelerinin hareketlerini kısıtlamış, hepsini sayfiyelerden çağırttırmış, Dolmabahçe Sarayındaki dairelerinde oturmalarını, Murad Efendi'nin de dışarı çıkmamasını emretmişti. Sinirleri büsbütün bozulan veliaht, gecelerini içerek geçirmekteydi. "Hal' ü akd eshabı" (ihtilal komitesi) denen paşalarsa, askeri ve mali konuları görüşmek gibi bahanelerle hemen her akşam toplanıp ihtilalin ayrıntılarını konuşuyorlardı.

26 Mayıs 1876 gecesi Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Paşalimanı'ndaki yalısında Murad'ın 31 Mayıs günü tahta oturtulması kararlaştırıldı. Ertesi gün de ihtilali gerçekleştirecek olan Mekteb-i Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa'yla görüşülüp Ziya Bey (Paşa) ve Dr. Kapoleon aracılığı ile durum, Murad Efendi'ye bildirildi. Fakat 29 Mayıs akşamı Abdülaziz'in, Hüseyin Avni Paşa'yı saraya çağırması komiteyi kaygılandırdığından, bir gün daha beklenmeksizin o gece harekete geçilmesi kararlaştırıldı. Hüseyin Avni Paşa saraya gitmedi. Saray, denizden gemilerle, karadan da Mekteb-i Harbiye talebeleri ve üç tabur askerle kuşatıldı. Sabaha doğru Hüseyin Avni Paşa Fındıklı İskelesine çıkarken Kayserili Ahmed Paşa da Mesudiye gemisine geçti. Mekteb-i Harbiye taburlarına komuta eden Nâzırı Süleyman Paşa, gün ışımaktayken şiddetli yağmur altında, Dolmabahçe Sarayının Veliaht dairesine girerek Murad'ı dışarıya davet etti. Murad Efendi, hareketin bir gün önceye alındığını bilmediği için henüz uykudaydı. Uyandırılıp hazırlandıktan sonra eski paltosunu giyinip çıktı. İlk korkuyu, bu beklemediği günün erken saatindeki davet nedeniyle yaşadı. Süleyman Paşa'yla dış kapıya çıktığında Mekteb-i Harbiye talebeleri kendisini selamladı. Buradan Hüseyin Avni Paşa'yla Dolmabahçe rıhtımına gidilerek kayığa binildi. Denizde kayık değiştirilmesi, sonra çatanaya geçilmesi, Hüseyin Avni Paşa'nın kendisine tabancasını uzatması gibi nedenlerle Murad'ın sinirleri büsbütün bozuldu. Sirkeci'de arabaya binilerek Beyazıt'a Bab-ı Seraskeriye çıkıldı. Burada bekleyen Sadrazam Mütercim Rüşdi Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi ve Midhat Paşa, yeni padişahı karşılayıp daire-i hümayuna götürdüler ve biat ettiler. Seraskerlikteki bu olağandışı biat törenine, "umum biatı" olduğu gerekçesiyle Beyazıt Meydanı ve Kapalıçarşı'daki kalabalıklar da alındılar. Haber ulaştırılabilen vezirler de birer-ikişer gelip biat görevini yerine getirdiler. İstanbul'un muhtelif semtlerinden ve Boğaz'daki donanma gemilerinden de cülûs topları atılmaya başladı. İstanbul halkı, sabahın erken saatlerinde "Sultan Murad padişah olmuş!" haberiyle uyanıp sokaklara döküldü. Bekçiler her yerde cülûsu ilan etmekteydi. Meydan, Babıâli ve Sirkeci kalabalıklarla doldu.

Abdülaziz'in ailesinin Dolmabahçe Sarayından tamamen çıkarıldığı haberi geldikten sonra, V. Murad arabayla Sirkeci'ye indirilip saltanat kayığıyla saraya götürüldü. Görenler yeni padişahın du-

daklarındaki irili ufaklı uçukları fark etmişti. Donanma tarafından selamlanan V. Murad sarayın hünkâr sofasına çıkarak yaldızlı bir koltuğa oturdu. Biraderleri, damat paşalar, sarayda biat ettiler. Bu sırada, her nasılsa orada olan mukallit Vehbi Molla'nın bir hareketi, yeni padişahın gülme krizine tutulmasına neden oldu. Cülûsu geç öğrenen ve Dolmabahçe'ye gelmeye başlayan vezirler, devlet erkânı, cemaat temsilcileri aşağıda bekletildi. Yusuf Kâmil Paşa, karşılaştığı sadrazama ağır sözler söyledi. Mekke Emiri Abdülmuttalib Efendi de hal' ve cülûs gerekçelerini (fetvayı) doğru bulmayarak sadrazamla tartıştı. Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'de anlattığına göre, sarayda toplananlar gruplar halinde huzura çıkartılıp biat ettirildi. Topkapı Sarayından cülûs tahtı getirilmediği gibi, cülûs geleneklerine de uyulmadı. Cülûs tebrikçilerinin haddi hesabı yoktu. Yüzlercesi geliyor, yüzlercesi gidiyordu. Bunların önünden tepsiler içinde altın saatler, murassa yüzük vesaireler geçiriliyor herkes beğendiğini cebe indiriyordu. Bu bir bakıma cülûs bahşişi idi! Padişah yorulmasın diye, siyah giysili gayrımüslim ruhban zümresinin topluca biata yürümeleri, V. Murad'ı bir daha korkuttu. Biattan çıkışta Yusuf Kâmil Paşa ilginç bir tarih düşürerek: "*Hal' olup Sultan Aziz Şah Murâd oldu / Biri giryan gözümün diğeri handan oldu!*" dedi.

V. Murad'ın cülûsunu izleyen ilk iki gün içinde sarayda bir yağma olayı yaşandı. Abdülaziz'in annesine, eşlerine ve cariyelerine ait değerli mücevherat, "Erkân-ı Erbaa" (Dörtler) denen paşalarca müsadere edilip yeni padişahın sarraf Hıristaki'ye olan bir milyon liralık borcuna karşılık verildi. Diğer ele geçenleri Valide Şevkefzâ Sultan ile Damad Nuri Paşa aldı. İstanbul'da yayımlanan Fransızca *Courrier d'Orient*'in yazdığına göre, Abdülaziz'in validesi Pertevniyal'in dairesinde 8 milyon liralık tahvil ve pek çok mücevhere hazinece el konulmuştu. *Journal de Constantinople*'de, bu dairede beş sandık içinde olması gereken 5 milyon liralık eshamın bulunamadığı, *Phare du Bosphore*'da ise Abdülaziz'in dairesinden 100 bin altın, 2 milyon liralık mücevher, 8 milyon liralık da esham çıktığı haberleri yer almıştı. Bu büyük meblağ ile tahvil ve mücevheratın âkıbetlerini saptamak için bir komisyon kuruldu.

Cülûsunun üçüncü günü (2 Haziran 1876) ata binerek ilk cuma selamlığına çıkıp Ayasofya Camiine giden sonra Topkapı Sarayında

Hırka-i Saadet dairesini ziyaret edip Bağdat Köşkünde, kardeşlerinin ödeneklerinin artırılmasını irade eden padişah, saraya döndü. Dolmabahçe Sarayında, kendisi için hazırlanan dairelerden başka, kız kardeşleri Fâtıma ve Seniha sultanlar için de birer daire hazırlanmasını emretti.

O gün akşam Nisbetiye Olayı diye tarihe geçen asılsız bir suikast dedikodusu konuşuldu. Şöyle ki, padişahın rahatsız olduğuna ilişkin söylentilere son vermek üzere Şevkefzâ Valide Sultan'ın uygun görmesi üzerine Abdülmecid'in şehzâdeleri Nisbetiye Kasrına akşam yemeğine davet edilmişti. Ancak kuruntulu (II.) Abdülhamid'e, adamlarından biri, bunun, ihtilal komitesinin bir komplosu olduğunu, şehzâdelerin o ıssız kasra öldürülmek kastıyla çağrılmış olabileceklerini söylemiş; Abdülhamid Nisbetiye'ye gidemeyeceğini bildirmişti. Bu yüzden davetin yeri değiştirildi ve şehzâdeler Dolmabahçe Sarayına çağrıldı. Abdülhamid saraya da gelmedi. V. Murad'ın diğer kardeşleri (V. Mehmed) Reşad, Süleyman, Kemaleddin, Nureddin ve (VI. Mehmed) Vahideddin için ortaya bir masa getirilip yemek servisi yapıldı. Daha sonra şehzâdeler huzura çıktı. V. Murad, fesi elinde ve bitkin bir vaziyetteydi. Kardeşlerine "Halim pek fena!" diyebildi. Abdülhamid de ertesi gün huzuruna çıktığında V. Murad'ı kuyruklu setre giymiş, tebrike gelecek sarrafları beklerken buldu. Yine rahatsız görünüyordu. Ağzının çevresi uçuklarla doluydu, gözbebekleri küçülmüştü. Abdülhamid'e de "Birader halime bak!" diyerek başının ağrıdığını işaret etti.

İstanbul'da cülûs şenlikleri sürerken ihtilalciler arasında da uzlaşmazlık ve umutsuzluk doğmuştu. Midhat Paşa Kanun-ı Esasi'nin ilanını istiyordu. Oysa Mütercim Rüşdi Paşa ile padişah adına bütün yetkileri elinde tutan Serasker Hüseyin Avni Paşa buna yanaşmamaktaydı. Bu nedenle cülûs hatt-ı hümayununda meşrutiyetten söz edilerek bu konu geçiştirildi. Hüseyin Avni Paşa, V. Murad'ın mabeyncilerini seçmesine bile izin vermedi. Güvendiği kişileri, başkâtiplik ve mabeyncilik görevlerine getirdi. Damad Nuri Paşa mabeyn müşiri; şair Ziya Bey (Paşa), sonra Sadullah Bey (Paşa) mabeyn başkâtibi oldu. Bu arada V. Murad, amcası Abdülaziz'in Topkapı'dan başka bir sarayda kalmak isteğini olumlu karşılayıp eski padişahın tezkiresini Midhat Paşa'nın kaleminden bir hatt-ı hümayunla yanıtlayarak Ortaköy'deki Fer'iyye dairesine taşınmasına izin verdi.

Abdülaziz'in, buraya gelişinin ikinci günü intihar etmesi, V. Murad'ı büsbütün çıldırttı. Olayı kahvaltı sofrasında öğrendiğinde elindeki çatalı fırlatarak "Eyvah, millet bunu benden bilir!" deyip bayıldı. Tedavisi için gelen tabip Salih Efendi ile Türk Emin Paşa, padişahın Yıldız Kasrında oturmasını salık verdiler. Orada, delilik denebilecek davranışları günden güne sıklaştı. Bahçede gezerken havuza atladı, huzuruna giren nâzırları öpüp kucakladı. Çıktığı ikinci cuma selamlığında, cami merdiveninde inmeyi şaşırdı; ata ters binmeye kalkıştı. Bir kez de arabayla en yakın camiye karşısına mabeynciler oturtulup götürülürken faytonun bir köşesine büzüldü. Saraya dönünce elbiseli yatağa girdi.

Sürgündeki Nâmık Kemâl'in İstanbul'a dönmesi buyruğu dikkate alınmadı. Kılıç alayı da duyurular yapıldığı halde her seferinde ertelendi. Padişahın sırtında çıban çıktığı, üniforma giyemediği için bu törenin ertelendiği açıklandı. Marko Paşa'nın ameliyat ettiği haberi ise hekim-i şehriyâri İlyas Efendi tarafından yalanlandı. 14 Haziran günü Mütercim Rüşdi Paşa, Yıldız'da huzuruna girdiğinde, gecelik entarisiyle karyoladan fırlayıp, "Paşa ben iyiyim!" demesi ve arkasından baş ağrısından şikâyetçi olması, sadrazamı da kaygılandırdı. Valide Şevkefzâ, oğlunun isteği üzerine biri Allah'ın manevî huzuruna olarak Kâbe'ye, diğeri Hz. Muhammed'in ruhaniyetine hitaben Medine'deki Ravzâ-i Mutahhara'ya hitâben iki tazarrunâme yazdırdı.

15 Haziran akşamı, Çerkes Hasan Olayında Hüseyin Avni Paşa öldürülünce hal' erkânının en güçlü kişisi aradan çıkmış oldu. Hükümet V. Murad'ın tedavisinin çarelerini araştırmaya yöneldi. Deniz havası önerildiğinden bir vapurla Marmara'da gezdirildi. Viyana'dan getirilen Dr. Leidesdorf, hükümdar sıfatı bulunmaksızın bir klinikte üç ay tedavi edilmesi gerektiğini önerdi. Fakat sadrazamla Midhat Paşa buna yanaşmadılar. Dedikoduları önlemek için 30 Haziran günü saraya yakın Fındıklı Camiine; dört hafta sonra 28 Temmuzda da Dolmabahçe Valide Camiine atla cuma namazına giden ve arabayla saraya dönen V. Murad'ı 2 Temmuz 1876'da Sırbistan ve Karadağ'la savaş durumu doğunca gizlemek büsbütün zorlaştı.

Dr. Akif Paşa ile Dr. Kapoleon'un 1 Ağustos 1876'da verdikleri raporda ise iyileşmesi olasılığının azlığından söz edilmekteydi. Dr. Leidesdorf'un, üç ay süreyle odasında gözlemde tutulması önerisini içeren 13 Ağustos tarihli raporu da kabul edilmedi. Halk arasında

ise V. Murad'ın çıldırdığı konuşuluyor; Ulema geçinenlerse uluorta "Halife-i Müslimin muhtellü'ş-şuur (aklı bozuk) ise o memlekette cuma namazı kılınmaz," demekte; kimileri de "Mütercim Rüşdi Paşa, devleti padişahsız yönetmek istiyormuş," savındaydılar. Bu konuda Cevdet Paşa *Tezâkir*'in *Tetimme*'sinde V. Murad'ın bilinç yitikliğinin gizli tutularak sadrazam Rüşdi Paşa ile Başkâtip Sadullah Bey arasında resmi işlemlerin gidip geldiğini belirterek, "devlet işleri Rüşdi Paşa elinde idi. Zahirde sadrazam olduğu halde manevi hükümdarlık ediyordu," der. V. Murad'ın hastalığı Ahmed Midhat Efendi'nin *Üss-î İnkılâb*'ında ayrıntılı anlatılmıştır.

Buhıranlar geçiren, yemek yemeyen, hayaller gören V. Murad'ın tahttan indirilmesinden başka çözüm kalmayınca Midhat Paşa, Veliaht Abdülhamid'le temasa geçti. Veliaht, Kanun-ı Esasiyi ilan edeceğine söz verdikten sonra Hall ü akd ekibi 29 Ağustos gecesi Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin Kuruçeşme'deki yalısında toplandılar. Ertesi gün Mabeyn Müşiri Nuri Paşa azledildi ve Topkapı Sarayı Divan avlusunda Meclis-i Umumi toplandı. Şeyhülislam Hayrullah Efendi, "İmamü'l-müslimin cünûn-ı mutbık ile mecnûn olmağla imametden maksûd fevt olsa uhdesinden akd-i imamet münhall' olur mu? Beyan buyurula, el-cevab, Allahü âlem olur," diye fetva verdi. Fetvaya "cünûn-ı mutbık" (daimi delilik) terimini, V. Murad'ın ileride tahta döndürülmesi olasılığını önlemek için Abdülhamid'in koydurduğu iddia edilmiştir. Kubbealtı'nda toplanan Heyet-i Vükelâda bu fetva okundu ve hal' kararlaştırıldı. O gün ve gece, İstanbul'da ve saraylarda sıkı güvenlik önlemleri alındıktan sonra gece Topkapı Sarayına gelen Abdülhamid, 31 Ağustos sabahı Babüssaade önünde kurulan tahta oturdu ve geleneksel cülûs töreni yapıldı. Bu sırada Rıza ve Nâmık paşalarla İstanbul Kadısı Halid Efendi'den oluşan bir heyet de V. Murad'ın annesi Şevkefzâ Valide Sultan'a yanında kâhyası Salih Efendi ve Sadullah Bey hazırken durumu tebliğ etti. V. Murad, kapalı bir arabaya bindirilip Çırağan Sarayına götürüldü. Hükümdarlığı üç ay süren V. Murad için "*Doksanüçde doksanüç gün padişah-ı dehr olub / Göçdü uzletgâhına Sultan Murad-ı nâ-murad*" diye tarih düşürüldü.

Eski padişahın tedavisine daha bir süre devam edildi. Annesi de okuyucu hocalar bulduruttu, çamaşırlarını tütsületti, muskalar yazdırttı. Murad'ın dostları Doni adlı bir hekimi saraya sokarak bir süre kalıp tedavi etmesini sağladılar. Eski padişahı kaçırmak için de 5

Aralık 1876'da bir girişim oldu. Kadın kıyafetinde saraya girmeyi başaran Hüsnü ve Mehmed adlı iki kâtiple, İstavridi adlı Rumun ve Jüli adlı Lehin amaçları, Murad'la oğlu Selâhaddin Efendi'yi Avrupa'ya kaçırmaktı. Bu kişiler yakalandı.

İkinci kaçırma girişimi 1878'de Mason komitesinden geldi. Cleante Scalieri ile Aziz Bey, Murad'ı kaçırıp yeniden tahta geçirme işini planladılar. Scalieri ile komite üyesi Ali Şefkati Bey, suyollarından gizlice Çırağan Sarayına girerek Murad'la ve Şevkefzâ Valide Sultan'la görüştüler. Artık tamamen iyileşmiş olan eski padişah, "Benim zincirlerimi kırmak millete düşen bir vazifedir," dedi. Komite, İstanbul'un her semtinde duvarlara yaftalar yapıştıracak kadar cesur hareket etti. Yaftalarda "*Yeter ayyuka çıktı tık tık artık / Çık ey bigâne meşreb çık çık artık / Neden çıkmazsın artık geldi saat / Kapıdan pencereden bakmak mı âdet / Bırakmazlar seni bir lâhza rahat / Çık ey bigâne meşreb çık çık artık!*" yazılıydı. Komite, Murad'ı Şubat 1878'de kaçırmayı, Fatih Camiine götürüp padişah ilan etmeyi tasarlamışken, bu karar ertelendi. 20 Mayıs 1878'de ise Ali Suavi'nin başını çektiği Çırağan Olayı meydana geldi. Olaydan sonra sarayın temizlenmesi ve soruşturma için Murad, Malta Köşküne çıkarıldı. Burada kaldığı günlerde piyano için bir beste yaptı. Tekrar Çırağan'a döndüğünde asıl saraya değil Fer'iyye Dairesine yerleşti. Annesi ile başkadını, saraydaki dairelerinde kaldılar. Murad da her gün düzenli olarak saraya geçip orta kattaki köşe odada oturmaya, çocukları ve torunlarıyla ilgilenmeye başladı. Akşam yemekten sonra da kendi dairesinde eşleri ve çocuklarıyla müzik ve dansla vakit geçirmekte, saray kadınları da temsiller vermekteydiler.

Çırağan Olayı soruşturmaları sürerken Mason locasının kaçırma girişimi de ortaya çıktı ve yakalananlar sürgüne gönderildi. Yıldız mahkemesinde Şevkefzâ Valide defalarca sorguya çekildiği halde, "cinnete mübtelâ" denilerek Murad sorgulanmadı. Bütün bu olaylardan sonra II. Abdülhamid, Çırağan'ı âdeta yasak bölge durumuna sokup kuş uçurtmamaya çalıştı. Denizden ya da karadan, Çırağan'ın önünde durmak, oyalanmak, buradan sık sık geçmek kuşku uyandırdığından, hafiyelerin izlemesi sıklaştı. Cenap Şahabettin'in tanımlamasıyla "Çırağan'ın ruh-ı mazlumu" olan V. Murad, hekim kontrolünden yoksun, zehirlenme korkusu yüzünden ilaç da almayarak

hastalıklara direnmeye çalıştı. Annesi Şevkefzâ 1889'de öldü ve Yeni Cami Havatin Türbesine gömüldü. Bu kayıp ve II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayına aldırtarak evlendirdiği kızları Hatice ve Fehime sultanların mutlu olmamaları, Murad'ı üzüntülere boğdu.

Kızı Hatice Sultan'ın yalı komşusu ve II. Abdülhamid'in damadı Kemaleddin Paşa'yla olan aşk macerası, eski padişahı yıktığı gibi, şeker hastalığı da arttı. 1904'te durumu ağırlaştığı halde oğlu Selahaddin Efendi bundan II. Abdülhamid'i bilgilendirmeyerek kendisi için aldığı ilaçlarla babasını tedaviye çalıştı, Murad'ın durumu ciddileşince padişaha bilgi verildi. II. Abdülhamid, Ali Rıza Paşa ile İbrahim Paşa'yı muayene için gönderdiğinde yapılabilecek bir şey kalmamıştı. V. Murad, 29 Ağustos 1904'te öldü. Çırağan'a gelen bir tabipler heyeti muayene sonucunda, "Hakan-ı sâbık Sultan Murad Han hazretlerinin bir hayli vakitden beri tebevvül-i sükkeri ve tasallüb-i şiryan ile muztarib olduğundan eyyam-ı âhirede bunlara munzam olarak nezf-i miaî mûzik ve felci lisânî ve bülûmî hastalıklarına mübtelâ olduğunu" belirten raporlarında, deliliğine ilişkin hiçbir bulguya yer vermediler.

Başkadını Mevhibe ve oğlu Selahaddin Efendi, V. Murad'ın Yahya Efendi Türbesine gömülmeyi vasiyet ettiğini bildirdilerse de buna onay vermeyen II. Abdülhamid, ağabeyinin cenazesini, duyurusuz ve törensiz Yıldız hademesine kaldırttı. Topkapı Sarayında yıkanıp kefenlenen eski padişahın namazı Bahçekapı'daki Hidayet Camiinde kılındı; cenaze alayı düzenlenmeden Yeni Cami Havatin Türbesinde annesi Şevkefzâ'nın yanına gömüldü.

V. Murad'ın eşleri Mevhibe Elârû Başkadın, Reftarıdil, Şayan Meyliservet kadınefendiler; ikbâlleri Resân, Filizten hanımlar; gözdeleri Cevherriz, Nevdürr, Remişnaz'dır. Şehzâdelerinden Süleyman ve Seyfeddin küçük yaşlarda ölmüştür. Büyük oğlu Mehmed Selâhaddin Efendi'dir. (1861-1915), kızları Hatice Sultan, Vâsıf Bey, sonra Rauf Bey'le; Fehime Sultan, Galib Paşa sonra Mahmud Bey'le; Fâtıma Sultan, Refik Bey'le evlenmiş, Aliye Sultan küçük yaşta ölmüştür.

34

SULTAN II. ABDÜLHAMİD

İstanbul, 21 Eylül 1842 - 10 Şubat 1918
Saltanatı: 31 Ağustos 1876 - 27 Nisan 1909

Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî, Sultan Hamid olarak da bilinir. Sultan Abdülmecid ile Çerkes asıllı cariye Tirimüjgân Kadınefendi'nin (öl. 1853) oğludur. Padişahlığının 1878-1908 arasındaki otuz yılda, dış sorunların ağırlığı gerekçesiyle baskıcı bir yönetim sürdürdüğünden bu döneme Devr-i İstibdat (İstibdat Devri) denilmiştir.

Abdülhamid, babası Abdülmecid'in sarayında, Edhem Paşa, Kemal Paşa, Ali Mahvî, Ferid ve Şerif efendilerle Gerdankıran Ömer Efendi, Vakanüvis Lutfî Efendi, Fransız Gardet, Guatelli Paşa ve Lombardi'den özel dersler aldı. Abdülmecid 11 yaşında öksüz kalan bu şehzâdesine çocuksuz eşlerinden Perestu Kadınefendiyi analıkla görevlendirdi. Babasının ölümüne kadar, şehzâdeler dairesindeki çocukluğu ve gençliği yalnızlıkla geçti. Amcası Abdülaziz'in Mısır (1863) ve Avrupa (1867) gezilerine katıldı. Şehzâdeliğinde İstanbul'daki yaşamını, kent ve saray ortamlarından, sefahatinden uzakta Maslak Köşkünde geçirdi. Arada Tarabya'da-

ki çiftliğine gider, fırsat buldukça yabancılarla görüşürdü. Nâmık Kemâl, Ziya Paşa gibi Türk aydınlarıyla da yakınlığı söz konusuydu.

1876'da, üç ay arayla iki padişahın tahttan indirilmesi, Abdülaziz'in ölümü V. Murad'ın çıldırması olayları yaşandıktan sonra Abdülhamid, hiç beklemediği bir zamanda, ağabeyi V. Murad'ın yerine 31 Ağustos 1876'da Topkapı Sarayında tahta çıktı. M. Memduh Paşa'nın *Mir'at-ı Şuûnât*'ta yazdığına göre, o gün Topkapı Sarayında Kubbealtı'ndaki vükelâ toplantısında V. Murad'ın hastalığı ve hal'i konuşuldu, hâl' fetvası okundu. Veliaht Abdülhamid, Hırka-i Saadet Dairesinde bekliyordu. Usulen Babüssaade önüne cülûs tahtı çıkartılıp cülûs ve biat töreni oradakilerle yapıldı. O günün tanıklarından Çorluluzâde Mahmud Celâleddin Paşa ise *Mir'ât-ı Hakikat*'te, Topkapı'ya getirilen Abdülhamid'in Mecidiye köşkünde bekletildiğini, Hırka-i Saadet Dairesinde iç biat yapıldığını; bazı kaygılarla cülûs tahtının Babüssaade önüne çıkartılmayarak Arzodası önünde umum biatı yapılmasının önerildiğini, Rüşdi Paşa'nın geleneğe aykırı demesi üzerine taht çıkarılıp cülûs yapıldığını yazar. Topkapı'daki geniş katılımlı Meclis-i Umumiyi izleyen *Journal des Débats* muhabiri ise Midhat Paşa, Nâmık Kemâl, Ziya Paşa ve Sadullah Bey gibi, V. Murad'ın çevresinden olanların endişeli hallerini; şeyhülislamın fetvası üzerine meclisin hâl ve cülûs kararı aldığını ve biat için Dolmabahçe'ye gidildiğini yazmıştır.

Bir yandan da Dolmabahçe Haremine haber gönderilip Şevkefzâ Valide'ye hal' bildirildi ve V. Murad kapalı arabayla Çırağan Sarayına götürüldü. Dolmabahçe'ye gelen yeni padişah II. Abdülhamid için teşrifat gereği ikinci bir umum biatı töreni daha yapılarak toplar atıldı. 7 Eylül günü Eyüp Sultan'da kılıç kuşandı. Kılıç alayında, Dolmabahçe Sarayı-Eyüp denizyolu, dönüşte, Eyüp-Fatih-Topkapı Sarayı karayolu güzergâhı izlendi.

II. Abdülhamid saltanatının ilk yılında devlet adamlarını ve ordu komutanlarını, huzurunda yemekli toplantılarda bir araya getirerek görüşler edindi.Mesirelere gidip halkın sempatisini topladı, kışlaları ziyaret etti, Babıâli'ye, Bab-ı Meşihat'a, Tersane'ye ve Tophane'ye giderek çalışmaları izledi. Deniz ve Boğaz gezileri yaptı. Bu başlangıç, halk kesimlerinde demokrat düşünceli bir hükümdar izlenimi uyandırdı. Sarayın eski düzeninde değişiklikler yapıldı. Haremin, bir kadınlar cenneti, haremağaları yuvası olduğu kanısı silinmeye çalışıldı. Haremağaları devlet protokolünden çıkartıldı.

Üst yönetimde yeni atamalar yapan Abdülhamid, istifa eden Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'nın yerine 19 Aralık 1876'da Midhat Paşa'yı (ikinci kez) sadrazamlığa getirdi. İstanbul'da, Tersane Konferansının açıldığı 23 Aralık 1876 günü Kanun-i Esasi (Anayasa) dolayısıyla Meşrutiyeti ilan edildi. Tanzimatı ilan eden Abdülmecid'e Kanuni'-yi sânî diyen Sadullah Paşa'nın, Meşrutiyeti ilan eden II. Abdülhamid'e de "müceddid-i devlet" (devleti yeniden kuran) demesi anlamlıdır. Meclis-i Mebusanın oluşumundan önce 18 Ocak 1877'de Babıâli'de bir meclis-i fevkalâde toplandı. Burada Bosna-Hersek, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ sorunlarıyla Tersane Konferansının gündemi tartışıldı. İstanbul'da her gün gösteriler yapılmakta, Dolmabahçe Sarayıyla Babıâli çevresinde yoğunlaşan bu nümayişlerde Rusya'ya savaş açılması istenmekteydi. Meclis-i fevkalâde, bu ortamda, Tersane Konferansının önerilerini geri çevirdi. Büyük devletlerin elçileri İstanbul'dan ayrıldı. Sadrazam Midhat Paşa, "millet askeri" adını verdiği, İstanbullu gönüllü gençlerden bir ordu kurma girişiminde bulundu.

II. Abdülhamid, Kanun-i Esasinin uygulanması güvencesinde İngiltere'yi devreye sokmak isteyen Midhat Paşa'yı 5 Şubat 1877'de azlederek sadarete İbrahim Edhem Paşa'yı atadı. İstanbul'u ve Türkiye'yi terk etmesi emredilen Midhat Paşa İstanbul'dan ayrılırken, "Beni gönderirseniz, Beşikler Körfezindeki düşman donanması üç günde İstanbul'a gelir!" tehdidini savurmaktan çekinmedi.

Osmanlı ülkesinde yapılan seçimlerde mebus olanların İstanbul'a gelmesiyle 115 mebus, 26 âyan azasının yer aldığı ilk Meclis-i Mebusanın açılış oturumu 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı muayede salonunda yapıldı. Padişah, özel olarak hazırlanan tahta oturarak, kendi açış söylevinin okunuşunu dinledi. Bu sırada halk dışarıda coşkun gösteriler yapıyordu. Meclis, sonraki çalışmalarını Ayasofya Meydanındaki Darülfünun (daha sonra Adliye Sarayı) binasında sürdürdü. Aynı günlerde toplanan Londra Konferansı da Osmanlı Devletine ağır koşullar ve yaptırımlar dayatan Londra Protokolünü 31 Mart günü kabul ederek dağıldı. Meclis-i Mebusan, bu protokolü II. Abdülhamid'in isteğiyle görüşerek reddetti.

Bu durumun sonucu olarak 24 Nisan 1877'de, Rusya'nın savaş ilan etmesi üzerine Osmanlı tarihinin büyük seferberlik süreçlerinden birine girildi. Hicri 1293 yılında (1877) başladığı için "93 Harbi"

denen savaş, Tuna boyunda, Bulgaristan'da ve Doğu cephesinde başladı. Ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısını alt üst etti. Ordulara cephane, yiyecek ve elbise gönderilmesi, asker sevki, yaralıların tedavisi, en çok da sayıları on binlere varan Rumeli göçmenleri, özellikle İstanbul'un yaşam dengesini bozdu. Savaş sıkıntılarıyla birlikte Rus ordularının yaklaşması korku uyandırdı. Bu ortamda, halkın moralini yükseltmek için Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunması ve Doğu cephesindeki başarılar, büyük zaferler olarak duyuruldu. Bunlar için destanlar, türküler yazıldı. II. Abdülhamid "Gazi" sanını aldı. Diğer yandan, yoksul göçmenlerin büyük çoğunluğunun İstanbul'a dolması, camilerde, medreselerde meydanlarda yatıp kalkmaları; çadırlardan, teneke tahta barakalardan muhacir mahallelerinin oluşması, belleklerde "93 Harbi faciası" olarak unutulmaz izler bırakmıştır.

11 Ocak 1878'de Edhem Paşa'yı azledip Ahmed Hamdi Paşa'yı sadrazam; 4 Şubat 1878'de de Ahmed Vefik Paşa'yı başvekil atayan II. Abdülhamid'in, aracılığına başvurduğu İngiltere Kraliçesi Victoria'nın Rus Çarı II. Aleksandr'ı iknası sonucu 31 Ocak 1878'de Edirne ateşkesi imzalandı. Buna karşın padişah, savaş koşullarını gerekçe göstererek 13 Şubat 1878'de de Meclis çalışmalarını süresiz erteletti. Bu tarih, İstibdat yönetiminin başlangıcı kabul edilmiştir. Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikolayeviç'in, ateşkese karşın İstanbul'a bir tümen asker sokacağını bildirmesi İngiltere'yi harekete geçirdi ve bir İngiliz zırhlı filosu, Osmanlı Devletine dostane bir gösteri olarak Adalar'a kadar geldikten sonra Mudanya önünde demirledi. Grandük Nikola da daha ileriye gitmeyerek karargâhını Yeşilköy'de (Ayastefanos) kurdu. 31 Ocakla-3 Mart arasındaki 32 gün, 200 bin Rumeli muhacirinin aç sefil yığıldığı, Rus tehdidinin yaşandığı İstanbul'un en kara günleri oldu ve II. Abdülhamid de saltanatının en kritik evresini yaşadı. Sarayda topladığı meclis-i fevkalâde de sert tartışmalar oldu. Astarcılar kethüdası Ahmed Efendi, padişaha ve nâzırlara, "Bizim görüşümüzü almak için düşmanın İstanbul'a dayanmasını mı beklediniz?" dedi. 3 Mart 1878'de Ayastefanos'ta geçici antlaşmasının imzalanması ardından 26 Martta Grandük Nikola, Dolmabahçe Sarayında II. Abdülhamid'i ziyarete geldi ve devlet erkânı tarafından saray rıhtımında karşılandı. Padişah aynı gün Nikola'nın konuk edildiği Beylerbeyi Sarayına giderek ziyaret iadesinde bulundu. Bu, Osmanlı tarihinde örneği olmayan onur kırıcı tek

olaydır. Ertesi gün de Yıldız Kasr-ı Hümayununda Rus komutanlara ziyafet verildi. Ayastefanos Antlaşması anısına Yeşilköy'de anıt dikilmesi daha sonradır. Rus ordusunun çekilmesi üzerine, göçmenler Marmara bölgesine, İstanbul çevresindeki boş kamu arazilerine ve köylere yerleştirildi.

20 Mayıs 1878'de V. Murad'ı tekrar padişah yapmak amacıyla Ali Suavi'nin düzenlediği Çırağan Olayı yaşandı. Bu olay öncesinde 18 Nisanda Ahmed Vefik Paşa'yı azledip Mehmed Sadık Paşa'yı başvekil atayan padişah, Çırağan Olayından sonra 28 Mayısta da Mütercim Rüşdi Paşa'yı bu kez sadrazam unvanı ile (beşinci kez) atadı. Altı gün sonra onu da azlederek 4 Haziranda Safvet Paşa'yı, beş ay sonra 4 Aralık 1878'de de Tunuslu Hayreddin Paşa'yı sadarata getirdi. Böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Nisan 1877-Temmuz 1878 sürecinde, II. Abdülhamid, sadrazam-başvekil-sadrazam unvanı ile Edhem, Ahmed Hamdi, Ahmed Vefik, Mehmed Sadık, Mütercim Rüşdi, Safvet paşaları, saltanat makamından sonraki en yetkili sadaret makamında deneyerek olasılıkla bu büyük bunalımın siyasi sorumluluğunu adı geçen paşalara yükleyerek kendisini aklama kurnazlığını gösterdi.

II. Abdülhamid, saltanatının ilk iki yılının şokunu atlattıktan sonra 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmasının 200 bin kilometre kareye yakın toprak kaybına karşılık getirdiği barış ortamında, baskıcı yönetimini uygulama olanağı buldu. Sık sık değiştirdiği sadrazam ve nâzırları birer kukla gibi kullanarak devletin ve İstanbul'un en önemsiz sorunlarıyla bile doğrudan ilgilenmeye başladı. 10 Mart 1879'da İstanbul'daki inşaat amelelerinin bir tür greve gitmelerinden ürkerek benzeri kıpırdanmaları önlemek için, hafiyelik-jurnal örgütünü kurdu. Dolmabahçe Sarayını, kendisinden önceki iki padişahın burada tahttan indirilmiş olmaları yüzünden güvenlikli bulmayarak çok iyi korumaya alınıp pavyonlar ve çalışma büroları eklenen Yıldız Kasrına çekildi. 29 Temmuz 1879'da Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa'nın yerine, başvekil unvanı ile önce Ahmed Arifî Paşa'yı, üç ay sonra 19 Ekimde Küçük Said Paşa'yı, 9 Haziran 1880'de Kadri Paşa'yı, 12 Eylülde Said Paşa'yı (ikinci kez) getirdi.

93 Harbi ve Çırağan Vak'ası atlatılıp Yıldız yaşamına uyum sağladıktan sonra, II. Abdülhamid devleti buradan yönetmesini sağlayacak Mabeyn-i Hümayun, hafiye, muhafız örgütlerini, Yıldız Sarayını

kuşatan duvarları, kapı ve karakolları, iç köşkleri, harem dairelerini kurmaya yöneldi. Kıbrıs'ın İngiltere'nin (1878) işgaline; Tunus'un Fransa'nın himayesine (1881); Tesalya ve Narda'nın Yunanistan'a (1881) terk edilmesi gelişmelerini olabildiğince iç kamuoyunun ilgisinden uzak tutmayı amaçladı.

Buna karşılık, amcası Abdülaziz'i öldürttükleri gerekçesiyle olaydan beş yıl sonra, Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğünü, –Çorluluzâde Mahmud Celâleddin Paşa'nın, gelini saraylı Pervin Felek Hanımın anlattıklarına dayanarak– suikastın faillerini Yıldız Sarayında bir Çadır mahkemesinde yargılattı. Başta Midhat, Damad Mahmud, Damad Nuri, Mütercim Rüşdi (gıyaben) paşalarla infazcılar, bu makemede idama mahkûm edilip padişahın güya bağışlamasıyla sürgüne gönderildiler. 1881'de üç günde sonuçlanan çadır mahkemesinin mahkûmlarından Midhat ve Damat Mahmud Celâleddin paşalar, üç yıl sonra, Taif kale-zindanında kaldıkları odalarda, 6/7 Mayıs 1884 gecesi, birer zabitin kumandasındaki infaz mangalarınca boğuldular. Gün doğmadan kale dışındaki mezarlığa gömülen iki paşanın üzerlerine dikilen taşları daha sonra Hicaz Valisi Ahmed Ratip Paşa kaldırttı. Şayet olay, padişahın onayıyla uygulanmış bir suikast ve cinayetse, demek oluyor ki, II. Abdülhamid, mahkemenin idam hükmünü sürgüne çevirmemiş; üç yıl ağır koşullarda zindan azabı çektirdikten sonra infaz ettirmişti. İ. H. Uzunçarşılı'nın *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi* adlı belgelere dayalı eserinde, Abdülaziz'in öldürülmeyip intihar ettiğini yazar ve kuruntulu II. Abdülhamid'in 1807 ve 1808'den beri yinelenmeyen tahttan indirmenin, 1876'da üç ay arayla ve devlet adamlarınca iki kez gerçekleştirilmesi karşısında korku içinde olduğunu vurgular. Her iki indirme olayında da başrolü oynayanlardan Hüseyin Avni Paşa'yı Çerkes Hasan öldürüldüğünden, Midhat Paşa ve diğerlerini, Abdülaziz'i öldürdüler diye yargılatıp mahkûm ettirirse kendisine karşı bir hal' eylemine girişilemeyeceği inancıyla bu düzmece mahkemeyi, hâkimleri yönlendirmek için Yıldız Sarayında oluşturmuştu. İdama mahkûm edilenleri de cezalarını –sözde– sürgüne çevirerek Taif'e göndertmişti.

Suikastlerden korktuğu için kendisini âdeta Yıldız'a hapseden II. Abdülhamid, dışarı çıkmayarak yılda iki kez, bayram namazı için Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camiine inmeyi, bir kez de Ertuğrul İstimbotuyla denizden Topkapı Sarayına Hırka-i Şerif ziyaretine gitmeyi;

cuma selamlıkları için de sarayın önüne yaptırttığı Hamidiye Camiine inmeyi âdet edindiği gibi, İstanbul'un bütün köşe bucağını da hafiyeleriyle gece gündüz denetim altında tutmaktaydı. Esnaftan, ileri gelenlerden, kabadayılara kadar herkesin nerede ne yaptığını bilir, dış siyasal sorunlar kadar ekonomik ve askeri konulara da doğrudan müdahale eder, ama her konuda gerektiğinde sorumlu tutacağı bir başkasının bulunmasına dikkat ederdi.

Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerindeki borçlanmaların ödenmeyen 252 milyon altın tutarındaki bölümü için 1881'de kurulan Düyun-ı Umumiye idaresi ise padişahın denetimi dışındaki tek kuruluştu.

1882'de aylarla hatta günlerle sınırlı dört kez sadrazam-baş-vekil azletti, atadı: Said Paşa'nın yerine Abdurrahman Nureddin (2 Mayıs), Said (üçüncü kez 11 Temmuz), Ahmed Vefik (ikinci kez 30 Kasım) ve Said (dördüncü kez 2 Aralık) paşalar.

II. Abdülhamid, istibdadının 1880-1895 arasındaki on beş yılında başlıca siyasi gelişmeler: 1882'de İngiliz donanmasının, İrabi Paşa'nın başlattığı halk ayaklanmasına karşı İskenderiye'yi topa tutması; 1885'te Şarkî Rumeli vilayetinin Bulgaristan Prensliğiyle birleşmesi; üç sene sadarette bulunan Said Paşa'nın 25 Eylül 1885'te azliyle Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın 6 yıl süren ilk sadrazamlığı; 4 Eylül 1891'de azliyle Ahmed Cevad Paşa'nın 8 Haziran 1895'e kadar sadareti; beşinci kez atanan Said Paşa'nın da dört ay sonra 1 Ekimde, ardılı Kâmil Paşa'nın (ikinci kez) iki ay sonra azilleriyle 7 Aralık 1895'te, ölümüne kadar altı yıl bu görevde kalan Halil Rifat Paşa'nın atanmasıdır.

Avrupa ve Rusya'daki gelişmeleri yakından izleyen padişah, büyük devlere karşı ayni mesafede ve olabildiğince dostane durmayı tercih ederken, 93 Harbinin sonuçlarını da unutmayarak barışçı bir dış politika sürdürmeyi gözetiyordu. Arap kökenli olmadığı için kendisinin meşru İslam halifesi sayılmayacağı tezlerine karşı pan-İslamizmi desteklerken, Hicaz demiryolunun İslam parası ve gücüyle yapılmasını öngördü. Uzak ülkelere İslâm bilginleri gönderdi. Bu gelişmelerden çekinen Batılı devletler, Osmanlı Hıristiyan azınlıklarını, en çok da Ermenileri tahrike başladılar. II. Abdülhamid'den de Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde ıslahat yapmasını istediler. Bu dönemde, Mabeyn-i Hümayun başkâtipliğine atadığı Süreyya Paşa'yı atadı. Taşrayı da en güvendiği ya da varlığından çekindiği valiler ve

mutasarrıflar aracılığıyla denetimde tutmayı gözetti. Başta İstanbul olmak üzere, kentlerin imarına, kentsel sorunların çözümüne de önem veriyordu.

1877'de İstanbul Belediye Kanunu, 1882'de Ebniye Nizamnâmesi yürürlüğe konuldu. Kent merkezlerine hükümet konakları, saat kuleleri, idadi ve rüşdiye mektepleri, kışlalar yapılmaya başlandı. İstanbul'un imparatorluk payitahtı olmasının yanında, bir ticaret merkezi ve liman olarak gelişmesi de önemsendi. Yangın alanlarının yerleşimlere açılması, altyapı hizmetlerine el atılması, Terkos su şebekesi ve Hamidiye içme suları tesisi, havagazının yaygınlaştırılması gibi birçok hizmet bu dönemde başarıldı. Padişahın güvenini kazanan ve uzun yıllar görevde kalan Şehremini Rıdvan Paşa, kent hizmetleri için direktifleri doğrudan Abdülhamid'den almaktaydı.

"Üç yüz on zelzelesi" olarak anılan 10 Temmuz 1894'teki depremde, Suriçi İstanbul büyük zarar gördü. Birçok cami ve minareler, mektep ve medreseler, hanlar, resmi binalar, sayısız ev yıkılmış; çoğu yapı da ağır hasarlı olarak Şehremaneti tarafından yıktırılmıştır. Enkaz altında kalan yüzlerce İstanbullu öldü. Kapalıçarşı ve çevresi depremden en çok etkilenen bölge olduğundan, Abdülhamid kısa sürede bu çevrenin yeniden imar için buyruklar vermiş; yangına karşı önlemler de artırılmıştır. Diğer yandan, narh ve fiyat denetimleri düzenli yapılıyordu. Lüks ve israfın önlenmesi, kadınların sokağa çıkmalarının engellenmesi de fiyat istikrarına bir neden gösterilir.

Bu dönemde, kadınların çarşafla çarşı pazara, işlek caddelere çıkmaları yasaktı. Kapalıçarşı kapılarında, köprü başında polisler, ellerinde makas, çarşaf keserlerdi. Bunun gerekçesi, aranan kişilerin ve suikastçıların da çarşafla dolaşmaları olasılığıydı. 1899'da yayımlanan bir iradeyle yaşmak ve ferace, salt saray kadınlarına özgü kılındı. Çarşaf ve peçenin ancak mahalle aralarında ve komşudan komşuya gidilirken kullanılabileceği duyurulduysa da çarşafa ilgi giderek arttı. Hanımlar, daha eskilerde kullanılmayan, Halep ve Bağdat işi çarşafları, Avrupa ipeklisinden dikilen koyu renk çarşaf ve kalın peçeyi, Abdülhamid devrinde tanıyıp benimsediler. Maşlah ve yeldirmeyle kaşpusyer üstlükler genç hanımlarla kızların, torba çarşafı da yaşlı hanımların tercihleriydi. Aynı dönemin erkekler dünyasında, tepesi dar, asabası geniş, uzun püsküllü fes, devrik yakalı kolasız gömlek, yazın pike yelek, sof ceket, daireye gidenler için redingot, yollu

pantolon, Yıldız Sarayı mensupları için İstanbulin, soğuk havalarda pardesü ve palto, yanları esnekli fotin-rugan kaloş, yağmurda kamsele, kışın sako ve kundura lastiği modaydı. Törenlerde İstanbulin ceketin sırmalarla işli göğsü, omuz ve kolları, "yaka," "kol," "kaşık," nişan, şerit, madalya ve kordonlarla doldurulup süslenirdi. Bu moda ve yeni tarzlar, ekonomik istikrarla birlikte halkın "Devr-i Hamidî;" aydınlarla muhaliflerin ise "Devr-i İstibdat" dedikleri Sultan II. Abdülhamid yıllarının dışa vuran özellikleriydi.

Dönemin canlı ve renkli gelenekleri, her hafta yinelenen Hamidiye Camiindeki cuma selamlıkları ile Ramazan ayı boyunca her düzeyden İstanbullunun ilgi duyduğu Direklerarası eğlenceleriydi. cuma selamlıklarında Beyazıt (Harbiye/seraskerlik), Davudpaşa ve Maltepe kışlalarından muzıka takımlarıyla gelen askeri birlikler, Zühaf ve Ertuğrul taburları cami önünde ve avlusunda yerlerini alır; devlet erkânı, yüksek rütbeli subay ve komutanlar, ilmiye ricâli sıralanır; Abdülhamid, Yıldız Sarayı ile cami arasındaki birkaç yüz adımlık yolu körüklü faytonunda, üzerinde boz renkli kaput, karşısında mabeyn ya da hassa müşiri, yanında bir şehzâdesi ile geçer; "alkış" denen ululama gösterisi yapılırken camiye girerdi. Saray hanımları, elçilik mensupları ve yabancı konuklar, kafesli arabalar içinde ya da Merasim (Seyir) Köşkünden selamlık alayını izleyebilirlerdi. Fotoğraf çekilmesi yasaktı. Oysa padişah fotoğraf meraklısıydı. İstanbul'un ve imparatorluğun her köşesinin albümlerini hazırlattırır, bunları dikkatle inceler; kentleri, taşra erkân ve eşrafını fotoğraflardan tanımaya çalışır; ama kendi fotoğrafının çekilmesine, halk arasında elden ele dolaşmasına izin vermezdi. Yalnızca ünlü saray fotoğrafçısı Abdullah Biraderler fotoğrafını çekme izni alabilmiş; ama fotoğrafhanede portrelerinin çoğaltılıp satıldığı jurnal edilince, 1887'de bir iradeyle, padişahın resimlerinin basımı ve satışı yasaklanmıştı.

1895 ve 1896'da iki "Ermeni patırtısı" yaşandı. Gerçekte bu olaylar, Ermenilerin yoğun olduğu Doğu Anadolu yörelerindeki eylemlerin başkentteki yansımalarıydı. O zamana kadar "millet-i sadıka" sayılan Ermenilerin, dış tahrikler sonucu ve gizli örgütler aracılığıyla harekete geçmeleri, Abdülhamid'i önlemlere yöneltti. Doğu Anadolu'daki Ermenilere karşı, Kürtler silahlandırılarak Hamidiye Alayları örgütlendi. Ermeniler de padişahı düşman ilan ettiler. İstanbul'daki ilk Ermeni Olayı 30 Eylül 1895'tedir. Patrik İzmirliyan'ın harekete

geçirdiği militanlar Kadırga'da üç gün gösterilerde bulunduktan sonra Sultanahmet'e kadar yürüyerek terör estirdiler. Abdülhamid, hafiyeleri aracılığıyla Ermenilere karşı Müslüman halkı, gençliği, polisi, jandarmayı tahrik etti. 26 Ağustos 1896'da bir grup Ermeni, Galata'daki Osmanlı Bankasını basarak bomba attı. Bundan dokuz yıl sonra da, 1905'te de Abdülhamid'i hedef alan Bomba Olayı yaşanacaktır.

Kalkışma ve terör olaylarına karşın Beşiktaş sırtlarındaki Yıldız Korusu içinde, yaşam düzenini bozmayan padişah, yüksek duvarlarla çevrili ve karakollarla korunmaya alınmış bu bölgeyi küçük bir kasaba gibi örgütlemiş; Babıâli'ye (hükümet), neredeyse bütün yetkilerini saraya bıraktığından "bab-ı hâli" (boş kapı) deniyordu. Sadrazam ve nâzırlar, önemli ya da önemsiz her konu ve karar için Yıldız Sarayı Mabeyn dairesine geliyor, burada çalışmak, saatlerce hatta gece boyu beklemek zorunda kalıyorlar, huzura çıkmadan, Başkatip Süreyya, 1895'ten sonra da ardılı Tahsin Paşa'nın; kâtiplerin odalarında zat-ı şahanenin kabul ya da kararını bekliyorlardı.

Dünya kamuoyuna karşı "şahane"-"emperyal" saygınlığını korumaya dikkat eden Sultan, 1897'de Yunan Savaşının kazanılmasından sonra, dış propagandaya daha çok önem verdi. Cülûs ve doğum yıldönümleri için törenler, kutlamalar düzenletti. Bu vesileyle Doğu ve Batı hükümdar ve devlet başkanlarından kutlama mesajları, değerli hediyeler gelirdi. İstanbul'un, hatta Yıldız'ın dışına çıkmadığı halde birçok hükümdar, prens ve devlet adamı kendisini ziyaret etti. İran şahı Nâsıreddin, oğlu Şah Muzaffereddin, eski Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Grant, Almanya İmparatoru II. Wilhelm, Karadağ, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan prensleri, Zengibar Sultanı bunlardandır. Hükümdar ziyaretlerinin en görkemlisi ve unutulmayanı İmparator Wilhelm'le eşinin gelişi oldu. Bu amaçla aylarca hazırlık yapılırken başın da sürekli Türk-Alman ilişkilerini işledi. Wilhelm, uzun sürecek Yakındoğu gezisinin ilk durağı İstanbul'a 18 Ekim 1898'de geldi. Topkapı Sarayını, Müze-i Hümayunu, surları; eşi de Abdülhamid'in Harem dairesini gezdiler. Sarayda, padişahla tiyatro izleyen konuklar, 22 Ekimde Hohenzollern yatıyla İstanbul'dan ayrıldılar. Wilhelm bu gezinin anısı olarak Sultanahmet'teki Alman Çeşmesini yaptırmıştır.

1901'de, Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümünün ülkenin her yanında görkemli törenlerle kutlanmasına karşılık sonraki

yıllarda cülûs yıldönümü törenleri yalınkat geçiştirildi. Aynı boyutta törenler yapılmadı. 9 Kasım 1902'de ölen Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın yerine vekâleten Abdurrahman Nureddin Paşa'yı, dokuz gün sonra küçük Said Paşa'yı (altıncı kez); iki ay sonra Said Paşa'yı azledip 14 Ocak 1903'te Avlonyalı Ferid Paşa'yı atayan padişah; Fransa donanmasının Midilliye asker çıkarması (1901), Makedonya'da başlayan ayaklanma (1902-1903), 28 yıldır Çırağan Sarayında hapis hayatına mahkûm ettiği ağabeyi V. Murad'ın ölümü (1904) olaylarıyla tedirgindi.

II. Abdülhamid'in yaşamında en dehşetengiz tarih 21 Temmuz 1905'tir. Uzun bir hazırlıktan ve her şey bütün ayrıntılarıyla belirlendikten sonra o cuma günü, doğrudan padişahı hedef alan "Bomba Olayı" denen suikast girişimi gerçekleştirildi. Bu, 1389'da Kosova Savaşı alanında Murad Hüdavendigâr'a düzenlenen suikasttan 416 yıl sonra, en ciddi ve planlı padişahı öldürme girişimidir. Olayın profesyonel tertipçileri Ermeni anarşistlerdi. Hedefleri başta Abdülhamid, Osmanlı Devletinin o günkü yöneticilerinden birçoğunu topluca yok etmek; dünya kamuoyunda yankılar uyandıracak ve Ermeni emellerine hizmet edecek bir başarı elde etmekti. Plana göre suikastten hemen sonra Galata Köprüsü, Tünel, Osmanlı Bankası, kimi elçilikler havaya uçurulacak; kentte önlenmesi olanaksız panik yaratılacaktı. Suikasti hazırlayanlardan Troşak, Ermeni İhtilal Cemiyeti üyelerinden Bakûlü Samoil Koyın ve ekibi, İstanbul'da bir süre kalarak Belçikalı anarşist Charles Edouard Jorris'le suikast plânını yapmışlardı. II. Abdülhamid'in cuma günleri saraydan çıkışı, Hamidiye Camiine inişi dönüşü defalarca gözlemlenip saatler, dakikalar, hatta saniyeler hesaplanmış; daha sonra Avrupa'da infernal denen saatli bomba hazırlanmıştı. Bu, 100 kg ağırlığında (80 kg mélinite 20 kg mitraille-çelik-demir parçaları) her şeyi yok edecek güçte müthiş bir tahrip kalıbı idi. Bu korkunç ölüm tuzağı İstanbul'a getirilip, Viyana'da yaptırılmış şık bir faytona yerleştirilmiş; fayton için iki at ortaoyuncu Kel Hasan'dan alınmıştı. 21 Temmuz 1905 günü için her şey kusursuz tamamlanmış, provalar yapılmıştı. Hatta suikastçiler, tetikçiler için pasaportları bile temin edilmişti. Plana göre, Abdülhamid camiden çıkıp arabasıyla hareket ettiği an, cami avlusundaki saat kulesinin dibinde park eden fayton infilak edecekti.

O 21 Temmuz Cuma günkü selamlık resm-i âlîsi programına tören geçişi konulmadığından cami çevresi tenhaydı. Suikastcılar, kadınlı erkekli Avrupalı meraklılar havasında gelip faytonlarını saat kulesi önünde park ettiler. Bombalı fayton, ölçülü biçili tam yerine çekilmişti. Namaz bitince hünkâr mahfili bölümünden çıkan Abdülhamid, kendisini selamlayan vükelâ arasından geçerken, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile ayaküstü bir iki dakika konuştu. Olayın tanıklarından Woods Paşa'nın gözlemine göre, Sultan kendi faytonuna binerken Istabl-ı Âmire müdürüne arabasına yeni atlar alınması için buyruk verdi. Birkaç dakikalık her iki oyalanma, Osmanlı padişahlarının 34.sü ve son büyük temsilcisini ölümden kurtaran "şahane talihti," kuşkusuz. O gecikme anında patladı saatli bomba. İnsan ve hayvan cesetleri havaya savruldu. Ortalığı, kan ve barut kokusu, dumanlar, bağrışmalar doldurdu. Herkesin korkuya kapıldığı o an, tek korkmayan padişahtı! Çevresindekilere "Korkmayın! Korkmayın!" diyerek soğukkanlılıkla saltanat arabasına bindi; dizginleri eline alarak hızla Yıldız Sarayına döndü.

26 asker ve sivilin öldüğü, 58 kişinin yaralandığı, 20 atın parçalandığı bu suikastin, Osmanlı tarihinde benzeri yoktur. II. Abdülhamid bir soruşturma yaptırttı, ama büyük devletlerin baskıları sonucu suçluları bağışladı. İstibdat karşıtı kimi Osmanlı aydınları, suikastin hedefine ulaşmamasını bir şanssızlık sayınış, tarihçi Ahmet Refik (II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra) suikastçileri kutlayan bir yazı kaleme almış; şair Tevfik Fikret de ünlü "Bir Lâhza-i Teahhûr" (Bir Anlık Gecikme) şiirini yazmıştır. O yıl, tabakhane işçilerinin greve gitmeleri, 1906'da Şehremini Rıdvan Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi ise Abdülhamid'in kuruntularını büsbütün artırdı. Jurnaller sıklaştı, sansür önlemleri yoğunlaştırıldı.

1880'lerden, saltanatının sonuna kadar, eğitim, sağlık, ulaşım, şehircilik sorunlarına kendi yaklaşımı doğrultusunda eğilen II. Abdülhamid, öncelikle saltanata bağlı kamu yöneticileri ve subaylar yetişmesini istiyordu. Sanayiin gelişmesi, tarımın modernizasyonu, sanat ve iş eğitimi de ilgi duyduğu alanlardı. Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Sanayi-i Nefise, Hendese-i Mülkiye, Tıbbiye-i Şahane öncelik verdiği kurumlardı. Darülmuallimin-i Âliye, Mekteb-i Fünun-ı Maliye, Eczacı mektebi, hanedan ve soylu aile çocuklarına özgü Yıldız Sarayı içinde açılan Şehzâdegân mektebi, taşra aşiret beylerinin ço-

cukları için Aşiret mektebi, Ticaret mektebi, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi, Hamidiye Baytar mektebi, Ticaret-i Bahriye mektebi, Orman ve Maadin mektebi, Dilsiz ve Âmâ mektebi, kız ve erkek sanayi mektepleri, Darülfünun ile taşrada da sayıları artan iptidai, rüştiye ve idadiler, Abdülhamid döneminin övülmeye değer kurumlarıdır. Bu okulların öğretim kadroları sıkı bir denetim altında tutulmuş; ders kitapları Maarif Nezareti tarafından, hatta bazen doğrudan padişahça incelenmiştir.

1879-1886 döneminde İstanbul'da açılan 17 rüştiyede, Arapça ve Farsçanın yanında Fransızca öğretimine de yer verilmesi, 1880'de Aksaray'da öğretmenler için ilk meslek kursu (Darülameliyat) açılması da önemli uygulamalardandır. 1881'den sonra İstanbul'da ve başlıca büyük kentlerde özel okullara ilgi artmış; Darülfeyz, Burhan-ı Terakki, Nümûne-i İrfan, Şems-i İrfan vb adlarla açılan bu tür okulların sayısı 1885'te 10 iken 1900'e doğru 30'u bulmuştur. İlk nümune mekteplerinin açılışı da bu yıllardadır. Döneminde İstanbul'da 12 yüksek ve lise düzeyinde okul, 20 erkek, 9 kız, 8 askeri, bir bahriye rüştiyesi, 19 erkek, üç kız nümune ve 264 sıbyan mektebi, 66 Rum, 45 Ermeni, 9 Katolik, 34 Musevi, 3 Bulgar, 11 Protestan okulu bulunduğu saptanmıştır. Eğitim-öğretimdeki gelişmelere koşut olarak Müze-i Hümayunun (bugünkü Arkeoloji Müzeleri), Beyazıt Umumi Kütüphanesinin, Yıldız Arşivi ve Kütüphanesinin, Hazine-i Evrakın (bugünkü Başbakanlık Osmanlı Arşivi) kurulması da aynı yıllardadır. Haydarpaşa'daki görkemli yeni binasında hizmete giren Tıbbiye Mektebi ve buraya bağlı hastaneden ayrıca II. Abdülhamid'in kendi servetinden ayırdığı parayla yaptırdığı Şişli Etfal Hastanesi, Darülaceze, günümüze kadar yaşayan kurumlardır. Sansüre ve baskılara karşın, yayın hayatının da aynı dönemde gelişme gösterdiği, değerli birçok yazma eserin basıldığı, yabancı eserlerin Türkçeye çevrildiği, Babıâli semtinde basın kuruluşlarının etkili bir çevre oluşturduğu, güncel, yazınsal, –bilimsel içerikli süreli yayınların çoğaldığı görülür. Tiyatroyu seven II. Abdülhamid'in, Yıldız'daki saray tiyatrosunda opera, operet, çeşitli yabancı oyunlar yanında, Abdürrezzak ve öteki ünlü komikler tuluat sergilemekteydi.

22 Temmuz 1908'de Avlonyalı Ferid Paşa'yı azlederek Küçük Said Paşa'yı (yedinci kez) sadrazam atayan II. Abdülhamid'in son yılı iç ve dış olaylarla doludur. 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemi-

yeti, Makedonya'da, III. Ordunun genç zabitlerini de bünyesine alıp mutlakıyete son vermek amacıyla Selanik ve Manastır'da örgütlenmiş, suikastlar düzenlenmiş, kentin kumandanı Şemsi Paşa öldürülmüş; yerine atanan Tatar Osman Paşa'yı, Niyazi Bey Resne'de dağa kaldırılmış; binbaşı Enver Bey (paşa) ve genç subaylar taburlarıyla ayaklanmışlar, Yıldız Sarayına Meşrutiyetin ilanı için telgraflar çekilmişti. Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın yazdığına göre, "Suyun akıntısına gideceğim!" diyen padişah da direnme göstermeden Sadrazam Said Paşa'ya Meşrutiyetin ilanını irade etti. Bu gelişmeler sonucu 23 Temmuz 1908'de Meclis-i Vükelâ (bakanlar kurulu) kararı ile; Tesis-i Celil-i Cenâb-ı Hilâfetpenahi olan (Halife-padişahın kurduğu) Kanun-i Esasi'de (Anayasa) suret-i teşkili beyân olunan Meclis-i mebusanın ictimâya davet olunmasına "irade" (padişah buyruğu) çıktığından, 19 Mart 1877'de açılan Meclis-i Mebusan'ı, savaş gerekçesiyle 13 Şubat 1878'de süresiz tatil eden II. Abdülhamid, 30 yıl sonra yeniden toplantıya çağırarak her iki Meşrutiyetin de kurucusu oldu.

Otuz yıllık mutlakiyet-istibdat yönetiminin noktalanması, hafiyeliğin ve jurnalciliğin yasaklanması bir kâbustan uyanış olunca halk, öğrenciler, askerler sokaklara döküldü. Gösteri ve mitingler her tarafa yayıldı. O heyecanlı ortamda 31 Temmuz 1908 günü Cibali tütün rejisi işçileri, 28 Ağustos ve 15 Eylülde demiryolu işçileri, 22 Eylülde Orosdi-Back mağazaları işçileri grev yaptılar. Olaylar sürerken 5 Ağustosta Said Paşa istifa ettiğinden Abdülhamid ertesi gün, sadrazamlığa Kâmil Paşa'yı (üçüncü kez), 13 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi, son olarak da tahttan indirilmesinden 14 gün önce 13 Nisan günü de Ahmed Tevfik Paşa'yı bu göreve getirildi. (Garip bir rastlantı olarak Tevfik Paşa, VI. Mehmed Vahideddin'in, dolayısıyla Osmanlı Devletinin de son sadrazamı olacaktır.) 14 Eylül 1908'de Ahrar Fırkası kuruldu ve 7 Ekimde İstanbul'daki mitingte Yunanistan, Bulgaristan ve Avusturya aleyhine gösteriler yapıldı.

Bir özgürlük ortamında yayın hayatına giren onlarca dergi ve gazeteden çoğu kısa sürede kapanırken 31 yıl aradan sonra yapılan seçimlerle oluşan Meclis-i Mebusanın toplanışı 17 Aralık 1908'dir. O gün, II. Abdülhamid, altın işlemeli saltanat arabasıyla Ayasofya'nın karşısındaki binaya gelerek açılışta hazır bulundu. İzleyen günlerde İstanbul'da bir dizi suikast gerçekleşti; grevler sürdü. Gümrük hamallarının grevi (20 Mart 1909) bunların en etkilisidir. *Serbesti*

gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909'da öldürülmesi tansiyonu daha da yükseltti. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) bundan bir hafta sonradır. Gerici eylemleri, Hareket ordusunun İstanbul'a gelişine değin (24 Nisan) sürdü. Meclis-i Mebusan, Meclis-i Milli adıyla çalışmalarını Yeşilköy'de devam ettirmek zorunda kaldı.

Meclis, 27 Nisan günü, 240 mebus 34 âyan katılımıyla toplanıp ittifakla II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararlaştırdı. Hal' kararı ayni gün, Meclis-i Mebusandan seçilen âyandan (Ermeni) Aram, Bahriye Feriki (Laz) Arif Hikmet Paşa, Selanik mebusu (Yahudi) Emanuel Karasu, padişahın eski yaveri Draç Mebusu (Arnavut) Esad Toptani'den oluşan ve tek Türk mebusun yer almadığı bir heyetçe Yıldız Sarayında kendisine bildirildi. Çırağan Sarayında kalmak istemesine karşın, İstanbul'dan uzaklaştırılması gerekli görüldüğünden o günün gecesi, ailesiyle özel bir trenle Selanik'e gönderildi. Tahttan indirildikten sonra İstanbul'dan çıkartılan, üç yıl sonra da geri getirilecek olan tek padişah Abdülhamid'dir. Selanik'te Alatini Köşkünde ikâmet eden sabık padişahın yanında dört kadınefendisi küçük şehzâdeleri Abdürrahim ve Âbid, yetişkin kızları Şadiye, Ayşe, Refiâ sultanefendiler, kalfalar, haremağaları, bendegân denen diğer yakınları vardı. Alatini Köşkünü bir zaptiye müfrezesiyle binbaşı Fethi (Okyar) Bey korumakla görevlendirilmişti. Eski padişah buradaki günlerini Yıldız'daki alışkanlıklarıyla, örneğin marangozluk yaparak geçirdi.

Balkan Savaşı öncesinde 1 Kasım 1912'de Alman elçiliğinin Lorley Yatı ile İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayına yerleştirilen eski padişah, bu yazlık sarayın bir köşe dairesinde, dördüncü Kadınefendisi Müşfika Kadın'ın itinalı bakımıyla, beş yıl boyunca çok sade ve dış dünyadan uzak yaşadı. Son hastalığında doktorların tedavi çabalarına karşın akciğer kanaması ve kalp yetersizliğinden 10 Şubat 1918'de bu sarayda öldü. Ölüm haberi mecliste okunurken milletvekilleri ayakta dinlediler. Cenazesi Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Çeşmesi önünde yıkanıp kefenlendi. Namazı avluda kılınıp cenaze alayı düzenlenerek, büyükbabası II. Mahmud'un Divanyolu'ndaki türbesine gömüldü. Abdurrahman Şeref ve Ahmet Refik'in, *Sultan Abdülhamid'i Sânî'ye Dair* adlı ortak risalelerinde, merhum padişahın gasli, techiz ve tekfini ayrıntılı anlatılmıştır.

II. Abdülhamid gerçek bir sanatkârdı. Alman Karl Jansen'den marangozluk ve oymacılık öğrenmişti. Saraydaki marangozhanesin-

de kendi eliyle yaptıkları birer sanat eseri sayılır. Yıldız Hamidiye Camiinin çifte hünkâr mahfillerinin gül ağacından kafesli cumbaları onundur. Değerli eşyalara meraklıydı. Yıldız'daki kütüphanesinde topladığı on bin cilt dolayında kitapla İstanbul ve imparatorluk fotoğraf albümleri, Üniversite Kütüphanesindedir. Sarayda ayrıca bir silah müzesi, bir demirhane ve bir porselen imalathanesi vardı. Hareket Ordusunun İstanbul'a girişinden sonraki günlerde, Yıldız yağması denen olaylar sırasında birçok eşyayla birlikte koleksiyonlarının, katalog ve albümlerinin tahrip edilmiş olması önemli kayıplardır.

İstanbul'dan ve dünyadan kendisini ve ailesini soyutlayarak 30 yıl Yıldız'da oturması, Balkanlar'dan Yemen'e uzanan, her ülkesi, bölgesi ve yöresi sorunlu imparatorluğu, uluslararası ilişkilerin en hareketli bir döneminde Yıldız'dan yönetmesi; sadrazamı, nâzırları âdeta işsiz güçsüz bırakması; olumlu olumsuz pek çok eleştiriye açık, ama farklı bir başarıydı. Önceki otuz üç, sonraki iki padişah arasında, yaşayışı ve yönetim yaklaşımı açısından benzeri gösterilemez. Hayırseverlik konusunda da atalarından geride kalmış değildir. Osmanoğullarının son büyük ve gerçek padişahı odur. Baştan sona bir savaşlar, ayaklanmalar, siyasal diplomatik oyunlar dünyasında, görünüşte korkak, sinsi, iradesiz, müstereddit bir görüntü veren kişiliğinin arkasında inanılmaz bir cesaret, kararlılık, hatta sağduyu saklamıştır. Her ne kadar despotizmle itham edilirse de, atalarından tevarüs ettiğine inandığı mutlak yetkileri –zamanın icaplarına göre– kullanmayı padişahlığın ilkesi sayan, ülkeyi ve uyrukları kendi kararlarıyla yönetme konusunda ödün vermeyen son padişahtır. Bu bakışla onu ulu hakan görenler de, kızıl sultan sayanlar da haksız değillerdir.

Huzuruna çıkanları ayakta karşılaması, kısa, etkili, tok konuşması, soğukkanlılığı, hafıza gücü, nezâketi, sade yaşayışı, sigara tiryakiliği, gündelik hayattaki monoton alışkanlıkları, Batı müziğini, tiyatroyu sevmesi, ailesinin her birinin sorunlarıyla ilgilenmesi de bir padişahın özel yaşamı ve resmi faaliyetleri olarak ayrıntılı bilinenidir.

Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa hatıralarında, "Sultan Hamid'in hususiyeti" başlığı altında daha pek çok ayrıntıya değinirken yayınlananlar ekseriya hakikatten uzak şeylerdir der. Yaşamını ve saltanatını korumaktan başka bir hırsı, meşgalesi olmadığını belirtir. Tarihe merakına, okuduğu tarihlerden önemli vak'aları hikâye edişine, mabeyndeki mütercimlere çevirttirdiği romanların

bir kitaplığı dolduracak kadar çokluğuna, tercihan zabıta romanları ve seyahatnâmelere meraklı olduğuna; at, silah, kuş ilgisine, gençliğinden beri sürdürdüğü marangozlukta hakiki bir sanatkâr olarak atölyesinde, Avrupa'dan getirttiği âletlerle kendisinden başka usta ve kalfaların da çalıştığına, Yıldız'da bir de çini fabrikası kurduğuna değinir. Bir askeri kıyafet müzesi ve silah koleksiyonu hazırlattığını da belirten Tahsin Paşa, doktorlardan malûmat aldığını, ama onların hazırladığı ilaçları, vehminden kullanmadığını, bir rahatsızlığı olursa, Haremde kocakarı ilaçları yaptırdığını; dişi ağrıdığında, bir dişçinin eliyle veya kerpetenle ağzına müdahalesini reddettiğini; çürüyen bir dişini kerpetenle kendisinin çektiğini, salgın ve bulaşıcı hastalıklardan çok korktuğundan hekimliğe, tıp eğitimine önem verdiğini de yazar. Yemek konusunda, kilercibaşının hazırladığı günlük yemek listesinden hafif ve hazmı kolay olanları seçermiş. Oysa, İ. H. Danişmend, ölümünden iki gün önce, 8 Şubat 1918 akşamı beş köfte, bir kotlet, bir balık, iki börek ve hamur tatlısı yiyerek pisboğazlık ettiğini yazmıştır. Mide ağrısıyla başlayan son rahatsızlığında doktorların müdahalesine karşın, sabık hakan, pazar günü ölmüştür. Sultan Hamid'in iptila derecesinde tütün ve kahve tiryakisi olduğu da biliniyor. Tahsin Paşa, anılarında belli aralıklarla berberbaşını çağırtıp mabeynde saçını kestirdiğini, fakat sakalını Haremde kendi makasıyla düzettiğini de belirtmektedir.

II. Abdülhamid adına İstanbul'da ve başka kentlerde "Hamidiye" ön adlı –örneğin Hamidiye Suyu, Hamidiye Mektebi vb– birçok çeşme, cami, kışla, okul gibi eserleri vardır. Bir fes formuna da Hamidiye denilmiştir. Tahttan indirildikten sonra basında hakkında yüzlerce fıkra, dedikodu, sav yayımlanmış, karikatürleri çizilmiştir. II. Mahmud'dan sonra son büyük Osmanlı padişahı kabul edilen Abdülhamid'in, Beylerbeyi Sarayında kaleme aldığı ileri sürülen anıları yayımlanmış; kızları Ayşe ve Şadiye Osmanoğlu da kişisel anılarında babalarından çokça söz etmiş, anekdotlara yer vermişlerdir. Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa'nın "*Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*" nesnel bakışla kaleme alınmış, eski rûznâmelerle benzerliği de olan önemli bir hatırattır. II. Abdülhamid'i, dönemini anlatan daha onlarca yerli yabancı, kitap ve makale vardır. Denebilir ki, hiçbir Osmanlı padişahı bu yoğunlukta mercek altına alınmış değildir.

Cariye kökenli eşleri, Nazikedâ Başkadınefendi, Bedrifelek, Nurefsûn, Bîdâr, Mezîde, Emsalinûr, Müşfika, Dilpesend; ikbâlleri Sazkâr, Peyveste, Fatma Pesend, Behice, Saliha, Naciye hanımlar; gözdeleri Dürdâne, Sîmperver, Nevcedid, Bergüzar, Levandit, Ebru, Sermelek, Gevherrîz, Caliboz'dur. Şehzâdeleri Mehmed Selim, Ahmed Nuri, Abdülkadir, Burhaneddin, Abdürrahim, Nureddin, Bedreddin ve Abid efendilerdi. Kızları Zekiye Sultan, Nureddin; Naime Sultan, Kemaleddin, (sonra) Celâleddin; Naile Sultan, Cemaleddin, (sonra) Arif Hikmet paşalarla; Şadiyye Sultan, Fahir, (sonra) Reşad Halis; Ayşe Sultan, Mehmed Nami, (sonra) Mehmed Ali; Refia Sultan, Ali Fuad beylerle evlenmiştir. Çocuk yaşta ölen kızları Ulviye Hatice ve Samiye sultanlardır.

35

SULTAN V. MEHMED REŞAD

İstanbul, 2 Kasım 1844 - 3 Temmuz 1918
Saltanatı: 27 Nisan 1909 - 3 Temmuz 1918

"Sultan Mehmed Han-ı Hâmis," "Sultan Mehmed Reşad," "Sultan Reşad" olarak da bilinir. Sultan Abdülmecid'in padişah olan dört oğlundan üçüncüsü. Annesi, güzelliğiyle ünlü Çerkes cariye Gülcemal Kadınefendi'dir (öl. 1851). İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarda olduğu II. Meşrutiyet yıllarına rastlayan gölge saltanatı, halk arasında "Sultan Reşad zamanı," "Devr-i Meşrutiyet," "Hürriyet" olarak anılmıştır.

65 yaşında tahta çıktığına göre, Osmanoğulları tarihinde şehzâdelik yaşamı Reşad'dan daha uzun olanı yoktur. Yine, önceki 34 padişahtan Osman, Orhan, Kanuni Süleyman, II. Abdülhamid ayrık tutulursa diğer 30 padişahın ölüm yaşlarından daha yaşlı tahta çıkmıştır.

Amcası Abdülaziz'in, ağabeyleri V. Murad'ın ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmelerinden, yani iki ihtilâl ve bir hal' kararından sonra

tahta çıkışı, Osmanoğullarının 1617-1648 arasındaki fetretini hatırlatır.

Reşad, 18 oğlu, 24 kızı olan Abdülmecid'in, yaş sırasına göre üçüncü oğluydu. Eski Çırağan Sarayında doğdu. Annesi Gülcemal Kadınefendi'ye, Abdülmecid'in âdeta tutkun olduğunu ve onun için, "Bu kadın, kalben en hakiki bir muhabbet hissettiğim yegâne zevcemdir. Onunla ömrümü birlikte geçirdiğim için gençliğimden beri kendisine bütün kalbimle bağlandım," dediğini anılarında aktaran Dr. Spitzer, Gülcemal'i muayene ettiği sıradaki gözlemini, "Padişah, yüzünü örten şalı kendisi açtı. İşte o zaman karşımda öyle güzel bir kadın başı gördüm ki, ömrümde bir benzerine daha rastlamadım," der.

Gülcemal 1851'de veremden öldüğü zaman Reşad yedi yaşındaydı. Eğitimine fazla önem verilmedi. Amcası Abdülaziz'in saltanatında özgür bir yaşam sürdü 28 yaşında iken başkadını Kâmres'le 1872'de "izdivaç" ederek "aile" kuran yetişkin şehzâdeler arasında yer aldı. II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden sonraki veliahtlık dönemi (1876-1909) Dolmabahçe Sarayının veliaht dairesinde, ağabeyi V. Murad'ın Çırağan'daki tutukluluğuna koşut biçimde kapalı ve korkulu geçti. Çok seyrek Balmumcu çiftliğine çıkabildi. İstanbul'da gezmesine, başkalarıyla görüşmesine izin verilmedi. Hakkındaki jurnallerden dolayı, ağabeyi II. Abdülhamid kendisini sürekli izlettirir, ayrıca gözleri mavi olduğundan da nazarı değer diye görüşmekten kaçınırdı. Uysal ve sabırlı Reşad Efendi, başkadını ile kadınefendileri, şehzâdeleri Ziyaeddin, Necmeddin ve Ömer Hilmi efendilerin öğrenimleriyle ilgilendi. Fars edebiyatı ve Mevlevilik konularıyla uğraşır; çoğunca *Mesnevi* okurdu. 32 yıl süren münzevî yaşamdan sonra 1908'de Meşrutiyet ilan edilince, "Devletû Necabetû Veliahd-ı Saltanat Reşad Efendi Hazretleri" sanı ile törenlerde görülmeye başladı. Güleç ve sıcak bakışlı çehresiyle halk arasında sempati topladı. Fakat Yıldız Sarayına davet edildiğinde, II. Abdülhamid öfkeyle yakasına yapışıp, "Bu işler senin başının altından çıkıyor!" diye azarlamıştı.

31 Mart Olayının ardından, Meclis-i Millide, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Veliaht Reşad Efendi'nin de asıl adıyla değil, "Mehmed" adıyla cülusu kararlaştırıldı. Bu ad değişikliğinin gerekçesi, II. Mehmed'in (Fatih) İstanbul'a girişi ile Hareket Ordusunun girişi arasında benzerlik kurulmasıydı. Bu öneriyi âyandan Ferik Sami

Paşa yapmıştı. Hanedanın "ekber evladı" olduğu için esasen hakkı olan padişahlığı Meclis-i Millinin kararıyla elde eden ve V. Mehmed unvanını alan Reşad'ın cülûs töreni Harbiye Nezaretinde düzenlendi. Tören için, Dolmabahçe Sarayından İhsan İstimbotuyla hareket edildiğinde gemilerden atılan cülûs toplarından korktu. Sirkeci'den Beyazıt'a çıkılırken İstanbullular coşkun gösterilerde bulundu. Biat duasından sonra bir konuşma yaptı ve "Hürriyetin ilk padişahı benim ve bundan müftehirim," dedi. Böylece daha ilk günden "Meşrutiyet Padişahı" olarak anıldı.

İç ve dış olayların birbirini izlediği, genç ve dinamik İttihatçıların yönetime egemen oldukları bir sırada tahta çıkan 65 yaşındaki bu yumuşak huylu, iradesi zayıf yeni hükümdarın bir simge olmaktan öteye herhangi bir etkinliğinin olamayacağı ilk günden belliydi. Kaldı ki, yürürlüğe konan Kanun-i Esasi de ona, atamaları ve yeni yasaları "irade ettim" sözcükleriyle onaylamaktan öte bir yetki tanımıyordu.

İttihatçıların zorlamasıyla II. Abdülhamid'in son sadrazamı Tevfik Paşa 5 Mayıs 1909'da istifa etti ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığında (ikinci kez) yeni hükümet kuruldu. V. Mehmed'in kılıç alayı 10 Mayıs 1909 günü düzenlendi. Söğütlü yatıyla Dolmabahçe'den Eyüp'e giden padişaha, türbede Şeyhülislam Sâhib Beyefendi ile Konya Mevlevi Dergâhı Postnişini Abdülhalim Çelebi kılıç kuşattılar. Buradan saltanat arabasıyla Fatih'e gelen padişah türbe ziyaretinde bulunup saraya döndü. Bu olay kentte görülmemiş bir heyecan uyandırdı. Çünkü halk uzun bir aradan sonra ilk kez bir padişahı güleç bir çehreyle kendilerini selamlarken görmekteydi. Ama bir başka gerçek, V. Mehmed'in kılıç alayında ve cuma selamlıklarında bineceği bir arabanın bulunamayışıydı! II. Abdülhamid döneminde kullanılmayan landolar çürüdüğü gibi, saray ahırlarında da kent içi yollara alışık koşum atları yoktu. Mevkib-i Hümayunda görev alacak hizmetlilerin üniformaları ise ayrı bir sorun oldu. Sonuçta Istabl-ı Âmiredeki saltanat arabalarının en sağlamları onarıldı, şuradan buradan atlar bulundu, seyis ve arabacılar için de sırma işlemeli cepkenler, kaşıklı apoletler hazırlandı. Alaylarda kortej protokolünde de sorunlar yaşandı. İlk haftalar, saltanat arabasında padişahın karşısına en kıdemli müşirlerden saygın bir asker olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa oturtuldu.

II. Abdülhamid'in terk ettiği Yıldız Sarayında oturmak istemeyen V. Mehmed, babası Abdülmecid'in yaptırdığı Dolmabahçe Sarayına yerleşti. Ama burası da yıllardan beri bakımsızdı. Derhal onarım çalışmalarına başlandı, elektrik ve kalorifer tesisatları yapıldı. Ancak yangın korkusu, padişahın elektrik ışığını sevmemesi, ısınmak için sobayı tercih etmesi yüzünden her iki tesisat da kullanılmadı. Diğer yandan, 31 Mart Olayını izleyen günlerde İstanbulluların sıkça karşılaştıkları bir manzara, meydanlardaki darağaçlarında can veren siyasi ve âdi suçlulardı. V. Mehmed, siyasi suçlular için onay veremeyeceğini mabeyn mensuplarına ısrarla belirttiği halde daha saltanatının ilk günlerinde İttihat ve Terakki karşıtı kişilerin infazı için onay vermek zorunda kaldı.

Halkın "Sultan Reşad Zamanı" dediği kısa dönemin başında olağan ekonomik koşullar söz konusuydu. Örneğin kıvırcık koyun etinin okkası altı kuruş, bir okka (1280 gr) has ekmek bir kuruştu. Mülazim (teğmen) 250 kuruş, müşir 10.000 kuruş aylık almaktaydı. Öğrencilerin ve çalışanların ayakta karınlarını doyurmalarına "beş ekmek beş peynir" (beş paralık ekmek, beş paralık peynir) yetiyordu. En zorunlu gereksinim maddelerini bile dışarıdan alan kalabalık payitaht, her an kıtlığa ve karaborsaya mahkûmdu. Kent fırınlarında işlenen francala unu Odessa'dan gelmekteydi. Çarşı pazar düzenleri yüzyıllardır değişmemişti. Balkapanı'ndaki Müslüman tüccarlar, Yağ iskelesindeki armatörler, Akdeniz ve Anadolu pazarlarıyla iş gören abanili, elifi şalvarlı zenginlerdi. Asmaaltı bir Müslüman ticaret semtiydi. Burada büyük depolar, mağazalar vardı. Tütün tüccarları, Kavala'nın, Drama'nın, Gerede'nin, Samsun ve Bafra'nın tütünlerini Rüstem Paşa Camii çevresinde pazarlamaktaydı. Romanya'dan getirdikleri keresteleri Haliç kıyılarına yığan gemici tüccarlar da Müslümandı. Kent içi ulaşım henüz manda arabaları, at, eşek; kısmen fayton ve atlı tramvay; en geniş çapta da Şirket-i Hayriye vapurları ve banliyö treniyle yapılmaktaydı. 1909'da Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Bakırköy'deki evinden Maçka'daki resmi konutuna eşyasını yalnızca iki manda arabasıyla naklettirmiş, buradan Kuruçeşme'ye taşınırken eşya yüklü manda arabası sayısı dörde çıkınca dedikodular almış yürümüş, basın da Ahmed Rıza Bey'in bu kadar eşyayı nereden edindiğini günlerce manşette tutmuştu.

V. Mehmed'in padişahlığı yıllarında dış dünyaya açılma isteği arttığından tezatlar da sokağa döküldü. Örneğin gündüz redingot giyip göreve giden erkekler, akşam gecelik entarisi, hırka ve takkeyle kahvehaneye gitmekteydiler. Kentte havagazı vardı ama bundan, köşklerde konaklarda oturanlar yararlanıyor, bir de işlek caddelerdeki fenerlere havagazı veriliyordu. Bir köy görünümündeki Kartal'da, mum, kandil ve gazyağı kullanılmaktaydı. Ailelerin kadın erkek, çoluk çocuk mesirelere gitmeleri de V. Mehmed'in saltanatında, daha doğrusu, II. Meşrutiyetin estirdiği özgürlük havasında âdet oldu. Beyazıt'taki Sarafim Kıraathanesi, süreli yayın ve gazete olanakları, zengin kitaplığıyla gençlerin ve aydınların buluştukları, siyasete ısındıkları yerlerin başında geliyordu.

Tahta geçtiği günlerdeki, doruğa ulaşan siyasi keşmekeş ortamında, padişahlık otoritesini kullanmasına izin verilmeksizin, köklü değişimlere, askeri yenilgilere ve düzensizliklere yol açan sayısız yasayı, hükümet kararnâmesini, irade-i seniyeyi farkına vararak ya da varmaksızın "Mehmed Reşad" imzasıyla yürürlüğe koyan Sultan Reşad'ın ne toplumsal, ne siyasal ve ne de askeri gelişmelerle bir ilgisi vardı. Ama herkesin "hürriyet" gerekçesiyle bağırıp çağırdığı, kimsenin görevine zamanında gitmediği, vapurların, tramvayların vaktinde gelmediği, mebusların bile "teneffüshane"de oturup celselere katılmadıkları bir dönemin başlayışında onun güleç yüzünün, unutkan, öfkesiz, iyimser, mütevekkil, masum iç dünyasının herhalde rolü vardı. Padişahı çok seviyor gözüken ve onun adını taşıyan "Reşad Altını"nı piyasaya süren, zırhlılara, gemilere, yeni mahallelere, kimi Anadolu köy ve kasabalarına da "Reşadiye" adını veren İttihat ve Terakki liderleri, bir Meşrutiyet figürü olarak her törende önlerinde yürüttükleri padişahı, kapalı kapılar ardında bunaklığından söz edip alaya almaktaydılar. Sultan Reşad hükümdarlığının ilk aylarında, sadrazam ve kimi nâzırlarla Hereke'yi, İzmit'i, Bursa'yı ziyaret etti. Bursa sergisini gezdi, Kasr-ı Hümayunda ağırlandı. İstanbullular gibi taşra halkı da nice yıllardan sonra bir padişahı uzaktan yakından görmek mutluluğunu yaşadılar.

Meşrutiyetin ilanının ilk yıldönümü olan 23 Temmuz 1909'da İstanbul'da Hürriyet-i Ebediye Tepesindeki töreni izledi. Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa ile Topkapı Sarayındaki mukaddes emanetleri, ziyaret ettiler. Sultan Reşad'ın, hanedan şehzâdelerinin, okul ve diğer

kurumlara resmi ziyaretleri hemen her gün görüldüğünden olağanlaştı.

18 Kasım 1909'da Meclis-i Mebusanın ikinci Yasama yılı açılışında okunan nutk-ı hümayununda gezi izlenimlerini vurgulayarak Osmanlı kardeşliğinden söz etse de, usul gereği okunan söylevinin bir ihtilalle iktidara elkoyan İttihat ve Terakki ileri gelenlerince önemsenmesi söz konusu değildi.

Asıl yönetim yükünü üstlenen Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, İttihatçıların aşırı müdahalelerine uzun süre dayanamayarak 28 Aralık 1909'da istifa etti. Roma sefiriyken vezirlik verilerek sadrazamlığa atanan İbrahim Hakkı Paşa 12 Ocak 1910'da kabinesini kurdu ve padişah adına "adl ü ihsan siyaseti" izleyeceğini duyurdu. Ama çok geçmeden o da kabinesinde Harbiye Nâzırı olan Mahmud Şevket Paşa'nın, ordunun, İttihat ve Terakki liderlerinin güdümlerine girdi.

Çalışmalarına Ayasofya'daki Adliye binasında sürdüren Meclis-i Mebusan için, Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey, yeni padişahtan Çırağan Sarayını istedi. Sultan Reşad uygun görmese de, kerhen peki dedi, ama bu güzel saray meclisin taşınmasından 64 gün sonra, 19 Ocak 1910'da birkaç saat içinde paha biçilmez eşyasıyla yandı, kül oldu. Meclis bu yangından sonra Fındıklı'daki Çifte Saraylara taşındı. Amcası Abdülaziz tarafından yaptırıldığı için Çırağan'ı sevmediği ve oturmak istemediği rivayet edilen padişahın yangına üzülmediğini Mabeyn Başkâtibi Halid Ziya Bey (Uşaklıgil) *Saray ve Ötesi*'nde anlatır.

Arnavutluk'ta ayaklanma, Girit meclisinde Yunan kralına bağlılık yemini edilmesi gibi iki dış sorunun ardından, Kozmodi Efendi'nin çıkardığı *Sadâ-yı Millet* gazetesi başyazarı Ahmed Samim'in, Patrikhane lehine çalıştığı iftirası yayıldıktan sonra 9 Haziran 1910 günü vurulup öldürülmesi, ortalığı bir anda gerginleştirdi. Sultan Reşad, Balkan uluslarının kendi bağımsız kiliselerini kurup Ortodoks Rum Patrikhanesinden ayrılmalarına izin veren Kiliseler Kanunu onaylamaması için kendisine başvuran patriğin ricasını dikkate almayarak, meclisten gelen her yasa gibi, bunun altına da "irade ettim" onayını koydu. Kiliseler Kanunu, Balkan Savaşlarının sebeplerinden gösterilir. Bununla birlikte o yılın mayıs-haziran ayları boyunca Âyan ve Meb'usan meclisleri üyeleriyle devlet erkânı için birbiri ardınca şölenler düzenlendiğinden, Tokatlıyan otelindeki ziyafetten kalkan

kalabalık, padişahın Beylerbeyi Sarayı bahçesinde verdiği ziyafete oturuyor; meclis reisleri, sadrazam, nâzırlar, ulema, elçiler, alafranga usulde tertipler ve müzikler, saray şölenleriyle ağırlıyordu.

1911'in başındaki uğursuzluk 6 Şubat 1911 gecesi Babıâli'de parladı ve Osmanlı bürokrasisinin bu başçıl odağı bir kez daha cayır cayır yandı. Bir yıl önceki Çırağan yangınına üzülmeyen Sultan Reşad, Babıâli yangınına herkesten fazla üzüldü. 42 yıl aradan sonra özel bir ziyaret için İstanbul'a gelen eski Fransız Kraliçesi Eugènie'yi, Türk dostu ve İstanbul hayranı bilinen Pierre Loti'yi bu yıl içinde kabul eden V. Mehmed Reşad, 5 Haziran günü Barbaros zırhlısıyla İstanbul'dan ayrılarak Rumeli gezisine çıktı. Selanik, Üsküp, Priştine kentlerini ziyaret edip, Kosova sahrasında "Meşhed-i Hüdavendigâr"da yüz bin kişilik bir cemaatle cuma namazı kıldı. Kalabalık maiyetiyle 26 Haziranda İstanbul'a döndü.

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal edip Osmanlı Devletine savaş açması üzerine 25 Eylül 1911'de istifa eden Hakkı Paşa'nın yerine (sekizinci kez) sadrazamlığa getirilen Âyan Reisi Said Paşa, hükümeti kurmakla birlikte, Trablusgarp'ın (Libya'nın) işgalinden sorumlu olan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı Âlide yargılanması sorunu yüzünden 30 Aralık 1911'de istifa edip dokuzuncu kez sadarete atandı ve kabinesini yeniledi.

Mısır üzerinden Bingazi'ye giden gönüllü subayların komutasında, İtalya kuvvetlerine karşı başlatılan Trablusgarp savunması, bu bahtsız padişahın ölümüne değin biri diğerini izleyecek üç büyük savaşın ilkidir. Bu sırada İttihat ve Terakki Fırkasının, İbrahim Hakkı Paşa'yı yargılanmaktan kurtarmak için Meclis-i Mebusanı feshetme girişimi, meclisle hükümetin sürtüşmesine yol açınca sorumluluk padişaha yüklendi. Sultan Reşad, "Kanun-ı Esasi"nin verdiği yetkiyle 18 Ocak 1912'de Meclisi kapattı. Bu gelişmeler sırasında siyasi ortam ve basın da hareketlendi. İttihat ve Terakki karşıtları, padişahın kız kardeşi Mediha Sultan'ın eşi Damad Ferid Paşa'nın başkanlığında Hürriyet ve İtilâf Fırkasını kurdular (21 Kasım 1911) Mebusların çoğu bu yeni partiye geçti. Fakat yenilenen seçim, baskı altında gerçekleştiğinden "sopalı seçim" adıyla tarihe geçti ve İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilâf Fırkasını yenilgiye uğrattı.

1912'nin büyük bunalımı temmuz ayında doğdu. Oniki Ada'yı işgal eden İtalya, Çanakkale Boğazını topa tutarak payitaht İstanbul'a

gözdağı verdi. Öte yandan Arnavutluk'a yeni ordu birlikleri sevk edilmesi üzerine, kendilerine "Halaskâran" ya da "Halaskâr Zabitân" adını veren siyasi-askeri bir grup, bir yandan dağa çıkarken, bir yandan da İstanbul'daki yandaşları aracılığıyla hükümeti istifaya zorlamaktaydılar. Kabinedeki Harbiye ve Bahriye nâzırlarının istifasından sonra 16 Temmuz 1912'de Said Paşa da istifa etti. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, nâzırları arasında eski sadrazamlar bulunduğu için "büyük kabine;" sadrazamın oğlu Mahmud Muhtar Paşa da olduğu için "baba-oğul hükümeti" denen yeni bir Hey'et-i Vükelâ oluşturdu. Ahmed Muhtar Paşa, kabinesine, eski sadrazamlardan Kâmil, Hüseyin Hilmi ve Avlonyalı Ferid paşaları aldığı gibi, oğlu Mahmud Muhtar Paşa'yı da Bahriye nâzırı yapmıştı. Sıkıyönetimi kaldıran "Büyük Kabine," partiler ve siyasi görüşler üstü bir yaklaşım sergilemekle birlikte, umulan başarıları elde edemediği gibi, Balkan Savaşı da kapıdaydı.

Savaş öncesinde Dolmabahçe Sarayı bahçesinde yapılan mitingi, V. Mehmed Reşad saray pencerelerinden izledi. Tal'at Bey (Paşa) ve Halaçyan Efendi, kalabalığın en önünde Osmanlı bayrağı taşımakta ve "Harp isteriz!" diye bağırmaktayken, kalabalık da hep bir ağızdan, "Filibe'ye hücum, Sofya'ya hücum!" demekteydi. İstanbul gençliği de kent meydanlarında gösteri ve mitingler düzenledi. Padişahın bir "iradesi" ile toplanan şûra-yı saltanat savaş kararı aldı. Savaş koşulları gerekçesiyle bu kez Sultan Reşad'a Meclis-i Mebusan 14 Ağustosta fesh ettirildi. Savaşın Osmanlı Devletinin aleyhine gelişmesi üzerine Selanik'te sürgünde bulunan eski padişah II. Abdülhamid İstanbul'a getirtilerek Beylerbeyi Sarayına yerleştirildi.

İtalya ile 18 Ekimde Uşi Antlaşması imzalanarak, Trablusgarp ve Bingazı İtalya'nın işgaline bırakıldı. Bundan on gün önce de Karadağ'ın Osmanlı Devletine savaş ilanıyla Balkan Savaşı başlamış bulunuyordu. Gazi Ahmed Muhtar Paşa 29 Ekim 1912'de istifa etti. Şûra-yı Devlet Reisi Kâmil Paşa (dördüncü kez) sadrazam oldu. Meclis feshedildiği için Dolmabahçe Sarayında şehzâdelerin de katıldığı Meclis-i Umumide, genel durum ve hükümetin yapacağı işleri anlattı.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa bu döneme ilişkin anılarında, Ahmed Muhtar Paşa'nın kendisini bu göreve getirmesini, Çiftehavuzlar'daki modern köşkünü görmesine bağlayarak, "Kendi evini böylesine bakımlı tutan bir adam, kenti de Avrupaî bir görünüme kavuşturur," dediğini açıklar. 1912'deki durumuyla Osmanlı payi-

tahtı harap, sokakları kaldırımsız, dükkânları cemakânsız, fırınları pisti. Ekmek hamurlarının ayakla yoğrulduğunu anlatan Cemil Paşa, manavın, aşçının, sütçünün, şekercinin, seyyar satıcıların, sırtlarında kesilmiş koyun taşıyan hamalların, sırıkta ciğer, kelle, işkembe satanların, kent içinde koyun otlatanların, at, merkep sürüleriyle inşaat malzemesi taşıyan Acemlerin sergilediği ilkel görünümleri, hiçbiri hizmet vermeyen sebilleri, yolların pisliğini, lağımların sokaklarda akışını, herkesin çöpünü kapıdan ya da pencereden dışarı atma alışkanlığını, süprüntü taşıyan arabaların yaydığı kokuyu, dilencileri, itlaf girişimlerine karşın sayıları 30 bin olarak tahmin edilen köpekleri, cenazelerin uzak mezarlıklara kadar omuzlarda taşınmasını, papaz ve patrik ölülerinin giyimli olarak dört kollu iskemleye oturtulup kent içinde gezdirilişini, itfaiye hizmetlerinin yetersizliğini, tulumbacıların hallerini, İstanbul'un herhangi bir semtinde ya da bir evde yangın çıkınca, atılan toplar, yakılan mahyalar yüzünden bütün bir kent halkının sabaha kadar korku içinde uykusuz kalışını vs anlatır. Batı kentleri örnek alınarak başlatılan belediyecilik çalışmaları kapsamında başardığı işleri, örneğin yollara parke döşetmesi, Topkapı Sarayı bahçelerini parka (Gülhane) dönüştürüp halkın hizmetine sokması gibi hizmetlerini sayıp döken Cemil Paşa'nın; 1912'de Ayasofya ile Sultanahmet camileri arasındaki ahşap evlerle örülü mahalleri yeni bir park yeri kazanmak için kasten yaktırdığı ya da başka bir nedenle çıkan yangına itfaiye göndermediği, o günlerde çokça konuşulmuştur.

Balkan bozgununun yollara döktüğü sefil ve aç göç kalabalıklarla koleralı askerler için gözyaşı dökenlerden biri de Sultan Reşad'dı. Muhacirlerin hepsi aç, sefil ve hastalıklıydı. Yelkenli gemiler, trenler, iskele ve istasyonlara her gün yüzlerle göçmen boşaltırken kimileri de kurtarabildiklerini kağnılara yükleyip İstanbul'a gelmekteydiler. Muhacirîn müdüriyeti bunlara yatacak, barınacak yer bulmaya ve sıcak çorba dağıtmaya çalışıyordu. Savaş yaralıları, birliklerden ayıklanan, koleralı oldukları saklanıp "züefa ve mа'lûlîn" denilen askerler ise ibadete kapatılan Ayasofya, Sultan Ahmed ve Şehzâdebaşı camilerine yatırılıyordu. Çatalca'daki çarpışmaların top sesleri İstanbul'un her tarafından duyulmaktayken, Sultan Reşad da saltanatının en sıkıntılı günlerini yaşamaktaydı. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın ultimatomuna karşı ilan edilen savaş (7 Ekim 1912) ye-

nilgilerle iki ay sürdü. Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar geldi. Osmanlı ordusu on binlerce tutsak ve şehit verdi. 3 Aralıkta Bahşayiş köyünde ateşkes, 30 Mayıs 1913'te de Midye-Enez çizgisinin batısındaki (Edirne dahil) bütün toprakları Balkan devletlerine bırakan Londra Antlaşması imzalandı.

İttihatçılara karşıtlığıyla tanınan ve ağır savaş koşulları altında sadrazamlığa atanan Kıbrıslı Kâmil Paşa, 29 Ekim 1912'de devraldığı görevi ancak 2,5 ay sürdürebildi. 23 Ocak 1913'te Enver Bey'in düzenlediği Babıâli Baskınında Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın öldürülmesi; Sadrazam Kâmil Paşa'nın istifa ettirilmesi; Babıâli'den saraya giden Enver Bey, Sultan Reşad'a saygılı ama kesin bir dille Mahmud Şevket Paşa'yı sadrazam atamasını bildirerek Mabeyn-i Hümayunda gerekli işlemi yaptırttı. Daha kabine kurulmadan Cemal Bey (Paşa) İstanbul Muhafızı oldu; Tal'at Bey (Paşa) ise Dahiliye Nâzırı vekili yetkisini üstlenerek vilayetlere emirler göndermeye başladı.

O günlerin en sıcak konusu yolsuzluk iddialarıydı. Bunların başında, eski sadrazamlardan Said Paşa'nın Beyazıt-Şişli tünel projeleri için Deutsche Bank'tan 15 bin altın rüşvet istemesi vardı. Tophane işçilerinin Martini tüfek parçalarını ceplerinde dışarı çıkarıp Kürtlere ve Lazlara satarak 100 bin altın kazandıkları bir başka yolsuzluktu. Savaş koşulları nedeniyle özellikle kamu görevlileri arasında irtikâp yaygındı. Yetkisiz durumdaki yaşlı padişah, bütün bu olanlara müdahale edemediği gibi yetişkin şehzâdeleri de Beyoğlu'nda ikide bir rezalet çıkarıp, hatta karakola düştükleri oluyordu. Siyasi otoritesini İttihat ve Terakki üçlüsüne (Tal'at, Enver, Cemal) kaptıran padişah, hanedanın da saygınlığını yitirmesine de seyirciydi. Osmanoğullarının iki kolunu temsil eden "Mecid evladı" ile "Aziz evladı" arasındaki küskünlük düşmanlık düzeyinde ve rekabet vardı. Abdülaziz'in şehzâdeleri Yusuf İzzeddin ve Abdülmecid efendiler, padişahın saflığından yararlanan İttihatçıların cumhuriyet ilan edeceklerini, hanedanın yıkılacağını ileri sürerek taraftar kazanma çabasındaydılar.

1913'ün daha müthiş suikastı, ilkinden altı ay sonra, 11 Haziran günü Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi oldu. İttihatçılar, suikasti İstanbul genelinde geniş çaplı bir "muhalif temizliği" için gerekçe edindiler. Ertesi gün sadrazam atanan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu Said Halim Paşa'nın kabinesinde fırka yanlısı veya üyesi nâzırlar yer aldı. Birkaç gün için-

de tutuklanan 350 kişiden 29'u, ivedilikle yargılanıp meydanlarda asıldı. Beyazıt Meydanında asılanlar arasında, Sultan Abdülmecid'in şehzâdesi Kemaleddin Efendi'nin kızı Münire Sultan'ın eşi (eski sadrazamlardan Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu) Salih Paşa da vardı. V. Mehmed, İttihat ve Terakki liderlerinden çekindiğinden yeğeninin kocası Salih Paşa için af yetkisini kullanamadı. Hükümet, rejim muhalifi saydığı bütün kamu görevlilerini azletti. Giderek padişahlık yetkilerinden arındırılan Sultan Reşad'ın kukla hükümdarlığı altında gerçek parti oligarşisi başladı. Hükümet içinde, asıl yetkiyi Enver-Tal'at-Cemal Paşa üçlüsü temsil etmekteydi.

Mahmud Şevket Paşa suikastinden 18 gün sonra Balkan Savaşı galipleri arasında II. Balkan Savaşı denen, alınan toprakları bölüşüm çatışmasının çıkması ve buna kolera salgınının da eklenmesi üzerine fırsattan yararlanan Osmanlı ordusu 29 Haziran 1913'te saldırıya geçerek 21 Temmuzda Edirne'yi geri aldı. Bu eski başkente "Edirne fatihi" havasında giren Kaymakam (yarbay) Enver Bey, İstanbul'a "Mücahid-i Hürriyet" ve "Edirne fatihi" sanlarıyla döndü.

Enver, 3 Ocak 1914'te mirliva (tuğgeneral) rütbesiyle Harbiye Nâzırlığına atandı. Abdülmecid'in oğlu Şehzâde Süleyman Efendi'nin kızı, padişahın yeğeni Naciye Sultan'la evlenerek "damat" oldu.

I. Dünya Savaşı öncesinde hükümetin aldığı bir kararla 9 Eylül 1914'te kapitülasyonlar kaldırıldı. 21 Ekim 1914'te ise Harbiye Nâzırı Enver Paşa, V. Mehmed'in, Kanun-i Esasideki başkumandanlık yetkisini "başkumandan vekili" olarak fiilen üstlendi. 11 Kasım 1914'te Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarıyla Üçlü Bağlaşma Antlaşmasının imzalanması ve 14 Kasımda da Cihad-ı Ekber ilanından sonra, V. Mehmed'in son 4 yıllık saltanatı boyunca süren I. Dünya Savaşına girildi.

Padişahın 14 Ocak 1915'te Meclis-i Mebusanın açılışında okunan nutk-ı hümayununda savaşa neden girildiği de vurgulanmıştı. Bu dönemin yaşattığı işgal, açlık, sefalet ve salgın korkuları sarayı da etkiledi. Gerçi V. Mehmed'in sağlığına uygun bir beslenme rejimi aksatılmadı ama harem daireleri ve saray personeli, pirinç bulunmadığı zamanlarda bulgurla yetinmek zorunda kaldı. Kendisine ulaşan yakınmalardan dolayı V. Mehmed'in, arada "Biz de fukara olduk, bulgur yiyoruz!" dermiş. O sıkıntılı 1915 yılı Temmuzunda, Almanya'dan gelen Operatör Dr. James Israel, böbrek, prostat

ve mesane taşı rahatsızlığı olan padişahı ameliyat etti. İstanbul'un zengin evlerinde bile bulunabildiği zaman pirinçle pişirilen pilav, çocuklarla, hastalara yediriliyordu. Memurlar, vesikayla "iaşe" alma ayrıcalığına sahipti. Yiyecek fiyatları alabildiğine yükseldi. Yiyecek nakli, dışarıya zahire ve manifatura çıkarmak yasaklandığından yeni yolsuzluk ve vurgun yöntemleri ortaya çıktı. "Vagon ticareti," "koli ticareti" bunlardandır. Kimi subaylar vagon kiralayıp İstanbul'a zahire getirip el altından karaborsacılara devrediyorlardı. Geziler, hatta kentin bir semtinden uzak bir başka semtine gitmek bile izne bağlandığından İttihatçıları ya da onlara yakın kimseleri aracı kılanlar, izin kopartıp Bandırma'dan, Bursa'dan yiyecek maddeleri getirip satarak vurgun yapıyorlardı. Şekerin okkası 12 kuruştan 300 kuruşa çıktı. Bir teneke gazyağı 30 lira gibi inanılmaz bir fiyata satılıyordu. Mebuslardan, bürokratlardan, subaylardan vurgun yöntemiyle "harp zengini" olanlar çoktu. Yürürlüğe giren Tekalif-i Harbiye Kanunu öylesine maddeler içermekteydi ki bir mülazim (teğmen) peşine taktığı birkaç askerle dilediği mağazayı basabilir, her şeyi alır, karşılığında bir tutanak vermek gereğini bile duymazdı. Harp vergisi yutturması altında canlı hayvandan kadın çamaşırlarına, bebe zıbınlarına, mutfak ve sofra takımlarına, şampanya ve konyağa değin el konulmayan nesne yoktu! Sonunda toplumu yatıştırmak için, Dahiliye Nâzırı Tal'at Bey'in başkanlığında, yolsuzlukların önlenmesi amacıyla bir komisyon kuruldu.

Öte yandan, aşırı propagandalarla Alman hayranlığı ve dostluğu, aç insanlarda bile sanki biricik duyguydu. Alman modası, Sultan Reşad'ın bıyıklarını bile etkilemişti. "Wilhelm-kâri" bıyık, erkeklerin simgesi olurken cephelere ölmeye sevk edilen on binlerce asker, her gün yolları, köprüleri, iskele ve garları doldurmaktaydı. Bunlar, kara vagonlarda "Kafkasya dağlarında çiçekler açar" ya da "Sancağımız şanımız," "Çanakkale içinde aynalı çarşı" havalarını söyleyerek giderlerken, Filistin'i, İzmit'in yanında sanan İstanbullu yaşlı kadınlar, arkalarından dualar etmekteydi. Çanakkale Savaşları sürerken gündemdeki en önemli konu İstanbul'un boşaltılması, Sultan Reşad'ın ve eski padişah Abdülhamid'in, güvenlikli yerlere götürülmeleriydi. Düşünülen yer Eskişehir'di. Sultan Reşad, karara itiraz etmedi ama Beylerbeyi Sarayındaki ağabeyi Abdülhamid, "Buradan bir yere gitmem!" deyince, padişah da gitmekten vazgeçti. Yine o günlerde

Sultan Reşad'a fetva ile "Gazi" sanı verildi. Halk, basının bu konuya abartılı yaklaşımından tedirgindi.

Önemli bir sorun da saraylara, kasır, köşk ve konaklara yerleşmiş hanedan mensubu şehzâdelerin kalabalık ailelerinin, sultanefendilerin, eşleri damat paşaların nereye ve nasıl taşınacaklarıydı. Sabık hakan Abdülhamid'in ve kimi yetişkin şehzâdelerin bir işgal olsa bile İstanbul'dan ayrılmayacaklarını açıkladıkları kahvelerde konuşulurken, Mecliste ise hanedan mensuplarının kaçmaya hazırlandıklarını ileri sürenler vardı.

Mabeynci Lütfi Simavi Bey'in anılarına göre çok ağır psikolojik buhran yaşayan Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin 1 Şubat 1916'da intihar etmesi, babası Abdülaziz'in ölümüne benzerliği nedeniyle heyecan uyandırdı ve dedikodular yayıldı. Kimilerine göre, kanser olduğuna, tahta çıkartılmayıp tutuklanacağına inandırıldığı için intiharı seçmişti. Bu intihar üzerine Abdülmecid'in en küçük, hanedanın en büyük şehzâdesi Vahideddin, ağabeyi Reşad'ın veliahtı oldu. Padişah o yıl onarttığı Yenikapı Mevlevihanesinin, *Miraciye* okunarak açılmasını istedi ve Heyet-i Vükelâ ile buradaki törende bulundu. Edirnekapı Şehitliğine giderek Çanakkale Savaşlarında ölen İstanbullu gençlerin mezarlarını ziyaret etti. Şehitlik girişinde seccade üzerinde Kuran okuyan hafız, padişahı ve kalabalığı ağlattı.

3 Şubat 1917'de istifa eden Said Halim Paşa'nın yerine vezirlikle sadrazam atadığı Tal'at Paşa; Osmanlı tarihinde, vezirlik pâyesi verilenlerin sonuncusu, Sultan Reşad'ın da son sadrazamı oldu.

6 Eylül 1917'deki Haydarpaşa Garı infilâki, cephane yüklü bir vagona düzenlenen sabotajın sonucuydu. Bir tabur asker ve yüzlerce yolcunun can verdiği bu infilak, resmi açıklama yapılmayarak gizlenmeye çalışıldı. 1917 yılı boyunca cephelerden gelen haberler, Bağdat'ın, Kudüs'ün düşüşü de padişaha duyurulmadı. 10 Şubat 1918'de eski padişah II. Abdülḥamid öldü. Ailesi Fatih Türbesine gömülmesini istese de, hükümetçe Sultan Mahmud Türbesine gömülmesi uygun görüldü. Sultan Reşad, ağabeyi için padişahlara mahsus cenaze alayı düzenlenmesini irade etti. Devlet erkânının, şehzâdelerin ve halkın katıldığı törenin bitiminde Hünkâr İmamı Suzî Efendi'nin, dili sürçüp, "Sultan Mehmed Reşad Han hazretlerinin ruh-ı şeriflerine fatiha" demesi kadar, buna kahkaha ile gülen Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin hafifliği de herkesi şaşırttı. 10

Haziran 1918'deki Fatih yangını, Küçükmustafapaşa'dan Samatya'ya kadar Süriçi'ni silip süpürdü. Bu yangında 7500 yapı, içlerindeki eşya ve aile kültürü birikimleriyle kül oldu.

Saltanatı boyunca, İttihat ve Terakki yönetiminin isteği doğrultusunda o törenden ötekine götürülen; İstanbul'a gelen yabancı hükümdarları ağırlayan şeker hastası, prostat ameliyatı geçirmiş, yaşlı ve hasta V. Mehmed Reşad, yaşamının son yılında büsbütün bitkindi. İttihatçıların kendisini artık hiç saymamaları karşısında iç dünyasına kapanmış; son dileği de bıraksınlar da haysiyetimle öleyim!" olmuştu. Yaz günlerine rastlayan 1918 Ramazanının 15. günü, Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet dairesindeki geleneksel ziyareti yönetirken yığılıp kaldı. Yıldız Sarayına götürülerek tedavi edilmeye çalışıldı. Dokuz gün sonra, 3 Temmuz 1918 tarihinde öldü. Cenazesi, Beşiktaş İskelesine indirilip istimbotla Topkapı Sarayına götürüldü. Namazanı, Abdülhamid'in cenazesinde gülen Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi kıldırdı. Buradan görkemli bir cenaze alayıyla Sirkeci'ye indirilen tabutu, denizden Eyüp'e götürülüp sağlığında yaptırdığı türbesine gömüldü. İstanbul'da ölen padişahların sonuncusu olduğundan, cenazesi de payitahttaki, son büyük cenaze alayıdır. Fatih'ten itibaren padişahlar, İstanbul'daki (suriçi) türbelerde gömülüyken, İstanbul dışında –Eyüp'te– gömülü tek padişah da Reşad'dır.

Sultan V. Mehmed Reşad dönemindeki resmi ziyaret yoğunluğunun önemli kişileri arasında, Bulgaristan Kralı Ferdinand, Sırbistan Prensi Pierre Karageorgeviç de vardı. Her ikisi de padişah tarafından ağırlandı. Ferdinand'a Yıldız Sarayında verilen ziyafet sırasında padişahın yanı başında oturan Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, usulen kadeh kaldırıp zat-ı şahaneye saygısından içmeyince bunu fark eden sultanın "Yuvarlayıver!" dediğini anılarında anlatır. Savaşın son iki yılında, resmi ziyaret için Avusturya, Almanya, Bulgaristan prensleri, Alman Mareşali Meckensen, Almanya İmparatoru II. Wilhelm İstanbul'a geldiler. Almanya İmparatorunun ziyaretinde ilk kez kız mektepleri talebeleri bir örnek formalarla Galata Köprüsü üzerinde dizilip konuğu alkışladılar. İran Şahı Ahmed Şah Kaçar'ın ziyaretinde, Enver Paşa tercümanlık yapmak istediğinde, Sultan Reşad'ın, "İki Müslüman devlet reisinin tercüman aracılığıyla konuşması yakışık almaz. Ben derdimi Farsça anlatırım, o da zaten Türkçe bilir," demesi manidar; hükümdara yakışır bir yanıttı kuş-

kusuz. Son olarak 19 Mayıs 1918'de Avusturya İmparatoru I. Karl ve İmparatoriçe Zita geldi. Bunları Sirkeci garında karşılayan padişahın protokol gereği, İmparatoriçe ile öndeki arabaya, İmparatorun da veliaht Vahideddin'le ikinci arabaya binmesi gerekirken, Sultan Reşad'ın: Ben genç İmparatoriçe ile yan yana oturup halkı güldürmem," diyerek genç İmparatoru yanına alması, ikinci arabaya da Zita ile Vahideddin'in oturması, konukların onuruna, Dolmabahçe Sarayının elektrikleri yakılması, Boğaziçi'nde aydınlatma yapılması da unutulmamış anılardır.

Başmabeyncisi Lütfi Simavi Bey, anılarında, ilk kez huzuruna çıkışını naklederken, "Kır bıyıklı, mavi gözlü, pek mütevazı, gayet nazikti" notunu düşmüş. Mülahham (şişman, toplu) bacakları çarpık, paytak yürüyüşlü sultan, bu yapısından dolayı ata binmezmiş. Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Halid Ziya (Uşaklıgil) Bey de anılarında, V. Mehmed'in çok tutumlu olduğunu ama yeri geldiğinde de para harcamaktan çekinmediğini; her ay, Harem-i Hümayun aylıkları ve giderleri için Hazine-i Hassadan bin lira getirttiğini; yere bağdaş kurup bir örtü üzerine konulan altınları defter kayıtlarına göre ve çok ince hesaplarla dağıttığını anlatır. Tutumluluğunu, "otuz seneden fazla süren veliahtlık zamanının mahrumiyet ve mazlumiyet" alışkanlıklarına bağlar. Sultan Reşad'ı yakından tanıyanların gözlemleri aşağı yukarı aynıdır: "İyi niyetli, aşırı alçakgönüllü, sevecen..." Tanık olduğu veya okuduğu olayları unutmaz, boş zamanlarında kitap okur veya pek sevdiği kuşlarıyla oyalanırmış. Az ışığı sever, elektrikten hoşlanmaz, gözlük kullanmazmış. Hususi dairesinde kalorifer yokmuş. Halid Ziya, siyasi işlere karışmaması konusunda, "Meşrutiyet var. Karışamam, karışsam da faydası olmaz. İttihatçılar beni Konya'ya sürer, cumhuriyet ilan ederler," dediğini nakleder.

V. Mehmed, Eyüp'teki türbesinin, yanına bir de mektep yaptırtmış, Donanma Cemiyetine, hayır kurumlarına yardımlarda bulunmuş, yangınlarda iâne dağıttırmış; Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet dairesiyle Enderun koğuşlarının bir bölümünü de onarıtmıştır.

Fazla bir kitabî kültürü bulunmadığından söz edilirse de boş zamanlarında *Mir'ât-ı Hakikat*, *Maruzat* ve *Netayicü'l-Vukuat* gibi eserlerden bölümler okuması veya okutturup dinlemesi, çevresindekilerden yorumlar alması tarihe olan ilgisini gösterir. Şiirleri de vardır. "*Bin yıl yaşasak yine cihan bu / Gerdiş bu, zemin bu, âsüman*

bu" beyti tevekkülünü ve hayata bakışını yansıtır. Çanakkale Savaşı kazanılınca yazdığı gazelin ilk dizeleri, "*Savlet etmişdi Çanakkale'ye bahr ü berden / Ehl-i İslamın iki hasm-ı kavisi birden / Lâkin imdad-ı ilahi yetişip ordumuza / Oldu her bir neferi kal'a-i pulât-beden*" dir. Fazıl Ahmet (Aykaç) bunu eleştiren bir tahmis yazmıştır. Başmabeynci Lütfi Simavi, mabeyn başkâtipleri Halid Ziya (Uşaklıgil) ve Ali Fuad (Türkgeldi) beylerin anıları, V. Mehmed dönemi saray yaşamını, padişahın kişiliğini ayrıntılarıyla veren önemli eserlerdir. Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*'nde, hanedan mensuplarının yaşam tarzlarını, bunların kalabalık ailelerinin sorunlarını, anekdotlarla aktarır; şehzâdelerin bilgi ve kültür noksanlıklarına örnekler verir. V. Mehmed'in Edirne gezisine katılan bir şehzâdenin, kendisine, "Başkâtip Beyefendi, Meriç Fırat'a karışır, değil mi?" diye sorduğunu, Rumeli gezisine gidilirken de Çanakkale Boğazı çıkışında bir başka şehzâdenin, "Şimdi Marmara'ya giriyoruz, öyle mi?" dediğini, genç şehzâdeyi bozmamak için, "Selanik'ten döndüğümüzde Çanakkale'yi geçip Marmara'ya gireceğiz," cevabını verdiğini anlatır.

V. Mehmed'in yetişkin şehzâdeleri Ziyaeddin ve Necmeddin efendilerin, İstanbul'da birer kabadayı gibi hareket etmeleri, hovardalıkları, kayıkta içki içip saz çaldırmaları, Meclis-i Mebusanda ağır eleştirilere konu olunca, V. Mehmed, padişah baba olarak sözünü dinletemediği şehzâdelerinin uyarılmalarını Mahmud Şevket Paşa ile Ali Rıza Bey'den rica etmiş.

İslami kurallara uyarak Kâmres Başkadınefendi, Dürriaden, Mihrengîz kadınefendilerle yetinen; Dürriaden'in 1909'da ölmesi üzerine Nazperver'i alan Sultan Reşad'ın, 1887'de doğan ve Refia adı verilen tek kızı aynı gün ölmüştür. Şehzâdeleri Mehmed Ziyaeddin (1873-1938), Mahmud Necmeddin (1878-1913) ve Ömer Hilmi (1886-1935) efendilerdir.

36

SULTAN VI. MEHMED VAHİDEDDİN

İstanbul, 3 Şubat 1861 - San Remo/
İtalya, 15 Mayıs 1926
Saltanatı: 4 Temmuz 1918 - 1 Kasım 1922
Salt Halifeliği 1 Kasım - 17 Kasım 1922

"Sultan Vahideddin," "Vahdettin," "Sultan Mehmed Han-ı Sâdis," "Vahid" olarak da bilinir. Abdülmecid ile Çerkes asıllı cariye Gülüstû Kadınefendi'nin oğlu, Osmanlı padişahlarının sonuncusudur. Saltanatın kaldırılması üzerine vatana ihanetle suçlanacağı kaygısıyla İstanbul'dan kaçmış, San Remo'da ölmüş, Şam'da gömülmüştür. Mezarı Türkiye'de olmayan tek padişahtır.

Denebilir ki, son padişah olmak, hainlikle suçlanmak, firar ve iltica etmek, borç içinde ölmek, atalarının türbelerinde bir mezarı dahi olmamak gibi yazgı oyunlarının habercisi, doğduğu yıl annesinin ve babasının ölümü olmuştu. Babası Abdülmecid öldüğünde

(25 Haziran 186) beş aylık; annesi Gülistû öldüğünde (Mayıs 1861) üç aylıktı. Dolayısıyla anasını, babasını tanımadı. Yetim-öksüz Vahideddin'e bir süre bakan ikinci hazinedar Mihrifelek saraydan ayrılınca, amcası Sultan Abdülaziz, Abdülmecid'in kadınefendilerinden Şayeste Kadın'ı analık tayin etti. İlk çocukluğu ve gençliği, Abdülaziz'in (1861-1876) saltanatı yıllarında geçti. Kendisiyle daha çok ağabeyi (II.) Abdülhamid ilgilendi. Bu ilgi Abdülhamid'in padişahlığı boyunca da sürdü. Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa'nın anılarında belirttiğine göre, padişah, kardeşleri arasında yalnız Vahideddin'i seviyor ve onu sık sık Yıldız Sarayına çağırıyordu. Vahideddin akşam yemeğine kaldığı günlerde Abdülhamid'le saray tiyatrosunu izler, bazen de siyasi konuları görüşürdü. Olasılıkla vehimli padişaha, hanedan bireylerine ilişkin bilgiler taşır, hafiyelik yapardı. Abdülhamid, eski padişah V. Murad'ı ve veliaht (V. Mehmed) Reşad'ı acımasız bir göz hapsinde tutarken, bu kardeşine özgürlük tanımış, refahı için olanaklar sağlamıştı.

Vahideddin, Çengelköy'deki köşkünde yaklaşık 40 yıl sıkıntısız bir yaşam sürdü. Fıkıhla ilgilendi, okuyup yazarak Prens Sabahaddin'den, Kayserili Şaban Efendi'ye kadar her sınıftan insanla görüşerek, nota koleksiyonu yaparak Hareminde ve Boğaziçi'nde fotoğraf çekerek vakit geçirdi. Cariyelerinin resimlerinin de bulunan fotoğraf albümü 2012'de İngiltere'de satılmıştır. Yetişkin şehzâdeler arasında, okuduğunu anlayan, yazısı ve imlâsı düzgün, düşündüklerini yazıya geçirebilen bir taht adayı olarak tanınıyordu. Hat sanatına, Divan edebiyatına, klâsik Türk müziğine ilgi duymuştu. Nota koleksiyonu yapardı. At binmeye at yetiştirmeye meraklıydı. Çengelköy'deki Köşküne yakın harasında safkan atları vardı. Özel yaşamında nazik, yumuşak, resmi ilişkilerinde ciddi ve iltifatsızdı. Az konuşur, hatta kimilerine göre hiç konuşmazdı. İnadı ve ısrarıyla da bilinen Vahideddin'in, Osmanlı hanedanı ve hanedana yakın kişiler hakkında saptama ve yorumları ilginçti. "Bizim hanedanımıza her türlüsü gelmiştir: Sarhoşu, delisi, aptalı vardır. Ama dinsizi gelmemiştir. İçimizde en mübalatsızı olan Sultan Abdülaziz bile son nefesinde Kuran'a sarılmıştı," "Dünyada üç mel'un vardır: Bunlar bir sacayağıdır. Biri hemşirem Mediha Sultan, ikincisi eşi Ferid Paşa, üçüncüsü de oğlu Sami'dir," sözleri onundur.

Vahideddin, 1909'da V. Mehmed'in (Reşad) tahta geçmesi, Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin veliaht olması, kendisinden altı ay büyük kardeşi Şehzâde Süleyman'ın da ölmesi hiç beklemediği bir anda tahtın ikinci vârisi oluverdi. Törenlerde ikinci veliaht konumunda yer almaya başladı. Halid Ziya (Uşaklıgil) *Saray ve Ötesi*'nde, hanedan içindeki bozulmaları ve Vahideddin'in ikinci veliaht olma girişimlerini anlatırken, "Her tarafını kurt yemiş, çökmeye hazır bir tahta, her taşı paslanmış bir taca göz dikenlerin" gizli mücadelelerine de değinir. Abdülmecid ve Abdülaziz kollarından gelen şehzâdelerin, taht adaylığında kendilerinden öncekileri sayarak vakit geçirdiklerini alaylı bir biçimde vurgular. Vahideddin'in ikinci veliahtlık savı, kendince makul bir nedene dayanıyordu. Ona göre, veliaht bir değil, iki olmalıydı. Çünkü hanedan geleneği ve Kanun-i Esasi, tahta çıkma hakkını "ekber" ve "erşed" evlada tanımıştı. Vahiddedin'e göre, Yusuf İzzeddin Efendi "ekber," fakat babası Abdülaziz gibi "deli" idi. Kendisini ise "erşed" saymaktaydı. Yusuf İzzeddin Efendi'nin küçük vücuduyla ters orantılı kibirliliği, zehirlenme korkusunu her zaman açığa vurması, yani ruh sağlığından yoksunluğu Vahideddin'in savının haklı nedenleriydi. Bu nedenle V. Mehmed Reşad bile kardeşinin ikinci veliahtlığına sıcak bakmış, resmen bu sanı vermese de, törenlere ayrı bir arabayla ve protokolde yer alarak katılmasına izin vermişti. İttihat ve Terakki yönetimiyse Vahideddin'in temaslarını daha yakından izleme gereğini duyarak istemediği halde yanına fazladan iki yaver katmıştı. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa anılarında, 8 Mart 1913'te Çengelköy'deki köşküne giderek siyasetle ilgilenmemesi ricasında bulunduğunu anlatır. Oysa Vahideddin her vesileyle "memleketin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bulunduğunu ve bu tehlikenin farklı bir siyasetle önlenebileceğini" yinelerdi. Diğer yandan kendisini tanıyanlar, kuruntulu, inatçı ve kararsız olduğunu, "acemi cinci hoca gibi, cinleri başına toplayıp dağıtamadığını" söylemekteydiler.

1916'da Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi intihar edince, İttihatçıların kendisini veliaht yapmayacakları dedikodusundan dolayı kaygılandı. O sırada Beylerbeyi Sarayında gözetim altında olan ağabeyi eski padişah II. Abdülhamid de gazetelerin, kardeşinin veliahtlığını yazmamasından kaygılanarak, onu kendi oğlu gibi sevdiğini, devlet ve millet için çalışacağına inandığını, zeki ve bilgili olduğunu yakınla-

rına anlatmıştı. Şubat 1916'da resmen "Devletlû Necabetlû Veliahd-ı Saltanat Hazretleri" sanını alan Vahideddin, 21 Kasım 1916'da ölen Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in cenaze töreni için Viyana'ya gitti. İmparator II. Wilhelm'in daveti üzerine de 15 Aralık 1917'de trenle Almanya gezisine çıktı. Kendisine eşlik edenler arasında ilk kez gördüğü ve günü gelince saltanatına son verecek genç mirliva Mustafa Kemal Paşa da (Atatürk) vardı. Askeri bir gezi olduğundan, ferik (tümgeneral) üniforması giymesi gerekirken, mirliva (tuğgeneral) rütbesi yeterli görüldüğü için, "Ben bu rütbeye tenezzül etmem," diyerek geziye sivil kıyafetle çıktı.

3 Temmuz 1918'de V. Mehmed'in ölümü üzerine, Sadrazam Tal'at Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Çengelköy'e giderek kendisine durumu bildirdiler ve padişahlığını kutladılar. Ertesi gün Topkapı Sarayında, cülûs töreni ile V. Mehmed Reşad'ın cenaze hazırlığı aynı saatlere rastladı. VI. Mehmed sanı ile tahta çıkması kararlaştırılan Vahideddin'den önce saraya gelen devlet erkânı Mustafa Paşa Köşkünde toplandı. İstimbotla Sarayburnu'na gelen yeni padişah buradan saraya çıktı ve Babüssaade önünde törenle karşılandı. Yanında Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa vardı. Bağdat Köşküne doğru yürünürken bastonunu istedi. Çengelköy'de unutulduğunu öğrenince, "Bu bir felaket!" dedi. Müneccimler yeni padişahın ilk sözünün "felaket" olmasını, yakın bir uğursuzluğun işareti saydılar. Vahideddin bir süre dinlendikten sonra, yeni veliaht Abdülmecid Efendi'yle Hırka-i Saadet dairesini ziyaret etti. Bu sırada Sultan Reşad'ın cenazesi de dairenin önünde hazırlanmış bulunuyordu. Buradan, Babüssaade önüne gelindi. Vahideddin, kısa bir duadan sonra tahta oturdu. Veliaht, şehzâdeler, devlet erkânı, mebuslar, komutanlar, ulema ve ruhani reisler biat etti. Cülûs sırasında Muzika-i Hümayun marşlar çaldı. 1876'dan beri Babüssaade önünde cülûs töreni yapılmadığından kimi gelenekler unutulmuştu. Eski usul alkış yapılamadı. Törenden sonra Vahideddin, ağabeyi Reşad'ın cenaze namazında bulunup Eyüp'e kadar giderek defnini izledi. Ertesi gün istifasını veren Tal'at Paşa kabinesini görevde bıraktı.

Büyük acılar ve kayıplarla biten bir savaşın sonunda tahta çıkan Vahideddin'den herkes başarılar bekliyordu. Kendisi de çok şeyler yapacağını umuyor, "Ben devlet ve memleketime hizmet ümidinde

bulunmasaydım, Çengelköy'de rahat rahat oturur, bu bâr-i azimi kabul etmezdim. Bu yaştan sonra mezarıma padişah diye yazdırmak hevesinde değilim!" diyordu. İbnülemin, *Sultan Vahideddin'e Dair*'de, cülustan sonra Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'ye, "Bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsızım. Layıkıyla tahsilde edemedim," dediğini yazmıştır. Memleketi İttihatçıların mahvettiğine, Sultan Reşad'ın onlara oyuncak olduğuna inanıyordu. İlk iş olarak Enver Paşa'nın "Başkumandan Vekili" sanını, "Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi" olarak değiştirdi. Kendi adının da irade-i seniyyelerin altına değil, eski devirde olduğu gibi, yukarısına yazılmasını emretti. Çok geçmeden yeni padişahla ilgili bir dizi söylenti yayıldı. Yıllardır sıkıntı içinde, aç ve hastalıklı yaşam süren halk, Vahideddin'in tebdil gezip kötülükleri tek tek saptadığını, her şeyi düzelteceğini konuşmaktaydı.

Lütfi Simavi Bey'in anılarına göre, Taklid-i seyf (kılıç kuşanma) işini uzun uzadıya inceleyerek kimin kılıç bağlamasının uygun olacağına karar vermiş. Cülûs gününde olduğu gibi, ertelenen kılıç alayı, 31 Ağustos 1918'de yapıldı. Bu sonuncu kılıç alayında İstanbullular sokaklara döküldü. O gün on çifte filikayla denizden Eyüp'e giden yeni padişahı iskelede şehzâdeler ve devlet erkânı karşıladı. Buradan türbeye yaya yüründü. Vahideddin, Yeniçeri Ocağını kaldıran büyükbabası II. Mahmud'un pelerinini omzuna almıştı. Herkes bunu İttihat ve Terakki Fırkasını kaldıracağına bir işaret saydı. Hazreti Ömer'in kılıcını tercih eden yeni padişaha, bu kılıcı o sırada İstanbul'da bulunan Şeyh Ahmed Sünusî kuşattı. Dört atlı saltanat arabasıyla dönüşte, Edirnekapısı'nda geçilirken kendisine bu kapının anahtarı takdim edildi. Henüz Eyüp'teyken, Tal'at Paşa, Boğaz'dan düşman tayyarelerinin geçtiğinin öğrenildiğini bildirdiğinde, düşmanların medeni olduklarını, böyle dini bir tören sırasında taarruzda bulunmayacaklarını söyledi. Gerçekten de düşman tayyare filoları, sonraki günlerde kentin çeşitli semtlerini bombaladılar.

Şehzâdeliği boyunca her gün tıraş olan Vahideddin için tahta çıkanların sakal bırakması da bir sorun oldu. Bunu Başınabeynci Lütfi Simavi Bey'e sakal çeşitlerini sayıp dökmüş; bir saray görevlisinin sakalına da "helvacı sakalı" demişti. Lutfî Bey anılarında, sakalını kimsenin eline vermek istemediğini ve sakal bırakmayacağını anladım, der. Vahideddin'in tahta çıktığı günlerde I. Dünya Savaşı

hemen her cephede İttifak ordularının da yenik düşmesiyle bitmek üzereydi. Almanya ve Avusturya ateşkes istemişti. Bu öneriye katılmak gereğini duyan Vahideddin, Tal'at Paşa'dan istifa etmesini istedi. 8 Ekim 1918'de kabine çekildi. Yeni hükümeti kurmak için günlerce çalışan Tevfik Paşa'dan da mührü alarak 14 Ekimde eski Harbiye nâzırlarından Ahmet İzzet Paşa'yı sadrazamlığa atadı. Yeni hükümette Hürriyet ve İtilaf Fırkasından gelen nâzırlar çoğunluktaydı. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi imzalanarak Boğazlar'ın savaş gemilerine açılması, ordunun derhal terhisi, silah ve cephanenin Müttefiklere teslimi gibi çok ağır koşullar kabul edildi. Buna karşın halk, barış geleceği için umutluydu.

2 Kasım 1918 gecesi, İttihat ve Terakki liderleri Enver, Tal'at, Cemal paşalar, Dr. Nâzım, Dr. Bahaeddin Şakir beyler gizlice kaçtılar. 8 Kasım 1918'de de İzzet Paşa kabinesi istifa etti. 10 Kasımda Tevfik Paşa (üçüncü kez) sadrazam oldu ve Heyet-i Vükelâyı (kabineyi) oluşturdu. Bir daha yinelenmeyecek olan sarayla Babıâli arasındaki sadaret alaylarının sonuncusu 11 Kasımda düzenlendi. 13 Kasım günü, İtilaf Devletlerinin 55 parçadan oluşan donanması İstanbul'a geldi ve aynı gün karaya asker çıkartılmaya başlandı. Boğaz'ın Anadolu yakasının yukarı kesimine Yunan birlikleri çıktı. İstanbul Rumları ellerinde Yunan bayrakları olduğu halde Averof zırhlısı karşısında sevinç gösterileri yaptı. İngilizler, Haydarpaşa'dan başlayarak demiryolu güzergâhını işgal ettiler. Bu olaylarla İstanbul'da İşgal ya da Mütareke dönemi denen dört yıl sürecek acı günler başladı. Daha ilk günden halk arasında azınlıkların Müslümanlara işkenceler uyguladıkları, Senegalli askerlerin sokaklarda kadınları ısırdıkları, çocukları kesip yedikleri gibi asılsız şeyler konuşulduğundan herkes korkuya kapıldı. Tutuklamalar sürerken işgalcilerin merkez ve karakollarında da işkenceler yapılıyor; evler zorla sahiplerinden alınıyordu. Kadınların peçelerinin yırtılması ilk günden olağanlaştı. Sansür uygulanan basın, olayları ayrıntılı veremediğinden halk arasında yanlış ve abartılı haberler konuşulmaktaydı. Vahideddin, bütün bu gelişmeler karşısında hiçbir varlık gösteremediği gibi, saltanat değişikliği nedeniyle toplanan Meclisi-i Mebusanda da bir kez göründü. İttihatçıların çoğunlukta olduğu Meclisi, Vahideddin 21 Aralık 1918'de feshetti. Tevfik Paşa 13 Ocak 1919'da usulen istifa ederek (dördüncü kez) atandı ve kabinesinde değişiklikler yaptı.

30 Ocak 1919'da, başta İsmail Canbulat, Hüseyin Cahit (Yalçın), iaşeci Kara Kemâl ve Ziya Gökalp olmak üzere, 27 İttihatçı gözaltına alındı. 8 Şubat günü, İstanbullular âdeta bir tiyatro sahnesi izledi. Fransız general Franchet d'Espèrey, Romalı komutanların zafer alaylarını çağrıştıran bir törenle ve azınlıkların çılgın alkışları arasında beyaz bir ata binmiş olarak Galata'dan Beyoğlu'na çıkıp Fransa Elçiliğine gitti. Bunun, 1453'te Türklerin eline geçen İstanbul'un kurtarıldığını ima eden bir senaryo olduğu ileri sürüldü. 24 Şubatta bir daha istifa eden Tevfik Paşa (beşinci kez) atandığı sadrazamlıktan son olarak 3 Mart günü istifa etti 4 Mart günü Vahideddin, enişteşi Damad Ferid Paşa'yı (birinci kez) sadrazam atadı. Kurulan yeni kabine, savaş suçlularının yargılanması işine öncelik verdi. 10 Martta İttihatçı tutuklamaları başladı. Yakalananlar Bekirağa Bölüğüne kapatıldılar. Bu amaçla Divan-ı Harb-i Örfî Kararnâmesi yayımlandı. Divan-ı Harp, eski Sadrazam Said Halim Paşa'yı, eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'yi ve İttihatçı eski nâzırları tutuklattı. Bunların sayıları 60'ı buldu. 8 Nisan günü de Ermeni tehcirinden sorumlu tutulan Boğazlıyan Kaymakamı Kemâl Bey, yargılanmadan Beyazıt Meydanında asıldı. Nisan ve mayıs aylarında Kars'ı Ardahan'ı Ermeniler, Antalya'yı İtalyanlar, Fetiye'yi Yunanlar işgal etti. 15 Mayıs 1919'da, Yıldız Sarayında, 9. Ordu Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'yı kabul eden Sultan Vahideddin, ertesi gün de cuma selamlığında, Samsun'a gitmek üzere vedaya gelen paşayı Sinanpaşa Camii mahfilinde kabul etti. O gün paşa, Bandırma vapuruyla İstanbul'dan ayrıldı.

İzmir başta olmak üzere, Ege bölgesinde Yunan işgalinin başlaması üzerine Damad Ferid Paşa 19 Mayısta istifa etti ve aynı gün (ikinci kez) aynı göreve atandı. 19 Mayıs günü yeni kabinesini kuran Ferid Paşa, padişahın isteği üzerine Şûra-yı Saltanatı toplantıya çağırdı. 26 Mayıs günü Yıldız Sarayında Vahideddin'in "Devletin düçar olduğu vaziyeti görüşmek üzere sizi davet ettim. Devletin maruz kaldığı müşkilat hakkında acilen lazım gelen tedbirler konusunda fikirlerinizi beyan ediniz," kısa söyleviyle açılan oturumda genel durum görüşüldü. Ancak Şura-yı Saltanatta alınan kararların uygulanması olanaksızdı ve Lütfi Simavi Bey'e göre şura, üç saatlik bir komedi idi. 28 Mayısta Bekirağa Bölüğünde tutuklu bulunan 67 kişi İngiliz kuvvetlerince Malta'ya sürgüne gönderildi. İşgali ve sürgünleri protesto amacıyla Fatih, Sultanahmet, Üsküdar ve Kadıköy'de mitingler

yapıldı. Divan-ı Harp tarafından tutuklatılanlar arasında Milli Kongre Reisi Dr. Esat (Işık) ile *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sorumlu müdürü Talha Ebuzziya da vardı. Vahideddin, 15 yıla mahkûm olan eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'yi affetti.

6 Haziran 1919'da Yıldız Sarayı Harem dairesinde çıkan yangında sarayın bazı bölümleri yandı. Ne belediyeden, ne kolluk güçlerinden ne de işgalci birliklerden yangını söndürmeye gelen oldu. Sırtında gecelik entarisi ve pardösü, arkasında yalandan ağlayan bekçibaşı, yangını izleyen Vahideddin'in, "Milletimin ocağı yanarken benim evim yanmış ne ehemmiyeti var?" dediği rivayet edilir.

Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) *Görüp İşittiklerim*'de anlattığına göre, Vahideddin basını yakından izliyordu. Örneğin Çit Kasrında, huzurundakilere, Sait Molla'nın çıkardığı İstanbul gazetesini göstererek "Kadın Zihniyeti" ve "Kütüphanelerdeki Küflü Kitaplar" başlıklı yazılarla İslami geleneklere saldırıldığını ve Halife sıfatıyla bunları protesto ettiğini bildirmiş, Babıâli'ye, Bab-ı Meşihata birer tezkire yazılmasını istemişti. Sözde kalan bu müdahalelerinin arkasını izlemesi olanaksızdı. Çünkü temsil ettiği devletin siyasi, askeri, parasal bir gücü kalmamıştı. Öyle ki; hükümet, memurlara aylık avansı verebilmek için kum torbalarını, balta, kazma, kösele, dekovil rayı, nal demiri, eğe, hurda demir vb şeyleri satılığa çıkartıyordu!

21 Temmuz 1919'da üçüncü kabinesini kuran Damad Ferid Paşa, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye Hareketine karşı, Kuva-yı İnzibatiye'yi etkili kılmak için çaba gösterdi ve Kuva-yi İnzibatiye Kumandanı Anzavur Paşa'yı Batı Anadolu'da harekete geçirtti. Ferid Paşa'nın istifasıyla 2 Ekim 1919'da sadrazam olan Ali Rıza Paşa, Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasını sağladı. İstanbul'da seçimlere katılım yüksek oldu. Saltanat hükümetiyle Erzurum ve Sivas Kongrelerini yapıp Anadolu'da Kuva-yı Milliye örgütlenmesini yoluna koyarak 27 Aralıkta Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye arasında ilişkiler yumuşadı. Bahriye Nâzırı Salih Hulusi Paşa görüşmeler için Anadolu'ya gitti. En önemli konular, meclisin nerede toplanacağı, hükümet merkezinin İstanbul'da kalması ya da taşınmasıydı.

Meclis-i Mebusan 10 Ocak 1920'de Fındıklı Sarayında toplandı. Vahideddin sözde hasta olduğu için açılışta bulunmadı. Söylevini Damad Şerif Paşa okudu. Kendisi de locasından inip reis kürsüsünde, "Şer'-i şerif ve Kanun-i Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete

sadakat edeceğime vallahi" diye yemin etti. Kuva-yı Milliyeyi temsil eden Rauf Bey (Orbay) İstanbul'a gelerek saltanat hükümetiyle temaslarda bulundu. Diğer yandan, özellikle İstanbul'daki Rum ve Ermeni patriklerinin, bütün Türkiye'nin işgal edilmesi yönündeki başvuruları üzerine İngiliz işgal kuvvetleri İstanbul'u tamamen ellerine geçirmek siyasetine yöneldi. Bunun için de "barışı ve sükûneti korumak" gibi bir gerekçeye ihtiyaç duyulduğundan Türklerle azınlıklar, sürtüşmelere, kanlı olaylara kışkırtıldı. Azınlıklar o derece şımartıldı ki, Karaköy'de bir Rum kebapçı, dükkânını denetlemek isteyen Şehremini ve Vali Vekili Cemil Paşa'yı (Topuzlu) değnekle kovacak kadar pervasızdı.

3 Mart 1920'de istifa eden Ali Rıza Paşa'nın yerine Sultan Vahideddin, Salih Hulusi (Kezrak) Paşa'yı müşir rütbesiyle sadrazam atadı. İşgalciler, 15 Martta 150 aydını tutukladılar. 16 Mart 1920'de bir bildiri yayımlayarak üç uluslu (İngiliz, Fransız, İtalyan) bir işgal ordusu oluşturulduğunu bildirdiler. Aynı gün İngiliz generali Wilson'ın emrindeki bu ordu, belirlenen noktaları işgal etti. Durum Vahideddin'e bildirildiğinde meşhur suskunluğuyla konuyu savuşturdu. Yüzbaşı John G. Benett, Meclis-i Mebusana gidip Rauf Bey (Orbay) ile Kara Vâsıf'ı tutukladı. İstanbul sokakları İngiliz üniforması giymiş azınlıklarla doldu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad Paşa (Çobanlı), Dr. Esat Paşa (Işık) yatak kıyafetleriyle ve elleri bağlanarak götürüldü. Kimi milliyetçiler, İtalyan gemilerine sığındı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkezini 30 kişilik bir müfreze işgal etti. Harbiye, Bahriyet Nezaretleri, Tophane-i Âmire, kışlalar, karakollar teslim alındı. Şehzâdebaşı'ndaki Mızıka Karakolunda altı er şehit edildi. Beyazıt'taki çarpışmalarda yaralananlar oldu. Gedikpaşa'daki işyerleri ve evler arandı. 17 Mart günü, Müttefik pasaport bürosundan vize almayanların Anadolu Feneri'nden ve Pendik'ten öteye geçmeleri yasaklandı. Tutuklananlar Malta'ya sürgün ediliyordu. Kentte sıkıyönetim ilan edildi. İşgalcilerin Kuva-yı Milliyeye ilişkin yaptırım önerilerini yerine getirmeyen Salih Paşa 2 Nisan 1920'de istifa etti. 5 Nisanda Ferid Paşa (dördüncü kez) sadrazam atandı ve işgal kuvvetlerinin güdümünde bir hükümet kurdu. Saray ve Babıâli daha doğrusu, işgal altındaki İstanbul'un yetkisiz iki adamı Sultan Vahideddin ve eniştesi Ferid Paşa; işgal ordusu komutanının, İngiliz, Fransız, İtalyan yüksek komiserlerinin isteklerini yerine getirmek

çabasında gün geçiştirerek durumu idare etmekteydiler. 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan, Vahideddin'in "esbab-ı zaruriye-i siyasiyeden nâşi feshi iktiza" ettiğini bildiren irade-i seniyyesiyle kapatıldı. Dağılan meclisin birçok üyesi Ankara'ya giderek 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisine katıldılar.

Kamu görevlileri ve askerler dışında, "yerli" Türk halkı bulunmadığı (!) savıyla İstanbul için uluslararası bir yönetim düşünülürken, İngiliz resmi çevrelerinde de Vahideddin'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasının doğru olup olmayacağı, sürgüne gönderilmesinin sömürge Müslümanlarını incitebileceği tartışılıyordu. Lord Curzon, padişahın uzaklaştırılmasında ısrarlıydı. "Vatikan önerisi" diye bilinen diğer bir yaklaşım, İstanbul'u bütün İslam dünyasının başkenti yapmaktı. Cemiyet-i Akvama götürülen bir öneri de, "serbest şehir" sözleşmesi idi. Sonuçta, İngilizler, Vahideddin'in daha bir süre İstanbul'da oturmasının uygun olacağına karar verdi. 1920 yaz aylarında Yunan ordusu işgal alanına Batı Anadolu'da Bursa'yı; Trakya'da Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'ni de katmış bulunuyordu.

Bu sırada her gün yeni olaylar yaşanıyor; Karakol Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve direniş örgütleri, işgalcileri yıldırıcı eylemler gerçekleştiriyor; silah taşıma yasağına karşın yangın yerlerinde, tenha semtlerde geceleri faili meçhul cinayetler işleniyordu. Polis şefi Benett, Büyükdere'den otomobiliyle dönerken pusuya düşürüldü. Karaköy'de bir Türk askerini kamçılayan İngiliz trafik askeri öldürüldü. Gülhane Parkında Türk kadınlarına sarkıntılık eden üç Fransız askeri bıçaklandı. İşgalciler de hapishanelerdeki azınlıkları serbest bırakıp ellerine silah vererek Türklere karşı cinayetlere yöneltmekteydiler. Tophane'deki Arabyan Hanı tutuklanan Türklerle doluydu. İstanbul'un geleneksel törenleri unutulmuş; İngiliz kralının doğum günü, Fransız Devriminin yıldönümü kutlanıyor; futbol maçları yapılıyordu.

22 Temmuz 1920'de Sevres Antlaşmasının esaslarını görüşmek üzere Yıldız Sarayında Şûra-yı Saltanat toplandı ve barış koşulları kabul edildi. Sadrazam Damad Ferid Paşa, 31 Temmuz 1920'de beşinci kabinesini kurduktan sonra 10 Ağustos 1920'de Sevres Antlaşması imza edildi. Ferid Paşa, 2,5 ay sonra istifa etmek zorunda kaldığından, 21 Ekim 1920'de Osmanlı Devletinin son sadrazamı olan Tevfik Paşa sonuncu Heyet-i Vükelâyı kurdu. Bu sırada Balkanlar'dan,

Trakya'dan, Yunan işgal bölgelerinden akın akın göçmenler gelmekteydi. Bunların sayısının 150 bin dolayında olduğu tahmin edilmiştir. 5-15 Kasım 1920 arasında İstanbul'a, "Wrangel ordusu döküntüleri" denen, Rusya'dan göçler akmaya başladı. 15 Kasımda 45 gemi dolusu 70 bin asker ve sivil Rus İstanbul'a geldi. Bu sırada İstanbul ve Anadolu halkı da açlıktan, veremden, koleradan kırılıyordu. 1918-1922'de art arda çıkan yangınlarda binlerce ev yandı. Kent içi ulaşım neredeyse durmuştu. Vahideddin'in Yıldız Sarayına çağırdığı eski sadrazamlar ve nâzırlar, araba yokluğundan, Yıldız yokuşunu yaya inip çıkmaktaydılar.

Saltanat Hükümeti, kamu görevlilerinin aylıklarını ödeyemezken veliaht Abdülmecid Efendi aylık ödeneği yetmediği ya da ödenmediği, sarayının giderlerini karşılayamaz duruma düştüğü için, haftalık ödenekler talep ediyordu. Öte yandan kent yaşamı farklı koşullarda sürmekteydi. İstanbul'un Müslüman semtlerinde ışık ve ısınma tasarrufu için erkenden yatılırken, Beyoğlu'nda meyhaneler, sinemalar, gazinolar, Garden Bar, Vinter Palas, Royal Bar dolup taşıyordu. Vahideddin'in, 21 Haziran 1922'de yayımlanan bir irade-i seniyyesiyle kadınların ev içi kıyafetlerine karışılamayacağı, ancak sokağa çıkılırken İslamiyete uygun ve vücudu örten elbiseler giymeleri, "Makam-ı Hilafet" olan İstanbul'da edebe aykırı, açık saçık giyimlerin pek çok sakınca doğurabileceği belirtilmekteydi. Buna karşılık işgalciler, kadınların devam ettiği içkili yerlerin açılmasını teşvik etmekteydi. Buralarda sivil-asker, işgalci-Türk-azınlık karışık eğleniliyordu. İstanbul'da yayımlanan Türkçe gazetelerin en etkilileri Ankara yanlısı *Tevhid-i Efkâr, İleri, Vakit, Akşam* ve *İkdam*'dı. *Tercüman-ı Hakikat* yansızdı. *Tanin* antikemalist ve milliyetçiydi. *Peyam-ı Sabah, Alemdar* ve *Serbestî* saltanat yanlısıydı.

Tal'at Paşa'nın Berlin'de (15 Mart 1921), Said Halim Paşa'nın Roma'da (6 Aralık 1921), Cemal Paşa'nın Tiflis'te (21 Temmuz 1922) Ermenilerce öldürülmeleri, Enver Paşa'nın Buhara'da, Kızılordu birlikleriyle çarpışırken (4 Ağustos 1922) vurulması 1921-1922 iki yılının "bomba" haberleri olarak İstanbul'da heyecan uyandırdı. Anadolu'daki Milli Mücadelenin Büyük Taarruzla başarıya ulaşmasından, Batı Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtarılmasından Vahideddin'den önce tedirgin olan Ferid Paşa, eşi Mediha Sultan'la 22 Eylül 1922'de Fransa'ya kaçtı. İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı*

Tarihi Kronolojisi'nde, saltanatın çöküşü sorumluluğu yüklediği Damat Ferid Paşa için, "vatansız ve imansız Balkan serserisi" aşağılamasında bulunmaktadır. Ankara Hükümetinin fevkalâde komiseri Refet Paşa (Bele), Mudanya'dan Gülnihal vapuruyla 19 Ekim 1922'de İstanbul'a geldi ve coşkun gösterilerle karşılandı. Vahideddin'le de görüşen Refet Paşa yönetime el koyarak Ankara'ya Saltanat Hükümetinin bir işlevinin kalmadığını, İtilaf Devletleriyle ilişkilerin derhal kesilmesini önerdi. Sadrazam Tevfik Paşa'nın, barış konferansına delege göndermek üzere Ankara'ya telgraf çekmesi ise TBMM'de saltanatın kaldırılması kararının ivedilikle alınmasını gündeme getirdi. 30 Ekim 1922'de 307 sayılı kararla "Osmanlı Devletinin inkıraz bulup Türkiye BMM Hükümetinin teşekkül ettiği;" 1-2 Kasım 1922 sayılı kararla da "TBMM'nin, Hukuk-ı hâkimiyet ve hükümranînin mümessil-i hakikisi olduğu" ilan edildi. Bu iki karar, Osmanlı Kanun-ı Esasisinin yürürlükten kaldırıldığı ve saltanata, dolayısıyla Osmanlı Devletine son verildiği demekti. Yine 31 Ekim 1922'de "Kavanin-i Esasiyeye mugayir harekette bulunan İstanbul'daki eşhas ve heyetlerin hıyanet-i vataniye" kapsamında cezalandırılmaları, 1 Kasım 1922'de de "saltanatın millete, halifeliğin ise Âl-i Osman'a ait olduğu, halifeliğe bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve eslâh olan bir mensubunun intihabı" yasalaştırıldı. 2 Kasım 1922'de Tevfik Paşa, Vahideddin'e istifasını verdi. 5 Kasım 1922'de Refet Paşa bir beyannâme yayımlayarak Osmanlı payitahtının yeni konumunu "İstanbul, Çatalca, Beyoğlu mutassarıflıklarını kapsayan" bir vilayet olarak ilan etti. Divanyolu'ndaki Şark Mahfilinde bütün nezaretlerin müsteşarlarını toplayarak her türlü işleme son vermelerini bildirdi.

Halife sıfatı ile 15 gün daha Yıldız Sarayında oturan VI. Mehmed Vahideddin, son cuma selamlığına 10 Kasım 1922'de çıktı. Son Osmanlı padişahını firar veya iltica kararına sevk eden nedenler, saltanatın ilgasıyla hiçbir yetkisi bulunmayan halifelikte boşta kalacağı; daha kötüsü TBMM'nce vatana ihanetle suçlanacağı korkusu idi. Nitekim, Sevres'i imzalayanlardan Rıza Tevfik'in anılarında yazdığına göre, Vahideddin'in o günlerdeki korkusu, kendisini alaşağı etmek ve öldürtmek için Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geleceğiydi.

16 Kasım günü işgal orduları başkumandanı Harrington'a yazdığı mektubu "Halife-i Müslimin" sanıyla imzaladı ve İstanbul'da hayatını tehlikeli gördüğünü, İngiltere Devletine sığınarak bir an önce

bir başka yere gitmek istediğini bildirdi. O gün öğle yemeğini kızı Ulviyye Sultan'la yiyen Vahideddin, General Harrington'dan aldığı olumlu yanıttan ve firar edeceğinden kimseye söz etmemesi için kızını uyardı. Geceyi sarayın bahçeye bakan yatak odasında heyecanla ve bavullarını hazırlayarak geçirdi. 17 Kasım sabahı 06.00'da, Başmabeynci Ömer Yaver Paşa, otomobillerin hazır olduğunu haber verince Vahiddedin yakası kürklü paltosunu giyinip çıktı. Son padişah ve yanındakiler, biri ambulans, dört otomobille Dolmabahçe'ye indiler. Burada bekleyen muşa binilerek Malaya gemisine geçildi. Vahideddin'in yanında tek oğlu Mehmed Ertuğrul Efendi, Başmabeynci Ömer Yaver, Sertabip Reşad paşalarla, Kaymakam (Yarbay) Zeki Bey, Esvabçıbaşı Küçük İbrahim Bey, İkinci Musahip Mazhar Ağa da vardı. Malaya zırhlısına çıkıldığında gemi komodorunca Kral V. George adına selamlanan Vahideddin, bir an önce Türk karasularından çıkılması ricasında bulundu. Zırhlı saat 08.30'da demir aldı. Şimdiye kadar ortaya çıkmış bir belgesi yoksa da bu firardan, Mustafa Kemal Paşa'nın olasılıkla haberi vardı ve son padişah, firara yönlendirilerek yargılanmaktan ve hanedanın kapanışını da karartacak bir hükümden kurtarılmıştı.

Vahideddin'in kaçtığı, o günkü selamlık alayı için hazırlıklar başlayınca saat 10 sularında anlaşıldı. Mabeyn Başkâtibi Rıfat Bey, Üçüncü Kâtip Reşad Bey'i gereken yerlere göndererek firar olayını haber verdirdi. İstanbul Vali Vekili Esad Bey (Paşa) başkanlığında bir heyet Yıldız Sarayına giderek soruşturma başlattı ve Vahideddin'e ait odalar mühürlendi. Diğer yandan, Selamlık töreni için Dolmabahçe önünde hazırlıklar yapılmış, epeyce halk toplanmıştı. Cuma vakti geldiği halde mevkib-i hümayun hâlâ görünmüyordu. Bir anda Vahideddin'in kaçtığı haberi ve yakışıksız bağrışmalar duyuldu. O günün akşamında Hâle Sinemasında Vahideddin'in kaçtığı projeksiyonla yansıtıldığında da seyircilerden, "Defolsun! Kime lâzımsa güle güle kullansınlar!" tepkileri yükseldi. TBMM'de, 18 Kasım 1922'de: "Düşmanla işbirliği etmiş bir sultanın bu hareketinden sonra da ecnebi himayesine iltica ederek makam-ı hilafeti terk ve firar ile hilafetten bilfiil feragat etmekle şer'an hal' edilmiş" olacağına ilişkin Konya Mebusu Vehbi Efendi'nin fetvası okunduktan sonra Vahideddin halifelikten de düşürüldü. Ertesi gün de Sultan Abdülaziz'in oğlu son veliaht Abdülmecid "halife" seçildi.

Vahideddin ve yanındakiler İngilizce, Malaya zırhlısı mürettebatı da Türkçe bilmediği için, yolculuk sıkıntılı geçti. Vahideddin yanına 3 bin altın almıştı. Londra Bankasında da 20 bin İngiliz lirası vardı. Kızı Sabiha Sultan'a göre kâğıt para olarak yanında 50 bin lira vardı. Malta'da kimsenin bulunmadığı rıhtıma çıkılınca otomobillerle tenha yollardan bir konağa götürüldüler. Burada 37 gün kaldı. Melik Hüseyin'in çağrısı üzerine gittiği Mekke'de, "âlem-i İslama hitaben" bir beyannâme yayımlayarak kaçmadığını, Hz. Peygamber gibi hicret ettiğini duyurdu. Bu bildiri 16 Nisan 1923 tarihli *el-Ahram*'da çıktı. Bu uzun metinde, Kemalistlerin İstanbul'u Ruslara teslimi öngördükleri ve bunun için Bolşeviklere yaklaştıkları, fakat İstanbul'un hilafetin siyasi merkezi olmasını önleyemeyecekleri ileri sürülmekteydi. Bildirinin bir etkisi olmadığı gibi Vahideddin, Hicaz'da umduğu desteği de elde edemedi. Deniz yoluyla Cenova'ya, oradan da San Remo'ya giderek orada yerleşti. 3 Mart 1924'te TBMM'nin, Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkartılması kararını alması üzerine Vahideddin son bir girişimde bulunarak 13 Mart 1924'te ABD Başkanı Coolidge bir mektup yazdı. Saltanatı ve hilâfeti isteyerek bırakmadığını, Ankara'daki isyancı meclisin kararlarının geçerli sayılmaması gerektiğini, İslam halifeliğinin ve Osmanlı saltanatının, bir şer zümresinin güdümündeki gafil Türk kavminin kararıyla ayrılıp kaldırılamayacağını belirterek Başkandan yardım istedi. Aynı günlerde İstanbul'da kalan kadınlarından Nevzad ve Müveddet'i de yanına getirtti. San Remo'daki yaşam, parasal sıkıntılar yüzünden giderek çekilmez hale geldi. 15 Mayıs 1926'da ölen Vahideddin'in cenazesi de sorun oldu. Türkiye, kabul etmeyeceğini İtalyan hükümetine bildirdi. 120 bin altın borçlu öldüğünden haciz konulan tabutu, öldüğü villada bir ay bekletildi. Kızı Sabiha Sultan para bulup haczi kaldırttı veya tabut kaçırılarak Suriye'ye götürüldü; Şam'da Sultan Selim Camii haziresine gömüldü.

Başmabeynci Lütfi Simavi Bey anılarında Vahideddin hakkında kısa ama önemli, anlamlı dokundurmalarda bulunur: Örneğin "Ağabeyi Reşad'ın saraydaki hususi dairesindeki özel eşyasını ve kasalarda bulunan 30 bin lira ile merhumun kendi ödeneğinden biriktirdiği parayla yaptırdığı gümüş sofra takımını veresesine vermeyip tasarrufuna geçirdiğini öğrendim," "Odasında veya güvercinlikte saatlerce sohbet ederdik. Birçok kez, "Muhabbete dalınca saatleri unutuyoruz,

der huzurunda kahve ve sigara içmeme müsaade ederdi," "sivil kıyafetle Vefa-Zeyrek yangınına otomobille gittiğinde kendisini kimse tanımamış ve selamlamamıştır," "Sarayda, özellikle Haremde aşırı tasarruf tedbirleri almıştı. Öyle ki haremağaları yemeklerin azlığından şikâyet ederlerdi," "ziyaretime gelen eski sadrazam İzzet Paşa ile oturuyorken huzura çağırıldık. Yorgun, bitkin ve mustarip bir halde İspanyol hastalığından çok zahmet çektiğini söyledi. Beklemeyip çıktık. Hemen sonra beni çağırttırdı. Bu sefer gayet sağlıklıydı. Üç çeyrek oturttu ve konuştuk. Meğer, yeni sadrazam Tevfik Paşa geldi sanmış. Karşısında eski sadrazamı görünce cidden güzel bir rol yaparak, İzzet Paşa'yı başından savmış."

Cebinde büyük bir revoller taşıdığını, bir akşam huzurda iken yere düşürdüğüne tanık olduğunu yazan Ali Fuad Türkgeldi de "Okuduğunu iyi anlardı. Kitabeti ve imlâsı düzgündü. Kurşun kalemle yazardı. Musikide istidadı vardı. Haftada bir fasıl düzenletirdi," gözleminde bulunmuştur.

Vahideddin'in kadınefendileri Nâzikeda, İnşirah, Şadiye Müveddet, Nevâre, Nevzad'dı. Tek oğlu Mehmed Ertuğrul Efendi'dir. (1912-1944). Üç kızından Fenire Sultan küçükken ölmüş, ilk evliliğini İsmail Hakkı Bey'le, ikinci evliliğini Ali Haydar Bey'le yapan Ulviyye Sultan (1892-1967) Türkiye'de yaşamış; Sabiha Sultan (1894-1971) Halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi'yle evlenmiştir.

HALİFE ABDÜLMECİD EFENDİ

İstanbul, 28 Mayıs 1868 - Paris, 23 Ağustos 1944
Halifeliği: 19 Kasım 1922 - 3 Mart 1924

Abdülmecid bin Abdülaziz Han, Mecid Efendi, Son Halife olarak da bilinir. 32. Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz ile Çerkes kökenli Hayranıdil Kadınefendi'nin (ö. 1895) oğludur. 36. ve son padişahı VI. Mehmed Vahideddin'in saltanatında (1918-1922) "veliaht;" saltanatın kaldırılmasından (1 Kasım 1922) Vahideddin'in 17 Kasım 1922'de İstanbul'dan firar etmesi üzerine TBMM tarafından 19 Kasımda halife seçildi. Hanedanın usta ressamı olarak dönemin Türk ressamları arasında da önemli konumdadır. Buna karşılık Abdülmecid'i Osmanlı hanedanı yapısında ve İslam geleneğinde "halife" sanıyla bir yere oturtmakta duraksama vardır. Kanun-i Esaside, halifeliğin, saltanatın bir gereği ve dinsel unvanı olmanın ötesinden bir konumu olmadığı gibi 1921'de BMM'nin kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye kanu-

nunda da halifeliğe yer verilmemişti. Diğer yandan, Arap ve Peygamber soyundan olmayanların halifeliği de tartışmalıydı.

Dolmabahçe Sarayında doğan Abdülmecid, babası Abdülaziz öldüğünde (1876) çocuktu. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayındaki Şehzâdegân Mektebinde öğrenim gördü. Saray geleneklerine uyarken alafranga yaşama da ilgi duydu. Fransızca öğrendi, piyano ve resim çalıştı. Uzun yıllar Bağlarbaşı'ndaki köşkünde ailesiyle kapalı yaşadı; kimi dengesiz ve atakça davranışlarıyla hanedan ve sosyete ortamlarında dikkati çekerdi.

II. Meşrutiyette, öteki yetişkin şehzâdeleri gibi aktif bir kişilik sergiledi. Sanat, edebiyat, spor çevreleriyle ilişkiler kurdu. Derneklerin onursal başkanlığını üstlendi. Oğlu Ömer Faruk Efendi'yi Viyana ve Berlin'de okuttu, Türkçülerle yenilik bekleyenlerin umut bağladıkları şehzâde konumunu elde etti. 1916'da ağabeyi Yusuf İzzeddin intihar edince, Abdülaziz'in hayattaki tek oğlu kaldı. 1918'de VI. Mehmed Vahideddin tahta çıkışıyla da en yaşlı şehzâde olarak veliaht-ı saltanat ilan edildi.

Veliahtlığı boyunca kendi çıkarları doğrultusunda bir siyaset güttü. Vahideddin'in kararsız tutumuna karşılık, Milli Mücadeleye yakın durmayı tercih etti. Bir aralık, Anadolu'ya gitmek eğilimi gösterince İngiliz işgalcilerce uyarıldı ve Dolmabahçe Sarayı Veliaht Dairesinde gözetimde tutuldu. Oğlu Ömer Faruk Efendi'yi 1920'de Vahideddin'in, daha önce Mustafa Kemal Paşa'yla evleneceği konuşulan kızı Sabiha Sultan'la evlendirdi. Bu hanedan içi evliliklerin ilki oldu.

1 Kasım 1922'de TBMM'ce kabul edilen 431 sayılı yasayla saltanat ve hilafet ayrılıp saltanata son verilince Vahideddin'in saltanatı, Abdülmecid'in de veliahtlığı sona erdi. Vahideddin 17 Kasım 1922'de İstanbul'dan firarı üzerine TBMM, 19 Kasım günü Abdülmecid'i Halife-i Müslimin seçti.

Abdülmecid Efendi için, cülûs ve kılıç kuşanma törenleri düzenlenmeyerek, Topkapı Sarayı Hırka-i Şerif Odasında 24 Kasım 1922 günü altın cülûs tahtı önünde ayakta duran yeni halifeye biat edildi. Bu törene milli hükümetin temsilcileri Refet Paşa (Bele), kimi mebuslar, din görevlileri, askerler yöneticiler katıldı. Törende dualar Arapça değil, Türkçe yapıldığı gibi, camilerde de yeni halife adına

hutbeler Türkçe okunmaya başlandı. Abdülmecid Efendi, İslam âlemine bir bildiri yayınlayarak kendisini halife seçen TBMM'ye teşekkür etti.

Resmi bir yetkisi ve sorumluluğu bulunmayan Abdülmecid Efendi Dolmabahçe Sarayına yerleşti. İstanbul basınında "devlet başkanı" sayılıp sayılmayacağı tartışmaları başlarken Refet Paşa aracılığıyla TBMM'den, cuma günleri tören (selamlık alayı) ile camiye gitmek, sarık sarmak, tuğra biçiminde (Abdülmecid bin Abdülaziz) imza atmak gibi isteklerde bulundu. Cuma selamlığını anımsatan törenlerle selâtin camilere, otomobille veya saltanat arabasıyla gitmeye başladı. Amacı İstanbullulara, işgalci İtilaf Devletleri temsilcilerine, basına padişahlardan bir farkı olmadığını göstermekti. Ancak bu törenler, eski cuma selamlıklarının kalabalık kortejleri ve devlet erkânı yer almadığı için sönük geçiyordu. Abdülmecid Efendi İstanbul'un semtlerine geziler de yaparak halkın hanedana bağlılığının devamını güdüyordu. Bunlar, Ankara'nın bakışıyla kaygı uyandırıcı davranışlardı. Refet Paşa Ankara'ya bir rapor sundu. Abdülmecid'in İslam dünyasına Arapça beyannâme yayınlamak istediğini, Halife-i Müslimin ve Hâdimü'l-Haremeyn sanını kullandığını, imzasını Abdülmecid bin Abdülaziz Han olarak attığını bildirdi. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Abdülmecid'in redingot giyebileceğini bildirerek, davranışlarının kontrol edilmesini istedi. TBMM'de de halifelik konusu tartışılmaya başlandı. Abdülmecid'in halife sanıyla Türkiye'de de İslam ülkelerinde de yapabileceği bir şey yoktu. 27 Aralık 1922'de, Hint Hilâfet Konferansında Abdülmecid'in halifeliği onanmıştı ama İşgal Kuvvetlerinden bir subayın, otomobili ile Galata Köprüsünden geçen Abdülmecid'i durdurarak, halifeliği aşağılamak için trafik cezası kesmesi, sömürgeleri arasında halkı müslüman ülkeler de bulunan işgalci İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'daki unvan halifesine değer vermediklerinin bir işaretiydi. 3 Ekim 1923'te işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan çekilmeleri, üç gün sonra milli kuvvetlerin kente girişi, Abdülmecid'in işgalcilerden aldığı cesareti kırdı. Buna karşılık, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilince, Abdülmecid'in anlamsız halifeliği büsbütün boşlukta kaldı. İngiltere ve onun adına Ağa Han, halifeliğin saygın konumda ve yetkili bir makam olarak kalması için Türkiye Cumhuriyetine resmen başvurdu.

Hükümet halife yanlılarını sindirmek için İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderdi. Oysa Abdülmecid Efendi unvanını, cumhuriyet ve ulusal egemenliğin üstünde, İstanbul'u da asıl başkent gibi göstermeye çalışıyor; basında her gün üstü kapalı demeçleri çıkıyordu. Hükümeti küçümseyici bir tavır takınıp başkâtibi aracılığıyla Başvekil İsmet Paşa'dan ödeneğinin arttırılmasını istemesi son şanssız girişimi oldu. TBMM'deki üyelerden de "hilafet hükümettir" diyenler vardı. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya bir şifre ile "halife ve bütün cihan bilmelidir ki, Halife ve hilafet makamının gerçekte din ve siyaset bakımından hiçbir anlamı ve hikmeti yoktur," mesajını ulaştırdı ve Abdülmecid Efendi'nin İstanbul'da yaşaması için reisicumhur ödeneğinden az bir ödeneğin yeteceğini vurguladı. Halk Fırkası grubunda da hilafetin kaldırılması kararlaştırıldı.

3 Mart 1924'te Mecliste kabul edilen bir yasayla halifelik kaldırıldı. O gece İstanbul Şehremini Haydar Bey ve polis müdürü Sadüddin Bey, Dolmabahçe Sarayında bu kararı kendisine bildirdiklerinde Abdülmecid önce gitmeyeceğim dedi. Emrin kesin olduğu uyarılınca bir iki gün hazırlık izni istedi. O de kabul edilmeyince, birkaç saat içinde alelacele hazırlandı. Sabaha karşı saat 05.30'da kendisi, eşleri, oğlu Ömer Faruk Efendi, kızı Dürrüşehvar Sultan, hususi hekimi, kâtibi ve bir mabeyncisi, otomobillerle Çatalca'ya götürüldüler. Ertesi akşam İstanbul'dan gelen eksprese bindirilip İsviçre'ye gönderildiler. Aileye pasaportları ve on beş bin lira nakden harcırah verilmişti. Hanedanın diğer erkek bireyleri 6 Mart gününe kadar, kadınlar ise bir hafta zarfında hudut dışına çıkmak mecburiyetinde tutularak, her birine pasaportları ve biner lira harcırah verildi. Damat paşalardan yurtdışına gidenlere harcırah verilmedi.

Abdülmecid Efendi İsviçre'de Leman Gölü kıyısında bir otele yerleşti. Son Osmanlı halifesiyle röportaj yapmak isteyen Avrupalı gazetecilerin akınına uğradı. Bu ilgiden İslam ülkelerinden gelen telgraflardan umutlanan eski halife 11 Mart 1924'te bir bildiri yayımlayarak TBMM'nin kararını tanımadığını ve İslam âleminden yardım beklediğini duyurdu. Türk hükümetinin İsviçre'yi uyarması üzerine 7 Ekim 1924'te Fransa'da Nice'e taşınarak Xoulcees villasını kiraladı. Daha sonra kızı Dürrüşşehvar'la evlenecek olan Âzam Şah'ın babası Haydarabad Nizamı'nın bağladığı 300 Sterlin aylıkla ve hanedan reisi olarak yaşamını sürdürdü. Resim çalıştı. 1939'da Paris'e taşındı.

Boulogne Ormanına bakan villasında öldü. Tahnit edilerek Paris Camiinde geçici kabre konan cenazesinin Türkiye'ye getirilmesi çabaları sonuç vermedi. 10 yıl sonra 1954'te Medine'ye götürülerek Bâkî Mezarlığına gömüldü.

Abdülmecid Avrupa'da İstanbullu bir Osmanlı beyefendisi gibi yaşadı. Fesini çıkarmadı, eskiyince yenisini Suriye'den getirtir; kaloş kunduralarını Paris'teki İstanbullu bir Ermeniye yaptırtırdı. Villasındaki yaşam düzeni İstanbul'un köşk hayatına uyarlanmıştı. Her cuma günü Paris Camiine gidiyor, Kuzey Afrikalı Müslümanlarla namaz kılıyordu.

Abdülmecid Efendi'nin İstanbul'a özgü iki kimliği (ruhça Türk ve Müslüman, düşüncede Batılı) temsil edişi ve egzotik kişiliği ilk zamanlar Avrupa'da merak uyandırmışsa da, II. Dünya Savaşı yıllarının yaşattığı ölüm, yıkıntı ve kıtlık ortamında bu ilgiden de yoksun kaldı. Paris'e resim eğitimi için gelen gençlere destek sağladığı; çocukluğundan başlayarak kaleme aldığı "Hatırât"ını oğlu Ömer Faruk Efendi'ye verdiği söylenir.

RESSAMLIĞI, sanatçı kişiliği: 1909'da kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyetinin onursal başkanı olan Abdülmecid Efendi, daha çok portre çalışmalarıyla tanınmıştır. Figürlü çalışmalarından "Sarayda Goethe," "Haremde Beethoven" ünlüdür. Çağdaşı Tevfik Fikret'in "Sis" şiirinden esinle yaptığı "Sis" tablosu manzara konusundaki yeteneğini gösterir. 1899'da saraya kapanıp çalıştığı bir dönemde yaptığı "Avluda Kadınlar" adlı çalışmasında nü'ye yer vermesi ilginçtir. Haremde Beethoven tablosu halifeyi ailesiyle bir arada bir oda müziği ortamında gösterir. Eşi ve çocuklarıyla çektirdiği fotoğraf da hanedan için bir yeniliktir. Eşi Şehsuvar'ın, ama daha çok kızı Dürrüşşehvar'la oğlu Ömer Fâruk'un resimlerini; atalarından da Fatih'in, Yavuz'un, IV. Murad'ın, III. Selim'in, büyükbabası II. Mahmud'un, babası Abdülaziz'in portrelerini çalışmıştır. Büyük bestekârlardan Mozart, Chopin, Haremde Goethe tabloları; II. Abdülhamid'i, tahttan indirildiğini bildiren heyetle gösteren çalışması, Kahveci Güzeli, Zeybekler tabloları ünlüdür. Sis tablosunu Tevfik Fikret'in 1902'de yazdığı II. Abdülhamid'e karşı kızgınlığını da üstü kapalı işlediği *Sis* şiirine ithafen ünlü Sis tablosunu yaparak şaire imzalamıştır.

Resim dışında hat çalışan, şiirler de yazan Abdülmecid Efendi viyolonsel çalmış, konçerto ve senfoni bestelemiştir. Kitap düşkünlüğü, Dolmabahçe Sarayında kurduğu kitaplık ve nota koleksiyonu ile de tanınmıştı.

Kültürü, sanatçı yönü, döneminin aydın ve sanatkârlarıyla yakın ilişkisi, ulusal ve uluslararası etkinlikleri; son veliaht ve son halifeyi bu hanedan kimliğinin ötesinde, Osmanoğullarının kapanışı, dönemindeki en donanımlı bireyi ve Türk ressamı olarak öne çıkartır.[1]

Bir yapıtı Paris'teki salon sergilerinden birine seçilmiştir. Pertev Boyar'da *Türk Ressamları* adlı kitabında Abdülmecid'i duygulu ve başarılı bir sanatçı olarak tanıtır. Şiir ve besteleriyle tanınan Osmanlı hanedanı bireylerine karşılık, Abdülmecid Efendi yapıtlarıyla ünlü tek şehzâde ve halifedir.

[1] Halife Abdülmecid hakkında özgün yazılar içeren önemli bir yayın, Milli Saraylar Daire Başkanlığınca *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*'dir. (YKY 2004)

BU MÜLKÜN SULTANLARI İÇİN

OSMANOĞULLARI HANEDANI

Kusak	*Padişahlar*
* Ertuğrul (soy atası)	
1.	Osman[1]
2.	Orhan[2]
3.	Murad[3](I)
4.	Bayezid[4](I)
5.	(Süleyman-İsa -Musa) - Mehmed[5](I)
6.	Murad[6](II)
7.	Mehmed[7](II)
8.	Bayezid[8](II)
9.	Selim[9](I)
10.	Süleyman[10](I)
11.	Selim[11](II)
12.	Murad[12](III)
13.	Mehmed[13](III)
14.	Ahmed[14](I) - Mustafa[15](I)
15.	Osman[16](II) - Murad[17](IV) - İbrahim[18]
16.	Mehmed[19](IV) - Süleyman[20](II) - Ahmed[21](II)
17.	Mustafa[22](II) - Ahmed[23](III)
18.	Mahmud[24](I) - Osman[25](III) - Abdülhamid[27](I) - Mustafa[26](III)
19.	Selim[28](III - Mustafa[29](IV) - Mahmud[30](II)
20.	Abdülmecid[31]-Abdülaziz[32]
21.	Murad[33](V) - Abdülhamid[34](II) - Mehmed[35](V) - Mehmed[36](VI)-Halife Abdülmecid

Şehid Ali Paşa Mecmuasında "Âl-i Osman'ın ecdâd-ı azamları" (Açıklaması önsözdedir).

Dönem Padişahları İçin Ortak Kaynaklar

Osman, Orhan, (I.)Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II.Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid:

Ahmedî, "Dâstân ve Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman" (Düz. Çiftçioğlu N. Atsız) *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul, 1949 ss: 1-35

Anonim, *Tevarih-i Âl-i Osmân*, (Haz. N. Azamat), İstanbul, 1992

Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osmândan Âşıkpaşazâde Tarihi* (Haz. Âli Bey), İstanbul, 1332

Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm* (Eğlence ve Savaş), (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, 1990

Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, "Câm-ı cem-âyîn" (sadeleştiren Kırzıoğlu Fahrettin) a.g.e. ss: 371-400

Dukas, *Bizans Tarihi*, (Çev. VL. Mırmıroğlu), İstanbul, 1956

Enverî, *Düsturnâme*, (Haz. Mükrimin Halil Yinanç), İstanbul, 1928

Feridun Bey, *Münşeatü's- Selâtin, I-II.*, İstanbul, 1274-1275

Firdevsî-i Rumî/Uzun Firdevsî, *Vilâyetnâme-i Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli* (Kütüphanemizdeki yazma nüsha)

İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l- Emsar ve Acaibi'l-Esfar* (İbn Battuta Seyahatnâmesi), (Çev. Mehmed Şerif Paşa) I, İstanbul, 1333

İbn Kemâl, *Tevarih-i Âl-i Osmân, I, II, VII.* Defterler (Haz. Şerafettin Turan), Ankara, 1991

İdris-i Bitlisî, *Tercüme-i Heşt Behişt* (Çev. Abdülbâkî Sadi Efendi) (Kütüphanemizdeki "Birinci Ketibe" yi içeren yazma nüsha)

Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, "Osmanlı Sultanları Tarihi" (Türkçeye Çev. Konyalı İbrahim Hakkı), a.g.e. ss: 321-369

Koca Hüseyin, *Bedayi'ü'l-Vekayi'*, I, (Haz. A. S. Tveritinova), Moskova, 1961

Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sanî*, (Çev. Karolidi Efendi), İstanbul, 1328

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nümâ, I-II*, (Yay. F. Reşit Unat- Mehmet A. Köymen) Ankara, 1987

Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, IV/1, İstanbul (ty) IV/2., İstanbul, 1285

Nizamüddin Şamî, *Zafernâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara, 1987

Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Atsız) İstanbul, 1973

Şükrullah, *Behcetü't-Tevarih*, *a.g.e.* ss: 37-76

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, İstanbul, 1330

Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme* (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan K. No: 1391)

II. Bayezid, Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman:

Celâlzâde Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), İstanbul, 1997

Haydar Çelebi Rüznâmesi, (çev: Yavuz Sanemoğlu) İstanbul (ty)

Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevarih, I-II*, İstanbul, 1280

İbn Kemâl, *Tevarih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter* (Haz. Ahmet Uğur), Ankara, 1997

İbrahim, Peçevi, *Peçevi Tarihi, I*, (Haz. Murat Uraz), İstanbul, 1968

Lutfî Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osmân*, (Haşiyelerle haz. Âli), İstanbul, 1341

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaifü'l- Ahbar* (*Camiü'd-düvel* çevirisi), *II-III.*, İstanbul, 1285

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, *I*, (Haz. Mehmet İpşirli), I, İstanbul, 1989

Kanuni Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, (I) Mustafa, II. Osman, IV. Murad, İbrahim:

Bostanzâde Yahya Efendi, *Tarih-i Saf/Tuhfetu'l-Ahbab* (Duru Tarih) (Haz. Necdet Sakaoğlu) İstanbul, 1978

Busbecq, *Türkiye Mektupları*, (Çev. H. Cahit Yalçın), İstanbul, 1939

Derviş Mehmed bin Şah Ramazan, Hüseyin İstanbulî, *Subhatü'l-Ahbar* (Tıpkıbasım, haz. Şevket Rado), İstanbul, 1968

Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, II*, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1979

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I,* İstanbul 1314

Halisî, *Zafer-Nâme,* (II. Osman adına yazılmış), (Haz. Yaşar Yücel), Ankara, 1983

Hüseyin Tuğî, "İbretnümâ, (İkinci Osman'ın Şehadeti Vak'asından Bahseder)" (Haz. Mithat Sertoğlu, Belleten Sayı 43, (Temmuz 1947), s: 492-514

İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi,* (Haz. Murat Uraz), II, İstanbul, 1969

İntizamî - Nakkaş Osman, *1582 Sûrnâme-i Hümayun Düğün Kitabı* (Nurhan Atasoy), İstanbul, 1997

Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Kâtib Çelebi, I-II,* İstanbul, 1286-1287

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Tarih-i Ravzatü'l- Ebrar,* Bulak, 1248

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleyman-nâme,* Bulak, 1248

Kemalpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osmân, X. Defter.* (Dr. Şefaettin Severcan), Ankara, 1996

Koçi Bey, *Risale-i Koçî Bey,* Londra, 1277

Lokman bin Seyyid Hüseyin Urmevî, *Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemailü'l-Osmaniyye* (Tıpkıbasım), İstanbul, 1987

Mehmed bin Mehmed Edirnevî, *Nuhbetü't-Tevarih ve'l-Ahbar, I-II,* İstanbul 1276

Mehmed Hemdemî (Solakzâde), *Solakzâde Tarihi,* İstanbul, 1297

Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* Nâm Âli Tarihinin Cild-i sâlisi, Cild-i Râbi Rükn-i evveli, Rükn-i sânisi, Dersaadet 1277/1285

——, *Künhü'l-Ahbâr* (eserin son bölümü, Kanuni Süleyman, II. Selim, III. Murad dönemleri) H. 1178 istinsah tarihli, yazarın kütüphanesindeki yazma nüsha

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaifü'l-Ahbar, III,* (*Camiü'd-düvel* çevirisi), III, İstanbul, 1285

Naimâ, *Tarih-i Naimâ, I-IV.* İstanbul 1281- 1283

Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa,* İstanbul, 1279

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî,* (Haz. Mehmet İpşirli), İstanbul, 1989

Veysî/Üveys bin Mehmed, *Vakıanâme* (Habnâme), (Kütüphanemizdeki yazma nüsha)

İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa:

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1066-1116 / 1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995

Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, III,* (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Ankara, 1980

Feraizîzâde Mehmed Said Efendi, *Tarih-i Gülşen-i Maarif, I-II,* İstanbul, 1252

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fi Kavanin-i âl-i Osman,* (Haz. Sevim İlgürel), Ankara, 1998

Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmanî,* İstanbul, 1340

Mehmed Raşid, *Tarih-i Râşid, I-II,* İstanbul, 1282

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat, I, II,* (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi) (Sad. ve Haz. Neşet Çağatay), Ankara, 1979

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaifü'l-Ahbar, III,* (*Camiü'd-düvel* çevirisi), İstanbul, 1285

Naimâ, *Tarih-i Naimâ, V-VI.,* İstanbul,1283

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi, I-II* (Haz. Ahmet Refik), İstanbul, 1928

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, I,* (Sad. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, 1962

II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid:

Abdî, *Tarih,* (Patrona İhtilali Hakkında) (Yay. F. Reşit Unat), Ankara, 1943

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, I- IV,* İstanbul, 1275- 1281

Ahmed Vâsıf Efendi, *Tarih-i Vâsıf I-II,* İstanbul, 1219

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehasinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,* (Yay. Mücteba İlgürel), İstanbul, 1978,

Çeşmîzâde Mustafa Reşîd, Çeşmîzâde Tarihi, (Haz. Bekir Kütükoğlu) İstanbul 1993

Destarî Salih Efendi, *Destarî Salih Tarihi,* (Yay. B. Sıtkı Baykal) Ankara, 1962

Feraizîzâde Mehmed Said Efendi, *Tarih-i Gülşen-i Maarif, II,* İstanbul 1252

İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde Efendi,* (Küçükçelebizâde Tarihi, *Tarih-i Râşid*'in VI. Cildi), İstanbul, 1282

Lady Montegü, *Şark Mektupları,* (Çev. Ahmet Refik), İstanbul, 1933

Mehmed Raşid, *Tarih-i Râşid, III-V,* İstanbul, 1282

Mehmed Hâkim, *Hâkim Tarihi/Tarih-i Veka'i, II* (Kütüphanemizdeki yazma nüsha)

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat, III.IV,* (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), (Sad. ve Haz. Neşet Çağatay), Ankara, 1980
Sami-Şakir-Subhi, *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî,* İstanbul 1198
Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, II,* (Sad. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, 1966
Süleyman İzzî, *Tarih-i İzzî,* İstanbul, 1166
Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't- Tevarih, I-III* (Haz. Münir Aktepe), 1976-1981
Zaimzâde Mehmed Sadık, *Vak'a-i Hamidiye,* İstanbul, 1289

III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud:

I. Melling, *Voyage pittoresque Constantinople et des rives du Bosphore,* Paris, 1819 (Tıpkıbasım İstanbul, 1969)
Ahmed Âsım, *Âsım Tarihi,* I - II, İstanbul, (ty)
Ahmed Cavid, *Hâdika-i vekayî',* (Haz. Adnan Baycar), Ankara, 1998
Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, IV - XII,* İstanbul, 1275-1288
Ahmed Efendi (Sır kâtibi), *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme,* (Haz. V. Sema Arıkan), Ankara, 1993
Ahmed Lutfî Efendi, *Tarih-i Lûtfî, I.- IV,* İstanbul, 1290- 1291
Georg Oğulukyan Rûznâmesi 1806-1810 İsyanları, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa, (Çev. H.D. Andreasyan), İstanbul, 1972
Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar* (1835-1839), (Çev. Hayrullah Örs), Ankara, 1960
Hızır İlyas Ağa, *Vekayi'-i Letâif-i Enderun/Tarih-i Enderun,* İstanbul, 1276
Mustafa Necib Efendi, *Sultan Selim-i Salis Asrı Vekayiine ve Müteferriatına Dair Tarih,* İstanbul, 1280
Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Esad, *Üss-i Zafer,* İstanbul, 1293
Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati, Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri,* İstanbul, 1994
Şanizâde Mehmed Ataullah, *Tarih-i Şanizâde, I - IV,* İstanbul (1291)
Tayyarzâde Ahmed *Atâ Bey, Tarih-i Atâ, II- IV* İstanbul, 1293

Abdülmecid, Abdülaziz:

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzat,* (Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1980
Ahmed Lutfî Efendi, *Tarih-i Lûtfi, V.- XV*
Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb, Kısm-ı Evvel,* İstanbul, 1294

Ahmet Refik, "Sultan Abdülmecid Hanın Sarayında Dr. Şpitzer'in Hatıratı," *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, cüz 34 (1915)

Ahmed Saib, *Vak'a-i Sultan Abdülaziz*, Mısır, 1326

Cevdet Paşa *Tezâkir, I-IV*, (1-40. Tezkireler), (Yay. Cavid Baysun) Ankara, 1991

Henri Elliot, *İntihâr mi? Yahud Vak'a-i Sultan Aziz*, İstanbul, 1927

Mabeynci Fahri Bey, *İbretnümâ ve İlgili Bazı Belgeler* (Yay. B. Sıtkı Baykal) Ankara, 1968

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at Hakikat, I*, İstanbul, 1326

Mehmed Memduh, *Mir'at-ı Şuûnât*, (Sad. Hayati Develi), İstanbul, 1990

Memduh Paşa, *Mir'at-ı Şuunat*, İzmir, 1328

Memduh Paşa, *Hal'ler İclâsler*, İstanbul, 1329

Midhat Paşa, *Mir'at-ı Hayret, Sultan Abdülaziz Merhumun Esbâb-ı Hâl'i* (Yay. A. H. Midhat) İstanbul, 1325

Stanley L. Pool, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (çev. Can Yücel), Ankara, 15959

Süleyman (paşa), *Hiss-i İnkılâb Yahud Sultan Abdülaziz'in Hâl'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülûsu*, İstanbul, 1326

Tevfik Nureddin, *Sultan Abdülaziz'in Hal'i ve İntiharı 1293 Vekayii, İstanbul*, 1324

V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmed (Reşad), VI. Mehmed (Vahideddin):

Abdurrahman Şeref-Ahmet Refik, *Sultan Abdülhamid-i Sâniye Dair*, Abdurrahman Şeref, Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî: Suret-i Hal'i Ahmet Refik, Sultan Abdülhamid-i Sânînin Naaşının Önünde. İstanbul, 1918

Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb, Kısm-ı sâni*, İstanbul, 1295

Ahmed Saib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, Kahire, 1326

Ahmed Saib, *Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı*, Kahire, 1326

Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi, (Haz. F. Reşit Unat), Ankara, 1991

Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, II*, (Haz. B. Sıtkı Baykal), Ankara, 1987

Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1984

Ali Said, *Saray Hatıraları-Abdülhamid Han'ın Hayatı*, İstanbul, 1338

Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 1986

Corc Doris (çev: Yüzbaşı Âdil), *Kızıl Sultan Yahut Heykel-i İstibdad*, Kastamonu, 1325

Ebü's-Süreyya Sami, *Abdülhamid'in Kayguları*, İstanbul, 1330
Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi, I-III*, İstanbul, 1940-1942
Hüsameddin Ertürk, *2 Devrin Perde Arkası*, (Haz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul, 1957
İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul 1960
İsmail Müştak Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, İstanbul, 1940
Kâmil Paşa, *Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa*, İstanbul, 1329
Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul, 1340
Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat, II-III*, İstanbul, 1327
Mehmet Tevfik Bey (Biren), *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, I-II*, (Haz. F. Rezan Hürmen), İstanbul, 1993
Michel de Grèce, (Çev. Derman Bayladı), *II. Abdülhamid, Yıldız Sarayında 30 Yıl*, (2. Baskı, İstanbul, 1998)
Nahid Sırrı Örik, *Abdülhamid'in Haremi*, İstanbul, 1989
Osman Nuri-Ahmet Refik, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyyesi, I-III*, İstanbul, 1327
Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul, 1999
Ruşen Eşref, *İki Saltanat Arasında*, İstanbul, 1334
Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İstanbul, 1964
Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı, I-III*, İstanbul, 1328
Sir Henry F. Woods, *Türkiye Anıları* (çev. Fahri Çoker), İstanbul, 1976
Tahsin Paşa Esbak Mabeyn Başkâtibi, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931

Yardımcı başvuru kitapları:

A.D. Alderson, *Osmanlı hanedanının Yapısı*, (Çev. Ş. Severcan), İstanbul, 1998
Ahmet Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi, I-IV*, İstanbul, 1326-1328
Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul, 1930
Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı, I-IV*, İstanbul, 1332- 1923
Ahmet Refik, *Lâle Devri*, İstanbul, 1331
Ahmet Refik, *Samur Devri*, İstanbul, 1927
Ali Kemali Aksüt, *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul, 1944
Atsız, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, I, İstanbul, 1961

Ayni Ali, *Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezamin- Defter-i Divan,* İstanbul 1280

Crailsheimli Adam Werner; (çev. Türkis Noyan), *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü 1616-1618*, Kitap yayınevi, 2011)

Dr. Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler,* Ankara, 1984

Ed. Engelhardt, *Tanzimat,* (çev. Ayla Düz), İstanbul, 1976

Elizabeth A. Zachariadou (Editör), *Osmanlı Beyliği* (1300-1389), (Çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova), İstanbul, 1997

Emin Cenkmen, *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri,* İstanbul, 1948

Enver Behnan Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* İstanbul, 1961

Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları, -Nizam-ı Cedid-, 1789-1807,* Ankara, 1988

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V-IX,* Ankara, 1970-1996

Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadîme,* İstanbul, 1287 (Tıpkıbasım, İstanbul, 1979

Francis McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü,* (Çev. Nihal Önol), İstanbul, 1990

Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* Ankara, 1988

Gültekin Oransay, *Osmanlı Devletinde Kim Kimdi? I, Osmanoğulları,* (*Sicill-i Osmânî* I. C.'nden Hazırlanmıştır.), Ankara, 1969

Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l- Cevami, I-II,* İstanbul, 1281

Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyâtü's-Selâtin ve Meşahir-i Ricâl* (Yay. F. Çetin Derin), İstanbul, 1978

Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, I,* Ankara, 1987

Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul,* İstanbul, (1953)

Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar,* İstanbul, 1954

Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, Hususi, Siyasi Hayatı, Devri ve Ölümü,* İstanbul, (1949)

Hammer, *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Tarihi, I-X,* (Çev. M. Atâ), İstanbul 1329-1338; XI-İstanbul, 1947

Hayrullah Efendi, *Tarih-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye 1- 15. Cüzler* (I. Ahmed'e kadar), *16-18. Cüzler* (Ali Şevki'nin yazdığı, Sultan İbrahim'e kadar), İstanbul, 1273- 1290

Hilmi Yücebaş, *Şair Padişahlar,* İstanbul, 1960

İbnülemin Mahmud Kemal (İnal) *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* (14 cüz), İstanbul 1940-1953

İbnülemin Mahmud Kemal (Ünal), "Sultan Abdülaziz'e Dair" *TOEM XV*

İsmail Galib, *Takvim-i Meskûkat-ı Osmaniye,* İstanbul, 1307

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I- V, İstanbul, 1971

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I.-IV.* Ankara, 1988

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* Ankara, 1988

M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980,

M. Çağatay Uluçay, *Harem'den Mektuplar*, İstanbul, 1956

M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1985

Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu'l-Faruk, I-VII*, İstanbul, 1325- 1332

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, I-VI*, (Haz. Seyit Ali Kahraman /Nuri Akbayar), İstanbul, 1996

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III*, İstanbul, 1983

Mouradgea d'Ohsonn, *Tableau générale de l'Empire Ottoman, I-VII*, Paris, 1791-1824

Mustafa Cezar- Mithat Sertoğlu, *Resimli - Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, I-VI*, İstanbul, 1957 - 1963

Osman Ergin, *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul, 1945

Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği* (1675), Ankara, 1972

Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, (Çev. Fahriye Arık), İstanbul, 1947

Reşad Ekrem Koçu, *Âşık ve Şair Padişahlar*, İstanbul, 1958

Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul, (ty)

Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1985

T. Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, 1-12*, İstanbul, 1964-1967

Tanzimat, I, İstanbul, 1940

Vasfi Mahir Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, Ankara, 1965

Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri* (XVIII. ve XIX. Asırlarda), Ankara, 1985

Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, (XVIII. ve XIX. asırlarda)*, Ankara, 1988

Ziya Şâkir, *Çırağan Sarayında 28 Sene: Beşinci Murad'ın Hayatı*, İstanbul, 1943

Ziya Şâkir, *II. Sultan Hamid, Şahsiyeti ve Hususiyetleri*, İstanbul, 1943

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

Abaza Ahmed Paşa, 254
Abaza Hasan, 261
Abaza Hasan Ağa, 257
Abaza Hasan Paşa, 265
Abaza Mehmed Paşa, 207, 208, 221, 224, 226, 227, 234
Abaza Siyavuş Paşa, 269
Abbas, I (İran Safevi Şahı), 182, 190, 196, 198
Abbas Paşa (Mısır Valisi), 422
Abdi Paşa (Kaptanıderya), 306
Abdullah Nailî Paşa (sadrazam), 328, 329
Abdullah (şehzâde, Abdülhamid'in oğlu), 357
Abdullah (şehzâde, II. Bayezid'in oğlu), 112
Abdullah (şehzâde, II. Mahmud'un oğlu), 407
Abdullah (şehzâde, II. Selim'in oğlu), 155
Abdullah (şehzâde, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu), 144
Abdurrahim (şehzâde, I. Abdülhamid'in oğlu), 357
Abdurrahman (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 176
Abdullah Biraderler (II. Abdülhamid'in saray fotoğrafçısı), 459
Abdullah Efendi (kadı), 166
Abdullah Efendi (şeyhülislam), 304
Abdullah Paşa, 293
Abdullah (vehhabi önderi), 394
Abdülaziz (sultan), 12, 13, 16, 402, 403, 407, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 451, 452, 456, 457, 469, 470, 474, 478, 481, 486, 487, 497, 500, 501, 504
Abdülaziz (şehzâde, Sultan I. Abdülhamid'in oğlu), 357
Abdülhamid (şehzâde II. Mahmud'un oğlu), 407
Abdülkadir (Fatih'in hocası, molla), 96
Abdülkadir (şehzâde, II. Abdülhamid'in oğlu), 468
Abdülmecid Efendi (şehzâde-halife), 478, 488, 495, 497, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505
Abdülmecid (şehzâde, ö. 1944), 438
Abdülmümin, 340
Abdülmuttalib Efendi (Mekke Emiri), 445

Abdürrahim Efendi (Sultan İbrahim döneminde Şeyhülislam), 251, 252, 253, 256, 258
Abdürrahim Efendi (şehzâde, Sultan Abdülaziz'in oğlu), 468
Abdüssamed Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Abid Efendi (şehzâde, Sultan Abdülhamid'in oğlu), 468
Abid Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Acem Sinan, 81
Âdile Sultan, 407
Âdilşah Kadın, 347
Afife Hatun (II. Mahmud'un kızı), 270
Âfitâb Kadın (III. Selim'in eşi), 375
Ahi Çelebi, 122
Ahi Çelebi (hekim), 110
Ahi Kadem, 75
Ahi Mahmudoğlu Nizamüddün Ahmed Paşa, 42
Ahi Musa, 51
Ahi Yakub, 75
Ahizâde Hüseyin Efendi, 230, 233
Ahmed Bican, 416
Ahmed Celayir, 59
Ahmed Çelebi (şehzâde, Çelebi Mehmed'in oğlu), 70
Ahmed Çelebi (şehzâde, II. Murad'ın oğlu), 82
Ahmed Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Ahmed Faiz Efendi (Sır Kâtibi), 368, 375, 377
Ahmed Fevzi Paşa (kaptanıderya), 410
Ahmedî (ö. 1413), 8, 22, 28, 29, 60, 69
Ahmet İzzet Paşa, 490, 499
Ahmed Muhtar Paşa, 471, 476
Ahmed Nazif Efendi (Abdülhamid'in damadı), 357
Ahmed Nuri Efendi (şehzâde, II. Abdülhamid'in oğlu), 468
Ahmed Paşa (Hezarpare/bin parça), 248, 249, 250, 251, 256
Ahmed Paşa (veziriazam), 160
Ahmed Refik (tarihçi), 462
Ahmed Rıza Bey (1909'de Meclis-i Mebusan Reisi), 472, 474, 482
Ahmed Samim (gazeteci), 474
Ahmed (şehzâde, Abdülhamid'in oğlu), 357
Ahmed (şehzâde, II. Bayezid'in oğlu), 108, 112, 114, 115, 121
Ahmed (şehzâde, II. Mustafa'nın oğlu), 294
Ahmed (şehzâde, IV. Murad'ın oğlu), 240
Ahmed Zülkifl (Abdülaziz'in damadı), 438
Akça Koca, 34, 37
Akide (Fatih, hatun), 100
Akif Paşa (doktor), 447
Âkile (Ukeyle) Hanım (II. Osman'ın eşi), 214, 222
Akkoyunlu Göde Ahmed Bey, 100, 112
Akkoyunlu Uzun Hasan, 90, 100
Akşemseddin, 86, 87, 94, 96
Ak Sungur, 54
Aktimur, 33
Alâeddin Ali Bey, 35
Alâeddin Ali Bey (Karamanoğlu), 48, 52
Alâeddin Ali Çelebi, 78, 84
Alâeddin Keykubad, III., 23, 25, 29, 30

Alâeddin Paşa (I. Abdülhamid'in damadı), 357
Alâeddin Paşa (Orhan Bey'in veziri), 42
Alâeddin (Şehzâde Ahmed'in oğlu), 115
Alâeddin (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173
Alâeddin Tusî, 81
Alaiyyeli Hacı Ebubekir Paşa (II. Mustafa'nın damadı), 294
Alâüddin Şah, Açe hükümdarı, 151
Albertus Wiss, 142
Aleksandr (Bulgar Kralı İvan'ın oğlu), 56
Alemdar Mustafa Paşa, 369, 376, 380, 384, 388, 389, 390
Âlemşah (şehzâde, II. Beyazid'in oğlu), 112
Âlemşah (şehzâde, Sultan II. Murad'ın oğlu), 173
Ali Ağa (Bilecik Âyanı), 392
Ali bin Abdülkerim (yazar), 116
Ali Çelebi (Hekimbaşı), 121
Âlicenab Kadın (II. Mahmud'un eşi), 406
Âlicenab Kadın (I. Mahmud'un eşi), 324
Ali Efendi, 163, 268, 281, 287, 340
Ali Fuad Bey, 468
Ali Fuad Bey (Türkgeldi), 484, 492
Ali Galib Paşa, 427
Ali Halid Bey, 438
Ali Haydar Bey, 499
Ali (Hz.), 53, 315, 328
Ali Kuşcî, 96, 97, 100
Ali Mirza Paşa, 265
Ali Paşa (Güzelce), 212
Ali Paşa (Hekimoğlu), 313, 328, 329
Ali Paşa (Kaptanıderya, IV. Mehmed), 259
Ali Paşa (Malkoç), 189, 192, 193
Âli Paşa (Sadrazam), 416, 417, 418, 419, 431, 433
Ali Paşa (Sadrazam, Damad Silahdar), 299, 300
Ali Paşa (Sürmeli), 288
Ali Paşa (vezir), 57, 58, 60
Ali Reis, 175
Ali Rıza Bey, 484
Ali Rıza Paşa, 450, 492, 493
Ali Şefkati Bey, 449
Ali Sofî, 97
Ali Suavi, 449, 455
Aliyye Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427
Alp Arslan, 50
Amasyalı Divittar Ahmed Paşa (II. Murad'ın kayınpederi), 72
Amasyalı Nacizâde, 101
Amasyalı Sofî Bayezid, 64
Amcazâde Hüseyin Paşa (II. Mustafa, sadrazam), 282, 290, 291, 292
Amiral Nelson, 366
Anber Ağa, 385
Andronikos, III., 38, 40, 43, 48, 49
Anna (Fatih'in eşi), 100
Anna (II. Mustafa'nın eşi), 294
Arabacı Ali Paşa (II. Ahmed, sadrazam), 281, 282
Araboğlu (Bolu Voyvodası), 353
Araniti, 75
Arif Hikmet Paşa (II. Abdülhamid'in damadı), 465, 468

Asiye Sultan (II. Ahmed'in kızı), 284
Asporça (Orhan Bey'in eşi), 43
Âşıkpaşazâde, 8, 14, 15, 28, 29, 33, 34, 38, 41, 42, 45, 54, 74, 75, 92, 94, 508
Aşubcan Kadın (II. Mahmud'un kadınefendisi), 406
Atike Sultan (I. Ahmed'in kızı), 200
Atiyye Sultan, 407
Avlonyalı Ferid Paşa, 461, 463, 476
Ayas Mehmed Paşa (Vezir), 127, 132
Ayas Paşa, 103
Aydınoğlu Cüneyd Bey, 66, 67
Aydınoğlu İsa Bey, 55
Aydınoğlu Umur Bey, 40
Aygutalp, 31
Aynî (Molla), 246
Aynülhayat Kadın (III. Mustafa'nın kadını), 347
Ayşe Başkadın (I. Mahmud'un başkadını), 324
Ayşe Hatun (Çelebi I. Mehmed'in kızı), 71, 76
Ayşe Hatun (II. Bayezid'in hatunu), 112, 113
Ayşe Hümâşah Sultan (Mihrimah Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızı), 160
Ayşe Kadın, II (I. Abdülhamid'in kadını), 357
Ayşe Kadın, III (I. Abdülhamid'in kadını), 357
Ayşe Sineperver Valide Sultan (I. Abdülhamid'in kadını), 357, 376, 386
Ayşe Sultan (I. Ahmed'in kızı), 200
Ayşe Sultan (II. Bayezid'in kızı), 112
Ayşe Sultan (III. Ahmed'in kızı), 308
Ayşe Sultan (III. Murad'ın kızı), 163, 173, 188
Ayşe Sultan (II. Mahmud'un kızı), 407
Ayşe Sultan (II. Mustafa'nın kızı), 294
Ayşe Sultan (IV. Murad'ın kızı), 240
Ayşe Sultan (Silahdar Mehmed Paşa'nın eşi), 335
Ayşe Sultan (Sultan İbrahim'in hasekilerinden), 254
Ayşe Sultan (Sultan İbrahim'in kızı), 254
Aziz Bey, 449
Aziz Mahmud Hüdaî, 215, 224, 227, 353

Baba Nakkaş, 97
Baba Ömer, 228
Baba Zünnun, 128
Bahadır (Buhara Hanı), 225
Bahadır Giray (Kırım Hanı), 236
Bahaeddin Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Bahaeddin Şakir (doktor), 490
Bâhir Mustafa Paşa (sadrazam), 322, 326, 327, 330, 331, 341, 342
Bâkî (şair), 125
Balabancık, 33
Bâlâ Hatun (Osman Gazi'nin eşi), 35
Bâli Bey (kara), 161
Bâli Beyoğlu Mehmed Bey, 130
Bâli Bey (Semendire Beyi), 115, 116

Baltacı Mehmed Paşa, 297, 298, 299
Baltaoğlu Süleyman Bey (Derya Beyi), 86
Barbaros Hayreddin Paşa (Hızır Reis), 130, 131, 133
Bayezid Paşa (Çelebi Mehmed döneminde paşa), 69, 70, 73, 74
Bayezid (şehzâde, I. Ahmed'in oğlu), 200, 224, 235, 242
Bayezid (şehzâde, III. Ahmed'in oğlu), 345
Bayezid (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173, 176
Bayezid (şehzâde, II. Mahmud'un oğlu), 407
Bayezid (şehzâde, I. Mahmud'un oğlu), 324, 334
Bayezid (şehzâde, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu), 132, 133, 135, 136, 139, 144, 146
Bayezid (şehzâde, Sultan İbrahim'in oğlu), 254
Bay Hoca, 31
Bayındır Han, 30
Bayram Paşa (I. Ahmed'in damadı), 200
Bayram Paşa (IV. Murad dönemi, vezir), 227, 229, 233, 234, 235, 236, 240
Baysungur, 227
Bedia (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Bedirhan Bey, 414
Bedreddin Efendi (şehzâde, II. Abdülhamid'in oğlu), 468
Bedreddin (şeyh), 69
Bedrifelek Kadınefendi (II. Abdülhamid'in kadınefendisi), 468
Behice Hanım (Sultan II. Abdülhamid'in ikbâli), 468
Behiç Efendi, 383, 389
Behice Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Behiştî, 61, 91
Behiyye Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Behzad Kadın (Sultan II. Süleyman'ın hasekisi), 279
Bekri Mustafa, 223, 234, 239, 240
Bekri Mustafa Paşa, 277
Bekrizâde Şamlı Halil Efendi, 337
Bellini, Gentile, 91, 97, 98, 110
Benderli Ali Paşa, 395
Berkuk (Memlûk Sultanı), 57, 58, 62
Bertranaud, 364
Beşir Ağa (Darüssaade Ağası), 311, 312, 314, 318, 322, 323
Bethlem-Gabor, 212
Beyhan Sultan (III. Mustafa'nın kızı), 347, 375
Beyhan Sultan (Yavuz Sultan I. Selim'in kızı), 123
Bezmiâlem Kadınefendi / Valide Sultan, 406, 408, 409, 413, 415, 417, 420, 425, 427, 440
Bîdâr Kadınefendi (II. Abdülhamid'in kadınefendilerinden), 468
Binnaz Kadın (I. Abdülhamid'in kadınlarından), 357
Bıyıklı Ali Ağa (Silahdar), 328
Bıyıklı Mehmed Paşa, 118
Bostanzâde Mehmed Efendi (Şeyhülislam), 176, 184
Bostanzâde Yahya Efendi, 34, 73, 198, 211, 213, 219, 221, 509
Boynueğri (Boynuyaralı) Mehmed (Ağa) Paşa, 235, 263, 264
Bozoklu Celâl, 120, 121
Börklüce Mustafa, 69, 73

Boynueğri Abdullah Paşa, 319, 321
Bozoklu Mustafa Paşa, 281
Broquiere, B. De la, 77
Bülbül (II. Bayezid'in eşi), 112
Burhaneddin Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Burhaneddin Efendi (şehzâde, Sultan II. Abdülhamid'in oğlu), 468
Busbecq, 142, 509
Büyük Petro, 359

Cafer Ağa (Silahdar), 138
Cafer Efendi (III. Mehmed'in hocası), 175
Cambaz Şahin, 267
Canbeg Giray, 227
Canberdi Gazalî, 118
Canbuladoğlu, 195
Candaroğlu Emir Süleyman, 56
Candaroğlu İsfendiyar Bey, 57, 66, 67, 71, 75, 76
Canfeda Kadın (III. Murad harem kethüdası), 166, 167, 168, 177
Canım Hoca Mehmed Paşa (Kaptanıderya), 311
Cehud Cüce (III. Murad nedime), 169
Celâleddin Paşa (II. Abdülhamid'in damadı), 468
Celâli Haydaroğlu, 248, 257
Celâli İbrahim Ağa (IV. Mehmed Darüssaade Ağası), 258
Celâlzâde, 114
Cellat Kara Ali, 245, 251, 253
Cem Sultan (Şehzâde Cem, Sultan II. Bayezid'in oğlu), 90, 92, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 126
Cerrahzâde Mehmed Çelebi, 221
Cemaleddin Efendi (şeyhülislam), 462
Cemaleddin Paşa (II. Abdülhamid'in damadı), 468
Cemal Paşa, 479, 490, 495
Cemile Sultan (II. Mahmud'un kızı), 407
Cemil Paşa (Topuzlu), 476, 477, 493
Cenabî (Tarihçi), 115
Cenaze Hasan Paşa (III. Selim, Sadrazam), 361
Cendereli (Çandarlı) Kara Halil Hayreddin, 46
Cerrahbaşı Nuh Çelebi, 287
Cerrah Mehmed Paşa, 161, 175, 184, 185
Cevad Paşa (Çobanlı), 493
Cevdet Paşa (Tarihçi, yazar), 8, 355, 378, 383, 406, 409, 422, 423, 445, 448
Cevher Ağa (Abdülaziz, Harem ağası), 435
Cevherriz Kadın (IV. Murad'ın eşi), 450
Cevrî, 122
Cevri Kalfa (II. Mahmud, kalfa), 388
Charles, I. , 226
Cigalazâde Sinan Paşa (Kaptanıderya, III. Mehmed'in damadı), 182, 183, 186, 190, 192, 193
Cihangir (şehzâde, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu), 132, 135, 139, 140, 144, 155, 173, 176
Cinci Hoca, 244, 245, 246, 252, 257
Civankapıcıbaşı Sultanzâde Mehmed Paşa (veziriazam), 245

Curzon (Lord), 494

Çakırcıbaşı Hasan Paşa (II. Selim'in damadı), 146, 155
Çalı Bey, 69
Çandarlı Ali Paşa, 49, 58, 66
Çandarlı Halil Paşa (veziriazam), 78, 79, 80, 84, 85, 87, 91
Çandarlı İbrahim Paşa (Çandarlızâde İbrahim Çelebi), 67, 70, 71, 74, 76, 101
Çebeş/Drakul" (Kazıklı Voyvoda/ Şeytan) Prens IV. Vlad, 89
Çelebi Mehmed, 13, 28, 43, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 103, 299, 508
Çelebi Mustafa Paşa, 378, 384
Çelebi Yusuf Paşa, 292
Çelebizâde Şerif Hasan Paşa, 362
Çerkes Hasan, 436, 447, 456
Çorlulu Ali Paşa, 297, 298

Daltaban Mustafa Paşa (Sadrazam), 292
Damad Ferid Paşa, 475, 491, 492, 493, 494, 495, 496
Damad Hasan Paşa, 297
Damad İbrahim Paşa, 180, 188, 304
Damad Nuri Paşa, 445, 446, 456
Damad Said Paşa, 403
Danilo, 417
Danon, 221
Darendeli Mehmed Paşa, 351
Davud Ağa (mimar), 166, 184, 303
Davud Çelebi (şehzâde), 77, 80
Davud-ı Kayserî, 42
Davud Paşa, 104, 110, 186, 194
Debbağzâde Mehmed Efendi (Şeyhülislam), 274, 275
Dede Korkut (Kurt Ata), 30
de la Fayette, 356
Deli Hüsrev Paşa, 133
Deli İbrahim Paşa, 166, 169
Demirbaş Şarl (İsveç Kralı), 298
Demirhan Bey, 39
Dernschwam, Hans, 143
Derviş Ağa (Yeniçeri Ağası), 220
Derviş Mehmed Paşa, 194, 195, 208, 261, 262, 305, 350, 353, 393, 394
Devlet Giray, 298
Devlet Hatun (Yıldırım Bayezid'in eşi), 48, 63
Dilaver Paşa (Veziriazam), 216, 217, 218
Dilpezir Kadın, 386
Dimo (Eflâk elçisi), 187
Divitdar Mehmed Emin Paşa, 321, 322
Divriğili Veliyeddin Paşa, 392
Doğancı Yusuf Paşa (I. Ahmed'in damadı), 200
d'Ohsson (İsveçli yazar), 364
Dolfin, Daniel, 304
Duçe Mehmed, 233, 234, 239
Dukaginzâde Mehmed Paşa (II. Bayezid'in damadı), 112
Dukas, 61, 83
Dürrîzâde Mustafa Efendi (III. Selim'in hocası, şeyhülislam), 359
Düzmece Mehdi, 183, 185
Düzmeçe Mustafa, 70, 74, 76, 135

Ebe Selim (hazine kethüdası), 369, 385
Ebubekir (halife), 196, 409
Ebubekir Ratib Efendi, 364
Ebu Eyyub el-Ensarî, 94

Ebu'l-Fazl, 122
Ebu Numeyy, 119
Ebussuud Efendi, 9, 125, 138, 146, 154
Ece Halil, 40
Edhem Paşa, 451, 453, 454
Ekber Şah, 227
El-Cezerî, 21, 57
Eleni (Fatih'in hatunu), 100
Elizabeth, I., 162
Elliot, Henry, 443
Elmas Mehmed Paşa, 287, 288, 289, 290
Emetullah Gülnûş (İmmetullah/ Emetullah Rabia Gülnûş Valide Sultan Valide-i Cedid), 270, 285, 287, 295, 299, 300
Emine Hatun (Çelebi Mehmed'in eşi), 70, 72
Emine Sultan (II. Mahmud'un kızı), 393
Emine Sultan (II. Mustafa'nın kızı), 294
Emine Sultan (IV. Mustafa'nın kızı), 386
Emir Süleyman, 8, 13, 17, 22, 56, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 124
Emir Sultan (Şeyh Şemseddin Buharî), 62, 74, 76
Enver Paşa (harbiye nâzırı), 479, 482, 488, 489, 495
Ermeni Süleyman Paşa, 263
Ertuğrul (Aydoğdu, Aydoğmuş, Erdoğdu) Bey, 15, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 56
Ertuğrul Çelebi, 62
Esad Efendi (şair), 440
Esad Efendi (şeyhülislam), 198, 202, 203, 211, 214, 215
Esad Efendi (yazar), 359
Esat Paşa (Işık), 493
Esma Sultan (I. Abdülhamid'in kızı), 357, 429
Esma Sultan (III. Mustafa'nın kız kardeşi), 335
Esma Sultan (II. Mahmud'un kız kardeşi), 405, 407, 413
Esma Sultan (II. Mustafa'nın kızı), 294
Esma Sultan (IV. Mustafa'nın kız kardeşi), 378, 380, 386
Esmihan Sultan (II. Selim'in kızı), 137, 146, 155, 159
Esmihan Sultan (IV. Murad'ın kızı), 240
Ester Stella, 84
Eugen de Savoie, 289
Evliya Çelebi, 34, 200, 209, 223, 239, 240, 254, 270, 510
Evrenos Bey, 40, 47
Evrenosoğlu Ali Bey, 77
Evrenosoğlu İsa Bey, 75
Eyüplü Dîv Ali Ağa, 297

Fabrice Carette, 120
Fahir Bey, 468
Fahreddin Acemî, 81
Fahriye Sultan (III. Murad'ın kızı), 173
Fâtıma (I. Abdülhamid'in kızı), 357
Fâtıma (Orhan Gazi'nin kızı), 43
Fâtıma Sultan (III. Murad'ın kızı), 169, 173
Fâtıma Sultan (III. Mustafa'nın kızı), 347
Fâtıma (II. Bayezid'in kızı), 112
Fâtıma (II. Murad'ın kızı), 82
Fâtıma (II. Mustafa'nın kızı), 294

Fâtıma (IV. Murad'ın kızı), 240
Fâtıma (Sultan İbrahim'in kızı), 254
Fâtıma Sultan (III. Ahmed'in kızı), 298, 308
Fâtıma Sultan (Yavuz Sultan Selim'in kızı), 123
Fâtıma (Yıldırım Bayezid'in kızı), 62
Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed), 10, 13, 14, 15, 22, 28, 71, 76, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 110, 111, 121, 137, 175, 280, 508
Fatma Pesend (ikbâl), 468
Fatma Sultan (I. Ahmed'in kızı), 200
Fatma Sultan (III. Ahmed'in kızı), 297
Fatma Sultan (II. Selim'in kızı), 155
Fazlı Paşa, 247, 273
Fehime Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427, 450
Fenarî (molla), 62
Fenire Sultan (Vahideddin'in kızı), 499
Ferdî, 155
Ferdinand, Avusturya Arşıdükü, 130
Ferdinand I, 482
Ferhad Paşa, 147, 158, 162, 163, 167, 177, 178, 190, 194
Ferhunde Emine (II. Osman'ın kızı), 332
Ferid Paşa, 486
Feridun Bey, 49, 50, 55, 59, 122, 147, 149, 157, 158, 160, 178, 508
Ferruhşad (II. Bayezid'in kızı), 112
Fethullah Efendi, 296
Feyzullah Efendi, 275, 281, 287, 288, 292, 293, 296
Filizten Kadın (V. Murad'ın eşi), 450
Fındıklılı Mehmed Ağa, 270, 272, 286, 294, 511, 512
Fırakî, 155
Flachat, 324
Florance Nightingale, 418
Françesco Berlinghieri, 96
Françesco Quirino, 55
Françesko Gritti, 303
Franchet d'Espèrey, 491
François Alexi, 357
François Eugene de Savoie, 300
Fransuva, I, 12, 127
Frenk/Makbul İbrahim Paşa (Maktûl, Pargalı), 123, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 145, 161, 163
Friedrich, II, 347, 359
Fuad Efendi (şehzâde), 427
Fuad Paşa (Keçecizâde), 430, 431, 432, 433

Galland, Antoine, 270
G. Amirutzes, 95
Gardet, Mösyö, 440, 451
Gazi Abdurrahman, 31, 37
Gazi Evrenoszâde, 67
Gazi Fazıl, 40
Gazi Rahman, 34
Gedik Ahmed Paşa, 91, 103, 104
Gedik Nasuh Bey, 103
Gelenbevî İsmail Efendi, 356
Gennadios II. Sholarios, 87
George, V., 497

Georgios Amirutzes, 96
Gerard Weltwyck, 142
Gerdankıran Ömer Hulusî Efendi, 440, 451
Germiyanlı Devlet/Sultan Hatun (Yıldırım Bayezid'in eşi), 54, 62, 71, 76
Germiyanoğlu Süleyman Şah, 23, 24, 25, 48, 54, 63, 124
Germiyanoğlu Yakub Bey, 55, 61, 69
Gevherhan Hatun (Fatih'in kızı), 100
Gevherhan Sultan (I. Ahmed'in kızı), 200
Gevherhan Sultan (IV. Mehmed'in kızı), 270
Gevherhan Sultan (IV. Murad'ın kızı), 240
Gevherhan Sultan (Sultan İbrahim'in kızı), 254
Gevhermülk Sultan (II. Bayezid'in kızı), 112
Gevhermülk Sultan (II. Selim'in kızı), 146, 155
Grant (general), 460
Graziani, 212
Gritti, Andrea, 106, 109
Guatelli Paşa, 440, 451
Gülbahar Hatun (Fatih'in odalığı), 100, 101
Gülbahar Hatun (II. Bayezid'in odalığı), 112
Gülbeyaz Hatun (IV. Mehmed'in eşi), 270
Gülçiçek Hatun (Murad Bey'in eşi), 53
Gülfem Hatun (Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi), 144
Gülnar Hatun, 270
Gülruh (II. Bayezid'in eşi), 112
Gülşah Hatun (Fatih'in odalığı), 100
Gündüz Alp (Gündüz/Dündar Bey), 22, 23, 25, 27, 29, 30, 31, 32
Gürcü Abdünnebi, 257, 339
Gürcü Mehmed Paşa, 197, 207, 208, 224, 226, 260
Gürcü Yusuf Paşa, 299

Hace Ayşe Behrî (III. Ahmed'in eşi), 307
Hacı Ali Ağa (Pınarhisar Âyanı), 384
Hacı Ali Paşa, 281, 282
Hacı Ali (Tebdil Hasekisi), 385
Hacı Bektaş, 23, 30, 34, 508
Hacı Han, 317
Hacı Hekim (Muslihiddin bin Sinan), 110
Hacı İlbeyi, 40
Hacı İvaz Paşa, 74, 76
Hacı Mehmed Emin Paşa (sadrazam), 344
Hacı Salih Paşa (sadrazam), 395, 396
Hacı Süleyman, 238
Hadım Ali Paşa (Veziriazam), 107
Hadım Mesih Paşa (Veziriazam), 163
Hadım Süleyman Paşa (Mısır Beylerbeyi, veziriazam), 105, 132, 133
Hadım Hafız Paşa, 187
Hadım Hasan Paşa, 184
Hadım Sinan Paşa (Rumeli Beylerbeyi), 117
Hâfız (İran Şairi), 99
Hafız Ahmed Paşa, 225, 226, 228, 229, 405

Hafız İsmail Paşa, 367
Hafız Osman, 285, 296, 315
Hafise Sultan (IV. Murad'ın kızı), 240
Hafise Sultan (Yavuz Sultan Selim'in kızı), 123
Hafsa Hatun (Yıldırım Bayezid'in eşi), 55, 62
Hafsa Sultan (Çelebi Mehmed'in kızı), 71
Hafsa Sultan (II. Murad'ın kızı), 82
Hafsa Sultan (II. Murad'ın kızkardeşi), 76
Hafsa Sultan (Yavuz Sultan Selim'in eşi), 123, 124, 131, 139, 277
Halaçyan Efendi, 476
Hâlet Efendi, 391, 393, 395, 396
Halid Ziya Bey (Uşaklıgil), 474, 483, 484, 487
Halil Ağa (Forsa Halil), 179
Halil Hamid Paşa, 351, 352, 357, 359
Halilhamidpaşazâde Hamid Bey, 427
Halil Paşa (III. Ahmed dönemi sadrazam), 300
Halil Paşa (III. Murad'ın damadı), 169, 173, 177
Halil Paşa (I. Murat dönemi veziriazam), 198, 202, 211, 224, 226
Halil Paşa (Sadaret Kaymakamı), 187
Halil Rıfat Paşa, 403
Halil (şehzâde, Orhan Bey'in oğlu), 43, 45
Hamide Sultan, 407
Hamid (Osman Gazi'nin oğlu), 35
Hammer, 9, 24, 53, 55, 89, 202
Hamza Beyzâde Mustafa Paşa, 101
Han Ahmed (Gilan Hakimi), 167, 168
Handan Sultan (I. Ahmed'in annesi), 191, 194
Hanzâde Sultan (I. Ahmed'in kızı), 200
Hanzâde Sultan (IV. Murad'ın kızı), 240
Harborne, William, 162
Harrington, 496, 497
Hasanbegzâde, 202, 203, 221
Hasan Çelebi, 62
Hasan Efendi, 208
Hasan Fehmi, 465
Hasan Paşa (Anadolu Beylerbeyi), 166
Hasan Paşa (Cezayirli Gazi), 351, 353, 360
Hasan Paşa (Defterdar), 208
Hasan Paşa (Kaptanıderya), 227, 228
Hasan Paşa (Macar, yeniçeri ağası), 322
Hasan Paşa (sadaret kaymakamı), 181
Hasan Paşa (sadrazam), 361, 362
Hasan Paşa (silahdar), 290
Hasanpaşazâde Mehmed Bey, 393
Hasan Samsunî, 96
Hasan (şehzâde, III. Ahmed'in oğlu), 307
Haseki Mustafa Ağa, 343
Haşimî Çelebi, 213
Haşmet (şair), 336
Hatem (III. Ahmed'in eşi), 307
Hatemî, 100, 155
Hatiboğlu, 81
Hatibzâde, 109, 110

Hatice Âlime Hatun (II. Murad'ın eşi), 76, 82, 84
Hatice Hatun (III. Ahmed'in eşi), 307
Hatice Hatun (II. Süleyman'ın eşi), 279
Hatice Hatun (IV. Mehmed'in eşi), 270
Hatice Muazzez (Sultan İbrahim'in eşi), 254, 280
Hatice (Orhan Bey'in kızı), 43
Hatice Rami (II. Mahmud'un eşi), 324
Hatice Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427
Hatice Sultan (I. Abdülhamid'in kızı), 357
Hatice Sultan (II. Bayezid'in kızı), 112
Hatice Sultan (III. Ahmed'in kızı), 308
Hatice Sultan (III. Murad'ın kızı), 173
Hatice Sultan (III. Mustafa'nın kızı), 347
Hatice Sultan (III. Selim'in kızkardeşi), 375
Hatice Sultan (II. Mahmud'un kızı), 407
Hatice Sultan (II. Mustafa'nın kızı), 294
Hatice Sultan (IV. Mehmed'in kızı), 266, 270
Hatice Sultan (Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı), 127, 145
Hatice Sultan (Sultan İbrahim'in kızı), 284
Hatice Sultan (V. Murad'ın kızı), 450
Hatice Sultan (Yavuz Sultan Selim'in kızı), 123
Hatice Turhan Sultan (Sultan İbrahim'in eşi), 254, 255, 259, 260, 264, 271, 294, 306
Hayalî Bey, 149
Haydar Efendi (III. Mehmed'in hocası), 175
Haydar Efendi (reisülküttab), 127
Haydar Mirza, 164, 165, 169
Hayma/Hayme Hatun (Osman Bey'in annesi), 27, 33
Hayranıdil Kadın (Halife Abdülmecid'in annesi), 500
Hayriye Sultan (II. Mahmud'un kızı), 407
Hekim Arab, 97
Hekim Lârî, 97
Hekimoğlu Ali Paşa, 312, 313, 317, 318, 327, 328, 329, 336
Hekim Yakub Paşa, 97
Herodotos, 100
Hersekzâde Ahmed Paşa, 112, 115, 118
Hezarfen Ahmed Çelebi, 223, 240
Hezarfen Cenabî, 109
Hızırşah, 55
Hibetullah Sultan (I. Abdülhamid'in kızı), 357
Hibetullah Sultan (III. Mustafa'nın kızı), 336, 337, 347
Hoca Ataullah, 97, 146
Hoca Firuz, 55
Hoca Ömer Efendi, 211, 212, 217, 218
Hoca Paşa, 94
Hoca Reyhan, 259
Hoca Saddedin Efendi, 172
Hocazâde Mesud Efendi, 264, 272
Hocazâde Muslihiddin, 97, 110
Hundî Hatun (II. Murad'ın eşi), 82

Hunyadi Yanoş, 79, 80
Hundi Sultan (II. Bayezid'in kızı), 112, 115
Hundî Sultan (Yıldırım Bayezid'in kızı), 62
Hümâ Hatun (II. Murad'ın eşi), 82, 83, 84
Hümaşah Kadın (I. Abdülhamid'in eşi), 357
Hümaşah Sultan (II. Bayezid'in kızı), 112
Hümâ Sultan (III. Murad'ın kızı), 173
Hümâşah (Telli Haseki) Sultan (Sultan İbrahim'in eşi), 251, 254
Hürrem Sultan (Roxelane, Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi), 125, 129, 131, 133, 134, 135, 139, 140, 144, 145, 146
Hüseyin Avni Paşa, 435, 436, 437, 443, 444, 446, 447, 456
Hüseyin Bey (Hamidoğulları Beyi), 48
Hüseyin Cahit (Yalçın), 491
Hüseyin Hilmi Paşa, 464, 471, 474, 476
Hüseyin Paşa (II. Selim'in lâlası), 146
Hüseyin (şehzâde, I. Ahmed'in oğlu), 200
Hüseyin (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173, 176
Hüseyin (şehzâde, II. Mustafa), 294
Hüseyin Tuğî, 216, 221, 510
Hüsnümelek (II. Mahmud'un gözdesi), 407
Hüsnü Paşa, 449
Hüsnüşah Hatun (II. Beyazid'in eşi), 112
Hüsrev Paşa, 398, 401, 409, 410, 411, 412, 414

Ioannes, V., 40, 41, 45, 56, 62
Ioannes, VII., 58
Ivan Aleksandr, 52
Ivan Şişman, 47, 49, 52, 56

İbn Arabşah, 61
İbn Batuta, 39
İbn Kemâl, 23, 28, 29, 88, 89, 110, 117, 129, 508
İbn Şahne, 62
İbnü'l-Esir, 62
İbrahim Bey (Candaroğlu İbrahim Bey), 71
İbrahim Hakkı Paşa, 474, 475
İbrahim Hilmi Paşa, 367, 368, 378
İbrahim (Hz.), 237
İbrahim Kethüda, 368
İbrahim Müteferrika, 304, 357
İbrahim Paşa (Abdülmecid zamanında Mısır Valisi), 415
İbrahim Paşa (IV. Mehmed'in Sadrazamı), 268
İbrahim Sarım Paşa, 414
İbrahim (şehzâde III. Ahmed'in oğlu), 307
İbrahim (şehzâde, Murad Bey'in oğlu), 52, 54
İbrahim (şehzâde, Orhan Bey'in oğlu), 43, 45
İbrahim Tevfik Bey, 427
İbşir Mustafa Paşa, 200, 248
İdrisî, 110
İdris-i Bitlisî, 15, 23, 29, 122, 508
İlaldı Sultan, 71
İlyas (molla), 96
İlyas Paşa, 232
İmam Gazalî, 181

İmam Kulî, 225
İmam Mutahhar, 149
İmrahor Seyyid Mehmed Ağa, 369
İnayet Giray, 234, 236
İncu Hatun (Çelebi Mahmud'un kızı), 71
İsa Çelebi (şehzâde, Yıldırım Bayezid'in oğlu), 62, 65, 66, 68
İsa (Hz.), 128, 136
İsfendiyaroğlu İbrahim Bey, 84
İsfendiyaroğlu Kasım Bey, 76
İshak Çelebi, 122
İshak Fakih, 29
İshak (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173
İskender, 199
İskender Çelebi, 126, 136, 140, 287
İskender Paşa, 117, 146, 212
İskerletzâde Aleksandr, 317
İsmail Âsım Efendi, 511
İsmail Canbulat, 491
İsmail Ferruh Efendi, 399
İsmail Hakkı Bey, 499
İsmail Paşa (Abdülaziz döneminde Mısır Valisi), 430, 431
İsmail Paşa (I. Mahmud, sadarat), 313
İsmail Paşa, Nişancı (II. Süleyman döneminde sadrazam), 275, 276, 282
İsmail (şehzâde, II. Murad'ın oğlu), 76
İstvan Lazareviç, 55
İvaz Hatun (II. Süleyman'ın eşi), 279
İzmiroğlu Cüneyd, 68, 73, 74, 75, 76
İzzet Mehmed Paşa, 349, 350, 366, 412
İzzet Molla, 400

Jacopo Languschi, 88
James, I., 225
Jan Hunyad, 88, 89
Jan Sobieski, 262
Jean-Baptiste Tavernier, 270
Jean de la Forest, 131
Jean de la Vigne, 142
Jean de Thevenot, 270
Jerome Maurand, 142
Joachim Oberdanski, 142
Johannes Schiltberger, 57
John G. Benett, 493
John Sanderson, 162
Jozsef, Rakoczi, 314

Kaabız (molla), 128, 188
Kabakçı Mustafa, 368, 376, 377, 382, 383, 384
Kabakulak İbrahim Paşa, 311
Kabakulakzâde, 242
Kadı Burhaneddin, 55, 56, 58, 64
Kadri Çelebi, 128
Kâğıthane, 301
Kale Kartanou, 155
Kambur Mustafa Paşa, 200
Kamerşah, 112
Kampel Mustafa, 356
Kansu Gavri, 118
Kantakuzenos, 40, 43, 45, 95
Kantemir Mirza, 236
Kantemiroğlu (Dimitri), 202, 204, 234, 238, 239, 240, 290, 292
Kanuni Sultan Süleyman, 8, 11, 12, 14, 15, 113, 115, 118, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 146, 157, 165, 175,

181, 277, 279, 282, 284, 287, 290, 295, 469, 510
Kara Ahmed Paşa, 123, 135, 167
Karaca Bey (II. Murad'ın damadı), 76, 80
Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, 233, 252, 510
Kara Davud Paşa, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 220, 221, 236
Kara Kemâl, 491
Karakoyunlu Kara Yusuf, 59
Karamanî Mehmed Paşa, 15, 22, 92, 102
Karamanlı Kara Rüstem, 47
Karamanoğlu İbrahim Bey, 71, 75, 78
Karamanoğlu Kasım Bey, 103, 104
Karamanoğlu Mehmed Bey, 67, 68
Karamanoğlu Nasuh Bey, 112
Kara Murad, 186
Kara Murad Paşa, 248, 257, 258, 262
Kara Mustafa Paşa, 112
Kara Mustafa Paşa (Çatalcalı, I. Ahmed'in damadı), 200
Kara Timurtaş Paşa, 39, 47, 48
Kara Üveys Paşa, 157, 159
Kara Vâsıf, 493
Karayülük Osman Bey, 58
Karesi Bey, 39
Kargazâde, 194
Karl, I., 483
Karl Jansen, 465
Karl, V., 130
Karl von Hohenzollern, 432
Kasapzâde İbrahim Efendi, 356
Kasım Bey (Çelebi Mehmed'in damadı), 71
Kasım Çelebi (şehzâde, Çelebi Mehmed'in oğlu), 70
Kasım Çelebi (şehzâde, Sultan Yıldırım I. Bayezid'in oğlu), 62
Kasım Giray, 318
Kasım Mustafa Paşa, 270
Kasım (şehzâde, I. Ahmed'in oğlu), 200, 224, 236, 242
Kasım (şehzâde, Orhan Bey'in oğlu), 43, 45
Kastamonulu Mustafa Nakşî Efendi, 347
Kâtip Çelebi, 203, 221, 223
Kâtip Osman Efendi, 235
Kavalalı İbrahim Paşa, 14, 403
Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 388, 394, 399, 402, 410, 413, 424, 432, 478
Kaya Sultan (Sultan İbrahim'in kızı), 254
Kazan Han, 15, 30
Keçecizâde İzzed Molla, 396
Kemâl Bey, 491
Kemaleddin Efendi (şehzâde, Abdülmecid'in oğlu), 427, 446, 479
Kemaleddin Paşa (II. Abdülhamid'in damadı), 450, 468
Kemal Efendi (Paşa, Maarif Nazırı), 416, 451
Kemal Reis, 105
Kemal (şair), 183
Kemankeş Kara Ali Paşa, 209, 224
Kemankeş Kara Mustafa Paşa, 236, 237, 242, 243, 244, 245
Kenan Paşa, 227, 245, 247, 263
Kerim (serdengeçti ağası), 392
Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, 416, 419, 420, 429, 430, 431
Kılıç Ali Paşa, 152, 154, 157, 163, 164, 419

Kiriz Nikola, 165
Koca Kenan Paşa (I. Ahmed'in damadı), 200
Koca Mustafa Ağa (II. Mustafa'nın damadı), 294, 299
Koca Mustafa Paşa (veziriazam), 115
Koca Ragıb Paşa (sadrazam), 308, 331, 332, 334, 335, 336, 338, 340, 347
Koca Sinan (mimar), 150, 160, 164, 168, 177, 178, 179, 180
Koca Yusuf Paşa (sadrazam), 352, 360, 361, 362
Koçi Bey, 223, 239, 510
Konstantin (Bulgar Prensi), 52
Konstantin Karateodori, 420
Konstantinos XI. Paleologos, 85, 87
Konstantin (voyvoda), 299
Konur Alp, 34, 37
Korkud (şehzâde, II. Bayezid'in oğlu), 102, 108, 109, 112, 114, 115
Korkud (şehzâde, II. Murad'ın oğlu), 173, 176
Korkud (şehzâde, Orhan Bey'in oğlu), 62
Kozbekçi Yusuf Paşa (I. Ahmed'in damadı), 200
Kozmodi Efendi, 474
Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 272, 274, 275, 277, 281
Köprülü Mehmed Paşa, 264, 265
Köprülüzâde Abdullah Paşa, 292
Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, 269
Köse Mihal Bey (Gazi Mihal), 29, 31, 32, 33, 34, 37
Köse Musa Paşa, 368, 377, 378, 379
Kumru Hatun (Çelebi Mehmed'in eşi), 70
Kutbeddin Acemî, 97
Küçük Çelebizâde İsmail Âsım, 305, 306
Küçük Hüseyin Paşa (I. Abdülhamid'in damadı), 357

Ladislas, 78, 79, 80
Ladislas, II., 118
Lâla Mehmed Paşa (veziriazam), 177, 179, 189, 193, 194
Lâla Mustafa Paşa, 149, 151, 160
Langusto, 100
Layoş, I., 46
Layoş, II., 127
Lazar, 47, 49, 50, 55
Lazaref, Visamiral, 403
Lazaro Mocenigo, 263
Lehistan Kralı Sigismund, 213
Leonardo Da Vinci, 110
Levnî, 294, 302
Ligor, 353
Lombardi, 440, 451
Louis, XVI., 302, 359
Lui Koşut, 414
Lutfî (molla), 97
Lutfî Paşa, 132, 232

Madame de Gomez, 221
Mahfirûz Sultan (I. Ahmed'in eşi), 210
Mâhidevran/Gülbahar (Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi), 144
Mahir Hamza Paşa, 344
Mahmud Bey (II. Murad'ın enişte-si, Çardarlı İbrahim Paşa'nın oğlu), 76
Mahmud Bey V. Murad'ın dama-dı), 450

Mahmud Celâleddin (Abdülmecid'in damadı), 427
Mahmud Celâleddin Efendi (şehzâde, Sultan Abdülaziz'in oğlu), 438
Mahmud Çelebi (Çelebi Mehmed'in damadı), 70, 71
Mahmud Edhem Paşa (Abdülmecid'in damadı), 427
Mahmud Necmeddin Efendi (şehzâde, V. Mehmed'in oğlu), 470, 484
Mahmud Nedim Paşa, 430, 433, 434, 435, 443
Mahmud Paşa (Güzelce, Sadaret kaymakamı), 188, 189
Mahmud Paşa (serdar), 262
Mahmud Paşa (Tayyar), 380, 382
Mahmud Paşa (Veziriazam), 89, 90, 91, 94, 95, 97
Mahmud Şah, 250
Mahmud (şehzâde, Çelebi Mehmed'in oğlu), 73, 76
Mahmud (şehzâde, II. Bayezid'in oğlu), 112, 115
Mahmud (şehzâde, III. Mehmed'in oğlu), 187, 189, 190
Mahmud (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173, 176
Mahmud (şehzâde, Yavuz Sultan Selim'in oğlu), 123
Mahmud Şevket Paşa, 474, 478, 479, 484, 487
Mahpeyker Kösem Sultan (Anastasya), 190, 200, 223, 224, 226, 233, 241, 242, 243, 244, 251, 252, 256, 257, 258, 259, 260, 271
Maksud Han, 236
Maktûlzâde Ali Paşa, 294
Mal (Malhon) Hatun (Osman Gazi'nin eşi), 35, 36
Manuel, Paleologos II., 55, 56, 57, 67, 70, 73, 74
Mara Hatun (II. Murad'ın eşi), 77, 78, 82, 85
Mara (Murad Bey'in eşi), 47, 52
Marco Memmo, 126
Maria Despina (Olivera) (Yıldırım Bayezid'in eşi), 55, 62
Maria (I. Bayezid'in eşi), 62
Marika (Paleologos hanedanın prensi), 39
Marya (Marietta) (Fatih Sultan Mehmed'in eşi), 100
Maximilian, Arşidük, 182
Maximilian, Avusturya İmparatoru, 158
Meckensen (Alman Mareşali), 482
Mediha Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427, 475, 486, 495
Mehmed Ali Bey (II. Abdülhamid'in damadı), 468
Mehmed Ali Paşa (II. Mahmud'un damadı), 407, 416, 417, 420, 429
Mehmed Ertuğrul Efendi (şehzâde, Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in oğlu), 497, 499
Mehmed Halife, 265, 269
Mehmed Halil Paşa (II. Mahmud'un damadı), 407
Mehmed Nami Bey (II. Abdülhamid'in damadı), 468
Mehmed Nuri Paşa (Abdülmecid'in damadı), 427
Mehmed Rauf Paşa, 419
Mehmed Said Paşa, 407
Mehmed Selâhaddin Efendi (şehzâde, V. Murad'ın oğlu), 449, 450

Mehmed Selim Efendi (şehzâde, Sultan Abdülaziz'in oğlu), 438
Mehmed (şehzâde, Çelebi Mehmed'in oğlu), 70
Mehmed (şehzâde, I. Ahmed'in oğlu), 200, 252
Mehmed (şehzâde, III. Ahmed'in oğlu), 307, 331, 334
Mehmed (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 171, 173, 175
Mehmed (şehzâde, III. Mustafa'nın oğlu), 337, 347
Mehmed (şehzâde, II. Mustafa'nın oğlu), 294
Mehmed (şehzâde, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu), 129, 133, 144, 145
Mehmed (şehzâde, Sultan İbrahim'in oğlu), 254, 256
Mehmed Şerif Paşa (Abdülaziz'in damadı), 438
Mehmed Siyah Kalem, 97, 98
Mehmed Şevket Efendi (şehzâde, Sultan Abdülaziz'in oğlu), 438
Mehmed Şükrullah Şirvanî, 97
Mehmed Zeyrek (molla), 97
Mehmed Ziyaeddin Efendi (şehzâde, Sultan V. Mehmed Reşad'ın oğlu), 484
Mektubî Ragıb Efendi, 314
Melek Ahmed Paşa, 240, 258, 259
Melek Mehmed Paşa, 308, 365
Melekşah Sultan (I. Abdülhamid'in kızı), 357
Melik (şehzâde, Osman Gazi'nin oğlu), 35
Melling, 373
Memduh Paşa (yazar), 409, 413, 420, 429, 438, 452, 513
Memiş Paşa (sadrazam II. Mahmud), 390
Mengli Giray, 91, 104, 114
Menteşeoğlu İlyas Bey, 66
Mercimek Ahmed, 81
Mere Hüseyin Paşa, 206, 207, 208, 209
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 267, 268, 270, 294
Mesih Paşa, 91, 94, 95
Mevhibe Elârû Başkadın (V. Murad'ın eşi), 450
Mevhibe Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427
Mevlâna, 51, 63
Mevlâna İyas, 103
Mevlâna Sinan (Şair Şeyhî), 69
Meylişah/Meleksimâ, 222
Mezomorta Hüseyin Paşa, 289
Michalengelo, 111
Mıhalıçlı Mehmed Ağa, 220
Midhat Paşa, 433, 434, 437, 443, 444, 446, 447, 448, 452, 453, 456, 513
Mihael Kritovulos, 96
Mihalıçlı Sarı Mehmed Ağa, 226, 267
Mihaloğlu Ali Bey, 105
Mihaloğlu Mehmed Bey, 75
Mihrengîz Kadınefendi (V. Mehmed'in kadınefendisi), 484
Mihrifelek Hanım, 486
Mihrimah Sultan (III. Mustafa'nın kızı), 347
Mihrimah Sultan (II. Mahmud'un kızı), 403, 407
Mihrimah Sultan (Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı), 125, 132, 135, 139, 146, 155, 159, 160
Mihrinaz (II. Bayezid'in eşi), 112
Mihrişah Hatun (Sultan Abdülaziz'in gözdesi), 438

Mihrişah Kadın (III. Mustafa'nın eşi), 347, 358, 360, 375
Mihrişah Valide Sultan (III. Ahmed'in eşi), 307, 333, 339
Miloş Obiliç, 50, 403
Mirahur Cündî Halil Paşa, 238
Mirahur Kör Mehmed, 385
Mirahur Mustafa, 190
Mirçe, 56, 67, 69
Mirim Çelebi, 110
Mir Sultan Ali, 117
Mirza Mehmed Paşa, 294
Mislinâyâb Kadın (I. Abdülhamid'in eşi), 357
Mislinâyâb Kadın (II. Mahmud'un eşi), 407
Moldovancı Ali Paşa, 344
Molla Güranî, 81, 96, 300
Molla Yegân, 81
Moltke, 404, 405, 512
Moralı Enişte Hasan Paşa, 270
M. Penzer, 253
Muhammed (Hz.), 8, 10, 15, 119, 164, 182, 190, 192, 196, 198, 215, 224, 281, 297, 310, 357, 389, 447
Muhib Ağa, 382
Muhyi Çelebi, 122
Muhyiddin Efendi, 179
Muhyiddin Mehmed, 97, 110
Muhsinzâde Abdullah Paşa, 314
Muhsinzâde Mehmed Paşa, 335, 342, 344, 345
Muhyiddin (Hubbî Mollası), 163
Mukbile Sultan, 427
Murad (düzmece şehzâde), 185
Murad (şehzâde, III. Murad), 176
Murad (şehzâde, III. Mustafa'nın oğlu), 294
Murad (şehzâde, II. Mahmud'un oğlu), 407
Murad (şehzâde, Sultan I. Abdülhamid), 357
Murad (şehzâde, Sultan İbrahim'in oğlu), 254
Murad, II., 13, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 92, 93
Murad Bey (I.), 13, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 62, 73, 518
Murad Efendi, 184
Murtaza Bey, 58
Murtaza Paşa, 230, 234
Musâ Ağa, 138
Musa Çelebi (Musahip), 230
Musa Çelebi (şehzâde, I. Bayezid'in oğlu), 17, 62, 65, 67, 68, 72, 74, 200
Musa (İsa) Çelebi, 60, 61
Musa Kâzım Efendi, 481, 482, 488, 491, 492
Musa Paşa (I. Ahmed'in damadı), 200
Musa Paşa (küçük), 200
Musa Paşa (silahdar), 238
Musa Paşa (şeyhülislam), 379
Musahibi Celâl Bey, 146
Musahib Cafer, 370
Musahip Beşir Ağa, 235
Musahip Cafer Ağa, 200
Musahip İsmail, 259
Musahip Sarıkçı Mustafa Paşa, 270
Musa-yı Nâşî, 211, 218
Muslî, 307
Muslihiddin Ağa, 252
Muslihiddin Mustafa bin Vefa, 284
Muslihiddin Efendi, 251
Muslu Beşe, 305, 310

Mustafa Ağa (Darüssaaade Ağası), 202, 203, 211, 212, 226
Mustafa Ağa (rikâbdar), 138
Mustafa Çelebi (şehzâde, Çelebi Mehmed'in oğlu), 70, 73, 74, 75, 76
Mustafa Çelebi (şehzâde, Yıldırım I. Bayezid'in oğlu), 62, 68, 69, 73, 74
Mustafa (şehzâde, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu), 100, 106
Mustafa (şehzâde, I. Abdülhamid'in oğlu), 352
Mustafa (şehzâde, III. Ahmed'in oğlu), 307, 324
Mustafa (şehzâde, II. Osman'ın oğlu), 214, 216, 222
Mustafa (şehzâde, II. Selim'in oğlu), 155
Mustafa (şehzâde, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu), 129, 130, 133, 134, 144, 145, 146
Mustafa Behçet Efendi, 399
Mustafa Çelebi (hekimbaşı), 154
Mustafa Efendi (I. Ahmed'in hocası), 193
Mustafa Efendi (kethüda), 219
Mustafa Efendi (reisülküttab), 314, 317
Mustafa Fazıl Paşa, 431, 442
Mustafa İzzet, 409, 426
Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), 488, 491, 492, 496, 497, 501, 502, 503
Mustafa Nailî Paşa, 416
Mustafa Paşa (Çoban) (Yavuz Sultan Selim'in damadı), 123
Mustafa Rakım, 387
Mustafa Reşid Efendi, 377
Mustafa Reşid Paşa, 410, 411, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419
Mutahharten (Erzincan emiri), 59
Mutahhare Hatun (Çelebi Mehmed'in anneannesi), 63
Muzaffereddin (Şah), 460
Muzaffereddin Şirazî, 110
Müderris İbrahim, 305
Müderris Osman Paşa, 353
Müeyyedzâde Abdurrahman, 102, 108, 110
Müezzinzâde Ali Paşa, 144, 151
Müfti Efendi, 287
Mülazimbaşı Ahmed, 269
Münif Efendi, 317
Münire Sultan (II. Mahmud'un kızı), 407
Münire Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Münire Sultan (Sultan Abdülmecid'in torunu), 479
Müşfika Kadın (II. Abdülhamid'in eşi), 465, 468
Mütercim Rüşdi Paşa, 419, 430, 434, 435, 436, 439, 443, 444, 446, 447, 448, 455, 456
Mütevekkil, III., 119, 120
Müveddet Kadın (Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in eşi), 499

Naciye Hanım (Sultan II. Abdülhamid'in ikbâli), 468
Naciye Sultan (Sultan Abdülmecid'in torunu), 479
Nadajlı, 188
Nadir Şah, 304, 317, 318, 320, 337
Naile Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Naile Sultan (Sultan II. Abdülhamid'in kızı), 468
Naimâ (tarihçi), 182, 194, 202, 209, 213, 215, 221, 222, 244,

247, 252, 255, 257, 258, 261, 291, 510, 511
Naime Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Naime Sultan (Sultan II. Abdülhamid'in kızı), 468
Nakkaş Mustafa Paşa (I. Ahmed'in damadı), 200
Nakşidil Sultan (I. Abdülhamid'in eşi), 357, 387, 388, 393
Nalândil Kadınefendi (Abdülmecid'in eşi), 427
Nâmık Kemâl, 434, 441, 442, 443, 447, 452
Napoléon, III. (Bonaparte), 366, 417, 437, 438
Narhçı Hasan Efendi, 246
Nâsıreddin (İran şahı), 460
Nasuh Bey (II. Bayezid'in damadı), 112
Nasuh Nevâlî Efendi, 175
Nasuh Paşa, 193, 194, 196, 197, 200
Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa (Nasuhpaşaoğlu), 244
Nazım Paşa (Harbiye Nâzırı), 478
Nazif Mustafa Efendi, 317
Nazikedâ Kadın (II. Abdülhamid'in eşi), 468
Nazime Sultan (Aldülmecid'in kızı), 427
Nazlı Muslu, 229
Nazlı Yusuf, 250
Necib Paşa (Abdülmecid'in damadı), 427
Nedim (şair, yazar), 301
Nef'î, 214, 223, 228, 234, 235, 238
Nefise Melek Hatun, 48, 49, 52, 58
Neşatî, 213
Nesrin Kadın (Abdülmecid'in eşi), 427
Neş'erik Kadın (ikbâl, Abdülaziz'in eşi), 436, 438
Neşrî (tarihçi), 8, 15, 23, 32, 34, 51, 92, 100, 110, 509
Nevâre Kadın (Vahideddin'in eşi), 499
Nevdürr Kadın (V. Murad'ın gözdesi), 450
Nevfidan Kadın (II. Mahmud'un eşi), 406
Nevî, 221
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, 310, 333
Nevzad Kadın (Vahideddin'in eşi), 499
Neyyire Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427
Nezir Ağa, 286, 369, 384
Nicolas de Nicolay, 141, 142
Nicolas Jurischitz, 129
Nicolo Giustiniani, 115
Nigârî, 125, 155
Nigâr (II. Bayezid'in eşi), 112
Nikola, I., 417
Nikola (tekfur), 31
Nikolayeviç (Grandük), 454
Nilüfer (İlüfer/Holofera/Buyun) Hatun (Orhan Bey'in eşi), 32, 36, 37, 39, 43, 44
Nişancı Ahmed Paşa, 215, 293, 316
Nişancı Elmas Mehmed Paşa, 281
Nişancı Mehmed Paşa, 300, 508, 510
Nişli Kel Mehmed, 305
Niyazi Mısrî, 283
Nizameddin, 407

Nizameddin Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Nizamüddin, 509
Numan (şehzâde, II. Mustafa'nın oğlu), 324, 342
Nureddin (şehzâde, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu), 100
Nureddin (şehzâde, II. Abdülhamid'in oğlu), 446, 468
Nureddin (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Nureddin Paşa, 461
Nurefsûn (Sultan II. Abdülhamid'in eşi), 468
Nuri Paşa (mabeyn müşiri), 448
Nuritab Kadın (Sultan II. Mahmud'un eşi), 406
Nükhetseza Kadınefendi (Sultan Abdülmecid'in eşi), 427
Nûrubânu Sultan (II. Selim'in eşi), 154, 155, 156, 157, 159, 162, 172
Nûruşems Kadın (III. Selim'in eşi), 375
Nûşirevân, 199
Nükhetseza Kadın (Sultan I. Abdülhamid'in eşi), 357

Obreskoff, 344
Oduncu Ahmed, 305
Oğuz Han, 14, 15, 23, 24
Ohrili Hüseyin Paşa, 205, 213, 214, 219
Orhan (şehzâde, Sultan II. Murad'ın oğlu), 79, 82, 84, 85
Orhan (şehzâde, Sultan İbrahim'in oğlu), 254
Orhan Bey, 14, 16, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 51, 55, 62
Orhan (Saruhan Beyi), 55
Orlof, 402
Oruç Bey, 8, 14, 33, 53
Osman Paşa (serdar), 244
Osman Paşa (silahdar), 270
Osman (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 176
Osman (şehzâde, II. Mahmud'un oğlu), 407
Osman (şehzâde, Sultan İbrahim'in oğlu), 254
Osman Bey, 13, 15, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 41, 49, 93, 387
Osman (darüssaade ağası), 189
Osman Efendi, 268
Osman (Hz.), 315
Osman Paşa, 150, 151
Osman Seyfeddin (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Ozan Stefano Emiliano, 96

Öküz (Öksüz) Mehmed Paşa, 189, 198, 200, 211
Ömer Ağa (Ulufeciler Ağası), 148
Ömer Bey, 35, 36
Ömer Faruk Efendi (Halife Abdülmecid'in oğlu), 499, 501, 503, 504
Ömer Hilmi Efendi (şehzâde, V. Mehmed'in oğlu), 470, 484
Ömer Hulusi Efendi, 379
Ömer (Hz.), 334, 409
Ömer Paşa (Bağdat valisi), 353
Ömer Paşa (müşir), 420
Ömer Paşa (serdar-ı ekrem), 417
Ömer Seyfeddin, 299
Ömer (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 176

Ömer Yaver Paşa, 497
Özdemiroğlu Osman Paşa, 149, 150, 162, 163
Özdemir Paşa (Yemen fatihi), 150
Özer Hatun (Murad Bey'in kızı), 52

Panayoti, 264
Paşacuk Ağa, 54
Paşa Yiğit, 55
Patrona Halil (Horpeşteli Arnavut Halil), 305, 310, 311
Payaslı Küçükalioğlu, 393
Pazarlu, 35
Peçevî (Tarihçi), 84, 135, 182, 221, 510
Perestu Kadınefendi, 451
Pertevniyal Kadınefendi/Valide Sultan (II. Mahmud'un eşi), 406, 407, 428, 429, 432, 435, 436, 438, 445
Pertev Paşa, 151, 152, 164, 222
Peykidil Kadın (IV. Mustafa'nın eşi), 386
Peyveste Hanım (II. Abdülhamud'in ikbâli), 468
Pierre d'Aubusson, 104
Pierre Karageorgeviç, 482
Pierre Loti, 475
Pinazoğlu, 220
Pirî Mehmed Paşa, 121, 126
Pirî Reis, 125
Pir Mehmed Azmî, 175
Pir Mehmed Paşa, 214, 215
Pîrûzifelek Kadın (II. Mahmud'un eşi), 407
Pius, II. (Papa), 96
Piyale Paşa, 136, 141, 147, 149, 150
Piyale Paşa (kaptanıderya), 246
Potemkin, 352
Poyraz Osman, 189
Prens Sabahaddin, 486
Ptolemeios, 98

Rabia Hatun (II. Ahmed'in eşi), 284
Radul (Eflâk voyvodası), 89
Ragıb Paşa, 336
Rahtvan Çerkes Hasan, 322
Rakoczi Ferenc, II., 300, 314
Rami Mehmed Paşa, 292, 293, 294
Râmiz Efendi (başmuhasebeci), 383
Râşid Efendi, 357
Raşid Paşa, 436
Rauf Bey, 450
Rauf Bey (Orbay), 493
Raziye, 144
Raziye Kadın, 172
Receb Ağa, 393
Receb Paşa (kaptanıderya), 207, 225, 226
Receb Paşa (sadaret kaymakamı), 228, 229, 230, 274
Receb Paşa (topal), 231
Refet Kadın (III. Selim'in eşi), 375, 385
Refet Paşa (Bele), 496, 501, 502
Refia Sultan (V. Murad'ın kızkardeşi), 441
Refik Bey, 450
Refik Efendi, 380, 381
Reftarıdil Kadın (V. Murad'ın eşi), 450
Remişnaz Kadın (V. Murad'ın eşi), 450
Reşad Halis Bey, 468
Reşad Paşa, 497

Reşid Mehmed Paşa, 14, 399, 401, 402
Revanî, 122
Rıfat Kadın (III. Mustafa'nın eşi), 347
Rıdvan Paşa, 458, 462
Rıza Paşa, 420, 429
Roberto Valturia, 96
Rodosîzâde Ahmed Fethi Paşa, 407
Ruhî (tarihçi), 33
Ruhşah Hatice (Abdülhamid'in başkadını), 355, 357
Rukiyye Kadın (III. Ahmed'in eşi), 307
Rukiyye Sultan (III. Murad'ın kızı), 173
Rukiyye Sultan (II. Mustafa'nın kızı), 294
Rum Ahmed, 229
Rumkaleli Bekir Bey, 392
Rum Mehmed, 228
Rum Mehmed Paşa, 90, 94, 95
Rûzidil Kadınefendi (Sultan Abdülmecid), 427
Rüstem Paşa (Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı, veziriazam), 125, 132, 133, 134, 135, 136, 141, 143, 144, 160
Rüşdi Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427

Saatçi Hasan Paşa, 188
Sabiha Sultan (Vahideddin'in kızı), 498, 499, 501
Sabuncuzâde Şerefeddin, 97
Sadık Rıfat Paşa, 416
Sadî, 110
Sadi Çelebi, 128
Safiye Sultan (III. Murad'ın eşi), 157, 159, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 187, 192, 194
Safiye Sultan (IV. Murad'ın kızı), 240
Safizar (Nefizâr) Kadın (III. Selim'in eşi), 375
Sağıncalı Veli Yahya, 353
Sahib Giray, 130
Saî, 159
Said Halim Paşa, 478, 481, 491, 495
Said Paşa (Âyan Reisi), 475, 476, 478
Said Paşa (küçük), 455, 457, 461, 463, 464
Saka Mehmed, 229, 230, 231
Salih Ağa, 235
Saliha Hanım (II. Abdülhamid'in eşi), 468
Saliha/Sabiha Dilâşûb Sultan (Sultan İbrahim'in eşi), 254, 271, 273, 277
Saliha Sultan (II. Mahmud'un kızı), 407
Saliha Sultan (II. Mustafa'nın eşi), 294, 309, 312, 315, 335
Saliha Sultan (Sultan Abdülaziz'in kızı), 438
Salih Efendi, 447, 448
Salih Hulusi Paşa, 492, 493
Salih Paşa, 479, 493
Samî (ozan), 155
Sami (Vahideddin'in yeğeni), 486
Samiye Sultan (II. Abdülhamid'in kızı), 468
Samiye Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Samoil Koyın, 461
Samsa Çavuş, 31
Sanuber Kalfa (Sultan I. Mustafa'nın eşi), 209

Sarı Abdurrahman Efendi, 188
Sarı Abdurrahman Paşa (Konya Valisi), 339
Sarıbeyoğlu, 314
Sarıbeyzâde Aleko, 380
Sarı Gürz, 115, 116
Sarıkçı Mustafa Paşa, 193
Sarı Mustafa, 249, 308
Sarı Süleyman Paşa, 268
Sarraf Agop, 322, 337
Sarraf David, 319
Saruyatı, 27
Savcı, 25
Savcı Bey, 48, 49, 51, 52, 54, 77
Sazkâr Hanım (II. Abdülmecid'in eşi), 468
Scalieri, Cleant, 449
Sebastiani (Fransız elçisi), 368, 380
Selanikî (tarihçi, Mustafa Selanikî Efendi), 137, 138, 152, 155, 163, 164, 168, 175, 186
Selçuk Hatun (Çelebi Mehmed'in kızı), 71, 103
Selçuk Hatun (Sultan II. Bayezid'in kızı), 112
Selim Ağa (tersane emini), 360
Selim Giray, 277, 319, 342, 345, 351
Selim (şehzâde, I. Abdülhamid'in oğlu), 357
Selim (şehzâde, I. Ahmed'in oğlu), 200
Selim (şehzâde, II. Ahmed'in oğlu), 282, 284
Selim (şehzâde, III. Ahmed'in oğlu), 307
Selim (şehzâde, III. Mehmed'in oğlu), 190
Selim (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173, 176
Selim (şehzâde, II. Mustafa'nın oğlu), 294
Selim (şehzâde, Sultan İbrahim'in oğlu), 254, 271, 272
Selman Reis, 120
Semiha Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427
Semiz Ali Paşa, 136
Seniha Sultan (Abdülmecid'in kızı), 427, 446
Serasker Abdullah Paşa, 313
Serezli İsmail Bey, 389
Serfiraz Kadınefendi (Sultan Abdülmecid'in eşi), 427
Sermimar İsmail Ağa, 267
Seyfeddin (şehzâde, III. Ahmed'in oğlu), 307
Seyfeddin (şehzâde, Sultan Abdülaziz'in oğlu), 438
Seyyare Kadın (IV. Mustafa'nın eşi), 386
Seyyid Ali Paşa, 382, 394, 395
Seyyid Feyzullah Efendi, 285, 296
Seyyid Hasan Paşa (Galatat Hasan Paşa), 316, 318, 319
Seyyid Mahmud Efendi, 61
Seyyid Mahmud Efendi (taht kadısı), 292
Seyyid Mehmed Paşa, 313, 351
Seyyid Muhterem Efendi, 152
Seyyid Mustafa Paşa, 347
Seyyid Tahir Çelebi, 340
Seyyid Vehbi, 302
Sigismond (Macar Kralı), 57, 76, 77
Silahdar Ali Paşa, 396
Silahdar Ali Paşa (III. Ahmed'in damadı), 298
Silahdar Ali Paşa (III. Osman dönemi), 329

Silahdar (Damad, Şehit) Ali Paşa, 200
Sinaneddin Yusuf Paşa, 42
Sinan Paşa (serdar, veziriazam), 102, 118, 119
Sinan Paşa (serdar, veziriazam, Yemen fatihi), 150, 151, 154
Sinan Paşa (şair ve riyaziyeci), 97, 100
Sinan Paşa (veziriazam), 162, 165, 166, 167, 169, 176
Sinek Mustafa Paşa, 339
Siraceddin Hâlebî, 96
Sirke Osman Paşa, 294, 300
Sitti Mükrime Hatun, 85, 100
Siyavuş Ağa (II. Selim'in damadı), 155
Siyavuş Paşa (Kanijeli), 162, 163, 164, 167, 168
Siyavuş Paşa (Sultan I. Ahmed'in damadı), 200
Siyavuş Paşa (veziriazam), 259, 260, 263, 272, 273, 274, 275, 276
Sofçu Emir Efendi, 228
Sofu Bayram Paşa, 173
Sofu Mehmed Paşa, 202, 203, 211, 251, 253, 256, 257
Sofu Sinan Paşa, 193, 194
Sokollu Mehmed Paşa, 137, 146, 147, 148, 149, 155, 157, 159, 160, 169
Solakzâde, 198, 221, 239, 242, 510
Soranzo, Balyos, 158
Spitzer, 420, 470
Stavrakioğlu, 342
Stefan, IV, 91
Stratford Canning, 411, 513
Subaşı Rıdvan Çavuş, 165
Sulamış, 31
Sultan Abdülmecid, 396, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 431, 439, 440, 441, 446, 451, 453, 457, 469, 470, 472, 479, 481, 485, 486, 487, 503, 505
Sultana Sporca (Pis Sultan), 250
Sultan I. Abdülhamid, 14, 307, 308, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 376, 377, 385, 387, 388, 429
Sultan I. Ahmed, 9, 13, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 210, 211, 220, 223, 224, 228, 235, 238, 241
Sultan I. Bayezid (Yıldırım, Yıldırım Han, Sultan Bayezid, Sultan Yıldırım Bayezid), 13, 15, 16, 29, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 508
Sultan II. Abdülhamid (Sultan Abdülhamid Han-ı Sanî Sultan Hamid), 8, 10, 12, 14, 16, 24, 33, 122, 409, 436, 438, 439, 446, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 469, 470, 471, 472, 476, 481, 487, 501, 504
Sultan II. Ahmed, 9, 14, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 296
Sultan II. Bayezid, 13, 15, 53, 71, 92, 93, 98, 100, 101, 102, 103,

104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 121, 137, 508, 509, 518
Sultan III. Ahmed (Necib), 9, 13, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 310, 313, 325, 331, 333, 338, 342, 345, 348, 388
Sultan III. Mehmed, 14, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 200, 201, 202, 241, 271, 509
Sultan III. Murad, 14, 16, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 184, 185, 190, 199, 200, 509, 510, 518
Sultan III. Mustafa, 14, 93, 320, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 358, 359, 369, 511
Sultan III. Osman, 14, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 336, 338, 511
Sultan III. Selim, 13, 14, 337, 339, 347, 349, 352, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 380, 381, 383, 384, 385, 388, 406, 436, 504, 512, 515
Sultan II. Mahmud, 11, 12, 14, 139, 348, 357, 369, 370, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 413, 420, 421, 422, 428, 429, 436, 465, 467, 489, 504, 512
Sultan II. Mustafa, 14, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 309, 323, 325, 510, 511
Sultan II. Osman (Genç Osman), 14, 199, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 227, 241, 242, 327, 369, 509, 510
Sultan II. Selim, 9, 14, 15, 127, 129, 133, 135, 136, 137, 138, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 170, 171, 172, 175, 185, 190, 509, 510, 518
Sultan II. Süleyman, 9, 14, 124, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 286, 296, 324, 510
Sultan I. Mahmud, 14, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 329, 332, 336, 337, 338, 348, 511
Sultan I. Mustafa, 8, 9, 13, 14, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 219, 220, 224, 253, 324
Sultan IV. Mehmed, 9, 13, 199, 252, 255, 256, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 295, 296, 408, 510
Sultan IV. Murad, 9, 14, 17, 199, 209, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233,

234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 270, 289, 504, 509
Sultan IV. Mustafa, 369, 370, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 390, 406, 512
Sultan İbrahim, 9, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 271, 280, 387, 441
Sultan VI. Mehmed Vahideddin (Sultan Vahideddin, Vahdettin Sultan Mehmed Han-ı Sadis Vahid, 12, 13, 16, 409, 427, 446, 464, 481, 483, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 513
Sultan V. Mehmed (Sultan Mehmed Han-ı Hamis, Sultan Mehmed Reşad, Sultan Reşad, 8, 9, 12, 13, 14, 409, 446, 469, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 487, 488, 489
Sultan V. Murad, 409, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 455, 461, 469, 470, 486, 504, 513
Sunullah Efendi, 188, 189
Suzî Efendi, 481
Sücudî, 122
Süğlün Kadın (II. Süleyman'ın eşi), 279
Süğlün Şah, 250
Süle Çavuş, 54
Süleyman Ağa, 211, 212, 214, 217, 218, 219
Süleyman Ağa (Fındıklılı), 350
Süleyman Bey, 81, 85
Süleyman (hazinedar), 322
Süleyman Paşa (Harbiye Nâzırı), 435, 444
Süleyman Paşa (serdar-ı ekrem), 269
Süleyman Paşa (şehzâde, Orhan Bey'in oğlu), 36, 39, 40, 41, 43
Süleyman (şehzâde, I. Abdülhamid'in oğlu), 357
Süleyman (şehzâde, I. Ahmed'in oğlu), 200, 224, 235
Süleyman (şehzâde, III. Ahmed'in oğlu), 307
Süleyman (şehzâde, III. Mehmed'in oğlu), 190
Süleyman (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173, 176
Süleyman (şehzâde, II. Mahmud'un oğlu), 407
Süleyman (şehzâde, II. Selim'in oğlu), 155, 185
Süleyman (şehzâde, IV. Murad'ın oğlu), 240, 242
Süleyman (şehzâde, Orhan Bey'in oğlu), 43, 44
Süleyman (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427, 446, 479, 487
Süleyman (şehzâde, Sultan İbrahim'in oğlu), 254, 256, 259, 264, 269, 270, 271, 272, 273
Süleyman (şehzâde, V. Murad'ın oğlu), 450
Süleyman Usta, 207
Sünbül Ali Efendi, 211
Sürmeli Ali Paşa, 281, 284, 286, 287

Şaban Ağa, 261
Şaban Efendi, 172
Şaban Efendi (Kayserili), 486
Şadiye Sultan (Osmanoğlu), 467
Şah Abbas, 212, 226, 227
Şahbaz, 194
Şah Cihan, 227
Şah Hüseyin, 318
Şahıhuban Sultan (Yavuz Sultan Selim'in kızı), 123
Şahin Giray, 351
Şah İsmail, 106, 107, 109, 116, 117, 123, 133
Şah Kulî Han, 149
Şahkulu Baba Tekeli (Karabıyıkoğlu), 106
Şahruh, 77
Şah Safî, 318
Şah Sultan (III. Mustafa'nın kızı), 347
Şah Sultan (II. Selim'in kızı), 146, 155
Şahverdi, 189
Şamî Hüseyin, 256
Şâmî Yusuf Efendi, 237
Şamlı Mehmed Ağa, 263
Şamlı Şems, 135
Şânizâde Mehmed Efendi, 249
Şarabdar İlyas, 75
Şayan Meyliservet Kadın (Sultan V. Murad'ın eşi), 450
Şayeste Hanım (III. Ahmed'in eşi), 307
Şayeste Kadınefendi (Sultan Abdülmecid'in eşi), 427
Şayeste Kadın (II. Ahmed'in eşi), 284
Şehabeddin Paşa, 78, 80
Şehime Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Şehinşah (şehzâde, Sultan II. Bayezid'in oğlu), 112, 115
Şehsuvar Kadın (Sultan II. Süleyman'ın eşi), 279
Şehsuvar Valide Sultan, 326, 328, 330
Şehsuvarzâde Hamdullah Paşa, 379
Şekerpare (Şehsuvar Usta), 249
Şekip Paşa, 416
Şemdanizâde, 304, 327, 328, 329, 332, 338, 358
Şemsi Ahmed Paşa, 172
Şemsiruhsar (III. Murad'ın eşi), 173
Şerefeddin Kırımî, 81
Şerif (Nakibüleşraf), 218
Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi, 367
Şermî Rabia (III. Ahmed'in eşi), 307, 348
Şevkefzâ Kadınefendi/Valide Sultan (Abdülmecid'in eşi), 412, 427, 439, 440, 445, 446, 448, 449, 450
Şevkinur Kadın (IV. Mustafa'nın eşi), 386
Şeyh Abdülmecid Sivasî, 218
Şeyh Ahmed (Musullu), 419
Şeyh Ahmed Sünisî, 489
Şeyh Bedreddin, 67, 69
Şeyh Derviş, 218
Şeyh Edebali, 31, 32, 35
Şeyh Galib, 362, 374
Şeyh Hâfız Efendi, 440
Şeyh Hamdullah, 101, 110
Şeyhî, 69, 284
Şeyh Mahmud, 261
Şeyh Ömer, 218
Şeyh Süleyman Efendi, 154

Şeyh Süleyman Efendi (Demirkapulu), 282
Şeyh Şücâ, 158, 159
Şeyhülislam Ataullah Efendi, 378, 379
Şeyh Vefa, 94
Şeytan Eminesi, 312
Şivekâr Sultan, 254
Şükrî-i Bitlisî, 122
Şükrullah (tarihçi), 8, 14, 15, 28, 41, 45, 57, 97, 103

Tabanıyassı Mehmed Paşa, 231, 233, 236
Tâbısefâ Kadın (III. Selim'in eşi), 375
Taceddinoğlu, 75
Tacizâde Cafer Çelebi, 108, 117, 122
Tahir Efendi, 363
Tahmasb, 133, 134, 136, 149, 159
Tahmasb Kulî Han, 235
Tahsin Paşa, 460, 464, 466, 467, 486, 514
Takiyeddin, 172
Tal'at Paşa, 478, 479, 480, 481
Talha Ebuzziya, 492
Tamara, 100
Tarhuncu Ahmed Paşa, 260, 261
Taşkendî Şeyh Ahmed Sadık, 163
Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi, 212
Tayyar Mehmed Paşa, 236
Tekfurdağlı Bekri Mustafa Paşa, 276
Temür Han Çavuş, 54
Teodora, 40, 41, 43
Tepedelenli Ali Paşa, 388, 396
Tepesi Tüylü, 194
Tevfik Fikret, 462, 504
Tevfik Paşa, 464, 471, 490, 491, 494, 496, 499
Tezkireci İbrahim Paşa, 294
Thugut, Baron de, 350
Tıflî Çelebi, 223, 240
Tıflî Efendi, 343
Tıngıroğlu Agop, 442
Tırnakçı Hasan Paşa, 189
Tırnakçı İbrahim, 270
Timur, 53, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 77
Tirimüjgân Kadınefendi (Abdülmecid'in eşi), 412, 427, 451
Tiryaki Hasan Paşa, 188, 190
Tiryaki Mehmed Paşa, 319
Tiryal Kadın (I. Mahmud'un eşi), 407
Tokatlı Ahmed Efendi, 279
Tokatlı Bicaroğlu Hamza Bey, 64
Tokmak Han, 159
Tomanbay, 118, 119
Topal Osman Paşa, 312
Topal Süleyman, 440, 442
Topçubaşı Ali Ağa, 275
Torlak Kemal, 69
Tott, Baron de, 332, 346, 356
Tozkoparan, 238
Tökeli İmre, 278, 280, 288, 291
Trabzonlu Amyntaes, 98
Trapezuntios, 96
Troşak, 461
Tunuslu Hayreddin Paşa, 455, 479
Turahan Bey, 85
Turgut Alp, 32, 34
Tursun Bey (vakanüvis), 86
Tuzcuoğlu Memiş Ağa, 393
Türk Ahmed Efendi, 279
Türk Emin Paşa, 447

Tvrtko, 49
Tvrtko, II., 77

Uğurlu Mehmed Mirza, 100
Ulama Paşa, 134
Ulubatlı Hasan, 86
Uluç Ali Paşa, 152
Ulviye Hatice Sultan (II. Abdülhamid'in kızı), 468
Ulviyye Sultan (Sultan Vahideddin'in kızı), 497, 499
Urbanus, V., 46
Urlu Murteza, 305
Ustacluoğlu, 117
Uşşakizâde Aziz, 208
Uşşakizâde Seyyid İbrahim, 284
Uzun İbrahim Paşa, 254
Uzun Süleyman, 259

Übeyde Sultan (I. Ahmed'in eşi), 200
Ümmügülsüm Hatun (II. Murad'ın eşi), 82
Ümmügülsüm Sultan (III. Ahmed'in kızı), 308
Ümmügülsüm Sultan (II. Mustafa'nın kızı), 294
Ümmügülsüm Sultan (IV. Mehmed'in kızı), 270
Üveys (helvacıbaşı), 259
Üveysoğlu Mehmed Paşa, 194
Üveys Paşa, 123

Vâmık Efendi (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Vani Efendi, 265
Vanî Hüseyin Efendi, 338
Vânî Mehmed Efendi, 285
Vardar (Varvar) Ali Paşa, 248
Vâsıf Bey, 450
Vasili, III. (Rus çarı), 116
Vâsıf Efendi, 357
Vehbi Efendi, 497
Vehbi Molla, 445
Veliyeddin Efendi (hat hocası), 296
Verdinaz (I. Mahmud'un eşi), 324
Vılkoğlu (Sırp Despotu), 77, 78
Victoria (İngiltere Kraliçesi), 417, 432, 442, 454
Villeneuve, Marquis de, 313, 314
Villeneuve (Fransa Elçisi), 315
Villers de l'Isle Adam, 126
Vlad Drakul (Kazıklı Voyvoda), 80
von Preyner, 158
Vuslat Kadın (II. Mahmud'un eşi), 407

Wilhelm, II (Alman İmparatoru), 122, 460, 482, 488
Wilson, 493
Wrag, Richard, 169

Yahnikapan Abdülkerim Paşa, 225
Yahşi, 48, 52
Yahşi Fakih, 29
Yahşioğlu Bayezid Paşa, 73
Yahya Ağa, 359
Yahya Efendi, 173, 208, 220, 224, 229, 236, 242, 245
Yahya (Mehdi Kethüdası), 165
Yahya Sofî, 97
Yakub Bey (Çelebi), 54, 55
Yakub Efendi, 358
Yakub Paşa, 112
Yakub (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173, 176
Yakub (şehzâde Murad Bey'in oğlu), 50, 51, 54
Yakut, 315

Yanko, 78
Yanko Kalimahi, 395
Yasef Nassi, 151, 155
Yavuz (Malkoç) Ali Paşa, 192
Yavuz Sultan Selim, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 137, 224, 432, 504
Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, 416
Yazıcızâde, 30
Yeğen Mehmed Paşa, 314
Yeğen Osman Paşa, 276, 278
Yekçeşm Ahmed Paşa, 317
Yekçeşm (Tekgöz) Mahmud, 194
Yemişçi Hasan Paşa, 183, 187, 188, 189, 192
Yemişçi Mustafa, 230
Yenişehirli Osman Efendi, 343
Yıldız Kadın (Sultan Abdülaziz'in eşi), 438
Yılıkoğlu Süleyman, 392
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 302
Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendi (paşa), 329, 330
Yorgi Mavrokordatos, 395
Yörgüç Paşa, 72, 74
Yularkasdı Sinan Paşa, 114
Yunus Paşa, 119
Yusuf Ağa, 368, 379
Yusuf Çelebi, 70, 73, 76
Yusuf Efendi, 320
Yusuf, Hz., 273
Yusuf İzzeddin Efendi (şehzâde, Sultan Abdülaziz'in oğlu), 430, 438, 481, 487, 501
Yusuf Kâmil Paşa, 430, 431, 432, 445
Yusuf Paşa (bestekâr), 429
Yusuf Paşa (Hanya fatihi), 247
Yusuf Paşa (IV. Mehmed'in damadı), 270
Yusuf Paşa (sadaret kaymakamı), 263
Yusuf (şehzâde, III. Murad'ın oğlu), 173, 176
Yusuf Ziya Paşa, 366, 367, 390, 391

Zağanos Paşa, 80, 85
Zapolyai, Janos, 128
Zeki Bey, 497
Zekiye Sultan (II. Abdülhamid'in kızı), 468
Zekiye Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 427
Zembilli Ali Efendi, 121
Zernigâr Kadın (III. Mahmud'un eşi), 407
Zevkî (Zerkî) (III. Osman'ın eşi), 332
Zeydî, 151
Zeyneb Âsıma Sultan, 308, 339
Zeyneb Hatun (III. Ahmed'in eşi), 307
Zeyneb (II. Osman'ın kızı), 222
Zeyneb Kadın (II. Süleyman'ın eşi), 279
Zeynelâbidin Efendi, 237
Zeynifelek (II. Mahmud'un ikbâli), 407
Zeyrekzâde Molla Rükneddin, 118
Zigismund Batori, 182
Ziya Bey, 442, 444, 446
Ziyaeddin (şehzâde, Sultan Abdülmecid'in oğlu), 427
Ziyaeddin (şehzâde, Sultan V. Mehmed Reşad'ın oğlu), 470, 484

Ziya Gökalp, 491
Ziya Paşa, 452
Zorzo Dolfin, 100
Zrinyi Miklos, 138
Zurnazen Mustafa Paşa, 263
Zübeyde Sultan, 308
Zülâlî Hasan Efendi, 303, 306
Zülfikâr Han, 182

Padişah portreleri:
Osman Bey, Orhan Bey, Murad Bey,
Sultan Yıldırım (I.) Bayezid, Çelebi (I.) Mehmed,
II. Murad, Fatih Sultan (II.) Mehmed, Sultan II. Bayezid, Yavuz
Sultan (I.) Selim, Kanuni Sultan (I.)
Süleyman, Sultan II. Selim, Sultan III. Murad,
Sultan (I.) Mustafa ve Sultan III. Ahmed'in portreleri
A Compleat History of the Turks II-III, Londra 1717'den alınmış olup,
Türkçe bir kitapta ilk kez yayımlanmaktadır.

Öbür padişah portreleri için Cengiz Kahraman'a teşekkür ederiz.

BU MÜLKÜN SULTANLARI

Bu kitapta Osmanlılığı temsil eden 36 –şayet Fetret beyleri Emir Süleyman ve Musa Çelebi de sayılırsa 38– padişahın yaşamöyküsü, ilgiyle okunacak tarzda ve arada kaynak yapıtlardan kısa alıntılara da yer verilerek anlatılmıştır. Yetki ve protokol bakımından Türk, Sasani, Abbasi, Bizans imparatorluklarının, çağa ve bölgeye uyarlanmış özgün bir sentezi olan padişahlık; temelde "padişah olmazsa düzen de olmaz" ilkesine dayanıyordu. Padişah-halifenin "Buyurdum ki" sözcüğünü içeren ferman ve iradelerinin gereğini yapmamak hem suç hem günahtı. Padişahlar, 1300'lerden 1453'e değin daha yalın ve beşeri kimliklerle büyükçe bir Türk beyliğini temsil eden "gazi" beyler ve hanlar iken, 1453'ten 1839'a uzanan yaklaşık dört yüzyıl boyunca mutlak monarşinin imparatorlar için öngördüğü bütün yetkileri üstlendiler. Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sayılmaları da bu dönemdedir. Otokratik çağdaşlaşma ve meşruti monarşi evresi sayılan 1839-1922 döneminin başında, Abdülmecid ve kardeşi Abdülaziz ile büyük oğlu V. Murad Tanzimatı; yine Abdülmecid'in oğulları olan son üç padişahtan II. Abdülhamid ilan ettiği Meşrutiyet Kanun-i Esasi'sini askıya alarak "istibdat" (kişisel, keyfi, sindirici yönetim) denilen bir saltanat rejimini; V. Mehmed Reşad ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet'in neredeyse yetkisiz simgesel padişahlığını, VI. Mehmed Vahideddin ise ağabeyi II. Abdülhamid'in istibdadına özense de çözülüşün ve çöküşün sorumluluğu omuzlarına yüklenen "son padişah" bahtsızlığını temsil etmişlerdir.

ALFA®
www.alfakitap.com
/alfakitap
/alfakitap
/alfakitap

ALFA TARİH
ISBN 978-605-171-080-8